BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez J. LAFFITTE, banquier, rue du Mont-Blanc, n° 11.

N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard italien, n° 22, en face des Bains chinois.

H. NICOLLE, libraire, rue de Seine, n° 12, Faub. St.-Germain.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St.-Germ.

P. DIDOT, l'aîné, Imprimeur du Roi, rue du Pont de Lodi, n° 6.

F. DIDOT, Imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

C. L. F. PANCKOUCKE, Imprim.-Libr., rue des Poitevins, n° 14.

Fr. Ign. FOURNIER, libraire, rue Mâcon, n° 10.

Aug. RENOUARD, libraire, rue Saint-André-des-Arcs, n° 55.

Et chez tous les libraires de France et des pays étrangers.

PUBLII VIRGILII MARONIS

QUÆ EXTANT

OMNIA OPERA.

EXCUDEBAT PETRUS DIDOT,
NATU MAJOR, REGIS TYPOGRAPHUS.

P. VIRGILIUS
MARO

QUALEM OMNI PARTE ILLUSTRATUM

TERTIO PUBLICAVIT

CHR. GOTTL. HEYNE

CUI SERVIUM PARITER INTEGRUM

ET VARIORUM NOTAS CUM SUIS SUBJUNXIT

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN QUARTUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXX

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC QUARTO VOLUMINE CONTINENTUR.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER NONUS.

ARGUMENTUM.

Absente Ænea, et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendæ occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet — 32. Qui quum suis se mœnibus continerent, neque æquo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugæ intercluderet, classem exurere conatur — 76. Erat classis Trojanæ materia ex Idææ matris luco cæsa : quapropter matris precibus adductus Jupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit — 122. Post hæc, imminente jam nocte, Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit : iis Messapum præficit — 167. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Æneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, conjunctissimum amicorum par — 313 : qui quum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant — 366. Verum quum, instante jam luce, se reciperc conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viæque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur — 437. Nisus quoque, cæso Volscente, et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit — 445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur : ubi a Trojanis e mœnibus agnita ingentem in urbe luctum excitant — 502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat:

magna utrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittæ ictu interficit — 671. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti cæde propellunt — 690. Ejus rei nuntio accepto, Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit — 733, Trojanosque in fugam convertit — 777: tandem hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quæ fluvio alluitur — 789: et ut erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos revertitur — *ad finem.*

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Æneæ absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Trojanorum, hoc, epico more, deæ Iridis a Junone missæ monito tribuitur: Homeri exemplo, v. c. Iliad. σ, 166 etc. Ad poetæ artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliæ personæ et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris narrata pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: quamobrem poeta se coarctatum et circumscriptum sentire debuit, dum Homerus dudum ea, quæ in pugna fieri solent, summa cum varietate et copia exposuisset, atque, circa res eadem ætate et eodem bello et ab ipsis Trojanis gestas versatus, occupavisset, quicquid novitate et vitæ heroicæ more placere posset. Hoc meminisse debent, qui ultimos libros rerum novitate, et varietate carere clamant. Argumenti natura in ceteris tam felix, hac tamen in parte Homerico usu extenuata et exhausta, abnuebat ea, quæ in poeta desideranda esse arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quæ altera ex parte poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitavit sollertissime: ut in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud præclare exputatum, quod hoc libro res, absente Ænea, geritur, ut ejus adventu nova rerum expectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poeta, quod hoc libro per Æneæ absentiam castra oppugnantur.

ATQUE ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de cælo misit Saturnia Juno

1. Turnus consilium de expugnandis per Æneæ absentiam advenarum castris capit. Epico more a Junone per Iridem illud Turni

Audacem ad Turnum : luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est :
« Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies en adtulit ultro.
Æneas urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Evandri.
Nec satis : extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, conlectos armat agrestis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnis, et turbata adripe castra. »

3. *ad Rutulum* alter Voss. et sec. Moret. *in luco* Franc. Erat vir doctus, qui *Lucmo* conjiciebat. *tunc* al. — 4. *secreta* qu. Moret. et Schol. Statii ad Theb. I, 104; sollennis varietas. v. sup. II, 157. Alioqui bene ferri posset et h. l.; ut VIII, 610. V, 613. III, 389. — 5. *Teumantias* Zulich. et al. *est* abest sec. Moret. et Erf. — 6. *nemo pr. divum* Parrhas. — 8. *turba* pr. Hamb. ad *urbe* pro var. lect. *ultra* Goth. sec. — 9. *Palantini* Rom. et alii. *regnumque* aliquot Pier. *petivit* major codicum pars, vitiose et invito metro. *petit* Rom., tum Medic. et Gud.; et sic emendatum erat jam in Ald. alt. et hinc in cett. edd. *Evandri* potuit pronuntiari Euandri; etsi nec spondeus displicere potest. — 10. In *Corythi* eædem aberrationes, quæ supra III, 170. — 11. *manus* duo Burm. Copulam codicum auctoritate ejecit Heins. In vulgg. *collectosque*. Alii *et coll. ctos*, interpolate. — 12. *non poscere* Dorvill. *currum* Medic. Pierii aliique, cum Menag. alt. *cursus* sec. Rottend. — 13. *turbataque* vulgo multi scripti et editi, quod ex melioribus secundum Pierium emendatum ab Heinsio. *eripe* Oudart. *tu turbata arripe* vel *turbataque corripe*

animo injicitur. — 3. *parentis Pilumni*, h. e. abavi. v. inf. X, 619. conf. Excurs. VII ad lib. VII. *sedebat :* Asper *erat* interpretatus est; Alia argutatur Servius; Sed spectat simpliciter ad solitudinem, et otium, cui convenit *sedere*. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus? — 7. *volvenda dies*, quæ volvitur. v. ad I, 269. Catrœana subtilitas a poeta aliena est, ut sit fatalis dies, quam advolvi necesse fuerat. Lucretius *sidera volvenda, ætatem volvendam*, eodem modo dixit. — 9. *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes*, designat Etruriam ab Corytho, conditore Cortonæ. vid. Excurs. VI ad lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem. cf. Exc. III ad lib. VIII, 479, 480. — 13. *turbata arripe castra*, invade, occupa; scilicet ut rapere poetis est pro capere. Dixit autem *castra* Trojanorum. v. 8. *urbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Æneas in litore, ubi escenderat, urbem, *novam Trojam*, condiderat, quam (ut sup. VII, 157) *Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*. Debuit ea in extremo fere litore hærere subjecta classe v. IX, 68, 69. cf. Excurs.

Dixit, et in cælum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Adgnovit juvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus :
« Iri, decus cæli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cælum,
Palantisque polo stellas : sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. » Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; oneravitque æthera votis.

conj. Cuningham. v. 14. 15. jam sup. hi versus lib. V, 657. 658. — 14. *pariter se* aliquot Pier. — 16. *Ignotum j.*, ut ad *arcum* spectet, Goth. tert., perperam. *que* post *duplicis* abest in aliquot Pier. — 17. *ac* alii pro *et*, quod Heins. prætulit. — 18. *aptam* Dorvill. *hastam* Goth. pr. — 19. *unde hæc tibi* Montalb. — 20. *medium video* post Pierium probavit Heins. e codd.; vulgaris ordo : *video medium*. Tum *discedere*, quod proprium in hac re verbum est, et defenditur a Seneca VII Nat. Qu. 20. Idem Pier. cum Ge. Fabricio tuitus erat ante Heins., qui in Mediceo et aliis melioribus invenit. Alii *discindere*, Sprot. *dehiscere*. Laudant Iliad. ϑ, 554. π, 300, ubi de longo prospectu cæli sereni, quo stellæ etiam interiores obtutu deprehendi videntur. — 21. *Pallentisq.* aliquot Heins. et duo Goth. *pollentesq.* duo Burm. perperam. v. Not. *Sequor* prætulerunt librorum quoque auctoritate Pier. et Heins. Multi *sequar*. — 22. *vocat* aliquot Pier. *Et sic effatus.* Languet τὸ *et;* nihil tamen e libris notatum video. — 23. *Præcessit* Leid. *nimphas* Dorvill. a m. sec. — 24. *que* post *oneravit* in plerisque Pierianis et in Gipb. codd. aberat. cf. ad V, 167. Si totum hemistichium abesset, nemo, arbitror, desideraret.

III pr. ad lib. VII. — 15. *secuit arcum* pro, meavit per arcum cæli, incessit, tanquam Iris, arcu facto, pro tramite. Ducta loquendi forma a navigatione, τέμνειν ἅλα, *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit; « arcum fecit secto cælo, duxit » paullo aliter. cf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Iliad. σ, 182.

21. Non novum est ostentum : *palantes polo stellas* videre medio die; et est h. l. interdiu oblatum auspicium; (*omina tanta* ipse dixit) nunc tamen ornant hæc cælum, quod disruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere) et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit; apposita vocant Grammatici. Si itaque ruptis nubibus in interiora perrexit, stellas apparere, nubibus remotis, necesse fuit. Est autem is modus quo dii in cælum evehi narrantur : vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in cælum perveniunt. Interdum memorantur alæ; in Iride autem novatur res per arcum cælestem; per soleas nusquam, nisi per soleas alatas. — 22 — 24. quod re-

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
* Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est. *
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus

25. *Jamque adeo* Medic. a m. sec. — 26. *pictai* conf. ad VI, 747. — 27. *Mesapus* Ald. et Dorvill. — 28. *Turidæ* Dorvill. — 29. Versus haud dubie ex lib. VII, 784 huc translatus. Turbat ille et comparationis nervum incidit, et deest plerisque libris Ge. Fabricii, Pierii (quem vid. ad v. 31), et Heinsii ac Burmann; adde binos Goth. cum Erf. Omissus quoque nunc in edit. Parmensi. *arma gerens* Schol. Statii, et *est* abest Dorvill.

ligio facere jubet, omine accepto, etiam viso et ex somnio; scilicet Instrandi caussa.

25 — 32. Fundum comparationis declarat Servius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alveum suum reversi. Id vero longius petitum: multo minus comparatio spectat ad Turnum. Agmen ordine, lento gradu et composite incedens, *fluminis lato alveo inter ripas devoluti* speciem præ se ferre bene dici potest. Quod in Gange alveo suo se continente declaraverat, mox variat in Nilo, intra alveum recepto. De *Messapo* v. ad VII, 691 Exc. VIII. — 26. *pictai vestis*, qui, ut Etruscorum, ita aliorum Italorum mos esse debuit, ut vestibus variegatis colore et textura uterentur. — 28. *Tyrrhidæ*, vid. sup. VII, 484, 532. *septem surgens amnibus:* ad ostia solet referri, ut septem ostia habeat Ganges, sed repugnat veterum fides et opinio, qua unum tantum fluminis os esse creditum est; repugnat quoque vox *surgens.* Sin ad fontes revoces: convenit voc. *surgens* de scaturigine proprie diei solitum. At talis fontium numerus alibi non memoratur. Superest, ut *amnes* sint alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus, et per planitiem locorum delatus fertur: quod cum fide veterum convenit; etsi de numero alveorum haud convenit, nec pro cursus longitudine et sinuosa varietate convenire potuit. At in planis locis fertur jam *sedatis amnibus*, sedate ac tacite; etiam aucto solitis anni vicibus alveo: quo ducere videtur voc. *surgens*, increscens aquarum auctu, et eluvie ultra ripas facta. Potest tamen esse simpliciter pro, incedens; etsi notionem auctus adjunctam esse videam. Igitur Ganges inde ab ortu septem alveis incedit sedate ac tacite. Bene Servius: *Ganges — secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit; secundum Melam* (in quo tamen locus hodie non extat) *septem.* Potuere quoque, quum plures magni amnes in Gangem deferantur, iidem, seu nonnulli ex iis, pro alveis Gangis haberi: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset. Omnino ve-

Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus :
« Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia! » Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et mœnia conplent.
Namque ita discedens præceperat optumus armis

32. *Cum r. ripis* Bigot. et Goth. tert., ex interpretatione : intra ripas. Sed refluit amnis e campis, quos inundavit. *alvo* Franc. — 33. *subito* Parrhas. *nimbo g.* Goth. tert. perperam. *magno g.* Gud. a m. pr. *in pulvere* Oudart. — 34. *Conspiciunt* pr Hamburg. *Aspiciunt* Bigot. et Goth. tert. — 35. *ab aversa* Zulich., male. Recte Serv. *adversa*, quæ erat versa in hostes. c. voce *C.* Goth. tert. cum sec. Rottend. *Caicos*, *Caycus* al. Est Κάϊκος. — 37. *date tela*, *scandite muros;* sine copula, vett. edd. et codicum pars, quod defensum a Pierio et aliis viris doctis : sed Burmannus urget, doceri primo loco debere, Virgilii eum morem fuisse hoc modo producendi syllabam brevem, quem seriores scriptores sequuti sunt. Codicum vetustiorum Pier. et Heins. (adde fragm. Vatic.) et Macrobii auctoritas tuetur *et scandite*, quod defendunt Burmann. uterque, alter ad Antholog. p. 135. Frigere tamen copulam, negari nequit : et potest illa inserta videri, ab iis qui metro perperam metuebant. Alii, uti Medic. (in quo div. lectionem a Foggini notatam non video, quam Heins. memorat), habent : *ascendite :* quod sane orationi pedestri propius esset. In Gud. *ascendite*, vel *et ascendite;* unde Heins. refingere malebat, *escendite*, quod sollenne est Livio aliisque; sed in Marone exempla usus desiderantur. Inter hæc video quidem ubique subesse ulcus : nihil tamen tam putre ac molestum, quam copulam : hanc itaque ejeci, quod et Brunckius fecit. — 38. *heia* codd., ut alibi. — 39. *portis* tert. Rottend. quod vulgare esset.

tenim de fontibus et toto alveo et ostiis Gangis incerta erat narratio: v. Plin. VI, s. 22; et prostant disputata a viris doctis *d'Anville*, *Rennel*, *Heeren*, et nunc *Mannert*, de India tum antiquorum temporum, tum ætatis nostræ. *per tacitum*, ex sup. *it*, incedit tacite : ut, per silentium, per noctem, et quæ Drakenb. ad Silium XV, 145 post Heinsium collegit, per occultum, per subitum, per longum, ut Græc. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et similia. Laudat Servius Asprum, qui *altus* *per tacitum* jungebat; minus bene. Verbo Maro credidit et narrat Gangem incedere alveis sedato et placido cursu; pari modo Nilum intra alveum jam se recipientem ex incrementis suis.

33. νέφος κονίης et ὁμίχλη Homero frequens. — 35. *ab adversa mole*, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. — 37. Idem color orationis IV, 594 *Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.* — 38. 39. Recipiunt se Tro-

Æneas; si qua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo, et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Inprovisus adest; maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
« Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
En; » ait: et jaculum adtorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda;

41. *si qua i. F. tulisset* malit Jo. Schrader.; hoc tamen non minus incommodum. Videtur *si qua fortuna fuisset* dictum ut, *quæcunque fortuna fuerit*, *ea fortuna urbis fuit*. — 42. *Ne str.* alii codd. et vett. edd. *aciem* e codd. Pier. pro vulgato, quod Romanus quoque exhibet, *acies*: tum *nec er.* Ven. — 43. *tuto* Oblong. Pierii, cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a pr. m. *servassent* pr. Hamburg. — 44. *furor iraque* Non. Marcell. in *conferre*; tum *monstrant* aliquot Heins. et Burm. cum fragm. Vatic. *monstrarent* Goth. sec. — 45. *tantum* Dorvill. — 46. *suis* pro *cavis* Sprot. vid. Burm. *urbibus* Medic. — 47. *rapidum p.* Bigot. et Goth. tert. *processerat* sec. Moret. — 48. *electis* Montalb. — 49. Hemistichium idem lib. V, 565. — 51. *Et quis* recentiores fere codd. *o juvenes* ante Heins. Melius interpungitur: *Ecquis erit mecum, juvenes? qui pr. in hostem?* quam quod erat: *Ecquis erit mecum, juvenes, qui primus in hostem?* Mediceus Pierii et tres ap. Burm. cum Goth. tert. *quis*. Menag. alter: *cui*. — 52. *attorquens* Heins. e Pierianis suisque revocavit: exquisitum vocabulum: pro quo vulgarius *intorquens* in aliis, vel *torquens*. Tum *emittat* duo Burm. *evertit* alii ap. Pier. — 53. *campis* Rom. aliquot Burm. et Goth. tert. cum Erf. *affert* aliquot Pier. *effert* Erf., male. *se infert*, incedit, frequens Virgilio. conf. Ge. II, 145. — 54. *Clamorem* omnes præter Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. Utramque lectionem agnoscit Servius. *accipiunt* Montalb. — 55. *Horrifico* Goth. sec. *in hercia* Dorvill.

jani intra vallum et muros. — 41. si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret. — 44. *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit. Nam qui suadet, monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione.

48. In verbis *et urbi Improvisus adest*, forte *et* vacare videri potest. Enimvero jungenda: *Turnus viginti equitibus comitatus et improvisus urbi adest*. Itaque interpunctionem post *comitatus* sustuli. In equo *Thracio* non hærendum; cujus generis equorum copia in Latio vix tum esse potuit; sed ornat epi-

Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere : huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent : ille, asper et inprobus, ira
Sævit in absentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos

57. *viro* Zulich. *hic — atque hic* sec. Moret. — 58. *aditumque et pervia* in aliis lectum damnat Ge. Fabric., recte. *per atria* alter Hamb. a m. pr. — 59. *Pæno — ovili* conj. Scriverii; sed vid. Heins. *insidiatur* pars codd. apud Burm. — 60. *Dum* e Macrob. et Prisc. notatum ab Heins. et Schol. Horat.; addit Burm. — 61. *tutis* Goth. sec. — 62. *ille super* Goth. pr., indocte. — 64. *siccæque in s.* Schol. Lucani ap. Burm. perperam. — 65. *petenti* Parrhas. — 66. et ante *duris* meliorum codd. auctoritate recte ejecit Heins. *durus dolor* Gud. *ossib. hæret* Montalb. cum Medic. Pier., sed *ardet* optimum etiam fragm. Vatic. — 67. Legebatur : *qua via*, hoc est : *qua parte via*, accessio ad muros esset, ut bene Fabric. exposuit; ne *via* pro sexto casu haberetur. Satis tamen probabile mihi est, *quæ via* a Marone fuisse scriptum, et in alterum deflexum : sicque Rom. cum plerisque aliis Pier. et Sprot. exhibebat :

theton. Tum vs. 57 *castra fovere*, pro vulgari, se in castris tenere. v. ad Georg. III, 4_0. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 seqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu etiam ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat Iliad. λ, 547 seqq. ρ, 647 seqq. *nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat; conf. v. 63, 64. *ira sævit* melius, quam *improbus ira* jungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *sævit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et fame et vehementiore quoque impetu dictum occurrit : inf. X, 727 *improba ora* h. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Illustratum ab aliis : conf. sup. Georg. I, 119 et ad 146. *asper* autem exasperatus de ira et rabie. *absentes* h. l. de inclusis ovibus. Suave autem hoc *sævit in absentes*, quod imitati passim sunt alii : Stat. II Theb. 133. Valer. Fl. III, 589, ubi v. Intpp. 63, 64. ornate; fames et sitis excruciat eum. — 67. *quæ via*, aditus ad muros,

Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus sæptam circum et fluvialibus undis,
Invadit; sociosque incendia poscit ovantis;
Atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
Tum vero incumbunt; urguet præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et conmixtam Volcanus ad astra favillam.
  Quis deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?

idque nunc reposui; utrumque Serv. agnoscit. *clauso* aliquot ap. Pier. — 68. *Excutiet* duo Burm. *atque* abest Dorvill. *vallo Teucrosque e.* Ven. *in æquum* Rom. et Medic. cum fragm. Vatic. a m. pr., pari significatione, ait Heins. Recte, nec tamen eadem rerum notione. Aliud est, *in æquum locum* elici, ut v. 55 *æquo campo se dare*, aliud in *æquor*, seu campos. Hoc vulgatius inter poetas: illud inter scriptores historiarum. — 70. *septam* unus, *septa* alios, et *cinctam* alter Voss. ap. Burmann. *clausam* Rom. — 71. *que* post *socios* deletum malim, nam infringit verborum vim. — 72. *fragranti* Medic. *manu* Dorvill. *infert* alios legere Fabric. monet. conf. Burm. — 75. *D. socios* Goth. tert., indocte. *p. infert* Sprot. *f. fumum* alter Hamb. a m. pr. — 77. *Qui deus* Gud. a m. pr. — 78. *tantis* Reg.

excutiat Teucros, facultatem et modum suppeditet eliciendi eos. — 68. *æquor* camporum haud dubie.

70. Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. ο, 716 sqq. — 72. *fervidus*, ut *fervidus instat* IX, 350. X, 788 et al. — 74. *accingitur* facibus, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv., ut adeo mirum non sit, poetam supra VII, 187 *lituo trabeaque succinctum* dixisse. — 75. *focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; adeoque nunc tædas seu stipites in foco ardentes. Hærent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77 sqq. Fabulam, quæ sequitur, de navibus in Nymphas mutatis, tanquam absurdam, et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Nec nos infitiamur, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyæ humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres hæc fabula minus displicere, cum ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit,

Dicite: prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Jovem: « Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.

cum Goth. sec. *qui* Ven. *detulit* Menag. pr. — 79. *Discite* aliquot Burm. cum Goth. tert., indocte. *prisca fides facta est et f. p.* conj. Waddelii Animadv. Crit. p. 27, idque recepit Cuningham., sed vid. Not. *facto sit* Rom. ex *set.* — 82. *genetrix fertur* Rom., et sic Goth. pr. — 83. *Da, n. parenti* Goth. tert. *gnate* unus Menag. alt. — 84. *jam poscit* Ven. *domitor te p. Olympi* Waddel. ibid., ingenio-

quum veteres de Æneæ adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telæ suæ semel suscepisset. Nec id facere cunctatus est Ovid. Met. XIV. Instructus quoque est aditus ad fabulam haud male: Quo tempore Æneas pineta Cybelæ sacra in Ida cædebat ad classem ædificandam, Jovi ea supplicaverat, ne naves tempestate mergerentur, et, quum Jupiter annuisset, eas non esse perituras, sed æternum duraturas, scilicet ita, ut, quando Æneam in Latium detulissent, in deas marinas mutarentur: Cybele nunc monet Jovem, tempus promissi servandi adesse. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt quicquid diu durat et manet haud attritum, ut apud Pindarum antrum saxeum ἀθάνατον, apud Homerum ἀθανάτην αἰγίδα, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas, et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo navibus in scopulos versis Homerus navigationem Phæacum in miraculum converterat Odys. Θ, 557 — 564.

79. *Prisca fides facto, sed f.* nun capiunt Serv. et alii. *Fides* est ejus, qui aliquid tradit, vel rei, quæ narratur, quæ alias *auctoritas*: adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus: sed, constante fama, ad seriores ætates propagatam.

80. De ædificatione classis conf. sup. III, 5. 6. *Ida* autem mons, et ipse sacer magnæ Matri deum, cf. v. 85, 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiæ mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum: uti alias illa *Idæa dea* appellata est. cf. Strabo X, p. 718 C, et inf. X, 252 *Alma parens Idæa deum*. Consentaneum erat, ut pineta montis ei essent sacra. — 84. *domito Olympo* adjectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Servium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim quum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis seu

Pinea silva mihi, multos dilecta per annos,
" Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
" Nigranti picea trabibusque obscurus acernis :
Has ego Dardanio juveni, quum classis egeret,
Læta dedi : nunc sollicitam timor anxius urguet.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas. »

se; sed conf. Not. — 85. *delecta* Medic. cum Sprot. et Rotteod. pr. — 86. *tenebant* Gud. a m. pr. *parabant* Zulich. Ceterum ad hos versus 85. 86. 87 neminem offeodisse miror. Esse enim hiulcos et scabros, nec sententia cohærere cum ceteris, ad sensum proclive est : *pinea silva mihi — Lucus in arce fuit —*, quorsum nuoc memoratur *lucus in arce*, quum in Ida ad Antaodrum classis ædificata esset? oec in acropoli Ilii cæsa esse potuit materies navium, alter utique versus rescindendus erat. Nec satis conseutaneum, si *pineam* silvam dixit, eandem facere *Nigranti picea et a eribus obscuram*. Præstabat delere duo versus, tamquam aliunde in margioe appictos, mutato mox, iis illatis, voc. *Hanc* in *Has*; saltem includere eos, tamquam a poeta narratore, ad ioterpretationem insertos, io hunc modum : *Pinea silva mihi multos dilecta per annos* (*Lucus in arce fuit — obscurus acernis*) *Hanc ego D.* Verum, ut diximus, prorsus suot alieni ab h. l. — 89. *anxius angit* retinuerat Heins. codicum omnium et Pier. et suorum auctoritate motus : uno Voss. sec. excepto, cui adde Goth. tert., io quibus *urget* reperitur, quod vett. edd. occopat, nec modo Sæc. XVI, quod Heins. putabat, verum Sæc. XV quoque, ot Ven. 1484, 1486, 1495, Norimb. 1492 etc., etiam edd. e rec. Egnatii, et Juntinas etc. Laodat Burm. pro hac lectione unam Aldinam : scilicet pr. et sec.; at tertia e Naugerii emendatione, et quæ ex ea fluxere, *angit* habent; quod iterum expulit H. Stephanus. Præstat haud dubie h. l. *urget* : estque locus exempli memorabilis inter ea, quibus librorom optimorum, vel omnium consensus, et auctoritas criticis rationibus, a sermonis proprietate, et elegantia petitis, posthabenda est. *anxius angit* ioepta esset allitteratio. — 90. *atque hæc* tres Burm. — 91. *Neu c.* Heins. post Pier., librorum consensu. Male; et verius volgo *ne*; duo Burm. *nec*; unus *non*.

Rheæ, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio*. At nimis longe petitum hoc, quum hac de re, non recenti Jovis dominatione, sed Trojæ captæ tempore, acta sermo sit; etsi doctum ac verum illud sit : cf. Apollod. I, 1, 3. Paravit quoqoe iterum sibi Olympi imperium Terræ opera Jupiter pugoa cum Titanibus facta : ibid. I, 2, 1. Dicam equidem simpliciter, adjectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat, te domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. — 85 sqq. suspectus locus; *silva* et *lucus* saltem per appositionem dicta puta. — 86. *in arce*, in vertice Idæ; esset τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idææ. cf. ad v. 80, uti Jovi eodem in loco Iliad. θ, 48. — 92. *ne vincantur*, solvantur et submergantur.

Filius huic contra, torquet qui sidera mundi :
« O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ inmortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse deas : qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum. »
Dixerat : idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.

93. *torquet q. s. m.* adsuta putabat vir doctus apud Burm., cui adstipulor. *s. cæli* Leid. et Goth. tert. — 94. *facta* Dorvill. *quo f. trahis* codex Ge. Fabricii, pr. Bottend. et Exc. Burm., et sic Servium aiunt legisse. *an quid* Sprot. *aut qui p* Reg. — 95. *fictæ* sec. Moret. — 96. *lustrat* Zulich. Malim et h. l. *certusve*. — 98. *fines* tres Burm. — 99. *undas* pro div. lect. sec. Moret. a pr. m. Erf. et Servius; exquisitius altero haud dubie, judice quoque Heinsio. — 100. *ad Laurentia* Leid. *et L.* Rom. *in L.* emendabat Cuniogham. cum Waddel. Animadv. Crit. p. 28. quasi hoc novum esset in poeta, ut præpositio exulet. *vexerat* Medic. a m. pr. *duxerit* Ven. et Leid. — 102. *quales* aliquot Pier. et multi ap. Burm. *Doto*, Δωτὼ, codd. fabularumque (adde Homeri Iliad. σ, 43. 45) auctoritate restituit et adstruxit Pierius, quem vide cum Cerda. Vulgo *Cloto*, vel *Clotho*. cf. ad Valer. Fl. I, 134. 103 *Aut G.* Rom. *sp. vortice* pr. Hamb. pro var. lect. et Ed. Ven. Burm. — 104. *atque r.* quatuor Burm. cum Goth. tert. — 105. *Perspice* Goth. sec.

94. *quo fata vocas?* invertis, mutas; uti fata *verti*, *flecti*, *mutari*; dicuntur : *aut quid petis istis* trabibus, seu navibus (h. in earum gratiam, non ut Burmann. *pro istis*). *immortale fas*; h. l. pro conditione; ut jus. *certusque incerta*; ut ab initio statim certum, et exploratum habeat Æneas, in periculis instantibus se incolumem fore. — 98. *Immo, ubi* — Ne procellis et fluctibus obruantur naves, se prohibere haud posse, ait Jupiter; ut vero eæ, quæ Æneam incolumem in Latium detulerint, in deas marinas mutentur, se provisurum esse. *defunctæ*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis*. — 99. *olim quæcunque evaserit undis.* Non enim omnes evaserant; sed unam Orontis tempestas merserat mari, I; 113 : quatuor aliæ incensæ a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero, non nisi XV incolumes Tiberim intraverant. — 105 *amnes rapidos et atros* voluit dicere. — 106. Inferiora hæc Homericis Iliad. A, 528 sq. Ἦ, καὶ

Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita conplerant; quum Turni injuria matrem
Admonuit, ratibus sacris depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cælum transcurrere nimbus,
Idæique chori : tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina conplet :
« Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus : vos ite solutæ,
Ite, deæ pelagi; Genetrix jubet. » Et sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris

108. *complerunt* Zulich. a m. pr. *complerent* Dorvill. *compulerant* Leid. — 109. *ratibus sacris* post Pier. Heinsius secundum libros meliores; vulgares : *sacris ratibus*. Cerda, lapsu puto calami, *s. trabibus*. Diomedes lib. II laudat : *ratibus sacras d. t.* — 110. *offulsit*, quod jam e Naugerii emendatione tenebamus, Heins. e melioribus, Romano quoque aliisque Pier., in quibus *offulxit* vel *obfulxit*; conf. inf. 731. Vulgg. *effulsit*. conf. Heins. — 111. *nimbus* Goth. sec. *nubes* Sprot. pro var. lec. — 112. *Idæamque chorum* Zulich. *Idæique cori* Dorvill. *Idæique chori tum vox h.* videntur alii junxisse, ut Donatus : ut *vox chori I.* audiretur : sed languet sic oratio *cum vox* duo Rottend. *per aures* pr. Rottend. a m. pr. — 117. *genetrixque jubet*, *sua* aliquot Pier., minus bene. — 119. *diversis* Zulich. *dimersis*

κυασίκον — judicant Grammatici apud Macrob. V, 13. at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest, aut debet.

107. *debita* fato : Æneid. VII, 120 *fatis mihi debita tellus.* — 110. *Hic primum*. Argutatur cum aliis Catrœus, etsi Burmannus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam, et templis recepta. Nam *primum* refertur ad v. 112 *tum* vox audita. — 112. Paullo durius, sed, ut poeticam orationem decebat, junctum : *nimbus Idæique chori*, visus nimbus, nubes transcurrere per cælum, et visi sunt chori, h. e. chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536. 537. 538, ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deæ, etsi non visæ, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. Incedit dea *ab Aurora*, ab Oriente, relicto Berecynto et Ida. — 113. vox *agmina complet*, proprie aures, loca, in quibus illa agmina habentur. — 114. Tum dea Teucros vetat *laborare*, et navibus defendendis operam dare.

118. *puppes*, non proræ : nam puppes sunt ad litus versæ. v. VI,

Ima petunt: hinc virgineæ, mirabile monstrum,
* Quot prius æratæ steterant ad litora proræ *,
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
  Obstupuere animis Rutuli; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
« Trojanos hæc monstra petunt; his Juppiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos; ergo maria invia Teucris,

sec. Moret. *demergi* Exc. Burmann. *æquore* Ven. — 120. *mirabile dictu* Rom. — 121. *Quot prius.* Notatus versus tamquam alienus, et ex lib. X, 223 huc retractus, damnatusque auctoritate meliorum codd., a quibus abest (adde fragm. Vatic.), a Pierio, Ge. Fabricio, Heinsio, aliis, etiam deterioribus, ut Erf. In iis codd. et edd., in quas illatus est, modo ante, modo post sequentem; *Reddunt s. t.* reperitur. In Goth. vero tert. versui demum 142 subjicitur. Variant etiam in voce *proræ*; in aliis *puppes*, in aliis *naves* v. Pier., Cerda, Burm.; et *in litore* duo ap. Burm. Ejectus quoque est versus ex edit. Parm. ut et ceteri hujus libri versus suspecti 29. 151. 529. — 122. *Redduntur t.* aliquot Pier., et *facies totidem* Ven. *ferentur* pr. Rottend. — 123. *animis Rutuli* edd. fere ante Heins., qui sequutus est Medic. Sprot. (adde Goth. sec. et Erf.) et Gud. a m. pr. *animi Rutulis*, ut oratio varietur. Idem fecerat sup. II, 120. Ego præferam vulgatam hanc: *Obstupuere animis Rutuli*, ut elegantiorem: quam fragm. quoque Vatic. firmat cum Rom. — 124. *Turbatus* Rom. *Mesapus*, *Messapus*, *Mesappus*, *Messappus*, in libb. *et amens* Parrhas. a m. pr. — 126. *Turno fiducia cessit* aliquot Pier. omnesque Heins., exceptis altero Hamb. et Ven. et Goth. tert., haud dubie insuavius ad aurem. — 127. *dictis tollit* sec. Moret. *tollit dictis atque increpat ultro* Ed. Dan. Heins. *animos* autem Rutulorum esse, quos tollit Turnus, quis dubitet? — 128. *petant* alter Hamb. — 129. *neque ignes* vetustiores Heins. et alii. In sensu alterius hemistichii hærent Intpp.; Faber post Ortuin. emendat: *nunc telaque et ignes*. Burmannus multis verbis nihil expedit. Sententia tamen expedita satis per se: *his Jupiter ipse auxilium solitum* (navibus amissis, quibus fugere possint) *eripuit*, adeoque eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos opus est nostra opera: *non tela nec ignes Expectant Rutulos*. Ex vulgari satis usu loquendi expectamus ea, quæ omnino futura sunt, adeoque et mala, quæ imminent.

3. 4. 5. — 122. *reddunt se*, *ἀναδιδοῦσι*; iterum emergunt, prodeunt. — 125. quod VIII, 240 minus ornate: *Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.* Quod *Messapus* memoratur, puta factum, quia is inter primos infesti Rutulorum exercitus duces erat: VIII, 6.

126 sqq. Audacia Turni præclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. — 129. *non tela*, perituri sunt, antequam nos telis et igni eos petamus. cf. Var. Lect. — 131. *rerum pars altera*, pro vulgari: altera res, alterum. Alterum, mare, ipsis interclusum est,

Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est.
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italæ: nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troes: sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est: peccare fuisset

131. *demta* est Rom. Montalb. Servius Danielis, Goth. pr., et alteri deest est. — 132. *in* deest Ed. Ven. Burmann. *in nostris manibus* prætulit ordinem Heinsius secundum libros; adde fragm. Vatic. In aliis: *in manibus nostris*, quod quidem mollius ad aures videtur. *gentis* pars codd. Pier. et edd. cum Mediceo. At alii, inter quos Rom., Oblongus et Medic. Pierii, cum fragm. Vatic. *gentes*, haud dubie doctius, ut per appositionem sit: *tot millia*, eaque *gentes Italæ*: pro vulgari *tot millia gentium Italicarum*, vel *Italorum*. — 133. *ferunt* pr. Hamburg. pro div. lect. *Itali* sec. Rottend. — 134. *pro se* sec. Moret. — 135. *Stat* deterrimus liber, Franc., cum Goth. tert. *datum est* ante Heins., qui post Pierium meliores libros et exempla similis est secutus; tuetur τὸ *est* fragm. Vatic. cum Rom. *quid arma* alter Hamb. — 137. *exscindere* itidem deteriores: *excidere* Hugen. cum Erf. *scindere* duo Moret. — 138. *prærapta* Franc. *an solos* ap. Macrob. IV. Sat. 4. nec male, etsi mendose. vid. Heins. *solus an* conj. Cuningham. — 140. *Si p. s.* pars codd. Pier. et Heins. et Goth. tert., male probatum Pierio; multo enim gravius alterum est: *Sed perisse semel*. Hoc etiam Rufinian. tuetur p. 270, ubi v. Ruhnken. *Cum p. s.* pr. Rottend. Tum *peccasse* aliquot Pier. et duo Heins. Similis locus ap. Silium XVII, 442 *Sed fugisse satis fuerit* etc.

combusta classe; alterum, terra, in nostra est potestate: nam, Trojanis vallo inclusis, Rutuli loca vicina obsident ac tenent. — 132. *tot millia, gentes Italæ*, per appositionem, pro vulgari, tot millia gentium Italicarum, h. e. Italorum, in armis sunt adversus Trojanos. — 134. De his vaticiniis cf. supra dicta Disquis. II, s. VI. — 135. *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Æneæ gratiam a matre Venere quocunque tandem modo ordinatis cogitare potuit. Quod illa Jovem precibus exoraverat, rescivimus nos, a poeta nobis proditum. — 138. 139. Non solus Menelaus raptum conjugis Helenæ ulciscitur. Homericum Iliad. 1, 340, 341. Ἦ οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι; etc. jam Macrob. V, 9 comparavit. Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur: sed, dicat aliquis, satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertus; nec probabile fit, quum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam:

Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum; quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos : at non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Adparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros : addant se protenus omnes
Etrusci socios : tenebras et inertia furta
* Palladii, cæsis summæ custodibus arcis *

141. *modo nec* aliquot Pier., unde natum esse apparet *modo nunc g.* Ven., etsi sic corrigebat Markland. ad Statium p. 284. Sed mirum est viros doctos in loco hoc nodum quærere, aut in eo solvendo adeo laborare potuisse. *modo non*, ut *tantum non omne*, quoties non occurrit? *perosos* recte retinuit Heins. Etiam satis esse debebat ante, semel peccasse eos, perosos genus femineum modo non omne. *perosis* Gud. a m. pr. *perosum* aliquot Pier., multi Heins. et Burm., et inter eos Gud. a m. sec. cum Carisio et Schol. Statii. In Mediceo erat *perosos* et emendatum u h. e. *perosus :* similem licentiam deprehendimus in fragm. Vatic. *perosos* etiam Rom. exhibuisse videtur, et constanter illud retinent edd. vett., quas evolvimus. — 142. *f. belli* alter Hamb. — 143. *mora et* Rom. *discrimine parvo*, minus eleganter, pars codd. Pier. et Heins. cum ipso Medic. et fragm. Vatic. a pr. m., et sic fere edd. ante Heins. — 144. *At non* Heins. post Pierium e melioribus libris vindicavit : vulgo : *An non.* Utramque lectionem Servius memorat. conf. VII, 363 *At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor;* ubi eadem varietas. — 146. *At vos* qu. Moret. *Sed vos electi* aliquot Pier. et Reg. cum Dorvill. *select.* Mentel. pr. a m. pr. o *læti* Parrhas. a m. pr. *qui* Heins. post. Pier. e bonis libris, ex solita elegantia. cf. sup. v. 51. Vulgo *quis. scandere* Goth. tert. — 147. *Apparet* aliquot Pier. — 151. Versus totus remoratur impetum loquentis Turni, ita ut orationem liberatam eo esse pervelim. Observat quoque Burmann., Freinshemium ad Curt. IV, 13, 8 hemistichium, ex lib. II, 166 repetitum, ab alia manu adsutum putasse. Nunc video Jacobum Bryant hoc ipsum furtum versos ex alio

quippe qui ex raptu Helenæ ea mala experti sint, ut *modo non omne* h. e. totum genus femineum perosi esse debeant : tantum abest, ut novum raptum, Laviniæ, meditentur. *Quibus hæc.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, hæc fossa, quibus exitium morantur paullulum, fiduciam : au non vero multo munitiora Trojæ mœnia eversa viderunt? Argutum est illud 143 : *leti discrimina parva;* quod de navigantibus simplicius Homer. Iliad. ο, 628 τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται. — 146. animosius, quam Homericus Hector Iliad. μ, 440. 1. Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata, et classem Achivorum. — 150. 151. v. sup. lib. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus : ut *furtum* toties : ut IX, 350. X, 735. XI, 515.

Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo:
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo, et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati. »
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes, auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices; fusique per herbam

loco subrepti agnoscere, et Brunckius caussam aliam docte adjicit (præf. p. VI), quod secundus casus Augusteo sæculo *Palladi* erat, non *Palladii*. Exulat etiam versus ex ed. Parmensi. *cæcis* Goth. tert. *latæ* in Rom., in aliis Pierianis, cum fragm. Vatic. a m. pr. *late* e. *a.*, minus bene. — 152. *Nec* alii ap. Burm. *Retineant* Goth. sec. *cæco* aliquot Pier. cum Regio Burm. *claudemur* Bigot. cum Goth. tert. *condemus* Montalb. *condentur* duo Moret. *alveo* Rom. — 154. *saxo* Goth. tert. *et puppe* sec. — 155. *putant* tres Burm., et *ferant* aliquot Pier. et Heins. cum fragm. Vatic. *decumum* v. Pier. — 156. *nunc ideo* fragm. Vatic. *quoniam melior* Ven. et Goth. tert. *diei est* aliquot Pier. et Heins. cum uno Goth., quod tenuem facit orationem. — 158. *parati* revocavit Burm., quoniam *milites parati* ad pugnam centies dicuntur. Altera lectio ob codicum consensum a Pierio et Heinsio erat probata: *pugnam sperate parari*. Accedit fragm. Vatic. et nunc Wakefield, laudato cod. Collegii Jesu. — 160. *flamma* Pierii libri et tres Burm.; adde fragm. Vatic. — 161. *Bis septem Rutuli* vulgg. omnes, *Rutulo*, quod felici calami lapsu natum videtur, elegantiæ studio e Mediceo Heins. dedit. *qui muros* alter Hamb. — 162. *Dilecti* Gud. et unus Goth. *sequuntur* vel *secuntur* pars libb., idque post Pier. probavit Heins. Romanus cum aliis, etiam edd., *secuti*. — 163. *Purpurei*, quod elegantius (cf. Cerda), tuentur Medic. Rom. fragm. Vatic.

— 155. *quos distulit Hector*: docte pro vulgari, quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. conf. XI, 288 — 290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis ap. Sen. Suasor. II, ad fin. et in Anthol. Lat. p. 87 *belli mora concidit Hector*.

156. Comparant Odyss. μ, 291 sq. Iliad. β, 381. Malim ego conferri Iliad ϑ, 502 sqq. 529 sq., et τ, 275. Tum priscæ ætatis mos et militiæ observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum castra oppugnant, Iliad. ϑ, sub. f. — 160. *flammis* int. vigilias. Ad v. 161 sqq. cf. Iliad. ι, 85 seq.; et ad v. 165, v. Iliad. ϑ, 550. 551. Agmen igitur ciↃIↃCC virorum selectorum fuit constitutum.

Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Conlucent ignes : noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt : instant Mnestheus acerque Serestus;
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum, et rerum dedit esse magistros.

com al. Bona tamen librorum pars *Purpureis cristis* exhibent ap. Pier. et Heins. — 165. *evertunt* Leid. a m. pr. *cr. aureos* (binis syllabis) Montalb. pro var. lect. — 166. *custodia ducunt* Goth. tert. Quam cupide hoc arripuisset Heins., si alicubi reperisset. Nunc video sic emendasse quoque Cuninghamum. — 168. *Despectant* Ven. *ut armis* emend. Wakefield, pariter ac VIII, 605. — 169. t. *f. pennas* edd. Nonii Marcelli in *explorare*, ut pinnas valli subintelligat, notante Heinsio. — 170. *que* abest binis Burm. — 171. Si *Tela gerunt* est, armati sunt, otiosa est lacinia post illa : et *armis alta tenent*. Sensus itaque esto : afferunt, portant missilia et alia tela, quibus opus esse poterat. *Instat* aliquot Heins. cum binis Goth. — 173. *juveni* Burm. recepit lectionem Ge. Fabricio olim e Donato probatam. Nulla auctoritas affertur præter pr. Hamb., qui pro var. lect. habebat. Agnoscit tamen etiam Servius lectionis diversitatem, unde, puto, in ed. Stephanian. venit. Recepit quoque Cuningham. Accipiendum ita de Ascanio. Verum hunc in modum, puto, poeta dicturus erat : *puero. Quos pater Æneas — Rectores* puero; ut toties aliis locis, *Iulus puer*, *Ascanius puer*, et *puer*. absolute, ut X, 70; nec unum locum occurrere memini, quo Ascanius juvenis dicatur; quod contra de Turno sollenne est. Melius adeo erat, constantem librorum lectionem retinere : *Recto-*

— 164. Alternis excubias et alia munia militaria obeunt : vid. Burm. — 165. et *vertunt crateras ahenos*, inclinant vinum in pocula infundendo : esse hemistichium Ennianum, Servius docet.

168. *armis alta tenent* : h. e. vallum (poeta per muros declarat) et turres armati occupant. — 170. *pontes et propugnacula jungunt*. Ut *amnis ponte jungitur*, ripis ponte junctis, ut transitus pateat, sic *propugnacula junguntur pontibus*, ut ad ea pateat aditus. Accipiebam propugnacula de turribus in muro vel vallo, quæ quum altiores essent, viæ forte ad eas erant faciendæ, quas appellat pontes; ut discursus militum per murum esset liber. Inf. IX, 664 *It clamor totis per propugnacula muris*. Nunc dubito an recte statuerim. *Propugnaculum* est locus munitus, munimentum, unde propugnatur : potest adeo dici de muro, turri. Jam genus est munimenti semicircularis ante vallum, seu murum castrorum, quod ponte jungi cum vallo necesse est; diversum ab altero similis formæ, quod in ipso vallo inædificatum est. Similis turris ponte juncta vallo memoratur inf. 530 sq. — 171. *tela gerunt* : congerunt et apportant missilia, quorum usus esse poterat. conf. Var. Lect. — 173. *Rectores juvenum*; frustra de pæ-

Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter

res juvenum h. Teucrorum, quos Mnestheus et Serestus sub signis habebant; ut toties *juvenes* pro viris, militibus, turba, et sic porro dicti occurrunt. — 175. *Exercentque* qu. Moret. *Succedunt variantque vices q.* Nonius Marcellus in *tueri*, consutum ex vss. 222 et 164. *est* omissum in sec. Hamb. — 177. *Ide* Moret. sec. *Yda* Dorvill. — 178. *jaculis* Vratisl. *levibusve* duo Burm. — 179. *It juxta* pr. Moret. Verum *Et juxta* est pro, et una cum ipso, ὁμοῦ, σὺν αὐτῷ, erat E. *Et Nisum juxta Euryalus* aliquot Pier.

dagogis cogitant intpp.; sunt duces militum. cf. Var. Lect. quos designaverat Æneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret adversi, quod operam militarem postularet. — 175. *vices, quod* explicative, hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id quod etc., vel exercet vices κατὰ τὸ, quantum ad id spectat, quod etc.

176—449. Pervenimus nunc ad episodium, Æneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cujus suavitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiæ sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; præclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expectens, ipso facto contenta; respectus materni amoris, ac pietas; Ascanii pueri, et Aletæ senis benevolentia in eos. Singula explicare, vel saltem notare, magistris juventutis facile erit: sed utantur tali loco, suadeo, ad tentandas, et alliciendas mentes adolescentum, qui alias seu naturæ, seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne hujus quidem loci dulcedine tactum videant juvenem, eum omni liberali disciplina indignum judicent. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. *κ* poetæ ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc jam veteres: v. Servius ad v. 1 huj lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de juvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetæ, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis; est in iis Nisus. Unum est quod paullo severior aliquis judex reprehenderit, quod ad carminis summam episodii nulla vis et effectus est.

176. Nisum Hyrtaci filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. *β*, 837, 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra vs. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum.

Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait; « dîne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca: percipe porro,
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.

180. *neque* a Pierio pro *nec*. Ed. Ven. *Trojanaque induit*. — 182. *que* abest Mentelb. — 183. *Tum* Heins. e libb. Vulgo: *Tunc*. — 184. *addant* Zulich. — 185. *sit* tres Burm., sed recentiores. — 186. *aut aliud* perperam emendabat Heumannus. In Gud. erasum erat *jam*. — 187. *Mens agit et ne pl.* alter Hamburg. *mihi* non otiose vacat: est pro, *mens mea*; tum *placita* duo Burmann. *est* abest a binis aliis. — 188. *qua* alter Hamburg. — 189. *Lumina clara* vitiose alter Hamb. *vera* Menag. pr. *vino somnoque* Dorvill. *sepulti* recepit Heins. aliquot codd. (adde Serv.) auctoritate, posthabita prærogativa Codd. antiquiorum Rom. Medic. et aliorum, in quibus *soluti* legitur, ut orationem variet poeta: occurrit enim idem hemistichium inf. 236. — 190. *Perspice* et *Prospice* variant codd. Heins. et Burm. — 191. et abest Ven. *aut quæ nunc* aliquot Heins. et Burm.

180. *Trojana neque induit arma;* otiosum videri debet post illa: *non fuit Æneadum*, sed redemit culpam poeta Homerica forma: ἐδύσατο τεύχεα, et similia. Non fuit alius inter Trojanos qui in armis erant. — 181. Ex Homerico Odyss. κ, 278, 289. (adde Iliad. σ, 347, 348), ut jam Macrob. notavit Sat. V, 13. *juventam* vero *primam* ausus est dicere pro lanugine pubertatis. — 182. *amor unus*, idem utriusque et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες Iliad. π, 219. — 185. Ad magnum aliquod audendum inflammatum me sentio, afflatu ne divino, an animi impetu? Versus alti et gravis sensus! ἐνθουσιῶσι homines, aut animo magnæ rei imagine intuituve inflammato, aut perturbatæ per caussam seu externam, seu internam, ignotam vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Odyss. δ, 712, 713 εἴ τις μὶν θεὸς ὦρορεν, ἦε καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφορμᾶθη. Repetiit eadem Quintus IX, 80 et 228, 9. *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. — 186. 187. uti Iliad. κ, 220, 221 Νέστορ, ἐμ' ὀτρύνει κραδίη etc. dudum mente agito. — 191. Minus bene Intpp., quasi alterum

Ænean adciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt, nam mihi facti
Fama sat est, tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea, »
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum :
« Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?

cum binis Goth. *anima* Gud. *surgit* duo Burm. — 192. *Ænean accirique* duo Burm. *omnis populusque* unus Pier. et tres Burm., quod deterius. *populique* Dorvill. cum binis Goth. *populosque* Parrhas. duo Rottend. et vetus codes Pier., qui Romanus est, ut vetus scriptura sit. *patres* autem sunt si γέροντες. — 193. *cepta* Oudart. *reportant* pr. Hamb. — 194. *Sic tibi* Goth. pr. — 195. *Fama satis* Zulich. et Dorvill. *cumulo* duo. *video* sec. Rottend. *aperire* aliquot Pier., quod per se non malum esset. *sub alto* Bigot. Turbant virum doctum *muri* et *mœnia* junctim apposita de eadem urbe; tenendum scilicet, mœnia esse locum ad muros. De palatio vix mœnia dicta, ne lib. VI, 549 quidem. — 197. *percussus* Heins. post Pier. e libris. *percussus*, πληγείς, tamquam flagro aut stimulo, quod jam Ge. II, 476 vidimus, sæpe a viris doctis illustratum. Alii *perculsus*, perpetua varietate. *tanto percussus* alter Hamburg. — 198. *adfatus* Sprot. — 199. *tantis a rebus* Macrob. Sat. VI, 6. 'Sed quis ideo alterum dubitet recte se habere! — 200. *te solum*

sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit; itaque turbant in seqq. — 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere. διάνδιχα μερμηρίζειν. Bene Serv. *dubitem, id est, cogitem*. — 193. *reportent :* an : ab illo? ita suppl. an mox rediturus sit; sin de illo : quid ille agat. Hoc friget, puto. Quod nunc in votis habetur, est, ut sint, qui portent ad Æneam certa; quo ille reditum maturaret, ubi Trojanos obsideri accepisset; ergo et hic *reportare* pro simplici, referre, nuntiare. Æneam autem adhuc ap. Evandrum morari credebant vers. 196. — 194. Præmium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo : ipse laude facti contentus esse. Dicas : at inf. 234 seqq. nihil tale postulat Nisus. Verum antevertit ejus postulata generosa voluntate Ascanius pollicendo præmia vs. 252 sqq. Mox v. 197. *laudum* est pro laudis. *laus*, κλέος, factum præclarum; atque etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, ut inf. v. 252. V, 355. VIII, 283 al. Quæ ad h. l. de *topographia*, quam vocamus *castrorum*, propter sequens Nisi et Euryali iter notata erant, nunc in Excursum I † ad calcem libri IX. rejeci. Ceterum certamen hoc inter amicos inde a vss. 197 sqq. Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq., et v. 78 sqq.

200. Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Iliad. α, 198, 199.

Non ita me genitor, bellis adsuetus, Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean, et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem. »
Nisus ad hæc : « Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non : ita me referat tibi magnus ovantem
Juppiter, aut quicumque oculis hæc adspicit æquis.
Sed, si quis, quæ multa vides discrimine tali,
Si quis in adversum rapiat, casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum

Dorvill. — 202. *Terrorem Argolicum* Parrhas. — 204. *facta* duo Burm. *fama* Rom. — 205. Schol. Statii ad Theb. I, 607 *En hic est*, ad III, 603 *Isthic est*. Cuningham. conj. *Est, est h.c.* Scilicet si altero modo scriptum fuisset, alterum conjecturus aliquis fuerat. Ad talia ludibria magna pars critici vulgo acuminis redire solet; tum *vitæ contemptor* Sprot. pro div. lect. et *ipsum* pr. Zulich. — 206. *credet* sec. Moret. *quo tendet* duo Burm., sc. animus; verum ad mentem Euryali alterum est gravius : ad quem iu tendis. *Qui bene credat emi vità* Goth. tert. — 210. *qui* Moret. qu. — 212. Heins. in ora codicis *vitæ* adscripserat, ut esset *ætas vitæ*, *dignior* autem pro justior. Hoc est argutari. *tua ætas*, juventa, *dignior est vita*. — 213. *Si qui* Gud. a m. pr. *Si quis* vel *Set quis* pr. Rottend. *pugnæ* al-

fugis pro vulgari, recusas, refugis. — 202. *Non — sublatum;* educatum se in bello ad Trojam gesto innuit. Pro vulgari : non ego talis sum. *nec*, et quidem *tecum*, quam suaviter! *talia gessi :* ut sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adjungere. Igitur jam experimenta virtutis satis clara ediderat juvenis fortissimus. — 204. *fata extrema*, possint esse Trojæ; sed *Æneæ* esse debent, fuga ex urbe, errores. — 205. 206. Versus ornatissimi, quos memini, sententiæ generositate, et magnanimitate præstantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et juvenes ingenue natos observet, annon lecta, et percepta sententia exultet! Habent simile quid loca; Horatii illud : *animæque magnæ Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603 *largusque animæ, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis I, 461 *animæque capaces Mortis, et ignavum rediture parcere vitæ*. Quanto exilior Statii oratio, ubi h. l. expressit, Theb. I, 607 juvenes *Famam posthabita faciles extendere vita*. Esse autem *bene emere*, æquo vel vili etiam pretio emere, notum est; oculos *æquos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. Mox v. 213 *raptum*, non, occisum, sed ereptum, subductum corpus e pugna : ut toties apud

Mandet humo solita; aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim caussa doloris,
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ. »

ter Hamb. *pretioque* dun Burm. — 214. *solita :* ita inde ab Aldd. editum. A Dan. Heinsio admissum *solida*, quod damnabat Nic. Heinsius; repositum tamen ab eo *solita*, iterum expulsum a Burmanno, qui *solida* tuetur. Est sane permutatio illa obvia et frequens. conf. Culic. 99 *solidum carmen*, imo *solitum*; tum *solita* legerat Serv., ita quoque Erf., et Dorvill. *solita, si qua*, et e Mentel. *solito*. vid. Wass. ad Sallust. Jug. 52 f. Burmannus tamen movet difficultatem : quomodo advenis Trojanis humus dici possit *solita*. Scilicet humus non de Latii solo, sed omnino de terra accipienda, qua nos mortui condi et humari sollenni more solemus. Et erat saltem in Latio occupata terra, in *qua* Trojani consederant; est autem *solitum* omne id quod est patrium, domesticum, familiare. Ergo vel sic reportatus ad suos *terra solita* sepeliendus erat. Utroque ergo modo recte *humo solita* dirtum est. *Solida humus* vix placere potest, etiamsi respectu naufragiorum et pereuntis in mari insepulti cadaveris dicta accipiatur; nec dicendum, esse epitheton mere ornans, vi oppositi maris, seu aeris, qui rarus, tenuis : eodem modo, quo ὑγρὰ θάλασσα. Nec magis *solita Fortuna* placet, ut Serv. verba jungit : qui unde hoc habuerit, præclara docet nota Julii Pomponii Sabini : « *Apronianus*, inquit, *distinguit*, mandet humo : *Vel* (leg. *ut*) *dicas* humo solita, *id est quia solitum erat humare homines. Alii legunt :* id solita, pro, *id solitum. Alii* solita fortuna, scilicet *invidere magnis rebus.* » Ceterum Aproniana distinctio recepta olim fuit a pluribus. Sic distingui video in fragm. Vatic. et, quod exspectabam, in ipso Mediceo : *Mandet humo : solita aut si qua id fortuna vetabit*. Revocavimus *humo solita*, sollenni, quod codd. et poetici usus auctoritatem sensumque habet. Illud adhuc notandum : Goth. tert. *solitum* habere. *vetabat* tres Burm., et unus *vetavit*. Goth. tert. *negabit*. — 216. *Ne m. m.* — *caussa tumultus* Schol. Statii Theb. III, 373. — 217. *multis a m.* Rom. *multis e matribus una* aliquot Pier. *tantis e m.* apud Serv. ad XI, 35. — 218. *Persequitur* post Pier. Heinsius e codd. tuetur : adde iis fragm. Vatic. At vett. edd. *Prosequitur*. Sed *persequi* perseverationem sequentis notat. *magnæ* — *Acestæ* malit Trappius ; sed

Homerum fit, ubi ὑπεξέλασται, ὑπεῤῥύεται, ὑπαιρεῖται ὁ νεκρός. — 215. *Absenti* de eo accipio, cujus corpus non extat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est. — 217. *Quæ te sola*. Difficultas hic moveri potest, Spencii exemplo, quod inf. lib. XI, 35 tota turba Iliacarum matronarum memoratur, quæ Italiam adire non refugerit; hic autem omnes dicuntur in Sicilia remansisse præter Euryali matrem. Sed nec hoc quisquam in animum inducet, poetam Trojanos voluisse sine uxorum comitatu ad Italiam adducere. Videbimus Iliades inf. XI, 35. Mansit in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba : cf. lib. V, 715 seq. 767. Inter longævas itaque matronas sola Euryali mater fuit, quæ in Sicilia manere nollet. Similem difficultatem moverant veteres Intpp. ad v. 192 *patres*. vid. Pompon.

Ille autem : « Caussas nequidquam nectis inanis,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Adceleremus, » ait : vigiles simul excitat; illi
Succedunt, servantque vices : statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum :
Ductores Teucrum primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset;
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio : tum Nisus et una

magnus heroum epitheton commune ac perpetuum. — 220. *Nec me immutata* fragm. Vatic. a pr. m. *sedit* vitium non modo ed. Masvic., ut Burm. putabat, sed et Nic. Heins. ed. — 222. *variantque* Nonium videri legisse, notat Burm. Sed v. 164, 175. — 223. *comes Nisus* alter Menag. *nisu* sec. Rottend. *revisunt* aliquot Pier. *requirit* Oudart. — 225. Idem fere versus sup. IV, 528. — 226. *primi Teucrum* tres Burm. *primi et delecta* olim edd. multi codd. Sed secundum meliores ejecit et Heinsius, Pierio adhuc addubitante. Scilicet ad consilium senes poeta adhibere debebat, non juvenes. Hærent in hoc et alii Intpp. Sed tenendum erat, Virgilio toties *juvenes* omnino pro viris dici; respectu ætatis saltem militaris. — 227. *Consilum* codd. Pier., noto errore. *summi* Ed. Ven. cf. Burm. *agebant* Ven. pr. Hamb. pro var. lect. et Parrhas. Utrumque bonum et poeta dignum, *agere et habere consilium* — 228. *n. isset* aliquot Pier. *iret* pr. Hamburg. pro div. lect.; et sic sane alibi, v. c. Æn. II, 547 *Nuntius ibis Pelidæ genitori*. Sed utrumque sollenne poetis. cf. Burm. — 229. *obnixi* Gud. a m. pr. *innixi* apud Nonium Marcellum in *longus*. — 230. *campi in medio* multi edd. et scripti. *in campi medio* Vratisl. et abest Leid. *campis* Medic., quam Apronianam lectionem esse cum per se intelligitur, tum a Julio Sabino notatum est. *et medio campi* alii ap. Pier., sed *campi medio* recte : ita quoque fragm. Vatic. et Rom. Castra erant in campo,

mœnia Acestæ, Segestam urbem. vid. lib. V, 755 seqq. — 219. *nectis caussas* ductum est eo, quod prætexere caussas aliquis dicitur; et 220 ornate, pro mutari non potest. Mox excitant commilitones, qui in statione excubiarum in suum locum succedant, dum ipsi ad *regem*, Ascanium, ἄνακτα, tendunt.

224. Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Iliad. x, 1 et 195 sq. cf. sup. VIII, 26. — 227. Lucilii est versus : *Consilium summis hominum de rebus habebant*. Serv. — 229. Egregia consilii ista heroum ætate habiti adumbratio; cujus passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant longis adnixi hastis*; vide v. c. Iliad. Θ, 493 seqq. de Hectore. — 230. *Castrorum et campi medio;* campus nunc explicative de castris, quæ in campi pla-

Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque moræ fore : primus Iulus
Adcepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides : « Audite o mentibus æquis,
Æneadæ; neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur : si Fortuna permittitis uti,
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea

adeoque ipsa castra campum intra vallum habebant. — 233. *A. partus et missum* Goth. tert. — 234. *Tunc* ante Pier. — 236. *soluti* reposuit Heins. cum Medic. et aliis, etiam Pierianorum parte (*solutis* Rom.) : ut varietur oratio. Alii cum Servio *sepulti*, quod relictum voluit versui 189. Goth. tert. *gravati* : obvium utique et alias, sed non h. l. obtrudendum. — 237. *Conticuere* omnes Pieriani, Mediceo excepto, etiam Parrhas. Goth. tert. Erf. ms. Coll. Jesu cum Donato et edd. aliquot : Zulich. *Convenere* vel *Conticuere* : ut mirer Heinsium non et h. l. variari versum 190 voluisse : in quo est *Procubuere*, idque reliquisse h. l. contra codd. consensum. *prospeximus* Ven. — 238. *Quod p.* Leid. *quæ proxuma ponto est* aliquot Pier. et Goth. sec. — 239. *ac tendit ad æthera fumus* Goth. tert. — 241. *et mœnia*, h. e. quæsitum Ænean et mœnia, codd. Pier., inter quos Romanus : tum codd. Medic. et potiores alii Heins. cum recentioribus Burm. et Gothanis : edd. quoque vett. *ad mœnia* tamen editur inde ab Aldd. Pendet judicium, quod facias, ab interpunctione, et ab interpretatione, quam secundum illam feceris. Quid alii sequuti sint, ex interpunctione eorum assequi non licet. Verum dupliciter interpungi et constitui locus potest; aut sic, ut olim et ipsi fecimus : *Si Fortuna permittitis uti, Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea : Mox*

nitie erant. — 232. *Rem magnam* se afferre et *pretium fore moræ*, scil. quam suo adventu afferant consiliis; seu simpl. *mora* pro tempore, quod nuntio audiendo impensuri sint; alii sic acceperant, ut *pretium* sit pro pœna, noxa, quam luituri sint, si non extemplo se admittant. v. Serv. — 233. *trepidos* pro festinis, ut ante, *alacres* pro concitatis, poni a poeta, memoria tenendum : item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. De situ castrorum v. 238 vide ad v. 195 Excur. I †: *insidiæ* h. l. ad clandestinum egressum referendæ sunt. Porta igitur, quæ ad mare ducebat, duas vias ostendebat, quarum altera Laurentum et per castra Rutulorum ducebat, qui ab his partibus venerant ad oppugnanda castra; altera ad lævam, et a tergo castrorum in interiores terras.

240 seqq. Si fortuna permittitis uti nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castra clam erumpamus : *mox cernetis Æneam quæsitum*, h. e. inventum, *hic affore* reducem. cf. Var. Lect. *Fortuna*, occasione, inquit Burmannus, ut

Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Adfore cernetis : nec uos via fallit euntis :
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu adsiduo, et totum cognovimus amnem. »
Hic annis gravis, atque animi maturus Aletes :
« Dî patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,.
Quum talis animos juvenum, et tam certa tulistis

hic cum spoliis, *ingenti cæde peracta*, *Affore cernetis* sc. *nos*. Ita haud dubie præstat, *Ænean et mœnia* legere. Contra *ad mœnia*, apud mœnia, in Pallanteo, impeditam facit orationem. *quæsitum;* ad quærendum; ut in illo : *Missa est illico ancilla arcessitum obstetricem*. Displicet tamen vel sic : *si fortuna permittitis uti quæsitum*. Ita saltem præstaret versum *Quæsitum* infra post verba : *nec nos via fallit euntes*, collocare : quod etiam olim nonnollos fecisse e Servio discitur. Inter hæc tamen non illud quærebatur, ut ipsi *cum spoliis* et *cæde peracta* mox adessent; quod omnino animo concipere non debebant juvenes, nec promittere, a consilio hoc saltem seniores eos debebant deterrere; verum, quod quærebatur, erat hoc, ut Æneæ nuntiarent, castra obsideri, eumque ocius reducerent. Hæc quum ita sint, monitis viri docti pareo, et alteram nunc rationem amplector, quam in Notis exposui; etsi nec eam satis placere ingenue fateor. Alienum enim etiam ab Æneæ reditu hoc, ut *cum spoliis*, *ingenti cæde peracta*, ille adesset. — 243. *fallet* Medic. Post *urbem* vs. sequ. interpungebant alii ante Heins. Nos interpunctionem mutavimus vs. 243. 245. — 244. *primam* Heins. post Pierium defendit. Apud Nonium *primum*. Tum *sub mœnibus* Gud. Leid. et Regius; codicum tamen auctoritate et epitheto *obscuris* satis defenditur *sub vallibus*. Sane Palatium in monte erat situm : cf. VIII, 53. Jam vero nolim dicere : oppidum in clivo montis positum significari : *primam sub vallibus urbem;* nec, puto, bene latine dictum foret : *primam sub vallibus urbem*, ante vallem sitam aut primo conspectam. Sed amplectar rationem simplicissimam, quam Servius quoque proposuit : ut *sub vallibus* ad *vidimus* retrahatur. Nos *in* obscuris vallibus positi vidimus etc. Fuit, qui hoc negaret recte factum; et ad emendationem proclivior esset, *sub collibus*. — 245. *tutum* sec. Rottend. cf. Burm. — 246. *Hinc* Montalb. *animis maturus* Rom., Sprot., bini Hamb., sed prior a m. sec. et Ed. Ven. cum Goth. tert., sed magis poetica forma *animi*. Vulgari forma est aliquis *animo maturo;* tum exquisitius *maturus animo*, tandem græca forma *maturus animi*. Sic ævi *maturus* Æn. V, 73. Hoc ipsum *ævi m.* legerunt nonnulli apud Cerdam. *Aletes* recte : Ἀλήτης. v. ad I, 121; alii *Aletis*, hoc quoque Jul. Sab. *Alethes*, *Alætes*. — 247. *Dii patrii*, indigetes, *quorum sub* Parrhas. e glossa, ut bene Burm. notat. *nomine* Franc. — 248. *parastis* Goth. sec. — 249. *et* e codd. intulit Heins. secundum Pierium; Servius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque ornatius, et potentius verbum est. — 244. Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur; ut sit : nos, venatu ulterius provecti, in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. — 248. Putant respici Odyss. δ, 754 sqq. Mox *certus* aliter quam v. 96 et alibi; est is, cui certum, decre-

Pectora! » sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat :
« Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dî, moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam. »
« Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor, quæcumque mihi fortuna, fidesque est,

licet si jam ante receptum offendisset, hoc egisset, ut iterum tolleret. — 250. *dextramque* pr. Hamb. *tenebant* Rom. et alter Menag. *ferebat* vel *terebat* alter Hamb. — 251. *multum* Oudart. — 252. *digna viris.* Ed. Ven. *pro laudibus istis* repositum ab Heinsio e Medic., ceterisque præstantioribus, adde Rom., aliosque Pierianos cum Servio Idem hemistichium inf. X, 825. Editum vulgo : *pro talibus ausis*, quod pars codd. et Macrob. VI, 6 agnoscunt. Interpolatum esse ex lib. II, 535 observat Burmann. Altera lectio doctior et exquisitior : *laudes*, virtus; conf. sup. ad IX, 197. VIII, 273. — 253. Duo Burm. distinguunt : *solvi pulcherrima? primum.* — 254. *Di memoresque* Leid. a m. sec, *tum et cet.* pr. Hamb. *réddat* duo Burm. — 257. *g. recepta* Pier. Medic. et alii aliquot : forte ex v. 262. Totus versus aberat a Goth. tert., male. — 260. *est* abest Ven.

tum aliquid est; adeoque constans, firmus, fortis. — 250. Suavis adspectus, et a manu artificis adumbrandus, senis inter lacrimas duo juvenes ætate florentes tenentis, in consessu armatorum. — 252. *laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis. cf. ad v. 197. — 255. *integer ævi;* argutantur interpp. Ascanius est integra ætate, adolescens, inprimis respectu parentis; decedit annis, ætati, vitæ, tanquam summæ, nobis destinatæ, pars aliqua quotannis, seu quotidie; ut ap. Horatium aliquoties : II Carm. 5, 13 seq. Art. 175. Pueri aut juvenis in ἀκμῇ constituti quodam modo est summa annorum integra, nondum imminuta. Itaque h. l. ornat epitheton; nihil amplius. *Vos — Nise*, complexus Euryalum, ut inf. 525. *Vos, o Calliope;* nota figura. — 259. *Assaraci Larem;* non, tanquam Assaracus Lar fuerit, ut Cerda et alii, sed pro *Lare majorum*, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc unum memoravit poeta, ut sup. I, 284 *domum Assaraci* dixerat. Recte Serv. « *Assaraci larem*, id est, familiæ nostræ vel generi proprium. » — 260. Laborant intpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* de omni re dicitur, cui fidimus, in qua fidem ponimus, aut quæ fidem facit ejus, quod volumus, optamus, speramus; hinc exquisite pro spe, et voto sæpe ponitur : quæcunque mihi fortuna, et quæcunque mihi seu fides, seu spes est; erat

In vestris pono gremiis; revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem;
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis

262. *reducto* duo Moret. ex v. 257. — 265. *gemmas* duo Burm., indocte. Tum Petitus Obss. I, 4 distinguit *tripodas geminos auri, duo magna talenta*: sc. argenti. Sed vir doctus argutias captat in *magno talento*: quod non ad poeticam (cf. sup. ad V, 248), sed ad numariam subtilitatem exigit, quæ a poeta aliena est. Tum *tripodas aureos* equidem memorari non memini; sed fere æreos. — 266. *dat*, ἰδωσι; sic inf. *mittit* v. 361 pro *misit*. Sed crater cum versu abesse poterat. Deficit quoque copula; debebat saltem *talenta, et C.* — 267. *Cum vero* pr. Hamb. *Italiam capere*, sc. aliquot Pier. — 268. Servius alios, *dejicere* seu potius (ut X, 554) *deicere*, ait legere: sic *dejectam sortem* Æn. V, 490. At Medic. Gud. a m. pr. et pr. Rott. *dicere sortem*, quod admodum placet Heinsio: mihi tamen nimis argutum videtur. Dicit, indicit, sortem is, qui sortiendi facit potestatem: vid. Heins. ad V, 486. *Ducere* autem sortem poeta ornatius dixit pro simplici: *sortiri*, sortitione dispertiri prædam. — 269. *Vidistis* aliquot Heins. et Burm. cum Macrob. VI, 6. *quis ibat*

autem et fortuna et spes in desideratissimi parentis reditu posita.

263. In præmiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 seqq. Sapientius etiam hæc omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon præmia postulat Iliad. κ, 321 sqq. *devicta genitor quæ cepit Arisba;* De urbe hac circa Abydum sita v. inprimis Strabo XIII, p. 882, 883. Steph. Byzant. h. v. ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Iliad. β, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Trojanis auxilia ab Asio adducta misit. Eandem ab Achille eversam esse Servius tradit, nescio qua auctoritate: sed si qua fuit, ad Arisbam in insula Lesbo ea spectasse videtur. Nostra vero Troadis Arisba quomodo a Trojanis capi potuerit, dubitatur. v. Serv. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quæ Trojanum bellum antecesserant: de quibus cf. Excurs. I* ad h. l. Potuit igitur narrationem de Arisba ab Ænea capta sequi, quæ cum pluribus aliis de rebus Trojanis narrationibus intercidit. *magna talenta* e poetica ratione, ut ornet. Nam, quod partes in se continet, totum *magnum* est respectu partium: v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum*, int. antiquo opere. — 267. Color orationis ex Homero eadem in re Iliad. ι, 135 seqq. *capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat, et terram in Latio, quam inhabitent Trojani, et prædam sortiri, dispertiri, contigerit. — 269. Turnus *aureus*,

Aureus; ipsum illum, clipeum, cristasque rubentis,
Excipiam sorti; jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Adcipio, et comitem casus conplector in omnis.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus;
Seu pacem; seu bella geram : tibi maxuma rerum
Verborumque fides. » Contra quem talia fatur
Euryalus : « Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum : Fortuna, secunda

Franc. Possunt hæc interrogando efferri. — 270. *ipsum illum*, sc. equum : distinctio est a Servio. *cristasque comantis* Rom. — 271. *nunc jam* Dorvill. — 272. *lætissima* aliquot Burm., ex more. — 274. Variant codd. ap. Pier. et Heins. ac Burm., etiam nostri, una cum edd., mirum in modum : *Insuper his campis, quod*, (ut Rom.) vel *quos*, ut Goth. tert. *Insuper his campi, quod*.... *I.* — *id campi, quod*. .. *I. is campi quis*, vel, ut Foggin. exprimi curavit, *quos :* Mediceus (Heinsius accipiebat *quis* quibus habitat, quod parum placet) *: I. hi campi quos :* et *I. his campi quos*, et *campos quos*. Recte Heins. prætulit, quod vulgatum vides. Proclive est videre erroris caussas in exquisitiore ratione grammatica τοῦ *insuper his* pro *insuper in his*, cum his, et *campi quod*.— 275. *Tu* Bigot. — 277. *amplector* Leid. — 280. *Contra quæ* pr. Rottend. — 282. 283. Hic velim Burmannus nos docuisset, qualem

aureis in armis. — 270. 271. habebis equum exsortem, *γέρας ἐξαίρετον*, et Turni spolia. Illustrat rem Cerda. v. V, 534. VIII, 552. — 272. 273. Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetæ simpliciter sunt feminæ; non gravidæ. Quod vero adjecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites. Sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque adeo spoliaverat : hos assignabit cum armis. — 274. Recte Servius ad τὰ *τέμενος*, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati refert : qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 193 sq., Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad haac ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum inf. vs. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. — 277. *Accipio*, facio, *et complector te pectore toto; comitem* junge. — 279. 280. *tibi maxima rerum verborumque fides* erit et habebitur; tecum omnia consilia mea, et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia, vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat; ut paullo ante ad 260 notatum meminimus. — 281. 282. 283. Ego vero allabo-

Aut adversa, cadat: sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est,
Inque salutatam linquo; Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnis. » Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrimas; ante omnis pulcher Iulus;

sententiam horum versuum animo teneret. Interpunxit post *tantum: Fortuna secunda, Haud adversa cadat*; quæ equidem non assequor. Sive junxeris: *arguerit tantum*, sive *dissimilem tantum*, jejuna est oratio. Scilicet duplex est lectio loci et interpunctio: altera, quam Servius tuetur et diserte exponit: *aut adversa cadat*. Sic fere editur. Ex hac locus interpungendus: *Me nulla d. — arguerit: tantum: Fortuna secunda Aut adversa cadat*. Ita durior quidem est, attamen ἀφέλειαν habet oratio: *tantum* sc. de me polliceri audeo, quæcunque fortuna acciderit, seu adversa, seu secunda; fere ut inf. 636 *Hoc tantum Ascanius!* sed pro vulgari *seu* dictum *aut*. Tum *arguerit* est pro arguet, sed nec ineleganter. Convenit quod inf. 299 *casus factum quicunque sequantur*. Altera est lectio, *haud adversa cadat*, quod Heins. e Medic. aliisque prætulit, si modo codicum auctoritas in tali voce *aut*, *haut*, *haud*, magna est: concinit Mentel. pr. *Haud aversa cadit*. Sic interpungendum esse patet: *me — arguerit: tantum fortuna secunda, Haud adversa cadat!* tantum, tantum modo, precor, fortuna faveat! In his, meo quidem sensu, jejunum est illud: *secunda, haud adversa* Itaque antiquiorem revocavi cum Brunckio. Respondet v. 299 *casus quicunque sequetur*. Accepit tamen sic locum etiam Symmachus lib. I ep. 28 ab Heinsio laudatus; et potest aliquis cum viro docto Briegleb. statuere, tacitam animi præsensionem et præsagium infelicis exitus his verbis innui. Erat alius vir doctus, qui jungebat: *arguerit tantum*; ut esset, ne quidem insimulaverit, tantum abest ut convicerit; vel, *tantum fortuna cadat*, in tantum, hactenus. Vides me suum cuique reddere, nec quenquam honore suo fraudare. — 283. *Tantum super* Parrhas. *sed te ultra* o. Vratisl. — 287. *est* in fine abest Rom. et aliis Pier. et Heins. — 288. *nox et tua testes Dextera* mallt Heins. — 290. *Hanc tu* aliquot Pier. et Burm. cum Goth. sec. *Hanc oro* Oudart, a m. pr. *Hunc te oro* Zulich. *Tu vero s.* Goth. tert. — 291. *Aut sine me* Exc. Burm. *quo audentior*. Ven., interpolate; nam hiatum tuetur sententiæ clausula, et loquendi intervallum. *audacior* duo Heins. — 292. *Percussa* Heins. post Pier. e codd. vindicavit: vulgo, *Perculsum*. Tum *dedere* Medic.

rabo, ut huic forti facto tota vita mea sit consentanea: sive bona, sive adversa fortuna in eo exsequendo usus fuero. *tantum*, scil. dico, profiteor de me, polliceor. conf. Var. Lect. Ad pietatis sensum præclare seqq. sunt comparata.

Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur :
« Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet : casus factum quicumque sequentur,
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat;
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt. »
Sic ait inlacrimans; humero simul exuit ensem

295. *adfatur* aliquot Pier. et Heins. — 296. *Sponde* Ursin. e Colot., et Heins. e Medic. aliisque defendebat, in quibus vel *sponde*, vel *sponte*, *sponti*, *sponde o*, erat, ut esset : sponde, promitte tibi, expecta. Burm. bene monet, se dubitare, an Latine dicatur : *sibi spondere*. Si tamen vel maxime Latine ita diceres, tamen præferam : *Spondeo*, tanquam Ascanii personæ egregie accommodatum. Sic inf. 301 *polliceor*. *omina* Sprot. a m. sec. et Parrhas. — 297. *Jamque erit* pr. Moret. *Namque ait et tu* Oudart. *illa* Zulich. — 298. *Tantum defuerit* Gud. *nec p. gloria* pr. Hamb. — 299. *Factum casus* aliquot Pier. *sequuntur* e Mentel. utroque et ex aliquot aliis recepit Heinsius, scilicet tamquam magis reconditum; duo alii *sequantur*, plures *sequentur*, etiam apud Pierium, cum Mediceo et Romano, quod equidem tantis auctoritatibus amplectendum censeo. Vulgo *sequetur*. Interpunctio ita facta, ut *casus* — *sequentur* ad seqq. referantur, non ad antecedentia. — 303. *Hæc* oit edd. apud Pier., et sic Parrhas.

294. Locus, suavissimi affectus plenus, in sententiam desiuit ex intimis animi recessibus repetitam. Conscientia ac cogitatio, adeoque imago pietatis suæ in patrem Æneam, acriter pungit animum Ascanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem percepto. Sic inf. X, 824 Lauso cæso, Ingemuit Æneas, *Et mentem patriæ strinxit pietatis imago*, h. recordatio ac memoria amoris sui in Ascanium, et quantum ex simili calamitate luctum ipse esset suscepturus. Erat igitur *imago patriæ pietatis* in Ascanii mente. Hactenus de verbis. Sententiam ipsam quantumvis reconditam jam in Homero observamus, Iliad. τ, 301. *ὣς ἔφατο κλαίουσ᾽· ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ᾽ αὐτῶν κήδε᾽ ἑκάστη.* Similiter 339. cf. Odyss. δ, 113. 114.

298. *nec partum talem gratia parva manet;* et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quæ te genuit : vel, ut Serv. « debet ab omnibus coli, quæ talem creavit. »

303 sqq. Hæc ex heroicæ vitæ more illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, conf. Iliad. ζ, 255 sqq., unde hic locus adumbratus est : ut alias fidei et amoris tessera est, arma permutare. Exemplu dat Cerda. Ensis commendatus ab arte Cretensis hominis : expectabam ab

Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna;
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt; quos omnis euntis
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis: nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
  Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio: passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident; adrectos litore currus;
Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,

304. *Lichaon* Parrhas. — 305. *vaginæ a. eburnæ* aliquot exemplaria apud Macrob. V Sat. 9 e vulgari usu. — 306. *horrendique* Goth. sec. *exuviasque leonis Horrentis* Goth. tert. — 307. *permittit* duo Burmann. et Goth. sec. *Alethes*, *Alætes*, perperam alii. v. sup. ad I, 121. — 310. *Insequitur* Goth. tert. — 311. *Ante omnes* Ven. *animosque* Montalb. et sec. Hamburg. — 312. *mandata dabat portanda* Non. Marcellus et multi scripti Heins. et Pier. cum Gothanis et Erf., sed injucundis numeris. — 313. *decerpunt* alter Hamburg. *discernunt* Goth. tert. *inlita* Rom. — 314. *votisque* Leid. pro var. lect. *per umbras* aliquot Burm. et Pieriani: sed bene illud aprevit Pierius. — 315. *arte fut.* Leid. cf. Not. Potuisset refingi: *multis jam jamque futuri Exitio. futura* Goth. tert. — 316. Ordinem verborum e codd. et Macrobio ac poetæ usu reduxit Heins. pro vulgari *vino somnoque*. Rom. *per umbram*. — 317. *arreptos* Vratisl. vid Not. — 318. *inter*

hoc arcum et sagittas; ensem Creticum non memini. *Vagina eburna* in Odyss. ϑ, 404 est in simili munere. — 308. cf. Iliad. κ, 272 sq. primores comitantur abeuntes. — 313. *nubibus;* dant ventis, auris, ut toties.

314. Cf. Iliad. κ, 469 sqq. — 315. Impeditam sententiam facit vox *ante*. Ex sollenni ratione sermonis esse debebat: ante quam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Alterum Servius offert, etsi durius, ut *ante* respiciat *inimica*, in quo vis lateat, perniciosa ipsis, unde redituri non erant; igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* Præstat vel sic tertium: antequam ad Æneam tenderent, seu pervenirent. — 317. *arrectos currus* (ut inf. 465 *arrectæ hastæ*) sublato in altum jugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud

Vina simul : prior Hyrtacides sic ore locutus :
« Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
Hac iter est : tu, ne qua manus se adtollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam. »
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur :
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris juxta famulos temere inter tela jacentis,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla;

tela r. aliquot apud Pier. — 320. *audendum est* duo Burm. cum Goth. tert. — 323. *vastabo* multi Pier. et Heins., ioterpolate et ex interpretatiooe : *dare* pro *facere* esquisite. *recto te limite* Macrob. V Sat. 9, quod a re alienom. Sed *lata via;* nam strages late facta iodicatur. coof. X, 514 et h. l. Burmann. *limine*, *lumine*, et hic aliquot Heinsiaoi, eum binis Goth. — 324. *superbus* emendabat Waddel. Animadv. crit. p. 28; male, addit Burmaonos, tapetes enim in castris habere, superbi est. — 326. *Exstratus* tert. Meotel. *Extractus* Rufinian. de Schemat. Lex. p. 259, quod Ruhokenius V. C. es illo natum ootavit. *perflabat* plurimi codd. et ed. Ven. *p. vinum* sec. Moret. — 327. Jo. Schrader. emend. *dux*, ne plures Rotulorum reges sint : est eoim Rhamnes ex Rutulis inf. 363. Enimvero *Rex* Rhamnes, heroicæ ætatis more, ἄναξ, uous e principibus — 328. *auguriis* Macrob. et Schol. Statii ap. Heins. Deerat versus Goth. tert — 329. *inter lora* Parrhas. cum Romaoo. cf. — 318. *inter arma* Goth. tert. — 330. *premit Rhemi* ante Pier. lectum, invito etiam metro. *Remum* Dorvill. a m. sec., sicque dudum ipse malui. Nuoc video, etiam Jo. Schraderum ita coojecisse. Nam agi arbitror de uoo Rhamoete rege et augure. Juxta hunc tres famuli, armiger, auriga, taodem ipse Rhamnes, interimi videntur. — 331. *Nanctus* Mentel. pr.

Statium occurrunt, observante Burmanno. mox *vina*, vasa vini, ut beue Serv.

321. Auteit Nisus : Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta præstet : *consule*, prospice, provide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare* pro facere, vastare. *vocem premit :* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Servius. Præferam prius : sic memorat voce pressa. — 325. 326. ornate, docta verborum immutatione, pro vulgari : *in tapetibus alte extructis ipse Rhamnes proflabat somnum.* Posuit autem tapetes pro pulvinis, qui tapetibus instrati sunt. — 327. 328. Præivit Homerus Iliad. β, 858. 859.

329—334. Remum (quem expresse non nominat), cum trinis famulis, ejusque armigerum (θερά-

Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent: nec non Lamyrumque, Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus: felix, si protenus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset!
Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans,
Suadet enim vesana fames, manditque, trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.

Natus Dorvill. *secant* Goth. pr. — 332. *relquit* plerique ap. Heins. — 333. Servius et ejus exemplo Barthius ap. Burm. distinguebant: *Sanguine singultantem atro*: t. Ita altero loco epitheton minus bene deficit. — 334. *Tamyrumque, Tamumque*, vulgg. Alii *Lamirum, Lamurum, Samyrum, Tomyrum, Limyrum, Limirum, Limurum. Lamyrum* tamen Rom. Medic. et alii plerique; pro *Lamumque* Schrader. malit *Numamque* ex v. 454 *Sarranoque Numaque*. Sed v. ib. — 335. *Sarranum*, Romanum quoque nomen, Heins. prætulit. v. inf. 453. Vulgo: *Serranum*. — 336. *insigni f.* Menag. pr. cum Goth. tert., quæ vulgaris forma. *jacebant membra* Mentel. pr. Parrhas. et Gud. a m. pr. — 337. *vinctus* Montalb. et tert. Rottend. *invinctus* sec. Rottend., non male de vino, quod illigat membra. Sed tamen *multo deo victus* minus abhorrens, quam *vinctus*. Et *vino victus* frequens. cf. ad Tibull. I, 2, 2. De *somno* probavit Heins. ll. a Burm. laudd. Præfert *vinctus* Wakefield, ut Ge. II, 94 *vinctura Lageos linguam*, et Propert. III, 3, 43 *mentem vincire Lyæo*. — 338. *in* abest Hugen. — 339. *In pastus* nonnulli Heins. *In pastum* Gud. a m. pr. — 340. *væsana* Medic. *jejuna* Exc. Burm. *mandique trahique* alter Menag. — 341. *multumque* Rom. *motumque* alii ap. Burmann. *et fr.*

ποντα) et aurigam (ἡνίοχον) opprimit; sed v. Var. Lect. — 333. 334. *sanguine singultantem truncum*, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultantem sanguine*, quam, *sanguinem*. Sequitur: *atro tepefacta cruore Terra torique madent*: gravitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, æstuabat, in loco præclaro de Agamemnone cæso inter epulas Odyss. λ, 419 et al. — 335 sqq. Hæc et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et jocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino gravatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset, et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. — 339—341. Cf. inf. X, 723 sqq. Homericum locum Iliad. κ, 485. 486 ornavit: sed ornaverat comparationem, qua sæpe et varie utitur, ipse Homerus aliis in locis, ut Odyss. ζ, 130 sqq. Iliad. μ, 299. Iliad ο, 323. 324, unde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, consternans pecudes, ut tumultuetur per ovile. Spectat autem comparatio, etsi paullo durius, ad

Nec minor Euryali cædes : incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros; Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat :
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.

Parrhas. — 342. *et illa* Parrhas. *et ira* qu. Moret. — 344. *Herbesum*, quod e Medic. et aliis prætulit Heins. Vulgo, *Hebasum* et *Heresum*. Reliquas in nominibus his aberrationes adscribere piget. Videat, qui volet, apud Pier. et Burm. *Rhœcum* et hic habent alii. Romanus : *Herbessumque subit*, *Rhœteumque*, *Arabimque*. — 345. *Ignavum* Waddel. ap. Burm., infeliciter, ut pleræque hujus viri divinationes. Manifesta est in versu oppositio. Malis forte nomen aliud nunc pro *Rhœtum*. Illos omnes ignaros, *Rhœcum vigilantem*. Offendit quoque ad idem hoc Jo. Schraderus in schedis. *insomnes et cuncta videntes* in simili loco Valer. Fl. II, 223 cædi facit. — 346. *Sed* non sine judicio positum, pro vulgari *Nam*, aut simili : ut sæpe solet. — 347. *totum cum* ed. pr. Burmann. — 348. Primum ap. Servium multi distinxerunt : *et multa morte recepit Purpuream*; eduxit gladium multo cruore purpureum; idque rotundius exire videtur. Un nunc est : *et multa morte recepit*, unde est positum eodem sensu. *cædes* ut φόνος pro sanguine. *recepit* (*receptare* inf. X, 373), οἱ ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνεσπάσατο (ut Iliad. ν, 574) σὺν πολλῷ φόνῳ. et ἄκοντά τις Ἀργείων κόμισε χροΐ Iliad. ξ, 456. Est ratio alia Cerdæ, quam video Trappium et cum eo Merrick et Northcote ad Tryphiod. 578 præferre, ut *recipere* sit excipere, tamquam hospitio et epulis. Ita Rhœtum Euryalus excepit morte, ἐξένισε. Habent viri docti in animo versum Sophoclis Electra 96. ὃν κατὰ μὲν

Nisum : Simili modo furebat Nisus. Tum subjicitur : *Nec minor Euryali cædes.*

343. Euryalus *subit*, impetu occulto aggreditur, multus *sine nomine*, ἀνωνύμους, obscuros, ignobiles. conf. Cerda. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate. conf. Serv. *in medio* vel de loco, vel de tempore, cum Burmanno; ante se. — 346. *magnum se post cratera tegebat.* In hoc vero omnem fidem excedere videri potest poeta, quod craterem narrat ἀνδρομέα, ea magnitudine, ut hominem latentem tegeret. Neque ad eam accedit Nestoris crater, etsi ad miraculum grandis ille editur in Iliadis λ, 636; neque ille crater, e quo ingurgitarunt se Centauri. Nec tamen Virgilius credi potest finxisse ea, quæ ad sensum uniuscujusque obviam reprehensionem haberent. Statuendum itaque est, craterem cum ipso abaco, aut mensa, cui ille impositus erat, esse intelligendum. Non enim pocula cum vasis, unde ea replentur, ipsis epulantium mensis erant apposita, sed in mensa seorsum adstabant, ad quam ministri pocula miscebant ex magno aliquo vase, cratere dicto : qui veteribus pro doliis erat, quorum usum nos frequentamus. — 348. *multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine; ut φόνος. Tum *purpuream animam* dixit sanguinem vi-

Purpuream vomit ille animam; et cum sanguine mixta
Vina refert moriens. Hic furto fervidus instat;
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter quum talia Nisus,
Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri,
« Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes. »
Multa virum solido argento perfecta relinquunt

βάρβαρον αἶαν φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξέπιεν ubi alia vides adjuncta, quæ ad eam notionem ducere possunt. Ita quoque de eo, qui occurrit ex adverso, bene dictum ἀντιχεῖσθαι δουρί: Iliad. ι, 238. Apollon. I, 1000. *multa nocte* Cornutus legerat, Servio notante; haud dubie indocte: nec procedit, ut hoc ipsum cum Heinsio de morte accipias. *multa in morte* Goth. sec., et Parrhas. *multaque in morte*, et Waddel. Anim. Crit. p. 32 *et inulta morte*. Haberet saltem rationem, si diceres: *multa morte* esse dictum de vulnere alte illato certissimaque adeo morte. — 349. *vomit ille animam cum s. mixtam* Ven. *et* abest quoque Oudart. et Zulich. *mixtam* etiam Parrhas. cum Goth. tert. — 350. *Hinc* Montalb. *Tunc* Ven. *Huic* obl. Pierii. Nihil satisfacit. Malim *Sic* ille, Euryalus, cædibus faciendis fervide instat. — 351. *ibi ignem* Rom. et aliquot Pier. et plerique Heins. cum ipso Medic. — 352. *forte* pro *rite* Goth. tert. *videbant* pr. et tert. Rottend. — 353. *br. cui* duo Heins. et duo Burm. *tum* Ven. et Goth. tert. — 355. *Acceleremus, ait* Statii Schol. ap. Burmann., perperam. *jam lux* Leid. — 356. *exhausti satis est* pr. Menag. — 357.

talem, cum quo vita efflatur. conf. Var. Lect. — 349. 350. et cum *sanguine mixta vina refert*, ἀναφέρει, rejicit, ut Serv. Sensum igitur fœdæ et ingratæ rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitavit. Sed nec alii, Ovidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam, et nauseam moventem refugerunt. Ferri hæc possunt, ubi cum fœditate *sensus horroris* excitari debet, ut de Caco VIII, 196 adde V, 469. Non jungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et occulta cæde.

350 — 356. Manifesta Homeri vestigia Iliad. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus exeubiis erat præfectus sup. IX, 159 etc. *ignem extremum* quis dubitet jungere, ut *lumen extremum*, jamjam fere consumtum et deficiens, conf. Burm. *religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv.; quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. Apud Homer. in ea re Iliad. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. — 356. *Pœnarum* h. l. pro cæde ad ulciscendum hostem facta; cædes satis multæ factæ sunt.

357—366. Omissis ceteris spoliis arte elaboratis, phaleras, et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. *phaleræ*. Dubitatur et h. l. sintne equi

Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio quum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;

relinquit Ven. — 358. *pictosque* ap. Caris. *tapetos* pr. Rottend. — 359. *bollis* Bigot. — 360. *Tiburti mitis* Parrhas. Notabile est quod Jul. Sabin. ad h. v. habet: « hic locus totus ab expositoribus dicitur emendandus. » Certe sententiæ in periodum sunt circumductæ, insertis pluribus membris. — 361. *misit* Montalb. et sec. Hamb. cum Goth. sec. et tert. cf. sup. ad v. 266. — 362. *ille suo moriens dat habere nepoti Post mortem*, conjungebat Titius L. Controv. XXI, 23, ut significet mortis caussa donare. Scilicet ut ICtum videas hæc tractare, non poetices studiosum. — 363. *pugnaque potiti* scripsi et ed. Ald. pr. cum al. Sed *pugnamque*

an equitis ornamentum; vulgari more equi phalerati sunt. Sup. V, 310 *equum phaleris insignem* vidimus, hic tamen *phaleras Rhamnetis*. Jam, qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat; potest adeo eques phaleratus dici, cujus equus est phaleratus: apud Polybium Tom. IV, p. 496 in pompa ab Antiocho ducta sunt ἱππεῖς χρυσοφάλαροι: itaque etiam nunc Rhamnetis phaleræ, quibus insignis ejus est equus, et quidem h. l. curru junctus. Verum nec hoc locus admittit; si pro diversis accipis, ut vulgo fit, phaleras et cingulum; ut Euryalus induisse narretur illas phaleras una cum balteo. Ita h. l. saltem pro viri ornamento erit accipiendum, et quidem viri e curru pugnantis; etsi, quale illud fuerit, nusquam declaratum reperio; nec magis, si equitibus tribuitur, qua specie illud fuerit. Unicum locum, ex quo aliquid colligi possit, esse video Silium XV, 255 *phaleris hic pectora fulget*. Sunt ergo phaleræ et balteus idem. Jam autem paullo inf. v. 458 ubi spolia enumerantur, tantum *galea et balteus* memorantur; nihil de phaleris. Possunt itaque per epexegesin dicta esse *phaleræ et cingula*, h. e. cingulum, quod inter phaleras habitum est; ut scilicet *phaleræ* aut omnino, aut hic saltem, vocabulum generale sint ornamentorum equi et equitis. Ita phaleræ esse potuere et equi, et equitis. Quo ipso composita est omnis de vocis sensu controversia. Quod τὰ φάλαρα ap. Homerum in fronte galeæ erant, nihil huc facit. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium*. Mox balteum int. aureis clavis insignitum: χρυσόηλον, quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. κ, 266 sqq. Balteus ille olim Cædici fuerat, qui eum miserat Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, ξυνήϊον; Remulus moriens nepoti reliquit; quo aliquando in pugna cæso, balteo illo potiti sunt Rutuli. Atque hi, vel in prædæ parte, vel ut ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse Interpretes. — 362. ἀν-

Hæc rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem, cristisque decoram
Induit: excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,

potiti Heinsius e Medic. receperat: quod factum nollem; est enim vitium librarii, non lectio. Post mortem Remuli, nepote in prælio cæso, *balteo illo* potiti erant Rutuli, Rhamnetique illum, vel in prædæ parte, vel in ἀριστεῖον dederant. Hoc poeta effert: balteo potitos esse Rutulos *bello pugnaque*: Hæc sæpe jungit noster cum aliis, ut Homerus πολέμῳ τε μάχῃ τε. *mortem pugnamque* dubito an æque amplectamur poetæ. *prædaque potiti* Rom. Voss. et pro var. lect. Moret. tert. cum Goth. sec., et sic ed. Ald. 1514 ex Naugerii emendatione, quæque hinc fluxere; manifeste repetitum inf. ex vs. 450. A Benedictinis monachis (*Nouv. Tr. de Diplomatique* Tom. III, p. 152 sqq.) describitur codex rescriptus, in quo folia ex vetere Aspri Virgilio deprehensa sunt. Laudant ibid. variantem lectionem ex Æneide: *spoliisque potiti* pro *prædaque p.*, quam ad h. l. spectare necesse est. Ceterum in interpretatione loci magnas turbas fecere veteres interpretes; cf. Jul. Sabin. Donat. Sed adscribam Servii verba: *post mortem*, inquit, *scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum; nam Donatus dicit: Post mortem Nisi* et *Euryali, bello potiti sunt Rutuli* (hæc is, quem nunc Donatum ferunt, non habet, sed contrariam interpretationem affert): *quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum, locum hunc esse unum de XII* (alii XIII) *Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis: sive sic relictis, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur.* Bene nobiscum actum esset, si nullus locus obscurior et difficilior occurreret! Mortem *Euryali* alii intellexere, cumque iis Cuningh., toto loci sensu inciso et everso. Frustra turbatum. Vide Notam. — 365. *cristamque* alter Hamburg. — 366. *et scuta* c. Goth. tert. — 369. *regi* tres Burm., sed ii recentissimi, Franc. Reg. et Dorvill. Consentiunt tres Gothani, sed qui nec majoris pretii sunt. *regi Turno* pr. Hamb.; forte melius, inquit Burm.; nam Latinus mandata dare non potuit, qui lib. VII, 600, *Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas.* Attamen vel sic quæritur, a quonam responsa lata fuerint? Latinum res non ita destituisse, quo minus iis postea iterum interesset, ex lib. XI, 231 sq. satis apparet. cf. Serv. ad v. 367. Idem bene ad v. 369 *In omnibus bonis*

καὶ ἔχειν δῶκε φέρειν Homer. simpl. dedit. — 364. *nequicquam aptat*, non fruiturus; ut Serv.; puta respectu calamitatis, quam accepturus est, dum pee cum impeditus proditur vers. 384. *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum εὖ ἀραρυῖαν. conf. sup. ad I, 318.

367. sqq. *Interea præmissi equites ex urbe*, etc. Subticuit poeta sapienter nonnulla, quæ ex ipsa narratione intelliguntur. Præcesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Trojanorum expugnanda. Interea in urbe Laurentum coguntur copiæ. Ad earum adventum accelerandum mittit Turnus ad regem Latinum: a quo, dum ceteræ copiæ instruuntur, præmittuntur trecenti equites. In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus.

Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Quum procul hos lævo flectentis limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit inmemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
« State, viri; quæ caussa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? » Nihil illi tendere contra;

regis *dicitur inventum.* — 370. *homines* Zulich. Tum *Volcente* Rom. et alii Pier., tum Medic. a pr. m. et alii Heins., etiam inf. 375, monetque idem Jul. Sabinus ad v. 420. *Valscente* alii, item *Velcente. Ulcente.* — 371. *portis* pro *castris* pr. Hamb. et tert. Rottend. *murosque s.* Heinsius secundum Priscianum et codicum partem prætulit, consentientibus aliquot Pierianis, inter quos Romanus esse videtur; adde Servium, firmante Julio Sabino. Sed Medic. cum aliis tuentur quod ante Heinsium editum erat: *muroque s.*, Leidens. *murisque.* — 373. *sublustris* Leid. a m. pr. et Goth. tert. — 374. *que* abest binis Burm. *quæ* emendat Waddel. ap. Burm., idque probabat Cuningh. — 375. *est* abest nonnullis Pierianis, et binis Gothanis: at prior: *Stare; viri quæ caussa viæ est? usum* Exc. Burm. *visu* pr. Moret. Burmannus, nullum idoneum sensum exire putans, emendat *visa*, visa galea splendenti. Scilicet interpungebatur *Haud temere est visum, conclamat ab a. V.* Vir doctiss. tantum interpunctionem curatius exigere debebat. Scribendum et accipiendum est; *Haud temere est visum. Conclamat ab a. V.*, res animadversa est haud in vanum, haud impune. Conclamavit statim Volscens etc. Atque hoc, quod sponte se offert, malim equidem, quam aut *visum* pro substantivo habere, aut accipere quasi dictum: Visum est, haud temere esse, quod galea refulserat. Est enim *temere* proprie vetus nomen, ex temeris, temere, ut necesse, forte, rite et similia. Wakefield ex Cod. Coll Jesu adscivit correctionem *Haud temere est visus.* Tum *ab aggere* Ven. et a m. pr. Gud., quod de via accipit et illustrat Heinsius, sed h. l. nemo præferet alteri, quod de duce magis consentaneum *exclamat* Ven. *cum clamat* Goth. sec.

371. *murosque subibant*: quosnam? Trojanorumne? hoc est vallum et castra, quæ obsidebant Rutuli? atqui ea non ingredi poterant equites Latini; an Rutulorum? atqui horum castra erant nulla, hoc est, nec vallum nec agger; verum in campo procubuerant. Res sic expedienda; Rutuli obsidebant vallum, et portas castrorum Trojanorum, cf. sup. 159 sq., adeoque turma, quæ ad exercitum mittabatur, *castris propinquare, murosque subire* dici poterat, qui ab exercitu oppugnabantur. *subire* nunc est simpliciter, propius accedere; non, ingredi. — 372. *lævo limite*: sc. in *bivio portæ*, *quæ proxima ponto* v. 238 Nisus et Euryalus tendunt læva (scil. a sua et Trojanorum parte) versus Tiberim et Palatium Evandri. cf. sup. ad vs. 195. — 374. Variavit ingeniose quod apud Homerum est Iliad. κ, 258, ubi Diomedes ad speculandum exiturus multo cautius ac prudentius galeam sumit ἄφαλον καὶ ἄλοφον. — 375. res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. cf. Var. Lect. — 377. *tendere* recte

Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque inprudens evaserat hostis,
Atque lacus, qui post Albæ de nomine dicti

378. *in silvis* Leid. et Reg. — 379. 380. In unum conflat Goth. tert. *Objiciunt se equites aditum custode coronat.* — 380. *huc illuc* Nonius in *divortia. abitum* Medic. a pr. m. aliique cum Rom. et aliis Pier., prætulit quoque Servius; itaque recepit Heinsius. Et videtur esse doctius quam vulgare: *aditum.* Ed. Mediol. *obitum*, tert. Moret. *atque omnem abitum.* — 382. *complebant* Medic. — 383. *lucebat* haud dubie elegantius de via inter dumos et tenebras silvarum, quam *ducebat*, quod vulgg. præferebant ante Heinsium, qui Servium, Medic. a m. pr., aliosque sequutus est: etsi enim ab eo: *sed frustra*, sub finem notæ subjectum video, in contextum tamen *lucebat* receptum est. Præiverat autem jam olim Naugerius Ald. 1514, cui vix una et altera editio obtemperavit. At *semita rara?* Estne quæ raro ab ingressis inter sentes agnosci poterat, paucis ac raris intervallis inter saltus caliginem patens lucebat? hactenus *semita rara lucebat*, cælo ac luce desuper immissa certis tantum locis; an quæ ipsa est rara, pervia; ut silva rara dicitur, h. e. non densa, πυκνὴ, sed ἀραιά. Sed prius expeditius. *Calles* obvium esset mutare in *valles;* sed accipio *calles* de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius (sic apud Livium *saltus callesque* junguntur), in hoc est *semita*, quæ ducit euntem. — 385. *fallique timor* Medic. a m. pr., sicque cdd. aliquot recentiorum, concinne omnino, Heinsio quoque judice, *timor ne falleretur*, nisi manifesta librarii incuria esset. — 386. *evaserit* Medic., a m. pr. *invaserat* Dorvill. — 387. *locos* codd. Heins. et inter eos Medic., sic quoque

explet Serv. verbis tendere adversus aliquem, hoc est, respondere. Tamen offendunt alii Interpp. — 379. *divortia* doctius, quam diverticula.

383. Per *calles occultos*, saltus caliginosos, ducebat semita, luce desuper immissa per intervalla agnoscenda. v. V. L. — 385. *fallitque timor regione viarum* h. via, periphrastice; ut aberraret a via. *regio viæ*, et poetice, *viarum*, pro ipsa via. cf. sup. ad lib. II, 737. Timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. — 386. *abit* ut lib. V, 318 *Primus abit, longeque* ante alios *emicat*, evolat ante alterum. *imprudens*, Euryalum remanere non animadvertens. *Lacus Albanus* aliquantum sane a Castro Trojanorum, seu Nova Troja, abfuit, et majore forte intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere, et rursus inde silvas repetere potuerit

Albani; tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum :
« Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave sequar? » rursus perplexum iter omne revolvens

Romanus. Pierius nihil monuit : sed nec aliter ille legisse ac reperisse videtur : nam sic fere vett. edd. omnes, quas inspexi. Nec *lacus* nisi ab emendatione viri docti profectum, quem Jo. Bapt. Egnatium fuisse arbitror, in cujus recensione primum *lacus* expressum deprehendi : quod sequuntur Pulman. Steph. Heins. Nec variant codd., nisi quod nonnulli *lucos* vel *lucus* vitiose exhibent, *locus* Erf. Jam in lectione illa : *lacus* magna suboritur difficultas, si locorum situm comparet aliquis (cf. sup. Not. ad v. 195). Lacus enim Albanus nimis longe a castro Trojanorum seu nova Troja, quaternis saltem leucis, abest, quam ut intra exiguum, quod a media nocte ad diei ortum supererat, intervallum eo usque procurrere et iterum inde silvas redire posset Nisus. Ruæus itaque, quem nunc video ad h. l. offendisse, *locos* præfert, ut pars aliqua agri Albani sit, qui tum forte eo pertinebat. Enimvero non minore difficultate hæc ipsa lectio premitur. Ut concedam *locos* poetam dicere, ubi vulgaris oratio *loca* postulabat (cf. sup. I, 306. 365), tamen non est, quod sciam, ullus loquendi mos, quo *loca Albana* appellari possint. *Agrum*, *collem*, et similia requiro. Unus Jul. Sabinus est, qui ad locum hunc quicquam notaverit : « *atque locos*; nam nomen loci Latii, ab imperio, quod erat « Albæ, Albani dicti; aliter non stat sensus. » Paullo obscurius hæc dicta. Mihi quidem, donec de locis Albanis meliora edocear, *lacus Albani* præferendi videntur : *lacus* toties in *locos* abiere : nec adeo morosi esse debemus, quominus in poeta feramus cursum Nisi paullo ultra justos limites productum, quum omnino longius cursu evectum vellet significare; tandem, si ad lacum pervenisse Nisus dicitur, non hoc ita urgendum est, ut in ipsa ripa hæserit. Si tamen a poetæ nostri subacto judicio alienum hoc esse videbitur : utendum arbitror altera lectione *lucos*, ut scriptum a poeta statuam : *Ad lucos* h. pervenerat usque ad lucum Albanum dictum. Potuit is longius procurrere : et hoc luco tectus respicere cœpit demum et se recipere. *At lucos* Goth. sec. exhibebat. *usque lacus* est conjectura viri docti haud inelegans. *ducti* Medic. a m. pr. — 389. *prospexit* alter Menag. — 391. *Quave* Parrhas. Tum Urbanus verba Nisi continuabat usque ad *rursus perplexum iter omne revolvens* : ut quidem in Servio nunc legitur; sed secundum Jul. Sabinum, usque ad *Fallacis silvæ! Simul et*. Turbat omissa vox *ait*, *inquit*. Donatus distinxerat et legerat, uti vulgo fit. Quod Fabricius ei tribuit, *Fallaces silvas*, præscriptum tantum est ejus verbis in edit. Basil. *Rursum* tres Burm. *perflexum* Sprot. *resolvens* sec. et tert. Rottend., acute, et subtiliter ad *perplexum*.

Nisus. Enimvero nec geometrica subtilitate in poeta hæc exigenda sunt, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longo etsi intervallo adhuc dissitum, tamen prætergredi, versus Tiberim tendens, et a tergo eum relinquere, eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum hæc in locorum planitie sunt dijudicanda. — 388. *stabula* : ager erat regi de agro publico assignatus, τὸ τέμενος; nunc ille pascuus, pascendo pecori aptus. conf. ad v. 274. Ceterum tota hæc poetæ narratio egregie ad exspectationem movendam est com-

Fallacis silvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus; quum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum, quem jam manus omnis
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
« Tu, dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;

394. *sequentem* Gud. a m. pr. — 395. *dum* Ven. *tum* Gud. a m. pr. cum binis aliis. — 397. *et noctis subito t. t.* junxerant olim alii ap. Servium : et sic in Mediceo interpungi video. — 398. *Oppressit* Goth. sec. *rapi*, ut ad *videt* referretur, olim nonnulli ap. Serv. *c. p. contra* Montalb. — 399. *Heu, quid agat?* Serv. ad IV Æn. 283. — 400. *aut sese* Menag. pr. *in enses* Heins. revocavit, ut varietur oratio, quum idem hemistichium sup. II, 511 occurrat. Atque sic Gud. et alii Heins. cf. Burm. Vulgo lectum : *in hostes*, quod tueri poterat consensus Rom. et Medic. Zulich. Utrumque Servius laudat. — 403. *altam ad Lunam* Rom. et alii Pier. cum Zulich.; et potest doctius dictum videri. cf. ad Cirin 7. Vulgare est : *aspicere lunam*. Mox et infersit Heins. *Suspiciens altam Lunam, et sic v. pr.*, quod miror prorsus; nam et non habet, quo referas. Exhibent quidem illud codices et Priscianus lib. XVI, sed tamquam exemplum, quo particulam nonnunquam postponi constet. Igitur erat interpungendum saltem : *Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur*. In his ultimis *sic ore pr.* aliquot Pier. et Gud. a m. sec. *forte pr.* Medic. pro div. lect. Vide sup. ad VI, 186. — 404. pro *labori dolori*, videtur desiderare Burm. Sec. ad Antholog. p. 150, sed ad illum poetæ locum, quem ibi tractat, spectare id debet.

parata. — 396 — 398. Euryalum ignoratione viarum tenebrisque oppressum, inopinato hostis adventu turbatum, frustraque modo hoc, modo illud conantem, dum nunc fugam, nunc arma parat, capiunt et abducunt.

402. Consilium Nisi ex v. 409 declarandum est : volebat occulto, et repentino assultu conturbare, et consternare hostes, ut incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se conjicerent; ita liberandi Euryali copiam fore. Et successisset res, nisi morte Euryalo intentata in apertum ille prorupisset. — 404. Sollennis precandi mos, in hasta vel sagitta emittenda; ut de Pandaro ap. Homer., Iliad. δ, 101. et inf. 624 de Iulo. Imitatur co-

Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi :
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras. »
Dixerat : et toto connixus corpore ferrum
Conjicit : hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.

409. *Nunc* pr. Moret. *per hostes* Bigot. et Goth. tert. — 410. *conisus* Rom., et hoc Pierius secundum Probum præferebat. *connixus* e suis defendit Heinsius. Sed si, ut facit, *conixus* scribitur, statim quoque *conicit* vs. 411 erat relingendum. Sic quoque vett. ap. Servium habebant. — 411. *deverberat* qu. Moret. *auras* aliquot Burm. v. lib. V, 502. — 412. *adversi* vulgo ubique legitur. Servius de scuto interpretatur : sic quoque Donatus. Conturbat interdum animum, si videas totam antiquitatem absurdam opinionem pervicaciter tenere, et recentiores eidem inhærere. Est docta ad h. l. Heinsii nota, qua docet ex tergis animantium facta scuta, et hinc terga poetis de scutis dicta. Enimvero de hoc nemo facile dubitet. Sed hoc loco *tergum* dictum est, non modo sine ullo adjuncto, quod sensum adjuvare et scuti notionem inferre possit, ut in loco Ovidii, quem laudat, factum; verum etiam adjecta voce, quæ illum significatum prorsus evertit : *in tergum Sulmonis*. Burmannus satis habet vs. 764 inf. laudare. Saltem erat dicendum, ex adverso stetisse Sulmonem Niso, etsi tergo in eum converso : nemo tamen hoc positu aliquem *adversum stare* dixerit. *Aversi* esse legendum, cum Cerda nullus dubito. Toties in hac voce turpiter lapsi sunt librarii, ut licentiæ in eam satis sit nobis. Habet quoque illud sec. Rottend. Transadacta autem fuit hasta per Sulmonis tergum ita, ut per pectus emineret, lungum vero hastile, quod vulnere extat (*ibi*, in tergo, qua prominet hastile, ferro in interiora adacto), suo pondere inclinatum frangitur : Homerico more. Nec tamen hoc veteres Grammatici animis satis assequi potuisse videntur, quantum ex Servianis fragmentis intelligitur; itaque ibi subjicitur : « Sciendum tamen, locum hunc esse de his, quos insolubiles supra vers. 363 diximus. » *Sulamonis* Sprot. — 413. Vulgg. *fixo*. *fisso* Heins. e Medic. et ceteris vetustioribus reposuit : sic quoque veteres Pierii, nisi quod in aliis lectione abrasa modo *fixo*, modo *fracto* rescriptum erat. *transit præcordia ludo* pr. Menag. — 415. *pulsant* Menag.

piose Statius VI Theb. 633 sqq. Formula precum v. 406 sollennis et nota vel ex Iliad. α, 39 seq. ι, 119 seqq. Odyss. δ, 763 seq. ρ, 240 seqq. et alibi. *præsens*, propitia, ut alibi monitum. — 407. *auxi* aut alia ipse tuli, addidi, aut, quæ vox sacra est, auxi, struxi, apposui. — 408. *tholus* est interius tectum rotundæ ædis in testudinem concameratæ, *fastigium* est in aditu et super foribus. — 409. *sine*, ἔασον, ut Iliad. θ, 243, 244; sollennius erat δός μοι, *da*, *fac*, *me*. — 413. Iliad. ξ, 437 κηκῖεν αἷμ' ἀπέμεσσεν. Lucret. II, 354 *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*. — 415. Georg. III,

Diversi circumspiciunt : hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant; iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
« Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit; » simul ense recluso
Ibat in Euryalum : tum vero exterritus, amens,
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem :
« Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,

416. *Hic a* qu. Moret., sed est : tanto acrius, quod et latuerat, ut Servii verbis utar, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *acrius* Medic. et a m. pr. Gud. — 417. *telum summa* aliquot Heins. et Burm. Ex iisdem et Pier. pars : *vibrabat* cum Goth. tert. et Erf. Sed in emendatioribus, ait Pierius, *librabat*, quod et elegantius. — 418. *iit es* Leid. et Moret. sec. Heins. adscivit : extat tamen jam in edd. nonnullis. Burm. addit eod. Bigot. Vulgo lectum *it*, sc. contracte pro ivit, et illa antiquior forma e vetustioribus poterat servari. Interpolarunt nonnulli *itque* in alt. Hamb. *volat hasta* in Montalb. et apud Priscian. *hasta tremens* Bigot. *per tempus utrumque* Asper Grammaticus exposuit : *inter t. v.*, ut Serv. notat. — 419. *exit* pro *hæsit* Vratisl. — 420. *volvens* Goth. tert. *telis* Dorvill. *umquam* Medic. a m. pr. — 421. *quo ardens se* Ald. et Goth. sec. — 423. *infit* Leid. et alter Menag. cf. Heins. et Burm. *ense recluso :* credibilius est, ait Burmannus, hic, ubi jam pugna sit, ensem jam strictum habuisse Volscentem, et hinc conjicit leg. *ense reducto :* quod per se non improbem : reducit enim ensem et is qui cædit, et is qui pungit : uti hastam qui immittit, v. c. inf. XI, 605. 606 et sp. Ovid. Met XII, 131 Achilles Cygni os pulsat *clipeo reducto*, sc. quoties impingeret, retro ferebat clipeum, ut vires colligeret. cf. inf. X, 552. Sed nulla adhuc pugna est. Trahitur captivus Euryalus, interea ex occulto advolat hasta. — 425. *celerare* pr. Hamb. *latebis* Ven. — 426. *haud tantum* Franc. et Goth. pr. *potui* ed. Junt. *potuit tantum* Goth. sec. — 427. *feci inquit* Parrhas., pessime. Sic summa versus vis infringitur. — 428. *neque a.* Rom.

506 *imaque longo Ilia singultu tendunt.*

416. Pacuvianum laudat Macrob. VI, 1 *Diversi circumspicimus : horror percipit.* — 417. *summa telum librabat ab aure.* Cogita statum vibrantis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. De eodem accipiendus Euripidis versus Hippol. 221 παρὰ χαῖταν ξανθὰν ῥῖψαι ἔγχος. — 418. 419. Homericum vulnus, v. c. Iliad. δ, 502, et υ, 473. *tepefacta :* sæpe ibidem, Iliad. π, 333. — 422. Servius et Macrob. VII, 1, pag. 572 Lips. laudant ex Ennii Annal. I, *uam mi calido das sanguine pœnas.*

424 sqq. Observa hic incalescere

Nec potuit : cælum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum. »
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix conlapsa recumbit :
Purpureus veluti quum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.

429. *sidera conscia* edd. ap. Pier. — 432. *Transabiit* bene Heinsius reposuit; sic Rom. pr. Menag. pr. Hamburg. et duo alii Heins. Est vocabulum Statio frequentatum, interdum portentose, ut IX Theb. 126, ubi hasta conjecta *medium Poleten Transabit et juncti clipeum cavat improba Mopsi*. Nonnulli codd. ap. Pier. Heins. et Burm. cum ed. Mediol. Ed. Ald. pr. cum Junt. 1520 *Transadiit* : ed. Ven. *Transabigit*. Vulgo ante Heins. expressum : *Transadigit*, quod alienum a loco hoc, quo, transadigitur, requirebatur; nisi dicas, ut multa alia, ita hoc *transadigit*, neutraliter dictum esse, aut suppleas *se*. Exibet illud jam Ald. sec. 1505. At Nauger. Ald. 1514 *Transabiit*. Variant hinc edd. seqq. Medic. a m. pr. *Transadibit*. Zulich. et Franc. *Transegit*. *pectora candida* Rom. cum aliquot aliis Pier. Sprot. et tres alii Burm. *rumpit* itidem Heins. e Medic. et aliis vetustioribus cum suis, tum Ge. Fabricii dedit. Vulgg. *rupit*. — 433. *Volvitur leto* displicebat Jo. Schradero : malebatque idem *Solvitur* vel *Volvitur E. terra. tabo*. Vide Notam. — 436. *Linquescit* Dorvill. *lasso*, quod Nauger. restituit, merito defendit Heinsius; Ovid. Met. III, 502 de Narcisso : *ille caput viridi fessum submisit in herba*. Edd. vett. cum Aldina priore et pars codd. Pierii habebant *lapso;* apud eundem edd. *laxo*. — 437. *Dimisere* aliquot Burm. — 438. *Ac* vel *et* aliquot Pier.

orationem cum ipso Nisi calore. Et illa *Me, me* etc. et : *Tantum infelicem nimium dilexit amicum* — 430. quis non æstuet juvenilis animus inter legendum! Naturalis verborum ordo ex animi perturbatione mutatus est. *me* aut *me* petite, aut retrahendum, *in me* convertite. — 433. *volvitur*, provolvitur, concidit, cæsus, moriens : pro hoc dixit *leto*. — 435 — 437. Eximia et suavis comparatio, sed in qua Maroni nil impu-

tandum præter verborum ornatum. Nam præclarum illud : *succisus aratro*, quo res, quæ multis modis fieri poterat, tam suaviter ad unum certum casum revocatur, a Catullo mutuatus est : Carm. XI, f. *prati ultimi flos prætereunte postquam tactus aratro est.* et LXII, 39 sq., *Ut flos in septis — nullo contusus aratro*. alterum de papavere totum Homericum est Iliad. ϑ, 306, 307. Imitati sunt multi. Cerda laudat Ovid. Met. X, 190

Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc
Proturbant : instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum ; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
  Fortunati ambo ! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo,
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.
  Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot cæde peremtis,

441. *Perturbant* multi Pierian. et Heins. male. *non segnius* editiones ante Heinsium et aliquot codd., inter quos Goth. pr. Major tamen et melior pars *non secius* vel *setius*, ut Rom. Medic. et alii Heins., vel *sætius*, ut pr. Mentel. Eadem scriptura et varietas alibi occurrit : cf. h. l. Heins. et sup. ad V, 862. Ge. II, 277. III, 367 et al. non *serius* Franc. *rotet* Leid. — 444. *exanimum* codd. plerique : cf. ad IV, 8. Præfert vulgatum Heinsius ; ob suaviorem sonum, puto. — 445. *Confixus* Dorvill. a m. sec. Vir doctus ap. Burm. conj. *placita*, quod arridet Burmanno. — 446. *possent* Goth. tert. male ; idem v. 447 *Nulla dies, nunquam.* 451. *exanimem* Rom. et Dorvill., bini Goth. vid. modo v. 444. — 452. *Nec minus* pr. Rottend. — 453. *Exanimi* Ed. Ven.

sqq. Adde Apollon. III, 1398 seqq. Versus 444. 445. præclari et facto, et verborum dilectu ! nunc enim recte memorata *placida* mors, et *quiescere* in amici complexu, Volscente cæso.

446—449. Splendidissimum epiphonema ! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Sumserunt a poeta alii, non æque feliciter : congessit imitationem multorum Cerda. At tu lege et compara præclaros versus Statii X, Theb. 443 — 448. e quibus novissimi : *Forsitan et comites non adspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.* Et de Hypsipyle Valer. Flacc. II, 242 — 246. Splendor autem et pondus in ornamentis ac verbis. *domus Æneæ*, gens Julia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum :* quippe *æternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii jaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Jupiter Capitolinus, non Augustus : is non æternum habiturus erat imperium.

452. cf. Iliad. κ, l. c. 523 sq.

Sarranoque, Numaque: ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Adgnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis;
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat; æratasque acies in prælia cogit,
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.

454. *Serrano* vulgo et hic. v. sup. ad 335. *Remoque* possit quis suspicari ex v. 330. *Lamoque* Jo. Schrader. Sed doctius ponitur nunc novum nomen, ut supra v. 343 sq. tanto plura præteriisse videatur. — 455. *seminecisque ultos* Hamburg. sec. *tepidumque recenti Cæde locum* vulgaris lectio in Romano regnabat: eam vero in suis codd. non occurrere testatur Heins. præterquam in Gud. a m. pr. Tamen et Medic. secundum Fogginium ambiguam scripturam habet. Alteram lectionem: *tepidaque recentem Cæde locum*, ut jam Egnatius emendatum dedit, bene post Ge. Fabric. Pier. et alios Heinsius tuetur ex Servio et Macrob. VI Sat. 6. Est ea haud dubie elegantior; v. Notam. *tepidæque madentem C. l.* Porcius Pierii, cum ed. Mediol. — 456. *pleno spumantis sanguine rivos* aliquot Heins., it. Erf., etiam Medic. a Fogginio expressus, quem Heinsius cum Gud. et pr. Menag. *plenos spumantis* exhibere narrat, *spumantis* etiam ex Romano notatum, *et plenos spumantis* præscriptum Donati commento. Est autem hoc, quod et Cuninghamus nunc et Wakefield expressum dedit, scitius haud dubie doctiusque: *pleno spumantes sanguine rivos*, quam alterum: *plenos spumanti s. r.* Utrumque tamen paullo τραγικώτερον, ut solent *rivi sanguinis* dici, none *pleni sanguine*. Servius *spumantem s. rivos* legit sc. locum, nimis magnifice in cæde aliquot virorum. — 457. *Cognoscunt* qu. Moret. — 460. *Titani* Goth. tert., stolide. — 461. *Cum s. i.* idem Goth. tert., quod ferri posset. *receptis* vett. exemplaria ap. Pier. *relictis* pr. Hamb. — 464. *Quisque suas* sc. acies Medic. et alii Heins. et Burm. cum Goth. tert. Ita oratio sic procedit: *æratasque acies in prælia cogit Quisque suas*, quod sane expeditissimum erat, quodque præferam argutiis aliunde inductis. At *quisque suos* tuebatur Ge. Fabric. (secundum Homeri-

— 455. 456. *tepidaque recentem cæde locum*: docte et eleganter, non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens cæde* doctius dictum est, quam *locus recenti cæde*, in quo cædes recens facta. At *cædes tepida* propter tepentem adhuc cruorem. φόνος, αἷμα λιαρόν. Ita et mox *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro *rivis sanguinis*. Nec tamen infitiandum, paullo tumidius, et tragice hoc dictum esse. cf. Var. Lect.

460. Homericus vs. Iliad. λ, 1. — 464. Debebat esse: *acies in prælia cogunt et acuunt*: v. Var. Lect.

Quin ipsa adrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti : simul ora virum præfixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris

eum Iliad. δ, 428 αἴλλοι δὲ οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνων), ut esset synthesis, et alia figura : *quisque cogit et acuunt.* Montalb. et Parrhas. *Quique suos*, etiam elegantius. Potest quoque sic distingui et interpungi : *Turnus in arma viros — Suscitat æratasque acies ; in prœlia cogit Quisque suos ; variisque acuunt rumoribus iras.* Ita vero in *viros æratasque acies* est otiosi quid. Aut sic : *cogit; Quisque suos variisque acuunt rumoribus iras.* Quatuor Burmannianis copula in *variisque* abest. *variosque* sec. Rottend. — 465. *ipsi* Ven *mirabile* multi Heins. ex more. — 467. An hoc hemistichium ex interpretamento in margine adscripto subnatum? Adscriptum in edit. Londini repetita : sic censere quoque auctorem libri, cui titulus : *Lettres de quelques Juifs à M. Voltaire.* — 468. *in* abest Rom. et binis Rottend. — 469. *nam dextra* agnoscitur Prisciano lib. VII, et sic Goth. pr. Sed defendit alterum librorum auctoritas ap. Heins. *nam cetera* Goth. tert. *amne* Sprot. — 471. *movebant* Heins. e suis et Pierianis restituit. *monebant* pr. Hamb. pro var. lect. Vulgo ante Heins. lectum *videbant* ; dederat tamen *movebant* Naugerius in Ald. tert. et ex eo alii. *simul* pro copula est : nec *Stant — simulac videbant* latinum esset. — 472. *Nota minis* sec. Goth. — 473. *pinnata* Medic. et Gud. cum Rom. ; et sic Servius. — 474. *F. gerit* Ven. a m. pr. *auras* Medic. a m. pr.

rumoribus docte videtur positum pro hortatibus, vocibus. — 468. De locorum situ v. Exc. III ad lib. VII et sup. ad v. 195. Poeta videri potest tanquam in Rutulorum, castra adorientium, agmine versans nunc sinistram versus mare, dextram partem versus Tiberim memorare : sicque statuebam antea ; nunc video nimium sic turbari in ceteris, et manendum esse in eo, ut *pars sinistra murorum* et h. l. sit ex positu castrorum a partibus Trojanis : Excurs. I † ad hunc librum IX. *a læva parte* castrorum porta erat, a qua duplex via ducebat, altera secundum litus, versus Laurentum, altera in interiora agri, qua, retro ad Tiberim versus collem Palatinum pervenire poterat. Firmant Trojani præsidiis vallum ab læva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, quam Virgilius perhibet, poterant : collocant ea in ipso vallo, seu muro et turribus, quas fossa ambit.

473 sq. Comparant Andromachæ trepidationem et luctum Iliad. χ, 447 seqq. et Iliad. ζ, 388 seq. Ut imitatorem minus subacti judicii agnoscas, cf. Statii III Theb.

Euryali : at subitus miseræ calor ossa reliquit;
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit : non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor; cælum dehinc questibus implet :
« Hunc ego te, Euryale, adspicio? tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Adfari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota, canibus date præda Latinis
Alitibusque jaces! nec te tua funera mater

475. *At* Heins. cum melioribus. Vulgo *Ac*. *relinquit* Erf. — 476. *Expulsi* ap. Macrob. lib. IV Sat. 1 editum. *Discussi* Parrhas. *resolutaque membra* refingebat Barnes. ad Iliad. χ, 448 ut convenirent verba : τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. — 478. *comas* Ven. et Goth. sec., qui et *agmina circum* exhibet. — 480. *dehinc cælum* tres Burm. — 481. *Non ego* Goth. sec. *Hinc* Hugen. *Hunccine te, Euryale* vett. edd. Macrobii V Sat. 9, et in margine cod. Bemb. Terentii. Ex iisdem et aliis codd. Heinsius restituit *tune illa s.*, quod jam Ald. tert. habet, pro vulgato *ille*, quod tamen doctius videtur. cf. ad v. 485. Dorvill. a m. sec. *ipse*. — 484. *extremis* Medic. et Sprot. *extrema* plures Heins. et Burm. — 485. *date* post Fabricium Heins. e codd.; vulgo *data*, minus eleganter, inprimis post *data copia*. — 486. Locus interpretatione vix expediendus. Servius *funeram* exponit, h. e. eam, ad quam funus pertinet, quasi funeream. Addunt alii *funeras* producere cadavera, *præficas* sequi. Grammatico acumine digna antiquata vox, non Maroniana elegantia! Quid quod nec vocis exemplum extat, nisi ex lectione Jos. Scaligeri in Ennii epitaphium illata : *nec funera fletum faxit*. cf. Davis. ad Cic. Tusc. Qu. I, 49. Displicuit Serviana ratio jam Julio Sabino, qui sic accipit : « ego tua « mater peperi te non ad funera, id est, ut ipsa tibi facerem funus. » Substituit igitur ille, quod alii quoque faciunt : *nec te ad tua f.*, sed hoc plumbeum est; aut, quod Pseudo-Donati interpretationi præfixum video : *nec te in tua f.*, at in ipsa interpretatione aliter acceptus locus : « Hic quoque, inquit, aliud fuerat

133 seqq. — 476. Affectus a multis adumbratus : at Virgilius pressit vestigia Apollonii III, 254 seqq. de *radiis* texentis v. sup. ad Ge. I, 294. — 479. *prima agmina* haud dubie jungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. — 485. 486. ex prisci ævi atrocitate, insepulta projiciendi corpora, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus, visum est infaustissimi casus esse, si cui funus duci nequiret. Ad sequentes quoque versus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Odyss. ω, 291 sqq. Iliad. χ, 86 sqq. cf. inf. X, 557 sqq. et vss. ex Attio ap. Cic. Tusc. Qu. I, 44. — 486. *nec te tua funera mater Produxi* : ut nunc legitur, ratio

Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urguebam, et tela curas solabar anilis.
Quo sequar? aut quæ nunc artus avolsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;

dictura, aliud.» subjecit, dolentis more. «Scilicet ex ejus sententia scribendum erit cum Catrœo: *nec te — tua funera mater Produxi*, ut se ipsam reprehendat: quid dico te? saltem tua funera: quod an cuipiam se probaturum sit, dubito. Aliud acumen sequuti sunt alii. Cerdam non assequor, etsi is proclivior est in Servianam rationem. Castalio apud Burmannum verba jungebat sic: *nec te tegens veste produxi funera*. Dura prorsus oratio. Locum esse corruptum nullus dubito, atque eum inter ea esse referendum censeo, in quorum corruptelis omnes codices conspirant, eoque testatum faciunt, se istis depravationibus seriores esse omnes. Laudatur quidem lectio ex sec. Moret. *nec enim tua*, et ea Parrhas. *nec ego tua*, sed correctorem in his agnoscas facile; nec in aliis locis hi codices ab aliis recedunt nisi ex interpolatione. Sed in promtu est loci emendatio, quæ, una cum depravationis caussa, ea antecedenti *tua* in oculos incurrit: eamque jam Bembus proposuerat: *nec te tua* funere *mater Produxi*; nec ego produxi te funere. Vulgare erat: ducere, producere, funus; et elegantia nota pro ego, *tua mater*. Burmannus castigationem hanc admitti posse concedit; fluctuat tamen incertus tandemque tentat: *nec tristia funera*: emendatio ex eo genere, quod ex mensura, et numero literarum simile quid extundit. Henmannus olim conjecerat: *te* et *tua funera*: Laxa et fluxa oratio: lorum in rivo natare putes. Merula ad Ennium p. 56, qui Servianæ alioqui rationi favet, insuper legebat: *Proluxi*, nullo cum fructu. — 487. *oculis* duo Burm. — 488. *tibi quod* Rom. *qua* Erf., et mox v. 489. *Urguebant*. *tela anili* alter Mentel. — 490. *sequor* alter Hamb. *aut quo* Montalb. et Goth. tert. — 492. *Nate ne fers* alter Hamb. *quæ sum* aliquot edd. vett., sed *hoc sum* omnes scripti Pier. et Heins. et Gothani, præter primum. *hæc sum* sec. Rottend. et Parrhas. — 494. *primum* alter Hamb. *abrumpite*

grammatica accipere sic jubet, ut *tua funera* sit appositum vocis *te;* scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus: friget tamen vel sic locus cum cadavere. Probabile fecimus, legendum esse *funere;* nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *nec te produxi funere*. Ad sententiam illustrandam laudat versus Ennianos Macrob. Sat. VI, 2, ex Cresphonte: *neque terram injicere, neque cruenta convestire mihi corpora licuit, nec miseræ lavere lacruma salsum sanguinem*. vid. Var. Lect. — 488 *veste tegens*. Minus bene de veste funebri, ἐντάφιον dicitur, cogitant Intpp. et σπεῖρον Laertæ a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed ei vestem ornatiorem parabat. — 491. *hoc*, scilicet caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465. — 492. *hoc sum*

Aut tu, magne pater divom, miserere; tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo;
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam. »
Hoc fletu concussi animi, mæstusque per omnis
It gemitus; torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Conripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cælumque remugit.
Adcelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas inplere parant, ac vellere vallum.

sec. Moret. — 495. *At tu* uterque Hamb. et sec. Moret. — 498. *concussa animi* Goth. tert., quod facile quis exornet, qui otio abundet, quantumvis ineptum. *mæstosque* a m. pr. Mentel. pr. — 500. *incidentem* Oudart. *et auctor* Rom. et Goth. tert. ac Dorvill. a m. sec. In Regio sequens versus huic præmissus erat. — 501. *monitum* ed. Junt. — 502. *in tecta* multi Pier. et Heins. cum Goth. tert.; tum *reponunt* jam inde ab Aldd. legitur. — *reportant* vett. edd. ap. Pier. et qu. Moret., quod sane vulgarius; et sic sup. VII, 574. At cf. sup. IV, 391. 392. VIII. 584. *inter manus* puta famularum. — 503. *sonoro* Bigot. — 506. *pellere* Rom. Oudart. et a m. sec. Bigot. Mediceus autem etiam *pellere vallo* a m. sec.

secuta? ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, *propterea*, malis accipere. *funus* autem 491 est cadaver, ut alibi quoque. — 500. *incendentem luctus*. Uti *ardere* dicuntur ea, quæ in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur: sic *incendere* est augere, excitare. conf. inf. Æneid. lib. X, 895.

503. 504. Præclare ad revocandum a mœrore, et recipiendum ex tam longa narratione animum, utitur versibus ad movendos animos idoneis: prioris lineas ductas esse ex illo Ennii, *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum* ut, sonuit sonitum: sed variando; sonando emisit, fecit. —

505. In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Iliad. μ, 443 sq., quæ in hoc et sqq. poetæ animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est: *testudinem agere*, scutorum junctorum (nam de machina multo minus cogitare licet), Trojani et Achivi nondum norant. Mox Messapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387. sq. Volsci ducebantur a Camilla; sup. VII, 803. Ceterum novam Trojam, urbem, poeta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea præbere posset; lib. VII, 157: *Ipse* humili *designat* mœnia fossa, *Moliturque locum, primasque in litore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono

Quærunt pars aditum, et scalis adscendere muros,
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello:
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere; quum tamen omnis
Ferre juvat subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt: nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo

ex v. 519. — 507. *aditus* Gud. *murum* Leid. et Moret. sec. — 509. *pressa viris* Hugen. — 510. *aut* Bigot. cum Goth. tert. *drudis* Franc., unde Burm. conj. *crudis*. Sed in illo codice operam ludat, qui talia rimetur. *duros* dixit pro robustis, gravibus. — 512. *saxaque volvebant infesto p.* Zulich. — 513. *Possint* Leid. *quum tamen*. Duriuscula est ad meum sensum hæc junctura. At illis, inquit, qui testudinem agunt, decretum est, extrema experiri. Omissa autem in seqq. pronomina demonstrativa ac relativa, quæ subjecta declarent, brevitatem ac vim narrationi faciunt. Obvium est, quod et Jo. Schrader. in schedis conj. *quam tamen omnes Ferre juvat*. — 514. Vulgata lectio erat *libet*. Multi tamen Heins. cum tribus Burm. *juvat*. Adde fragm. Vatic. Alludunt Medic. a m. pr. et Gud., qui cum Mediceu Pier. habent *jubat*, Priscian. et Augustin. *jubet*. Probarunt idem Cuningham., qui recepit, et Jo. Schrader.; itaque prætuli, quum orationem faciat minus duram. — 515. *sed qua* Gud. a m. sec. *quo* Goth. sec. — 516. *v. trahuntque* Donat. et alii antiqui apud Ge. Fabric. cum Mentel. pr. a m. sec. — 517. *Rutulos stravit* vulgo ante Heins., minus suaviter. *stravit late Rutulos* Parrhas. — 518. *curent* Leid. *se condere* Bigot. et Leid. a m. sec. *detendere* Menag. alt. —

ex Æneæ præcepto non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poetæ mente, fossa ducta cum aggere seu vallo; ex humo aggesta, vallis seu stipitibus præfixis; vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere: alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515 — 517 missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem v. 521 in turrim impetus fit: igne immisso, expulsis Trojanis irruunt Rutuli. Versus 511 ingenioso commento a poeta subjicitur. — 512. *infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitioso. — 518. *cæco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixe-

Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit: quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli:

520. *tentant* sec. Rottend., tum Leid. supplet: *densis cum corpore toto.* — 521. *horrendum visu* Erf. — 524. *Transcendit* v. codd. admodum vetusti ap. Pier. *præscindit* pr. Moret. et a m. pr. Ven. Sed *Rescindit* recte, ut supra vellebant vallos. *ad mœnia* nonnulli Heins. et Burm. cum sec. Goth. — 525. Heumann. conj. *Vos, o Calliopæ*, graviter ob id vapulans Burmanno. Idem enotatum ex Erf. — 526. *tunc* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *tum;* alii *cum. ferro tum* Dorvill. — 527. *Dimiserit* multi et hic ap. Burm. — 528. *horas* tres ap. Burm., et Goth. tert. *heroas*, quod nihili est; interpretatur tamen *horas* etiam Jul. Sabinus, ut sit tempus, quo bellatum est; sed Ven. *caussas:* uti etiam in Enniano versu (vid. Not.) exhibent Diomedis et Quintiliani libri VI, 3, 86, male utique. Nec melius alii conj. *iras. curas;* nam *oras* Ennianum est. Tum *evertite* Menag. pr. *exolvite* alter Hamb., frustra. vid laud. ab Burm. Barthium ad Stat. I Theb. 2; adde

ral; pugnæ tectæ opponitur pugna aperta. — 521. *pinus* nulla alia est quam ardens, quæ pro face esset.

525 seqq. Præclara hæc: facit enim Musarum invocatio plurimum ad convertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, ut, quæ narravit, non ex poetæ ingenio, sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musæ suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poetico artificio aut formula poetica hæc esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages, seu syllepsios, vid. ap. Cerdam et alios, ut nuper in Heusing. ad Off. Cic. præf. p. 37.

525. Vid. Iliad. ξ, 508 sq. — 527. Ἄϊδι προΐαψεν quis nescit? Si modo verum est, ἰάπτειν esse Homero πέμπειν. — 528. Versus Ennianus ex VI Annal. teste Macrob. VI, 1, et Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum: *oræ* videntur dictæ simpl. pro partibus, ut *fines*, de toto loco, spatio. *bellum* est pugna, quæ quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis exponere possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. μ, 176). Adjecta vox, *evolvere*, verbis, in animum revocabat Turnebo oras vestium: quod alienum est. Apud Homer. Iliad. δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illustrant, perperam utique; nam illæ sunt intervallum inter utramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, seque invicem

* Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant; Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris
Procubuit subito, et cælum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro

Stœber. ad Manil. I, 116. — 529. Abest versus melioribus libris cum Mediceo: adde fragm. Vatic., et recte judicabat Heinsius esse eum hic inculcatum ex sup. lib. VII, 645. Omissus est in edit. Parmensi. Aberat quoque Goth. sec., at in pr. præmittebatur superiori. — 530. *suspecto* alter Hamb. *conspectu* Parrhas. — 531. *qua v.* Goth. alter. — 532. *Italis* Rom. — 536. *affecit* Medic. Pierii. *adstrinxit* Parrhas. — 537. *tabulis* pr. Hamb. a m. pr. *pontibus* conj. Jo. Schrader. *adhessis* Rom. *obesis* Goth. sec. — 539. *residunt*: Jo. Schrader. em. *recedunt*; sed alterum doctius eodem significatu. Est Lucretianum *retroque residit*: II, 283. — 540. *carent* Franc., sed tunc malit Burm. *qua peste carent* scil. Trojani. Conf. ad v. 510. — 542. *immensa* Sprot. *secuti* duo Burm. — 543. *Confixaque* Montalb.

armis petunt. Servius *oras* extrema bellorum exponit; enimvero de pugna agitur.

530. cf. sup. lib. II, 440 seqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus;* accipiebam de viis, quibus discurrunt propugnatores per mœnia, et ad turres perveniunt. Pro tabulatis pontes dici, durum esset. vid. sup. v. 170. Enimvero revoca in mentem supra exposita ad v. 170 *pontes et propugnacula jungunt.* Fuit turris, sejuncta a vallo, seu muro, et ante vallum posita, ponte juncta cum vallo; trabibus illa coagmentata, ita ut igni consumi posset. — 533. *defendere* se. turrim, non se; hoc indignum poetica gravitate esset. — 536 *Et flammam adfixit lateri*, ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhæsit fax allisa et affixa. — 540. *pestis* de incendio, ut V, 683, incensis navibus. Dum omnes in alteram turris partem, quæ intacta ab igni est, concedunt; illa, quæ solo imposita et superstructa erat, (non fundamento saxeo in terram acto) utpute lignea et mobilis, inæquali pondere inclinatur, et corruit. — 542. Videntur sequentia ad hanc

Transfossi ligno, veniunt: vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi; quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas:
Ut fera, quæ, densa venantum sæpta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti

Confixitque Goth. sec. — 544. *Transfixi* pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. pr. *Confossi* Parrhas. *Halenor* in libb. aliquot Pier. Est Ἑλήνωρ. *Elenor* Lutat. ad Stat. ap. Burmannum, qui et binis codd. abfuisse versum notat, ex clausulæ similitudine, in uno versus 548. 547. 546 se excepisse. — 545. *Lucus* in Medic., in al. *Licus*. — 546. *Licymnia* Medic. et Gud. Λικύμνια ex Λίκυμνος. Varie depravatum nomen: *Licimnia*, *Licinnia*, *Licinia*, *Lycimnia*, *Lacymnia*, *Lacinia*, *Lucina*, *Lucania*.— 548. *palmaque* Ven., idque, quod miror, Jul. Sab. interpretantem video. — 550. *atque hinc inter se a.* Ven. *obstare* Vratisl. *instare* pr. Hamb. et Bigot. cum Goth. tert. — 552. *inscia* Goth. sec. *mortis* Montalb.

rerum faciem esse revocanda. Turrim ligneam nunc corruentem ferri in præceps in partem oppugnatoribus adversam. Ii, qui in turri sunt, affliguntur gravi turris ruina solo, partim hastis suorum mutuo transfixi: hoc est *veniunt ad terram.*

545. sqq. Ornat Helenorem, sed Homeri vestigia legens Iliad. ζ, 23 sq. tamquam regis, seu viri principis Phrygii, pro quo Mæonium dixisse videtur, e serva filium. — 547. *vetitis armis:* quæ tractare nondum posset propter teneram adolescentiam; nam erat *primævus.* Male Intpp. post Servium ad Romanorum morem in servis a militia prohibitis referunt. — 548. *parmaque inglorius alba;* media vox satis arguit poetam non simpliciter λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluisse innuere, *fulgenti clipeo instructum*, ut apud Æschyl. Sept. ad Th. 90, nec ἄσημα ὅπλα Euripidis Phœniss. 1119. quæ moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum, nisi variandi ornatus caussa posuit, morem nescio quem respexisse, quo picta, ac cælata argumento, scuta virtutis et clarorum facinorum erant insignia ac præmia. Itaque Helenor, etsi mox fortiter in hostes irruat, quum tamen, ardore juvenili abreptus, clam domo profectus, nulla arma secum tulisset, vulgaribus armis prima militiæ stipendia merens, ipse ἄσημος, nullis clipei insignibus discerni, et dignosci poterat. Contra vs. 582 Arcentis filius *clarus*, conspicuus, chlamyde purpurea dictus. Iterum XI, 711 Camilla *tradit equum comiti paribusque resistit in armis Ense pedes nudo, puraque interrita parma.*

549. Turri in fastigio aperta, non tectu clausa, in præceps data,

Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostis
Inruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At, pedibus longe melior Lycus, inter et hostis,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque adtingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: « nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? » simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum

556. *It* pr. Moret. *melior longe* aliquot Burm. — 557. *muros petit* Erf. — 558. *Pendere* Goth. pr. *pandere* tert. *saxa manu* pr. Moret. cum Erf., quod præferret Burm., si in pluribus extaret: nam *tecta* de muris castrorum, et munimentis insolitum dici f. *septa*. Debebat tamen concedere hoc poetæ, ut muri summam partem hac voce declararet, uti mox v. 568 de eadem *fastigia* dixit. Nec muros tecto tutos cogitare adeo absonum est. *dextra* alter Hamb. et Rom. *dextris* Erf. — 559. *cursu pariter Turnus* Goth. tert., nec insuaviter. — 562. *tendentem* pr. Moret. *muri magna* Erf. *revulsit* Exc. Burm. et Parrhas — 563. *aut* ante *leporem* abest apud Macrob. V, 12. *candentem corpore* e codd. Coll. Jes. recepit Wakefield. Et est sane elegans lectio. — 565. *matris* Rom. et Porc. apud Pier. quinque Burm., minus docte.

extra vallum, desilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hostium versari se videbant. Alter Lycus v. 556 seq. in aggerem et murum vibrato in altum corpore escendere conatur, ut se intra urbem recipiat. Ad 551 seq. comparandus Iliad. μ, 41 sqq. υ, 164 sqq. conf. inf. XII, 4 sq. Silius X, 1 sqq. — 557. Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus, seu vallum Achivorum, cujus pinnas Sarpedon manu convellit: Iliad. μ, 397. *tecta* pro valli superiore parte, ut v. 568 *fastigia*, apud Silium VII, 603 *qui summas alto prensabat in aggere pinnas;* hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte*, uti Homer. l. c. ἕπαλξιν ἑλὼν χειρὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.

563. 564. *Qualis ubi aut leporem, aut*, etc. Laudantur Iliad. ξ, 308 seq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens πτῶκα λαγωόν; tu vero conf. Iliad. ρ, 674 sq. et comparationem cum aquila, quæ cycnos invadit Iliad. ο, 690 seq. Quod vero ad vs. 565. Iliad. ο, 162 comparandum memorant, perperam faciunt. — *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

Martius a stabulis rapuit lupus : undique clamor
Tollitur : invadunt, et fossas aggere conplent;
Ardentis tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem, ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas;
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta :
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys : hunc primo levis hasta Temillæ
Strinxerat; ille manum projecto tegmine demens
Ad volnus tulit : ergo alis adlapsa sagitta,

balantibus Goth. pr. *latratibus* Goth. tert. — 566. *repetit* idem Goth. tert. — 567. *fossas utque a.* c. Rom. — 568. *ad f. mittunt* Oudart. — 569. *ingentis* Medic., sed a pr. m. — 570. *Lucretium*, *Lucretinum*, *Luccetium*, *Luccecium* al. *ignemque* Sprot. — 571. Ἠμαθίωνα. *Et mathiona* Dorvill. *Emathion aliter* Exc. Burm. ex *Emathion aliger*; quod Goth. sec habet. Tum Κορυναῖον. *Corineum* et *Chorineum* multi, etiam *Corinesum*, *Corneum*, *Horneum* : sed est a κορύνα, clava. cf. ad XII, 298. *Hyrtacides Corineum* Macrob. V, 15, sed v. h. l. Heins., *Asilas* plerique. — 572. *baculo bonus* Goth. tert., belle! in ludum litterarium relegandus! *falante* Franc. *fugi nte* Leid., sed *fallens* est, quæ occulto ferit. Valer. Fl. III, 182 *fallere nervo ausus. est* in fine addunt aliquot Burm. — 573. *v. C. turmis* Goth. tert. — 574. *Ithim*, *Ithin*, *Ytim*, *Itim* alii; tum *Clenium*, *Clanium*, *Clonum*, *Donium*; porro, *Diocippum*, *Diosippum*, tandem *Promolum* Heins. e Medic. et al. Vulgo, *Promulum* : alii *Pomulum*, *Prumulum*. Facile omnia ex græcis constituenda. — 575. *Sagaram* al. *Idan* ex Medic. et Moret. qu., vulgo : *Idam* : etiam *Itym*, *Ityn*. — 576. *Capis* al., et ante Heins. *Themillæ*.

566 sq. Quum uno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores undique novo impetu invadunt, eoque res succedit, ut fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes jactant faces. — 575. *stantem pro turribus* pro vulgari, stantem in summa turri. — 577. manum admoverat lateri vulnerato, abjecto *tegmine*, scuto : eaque re latus nudavit : itaque *demens*. — 578. *alis allapsa sagitta* : ornate, pro allapsa est scil. lateri, ita ut nudum latus feriret. Quia toties πτερόεντες ὀϊστοὶ apud Homerum, item *alata*, *ales* sagitta, occurrunt : nunc velocem motum et volatum teli per *alas* expressit, ut sup. lib. V, 319 *fulminis alæ*. In vulneribus autem ingeniosus est poeta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Iliad. ν, 593 sq. 580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit, et alternis agitur.

Et lævo adfixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali volnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum
Flumina; pinguis ubi et placabilis ara Palici:

579. *Ut lævo* Wakefield emendat: non assequor, an satis commode. *adfixa* Heins. e Pier. et suis aliquot restituit: pro vulgari: *infixa*. *afixa* pr. Hamb. pro var. lect. *intra* Goth. tert. — 580. *rumpit* Heins. e melioribus. Vulgo, *rupit*: quod Rom. tuetur. — 581. *Argentis* et *Argens* duo Burm. — 583. Nolim cum Servio interpungere post *miserat*, ut Arcens filii nomen sit. — 584. *Productum* Parrhas. Legebatur in omnibus edd. *Eductum Martis luco*; nec aliter scripti. In *Martis* luco jam dudum hæseram, antequam varietatem lectionis inspicerem; nam de Marte apud Siculos nihil aliunde constat. Quod enim in Panormitanorum et Mamertinorum numis occurrere ille dicitur, obscura suspicio est. Equidem in his locis Ditem, non Martem, exspectabam: nisi forte poeta Adranum, indigenam deum, Martem interpretatus est. Sed prava haud dubie est lectio, et restituendum erat quod et ad conjectandum in promtu est, et apud Macrob. V, 19 habetur etiam in Dorvill. et in Ven. pro div. lect. *Matris*, sive ut Ceres Ennæa intelligatur, quam Fazellus reb. Sic. Dec. I, 3, 2 tuitus est, sive ut mater nympha sit, cujus lucus eo in loco erat. Jam Thaliam, Palicorum matrem, nympham obscuri nominis, sed fabula Siculorum domestica proditam, novimus ex Servio ad h. l. et Macrob. l. c. Hujus nymphæ lucum, nomine quoque *silvam Thaliam* dictum, in Calpurnio VI, 78 agnovit, nymphamque, quæ a Jove compressa Palicos partu ediderat, mox iterum Arcenti nuptam, absolute *Matrem* dictam prodidit Wernsdorf. in Poet. min. Tom. IV, p. 676. 820, et Tom. V, p. 1454 ingeniose utique, etsi sine auctore. *Martis* defendi posse ex inf. v. 673 Burmannus addit, quod non assequor. *Simæthia*, vel *Simethia*, male vulgo ante Heins.; est enim Σύμαιθος. Pejus alii: *Sumætia*, *Symætia*, *Symethia*, *Simetia*, *Sunætia*. Romanus: *Simoentaque*. — 585. *et* abest Oudart. *ubi implacabi-*

582—589. Ad variandam et ornandam narrationem nunc miserationem excitat brevi episodio; mox Numanus Remulus indignationem injicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Servianis aliquis miratus est. Debuit poeta tacite ponere, profectum cum esse in Italiam cum Trojanis e Sicilia solventibus. — 582. *ferrugine clarus Hibera*, purpura indutus Hispana, quæ est nigricantis coloris. Arcens Siculus est. Est autem in orientali Siciliæ parte *Symæthus*, *fl.*, circa quem lucus fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. *Lucum matris* appellat; simplicissimum esset accipere matrem nympham, nomine non appellatam, cujus ille lucus erat. Verum doctrina poetæ Matrem Ennæam intelligere jubet, Cererem, ut sæpe Μάτηρ καὶ Κόρα. De *Palicis* loc. class. apud Macrob.

Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.

lis ara P. etiam h. l. legebat Cluver. Ital. ant. pag. 934. vid. supra ad idem hemistichium lib. VII, 764. Sane et h. l. aut in partes Cluverii transire, aut deleto *et* legere malim : *pinguis ubi placabilis ara Palici.* Scilicet *Palicus placabilis* est qui placatur, ejusque *ara pinguis* victimis. *Palicum*, pro Palicorum, emendat Cerda. Sed vid. Not. *Palati* Franc. Ed. Ven. inquit Burm., tum pergit, Lutat. ad Statii XII Theb. 156. *Palisci* Ald., sed prima tantum. In Lutatio scriptum invenio : *et implacabilis ara Palyci.* — 586. *hastis* Heins. e Medic. et Colot., item aliquot aliis. Vulgg. cum Rom. *armis*. Novum autem, et ab Homerico more alienum, quod Mezentium funditorem prodit. — 589. *Dissicit* pr. Hamb. pro div.

V, 19. Aristot. Mirab. Audit. 58, Antig. Caryst. 133. 175. Stephan. Byz. in Παλική. et Diodor. XI, 89 sunt : et vix est, quod præterea desideres : sin plura cupis, adi Bochart. Chan. I, 28, Cluverium in Sicil. ant., Dorvillium in Sicil. p. 167, et ibid. Burmann. Sec. p. 472 sqq., Wernsdorf. Poet. min. IV, p. 820, et Jo. Beckmann. ad Aristot. l. c. et Antigon. l. c. et nuper *Camus*, *Mémoires de l'Institut national* an. VII. 3e classe, p. 241 sq. Est tamen vel sic obscura summæ vetustatis religio. Fuere duo crateres, seu lacus gemelli, ideoque Fratres dicti, aquæ sulfureæ non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia jurajuranda fieri solebant. Habiti inter deos, fanum habuere, non longe ab urbe Palica. Quod illud h. l. circa Symæthum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius, et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior Eryces fluvius erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, ut *Iaretta* Symæthus est : quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte jam Maronis ætate unus tantum lacus fuit; quomodo etiamnum unus tantum habetur, dictus *Donna Tetia* s. *Naftia*, II M. ab urbe Pelagonia, et I leuca a Minoo, in valle montibus Vulcaniis inclusa, quæ et ipsa crater Vulcani fuisse creditur. Durat adhuc similis superstitio, quod fatidica mulier illic sedem habet. Mirationem facit aqua in medio cratere ebolliens, sulfurei odoris. — 588. *liquefacto plumbo :* quasi plumbum funda emissum in aere liquefactum sit; quod portentosum esset; ut forte dicere malis, inflictum et illisum duris ossibus plumbum ex rotundo dilatatum esse. Erat autem plumbum, funda emitti solitum, fere olivæ simile. Enimvero non debebam argutari. Videndum erat, quid antiquitas crediderit, quid poeta dixerit : qui haud dubie secutus est vulgare loquendi genus ex vulgi persuasione, celeri ac fulmineo motu plumbum emissum in aere incalescere et liquefieri. Lucr. VI, 176 ut *omnia motu Percalefacta vides ardescere; plumbea vero Glans etiam cursu longo volvenda liquescit.* In 589 poeta non satis attendit, se in oppugnatione murorum

Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius; fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
« Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?

lect. *dividit* Ven. *diffudit* tres Burm. *projectum* pr. Menel. cum Leid., perpetua varietate, quam multi notarunt; et nuper Burmann. ad Anthol. pag. 109. *ostendit* pr. Hamb. et alter Menag. — 590. *celerem bello* Goth. sec. — 592. *fudisse* Franc. — 593. *Rhemulæ* Rufin. *Romulo* Dorvill. et Servii edd. ap. Burm. *Remulus* Goth. pr. et sec. Ceterum quid poeta in hoc sequutus sit, ut *Numanum* aliquem *Remulum* in medium adduceret, ignoro, quum insolitum sit cognomine sic aliquem insigniri. Aliter res se haberet, si Remulus esset verum nomen, et Numanus ille appellaretur ab urbe Numana in agro Piceno, unde oriundus erat. — 597. *ingentem* Heins. reposuit ex Medic. et aliis codd., se vett. edd. Nec vero accipiendum cum Servio et aliis: eum clamasse se esse magnum: sed *se ferebat*, incedebat ingens homo, vasta corporis specie; sic inf. XII, 441 *portis sese extulit ingens*. Vulgo. *ingenti*. — 598. *tueri* Zulich. et Goth. sec. — 599. *Marti* e codd.

versari. Nam *arenam* vix bene, saltem parum proprie, de homine in muris aut vallo stante, posuit.

590. Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic jam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem; nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi, quod ex poetis et signis satis constat, tum vero idem jam venationi acrius indulserat: IV, 156. VII, 479. conf. Excurs. IV ad lib. XII. — 593. Major Turni soror Nympha Juturna erat. vid. inf. XII, 138 seq. — 594. *sociatus habebat* pro vulgari, sibi nuper sociaverat. — 595. *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 sqq. virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Trojanos jacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, ut hostem conviciis provocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. — 596. *novo regno*, docte pro matrimonio cum regiæ stirpis femina inito; nova enim sponsa erat regina. — 597. *ingentem se ferebat*, h. e. incedebat, homo vasto corpore, cum clamore. Nec vero inutiliter additum hoc: quippe legentis sensibus cum clamoribus objicit oculorum sensui speciem ferocis hominis. — 598. comparant Hectoris verba Iliad. σ, 287. In *iterum*, et in *O Phryges bis capti*

En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque adsueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.

aliquot a Pierio ooiatum, a sec. Rottend. et Scheff. cum Zulich. firmatum, spreverat Heinsius, sed suscepit Burmannus, nec male arbitror: est enim elegaoter et docte dictum *prætendere muros Marti*, bello, pugnæ, vallum et muros ducere quo ioclusi latere et pugnam detrectare possint. Hæc eadem sup. hoc. lib. v. 55. 56. 57. 67. 68. 142 sqq. Vulgo *morti* lectum, etiam in Medic., et sic Servius cum Jul. Sabino: nec hoc male; magis tameo epicum illud. — 602. *nec fraudis* Goth. tert. — 603. *ab st.* Heins. e Sprot. et ex observatione. cf. ad VIII, 130. — 604. *duroque* oonnulli Pieriani, tum Gud. et sec. Moret. cum biois Burm. Heiosius conj. *crudo*. Sprot. *servoque*; at vid. imitationem Valer. Fl. VI, 336. — 605. *vigilant* duo Burm. — 607. Idem versus Ge. II, 472, nisi quod

Servius et alii Trojam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Trojani tertio, bis jam antea expognati. Sane inf. XI, 402 eodem modo dicitur gens *bis victa*, ut duplex clades sub Laomedonte et sub Priamo intelligenda esse videatur. Et Silius I, 43 *Intulerit Latio Troius exul* (Æneas) *Dardaniam, et bis numina capta Penates, Sceptraque fundarit victor Lavinia Teucris*. Hæc oisi foreot, ex ipso loco et sententia *bis captos Phryges* dicerem, qui antea urbe capta profugi, nunc tolerant alteram hanc in castris obsidionem, post illam ab Achivis factam. Lusum in his jam supra VII, 295 vidimus: *Num capti potuere capi?* quom Troja capta superfuerit Trojanorum stirps sub Ænea redintegrata. *muros prætendere Marti*, pugoæ; quia vallo et muris continent se, et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. — 600. invidiose respectu Laviniæ, quam Turno ereptum ibat Æneas. — 602. Imitati sont Stat. XII Theb. 761 sqq. Silius I, 443 sqq. — *fandi fictor* docte, qui fingit faoda h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Iliad. χ, 281. — 603. Locus, qoi sequitur, egregius et ornatus est de veteris Italiæ disciplina et vita, quæ in Sabinis diutissime viguit: eandem a majoribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus*, spectata partim frugalitate, et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis aoterioribus caussis processerant initia rerum, quibus imperii R. fundamenta jacta sunt! Adde laudes Italiæ Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730. — 605. *silvasque fatigant*, multum pererrant. Sic *quatere*, *movere*, *turbare*, dicimur silvas, feras. vid. ad lib. Æn. VIII, 94. — 608. *quatit oppida bel-*

Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Conportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.

exiquoque. — 609. *ævom :* repente hoc ab Heinsio receptum conspicitur; quod si fieri debebat, non minns aliis locis id faciendum erat; scilicet videtur aliqua ætate *vom* prounntiatum fuisse, nnn *vum*, v. e. *lævom. sævom. linquont. volvontor. divom. activom.* An vero Virgilius ita scripserit, quis sponsione certet? *bello teritur* Ven. — 610. *seva* Leid. pro var. lect. et ap. Serv. — 612. Heins. malebat *premimur* — 613. *Conportare* librorum et Pieriaoorum et suorum (quibus duo Burmann. et dnn Goth. addi possunt, si tanti hi sunt) auctoritate retraxit Heinsius, et *Convectare* remisit loco alteri lib. VII, 749, ubi idem versus repetitus erat, et lib. IV, 404 *prædam convectat. recentes prædæ*, addit Burm., sunt sanguinem adhuc fumantes. Quorsum tam longe petere? — 614. *fulgentis* pr. Hamb. — 615. *cordis* Goth. tert. forte aliquis *Desidia est cordi* conjiciat. Sed poeta exquisitiori formæ incubuit : desidiæ sunt cordi, Homerico more plur., ut v. e. σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν. ᾗσι προθυμίῃσι. [illegible]. et ex Homerico Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε etc. — 616. *vittæ* pro, *mitræ*, ap. Gell. VII, 12, perperam. Ceterum malis forte v. 616 poni ante 615. Sic junguntur sententiæ inter se conjunctæ et consimiles : *Vobis — vestis, Et tuni.æ — Desidiæ cordi.*

lo : Putes forte esse dictum, ut *quatere muros ariete.* Sed reliqua docent, generali notione dicta hæc esse, vexare, turbare, oppugnare. Sic Valer. Fl. II, 122. fama — *motis quatit oppida linguis*, concitat oppidanos, ut armis sumtis exeant. v. Tac. de Causs. corr. eloq. 15 *Et si quis Ephesum aut Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit*, h. e. declamando concitat; ut orator animos audientium perorando movet. — 609. hasta inversa, σαυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus. — 612. etiam senes armati sumus et militamus.

614—620. Etiam hi versus inter ornatissimos : notabilis quoque rhetoricæ propior tractatio. Phryges cum Trojanis permisceri, et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, jam alias vidimus. Iidem mollitie, et luxu infames : quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, inprimis pauperum colonorum, qui e Græcia advenerant, judicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Odyss. θ, 248. 249 de Phæacibus, et Iliad. ω, 261; tum in illis : *O vere Phrygiæ*, Iliad. β, 235. ν, 96. — 614. vestem aliam croceam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. — 616. tunicæ manicatæ, χειριδωτοί. conf. Stat. VII Theb. 657; tum *mitræ quæ redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pen-

O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia matris
Idææ : sinite arma viris, et cedite ferro. »
Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino

— 617. *veræ* male editum ante Heins. et scriptum quoque in nonnullis. *ire* pr. Hamb. — 618. *adsuetum* Oudart. — 619. *vocant* e libb. retraxit Heins., quod jam in vett. edd. etiam Ald. pr. erat. Vulgg. *vocant* cum Rom., idque maluit Cuningham. — 620. *cedite ferro*, bello; nolite arma tractare. Sed alii apud Serv. acceperant *cædite f.* hoc est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum: dignum Grammaticorum acumen, cur ipsi castrentur. — 621. *dura* Parrhas. a m. pr. et bini Goth. — 622. *nervo conversus* Dorvill. a m. sec.

dulis, quibus mento subligatis malæ ac tempora teguntur. cf. sup. ad lib. IV, 216. Male plerique omnes *mitras* Græcorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. Locum expressit Valer. Fl. III, 230 sq. — 617. Sacra magnæ matris deum quæ peraguntur per furorem inter tibiarum et tympanorum cantum. Tibia Phrygia e *buxo* facta; eadem *biforis*, cujus notionem claram non habemus: sintne tibiæ duplices, alia gravioris soni, alia acutioris? an eædem quæ tibiæ pares et impares? dextræ et sinistræ? Quicquid ad hunc l. allatum est, Servianis debetur ariolationibus. Præstat, quod e Varrone affertur in iisdem: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet; sinistra duo; quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* Fit enim probabile, antiquissimum tibiarum genus fuisse Phrygium, idemque simplicissimum; fuere itaque pauca in ea foramina ad sonos variandos: ut antiquissima cithara quatuor chordis. Convenit Horatianum Art. 202. « *Tibia non, ut nunc orichalco vincta tubæque æmula, sed* tenuis simplexque foramine pauco. » Contra *tibiæ multiforæ* sunt apud Ovidium et Senecam tragicum; ut satis pateat, foramina esse in latere tibiæ quærenda, non in ora tibiæ et ima parte: in Dindymo, Phrygiæ monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη. cf. inf. X, 252. sup. VI, 785 sq., et hoc lib. v. 82. — 621. *canentem* simpl. dicentem, ut ipsa res docet. *dira*, horrenda, pro, ignominiosa.

622. sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poeta potuit. Fecit tamen Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Iliad. δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. inf. XI, 857 sqq. Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. Ex hoc illud habet: *diversaque brachia ducens*, in diversam partem, ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν; forte et *nervo intendit telum*: γλυφίδας μέσσην ἐνικάτθετο νευρῇ; etsi et Homer. αἶψα δ' ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν ὀϊστόν; et mox νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. — 622. *nervo equino*, ut chorda ar-

Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit ante Jovem supplex, per vota precatus :
« Juppiter omnipotens, audacibus adnue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam. »
Audiit, et cæli Genitor de parte serena
Intonuit lævum : sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. « I, verbis virtutem inlude superbis.

623. *Contendit* vulgg. *Intendit* reposuit Heins. e Gud. et pro div. lect. alt. Mentel., quoniam *constitit* subsequitur proxime. Sic sup. 590 *telerem intendisse sagittam*. Sed aliter arcus tenditur, aliter sagitta; hæc tenditur, dirigitur. — 624. *per verba precatur* Zulich. *pre atur* etiam Montalb. et alter Mentel. — 629. Versus deest Goth. tert. Et est ille repetitus ex Ecl. III, 87, eoque in precibus his melius nos carere arbitror. — 630. *Audit* Rom. et vett. Pier. *Genitor cæli* sec. Rottend. *se e a* Goth. tert. — 631. *fatif r* e libb. Pier. et suis præclare intulit Heins. Vulgo *letifer*, ex interpretamento. Si sup. 609 erat *ævom*, debebat et h. l. esse *lævom*. — 632. *Et fugit* in Rom. et aliis Pier. invenerat, sicque Goth. sec. et alii ap. Servium, qui *effugit* prætulit, idque tuetur Heinsius. Si tamen rationem et usum in illo ἅμα καὶ *una* et diligentius consideres, facile apparebit, *Et fugit* unire verum esse, inprimis quum summa celeritas emissæ sagittæ et percussi Remuli hic describatur. Conf. inf. XI, 863. 4. In tert. Rottend. *offugit*, in quo adstruendo Heins. multus est. *et fluit* Voss. *strig ns* pr. Hamb. Porro *adducta s.* idem ex Pier. inprimisque Romano, exque aliis suis docte restituit, utinam declarasset quoque sensum! vulgo erat : *elapsa* vel *adlapsa* et *allapsa*, etiam in codd. parte; duo Heins. *delapsa*. Proprie *adducitur arcus* : tum, quæ adducto arcu evulat sagitta, poetæ et ipsa *adducta*, h. accelerata, admissa, dici potuit. — 634. Exciderat in parte codd.

cus sive ex setis sit, sive ex tendinibus ac nervis equinis. — 624. preces ante sagittam emissam ut sup. de Niso vs. 403. — 626. *dona*, sacrificium, ut toties poeta. Male Serv. de donariis. 627. cf. Odyss. γ, 382 sq. — 628. *caput cum matre ferentem*; æqualem matri, jam adultum. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. laudat Guellius : Id. α, 14. — 630. conf. Iliad. ι, 377 et alibi. *sonat una*. Λίγξε βιὸς etc. Iliad. δ, 125. — 632. *adducta*, adducto arcu concitata. v. Var. Lect. : nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu : ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. *horrendum stridens* jungenda. Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

634. 635. Schema traductæ narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici. cf. Clark. ad

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt. »
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum :
« Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,

j, hinc depravatum apud Pierium in Rom. *Transadigit verbis*, in Obl. *Traiecit*, in al. *Transiecit* et *Transfigit*. Apud Burm. *Transigit* ed. pr. *Transigit* Burmann. Eac. *Traiecit* multi cum binis Goth. Piget talia persequi. *en lude* Zulich. a m. sec. *allude* Ven. — 636. *Hæc* ante Heins., ut passim in scriptis, vel *Hic*, *Huc*. — 638. *cum* Parrhas. — 639. *arces urbemque* alter Hamb. cum Goth. sec., male. vid. Not. — 640. *victorem. juvenem* Ven.

Iliad. δ, 303. ε, 348. Superbiæ vero, qua victis aut cæsis illudit victor, dignæ horrida heruum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. — 637. *animos ad sidera tollunt* audacter poeta novavit, non eo sensu, quo volunt, ut Ascanii aut suos animos per favorem extulerint laude; sed successu, gloria, ac virtutis seu conscientia, seu opinione ferocientes, et exultantes *efferri animis*, aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut cælum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638 Apollo gentis Juliæ inprimis studiosus : ita Actiaca victoria ad eum referebatur VIII, 704 sqq., et Palatinum templum in ejus honorem factum. cf. Excurs. I ad h. libr. — 639. *Ausonias acies urbemque*, oppugnationem castrorum, seu urbis Trojanorum, nuvæ Trojæ. — 641. *mactus* quid sit origine et usu, copiose declaratur in Thesauro Gesner., nec latere potest eum, qui usum similem voc. *Auctus*, atque adeo *augens* (Catull. Epith. Pel. 323, et in Catonis verbis apud Gell. XVIII, 12) meminerit; nec *tamen* hic et in similibus locis satisfacit : si teneas *mactum* esse auctum, amplificatum. Est aliquid, si reddas : o puer aucte, ornate nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione *auctus*, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude*, *virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum lætitiæ inde capiens : et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Odyss. β, 33 Ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος, qui fructum inde capiat, cui bene sit, bene eveniat ! Unde vulgare Græcorum ὄναιο, ut h. l. ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum ! læti sit ominis ! Mirum tamen quod grammatica ratio in usu vocis deficit : nam apud Livium *jubet eum macte virtute esse*. Et tamen idem : *macti virtute, milites Romani*, *este*. Si in formulis ad deos precandi occurrit, tum

Dis genite, et geniture deos: jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. » Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantis dimovet auras,
Ascaniumque petit: formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten; hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit: ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crinis albos, et sæva sonoribus arma;

643. *residunt* tert. Rottend. alter Hamburg. et Zulich., et Heinsium hic suum morem non servasse miror. Vaticinia enim melius præsenti tempore efferuntur. — 644. *affatus* aliquot Burmann. — 645. *misit* aliquot Pierian. et Burmann. *spumantes* pr. Hamburg. *demovet* duo Burmann. cum Roman. — 646. *formam* Heins. e melioribus Pier. et suis, pro vulgari, *forma:* quod Rom. tuetur. *formam in antiquam* Jul. Sab. legerat. — 648. *lumina* Sprot. — 649. *Tunc* Parrhas. *Hunc* septem Burmann. cum Goth. sec. — 651. *crines flavos* male interpolatum in Rom. multis Pier. Heins. Burm. et binis Goth. Erf. etiam vett. edd.,

mactus videtur esse lætus, propitius. cf. Cato de RR. 134. — 642. *geniture deos* propter Julium Cæsarem et Augustum, ut Serv. — 642. 643. Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutæ et Jani clausi memoria celebratur. Certe post U. C. 725 scripta hæc esse necesse est. vid. in fin. edit. nostræ, *Vita Virgil.* sub hoc anno. Merito hoc tuæ genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. *gente Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: ut sup. ad Georg. III, 35. Æn. I, 284. *bella fato ventura;* bona determinatio, inprimis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus. — 644. *Nec te Troja capit;* majore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc Trojani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc usu. Laudat Burmann. notas ad Ovid. III Trist. 4, 30; et Barth. ad Stat. I Achill. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quære aliud regnum, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ. — 645. *spirantes auras.* Nec vitales, cum Servio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας accipe. — 647. Alius erat *Butes*, quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Iliad. ρ, 323 sq. (non locum Iliad. π, 715 sq.). An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, dubito. Nec memini simile quid, ut heroibus sint custodes domus. Sunt θεράποντες, κήρυκες, δμῶες, ἀμφίπολοι, qui familiam domus constituant. — 651. Butæ similis etiam canis, et armis, quæ ille gestabat; *arma sæva sonoribus*, h. e. sonore, sæve et terribiliter sonantia Butæ sunt. vid.

Atque his ardentem dictis adfatur Iulum :
« Sit satis, Æneada, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. » Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Adgnovere deum proceres divinaque tela

sive ex scriptura *alvos*, sive es lib. IV, 558, sive ex incuria hominis, qui Apollinis crines describi putabat. Heinsius conj. *ravos* nullo fructu. Aliter judicavit Wakefield, qui recepit *flavos*; et explicat : « qui tam flavos crines, quam arma sonantia, iis scilicet mutatis, se Buti similem fecerat. » Doceri velim, quomodo latine in illum sensum dicta accipi possint : *Apollo Butæ similis vocem, colorem, crines*, ut sit : voce, colore et crinibus mutatis, similis erat Butæ. Atqui vidimus Æn. I, 589 *Os humerosque deo similis :* quod non est caute dei ore et humeris. IV, 587 *Omnia Mercurio similis vocemque coloremque, Et flavos crines, et membra decora juventæ*. Scilicet qui similis est alteri (quoad) aliquid : in eo ipso similis ei est. Post *albos* sustuli interpunctionem haud dubie pravam, et quæ Interpretes transversos egit. Apollo in Buten mutatus etiam armis ei se assimulaverat : *similis et crines et arma;* quod adjectum : *sæva sonoribus* h. sævo sonore, terribiliter sonantia, epitheton armorum Butæ ornans est. Inter hæc tamen valde probabile fit, versum irrepsisse e margine, et ad Apollinem spectavisse : *Et crinis albos, et sæva sonoribus arma;* quæ de Bute quomodo præcipuo aliquo modo dicantur, non assequor. — 653. *Æneide* ubique in edd. editur. Agnoscit et Probus. *Ænide* Medic. cum aliis Heins. et Pier., etiam vett. edd. Alii aberrant in *Æneidæ*, *Ænide*, ac si *Æneidæ telis* juncta vellent. Neutrum tamen rationem grammaticam habet : unde enim Αἰνεΐδης vel Αἰνεΐδης? Deberet esse Αἰνεΐδης, quod nusquam occurrit. Ex Αἰνείας esset Αἰνειάδης. Sin es Αἰνέας formes Αἰνέαος, Αἰνέος, unde Αἰνᾶς, formandum hinc esset Αἰναίδης, Αἰνιάδης. Si ab hoc ducatur *Æneides*, vix e ex α natum corripi posset. Restat, ut *Æneades* admittamus, unde h. l. *Æneade*, vel ad formam, quam noster amat (vid. ad VI, 126), *Æneada*. Est quoque *Æneade* (*Æneadæ* apud Bottarium) Rom. ὦ Αἰνεάδη, quæ sollennis forma est : Αἰνείας, Αἰνέας, Αἰνειάδης, Αἰνεάδης; unde sæpe in nostro *Æneadæ*. v. ad I, 157. Frequentatur etiam vox Αἰνειάδαι Cedreno, Zonaræ et aliis. Hanc etiam h. l. tuebor, remittens reliqua librariorum et grammaticorum seu imperitiæ, seu acumini. — 654. *suis* pr. Rottend. *Primum* ed. Junt. *Prima hac — laude* Hugen. — 655. *nec paribus* mu. a. ed. Ven. — 657. *Sic o. Apollo Mortalis*, m. Donati lectio ap. Fabric. *adspectu* sec. Moret. *visus* Gud. pro var. lect. ex lib. IV, 276.

Var. Lect. — 655. *et paribus non invidet armis*; hoc sublime et magnificum : suæ sagittandi peritiæ, suæ virtuti, Ascanii futuram virtutem æquiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quærunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. — 657. *medio sermone;* Servius : « ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. » Est tamen simpliciter : antequam plura subjiceret, discessit. — 659. 660. Ergo in *fuga*, disces-

Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi

660. *tonantem* duo Burm. et Erf. — 662. *ad c.* Reg. *certamine* Montalb. et Bigot. *c. cursus* Hugeo. — 663. *animosque* alter Hambur. — 665. *armenta* Rom. — 666. *tunc* et *cum* in binis Goth. — 667. Habemus hic iterum exemplum rationis criticæ codicum vetustate et auctoritate potioris. *adflictu* Rom. et alii Pier. *atflictu* Medic. *afflictu* Montalb., quod a Naugerio in Ald. tert. admissum, perperam. *flictu* haud dubie poeta maluit, quippe doctius dictum. Sunt etiam codd., qui *flictu* tenent ap. Heins. *fluctu* tres Burm. cum Goth. pr. et tert. *galeæ flictu* aliquot Pier., idem ordo in Goth. pr. et tert. Ceterum alterum versus hemistichium: *pugna aspera surgit* meum quidem ad sensum et languere, et sententiæ juncturam intercipere videtur. Comparatio enim fit inter illa: *Sternitur o. s. tum scuta.* — 668. *occasu* vel *Oceano* Zulich. *pluvial. herbis* Rom. — 669. *quam multi* cd. P. Danielis.

su, divinam formam Apollo receperat; adsciverat humanam, ut eum mortali agere posset. conf. Excurs. I ad vs. 638. Porro referri vides *formam divinam* ad eam speciem, qua signa dei ab arte exhibebantur: ita ut Apollinem ea oris pulchritudine, et eo habitu esse crederent, quo exhibitus esset a Scopa, vel Praxitele.

661. *numen* declaratur per *dicta*: jussa, auctoritas. — 664. *totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur, adeoque simpliciter per muros. De voce v. sup. ad 170. — 665. *Acres*; ipsi arcus intendunt acriter, et jaciunt tela amentis religata. — 666. 667. Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI *Tum clupei resonant; et ferrei stridet acumen.* conf. inf. v. 809 et Iliad. μ, 160 sq.

668 seq. Ornavit Homericos versus Iliad. μ, 156—161. *Hædis pluvialibus;* propter hædos. Bene et clare Servius: « Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. Retinet autem stellas duas in manu, quæ *hædi* vocantur, atque capram — quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri. » Ita Servius. Comparatis locis, quæ ab Intpp. excitari solent, de occasu Hædorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: vid. Arat. Phænom. 678—681. Theocr.

In vada præcipitant, quum Juppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et cælo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abjetibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio conmissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci :

670. *In vada* noli teotare : variat rem; antecedente membro *humum* memoraverat, nunc mare. — 671. et *telo* tert. Rotteod. et concedo io hoc Wakefieldo, elegaotius hoc esse : modo codieum auctoritas accederet. Laudat ille Ge. I, 331. 2. 3. Æn. IV, 120 sq. *cælo nubila rumpit* est pro *cæli nubila*. *lumina* Medic. a m. pr. — 672. *Archanore* Goth. tert. *nati* aliquot Pier. et duo Burmann. — 673. *Hiera*. Hanc lectionem quomodo Heins. defeodere possit, non assequor. Est enim manifeste vitiosa : io Ἱερὰ, media produci nequit. Nullus dubito *Iæra* (Ἴαιρα Iliad. σ, 42) esse scribeodum, ut Meotel. pr. et Gud. exhibebaot : qoo accedebat Medie. eum ceteris Heios. maximam partem *Iera*. Dorvill. *Hieta*. Zulich. *Hibera*. Turnebos *hyæna* coojieiebat : quod per se non malum esset. — 674. *patriis juvenes* aliquot Heins. cum Regio. *æquis* Gud. Elegana est emendatio a Jac. Bryant communicata : *patriis in montibus*. Ita otique malim Virgiliom scripsisse. Ceterum versum hunc, poto, Virgilius sublaturus fuisset secondis curis : oam friget, quum eadem comparatio mox tam copiose orneiur vs. 679 sq. — 675. *imperio est* Macrob. V, 11. *reducunt* Hugeo. — 677. *instant* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. et Erf. *obstant* Leid. vid. sup. v. 550. — 678. *coruscis* Ven. et Macrob. *coruscont* Medie. *coruscent* Hogeo.

Id. VII, 53. 54. ἐρίφων δυωμένων Callimach. Epigr. 19. Stat. Theb. VIII, 407 sqq. — 670. Quod alias austris insurgentibus, id nune Jovi tribuit : *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit : *cælo cava nubila rumpit.*

672. sqq. Ingeniose est usus loco Iliad. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypœten et Leonteum, pro portis eastrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit, in luco Jovis Idæi parentibus silvestrem in nemoribus Idæis vitam agentibus. — 674. ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψαλῆσιν Iliad. ε, 560. Cum *montis* autem *cacumine* comparatur Polyphemus Odyss. ι, 191. 192. In *commissa* v. 675 argutati sunt veteres apud Servium, quum dubitarent, an sit, clausa; uti tabularum *commissuræ* dicuntur. Est haud dubie, credita, custodiæ eorum a duce mandata : et sup. 176 *Nisus erat portæ custos.* — 676. *mœnibus ;* in mœnia VIII, 178, ut *solio.* — 677. *pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tamquam binæ turres, aliter ac sup. v. 575. —

Quales aeriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cælo
Adtollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
Et jam conlecti Troes glomerantur eodem,

679. Argutiæ sunt Servii seu alterius ex scriptura antiqua *liquētia* captatæ, quod *liquetia* legendum esse censet; ut fluvii nomen sit in Venetia in intimum maris Adriatici sinum se immittentis. Sed idem fluvii nomen *Liquentia* passim scribitur, ut, hac ipsa scriptura servata, amnem illum inferre possimus. Male tamen hoc fieret, puto; nam etsi vel maxime poeta *Liquens flumen* formare potuit, tamen nimis obscurum fluvii nomen erat, quam ut nude poneretur; et male etiam grammatica junctura adhæresceret; via quoque *Liquentia flumina* plurali numero substituisset. Servius vitiose fieri ait, ut a genere incipiamus, et ad speciem revertamur. Immo vero hoc suave et poetis frequens, inprimis Maroni nostro: v. e. inf. XI, 68. 69. 660 seq. *liquentia* autem epitheton otiosum quidem, ornans tamen; ut *fons liquidus* et al. Ductum autem ab antiquo *liquo, ere*, prima longa; at *liqueo* prima brevi. Hinc diversitas in deductis, fere ut Græca: φίλω. φιλέω. πορφύρω. πορφυρέω. Quod ad codd. attinet, *liquentia* Rom. Medic. et magna pars reliquorum: sicque Macrob. et Diomedes ap. Heins., at Gud. a m. sec., Mentel. uterque cum aliis nonnullis, et Oblongo Pierii, *liquetia*: sic et edd. vett. *Liquencia* Montalb., sed erasa *n* litera. *linquentia* Goth. tert. — 680. *præter a.* Hugen. a m. sec. — 683. *Arrumpunt*, *Erumpunt* (ut Goth. tert.), *Prorumpunt* ap. Burm. *I. aditus Rutuli:* Regius interpungit: quod et alii faciunt; nec refert. — 684. *Querquens* aliquot Pier. Mox *Equicolus* vulgg. et jam Aldd.; reduxit *Aquicolus* Heins. ex Medic. et sec. Moret., ceteri *Aquiculus*. Sic et Pieriani partim, partim *Equiculus* legebant. In binis corrupta scriptura, *Aquilicus*, unde Heins. conj. *Aciscolus*, quod Valeriæ gentis cognomen est; in uno *Aquilurus*. — 685. *princeps animi* sec. Moret. *Tmaros* multi: ut Ecl. VIII, 44. Alii et hic *Marus*, *Thmarus*, *Thamarus*, *Timarus*, *Himarus*, *Tinarus*. In f. *Hæmo* Menag. pr. — 686. *adversi* Parrhas. *aversi* Dorvill., sicque aliquot Pier.; iidem *dederunt*. — 687. *ipsi* aliquot Pier.; pro *posuere* Parrhas. *dedere*. — 688. *Tum magæ* Dorvill. — 689. *gl. in unum* Bigot. et Rom.

679 sq. ex l. c. Iliad. μ, 131 sqq., sed ornavit poeta adjunctis a certo genere ac loco petitis circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. *flumina liquentia;* ut fons liquidus: epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt. — 688. *animis discordibus*, oriunte, pro iis. Tum magis increscunt iræ Trojanis. Jam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

Et conferre manum, et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira,
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;

690. conferre *gradum* Nonius in *conferre:* quod arridet Heinsio; tum *percurrere* Sprot. *procedere* sec. Moret. *con urrere* Ed. pr., male; tandem *p. l. ardent* Leid. — 692. *hostes* Parrhas. — 699. *tenerum* Heins. reposuit tamquam exquisitius e Medic. et aliis, Pierianis quoque, et exemplis illustravit. uti Macrob. III. Ge. 109. laudat quod editum est *Aera per vacuum.* Vulgo: *per tenuem.* quod equidem pro sensu meo præferam, tamquam proprium ac sollenne. *sub alto* Parrhas. — 700. *atri sanguinis* pr. Hamb. cum aliis ap. Pier., ex interpretatione. *alti vulneris* conj. Priceus ap. Burm. — 701. *effixo* Oudart. *fixum ferrum* tres Burm. *in p. recondit* Parrhas. *resedit* vel *tepescit* codex Kœleri. Scilicet seu calami, seu memoriæ vitium corrigere voluit librarius. *tumescit* a pr. m. Erf. — 702. Vulgatum erat *Eryman-*

691. Semper inhæret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. Hic nuntio accepto, portam valli Trojanorum patere, eo accurrit, castra irrumpit et Trojanos ad summum discrimen adducit.—697. *Thebana de matre;* quum de Sarpedone agatur, (quem *altum*, magnum, appellat) Lyciæ rege, intelligenda est, oriunda ex Thebe Mysiæ urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cujus filia Andromache erat. Iliad. α, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus ætatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo, et libri geographici. Burmannus laudat notam ad Ovid. XII Met. 109. Nunc de ea vide ad Homer. Iliad. α, 366.—698. *cornus* vid. Ge. II, 447, 448.— 699. *aera tenerum;* alias tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins.; spectatque illud nec minus ad aeris naturam, quum impulsui cedit et pervius est. *stomacho;* recte Serv. «Græcus sermo est» dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam; tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Iliad. ρ, 47 sqq.—702. *manu;* ense, vi oppositi: nam v.

Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non jaculo: neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlapsa ruunt inmania membra;
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam

tha, pro quo *Eremantha* Zulich. *ac Periphanta* Heins. conjiciebat. Malim eum emendasse *Erymanta;* est enim Ἔρυμας, Ἐρύμαντος. Et occurrit Ἐρύμαντα Iliad. π, 345. Scriptum quoque sic in Mediceo: qui mox *Aphednum*, Rom. *Achidnum*. Ceteri tædium faciunt aberrationibus: quas videat, qui volet, apud Burm. et Pier. *Aphitum* tert. Goth. Est Ἄφιδνος, et paullo ante Μέροψ. — 703. *Bitiam ardentemque* aliquot Burm. *Tibian* pr. Moret. *oculis animoque* Zulich. *animis oculisque* a m. pr. Parrhas. *furentem* vel *frementem* Cod. Koel. et Erf. — 705. *phalarica*. Sic et Medic. In voce Romana malnissem *falarica*. — 706. *non* Parrhas. et Montalb. *quæ non* Dorvill. *taurica* Goth. sec. — 708. *in menia* Franc. — 709 *At* t. pr. Moret. — 710. *Talis* Rom. et Medic. Ipsa interpunctione comparationem ad antecedentia retuli: *Dat tellus — talis, qualis* pro taliter, qualiter.

698 *jaculo* Antiphaten postraverat. Nec insolens hoc. Etiam Servius notavit.

703. 704. Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut jaculi vulnus nimis leve, nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet τὸ παιδαριῶδες; etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quæ tam vastum corpus tegebat: nec de nudo corpore cogitandum tanquam jaculi vi non sternendo. *dedisset* pro reddidisset: — 705. Non hic de *falarica* cogitandum, quam Liv. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. — 707. *lorica fidelis* (quæ munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. Tum 709 ipse *ingens intonat super clipeum*; potest ita, cum Julio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Serviana ratio, ut *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc* clipeum *ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησε τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. Æneid. lib. X, 488 *sonitum super arma dedere.*

710 seqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit novam, per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus prætoria inædificata erant, temperati aeris et prospectus caussa, partim

Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ adtolluntur arenæ;
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis inposta Typhœo.
  Hic Mars armipotens animum viresque Latinis

712. *in ponto* tert. Moret. *jaciunt ponto* vulgg. ante Heins. *sic* repetere comparationem necesse est. Importunum tamen est meo sensu, et jejunum alienumque a tota loci structura. An fuit : *fluctu illa ruinam P.* an : *si victa ruinam prona trahit?* Sed in hujus modi locis nemo quicquam facile definiat. — 713. *undis illisa* aliquot Pier. *vadis in litore combit* Parrhas. — 714. *tolluntur* aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. Idem fere versus III, 557. — 715. *sonitum* Goth. sec., non male *fremitu* idem et Bigot. *Procuta* Rom. *Procrida a. t. dirumque* Exc. Burm. *alta tremit*, ut *crebra* pro *crebro* maluit jungere Addison ap. Burm., quoniam Prochyta non alta sed humilis est. Sed v. Not. — 716. *Inarimæ* Rom. — 717. *Sic* pr. Moret. *omnipotens* tres ap. Burm. *animos* Parrhas. et Servii codd.

quibus portus Julius muniebatur. vid. sup. Georg. lib. II, 161 — 164. *Euboico litore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. vid. sup. ad VI, 2. *pila saxea molibus magnis*, h. alte aggestis cæmentis, constructa, quæ in pontum jaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt : adversus mare; quidni in ponto? *ante* vero nolim jungere cum *constructam :* languet enim : molem antea constructam jaciunt in pontum : sed est *ante* ex πρὸ vel πρὸ πρὸ, procedendo a litore. Erant autem hæ structiones ac moles ex saxis ac cæmentis pulvere Puteolano solidatis confectæ. Eum enim solidescere sub aqua nota res est. cf. h. l. Cerdam. Vitruv. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 seqq. — 715. 716. Ruina molis facta, vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* promontorio Campaniæ Miseno objecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Ænaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato, Iliad. β, 783. vid. Excurs. II. Ut tamen verbo hic moneamus : Typhœus fulmine fuit percussus εἰν Ἀρίμοις. Quærendi autem *Arimi* et τὰ Ἄριμα ὄρη in Cilicia, quoniam in eo tractu erant loca terræ motibus et incendiis occultis fœdata : quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata res est ab aliquo poeta ad insulam Pitheeusam, quæ et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, ut Pindarus Ætnam στρωμνὰν Typhœi Pyth. I, 54. Homerus l. c. εὐνὰς dixit Arimos montes.

717. 718. 719. Homerica conversio fortunæ certaminis; Homericum quoque phantasma est hoc,

Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt, quoniam data copia pugnæ;
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem

ad X, 22. *Hic animum Mars armip.* Goth. pr. *animos* Erf. — 718. *sub pectora* aliquot Heins. cum Goth. sec., perpetua varietate et alibi obvia. Arridet tamen Heinsio. Alterum tamen jam libr. VI, 101 vidimus. *in pectora* Leid. cum Goth. tert. — 719. *Fugam* et *Timorem* scripsit: sunt enim Homerics Δειμός τ' ἠδὲ Φόβος Iliad. δ, 440 et al.— 720. *pugnæ est* Goth. sec. — 721. *animos* Heins. e Medic. et Sprot., tamquam elegantius. Vulgg. *animo*. *Bellorumque animis incidit* Goth. tert. — 722. *infuso* Bigot. c. *vidit* Gud. et alii Heins., ac Burm. cum Goth. sec. — 723. *quis* c. Rom. et Medic. Pierii; item aliquot ap. Burm., sed *qui*, quod per se minus vulgare, agnoscit Carisius. — 724. *vi magna* Medic. *vi tota* Montalb., quod impense placebat Heinsio, quem offendebat recurrens vs. seq. *multos*. Nam et alibi *vi multa* ap. nostrum occurrere non ignorabat. *torquent* Zulich. — 725. *Obnisus* Zulich. *latus* Goth. sec. — 726. *liquit* aliquot Burmann. cum Goth. tert. et Erf. — 727. *inclusit* sec. Moret. *recipitque clientes* alter Hamb. — 728.

quod Mars ἐπιρρακλία νίκην ipse machinatur. Sæpe enim deos Homerus inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes adversam aciem. Sic Iliad. β, 446 sqq. Minervam; ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Iliad. ε, 506 seqq.; sed, qui apud Homerum inter deos præliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit: inprimis cum vers. 721 bellatorem deum incidere animis, h. e. alacritatem, novum robur animi, dixisset. — 718. *stimulos vertit:* plus quam adhibet. vid. lib. VI, 101. — 719. *atrum Timorem* exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quærenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. — 720. *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

726. 727. Occlusa porta multos suorum excludit, hostes, qui irruperant, includit. Laudatus Statius lib. X Theb. 508 jam a Servio: *Par operi jactura lucro: namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus gravitatis inest. conf. eund. v. 503 sq. — 728. Νήπιος etc. Iliad. β, 38 et sup. VI,

Viderit inrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis obfulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Adgnoscunt faciem invisam, atque inmania membra,

in abest Goth. tert. — 729. *Viderat* et *incluserat* Leid. *urbe* Bignt. — 730. *inter media* Dorvill. — 731. *oculisque* Bignt. *effulsit* vulgo lectum in codd. et edd. (saltem quas Heins. manu tractabat; ex Aldd. prima *effulsit*, tertia per Naugerium *effulsit*: inde edd. secutæ variant). *offulsit*, quod Romanus Pierii tuetur, repetiit Heins. v. sup. v. 110, sed h. l. forte alterum accommodatius; non enim agitur de luce, quæ offulgeat oculis aliunde, sed emissa oculis fulget illa: hoc est, *effulget*. Revocavit quoque Wakefield *effulsit*. — 733. *fulmina* Heins. reduxit, quoniam in eo omnes vetustiores consentiunt: vulgata erant *fulgura*. quæ Wakefield revocavit: et probandum est viri docti acumen. Nam quoties fulmen tropice adhibetur, subest comparatio teli emissi; ita *ensis* est fulmen. Ita apud Propertium *femina fulminat oculis*. At *æris fulgor* est, non fulmen. Infra tamen XII, 654 *Fulminat Æneas armis*, h. e. fulget. Et quid? si χαλκοῦ στεροπὴν ap. Homerum Maro in animo habuit? ut Odyss. Δ, 72 in Menelai domo: χαλκοῦ τε στεροπὴν — χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος. Idem, quantum video, *mittunt* induxit ex codd. parte, *arma* videlicet, inquit (quod nemo facile admittat), vel *mittunt* pro *se mittunt*, *mittuntur*. cf. ad Æn. II, 207. Atqui hoc durum est h. l. vel maxime. *mittit* alii habent editi et scripti etiam Pier. et bini Goth., item Jul. Sab., sicque Medic. *mittet*, et a m. sec. *mittit*. Atqui et durum et languidum est, ut *mittit* ad Turnum referatur. Suspicor olim fuisse *clipeosque* pro *clipeusque*, quod non intellectum corruptelam intulit, quum scriptum esset: *clipeusque micantia fulmina mittit*; hoc tandem poeta dignum. *clypeusque m. f. mittunt* Dorvill. In Gud. *clypeique m. f. mittunt*. Pierson. ap. Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 76 *clipeum* neutro dictum ex v. 709 huc quoque vocat nullo cum fructu. Tandem qu. Moret. cum Zulich. *nutant*, Montalb. *vitant*, saltem deb. *vibrant*.

590. *Demens qui nimbos et fulmen simularat*. — 730. *pecora inertia*, oves ait Cerda; saltem potissimum.

731 — 735. Præclare hæc in majus aucta. Videns interclusum se Turnus novos sumit animos, concitatiore corporis motu fertur, arma vertit quamcunque in partem contra obvios; unde major armorum, galeæ et clipei fulgor. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma præcipuo aliquo lævore ac fulgore splendere debuisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit adeo audacia: *nova lux oculis obfulsit*, affulsit, adeoque effulsit. Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quæ tamen ad imitationem trahi nequeunt; sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Iliad. φ, 254, et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Iliad. δ, 420. *arma horrendum sonuere*, et *fulmina* pro fulgore. Iliad. χ, 133, 134. *Cristas* Turni *rubentes* vs. 270 supra vidimus. — 733. *mittunt* scil. se, mit-

Turbati subito Æneadæ : tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur : « non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas. »
Olli subridens sedato pectore Turnus :
« Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem. »
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere auræ volnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
« At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor. »
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit sonus : ingenti concussa est pondere tellus.
Conlapsos artus atque arma cruenta cerebro

735. *Æneadæ subito turbati* Parrhas. *cum* tres ap. Heins. et Burmann. — 738. *Non m.* Parrhas. *prohibet* Sprot. — 739. *vide* Goth. tert. *nulli* sec. Hamb. *nulla huic* sec. Menag. *non hinc* Bigot. — 741. *animi virtus* Rom. — 742. *Hinc* Zulich. *invictum P.* Goth. tert., felici lapsu. — 743. *et c. nudo* sec. Hamburg. — 745. *Exc. auræ: vulnus — veniens* junxerat Servius, seu quis alius; et sic *vultus — veniens* duo Burm. — 746. *Detorsit juveni* pro div. lect. pr. Hamburg. *terræque i.* Parrhas. *infingitur* Franc. — 747. *vi quod* Goth. sec. *quod vix* alter Hamburg. *librat* Medic. Pierii, Gud. Moret. tert. Ven. et Reg. *torquet* Moret. — 748. *neque enim es* pars Pier. et Heins. cum Mediol. et Goth. sec. *es tele* Rom. *his telis* Schol. Statii ap. Heins. *his t. et v.* Ed. Ven. *actor* Goth. tert. Jo. Schrader. locum pro desperato habebat. Sensus tamen planus : v. Notam. — 750. *media inter* nonnulli Pier. et Leid. cum Goth. sec. et tert. — 751. *que* abest qu. Moret. *i pondere* Menag. alt. — 753. *Collapsosque* sec. Moret. *arcus* Exc. Burmann.

tuntur : durum tamen hoc. v. Var. Lect. — 737. *dotalis regia*, Laurentum. — 742. ut illud lib. II, 549 *referes ergo hæc Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* — 745. *Juno detorsit.* Præivit exemplum Apollinis Iliad. ϑ, 311, et Minervæ Iliad. υ, 438 sqq., ubi dea πνοῇ ἂψ μάλα ψύξασα avertit telum Hectoris ab Achille. — 748. *neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effugere illud possis;

Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes;
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim, et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris Martemque cientis,
Alcandrumque, Haliumque, Noemonaque, Prytanimque;

754. Ante Heins. *illi in p.*, quod, Pier. et suos sequutus, ejecit. — 756. *Defugiunt*, *Deffugiunt*, duo Burm. — 757. *ea c. fuisset* Zulich. v. ad lib. VIII, 396. Totus versus exciderat Goth. tert. hoc loco et erat insertus post. vs. 759. — 758. Ortuinus, Burmanno monente, malebat *admittere*. Goth. tert. *portæ*. — 760. *infanda* c. aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. et tert. *immensa* God. pro div. lect. — 762. *Phalerim* recepit Heins., nam sic fere codd. habere vel *Falerim*. Vulgg. *Falarim*, quod tamen analogiam sermonis habet. Priscian. lib. VII *Fabarim*, ut a fluvio Sabinorum nomen habeat; sed in Trojanum hominem non cadit. Alii: *Falarin*, *Falorim*. Tum *Gygem*, *Cygen*. — 763. *hic* pr. Hamb. *huic* Ven. *in raptas* Rom. *E. arreptas* Goth. sec. Idem fere versus inf. XII, 330. — 764. *In tergus* Heins. e Rom. et Carisio. At vulgo: *In tergum*. vid. Heins. *Integrum* Franc. et Serv. ad Æn. I, 211. — 765. *Halyn*, *Halin*, *Halim*, *Alim*, *Alym* in codd. *Halym* Heins. e vetustioribus. Idem *confixa* tuetur contra Pierium, qui probabat *confixum*, quod ant. edd., in his Ald. pr., habent, et Medic. a m. sec. *confexum* Parrhas. et *fixa* Dorvill. *confixa* primum exaratum deprehendo in Ald. tert. 1514, adeoque per Naugerium. — 766. *M. ruentes* Sprot. — 767. Totus versus ex Homero conversus Iliad. ι, 678, sed sine depra-

imnu vero infertur telum et vulnus a viro fortissimo. — 754. vulnus quale apud Apollon. II, 104. et apud Homerum haud uno loco. — 757. *καί νύ κεν ἔπρασεν πυρὶ* etc. Iliad. θ, 217 sq., et alia exempla Iliad. ε, 454, et φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Trojani revellere, ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis. — 760. at ille necæcata mente ad cædem faciendam ruit.

762. Ordo est, inquit Serv.: Excipit (in se irruentem) et succidit poplitem; ut sup. 537 *Postibus hæsit adesis*. Idem 763 *raptas* scil. de cæsorum cadaveribus. — 765. Phegeum, parma transfixa confossum, et 766 Alcandrum et ceteros pugnam agitantes in muris *aversos* cædit, at Lynceum *adversum*. — 767. Quum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (vid. Var. Lect.), ibique iidem homines ab

Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput: inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.

vationibus, quas in Virgilii codicibus ap. Burm. videas. Scilicet omnino Latini librarii multo imperitiores fuere quam Græci. Porro idem versus in Ovid. Met. XIII, 258 occurrit: quo eum relegandum esse censebat Jac. Bryant: eo tamen vix h. l. carere possumus. v. Not. — 768. *Lycea*, *Lingea*, *Ligea*, *Lygea*, *Licea*, scripti apud Burmann. *Lynzea*, *Sigea*, Goth. — 769. *dextra* aliquot ap. Burm. *dextram* Goth. tert. — 770. *hinc uno* Zulich. et Bigot., nec male. *hic* Franc. *huic Juno* Dorvill. *huic unum* Goth. pr. *conjectum* sec. Moret. *dejecto* Goth. tert. *concius* idem: putabis eum legisse *concitus?* sed stipes fuit librarius. Silius XIII, 246 *Assequitur planta; dejectum protinus ense Cum galea longe jacuit caput.* — 772. *felicius* quatuor ap. Burm. *fallacior* Goth. tert. — 773. *Stringere* schol. Statii apud Heins. *Fugere* idem Goth. tert. Hic dicat aliquis, qui tales delicias sectatur, fuisse scriptum *Fingere*. Illud vero mireris, Julium Sab. in suo habuisse *Urguere*, idque defendere, ut sit dictum ut *fulguere*. — 774. *Clutium*, *Clyeium*, *Clyrion* alii, it *Gluttium*. *dictum Eolide* Dorvill. — 775. *Cretea* ante Heins. *Crathea* qu. Moret., sed est Κρηθεύς. — 776. *que* abest qu. Moret. *incendere* Hugen. — 777. Vix Virgilius secundis curis hunc versum loco relicturus fuisset. Etsi emol-

Ulysse occisi narrentur: Servius, inde apparere ait, non ad historiam, sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. Sed quis tandem inde ornatus existit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem præsentem deducendum valet, si non omnino cæsos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. — 770. Comparant Iliad. ξ, 497. υ, 481. — 771. ἄμεινον θήρης — ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Iliad. σ, 49. — 772. *felicior*, peritior, ut alibi quoque. *manu* vacat, sed adjectum, quoniam de peritia agitur. ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populurum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. α, 260. — 774 sq. suaves versus de Cretheo lyrico, quorum præclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetæ amicissimus homo plane in Maronianis carminibus præteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere æque in promtu est. — 776. Proprie *intenduntur nervi*, seu fides, sed cum iis ipsis intenduntur *soni*, pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. *equos*, ut Ho-

Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus, acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus : « Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique sæptus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque? »
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni.

lias jungendo : *cordi erat*, et *canebat*. — 778. *a voce* Zulich. a m. pr. — 780. *Pallentesq*. Menag. pr. — 781. *Tunc M.* Goth. tert. *Quo inde f.* Reg. Heinsius eleganter jungi putabat : *quo deinde fugam?* cui bono fugam? Sed hoc vix placere potest præ vulgato : *quo deinde*, ulterius, *fugam, quo tenditis?* Ven. et Montalb. *fuga*. Monuit tamen ipse Heins. *tendere fugam* dictum esse, ut, *tendere iter, gressum, cursum*. — 782. *quæve ultra* Gud. et alter Mentel. Parrhas. et Franc. *quæ ultra jam* Exc. Burm. *quæve altera mœnia* sec. Moret. — 783. *nostris* Ven. *e nostris* Lutat. ad Stat. II Theb. 620. *cives o vestris* Montalb. — 784. *tanti* Goth. tert. — 785. *primo juvenum* Goth. pr. *tot dederit* tert. — 786. *Nonne* Medic. a m. sec. *deorum* vel *malorum* Gud. At ms. Coll. Jesu elegantissime *veterumque parentum* : quod Wakefieldum prætulisse haud miror. Est enim hoc sollenne, ut Æn. V, 39. — 788. *in agmine* pr. Hamburg. — 789. e *pugnæ* Rom. Montalb. et tres recentiores Burmanni cum Goth. tert. — 790. *quæ c. unda* Rom. et alii Pier., idem Medic. et ceteri vetustiores Heinsii, etiam Jul. Sabinus; nec *amni*, quod Naugerius Ald. tert. intulit, nisi in recentioribus fere, etiam Goth. tert., et hamericum ἵππους, currus dixit : non equestres cursus; nam adjicit *arma* et *pugnas*.

778. *Tandem*. Bene Servius. « Servat τὸ πρέπον, ne præsentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. » — 781. 782. Ajacem hic reddit ex Iliad. ο, 732 sqq. Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. — 786. *infelicis patriæ* in nova Troja redditæ. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt. — 788. Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 106. ρ, 342.

789. Discessus Turni impavidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Ajacis illum nobilem discessum (Iliad. λ, 543 sqq. 555 sqq.) superatum dicam. — 790. A dextra parte, si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertin-

Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu sævum turba leonem
Quum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens; potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno

bet interpretamenti speciem. Prætulit tamen Heinsius ut elegantius, nec immerito; quæri modo potest, an Maro id, quod elegantius esset, ubique maluerit. — 791. *hic* Moret. qu. *insistere* Dorvill. — 792. *ceu Pœnum* conj. Schrader. e XII, 4. — 793. *ac* Franc. *adterritus* Reg. — 794. *retro dedit* Montalb. et Ven. *at neque* Bigot. *ac* Goth. tert. — 795. *ac v.* Zulich. et pr. Hamb. et Dorvill. *neque t.* Rom. — 796. *Ille equidem* Franc. *per tela per hostes* Ven. Ceterum non video, cur interpunctione tam duram orationem efficere placeat, *Ille, quidem hoc c.*, nec retinere id, quod se offert: *nec t. contra Ille quidem, hoc cupiens* (h. quamvis cupiens), *potis est* etc., aut id, quod supra posuimus. — 799. *cum* Ven. *tum bis* pr. Hamb. *in medios* Franc. *invaserat* Leid. — 800. *confusa* Heins. reposuit; sic enim omnes ejus codd., uno alterove recentis notæ exceptis. Ita tamen jam ed. Ald. pr. et sec. Verum mox Ald. tert. Naugerio correctore in edd. intulit *conversa*. Recte vero Heins. monet, putidum esse *conversa a. vertit*. In Goth. sec. *confusa*, tert. *confisa*, pr. *conversa*. — 802. *audet Saturnia Turno* Goth. tert.,

gebant. vid. sup. 469, cum Exc. III ad VII. — 792. Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Iliad. λ, 547 seqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie, Iliad. ρ, 108 — 113. — 794. *acerba tuens* δριμέα δερκόμενος. acerbe, truculente intuens. Sed de terribili adspectu eadem verba jam posuit Lucret. V, 34. de dracone: *Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.* — 795. Nec ira aut virtus patitur Turnum dare terga, nec ille, cupiens quidem hoc, potest contra tendere per tela virosque; h. e. per incumbens Trojanorum agmen conglobatum.

802. Ergo tacite intelligi vult poeta, Junonem pugnæ huic interfuisse præsentem. Quod sæpe monuimus, poetam deorum interventu minus feliciter uti, quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur: cf. Excurs. I. ad hunc librum vs. 638.

Juno enim, si recte judicamus, nunc inducitur necessitatis magis caussa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam

Sufficere; aeriam cælo nam Juppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem,
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clipeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis

audiendus ille, si auctoritatem haberet. — 803. *In cœlo* Hamb. sec. *jam* quidam apud Serv. ad V Æn. 606. *Irin* et v. 804 *Dimisit* vel *Dimittit* Franc. *misit* aliquot Pier. Non assequor, quid *Villebrune* ad Silium I, 113 sibi velit: « *dicta.* Virgil. « IX, 804, ubi contra fidem codicum nonnulli legunt *jussa.* » — 806. *nunc* Parrhas. *juvenis clypeo* Mentel. pr. Inutilis res esset interpunctionem mutare: *Ergo nec clipeo juvenis subsistere; tantum Nec dextra valet: injectis sic undique telis Obruitur.* — 807. *objectis* Macrob. VI, 3. *invectis* Goth. tert., perperam.

enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, ubi illa avertit ictum hastæ a Turno, et v. 764 *Juno vires animumque ministrat;* hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam præsentem pugnantibus, descensu ex Olympo facto, ut Jupiter nunc Irim mittere posset, quæ eam recedere juberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. Θ, 397 sq. ο, 157 sq. et al., et Iris jam libri hujus init. mandatis Junonis ad Turnum perferendis partes, a poeta impositas, peregerat: quod bis in eodem libro vix potest suaviter factum. — 802. non audet Juno vires sufficere Turno contra Trojanorum agmen, ut adhuc fecisse intelligenda est vs. 764. *sufficere* ὑποσχεῖν pro παρέχειν, ut jam Æn. II, 618 *Ipse pater Danais animos viresque secundas Sufficit.* — 805. *Ni Turnus cedat*, pendet *nisi* a voc. *haud mollia*, dura, minantia. — 806 seq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Ajacem ex Iliad. π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa Maro accepit ab Ennio, qui Homericos versus jam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscripsit Macrob. VI Sat. 3 dignum, qui hic quoque legatur: In bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Cœlio Tribuno describebat: *Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno: Configunt parmam; tinnit hastilibus umbo; Ærato sonitu galeæ; sed nec pote quisquam Undique nitendo corpus* (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia: præpete ferro Istri tela manu jacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique, Aut intra mœros aut extra præcipe casu.* Quem talis poeta præcessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse pervenire mirandum non est. Jam, cuilibet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq. 602 sq. et ad hunc locum 668 sqq.

806. *tantum — sic;* pro vulgari: *nec clipeo*, excipiens tela, *nec*

Obruitur! strepit adsiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt;
Discussæque jubæ capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes, et ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit uudis;
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

809. *Singultu* alter Hamb. — 810. *Diffusæque* Zulich. — 812. *Cum t.* duo Burm. *torto* ejusd. Exc. — 813. *Linquitur* Dorvill. — 814. *Fulmen* Macrob. ibid. cum Goth. tert. *fessus agit* Goth. tert. Mox vulgo: *æger a.*, ut lib. V, 432 hoc idem hemistichium occurrit. Sed *acer anhelitus* quosdam olim legisse in Servianis proditum erat; hoc arripuit Heinsius, ut varietur oratio; esse enim tales mutationes Virgilio frequentes: v. eum ad h. l. et ad Ecl. V, 37. — 815. *Cum d.* pr. Moret. *saltu præceps* Gud. — 816. *gurgite vasto* idem et Mentel. sec. Goth. sec. — 817. *Excepit* Erf. *fugientem* plerique Pier. et aliquot Burm. cum Goth. tert. et Erf. — 818. *obluta* Montalb. *oblata* Franc. et Dorvill. *remittit* sec. Moret.

dextra, pugnans ense, satis *subsistere*, nunc resistere, *ὑποστῆναι*, statum tenere, valet: — adeo obruitur telis. — 809. *fatiscunt æra*, cedunt ictibus; galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Georg. I, 180; itaque cum dilectu adjectum epitheton: *solida*. — 813. *sudor piceum flumen agit;* hoc est, sordidum. *Serv.;* pulvere et cruore.

815. vide sup. ad hujus libri vers. 790. — 816. *suo cum gurgite* aut ut vacet *cum*, ut sæpe, aut ut capiatur ac si esset *in*. Sic *σὺν* pro *ἐν*. Usus ubique obvius. — 817. 818. Scilicet secundo flumine, parvo intervallo, delatus ad suos pervenire debuit. *mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquæ refert. — 818. *abluta cæde;* ornamentum ex adjunctis arreptum est; nihil amplius: *cæde* h. sanguine.

EXCURSUS I †.

De topographia castrorum Æneæ, et Nisi Euryalique profectione.

Lib. IX, 195. *tumulo videor reperire sub illo Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.* Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est: Agrum Ostiensem et ostia Tiberis ad animum revoca. Castra Trojanorum ad Tiberis fere ostia in orientali litore erant sita, vid. Excurs III ad lib. VII, fossa et vallo illa munita et turribus: VII, 157. 8. 9. a dextra mœnia ad amnem pertingebant: quam partem mox Turnum, castris inclusum, petere videbimus 468; *Æneadæ duri murorum in parte sinistra opposuere aciem, nam dextera cingitur amni.* — 789. *Turnus paullatim excedere pugna et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.* — 815. *Tum demum præceps saltu sese omnibus armis in fluvium dedit.* Ab eadem parte a tergo navium erat statio sup. v. 69 *classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat.* Jam erat porta quæ ad mare ducebat: inf. 237 *locum insidiis conspeximus ipsi, Qua patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est.* Hæc si cum locorum situ comparaveris, haud parum turbatum te senties. Castra, Romanum in morem quadrata, in extrema litoris parte quingentis ab amne passibus posita fuisse apparet, fronte castrorum in interiores terras versa, unde Latinos accedere necesse erat: ita dextra castrorum ad mare, sinistra ad amnem spectare debuit. Videri potest, et mihi videbatur, in superioribus edd. atque etiam sup. ad lib. VII. Exc. III. poeta ita rem narrare; quasi ille inter Latinos accedentes versetur: ut ipsi a dextra sit Tiberis, a sinistra mare; mirationem facere hoc; aliter tamen poetæ verba accipi non posse. Mireris nec minus, a nemine, quantum vidi, notatum hoc esse; ne a Vulpio quidem in Latio Vol. VI, c. 2, ubi de Troja nova agit. Jam porta, *quæ proxima ponto*, illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium, seu *Pallanteum*, urbem Evandri (sup. VIII, 53, 54), reperiri non dubitabant: cf. v. 195, 196. Successerat audacia in trajectu per Rutulos facto, et læva v. 372 viam tenebant, quom, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt: missi Laurento equites: *jamque propinquabant castris murosque subibant, quum procul hos lævo flectentes limite cernunt.* Turbat superius dicta, et probabiliter sumta, locus hic: Nunc Latini vident a læva, quod ab eorum dextra evenire debuit. A Laurento urbe via secundum litus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur Nisus et Euryalus fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vers. 387 sqq., sed Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur.

conf. eund. Exenrsum p. 134 seq. et adde inf. Var. Lect. ad v. 387 Fateor me hæc non ita expedire posse, ut mibi ipsi satisfaciam : itaque ea ex ipsis Commentariis in poetam exemta in Excursum rejecisse. Sunt tamen duo, quæ adhuc dictis subjicere liceat : primo in vss. 237 sqq. *locum insidiis conspeximus ipsi*, *Qua patet* in *bivio portæ*, *quæ proxima ponto est*, possum videri perperam in *lævo* eastrorum latere *portam* constituisse : poeta enim ipse non profitetur lævam portam fuisse; sed tantum hoc pronuntiat, fuisse portam *quæ ad mare ducebat : si bivium* ibi fuit, necesse est fuisse eodem loeo viam alteram quæ *sinistrorsum* in interiora loca præter eastra, seu castrorum sinistrum latus ducebat; Ita sublatam dixeris banc difficultatem. Restat altera vss. 372. nbi Laurento profecti equites Nisum et Euryalum e porta modo memorata egressos vident *lævo flectentes limite*. Hic vero recte puto contendi posse, equites quidem a dextra sua eos prospexisse; at duo Trojanos *læva ista via*, a parte læva castrornm ad interiora tetendisse, nudo paullo post ad Tiberim et Evandri sedes se eonverterent cursu petendas. Nisi fallor, hac interpretatione e salebris locorum evadi quodammodo posse.

EXCURSUS I*.

Narrata de Ænea et Anchise ante belli Trojani tempora.

Lib. IX, 263, 264 *Bina dabo argento perfecta atque aspera signis Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba.* Ad res ante bellum Trojannm gestas, adeoque ad τὰ προομηρικὰ hoc pertinere in Notis professus snm; nam, quod in Servio ex obseuro homine Abante ἐν τοῖς Τρωϊκοῖς allatum est e fabnlis inde ab excidio memoratis, poeta respieere non potuit : quippe qui Æneam statim a capta urbe discedere jussit, nec in Troade novas res moliri.

Verum rerum ante bellum Trojanum gestarum omnino obscurior est memoria, qnam earum, qnæ nrbem eaptam exceperunt. Nihil forte desideraremus, si *Carmen Cyprium* superesset : de quo vid. ad lib. II Exc. I, p. 309. Neque igitur indigne feremns, si de capta ab Anchise Arisba nihil aliunde innotuit; adeo nt dubitari qnoque possit, sitne Troadis an Lesbi urbs hoc loco intelligenda. Misso tamen hoc, qnandoquidem semel in hanc qnæstionem incidimus, age videamus alia, quæ de Ænea et Anchise ante belli Trojani tempora, quæ Homerus attigit, narrata forte reperiri possunt : absolvemus sie omnem rerum Æneæ memoriam in his Excursibns passim expositam.

Ut igitur omittam illa, quæ de Anchisæ stirpe a Dardano per Troem, Assaracum, Capyn ducta (vid. Exc. VI ad lib. III) tum de Æneæ natalibus ex Veneris et Anchisæ congressu satis nota sunt : vid. Iliad. υ, 214 sq., ibique Schol. ex Acusilao, Hymn. in Venerem, et conf. Apollod. III, 12, 2 eum Notis, et *Meziriac* ad Ovid. Heroid. P. II, p. 142;

commemorabo reliqua, partim minus obvia, partim ad Virgilianum carmen propius spectantia.

Æneam *Trojanum* appellatum, Trojæ quoque *domum Anchisæ* incoluisse lib. II, 299 audivimus. Eo tamen non nisi sub belli Trojani tempus devenisse putandus est: *Dardanum* urbem ille tenebat haud longe ab Ilio dissitam; Dardanios quoque adduxerat: Iliad. β, 819. cf. sup. Exc. XVII ad lib. II.

Natales tamen ejus ad montem Idam, qui imminebat urbi, referuntur; quippe Anchises a Venere in monte Ida, quum armenta pasceret, amatus est: ut vel ex Iliad. β, 821 memineris: et ex Hesiod. Θ. 1007 — 1009, multoque magis ex Hymno Homerico: nisi carminis potius epici fragmentum illud est, ea parte, qua deficit, hymni clausula suppletum (1). Addit Maro, ad Simoentem genitum esse Æneam, Æn. I, 618, *Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?*

Nutritum Æneam a Nymphis, et quidem Dryadibus, suaviter narratum est in eodem Hymno 258 sqq. Educatum mox in Alcathoi domo, qui ejus sororem matrimonio habebat, docet Homerus Iliad. ν, 465, 466. Fuit illa Hippodamia, quam e legitima conjuge Eriopide susceperat Anchises; tradente Eustathio ad e. l. Apud Xenophontem de Venat. pr. inter eos memoratur, qui a Chirone enutriti fuere, figmento historiarum rationi adversante.

Pavit tamen Æneas, more priscæ ætatis, armenta in monte Ida; et quidem sub ipsum tempus belli Trojani; nam oppressus ille in solitudine ab Achille vix fuga sibi consuluerat; quumque Lyrnessum confugisset, Achille ad eam urbem oppugnandam advolante, fugatus et inde est Æneas: Iliad. υ, 90 — 96. 187 — 194. Latius hæc persequutus erat auctor Cypriorum: in cujus argumento apud Proclum (2) hæc habentur: κἄπειτα ἀπελαύνει (Achilles) τὰς Αἰνείου βόας, καὶ Λύρνησσον καὶ Πήδασον πορθεῖ —

Idem tamen Æneas jam antea Paridi comes navigationis in Græciam additus fuerat: καὶ ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαν συμπλεῖν αὐτῷ κελεύει, idem Proclus secundum Carmen Cyprium (3).

Quum Trojam accessisset, e societatis cum Priamo lege, ut auxilium ferret, simultas inter ipsum et Priamum Priamique filios inciderat; unde et irasci eum Priamo, et pugnam detrectare suspicio erat: Iliad. ν, 459 sq. Refrixisse videri possunt animi ea de caussa, quod Æneas magna apud Trojanos auctoritate utebatur Iliad. λ, 58. Αἰνείαν θ', ὃς Τρωσὶ θεὸς ὣς τίετο δήμῳ et ε, 467. 8 et quod sublata Priami stirpe regnum sibi promittere visus erat. Eo enim alludit Iliad. υ, 180 Ἐλπόμενον Τρώεσσιν ἀνάξειν

(1) Docte de eo nuper egit, ejusque tum argumentum constituit, tum fabulam illustravit Groddeck noster in Commentationibus de Homer. Hymn. rel. pagina 40. In diversa abit, ut solet, Ilgen vir doctus; quem iterum deserunt alii.

(2) In *Bibliothek der alten Litteratur* I Band pag. 26.

(3) Eod. loc. pag. 23.

ἱπποδάμοισι (μετά, διά) Τιμῆς τῆς Πριάμου· etsi eos versus judicio suo sustulerant Grammatici veteres. Inter Paridem maxime et Æneam odia exarsisse Menecrates Xantius tradiderat: cf. Dionys. Hal. I, 48.

Æneæ res gestas ab Homero narratas ex Iliade enotare nihil attinet. Congressum ejus cum Diomede Iliad. ε, et alterum cum Achille Iliad. υ ipse Virgilius attigit, dum bis pugnæ discrimine ereptum eum a Venere ait Æn. IV, 228. In castrorum oppugnatione unam e turmis ducebat Æneas Iliad. μ, 98. ν, 459, 468 sq., iterum in pugna circa Patrocli occisi corpus cum Hectore primas partes agit ρ, 484 sq. Quæ post Iliadis argumenti tempora gesta sunt, in Quinto Smyrnæo cognoscere licet. Fuerant enim Æneæ partes in omnibus fere prœliis: unde sup. Æn. I, 488 dici poterat *se quoque principibus permixtum agnovit Achivis* Ita interfuit pugnæ cum Penthesilea ap. Tzetzam Posthom. 52. 157: in pugna super Achillis corpore vulneratur Æneas ab Ajace: ap. Quintum III, 281 sq. ipse Ajacem Oilei vulnerat in pugna post Eurypyli adventum: VI, 520 sq. Eminet ejus virtus in pugna, qua Philoctetæ sagitta Paris vulneratur: X, 26, 76, 112. At eo cæso multo magis XI, 41, 129 sq. ubi et Thetis ab eo avertit Neoptolemum 240. mox e pugna eum educit Venus 289. In oppugnatione Ilii est inter propugnatores de muris, XI, 354, 393, 439, 474. Ea autem, quæ sub ipsum Trojæ excidium peregerit, narravit Maro lib. II, ad quem cf. Exc. XVII et XIII. Urbem enim videns captam de salute consilia iniit: Quintus XIII, 300 sq.

Urbe capta, in montem Idam secessit. Apud Lescheum, uti nunc ex Proclo didicimus (p. 38), statim ab ostento per Laocoontem a serpentibus enectum objecto discessum in montem Idam Æneas parat. Ad Leschei ductum, quod suspicari licet, exponit nonnulla Quintus XIII, 300 sq. Reliqua post ejus discessum diversis locis illustravimus. Actum *de erroribus Æneæ* Exc. I, et *de errorum annis* Exc. II, ad lib. III; *de accessu ad Siciliam* Exc. I ad lib. V; *de accessu ad Italiam* Exc. IV ad lib. VI, et Exc II ad lib. VII; add. Disquis. II; *de fatis inde ab adventu in Italiam* Exc. III ad lib. XII; *de prædictionibus deorum, ad quas ille rerum gerendarum cursum rexit*, Disquis. II.

EXCURSUS I**.

De deorum interventu in Æneide; et unde poetæ acceperint ea signa, quæ præsentiam numinis arguunt.

IX, 638 *Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo Desuper Ausonias acies urbemque videbat.* Non placet, quod cum alibi, tum sup. ad vs. 802 professus sum, quod in inducendis diis Virgilius, nec de opportunitate et probabilitate, ex caussa idonea aut rerum ordine ducta, nec de varietate sollicitus fuit; nam quoties ad deos redit oratio, et ad par-

tes, quas ipsi in rebus gerendis tuendas habent, fere satis habet inserere illam particulam, initio facto a vocula *interea*, v. c. X, 1 *Panditur interea;* v. 606 *Junonem interea;* XI, 532 *Velocem interea;* ad quem locum Servius quoque abruptum et vituperabilem transitum notavit. Aliam rationem poeta h. l. sequitur, verum et in hac fere eadem chorda oberrat: Apollo tum *forte* desuper pugnam ad novam Trojam spectabat. Atqui nec aliter Æn. I, 223 *Et jam finis erat; quum Jupiter æthere summo Despiciens mare — Constitit et Libyæ defixit lumina regnis.* Iterum lib. VII, 286 Juno ab Argis redux *forte* prospicit Æneam ad Italiæ litus classem appellentem, et XII, 134 *At Juno e summo Prospiciens tumulo* etc. Defendi forte possunt loca inf. lib. XI, 725 sqq. XII, 792 sqq. Et sunt alia felicius instituta, ut lib. IV, 219 sq. V, 604 sq. Apud Homerum deos sedere, et Achivorum Trojanorumque prælia prospicere non miramur, quum partes deorum quisqua suas tuendas sustineat: at Apollo hic otiosus plane sedere, nec poeta satis provide curasse videri potest, ut ejus sollicitudinem de exitu rerum commodo loco commemoraret. Si tamen subtilius ac diligentius deliberes, statim animo occurrent hæc: Apollo non modo vaticiniorum de Æneæ et posteritatis in Italia sede auctor, idemque jam apud Homerum Trojanis rebus et Æneæ studens, fuit: verum ille etiam inter deos inprimis is erat, qui gentem Juliam insigni favore, insigniter per pugnam Actiacam declarato (vid. sup. VIII, 704 seqq.), amplecteretur; idemque Palatino templo ornatus fuit. Sed et aliis locis meliorem rationem reperit Maro, ut lib. I, 124 sqq., ubi *Neptunus magno misceri murmure pontum Emissamque hiemem sensit;* lib. IV, 219 *audit Jupiter preces Iarbæ*, et sic Didonem Æneamque respicit. Ut tamen h. l. Apollinis opera uteretur, inductus maxime Homericis aliquot locis videri potest, inprimis Iliad. ε, 433, 445. ρ, 323 sq.. ubi Apollo Æneæ occursat, priore loco etiam ex prælio vulneratum servet, ut h. l. Ascanium a præliando dehortatur.

Ceterum idem Apollo post vss. 659, 660 agnoscitur: *agnovere deum proceres divinaque tela Dardanidæ pharetramque fuga sensere sonantem.* Ergo in *fuga* h. in discessu, Butæ formam exuerat Apollo, divinam receperat. Conf. Excurs. XIII ad Æn. I, ubi poetarum hujus phantasmatis ornamenta, tractandorumque eorum modi ac viæ a me expositæ sunt. Originem et caussam hujus phantasmatis hominum mentibus subnati partim jam eodem loco pag. 167 (ed. pr. pag. 121) innueram, partim nunc disertius exponam. Scilicet quum nec nostris animis facile sit, quoties numen cogitamus, a specie humani oris ac vultus mentem avocare, quin species aliqua humanæ similis menti obversetur, tum multo magis rudium hominum animis insidet species numinis aliqua, et forma humanæ similis; nec aliter id fieri potuit, antequam subtilior philosophia cogitationem de deo ad mentem, Νοῦν, avocavit. Necesse adeo fuit, ut divinæ naturæ tribuerentur ea, quæ naturæ humanæ communia sunt: nisi quod majora pro naturæ humanæ modulo esse credebantur. Consentit in hoc omnis vetustas, etiam patriarcharum et Judaicæ gentis; consentit omnis barbarorum ac ferorum populorum stirps; ipsa

mentis humanæ imbecillitas. Jam prouti cultu ingeniorum aut nullo, aut aliquo, aut exquisitiore imbutæ sunt gentes, dii aut robore, aut sagacitate et prudentia, aut opibus et potentia excellentes occurrunt; ita ad suæ naturæ modulum fingit numen humana mens; quoque ea ipsa perfectior et divinæ similior aliquando erit reddita, eo veriora et digniora Numine cogitabit. Secundum hæc facile est ad intelligendum, quamdiu speciem divinæ naturæ ad humanam attemperavit antiquitas, ei debuisse opinionem de occursu, apparitione et contubernio deorum familiarem esse; inprimis quum locis adeo, terris, et urbibus, deos suos tutelares assignarent. Imbuere ista opinione hominum animos multo magis debuit solitudo ruris ac silvarum; raris hominum commerciis et advenarum accessibus: potueruntque credi deorum species oculis objectæ, inprimis hominum, qui religioso metu tenerentur; cf. Odyss. κ, 201 sqq. Opinionem illam acceptam retinuit posteritas, et vulgo narrata in miraculum auxit. Quid? quod ipse sermo hominum rudium nullam aliam, nisi ab oculorum sensu petitam, speciem deorum admittere potuit; quodque in vulgarem loquentium usum conversum huc fuit, ut, quicquid evenisse dicere vellent, a deo factum et peractum esse dicerent: quod nemini non in Homeri lectione vel paucorum versuum occurrere debuit. Nihil in his esse video, quod mirum videri debeat, quomodo in hominum animos venerit; sed probabili aliquo judicio humanis ingeniis insidere ea opinio ubique et omni tempore debuit, et adhuc insidet barbaris populis, quotquot divinæ naturæ forma humana animos habent imbutos, modo non ab omni humanitatis cultu alieni sint, aut per hieroglypha ad animantium formas divinam speciem revocarint; Horum enim, ut olim Ægyptiorum et nunc Indorum mentibus, quæ phantasmata ac species sint objectæ, quoties deos cogitant, facile licet assequi; scilicet non posse esse alias quam ipsas illas formas, quas in templis expressas viderant: quo ipso necesse est, innumera iis alia a nostro percipiendi et cogitandi more diversa et aliena occurrere, de quibus nos male ac perperam judicamus, quum easdem notiones rerum animo non circumferimus. Græci autem veteres multo magis proclives ad eam opinionem, ut deos specie humana esse crederent, amplectendam, esse debuere, quandoquidem iis hoc tanquam proprium tribuitur ab Herodoto I, 131 τοὺς θεοὺς ἀνθρωποφυέας esse, quem locum accurate expositum nuper vidimus ab Abb. *Foucher* in *Mém. de l'Acad. des Inscr.* Tom. XXXV pr. Firmata est ea opinio, et in habitum animi deducta per signa deorum in fanis et sacellis obvia; quumque ab eadem opinione suorum operum protypum ars accepisset, moxque docte elaborasset, deorum species ad summæ alicujus pulcbritudinis speciem est adumbrata, certo ætatis et characteris discrimine variata. Profecere iterum ex artis profectu poetæ, ita ut v. c. Apollini et Baccho promissa coma, Jovi oris majestas, et sic porro aliis diis alia, per omnes ætates constarent inter poetas æque et artifices. conf. Commentationem *de formis deorum Græciæ earumque auctoribus* Tom. VIII Commentatt. Soc. Gotting. Poetis autem nihil exoptatius esse poterat, quam species deo-

rum humana, vires corporis majores, motus celerrimus, forma oris pulcherrima, iis illi ita usi sunt, ut ea sibi tanquam propria facerent, inprimis in poesi epica, utque in usum poeticum perpetuum transferrent, inprimis ubi iis vestigiis insistebant, ut deorum ministeriis pleraque exsequerentur: cf. Disquis. I de carmine epico. Neque vero ea opinio præsentiæ numinis inter istos quidem populos tolli potuit, nisi ex quo philosophorum subtilior disputatio, et sanctorum vatum accuratior doctrina, ab omni corporis specie ac labe segregavit divinam naturam. Quod si nonnulla ex his videri nunc possunt nota forte ac tralatitia, reputandum est, ea scripta esse ante hos XXXVI annos, quum nondum illa inter nota ac vulgaria haberi poterant; aliis postea frequentata ipso usu progressum accepere.

EXCURSUS II.

De insula Inarime, et de Arimis.

IX, 715, 716 *Tum sonitu Prochyta alta fremit, durumque cubile Inarime Jovis imperiis imposta Typhœo.* Promontorio Campaniæ Miseno objectæ sunt insulæ *Prochyta* (nunc *Procida*) et altera paullo major, *Pithecusa* seu *Ænaria* (nunc *Ischia*). *Pithecusæ* fere plurali numero efferri solent, seu quoniam Prochyta sub eodem nomine fuit comprehensa, seu quod plures aliquando fuere. Sunt enim auctores, qui Pithecusas ab Ænaria discernant. Esse eas partes continentis avulsas, et constans fama obtinuit, (vid. Cluver. Ital. Ant. IV, 4) et ipsa res locorumque facies probabile facit; subterraneis enim ignibus sæpe Pithecusæ exarserunt. vid. inprimis Strabon. V, pag. 379 f. sqq. Plin. II, 88. Mirab. Aud. 36. conf. Wernsdorf. Excurs. III ad Ætnam Tom. IV, p. 354 sqq. Quum autem veteris sermonis et phantasmatum, quæ inde poetæ susceperant, ratio ita ferret, ut terrarum motus et ignium subterraneorum explosiones Gigantibus terræ inclusis tribuerent: quod quum primo narrasset de Typhœo Hesiodus sine omni loci mentione Θ, 859 sqq., fabula haud dubie ex Oriente accepta, deductum est ad Ciliciam, Syriam, lacum Sirbonidem et Asphaltiten, ad Asiæ Catacecaumenen et Phrygiam (vid. Wessel. ad Diod. V, 71. cf. Apollod. I, 6, 3, et ibi Notata); ita tractum est etiam ad hanc insulam, impositam eam esse Typhœo, quod idem de *Arimis* suis narraverat Homerus Iliad. β, 783. *Arimos* hos jam inter veteres alios in Mysiæ seu Lydiæ parte, alios in Cilicia, in Syria alios reperisse; fuisse tandem etiam, qui in Pithecusis insulis collocarent, narrat Strabo lib. XIII, p. 929 C. Ex his patet, Virgilium nostrum non fuisse primum, qui errorem hunc committeret, ut Arimos ad hanc insulam transferret. Multo minus ille adversus grammaticam rationem *Inarimen* facere potuit ex Εἰν Ἀρίμοις, quæ vel τὰ Ἄριμα vel οἱ Ἄριμοι fuerunt. Suspicor fuisse aliquem ex antiquis poetis latinis,

qui Iliadem latine reddiderunt, inter quos Cn. Mattius fuit, qui aut male acceperit, aut male interpretatus sit *In Arima*, unde facta est *Inarima* vel *Inarime*. An unquam nomen hoc Pithecusarum communi usu frequentatum sit, dubito: videtur illud inter poetas se continuisse. Mature tamen Typhœus ad hæc Italiæ loca ignibus cæcis celebrata revocatus fuit, ut docet Pindari locus mox laudandus. Tradit quoque Schol. Apollonii ad lib. II, 1214, Pherecydem jam Typhoni Pithecusam insulam injectam narrasse. Obvia inde poetis et facilis fuit insulæ comparatio cum Arimis Homeri et deflexio nominis in Arimen. Miro autem casu accidit, ut Etruscis *arimi* dicerentur simii, qui Græcis πίθηκοι, secundum Strabon. l. c.; quod si ita se habuit, tanto proclivior fuit permutandorum locorum error. Pithecusas a Cercopibus Lydiæ in simios mutatis inhabitatam et dictam eo nomine esse, e Xenagora tradit Harpocration Lex. rhet. voc. Κέρκωψ. Alium, sed indoctiorem, verborum lusum, etsi sibi probatum, Plinius memorat, *a figlinis doliariorum* dictam Pithecusam. A πίθος tamen quomodo Πιθηκοῦσσαι formari potuerint, non satis intelligitur; quod ab eo est, πιθάκνη, vix πιθήκνη pronuntiatum est.

Quod Plinius apposuit lib. III, 6, Ænaria, *Homero Inarime dicta*, parum accurate esse pronuntiatum quilibet facile videt. Virgilium autem in insulæ nomine sequuti sunt Ovidius, Silius et alii poetæ; etiam Livius in loco a Servio adscripto: loca adscripta nunc videbis a Wernsdorf. pag. 359.

Homeri vero, ut et hoc addam, et Hesiodi quoque Theog. 304 *Arimi* seu, quod malim, *Arima*, τὰ Ἄριμα sc. ὄρη, haud dubie in Asia quærenda sunt: sique a vetustioribus auctoribus, Æschylo in Prom. 351. Pindar. Pyth. I, 32, est standum, in Cilicia: quæ quidem, una cum magno minoris Asiæ, et per Phrygiæ, Mysiæ, ac Lydiæ fines continuato tractu, ignibus subterraneis olim arsit. Vide Strabonem et aliis locis et pag. 928, 930. conf. Eustath. ad l. c. Homeri. Itaque in iis locis omnibus Typhon fulmine prostratus narrari potuit, et narratus est a multis. Solent tamen scriptores unum plerumque ex ceteris locis omnibus Typhoni assignare, ut Mæoniam Livius XCIV apud Servium ad h. l. Quum a Syris, seu Aramæis Ciliciæ pars olim inhabitata esset, mirum non est, nomen eorum serius, forte ad Homerum usque, in iis locis superstes, ideoque Arimos montes in Cilicia dictos fuisse. Ad Syriam autem propter nomen illud fabulam Homericam trahere ac transferre vix licet; multo minus de lacu Sirbonide, aut cum Tayloro apud Woodium de lacu Asphaltite cogitare.

Quum de his Homeri et Virgilii locis tot extent virorum doctorum disputationes, apponere hic visum est ea, quæ inter innumera perperam asserta idoneis rerum argumentis, saltem probabili judicio, memorari posse videbantur.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM.

Jupiter, convocato deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur—15. Ibi Venus de Trojanorum periculo, insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit—62. Juno contra malorum omnium caussam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam rejicit—95. Frustra itaque tentata reconciliatione Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam læderet, se neutrarum partium studia sequuturum pronuntiat, sed pro sua æquitate omnia fatis esse permissurum—117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt, non minore animo obsessi se ad defensionem parant—145. Dum hæc in Latio geruntur, Æneas, rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, triginta navium classe ad suos revehitur—214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur—255. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad litus terra hostem prohibere conantur. Magno utrimque detrimento pugnatur—364. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur—509. Cujus rei dolore percitus Æneas, magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit—601: Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias conjungit—605. Quibus rebus permota Juno, et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, præsenti eum periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine, quam dum

in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad litora Ardeæ proxima devehitur — 688. Interim Mezentius, Jovis monitu pugnæ succedens, magnum tam Trojanorum quam Etruscorum numerum prosternit — 761 : donec ab Æneа hastæ ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, ægre se ad obligandum vulnus ex acie recipit — 795. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Ænea interficitur — 832 : ejus rei nuntio accepto, Mezentius conscenso equo in prælium redit : ubi, dum filii mortem vindicare parat, cadem qua filius dextra concidit — *ad finem.*

In hoc tandem libro Æneas ad pugnam procedit : quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiæ natura, judicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Æneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiæ narrationi epicæ præbitura sit ducis sagacitas et prudentia, intra jussa, mandata et imperata se continens, prospectu ex alto ac longinquo capto; qualem nostri ævi res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis, rebusque quæ sensus impellant, epica vis continetur; strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in seqq. libris haud pauca ex iis, quæ in reprehensionem incurrere videntur, non quidem novitate, attamen opportunitate et varietate sua, ingenii admirationem facere solent : quandoquidem argumentum belli ac præliorum, et quidem ejusdem vitæ heroicæ, incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus, nec omnino sine novitatis commendatione detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, cum argumenti naturam paullo curiosius animo versaverit, quæque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet, expenderit. Inter ea, quæ ingeniose et callide inventa sunt, primo loco eminet hoc, quod præliorum narratio variata est per diversa genera; habemus hoc libro navium appulsum, descensum in litus, et pedestrem pugnam, in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ne tædium faceret continuata præliorum narratio, interposita sunt plura, etiam de pace consilia, tum orationes, magno cum acumine factæ, interdum, ut equidem censebo, nimia cum arte. Hinc apud Macrob. IV, tam multa de rhetorica Virgiliana memorantur. Tragicos tamen noster, Euripidem inprimis, ante oculos habuit, ut jam monui Disquis I, S. VIII p. XX, Tom. II. Inter illas artes et inventa poetæ referendum et hoc est, quod hoc libro Arcades, libro XI Etrusci, et XII Trojani maxime virtutis suæ specimina edunt; quæ et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione, difficultati-

bus implicitum se sentire debuit non paucis nec levibus, inprimis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quæ ab Homero jam erant tractata; hæc igitur ut variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetæ fuit allaborandum. Facit autem tædium serius ocyus omnis imitatio, quæ cum studio ac contentione variandi ea, quæ jam ab alio *proprie* exposita erant, conjuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensioni poetæ interdum locum facere potest: etsi caussa rei parum animadversa iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant, qua de caussa reprehensionem haberet, minus pervidebant. Nec tamen, inprimis quum ejus lectione animum imbutum haberet, in diversa ab Homero abire, aut aliam viam sibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturæ recedere volebat. Quod igitur ab homine sollerti et prudenti fieri poterat, id fecit poeta, ut ex argumenti natura pugnas persequeretur et locorum et hominum naturæ convenienter, nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios præliorum casus exponeret: utque, quoties in ea incideret, quæ ab Homero ea cum copia essent tradita, ut deterrerent omnes, qui eadem aggredi vellent, ea omitteret, aut breviter attingeret; sin talia essent, ut, quo ipse Mæonium poetam superabat, ornatum admitterent, ea et situ et adjunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac suavitate phantasmatum et verborum expoliret. Hæc quidem animo tenere debet is, qui de his libris judicium facere sibi sumit. Ut vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abjudicet, graviores, quam quas ipse in promtu habuit, afferre debet caussas.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,

1. Vexata statim in ipsa fronte occurrit lectio *omnipotentis Olympi.* Librorum ea fere omnium auctoritate, etiam Quinctiliani I. O. IX, 4, 49 (Leid. *omnipudentis*, ut fere semper, addit Burmann.) firmata est: nec tamen satis accommodatum videtur Olympo hoc epithetum, quod proprie Jovis est. Fuere itaque olim, qui Olympum pro Jove dictum acciperent; alii qui *Olympia* emendarent, alii qui *Olympi* pro Olympii scriptum vellent, hoc utique non male: nisi alter locus esset XII, 791 *rex omnipotentis Olympi.* Inde emendari cœptum est: *omnipatentis.* Egnatii ea est emendatio; idque ab Ascensio notatum video, qui eam amplexus est: legitur quoque ita in Edd. Ascensianis. In iis tamen exemplaribus, quæ ab

1. Dum hæc geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poetis, jam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam ædium priscæ vitæ: conf. ad Georg. III, 261; ideoque in eo sunt portæ, ingens atrium, quo negotia vitæ et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte thalami seu minora cubicula singulis, qui

Conciliumque vocat divom pater atque hominum rex

Egnatio emendata feruntur (habemus in manibus ipsam principem editionem 1507), ea lectio non reperitur. Notata tamen est illa in præfat. Habet eam Hamb. sec. a sec. m., eamque in simili loco vidimus sop. VI, 5u5. Verum a poeta vix videtur adoptari potuisse hoc quidem in loco, quum *panditur* præcesserit: Panditur domus *omnipatentis O.*, et mox v. 5 de eadem domo: *tectis bipatentibus*. Aliter res se habet inf. XII, 791 *Junonem interea rex omnipotentis Olympi*; ubi conveniret *omnipatentis* nam, quod omnibus terris obductum est, terrasque undique amplectitur seu ambit, bene dici potest quaqua versus patere, ab oriente ad occidentem. Habent tamen ibi libri alterum constanter. Restat *omniparentis*, quod alii conjectarunt, quodque jam Jovian. Potanus agnovisse dicitur et N. Heinsius probabat. *Omniparens terra* Lucretianum epitheton est, quod supra lib. VI, 595 Maro adoptaverat; desidero simile exemplum de cælo. Ursnum omnium deorum auctorem et parentem si sic dictum invenero, non mirabor: Sicque παγγενέτωρ ille in Hymnis Orphicis; sed aliud quid est Olympus. Quæ quum ita se habeant, *omnipotentis Olympi* tenendum est, quod altero loco recurrit XII, 791, ut tribuerit poeta Olympo, quod diis convenit, qui in eo continentur: quu facile adduci potuit, quum Ge. II, 325 jam dictum occurat: *pater omnipotens Æther*: ut apud Tragicos αἰθὴρ ἀθάνατος, οὐρανὸς ἄφθιτος. etsi vel sic parum placet hoc; nec assequor, cur Maro non maluerit Nævianum versum totum servare: *Panditur interea domus altitonantis Olympi*. Etsi enim et hoc alias Jovis est elogium, tamen et Olympo, e quo prodeunt fulmina, convenire poterat. Servasse hunc Nævii versum narratur Cæcilius Minotianus Apuleius. Est is vetus ille Grammaticus, cujus libri duo (aut potius fragmenta) de Orthographia adhuc in bibliothecis latent, quem tamen evolvit, præter Gyraldum de poetis Dial. IV, p. 204, Cæl. Rhodiginus VII, 4 et XXII, 13 Ant. Lect., a quo hoc ipsum de Virgiliano loco prolatum est. Idem Grammaticus Olympum de Jove interpretatus erat. — 2. *Consiliumque* alii ap. Pier. *divom pater atque hominum rex* Ennianum est: Ma-

domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Iliad. ζ, 242 seqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim majorum deorum sunt cubicula, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variavit. Ita Jovis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi jugis sitæ sunt, unde ad Jovis ædes confluunt. Cf. Iliad. υ, 4 sqq. Quum ad conventum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Servio, et inde cum aliis Interpp. de die orto cogitandum. Etsi enim verum est, noctu cælum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit; neque rerum ordo admittit, ut nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 seqq.) ad vesperam: comparet modo aliquis infra 146, 147, 215, 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quæ ante

Sideream in sedem; terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum adspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus : incipit ipse;
« Cælicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.

crob. VI, 1. — 4. *spectat* tres Heins. cum uno Burmanni : minus doctc. v. inf. XII, 136. — 5. *portis b.* sec. Morci. — 6. *quia nam*, antiquam vocem, adstruxit satis Pierius. cf. sup. V, 13, etsi non pauci ejusdem et ap. Burm., bini quoque Gothani cum Erf. *quænam* exhibent. *quæ jam* Dorvill. a pr. m. — 7. *retro est* Goth. sec. *annis* pr. *perstatis* tert. *certatur* alter Menag.

oculos Marooi fuisse probabile fit; ioprimis Iliad. δ, 1 — 4, sed ibi ioter deliberaudum potant dii, ex priscorum hominum more, Iliad. ϑ, 2 et 51. υ, 4 sqq. *omnipotentis Olympi* : insoleotior paullo translatio epitheti a diis ad ipsum Olympum ; antiquiore forte auctoritate. v. Var. Lect. — 3. *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα* Homericum. Ad reliqua coof. Iliad. ϑ, 51, 52. — 5. *tectis bipatentibus.* Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipateotem, uou aliter accipies, quam ut sit, quod *ab antica et a postica parte aditum habet*, templorum more, quæ *ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι* dicuotur. Hactenus non male ad ortum et occasum apud Serv. refertur. Pergit idem : « est autem sermo Ennianus » hoc bene; sed reliqua, quæ subjiciuntur, parum sunt perspicua. Scilicet alii tectum bipateos esse putarunt, quod habet fores binis valvis apertas. Ad v. 6 idem Servius : « *quianam*, cur, quare : sermo Eonianus, *quianam legiones cædimus ferro?* » supra V, 13 *Heu quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?*

6. Oratio Jovis majestatis pleua, ipsa brevitate et antiquæ orationis studio; sic *versa retro* pro mutata. *animis iniquis* pro infestis. — 8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poeta commemoravit in superioribus, Jovem interdixisse, ne dii bellum inter Trojanos et Latinos foverent. Nec præter Venerem et Joooem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Jovis verba parom caute præmissa videri possunt lib. I, 263 *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, io quibus deorum ioterventus exponitur (cf. Excurs. I ad lib. IX), inter ea, quæ Æneidem nondum absolutam arguunt. Voluit, puto, hæc præstruere, ut debebat, in superioribus, et deorum consilia omoino attemperare paullo diligeotius rebus io Latio gestis; sed mors incidit conatus. Interea possuot hæc et alia videri ex eo genere, quæ tacite a poeta, tanquam facta, poni potuerunt : adeoque res hoc modo procedunt : Juno oimis cupide faverat Turno; ot etiam Jupiter coosultum duceret, avocare eam a pugna; vide supra Æneidos librum IX, vers. 802 et sqq. Eadem Juuonis impotentia motus Jupiter concilium deorum indicit, ut deorum studia, Junoois inprimis, reprimat.

Quæ contra vetitum discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum, atque Alpes inmittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.

9. *Quis deus aut hos* Jo. Schraderus in schedis: ut inf. 73. *Quis deus in fraudem — egit.* Iogeniose, quis neget? modo non boc molestum esset, quod ita est: *quis deus vos deos* adduxit, vobis snasit. Verum bella fiunt ant cupiditate, aut meto mali ac periculi oobis vel aliis imminentis, quod depulsum imus. Vetnerat Jupiter bellum inter Italos et Trojanos fieri. Quid igitur metuendum erat? ut ouoc bello vis depelleretur. Hia respondent Veneris verba: 20 *Cernis ut insultent Rutuli; — non clausa tegunt jam mœnia Teucros*: vs. 20—24. Ergo metus aderat, alteri deorum ordini, oe succumberent malis Trojani; alteri, oe oovum in Italia regoum Trojanorum conderetur. Nec tameo hæc sibi persuaderi passus Wakefield: « quod vulgatur, inquit, ineptissimum est et defendi nequit. » — 11. *Adveniat* Gud. *Advenit* alter Mentel. a m. pr. *At veniet quondam* Goth. tert. *arcessite* emeodata lectio, oon *accersite*. vid. Pier. — 13. *immitat* pr. Meoag. *immittit* alter. *immit-*

9. Quis metus, cujusnam mali aut periculi depellendi, adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. *ferrum lacessere*, poetæ idem est, quod alias movere, Lucretii exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit* lib. IV, 1033. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare*, *arva*, etc., unde tandem poetis simpliciter est, incedere, accedere; ut in illo Horatii: *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, navigat per mare, quia remis movet: adeoque ad eundem pæne morem ad ea deflectitur, quæ omnino geruntur, fiunt; itidem Lucretii exemplo: v. c. IV, 348 *simulacra*, *Quæ sita sunt in luce*, *lacessuntque*, *ut videamus.* Latet ex primitivo *lacere*, movere, ducere, unde *allicere*, *illicere*, notio τοῦ impellere, ut toties Lucretius, *visum*, *aures*, *lacessere*, uti etiam *movere visum*, *aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hunc Virgilius, quod supra VII, 526 vidimus: *Æra sole lacessita*; et inf. XII, 85 *manibusque lacessunt Pectora plausa cavis.*

11. Sunt in his verss. semina Punicorum Silii Italici; forte jam ex Ennio traducta. Annibalicum bellum tanta mole exorietur, ut dii ei se interponere possint; alii a Romanis stare, alii a Pœnis. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*; magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. cf. h. l. Serv. *exitium et Alpes apertas* junxit; hæc enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum caussa et origo fuit, quod Alpes perviæ erant factæ. Ad vulgarem morem oratio fuisset hæc: quum Carthago immittet exercitum, qui Alpes trajiciet cum exitio Romanorum. Poterat poeta hoc ipsi trajectui tribuere, doctiusque ipsas Alpes commemoravit transitas. — 14. *res*

Nunc sinite; et placitum læti conponite fœdus. »
Juppiter hæc paucis : at non Venus aurea contra
Pauca refert :
« O Pater, o hominum divomque æterna potestas!
Namque aliud quid sit, quod jam inplorare queamus?
Cernis ut insultent Rutuli; Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt jam mœnia Teucros.

tere Goth. pr. *invitet* sec. *immiscet* tert. — 15. *placitum* Heins. recte tuetur e Pier. et parte suorum ac Servio. Alii *placitum*, etiam Medic. *læti placidum*. Nec tamen *placitum* cum Servio accipiendum, mihi, Jovi : sed *placita* sunt omnia pacta, in quæ consenserunt plures, h. quod iis placuit. — 16. *auxia* conj. Waddel. Animadverss. crit. p. 33, perperam. — 18. o *que hominum* Parrhas., quam Apronianam esse lectionem Jul. Sab. tradit. *hominum rerumque* præstantiores Pierii et Heinsii codd. omnes (*omnium rerumque* Rom.) cum Valer. Probo; idque sequendum esse ait Heinsius, nec tamen recepit; puto casu. Variasse videtur poeta versum 2 hujus libri. Ceterum Jul. Sabinus subjicit : *Totus iste locus est ex primo Lucilii, apud quem introducitur consilium deorum de int ritu Lupi* (est is notus ex Horat. II Sat. 1, 68, et Cic. de N. D. 1, 23, et totum Sabini Scholion illustrant Fragmenta Lucilii p. 260. 261. conf. Serv. inf. ad v. 104.) — 19. *jam* deest tert. Rottend. — 20. *insultant* quatuor ap. Burm., qui remittit ad Ecl. II, 66. — 22. *claustra* Medic. Arripuit hoc Wakefield, cumque in ms. Coll. Jes. esset : *non mœnia*, ipse refinxit in ipso carmine : *non claustra tegunt, non mœnia Teucros*. Inesse vim aliquam in repetitione haud neges. Et *claustra* pro portis bene. Nec tamen est in vulgato aliquid, quod poetam dedeceat; ut *clausa domus* vulgo dici-

rapuisse. Apud Servium : « clarigationem exercere, hoc est, per Feciales bellum indicere (atqui hoc esset, *res repetere*. Pergit) : nam veteres lædere (hæc vox expungenda) *res rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere *res reddere* dicebant. » Assentior Servio hactenus, ut dicam, ex formula antiqua hoc petitum, hostilemque omnino vim a poeta esse declaratam per rapinas, quæ in bello fiunt. Restat tamen alia ratio : *rapere res* est raptim, turbate agere, exequi. Sic *consilia rapta*. Quid si h. l. accipias : tum licebit præcipitare res; temere ex odiis, non consilio, agere. Dictum fere quomodo *iter*, vel *cursum rapere*, raptim agere. cf. ad VI, 8. Porro *placitum fœdus*. Placita sunt omnia pacta, in quæ consensere plures; hoc est, quod iis placuit.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris : ut faciat miserationem pro Trojanis, et indignationem adversus Junonem. *Venus aurea*, notissima res, χρυσῆ Ἀφροδίτη ex Homero : Exponitur vulgo pulchra. Verum est, ex antiquissima religione, auro ornata. *potestas* est pro potens : abstractum pro concreto. — 19. *Namque aliud*. Solus enim tu restas, quem implorare possim, quum fere omnes dii in favorem Ju-

Quin intra portas, atque ipsis prælia miscent
Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest: numquamne levari
Obsidione sines? muris iterum inminet hostis
Nascentis Trojæ; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides: equidem, credo, mea volnera restant;

tur, sic *clausum vallum* apud Silium, et *clausa mœnia* h. l. — 24. *mœrorum* pars librorum cum Probo et Servio hic et infra XI, 382, ubi idem fere versus redit; antiqua pronuntiatione pro murorum, ut in *cœra* et aliis; mansere, *pomœria*, a murus, mœrus, item pœna, Pœni. Cur tamen non nisi his binis locis poeta antiquatum hoc nomen retinuerit, quum in aliis locis *muros* communi more eloquatur, equidem non expediam, nisi forte *agger mœrorum* ex Ennio, aut alio vetere poeta desumtum servavit. Non enim *mœrorum* deprehendo scriptum nisi in *aggere mœrorum* inf. 144, et XI, 382. Quod si ita se habet, grammatici alicujus ludibrium hoc esse arbitror; nam Rom. et Medic. aliique præstantiores *murorum* habent. Potuit fieri, ut vetus Grammaticus ex suo codice, in quo *mœrorum* ubique scriptum erat, hunc locum laudaret, atque hinc increbesceret opinio de scriptura huic loco peculiari: quæ communis erat omnibus locis. In fine versus *fossas* plerique Pier. Gud. alter Hamb. tert. Ruttend. qu. Moret. cum tert. Goth., sicque Servius legisse videtur. *fossæ* tamen, quod in Medic. et aliis habetur, ubique lectum erat ante Burmannum: et haud dubie hoc doctius dictum: *fossæ inundant sanguine*, absolute, pro vulgari, *sanguis inundat fossas*, ut *amnis inundat campos;* nec exempla aliorum poetarum desunt; et sic Priscianum VIII quoque legisse notat Ge. Fabric. At Burm. *fossas* prætulit; quum enim *miscent* præcesserit, quod ad Rutulos referatur, requirere rationem, ut et *fossas* ad eos referatur. Sed si hæc regula valere debet, non pauca Maronis loca erunt immutanda. Errorem ut præcidamus, post *murorum* plena tantum interpunctione opus est. Tum idem infra XI, 383 in simili loco *fossæ* reliquit. Equidem non dubitem *fossæ* pro vero habere. — 25. *Unquam ne* sec. Moret. — 26. *iterum insidet* tert. Moret. — 27. *nec non exercitus alter.* Hemistichium mihi videbatur frigere, multo magis, si, ut fere factum, plene interpungitur post *alter:* Sed bene monuit Brunck. cum seqq. verba hæc esse jungenda; etsi vel sic dura est oratio. — 28. *surget* Medic. Gud. et alii Heins. ac Burm., minus bene. Poetæ videndum est, ut quam maxime in præsentem rem lectores adducat. *ab arvis* pr. Voss. — 29. *me v.* alter Medicis concesserint: ut fere Servius. — 24. *aggeribus mœrorum* ex Ennio, aut alio vetere poeta ductum: v. Var. Lect. — 25. *Nunquamne*, an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant. — 26. *muris nascentis Trojæ:* magnifice effert rem: quo non intellecto, de urbe nova Troja condita multi cogitarunt. At enim declarat hic, et iterum vs. 74 castra, vallum, quod primo escensu occupaverant. v. sup. Excurs. III ad lib. VII. — 27. Nec non alter exercitus et Diomedes surgit Ætolis *ab Arpis*, ab Ætolis sub Diomede insessis, ad quem belli societate jungendum missi erant a Latinis legati. cf. sup. VIII, 9, et lib. XI, 225 sqq. — 29. Supersunt adhuc cicatrices vulne-

Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troes
Italiam petiere, luant peccata; neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quæ Superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?
Quid tempestatum regem, ventosque furentis
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet, et superis inmissa repente

nag. — 31. *inviso* Ven. *invicto* Dorvill. *nomine* Gud. — 32. *luunt* Franc. — 33. *Sint tot* Franc. *Si* bini alii ap. Burm. cum Commentat. Horatii. — 34. *non tua* Montalb. — 35. *Vertere jussa*. Receptam hanc lectionem tuetur Mediceus cum aliis, inprimis vet. Vatic. Pierii. At Rom. *jura*. Enimvero *flectere jussa* Oblong. et alii Pier. pars vett. edd. cum magna parte Heinsianorum. *flectere jura* sec. Menag. et Leid. — 36. *exhaustas* ed. pr. Burm., qui cur Erycinum litus in Italia quærat, non assequor. — 38. *exactos* Menag. pr. — 39. *intempesta* Goth. sec. *intempestiva* tert., corruptum ex vetere scriptura, *intemptata*. *manebant* Dorvill. — 40. *invisa* Leid.

ris o Diomede accepti. vid. Iliad. ε, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 seqq. — 30. *demoror*, ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer? Scilicet morata, demorata erat Venus Diomedem, quum in Æneam jam vulneratum irrueret, eumque jugulaturus esset. Hæc sunt *mortalia arma*. — 33. *tot responsa* cf. sup. Tom. II, Disquis. II, s. VI sq. *Manes* Hectoris lib. II, 294, 295. Creusæ II, 780, 781. Anchisæ V, 729 seq. nisi descensum ad Inferos maxime respexit.

36. Facit invidiam Junoni commemorandis ejus in Trojanos machinationibus: primum *incensæ* in Siciliæ litore *classis* lib. V, 606 sqq.; porro 37 in *Æolia insula*, quod adiit Æolum lib. I, 50 sq., et 38 *Irim* ad Turnum missam lib. IX, in pr. Si tamen sqq. compares, ad superiora tempora adhuc referendum erit hoc, adeoque redit (ita convertit orationem affectus onimi concitati) ad ipsum classis incendium lib. V, 606. — 39. *Nunc etiam*: ex quo Trojani ad Italiam tandem appulerunt. Antea *mare terrasque metu cælumque* fatigabat Juno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (*Juno* non nominatur, sed intelligitur ex *quisquam* v. 34.) ad Alecto excitandam. vid supra VII, 323. sqq. Sed et Junonem ipsam audivimus: *Absumtæ* inquit, *in Teucros vires cælique marisque—Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* VII, 301. 312. — 40. *sors rerum*; pro vulgari, pars, portio: loca infera.

Allecto, medias Italum bacchata per urbis.
Nil super imperio moveor; speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjunx
Dura, per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.

41. *Allecto* v. ad VII, 324. *it rum bacch.* Gothan. tert. — 42. *imperiis* pr. Hamburg. *imperium* Sprot. coof. Stat. II Theb. 339. *superavimus* legerat Jul. Sab. — 43. Serviom distioxisse: *speravimus, ista Dum f. f.* putat Burmann. — 44. *dat* doo Burmano. — 45. Post *dura* interpungendum monet Servius. Junxerunt itaque alii *Dura excidia*. Sed *Dura Juno*. ef. iof. 72. — 46. *demittere* aliquot Burmaon. *liceat superesse nepotem*. *Incolumem Ascanium liceat discedere ab armis* Goth. tert. — 47. *nepoti* conj. Heiosius; sed heoe ipse damnat. — 48. *sane* semper mihi displicuit: etsi noo igooro defeudi posse, nec tamen ut sensum habeat, quem vulgo tribuunt, ut sit, valde: nec ut cum irrisione dicta innuat: eam eoim inesse ooo video; sed ut simpliciter, saltem eum amaro dolore, coocedatur alterum, altero sumto: δὴ, δὴ ῥα. Habemus vero meliorem lectionem Romani vetustissimi, et alterius Pieriaoi, eum Sprot. et Goth. sec. *Æneas procul i.* Hoc amplector. Porro *in oris* aliquot Pier., tum Gud. alter Mentel. hini alii et Ed. pr. Burm. cum Goth. tert. *horis*. Booa senteotia respectu Æneæ apod Etruscos degentis: *Æneas procul ignotis jactetur in oris;* rhetorice, ut alia in hac Veneris oratione, exaggerata; et forte *undas* adduxit vox *jactetur*, quoniam *mari* et *undis jactari* sollenne est. Recepit quoque hanc ex duplici codd. secta confectam lectionem Brunck. Mihi in iis locis, in quibus plures sunt lectiones, sua quæque codicum auctoritate et probabili seotentia se commendantes, nihil oovare coostitutum est: oe lectio per editorum diversa in inoovaodo judicia per omoes editiones fluctuet: etsi elegantiam alterius lectiouis bene seotiam. coof. Not. — 49. *quacunque* pr. Hamb. — 50. *Nunc* Lubec. ap. Burmann., qui

— 41. *bacchata per u.* vagata: VII, 342 sqq. Aliud est quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 sqq. — 42. *super imperio*: a Jove promisso sup. I, 257 sqq. et Disquis. II, s. VI. VII. — 44. *Si nulla*; ut I, 234 quibus. — *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* — 47. *Ascanium...*, scil. *cui regnum Italiæ Romanaque tellus debentur*; lib. IV, 275, et a quo gens Julia oriunda.

48. *In undis.* Erat nune in eo ut rediret ex Etruria, Tiberi devectus. Hoc tamen respiei non puto. Sed, sede in Italia negata, iterum conscendenda fuisset Æneæ navis, et errandum per ignotum mare. cf. Var. Lectiones In v. 49 comparant interpretes versus de Sarpedone Iliad. π, 436. 437. 438. — 50. Ascanium saltem liceat *tegere*, *subducere*; ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Iliad. λ, 163. ε, 318.

Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus; positis inglorius armis
Exigat hic ævum : magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis : quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignis,
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius, cineres patriæ insedisse supremos,

repente hic prodit novus codex. *duræ* Sprot. cum vet. Pier. — 51. *Amathos* perperam codd. Pier. Heins. *Amathuns* Franc. Sed est 'Αμαθοῦς ex 'Αμαθόεις. *est excelsa P.* Dorvill. *Paphus* cum libris Heins. rescripsit; vulgg. *Paphos* : quod retinuit Cuningham. *est celsa Paphos atque alta C.* Palatin. ap. Pier. cum Rom., alii ap. G. Fabric. et in Gud. pr. Rottend. pr. Hamb. Alii confundunt utramque lectionem : *est celsa mihi Paphos atque alta C.* Videtur *alta* illatum esse ex inf. v. 86. — 53. *Exiget* plerique Pier. et Heins. cum Goth. sec. *ævom* Gud., et ex hoc reposuerat Heins. Si tamen hic, cur non ubique? Si Virgilius ita pronuntiavit : utique non hoc loco solo. Nisi ad aurium judicium referas : quod quale Romanorum fuerit, vix dicere ausim, mihi *ævom* se probare fateor. — 54. *C. ut premat* Goth. tert. *Italiam* tres Burm. *Nil viribus* Parrhas. et Reg. *Nihil arcibus* malit Jo. Schrader. *Nil* etiam Cuningham. prætulit. — 55. *Obstabat* Menag. pr. et Sprot. cum Goth. pr. *Tyrüs* vel *Teucris* Zulich. *bellis* Goth. tert. — 56. *Argolicum* pro — *orum* Bigot. *medios* alii edd. et scripti Pier. et Burm., binique Goth. Exquisitius alterum : *Æneam medium* fugisse. *fecisse* Ven. — 58. *rediviva* Rom. et alius Pier., sed *recidiva* fere omnes scripti Heins. v. sup. ad IV, 344. *r. mœnia* sec. Moret. *quærent* habet Jul. Sab. et, pro quærerent, addit. — 59. *Num satius* tres Burm. *insidisse* Mentel. pr. et tert. Rottend. v. I, 719. *expendisse* ed. pr. Burm.

51. 52. Repete supra dicta ad Æn. lib. I, 680 et 681. *domus Idaliæ* dictæ esse possunt plurali numero; docte sane : feram tamen nec minus, ut sit *domus Idaliæ* terræ, τῆς 'Ιδαλίας. Sic *lucos Idaliæ* dixerat. conf. ad lib. I, 681. *domus* pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quæ ipsis sacratæ sunt, in quibus templa eorum sunt. — 53. 54. Respicit Jovis verba paullo ante v. 12. conf. Æn. I, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia : *magna ditione*, potenti imperio, et *premat* pro teneat. — 54. *inde*, ab Ascanio, et ejus posteris, nulla esto mora coloniæ Tyriæ, quo minus imperium Italiæ consequatur. — 55. *pestem* simpl. ὄλεθρον, perniciem, ut recte Cerda. — 58. *recidiva Pergama*, renascentia, restituta : conf. IV, 344. VII, 322. Tota conclusio orationis, qua expostulat Venus, egregia est vi ac nervo, quo argumentum per se grave potenter vibrat. Quid profuit nunc Trojanis excisa urbe effugisse, et novas sedes quæsivisse; si nunc similis fortuna eos excipit, ut nova urbe capta exscindantur? Quam παθητικῶς *cineres patriæ* memorat,

Atque solum quo Troja fuit? Xanthum et Simoenta
Redde, oro, miseris; iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. » Tum regia Juno
Acta furore gravi: « Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?
Ænean hominum quisquam divomque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus, esto,
Cassandræ inpulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentis agitare quietas?

— 60. *quod T.* Zulich. et Oudart. a m. pr. *quæ* Ven. et Leid. Corruptelas nominum fluviorum v. ap. Burm. — 61. *evolvere* pr. Hamb. *resolvere* Erf. — 63. *Icta f.* tert. Moret. v. Heins. sup. ad I, 513. *f. gravi est* Goth. sec. *me* abest Menag. pr. *coges* duo Burmann. — 64. *obtectum* sec. Moret. Sed vulgata apud Lutatium et Nonium. *Burm.* — 65. *divumque* tert. Goth. — 67. *fatis petiit*: e Pierianis ordinem bene adoptavit Heinsius. Vulgg. omnes: *petiit fatis.* Rom. *petit fatis* Menag. sec. *petiit fatisque* — 68. *Non l. c.* sec. Hamb. et Ven. — 70. *Non puero* Gud. *flammam belli* Montalb. *non credere* Ven. et Montalb. Versus abest Goth. tert. — 71. *Tyrrhenamque* Medic. Gud. et alii Heins. cum Donato. *et g.* Rom. *g. equitare*

solum quo Troja fuit! ut lib. III, 11. Scilicet præstabat sic, in urbis solo æquatæ ruinis remansisse. Illa vero sublimiter: redde nobis Trojam antiquam! Præstabat sic in Troade remansisse, et iterum easdem ærumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achivi incursarent Troadem, et easdem injurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Frangunt Interpp. post Servium vim totius loci. Similis orationis color sup. II, 669 *Reddite me Danais.*

63 sqq. In oratione hac Junonis, qua Veneris accusationem ea diluit, quasi suis machinationibus calamitates hæ inductæ sint Trojanis, et in Trojanos, et in Æneam criminationes retorquet, qui prior Italiæ sedem quietam bello lacessivit, nescio an non poeta paullo nimis ῥητορικῶς versetur. Summa sententiæ redit ad notum illud: *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes*: atqui Gracchi fere sunt plerique qui injuriam aliis intulere. Injuriam fieri statuunt sibi ab iis, qui de eorum injuriis queruntur. — 63. 64. accipio secundum illa lib. I, 23 sqq. *Nec dum etiam caussæ irarum sævique dolores Exciderant animo* etc. — 67 *Fata maligne interpretatur Juno Cassandræ furias* h. vaticinia, quæ adeo primo omnium loco Æneam ad iter suscipiendum adigere debuere: conf. sup. lib. III, 183 sqq. et Tom. II, Disquis. II, s. VI. — 69. *ventis*; ῥητορικῶς de navigatione in Tiberi, qua Evandrum, et inde Etruscos petiit Æneas. — 71. *agi-*

Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostri
Egit? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid soceros legere, et gremiis abducere pactas?

q. Franc. — 72. *dira* sec. Moret., male; *dura* est, quæ cogit. vide v. 45. *nostra* ante Heinsium, qui ex Medic. Menag. et Bigot. reposuit *nostri* tanquam antiquius et doctius. Corruptela tamen etiam Romanum codicem invasit et ceteros omnes, etiam Rufinian. de Schem. Dian. §. 7. — 73. *Ubi hinc* Medic. *hæc* Parrhas. *dimissaque* multi et hic ap. Burm. — 74. *Rutulos T.* Goth. sec. *succendere flammis* ap. Rufinian. de Schem. Dian. §. 5. — 76. *Venelia* Gud. a m. pr. — 77. *inferre* duo Rottend. et Dorvill. — 78. Huic in nonnullis v. 79 præponi notat Burm. *advertere* alter Hamb. et Zulich. cum Goth. pr. *avertere prædam*, abigere, sollenne est. cf. ad I, 472. *evertere* Oudart. — 79. *lege et* Parrhas. cum Goth. sec. *adducere* Leid.

tare ad utrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas, ad belli societatem impellere; *Tyrrhenam fidem agitare*, movere, sollicitare, societatem et fœdus eiere, expetere; pro vulgari, permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi caussa societatem ineant: *fides* est societas, fide interposita facta. cf. ad IX, 79. In v. 72 respicit v. 38. 44. quis deus egit? et si quis deus, an ego egi? *in* hanc *fraudem*: est *fraus* nunc malum, ἄτη. ut toties; periculum Servius interpretatur. *quis deus.... quæ potentia nostri*: quod numen meum: fere ut Æneid. lib. I, 8 *quo numine læso*.

74. Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est.... Quid*; pro: Si indignum est: an minus indignum, an tolerabilius est? *Trojam*, Trojam novam, castra. — 76. *Pilumnus* inter heroes, seu deos Latii indigetes, fuit, nunc inter Turni majores habitus: IX, 4. X, 619. *Venilia* ex deabus marinis, seu nymphis, fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatæ Latino nuptæ: conf. VII, 366, et Excurs. VII ad lib. VII, 371. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et *defendere terram suam* adversus advenas (lene verbum: *consistere* delegit): contra, Trojanos advenas bellum intulisse Latinis. — 77. *Quid*, an minus indignum est? *atra face*; in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Trojanos moti, dum ea cumulat, quæ in bello fieri solent, etsi a Trojanis ea facta esse nondum constat: *face* itaque proprie; Male Serv. explicat *sævo bello*, nec bene Burmann. remittit ad lib. VII, 456 ubi Alecto *facem* Turni pectori immittit. Non magis prædas egerant Trojani, quam incendia per agros sparserant. Sed ad invidiam faciendam ea omnia commemorat, quæ fieri belli more poterant. — 79: *legere*, eligere, sumere. Perperam cum Servio alii furari,

Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam, et ventos obtendere inanes,
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est?
Æneas ignarus abest; ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem, et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo

80. *et pr.* Rom. et aliquot Pier. — 82. *vetitos o. manes* Ven. *ostendere* Parrhas. *prætendere* Zulich. Bigot. et Oudart. pro var. lect. *protendere* Goth. sec. Dictum autem *pro viro obtendere*, non pro vulgari *viro* casu tertio, sed subint. alteri, Achilli, *pro viro*, Ænea, ad hunc tuendum. — 83. *potis* Cuningham. intulit e Regio et Medic. *Tu potes in t.* iterum volebat Markland., sed recte monet Burm., etsi in se ipsum jus statuat, non ubique ejusmodi elegantias et adversus libros esse sequendas. *classes* Medic. Ven. Bigot. cum binis Goth., perperam. — 84. *contra Turnum* Menag. pr. *est* abest tribus Burm. — 86. *Paphus* et hic ab Heinsio profectum e Medic. et al. pro *Paphos*. *sint alta* Menag. pr. — 87. *belli* Dorvill. a m. sec. — 88. *Trojæ res* sec. Moret. *mittere f.* Bigot. *fundere vento* Leid.

sublegere exponunt: *gremiis* socerorum, adeoque parentum: *pactas* aliis; scil. Laviniam. Decet numeri enallage iram, et habet vim. — 80. Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Trojanis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum: *præfigere puppibus arma*. Igitur ad invidiam deflectit illud quod supra narratum VIII, 92, in simili Æneæ Tiberi adverso navigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81. *Tu potes;* ad Iliad. ε, 315 sqq. Ænea Diomedi erepto spectat: alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in ejus gratiam factum Iliad. υ, 321 sqq. De 83 constat nobis sup. ex lib. V, 809. — 82: *proque eo.... ventos inanes*, auram εἴδωλα. — 83. Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: sup. IX, 82, *Ipsa deum fertur genetrix* etc.

86. 87. Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos quo eum incolumem abducere possis, quid *urbem* Latini, adeoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sc. quæ illa gerit; multa bella gerentem; sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229. in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium*: vid. sup. 51, et ad lib. I, 681.

88. Insurgit oratio, et acerbe in ipsam Venerem invehitur: non se, sed ipsam Venerem malorum quæ Trojani experiuntur, esse caussam, Paridis adulterio: sic *manet alta mente repostum Judicium Paridis, spretæque injuria formæ.* — *Vertere fundo* pro vulgari, funditus evertere. *res fluxas*, seu per se infirmas Trojanorum in Latio res designat, seu, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum: nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est.

Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ caussa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis adsurgis, et inrita jurgia jactas. »
  Talibus orabat Juno; cunctique fremebant
Cælicolæ adsensu vario; ceu flamina prima,
Quum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant

89. *quis T.* Dorvill. et pr. Hamb. a m. sec. — 90. *concurrere* Oudart. et Leid. cf. ad Ge. I, 318. — 92. *Spartem* sec. Hamb. — 93. *fovique* al. *fovine* pr. Menag., sed *fovive* meliores Pier. et Heins. — 94. *Tum* scripti potiores cum Goth. binis; et sic IV, 597 *Tum decuit.* Cledonius quoque agnoscit. Casu igitur factum, quod in Heinsianam recensionem illud non transiit, sed remanserat *Tunc*. — 96. *T. o. dictis* Gud. — 98. *depressa premunt* Parrhas., et *depressa* etiam emendabat Markland. ad Statii Silv. p. 20, ut *depressa fremere* sit, humili et depresso sono murmurare, ut apud Lucret. IV, 549 *Quum tuba depresso graviter sub murmure mugit.* Nec spernenda hæc erat emendatio. Idem, ne bis *fremebant* et *fremunt* esset, *gemunt* malebat: et *gemere* utique dicuntur et *silvæ ventis* et ipsi *venti*: sed potest alterum defendi non modo simili loco ibf. XI, 296, ubi Heins. ad h. l. provocavit, verum

— 89. *an is qui:* absolute dictum: sed interpretandum de Venere, quæ belli Trojani auctor fuit, Helena rapta: mox statim redit ad proprium: *quæ fuit caussa* etc. — 91. *fœdera solvere furto*, ut solveretur, dirimeretur, pax, pactus status, inter Trojanos et Græcos, abducta furtim Helena. *furtum* pro raptu. *fœdera* de hospitio accipit Jul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma Europamque Asiamque.* — 92. Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Servius: perperam; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset ac bellum inferre. — 94. Idem color orationis: *Tum decuit, quum sceptra dabas* sup. Æneid. lib. IV, 596. 597.

97—117. In hoc animorum æstu Jupiter tandem decernit, et profitetur se fatali rerum ordini omnia permissurum esse, alio modo, quam in Homericis: in quibus ille Iliad. Θ pr. a præliis et consiliis utriusque exercitus se abstinere jubet deos; mox tamen eosdem, fraude Jovi facta, præliis interesse videmus. Etiam diverso modo ac meliore studia deorum et discordiæ in Æneide procedunt, ac finem habent, quam in Iliad. Φ, pugna inter ipsos deos facta, nullo ad ipsam actionem epicam usu ac fructu. Ad comparationem hanc conf. Georg. I, 356—359, at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost* II, v. 284 sqq. — *deprensa*. intercepta, impedita, inclusa; proprie deprensus aliquis

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente, deum domus alta silescit;
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
« Adcipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.

ipsa ratione: etsi enim ter redire videtur vox *fremere: fremebant, ceu fremunt, cum fremunt*: altero tamen loco nemo de eo cogitat, nisi subtilitate grammatica illata. — 99. *portantia* nonnulli apud Ge. Fabric. *ventis* Medic. a m. pr. — 100. *cui prima p.* Rom. a m. pr. Medic. Gud. pro var. lect. (adde Goth. sec.) et Donat., itaque receperat Heinsius; sed iterum *summa* revocavit Burmann., quod *prima* modo præcesserat; et probe factum arbitror; parum enim placet τὸ *prima* h. l. — 101. *Infit, quo dicente* Ed. Ven., nec male. *domus alta quievit* Jul. Sabinus legisse videtur; et *quiescit* pr. Hamb. a m. sec., scilicet ne *silescit* et *silet* continuo se excipiant: quod per se non male fieret, modo non sententia interjiciatur: *et tellus tremefacta* est *solo*; forte ergo repetendum etiam in illis: *Et tremefacta solo tellus* silescit. — 102. *salo* Goth. tert. *sono* Passerat. apud Burm. suspicatur; et sic pr. Hamb. a m. sec., ut sit *sono vocis*. Perperam. Est enim poeticus ornatus; ut *solum terræ*, *solum telluris*, jungi solet; quoniam *solum*, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subjectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adjuncta. Sic fere mox, cum *æquora ponti* junctim efferantur, poeta dixit: *pontus premit æquora*, h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *usque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat. — 103. *Jam Z.* mallt Burm. *Et Z.* aliquot Pier. Sed variat poeta copulam. *Tum venti* Macrob. VI, 2, sed sup. ex lib. VII, 27 *posuere minas, premit æquora pontus* Ven. Sed jam vidimus lib. VII, 27 *Cum venti posuere, omnisque repente resedit Flatus*. — 104. *f. verba* pr. Hamb. vid. III, 250. conf. Iliad. θ, 5, 6.

est ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Æn. 248. 249, tum simpliciter, ut h. l., oppressus, inclusus. Illustratum vocabulum a multis. — 100. *rerum cui summa potestas*: οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον Iliad. β, 118. Odyss. ε, 4. Splendidos hos versus quilibet facile mirabitur. Primas, sed obscuras, lineas in Ennianis versibus ex Scipione servavit Macrob. VI Saturn. 2; *mundus cæli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævus undis asperis pausam dedit; Sol equis iter repressit ungulis volantibus; Constitere amnes perennes, arbores vento vacant*. Adde Catull. Epithal. 204 seq. — 102 *tremefacta solo tellus;* adjectum *solo* spectat ad poeticum ornatum; pro vulgari, solum telluris; solum terræ. — 103. *Zephyri posuere* se, quievere, conf. VII, 27. *premit pontus æquora*: sternitur, tranquillatur mare. Ductum ex eo more loquendi, quo *æquora ponti* dicuntur, et, quod *premere se*, comprimere se, dici potest; nisi *æquora* accipere malis pro, *fluctibus* dicta. — 104. « Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium, et agere primo de interitu Lupi — postea sententias dicere. » *Serv.* conf. Var. Lect. sup. ad vs. 18. Sequitur Jovis decretum: — 104—113. Quam

Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum, nec vestra capit discordia finem;
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;

105. *Quando equidem* Hugen. Dorvill. cum Goth. tert. *Ausoniis c. f. Teucros* God. a m. pr., quo alludit pr. Voss. *Ausonios.... Teucros.* — 106. *licitum est* ante Heins., qui recte hoc ejecit auctoribus libris. — 107. *Quæcunque* aliquot Pier. *tenet spem* Dorvill. Hic velim ab Heinsio et Burmanno appositum esse, quo sensu illa : *quam quisque secat spem*, acceperint. Servius exponit : « sequitur, tenet, habet : ut VI, 900 *Ille viam secat ad naves.* » Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *sero*, *secere*, pro *sequo*, *ere*, unde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit :* nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit. Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis*, ut, qui viam secat, aperit. Sed hæc dura et longe petita sunt. Si latine dicitur *incidere*, *rescindere*, pro intercipere, abolere, *resecare*, pro tollere : potuit poeta audenter dicere *secare sperata*, *spem*. ut *spes extendi* dicitur, sic potest quoque *secari*, *resecari*, *interrumpi* ut *contrahi*. — 108. *Rutulusne* aliquot Pier. cum Rom.; tum Medic. et a m. sec. tert. Rottend. *luat* Mentel. pr. et Parrhas. *ruat* Montalb. cum Goth. tert. *fiat* Medic. et Zulich. a m. pr. Sed satis constat *fuat* esse verum, ex antiquo *fuo*, *fuere*, unde mansit *fui*. *habeto* Voss. sec. et sec. Hamb., unde Heins.

utraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum prædictarum, et expectatarum alterutri sibi præcident (qua spe excident), seu Trojani, seu Rutuli, juxta et eodem loco habebo : sive (quod Venus putat) fatis suis iniquis, sive (quod Juno v. 68) stultitia Trojanorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, ut nova Troja nunc oppugnetur. Nec Rutulos, seu Latinos, a fatis impendentibus libero, non intercedo, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur utraque pars, seu tristia, seu læta, pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo : evenient, quæ fata ferent. Hæc, arbitror, sententia verbis subjecta est. — 107. 108 *quam quisque*, *Tros Rutulusve fuerit*, *spem secat*; obscura et ambigua est notio vocabuli *secat :* vid. Var. Lect.; potest præterea sententia duplici modo constitui, aut ut sit explicativa, ut utrumque hemistichium eundem sensum habeat : *quæ cuique est fortuna*, *quam quisque secat spem* : aut ut altera pars sit adversativa ; quam alteruter fortunam aut habet, aut sibi ipse præcidit et evertit. Alterum hoc malo : sic *secare* est incidere, intercipere spem : ut apud Horat. *ludum incidere* pro, finire; paullulum diversum est *spem longam resecare*, demto enim hoc fit quod nimium est; dixeris tamen simplex, *secare spem*, simili modo, ἀναλόγως, (quod poetæ facere licet) pro spem tollere, sperata scindere, ut vota, *gaudia* scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam habes, quam sequare; necdum vidi meliora. Respiciunt autem hæc ad spem Veneris de futuro Iuli in Italia regno, quam incidi et interimi necesse erat, si castra a Turno

Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo : sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent; rex Juppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. » Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi : solio tum Juppiter aureo

conj. *habetor.* Cf. Iliad. ϑ, 419. 430. — 110. *Troes* Hugen. a m. sec. *monitisve* Bigot. cum Goth. tert. — 111. *salvo* Zulich. pro var. lect., sicque Goth. tert. *quisque* Medic. a m. pr. Interpunctio etiam sic institui potest : *habebo. Seu....sinistris : Nec R. solvo.* Vel : *Seu....sinistris* (*Nec Rutulos solvo*) : *sua cuique exorsa laborem Fortunamque ferent.* Neutra ratio præstat vulgari. — 112. *ferant* Bigot. — 113. *inveniant* Gud. a m. pr. cum aliis Heins. et Medic. Pier. — 116. *Hæc finis* Schol. Cruqu. Horat. ap. Heins., ut sup. III, 145. *eum I.* Lubec.

expugnabantur : conf. supra vers. 42. 50; in oratione Veneris.

109. 110. Jungo *castra tenentur obsidione Italorum* : seu *fatis*, quod fata iniqua, quod Venus volebat, prosequuntur Trojanos etiam in medium Latium, *sive errore malo Trojæ* (h. Trojanorum, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandræ.* vide sup. vs. 67, 68. Porro v. 111 *Nec Rutulos solvo*, obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse *ex* iis, quæ proxima sunt : non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, quæ eos manet. *nec*, non magis Rutulos quam Trojanos. Interpretes secundum Servium *solvo* pro absolvo accipiunt; parum commode arbitror. — 112. 113. Omnibus æquus ero; neutri parti studebo. Nihil obstabit fatali rerum ordini; pro, ego non obsistam. Abhinc igitur reliqua Æneidis putanda sunt *fato* geri : quod *differri* quidem Jovis consiliis, non autem tolli omnino, et intercipi poterat. Omni igitur suo interventu Jupiter abstinebit. Itaque castris jam obsidione liberatis idem Junonem appellat inf. 607 : nunc vides, non meo, vel Veneris interventu, sed fato res ita evenire; et sub finem Æneidis Junonem XII, 791 sq. hortatur, ut cedat tandem fatis; Junoque respondet : vs. 818, *et nunc cedo equidem..... Illud te, nulla fati quod lege tenetur, pro Latio obtestor.*

114 : docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra* h. alta aqua nigra defluens flumen. — 115. Notum Iliad. α, 528 sq., et Catull. LXIII, 204 *Annuit invicto cælestum numine rector, Quo tunc et tellus atque horrida contremuerunt Æquora, concussitque micantia sidera mundus.* Jam compara tumorem Statii VII Theb. 3, 4. de Jove indignante : Jupiter — *Concussitque caput, motu quo celsa laborant Sidera, pro-*

Surgit, cælicolæ medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ : miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona :
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies : hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, et Themon, Lycia comitantur ab alta.

120. *At* Heins. e codd. pro vulg. *Ast.* Zulich. *Ac. flammis obs.* pr. Hamb. pro var lect. — 121. *Nec s. u. fugæ miseris* Sprot. duo Rottend. et Dorvill. — 123. *Iasius* perperam editum passim ante Heins. *Asius* jam Pierius emendaverat ex Rom. Reliquas corruptelas nominum in b. v. videat qui volet ap. Burm. in cujus edit. vitiose exaratum Thimœtea. Est enim Θυμοίτης. in Iliad. γ, 146. item ap. Quintum II, 9. sunt et reliqua nomina Homerica, sed nunc poetico tantum usu promiscue adhibita. — 124. *A. domus duo* et Ed. pr. ap. Burmann. ex lib. I, 284. *Thybris*, et ante Heins. *Tybris*, corruptum arbitror : Quomodo enim Trojanus vir poetæ a Tiberi denominari commode potuit? Legendum *Thymbris*, quod et Rom. habet : eoque alludunt alii ap. Burm., in quibus *Thimbris*, *Tunbris*, *Thinbris* legitur. Fuit autem Thymbra urbs et fluvius, hic etiam Thymbria, Troadis, vid. Iliad. *x*, 430, ibique Eustath., unde Thymbræus Apollo. cf. Ge. IV, 323 et Not. Transtulere Græci scripturam sibi notiorem ad Tiberim, quem et ipsum Θύμβριν appellant. cf. Salmas. ad Inscript. Herod. p. 87. — 125. *Prima acie* malit Trappius, vulgare amplexus pro exquisitiore. Tum ap. Serv. interpungitur ab aliis, quod Ge Fabric. malebat : *hos germani*, *Sarpedonis ambo* (sc. filii), *Et Clarus*. — 126. *Et Clarus et Hæmon.* Locus manifeste inquinatus, et in leges metricas peccans, ait Heinsius. Sic tamen Rom. cum aliis Pier. et Mediceus cum aliis Heins., ut vetus adeo corruptela hic insideat : scripturus enim fuisset poeta, *atque Hæmon*. Heinsius tentat varie et *Cnemon* et *Mæon* et *Memnon*; sed talia infinita possit aliquis comminisci. *Et Clarus et Hemus* Ge. Fabric. probat, ut ait *Clarus*, ut Panthus; sed Ἕμος vix occurrit. *Et Darus* vitiose nonnulli : multæ etiam edd. *Et Clarus Ethemon*, vel *Æthemon*. Parrhas. *clarus Thimon*. Duo Rottend. et a m. sec. Moret. tert. *et Themon* : Θήμων; quod equidem, si quid mutandum, cum Heins. edit. amplector : inprimis cum corruptelæ caussa in promtu sit. *licia* in Gud. ex vitio scribentis pro *licia*, *Lycia*, et erasa vox antecedens, unde Heins. putabat fuisse *et Hæmo Iliaca c. ab Ida*. Pierius nonnullos habere testatur *Ida c. ab alta*, pessime. Sarpedonis fratres e Lycia oriundi esse debuere. *Lycia alta*, nobili, clara, ut alias quoque poetæ hoc epitheton frequentatur. *comitatur* edd. Ald. Junt. *ab acta* Goth. tert.

clamatque adici cervicibus Atlas. — 117. *medium.* Hic Romanum agnosce : ut magistratum, ita dii deducunt Jovem *venerabundi*.

118. 119. Comparant verba Iliad. μ, 35, 36. *et mœnia cingere flammis*, immittere undique ignes, aliter dictum ac sup. IX, 160, ubi

Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,

127. *c. pectore* pr. Hamb. — 128. Modestius hoc visum Mæcenati, tumidum quod Homerus dixit Odyss. 1, 481 Polyphemum in naves κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο jaculatum esse: Senec. Suas. 1. p. 9. Locum jam Burm. post alios laudavit. Sed Mæcenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Trojano Maronem. *Lernesius*, *Lirnesius*, *Lyrneius*, *Hernessius*, est in codd., sed Λύρνησσον, Troadis, patriam Briseidis, ab Achille direptam (Iliad. β, 690. τ, 291 sq.) quis nescit? *Acmo*, *Agmon*, *Æmon* alii. — 129. *Liceo*, *Litio*, *Lycio* libb., et Gothani *dicio*, *clicio*, *ctitro*; tum *Mnestheo* codd. pars, quod et Macrob. V, 17. Sed est Homericum Μενεσθεύς. — 130. *tentant* Oudart. *certant illi* alter Hamb. *saxis d. certant* Goth. tert. — 132. *inter primos* Gud. pro var. lect. — 133. *ipse puer* alter Hamb. — 134. *quam d.* qu. Moret. — 136. *Orithia*, *Coricia*, al. ap. Pier., et sic fere Gothani; plures corruptelas vid. ap.

de vigiliis. *stant prima acies;* in acie prima: πρόμαχοι. — 131. *moliri ignem*. Narrantur adeo Trojani etiam parare ignes missiles de vallo? Non enim possunt esse alii quam Trojani: et hi quidem alii — alii.

132 — 138. Ornatus locus, de Iulo; in Juliæ gentis gratiam. *Veneris justissima cura*, quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv., vel simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi jussus abstinere a pugna (sup. IX, 661, 662) adeoque hinc sine armis, poetæ *sine galea*, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. *caput honestum*, pulchrum, ut Georg. II, 392. *Qualis gemma, micat*. Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente: κειμήλιον aliquod Homericum seu ἄγαλμα, ornamentum, cogitat poeta. Actum diligenter de h. l. ad lib. I, 597 Exc. XXII. *aut collo aut capiti decus*, sive ut monili, sive ut diademati inseratur gemma. *Oricia terebinthus* Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, juxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Servius tradit. De eadem Plin. XIII, 6 s. 12 *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *brevis arbor hæc atque fruticosa*, *in Damasco Syriæ magna*. Egit de altera hac Celsius in Hierobotan.

Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
Adcipit, et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere, et calamos armare veneno,
Mæonia generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;

Burm. cf. ad. Lucan. III, 187 Intpp. Est, Ὠρικός. — 137. *fuscos* videtur Servius legisse. *cervix fusos* tres Burm. cum Goth. tert.—138. *Excipit* quod volgare sc sollenne esset, Schol. Horat. Cruqu. IV od. 10. Sed *accipit* omnes scripti et Priscian. Similem varietatem vidimus I, 434, et vicies *accipit* Virgilio frequentatur pro pedestri *excipit*. Mox *subnectens* ab Heins. restitutum ex codd., etiam Pierianis; see. Rottend. *submittent*. Bigot. *subnexus*. Vulgo *subnectit*. — 139. *Frigent magnanimæ gentes*. Id quoque senserat, suspicor, Heins., qui *magne animæ v. Ismare* olim conjecerat. Brunckius edidit *magnanime* cum Medic. a pr. m. et cum Guellio. Scribam saltem *Te quoque magnæ animæ*, h. virum magnanimum: mox *generosus* idem. Quo vero jure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere poeta potuerit, non assequor. Mæones illo tempore non adeo barbari erant. Et jam Amycum simili modo notaverat IX, 773. — 140. *derigere* Gud. *Spicula dirigere* propius ad vulgarem rationem dixit inf. XI, 654. — 141. *M. g. modo* Medic. *cui p. c.* Lubec. — 142. *Pactolos i.* sine *que* Rom. *Pactolus* et *irr.* alii Pier. — 143. *Adfluit* Bigot., quod ornat Burm. *pulsi quem* Parrhas. et Goth. tert., idque recepit Cuningham. e cod. Markiano. — 144. *mœrorum* etiam hic Rom. Medic.

non longe a pr. sub voc. *El Elim. Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* Retulit autem, ait Servius, comparationem *ad candidum vultum*, *qui erat nigris crinibus cinctus*. In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret; sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226, 229 sqq. *Quale micat semperque novum est, quod Tiburis aura Pascit, ebur; vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.* — 137. Sic Ge. IV, 337 Nymphæ .....*Cæsariem effusæ nitidam per candida colla.*—137. 138. capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. Valer. Flacc. II, 103 *aut tereti crinem subnectitur auro*. Dixit *molli auro*, ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis, quum et de circulo et de crinibus agatur.

139. — 145. Ornat porro locum binis aliis præclaris viris commemorandis, ne, quod poetæ turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, utque a numero et multitudine animus traducatur ad individua et singula. Nihil amplius in his spectandum. — 141. *Mæonia generose domo:* natus nobili genere in Lydia. — 143. Iterum studet gentis Memmiæ nomini; vid. sup. V, 117, et Not. ad 114.

Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, inmiscetque preces: haud fit mora; Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati

cum aliis Heins., ut sup. 24. — 145. *Campaniæ* Ald. pr. *dicitur* aliquot ap. Burm. — 146. *divi* Hugen. pro *duri*, ut Burm. conjicit. *dura* Exc. Burmann. *bellum durum*, h. ærumnosum, novum nunc esse non debebat. — 147. *Contulerunt* Exc. Burm. — 148. *Jamque* pr. Voss. Ceterum junctura eorum, quæ sequuntur, duplex fieri potest; aut, ut prior propositionis pars sit: *ut ab Evandro castris ingressus Etruscis* est: aut, ut contineetur prodosis usque ad, *immiscetque preces*; alterum hoc oratorium, prius, etsi durius, poetico sermoni magis consentaneum. — 149. *nomenque decusque* apud Diomedem ex lib. II, 89. 90. *nomen memoratque genusque* Goth. tert. — 150. *Quidve ferat quidve ipse petat* Carisius; *quidque.... quidque* melius scripsisset; idque multos maluisse Servius auctor est. *aut quidve ferat* Gud. et Leid. — 151. *pectora* vel *præmia* vel *prælia* Zulich. — 152. *quæ si* Dorvill. *quid sit* Menag. alter. — 153. *admiscetque* Carisius. *Tarcho:* v. sup. ad VIII, 506. — 154. *livera fati* e Rom. Medic., aliisque præclare recepit et illustravam in escensu facit, inf. 260 sqq.

quem pulsi; supra lib. IX, 779 sqq. — 145. *Capys.... Capua.* vide Excursum VII ad librum Æn. VII, Tom. III, hujus edit. pag. 383.

146. 147. Dum ita pugnabatur utrinque, interea Æneas Cære redux, unde auxilia adducebat, e portu Cæretano solvens, mari iter faciebat cum navibus; inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma:* hinc etiam *pugnam.—media nocte* quæ diem pugnæ memoratæ insequuta est; nam, noctem pugnæ supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poeta iterum ornare, quod copiose exposuerat in superioris diei exitu, IX, 157 sqq. Adest Æneas cum classe postero die orto, et pugnam novam in escensu facit, inf. 260 sqq.

148. Cf. sup. VIII, 478 sqq. 603 seq. — 150. 151. *Mezentius arma Quæ sibi conciliet*, Turni societate supra VIII, 7. 8. 492. 493. VII, 647 sqq. — 152. *quæ sit fiducia* h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse adeo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. — 154. *libera fati* a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant supra VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum jussu facere de-

Classem conscendit jussis gens Lydia divom,
Externo commissa duci. Æneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.

vit Heinsius. Vulgg., etiam Serv., *fatis*. Nec vero ex Eurip. Phœniss. 1006 ἐλευθέροισι θεσφάτοις huc advocari possunt: ibi enim sunt, ad quos oraculi sententia unn spectat. — 155. *divo* Rom. ex *divom*. — 157. *subvecta* passim in scriptis et excusis. Sed post Pierium Heinsius tuetur *subjuncta* secundum meliores. Est autem poetica ratio pro, *habens leones rostro subjunctos*. Porro alii sp. Pier. cum Goth. tert. *subjecta*, pr. Moret. *subvicta*, sed *submissa*. — 158. Si Tucca et Varius hunc versum delevissent, Maroniani carminis sententiæ non male consuluissent, ut equidem arbitror: quocumque enim te verteris, importunus est, sin resciderit, libera et tersa decurrit oratio. Esset tamen alia structura, omissa post leones interpunctione: *Æneia puppis prima tenet; super imminet Ida rostro, subjuncta leones Phrygios*. Ita super rostro pictus mons cum binis sub eo leonibus.

bet. *liberatur*, quum res vel conditio eventum habet. — 155. *gens Lydia* Etrusci ex vetere opinione, de qua vid. Excurs. III ad lib. VIII.

156 — 158. Turbant interpretes. Sed navis Æneæ, quæ primum locum tenet (ut sup. lib. V, 338 *Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon in extrema prora leones binos, matri Idææ sacros, sub monte Ida, forte in antro, (cf. inf. 253 *binique ad frena leones*), cf. Salmas. ad Solin. p. 403. *Æneia puppis*: hanc, ut poeta, dixit: alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Ea navis *subjunctos* habet leones *rostro*, ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; igitur *subjuncta* non urgendum est: sed est; habet appositos, additos. Sedet *hic*, h. in navi, Æneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, unde liber cæli prospectus; sed locus sedendi et alibi in puppi assignatur, et inf. v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur. *Ida profugis gratissima Teucris*. cf. sup. lib. III, 5, 6. Illud forte paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix ulla proportio esse potuit. Idam sub personæ symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius in Polymeti Dial. XV, 8. Parum commode sic voc. *imminet* esset positum; debebat Ida in personam mutata saltem ad latus adjunctos habere leones. Unde porro hæc navis cum insigni ex Trojanis religionibus petito Æneæ apud Cæretanos statim parata et ad manus fuit? Jam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra unius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Cæretanos jam ante ad bellum instructos (nam VIII, 494 *Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis*) classem in promtu habuisse: Æneæ autem navem festinanter ornasse. Forte tamen nec hoc necesse est prætexere. Nam Æneas Tiberim evectus erat ad Evandrum binis navibus sup. VIII, 79, 80. ipse terrestri itinere ad Tarchon-

Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora tigri;
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas; quis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, et letifer arcus.

159. *secumque voluptas* Goth. tert. — 161. *sidus* Zulich. — 162. *noctis idem* Medic. a m. pr. *noctis iter* rationem nocturnæ navigationis, vel *noctis* lunæ, exponii Burm.; at vid. Notas. *modo quæ* Goth. tert. — 163. *castus* Rom. *monete* Gud. a m. pr. vide ad eund. vers. sup. VII, 641. — 164. *Etruscis* Leid. *comitatur* Hugen. *comitentur* pr. Hamb. — 165. *pelagove* Oudart. *trahatur* Ed. pr. Burmanni. — 167. *Clusii* Leid. *Clausi* Bigot. et Leid. a m. pr. — 169. *Gorythi*, *Goriti*,

tem profectus erat; intelligemus, *κατὰ τὸ σιωπώμενον*, naves, Tiberi retro delatas, litus prætervectas Cære esse adductas. Poetam tamen minus cautum in his fuisse arbitror: ut et inf. vs. 205 in Ocni Mantuani navi Mincium pro insigni habente.

159 — 162. Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Juvenis discendi cupidus ex Ænea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quærit, *opacæ noctis iter*, h. quibus navis cursus per noctem regitur, modo res gestas et fata Æneæ.

163. In re a prisca memoria repetita Musas invocat. v. sup. ad Æn. lib. VII, 641. — 166. De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, sigillatim vide Excurs. ad h. l. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus*: qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniæ, nihil vero aliud. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva, s. Æthalia insula, ducit Abas, tertiam ex Pisa Asylas, quartam ex Cære et vicinis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis v. 198. Classis omnino erat XXX navium v. 213. Copiæ autem mille sagittarii a Massico ducti; nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture. Reprehendit in his Grammaticus apud Macrob. V, 15 obscura nomina hominum, quorum nulla in seqq. insignia facta memorantur. Melius utique consultum fuisset carmini, si nomina clara poetæ ad manum fuissent. Quum tamen

Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis:
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divomque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cæli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,

Coriti, *Corithi*, *Choriti* in libris, prave. Græcum est γέροντες v. e. Odyss. φ, 54 ubi v. Eustath. et Hesych. h. v.; est autem ex γάω, γῶ, antiqua voce, capio: ut vix putem, *Corytus* recte scribi. — 170. *torvos* Rom. *tornus* Ven. *turnus* Goth. sec. — 171. *aurata f. imagine* pr. Hamb. pro var. lect. — 172. *sescentos* codd. apud Pier. et Gud. cum binis Rottend. *dederat illi* Goth. sec. — 173. *bello* Bigot. *tricentos* Reg. *ast illa* Goth. sec. *asulva* tert. Tum Servius interpungendum censet: *ast Ilva trecentos*, *Insula inexhaustis*. — 174. *inexustis* Parrhas. *mox haustis* Goth. sec. — 175. *Asilas* Reg. *Asilas* multi. — 176. *cælum* alter Hamb., unde Burm. an *cui cælum et s.* Et quid quæso inde? Addit quoque idem: sed alterum usitatius.

omnia hæc ad probabilitatem ei fingenda fuerint, querelæ sane sunt saltem otiosæ. *ærata tigri*, pro navi cum insigni tigridis in prora: ut V, 116 seqq., et inf. v. 205, 206, et v. 209. Sub Massico *manus* turma, *mille juvenum* erat. — 171. *aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. Sed poeta in ceteris, ut et supra V, 116 seqq., insignia navium, seu parasema ponit, quæ in prora sunt; etsi hæc duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi; itaque *puppim* potius pro navi omnino dictam velim: ut paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma insignia* huic turmæ, respectu ad ferri metalla, quibus olim Ilva clara erat, habito. — 172. *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. — 174. *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adjecta notione præclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet.

175. 176. 177. Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Jovis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum divumque* est *interpres*: accipio, ut sit inter deos hominesque, tanquam medius et arbiter. *Parent* ei fibræ pecudum et cet., quatenus eas pro lubitu interpretatur, in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere et moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea prædicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari*, *regere*. Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui prædicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent. Unde videmus objurgari et odio haberi vates, qui sinistra prædicunt, tanquam ipsos malorum auctores

Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Urbs Etrusca solo: sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens, et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis,

tius Maroni. *cui cœli* Goth. tert. — 178. *horr. umbris* alter Hamb. a m. pr., et a m. sec. *armis*: hoc multi alii habent apud Burm. cum Goth. tert. — 179. *Alpheæ ab origine* Heinsius e Medic. et aliis reposuerat. *Alpheæ ab o. P.* tacite revocavit Burm., et recte, arbitror; quippe elegantius dicat *Pisas ab origine Alpheas*, quam *Pisas ab origine Alphea*. Wakefield refinxit: *Hos parere jubet, Alpheæ ab origine, Pisæ Urbs, Etrusca solo*. Excute singula, an placeant. — 180. *Astyr* Medic. bis. *Austur* Parrhas. *hasta* Zulich. — 181. *equo sidens* Goth. sec. *versisque coloribus* Bigot. *versique c.* Goth. tert. — 183. *Cærete* ex Καίρητος, adeoque a Καίρης. conf. ad VIII, 597. *Chærete* Medic. *Cerete* al. ap. Pier., sed est *Cære*. Καιρὲ, Καιρὴ, Καίρης. Non intelligo Julium Sabinum, qui adscripsit: « Ego puto per se legi: *Nunc Cære vetus*. » Mox *Isionis* Parrhas., sed de *Minione* vel *Munione* nemo dubitet. *in armis* Dorvill. cum Goth. sec.

Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, ut aves, exta, sidera, vim et ipsam occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio. Ubi enim semel huic opinionum generi aliquid tribuendum esse statuas, non facile habes ubi consisti possit. Laudat Burm. Petron. 134 *Quicquid in orbe vides, paret mihi*. Sed ibi venefica loquitur; hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res est. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. — 178. *rapit*, pro vulgari, ducit, ut sup. VII, 725 *Mille rapit populos*.

179. Similiter Stat. Theb. IV, 178 *Huic parere dati quos* etc. *Pisæ Alpheæ* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant; unde *Alpheæ ab origine*, pro, ab origine Alphea, seu Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca. v. Excurs. I, ut etiam de ceteris. — 181. *equo fidens* ornate pro habens, ut Homer. πεποιθώς. ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν; alias *superbus equo*. *versicoloribus armis*, e diversis metallis. Sic Iliad. ι, 504 ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰόλα τεύχεα Iliad. ι, 295. αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, ut κορυθαίολος et alia dicta sunt. 182 — 184. Asturem sequuntur trecenti ex Cære, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis. v. eund. Excurs. Sed cur tam pauci ex urbe tum opulenta Cære? Quia mille hinc abduxerat Mezentius sup. VII, 652, 653. *Adjiciunt* tercentum viros ii, *qui sunt Cærete domo* etc., scil. qui domo sunt Cæretani, h. e. ei additi sunt, eum comitantur. Burm. secundum Servium supplet *adjiciunt se*, nec multum recedit Probus, qui, *adjacent et quasi*

Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ;
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ :
Namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
Populeas inter frondis umbramque sororum
Dum canit, et mæstum musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam;
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æqualis comitatus classe catervas,

184. *Phyrgi*, *Phrigi*, *Pirgi*, scribitur et *Pugi*. Sunt Πύργοι. *P. juvenes* Bigot. *Gabiscæ* Roman. *Grabiscæ* Sprot. *Agruscæ* Goth. tert. — 186. *Cinyra.* Deficit nos Phanocles, ut in notis dixi, vel ductus ex eo rivulus, quo minus aliquid certi de hoc loco statuere possimus. Veterum edd. lectio erat *Cycne*, vel *Cygne* (*Cygnæ* duo Gothan., et tertius *tacito*); nec aliter Aldd., haud dubie ex interpolatione. Servius *Cunare* legerat, sed inepte adjiciens : *quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte qui in Piceno.* Romanus legebat : *Cumare :* vetustissimus Pompooii cum aliis apud Pierium *Cinere;* sic et Gud. At Medie. *Cinyræ*, Mentel. pr. *Cinyre*, alter Voss. *Cinira*, Moret. tert. *Cynare*, Parrhas. *Cinate*, Hamb. sec. *Cyrina*, multi alii, inter quos Reg., *Cynire* vel *Cinire;* et Macrob. quoque V Saturn. 15 *Cinirus* est. Scripsit Heins. ootum nomen *Cinyra.* Tum *Cupano* Sabin. et Parrhas. cum Ald. pr. *Cupabo* tres Burm. — 187. *pinnæ* Rom. Medic. Gud. et alter Mentel. *cristæ* alii Pier. cumque iis Goth. tert. — 188. *formæ quæ* Waddel. Aoimadverss. crit. p. 33; quo fructu, non video. Mihi totus versus e margine irrepsisse videtur : Caussas apposui in Excursu I* ad h. l. una cum coojecturis aliorum virorum doctorum. — 189. *Namque* pro δὴ, δηλαδὴ, scilicet, nimirum, sollenne, v. e. sup. 148. XII, 247. IX, 40 et al. — 189. *amici* sec. Rottend. *Pethontis* Rom. — 190. *P. que inter* Franc. *umbrasque* Parrhas. *umbraque* alter Mentel. — 191. *cã.* pro *cantu* habet Parrhas. pro *Musa.* — 192. *C. m. penna.* Goth. tert. *senecta* Leid. et tert. Rottend. — 194. *æquali c.* *juxta sunt*, interpretatus erat. *intempestæ Graviscæ* aeris intemperie, quum in humili ac palustri loco essent sitæ. Excurs. cit. vid.

Mox v. 192 *ferunt* Cycnum *duxisse*, induxisse sibi, nactum esse, *senectam canentem molli pluma*, candidas plumas, quæ pro canis essent; exile esset, si acciperes : eum *duxisse*, egisse, *senectam canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, in cycnum mutatus; uti fere Claudian. VI Conf. Honor. 171 *Mutatumque senem plumis;* et Nemesian. Cyneg. 37 *Cycnum plumamque senilem.* Alia fabula apud Etruscos fuit de Tarcone, ut e Strab. V, pag. 336 A colligas, quem propter prudentiam a pueris inde *canum* (πολιὸν) fuisse narrabant : addit Eustath. ad Iliad. p. 167. Cycnum Trojanum. — 194. *æquales catervas:* h. turmam æqualium; nisi potius est,

Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquæ, saxumque undis inmane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros, matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum;

classe Medic. et sec. Moret. *æqualis* Dorvill. — 195. *submovet* pr. Hamb. *centurumque admovet ipse* Ed. pr. Burm. — 196. *aquis saxumque vides* alter Hamburg. — 197. *maria alta.* Wakefield *alba* in ipso poeta refinxit: quia spuma candens fluctus occurrit. — 198. *Quin etiam p.* antiquum satis exemplar ap. Pier., quod non displicet. Nunc ut est, accipiendum: *Ocnus ille, qui.* Tum unus e Vaticanis: *Ocnus ciet agmen.* Etiam *Ognus* nonnulli Pier., tum Medic. Gud. et alii: ut in *cycnus, cygnus.* Corrupte *Ornus* sec. Hamb. et pro var. lect. prior. *Œnus* Hugen. cum pr. Goth. *Hocnus* Montalb. Servius dicit *Aucnum* eundem fuisse. — 199. *Mantoys* pr. Menag. et Exc. Burm., ut *Panthoys* in nonnullis lib. II, 319. Alii *Mantos, Manthos, Mantis.* At est Μαντώ, Μαντοῦς. — 201. *dives agris* pr. Hamb. et Zulich. pro var. lect.; expeditior utique lectio: sed propter hoc ipsum minus vera. Videntur quoque sequentia, ut bene monet Burm., priscam majorum potentiam adstruere. Loca ab eo laudata, sed melius constituta; vid. in Nota. Sane, nisi de usu vocum *dives avis* satis constaret tot exemplis in Nota appositis, commode æquali numero: alios trecentos ex v. 182. — 195—197. Quum navi vectum dicere vellet, quæ Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra projiceret.

198 sqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII transpadanarum, inque his Mantuæ. cf. Exc. I. Ocnus dux, Mantus nymphæ (nam de Manto Tiresiæ filia cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poetæ in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam. — 201. 202. 203. Non expedire locum in promtu est secundum interpretationem Servii et Cerdæ, aut Gronovii, aut Catroei. Equidem sic accipio: Mantua, potens olim copiis urbs, quæ tamen non ejusdem erant generis, sed ex trinis gentibus ac populis XII constabant, quorum quaterni sub una gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiæ autem illæ erant Etruscæ. Videamus singula: *dives avis*, non simpliciter est, quæ multos avos habet, sed, quæ avos claros habuit, ideoque aliquando potens fuit. Sollennior et planior est forma loquendi de singulis hominibus: Statius Theb. I, 392 Adrastus *Dives avis et utroque Jovem de sanguine ducens.* Supra lib. VII, 56. *Turnus avis atavisque potens* eadem vi qua *dives;* et Silius XVI, 593 *Burrus avis pollens.* VIII, 382 Scævola, *avis pollens nec dextra indignus avorum.* Attamen et Silius de populo: Osci

Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca
Mincius, infesta ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus

dici posset, *avis* esse casum tertium, avorum tempore dives Mantua. — 202. *populi triplex* Rom. *cum gente* qu. Moret. — 203. *Ipse caput* Montalb. *populi* duo Rottend. et pr. Hamb. a m. sec. — 204. *Hic* Montalb. a m. pr. — 205. *duce Benaco* Zulich. pro var. lect. *Venaco* Rom. *Bonacho* Goth. tert. — 206. *Minchius*, *Minscius* bini Goth., iidem *in æquore*. — 207. *Aulestes* Heins. e Medic. et al., ut XII, 290. Vulgo: *Auletes*. Sed Latinum nomen desiderabas. Apud Jul. Sab. *Aulesthes*. Tum *fluctus* Heins. cum Rom., et aliquot aliis ac binis Goth. Vulgg.

quos dives opum, quos dives avorum E toto dabat ad bellum Campania tractu VIII 523. Est ergo h. l. Mantua, ut bene Servius explicat: *majoribus præpotens*; h. e. habens majores potentes; quid autem hoc aliud quam, potens olim, majorum ætate; quod monendum erat inprimis, quum nunc illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis: *sed non genus omnibus unum: omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen*, *quod* Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius sub se continet populos: quod notum est, quodque Jo. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etrusci erant, caput erat. *vires*, copiæ.

204. *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversus Mezentium ductis. — 205. 206. Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium: Is supra quoque Ge. III, 15 *tenera prætexit arundine ripas*, ubi vid. Not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco*; ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Gardo*), aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. cf. sup. ad Ge. II, 159. 160. Ceterum, quod jam sup. ad 156—158 extr. innuebam, in animum revocandum non est, Mantuanos, nimium a Tiberi et ora maris Etrusci remotos, non potuisse suis navibus Æneam comitari, neque ergo navem insignia gentis et urbis habere. Verum in poeta, dum detinet nos grato rerum tanquam adspectu, avocandus est animus ad alia, quæ extra narrata sunt, nec nisi subtiliter inquirenti occurrunt. Statuendum est, classem sub Æneæ adventum ad litus Cæretanum jam paratam stetisse, sociis undique acceitis, etiam ex interiore Italia, instructam.

207. Sequitur Aulestes *gravis*, puto propter navem mole sua gravem, in navi C. remorum: νηῦς ἑκατόζυγος Iliad. υ, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes adsurgens*

Verberat adsurgens : spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton, et cærula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
Jamque dies cælo concesserat; almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum :
Æneas, neque enim membris dat cura quietem,
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.

fluctum. Leid. *flucta.* Parrhas. *fructum* — 208. *insurgens* Goth. tert., ut lib. III, 560 et al. Sed et *adsurgere* (in ictu inf. 284. 797. V, 443) et *consurgere* iof. v. 299. — 210. *exercens* alter Hamb. et Zulich. a m. sec. *hospita* Goth. tert. *hospida* Dorvill. — 211. *præfert* pr. Hamb. *pristim* Nonius Marcellus et tres Heins. *pistrim* et *pistrin* plerique etiam h. l. conf. sup. ad V, 116; pessime Goth. tert. *in serpentem d.* Rom. *alvos.* — 212. *fumifero* Montalb. *cæruleo sub p.* citat Arusianus Messius. — 213. *Tot l. juvenes* Leid. et sec. Moret. — 214. *campos maris* Bigot. et Goth. tert. *ruebant* aliquot Pier., ut Æn. I, 35. To *secabant* Heinsio displicebat, quod sequitur idem verbum v. 222. — 215. *discesserat* olim in edd. Mutatum in ed. 1514 Ald. in *concesserat;* quod codices ubique agnoscunt, præter Francianum, qui recentissimus est, ut et Goth. pr. *d. texerat* Vratisl. *cursu* Dorvill.

verberat fluctus centena arbore, *centenis remis.* Silius XI, 492 *centeno verbere* dixit, conf. Cerda. *adsurgere*, *insurgere*, *consurgere*, notæ elegantiæ vocabula, de nisu ejus, qui aut magna vi ictum infert, aut incumbit, protrudit, impellit. De *marmore* monitum ad Ge. II, 254. Navis hujus parasemon in prora Triton est buccinam inflans. *frons laterum tenus*, exquisite, pro ipse a fronte usque ad latera, seu medium corpus. — 212. suavissimæ modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542. 543 Ἀφρῷ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα κελαινὴ κήκιεν ἅλμη, Δεινὸν μορμύρουσα ἐρισθενέων μένει ἀνδρῶν. — 214. *Trojæ novæ.* *et campos salis ære ruebant.* ut jam Æneid. lib. I, 35.

215. Salebrosum, si quis alius, in Marone locum evecti, libero jam nunc incedimus campo. *dies;* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Æneas : is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant : sup. inde a IX, 459. cf. Exc. I ad lib. XII. *almaque curru Noctivago Phœbe.* ἅρματι νυκτιπόλῳ. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5 notavit : *Roscida noctivagis astris labentibus Phœbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* — 218. Utrumque docte ut poetam decet : *clavum regit;* proprie navem regimus clavo : tum *velis ministrat*, pro, ministrat, ministerium præstat nauticum, ad vela. cf. sup. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* apud Propert. III, 14.

Atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
Occurrit comitum; Nymphæ, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis;
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.

219. *in medio* Mentel. et pr. Hamb. cum Goth. tert. — 220. *Cybebe*, debetur Heinsii doctrinæ, qui Colot. et Gud. sequutus est cum Leidensi. *Cibebe* Dorvill. Nec multum abludebat Rom. *Cybere.* Est enim à Κυβηβη. ut et ὁ Κύβηβος, Gallos, in glossariis. v. Etymol. et Hesych. in ὁ Κύβηβος, ubi v. Notas. et Ruhnken. ad Timæum. Vulgg. *Cybele*, quæ Κυβιλα esset; nam Κυβηλη ne quidem scribi pronuntiat Brunck. ad h. l. nisi per nostrorum hominum imperitiam et temeritatem: a qua equidem eos non absolvam, secundum ea, quæ Gudius ad Phædrum et Burmann. ad Anthol. Lat. docuere; illud tamen monere æquum est: ap. Schol. Lycophron. 1168 legi: ὁ Ἱππώναξ Κύβηλιν τὴν Ῥέαν λέγει παρὰ τὰ ἐν Κυβίλλᾳ (deb. Κυβέλᾳ) πόλει Φρυγίας τιμᾶσθαι: explicat autem ille eo loco voc. Κύβηλις. Nec exemplo res caret, inprimis in voce barbarorum. Nec magis dubitari potest non modo τὰ Κύβιλα, sed etiam τὰ Κύβιλλα esse dicta; v. Steph. Byz. Manet tamen haud dubie hoc: usu receptum esse, ut aut *Cybebe* aut *Cybele* scribatur. vid. sup. ad lib. III, 111. Laudat Burm. notas ad Phædr. III, 17 et 20. — 223. Idem vs. sup. IX, 121 ubi vide. *Quo p.* Medic. et *puppis* a sec. m.; hoc et alii codd. apud Pierium habebant, et postulari videtur ab ipsa re; non enim proris, sed puppibus ad litus versis, stabant naves. Oblongus *naves.* — 224. *choreas* sec. Hamb. conf. sup. ad VII, 391. — 225. *Quarum una f.* Goth. sec. *quæ nandi* Marckland. ad Stat. II Silv. 2, 19 legebat, quem refellit Burm. hactenus, quod non magna laus Nymphæ esse potest, si bene natare didicerit. Fatendum tamen, nec alterum satis esse accommodatum: etsi enim illa mea partes adfandi Æneam sibi sumit, non tamen facundiæ laus in Nympham cadit. Maximam natu nympharum Italidum edidit Cymodocen Silius lib. VII, 428. — 227. *at læva* a m. pr. Medic. *ac levi* Montalb.

15, et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751 *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi vide Notas.

219. *medio in spatio.* Nam sup. IX, 121 novæ Nymphæ: *pontoque feruntur;* qui totus locus huc animo revocandus. *suarum comitum:* quia cum *eo* venerant naves. Serv. conf. sup. IX, 80 seq. — 221. *numen habere maris* exquisite pro, numina esse; sup. IX, 101, 102 *magnique jubebo Æquoris esse deas.* — 224. *lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant. — 226. *puppim tenet*, nunc proprie; nam Æneas clavum regebat vs. 218: *ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.*

Tum sic ignarum adloquitur : « vigilasne, deum gens,
Ænea? vigila, et velis inmitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua : perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat;
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus : hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur,
Tela inter media, atque horrentis Marte Latinos.

228. *ignavum* Rom. *vigilansne* Goth. tert. — 229. *ac ventis* ed. pr. Burmann — 231. *Nos pelagi* Exc. Burm. *Fervidus ut nos* emendabat Jo. Schrader., ut IX, 72, et sæpe alibi. Sane et hoc ferri potest, et illud. Contra VII, 24 *vada perfida* conjicit, ubi *fervida*. Sane utrumque bene. — 232. *flammisque* Goth. tert. *petebat* alter Hamb. pro var. lect., alter a m. pr. — 233. *Rupimus* Heins. scripsit cum vetustioribus, etiam Pier. codd. parte. Alii *Rumpimus*. — 237. Jo. Schrader.

228. *deum gens*, ut θεῶν γένος sup. IX, 642 *Dis genite*, Διογενές. — 229. *velis immitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic sup. VIII, 708 *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos jam jamque immittere funes.* Sic *immittere habenas*, *frena*, alibi. cf. sup. V, 146. 147. Nec tamen *immittere* per se aut est, aut esse potest laxare ; quod olim ipse putabam, sed est concitare, incitare; et, ubi vela laxantur, rudentes non laxantur, sed intenduntur. — 231. *Perfidus*, quandoquidem fœdere jam inter Latinos Trojanosque facto bellum moverat. — 234. *Hanc Genetrix faciem refecit*, fecit, mutavit : nihil amplius. *dedit*, fecit ut, ἔδωκε Homer., ut jam alibi vidimus. — 237. *horrentes Marte Latinos*; erunt igitur horrendi, qui horrorem faciunt, bello, pugna; cujus significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Æneidis fassus sum, quum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *umbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311. III, 230, verum umbræ sunt ibi ipsæ arbores, et sic *dumi horrentes*, *horrentia lustra* dicta sunt, quatenus *horrent* omnia, quæ superficiem habent inæqualem et asperam. Quibus opponuntur ea, quæ nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum : ut *apes horrent* Georg. IV, 96. *terra horret* III, 161, Atqui nec hic aliter dictum arbitror : sed *Latini horrent Marte* h. armis : exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas : dum stant in acie densis ordinibus, et pugnant. Ut Ennianum se habet : *Horrescit telis exercitus asper utrinque.* Aliter Valer. Fl. VI, 424. 425 *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex ære sculp-

Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos. »

conj. *ardentes Marte L.* At vid. Not. — 238. *tenent — Arcas eques* e Medic. Heins. et late illustravit. Vulgo *t net. commistus* Ald. pr. — 240. *Nec c.* Franc. *jungant castris* pr. Moret., *justa est s.* Hugen. — 242. *Pronus in arma* aliquot Pier. *quem dedit ingens* aliquot Pier. Mentel. et pro div. lect. Sprot. et duo Burm. cum Erf., sed *ingentes acervi*, monet Heinsius, mox subsequuntur. — 243. Quotiescunque hunc versum recitavi, hemistichium sensi languere, *atque oras ambiit auro*, itaque ab alia manu ad explendum versum insertum arbitratus sum. Nunc video apud Burm., etiam Ortuinum, quisquis ille est, a manu indocti monachi adjecta illa credidisse. Nisi dixeris, ipsi poetæ versum excidisse. — 244. *Crastina lux*; deficere hic verbum, sc. aderit, veniet, Burmannum putare potuisse, miror: nam Longo et aliis veteribus Grammaticis id condonandum est, qui vs. sequ. *spectabis* legebant. *verba p.* pr. Hamb. — 245. *R. gentis* Gud. Ven. et Oudart. *spectabis* Medic. Bigot., et sic olim quidam legerunt, inter quos Longus apud Serv., male ipso Servio judice; nam jung. *crastina lux spectabit.* Laudat Burm. Bentleium ad Terent. Hec. III, 1, 6. *spectabat* Hugen. *spectabant* Exc. Burm.

tis. Ex Lucano I, 445 *horrens feris altaribus Hesus* commode *horrendus* accipi posset, nisi communis poetarum mos suaderet ad squalorem et incultam ac rudem faciem dei referre, quæ sævitiam arguit, sævum enim declarare deum voluit, ut *immitis Teutates* et *Taranis* non mitior ara.

238. *Jam loca jussa tenent.* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, « nam intelligimus, eum equites misisse per terras. » Sane quidem supra VIII, 548 sqq. quum in Etruriam pergit Æneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros jubet Tiberi vectos reverti ad castra, et nuntiare Ascanio quæ facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Evander et Pallas dederant VIII, 518. 519), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suavitatem ex brevitatis studio hoc referamus quod nunc illud innuit, quod facile intelligi potest: conscendisse Æneam naves in portu Cæretano, equitatu in litore præmisso, qui ne castra intrare posset, Turnus objecta copiarum parte cavebat. Nec tamen memoratur, quum his equitibus Tiberis trajiciendus esset, qua parte aut quo paratu id factum sit: ne Turnus ab escensione in alterum litus eos prohiberet. — 240. *jungant* se: ut

Dixerat; et dextra discedens inpulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
Ocior et jaculo et ventos æquante sagitta:
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:
« Alma parens Idæa deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps; tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo. »

246. *altam*; Montalb. pro div. lect. *artam*. — 247. *modo* Dorvill. *undam* duo Burm. — 248. *ventos spectante s.* Sprot. Est ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο. — 251. *supera spectans* aliquot Pier. et Heins. *superaspectans* duo Moret. *supera breviter spectans* ed. pr. Burm. οὐρανὸν εἰσανιδὼν Homericum est Iliad. α, 307. — 254. *Tu mihi nunc princeps pugnæ*, suaviore sono Wakefield e cod. Coll. Jesu. — 255. *asis* solet Maro. — 246. Locus, quem laudant, Apollonii est lib. II, 600. 601, ubi Minerva simili modo Argo in Symplegadas immissam protrudit. Alter locus nostro similior est lib. IV, 930 seq. Argo in Planctas adducta. — 247. *Modus* non est ratio, modus propellendi; hoc esset tenue et jejunum in epico poeta. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio. « Impulit navem libramento peritiæ (malim « *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quæ fuerat navis. » — 249. *Inde aliæ*, sc. naves, *celerant cursus*, quum Æneæ navem evolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat: inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. — 250. *omine*, ostento, prodigio. Mox v. 255 simili metonymia *augurium* dixit.

252. Vid. sup. IX, 80. 83. 618, ubi *Dindyma* ὄρη. — 253. *Turrigeræ urbes*: Hinc ipsa Cybele turrita: est enim mater Terra sup. lib. VI, 786; cui curæ sunt; quæ amas, *ad frena leones*, frenari solitos; ut *ad lecticam servi, ad limina custos* supra IX, 648. — 254. *pugnæ princeps*, πρόμαχος, h. l. opitulans. — 255. *ut rite propinques augurium*: h. e. fac ostentum hoc rite eventum suum habere: ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poetæ et alibi est admovere, adducere, fere ut πελάσαι Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, sæpe pro eventu. Est igitur: fac eventum ostenti haud longe abesse. Ut sensus sit, quem alii volunt: *tu præsens sis et propitia hoc augurio*: Cybele deberet propinquare ipsa cum augurio. Nec Barthius bene apud Burmannum *præsentior et propior augurio adsis*. Cerda ait esse: propitium facias augurium: sed id in altero subjicitur; *adsis pede, diva, secundo*. Servius ante Cerdam idem interpretatur.

Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi; clipeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris: spes addita suscitat iras.
Tela manu jaciunt; quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant

Dorvill. *superbo* sec. Hamburg. — 256. *affatus* duo Burm. *est fatus* Goth. tert. *at interea* alter Hamb., non male, cum Goth. sec. — 258. *edicit sociis ut* Oodart. *bella sequantur* Vratisl. Nec vero in *signa sequi* arguandum, an ævo Trojano signa militaria habuerint. — 259. *aptant* aliquot Burm. *optant* sec. Hugen. pro var. lect. *armant* a m. pr. *pugnæ ve* Oudart. *aptent* et *parent* idem sunt. — 261. *cum* ex Pier. et suis reposuit Heins. pro vulgari *tum*. — 263. *e* deerat Romano. *D. omnes* Ven. — 265. *dant colla* Sprot., quod ornare aliquis possit de porrectis volantium gruum collis. Sed *dare signum* h. l. simpl. dant clamorem, v. Not. *æquora tr.* alter Hamb., quod et *Ja.* Schrader. conjiciebat, quia in Homero est,

256. 257. ornate: *revoluta ruebat* pro revolvebatur, redibat; *ruebat* pro veniebat, ut supra II, 250 *ruit oceano nox. matura luce:* adulto die, (aliter ac Ge. I, 66 *adultis solibus*, æstate provecta; et iterum aliter Tibull. IV, 1, 205 *matura dies* de morte præmatura.)

258. Parat nunc Æneas escensionem facere. Occurrit Turnus. Fit pugna in litore, ad prohibendos Trojanos ne escensionem faciant: quod navum pugnæ genus poeta ingeniose commentus est. Edicit, ut ad signa conveniant Trojani; ut *animos aptent armis*, pugnam exspectent, eique se accingant. — 261. *Clipei* a Vulcano fabrefacti usus nunc a poeta non male in medium adducitur. Apud Homerum splendidior locus est, quum Achilles sola oris majestate Teucros terrefacit Iliad. σ, 203. 215. In vss. — 264. sqq. ad clamorem spectare comparationem recte monet Servius. Nam Trojanorum multitudinem per gruum turbam poeta designare non potest, ut sup. VI, 310 sq., quum singuli in muris stent, non agmine incedant (conf. Lucan. V, 711 sqq. Stat. Theb. XII, 515 sqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Iliad. γ, 3 sqq.; ambiguum videri potest, de abitune gruum ad australes plagas, an de reditu cogitarit poeta. Ad reditum spectare videtur *fugiunt notos*. at *nubes atræ* magis conveniunt discessui sub hiemem. Videbatur igitur probabilius, quia *nubibus atris* apposuit, poetam de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitare. vid. ad Æn. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes

Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma

ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων. At ibi est pro versus Austrum. *transnant* Dorvill. cum Goth. tert. ut solent recentiores. — 267. *fama mira* Medic. a m. pr. — 268. *versare ad* Ven. *proras* Leid., male. — 270. Versus jam in Aldd. sic legitur. *capitis* Rom. Sprot. et Montalb. cum ed. Pontana Macrob. V, 10, quod deterius est. conf. ad

gruęs Ge. I, 374. 375 huc traho. Itaque vers. — 267 *notos* pro ventis hibernis ac pluviis dictos esse necesse est. *dant signa*, eduat clamorem; quatenus is pro signo est, eos vulatu adesse vel abire. *Clamor secundus*, lætus, ut alibi quoque. Reditum gruum ex australibus plagis, redeunte vere, fundum comparationis fecere alii, quorum loca apposuit Cerda: sunt Statius Theb. V, 11—16. Valer. Fl. III, 359 sqq. Claudianus de b. Gildon. 474—478. Oppian. Halieut. I, 620—625. Nonni vero locus lib. XIV, 331—337 totus ex Homero est concinnatus.

269. *totumque allabi classibus æquor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur adfluere ad litus cum *classibus*. Nec aliter Servius. 270—275. De summo armorum Æneæ, quæ a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est; Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura suat Homerica loca, quæ Maro ante oculos habuit, quæ ab otioso diligenter comparari possunt, adscribere ea non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Iliad. ε, 4—7, quem variavit in Achille Iliad. σ, 205—214. Ad hunc inprimis respexisse videtur Maro. Comparandus quoque sup. VII, 785—788. Mox v. 272 comparationem *cometæ* de suo adjecit Maro: nam Iliad. δ, 75—77 de stellæ trajectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt, quos Cerda laudat, diligenter Silius lib. I, 460—464, et Claudian. de R. Pros. I, 230—234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetæ excellere, et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., ubi cometen exustum igni et consumtum ab Ophiucho flammare, et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii, seu caniculæ comparatio tota debetur Homero: Iliad. χ, 26—33 de Achille. Cum æstu, qui sub sideris ortum exoritur, in iis terris febres tentant homines malignæ: conf. Apollon. II, 518—521 et Schol. Cic. de Div. I, 57, et Davis.; hinc mox: *Ille sitim morbosque ferens.* — 270. *apex*, cogitavit λόφον, conum, cui crista in-

Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor;
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris
Nascitur, et lævo contristat lumine cælum.
  Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præcipere, et venientis pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
« Quod votis optastis, adest, perfringere dextra;
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto

VII, 689. Tertius casus docte pro, in capite. *tristisque* Faernus emendabat apud Ursin. et Cuninghamus, sicque Erf. legit *a vertice* damnabat Pier., sed revocavit Heins. e Medic. et aliis, et ea Nonio ac Macrobin. Alii rumque iis idem Erf. *cristisque* ac *vertice* duce hujus familiæ Romano, quod equidem præferam. *que* etiam nonnullis abest, nec male. — 271. *ac vastos* Goth. sec. *umbo æreus* cum Macrob. V, 13 aliquot Pier. cum Medic. Leid. et pro div. lect. Rouend. tert., utrumque recte. conf. inf. 884, sed *aureus* poetica oratione dignius. *movet a.* Montalb. — 275. *Sanguineæ* multi apud Burm., et duo *ac Syrius*. Est autem *Sirius* adjectivæ formæ; Σείριος ἀστήρ, unde h. l. *Sirius ardor*. Vocem peregrinæ esse originis, dubitare non debebant veteres grammatici. Wakefield ita interpunxit: *aut Sirius ardor Ille, sitim morbosque ferens mortalibus ægris, Nascitur, et* — Erit adeo comparatio hæc: *umbo vomit ignes, non secus ac Sirius ardor ille nascitur.* quæ nescio an bene procedant. — 275. *lævo.* Schraderus: f. *sævo. circumstat l.* e. Goth. tert. — 276. *Haud tunc* Erf. — 277. *præcipere*, Heins. e Pier. et suis post Ge. Fabric.; vulgg., etiam Serv., *præripere*, quod toties in ejus locum successit. Ait Burmann, melius hoc convenire audaciæ Turni. Sed poeta doctius vocabulum amplecti mavult, quod eandem vim habet, ante capere, occupare. — 278. Abest hic versus Mediceo et aliis Heins., in aliis superiori præponitur, ut satis constet esse huc retractum ex sup. IX, 127. Omissus nunc in ed. Parm. — 279. *Quos v.* Parrhas. *optatis* aliquot apud Burm. *perstringere* pr. Hamb. pro var. lect: *perfingere* Dorvill. *perfringite* Parrhas. *perstringite* Ed. Ven. Burm. Sed dictum ut *aciem perstringere*, perrumpere. — 280. *In manibus Mars ipse viris* olim editum, et sic Mediceus cum aliis, inter quos tres

serta; designat tamen totam omnino galeam ære coruscantem. — 272. *liquida nocte*: translata ab aere liquido, pro clara. — 274. *Ille nascitur*, oritur *ferens*, h. e. ille ortu suo fert, *sitim morbosque*, nimium æstum et febres. Adjecta hæc ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poetæ ad exemplum Homeri. — 275. *lævo lumine*, noxio, ut *infelix*. *contristat cælum*, magna cum vi pro, fulget.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna heroe. *litora præcipere*, ante capere, occupare. — 279. *perfringere*, grave verbum, pugnare cominus, quum adhuc castra oppugnassent: ductum ab eo, quod *perfringere aciem*, perrumpere, pugnantes dicuntur. — 280. *In manibus Mars ipse*. Nunc res ad dis-

Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes; ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi egressique labant vestigia prima:
Audentis Fortuna juvat. »
Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit: multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;

Goth. cum Erf. Habet hoc ipsum quod placeat. *viris* pro vobis: sed cum adjuncto; si viri estis. Pro altera lectione, *viri*, quam Naugerius intulit, stat Rom. cum aliis, etiam Ge. Fabricii codice, qui hoc præferebat tamquam acrius adhortantis verbum. *Mars ecce* pro var. lect. pr. Hamb. — 281. *testisque* Goth. tert., belle vero testis seu testiculus, post, *conjugis suæ:* tum *non m. r.* idem. *referte* Gud. a m. pr., sicque malebat Heins., scilicet doctius hoc arbitratus. — 282. *laudesque* Egnatius videtur correxisse, sicque edd. ejus: etiam P. Dan. ed. idemque bini Goth. habeat; improbat copulam Ge. Fabric., vix ego; qui eam desidero; etsi τὰ κλέα respicit poeta. Saltem *Facta, patrum laudes;* distinguo; ut olim nonnolli in Servianis. *et laudes: ultro* Jul. Sabin., hoc et Erf.; et forte præferendum. *accurramus* Leid. *curramus* Exc. Burm. *ad undas* Ven. cum Goth. tert. *ad amnem* pr. Hamb. pro var. lect. — 283. *egressiq.* Rom. et plerique alii Pier. et Heins. scripti fere omnes. Cur ergo non receptum? magis haud dubie figuratum: *egressi labant vestigia prima* h. vestigiis primis. vulg. *egressis*, et *egressusque* aliquot Pier. *primi* sec. Moret: *primo* pr. Hamb. pro var. lect. — 284. *Audaces* pr. Hamb. a m. sec. *juvat viresque ministrat* Leid., interpolate. Ennius dixerat: *Fortibus est fortuna viris data*, ap. Macrob. VI, 1 extr. — 285. *quos d. mavult* Goth. tert. — 286. *posset* Hugen. *committere* pr. Hamb. pro var. lect. *conducere* Sprot. a m. pr. — 288. *recessus* codd. ap. Pier., quod pro interpretamento habeo; est enim h. l. de loco, quo fluctus recedunt, quousque unda procurrit, seu recurrit.

crimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; *in manu pugna*, pugnandi opportunitas est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *referto* animo, memor esto, quod modo præcessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. *laudes*, κλέα ἀνδρῶν, præclara facta. conf. Iliad. π, 207 — 209 et ad sequentia Iliad. ι, 661 sqq.

288. Pontes: τὰς ἐπιβάθρας et ἀποβάθρας navium dixit. Illustrant vocem Cerda et Guell. *servare recursus Languentis pelagi*, refluxu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non expectarunt: sed sunt *loca vadosa* litoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus. *recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenæ spatium; is locus, qui fere in sinuosis litorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *brevia:* conf. sup. I, 111. V, 221. Non autem animo dimittendum, agi hæc in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum flumini, turbatumque, et ven-

Per remos alii : speculatus litora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu,
Advertit subito proras, sociosque precatur :
« Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,

290. *Tarcho* de hoc v. ad VIII, 506. — 291. *spirant* secundum Rom., aliosque vetustiores Pierianos, tum Medic. duosque Voss., nec non ed. Junt.; adde Colot. et binos Goth., item Jul. Sab., Heinsius recepit; *spirat* a m. pr tert Rottend. Vulgo : *sperat*, qua non sperat, locum esse vadosum : id quod alienum ab h. l. Erat olim quoque *sperant*, cui præferebat *sp rat* Servius; atque plerique libri; et, qui familiam ducit, Romanus. *superat* Franc. *spectat* edd. nonnullæ ap. Pier. Sed *spirant* Heinsius illustrat ad fastidium usque plurimis locis, in quibus sententia plurimum ab hoc loco diversa est. Nunc enim est æstuare, inflatum esse, fluctus movere, κορύσσεσθαι. Jam Ge. I, 327 vidimus : *fervetque fretis spirantibus æquor*, ubi alii *spumantibus*, quod pro interpretamento est : etiam h. l. nonnulli Pieriani : *spumant*. Alia exempla dabit Heins. hic et ad Georg. l. l. Mox *fracta : strata* pro var. lect. pr. Hamb. — 293. *proram* Medic. a m. sec. — 294. *Nunc electa* tres Burm. — 295. *Tollite forte* Waddel. Animadv. crit. p. 15, perperam. Si conjecturæ indulgere vellem, dicerem me malle, *Pellite, ferte, rates*; h. impellite. Sed *ferre, tollere*, ad motum navis remorum impulsu jactatæ et elevatæ spectare potest. *fundite* Ven. *scindite* Zulich. Heinsius conj. *figite*. — 296. *premet* pr. Hamb. *illa* c. sec. Hamb. et Montalb. — 297. *puppes* Rom. Medic. et

tu adverso spirante adactum, retundit flumen veniens, et intra ostia late ipsum immittitur. — 290. *Per remos alii* : assumendum; terræ se credere saltu : remis, pro contis litore infixis, quibus nisi in litus prosiliunt.

290. Tarchon moræ impatiens, vel cum navium periculo, in mulli, qua ad litus aditum mare satis profundum daret, anfractu litoris, terræ declivi impingit navem remis concitatam, ut in ea considat, et ipsum solum pro firmamento, ac retinaculo habeat; ut nostro quoque tempore solent nautæ saltis spe abjecta naufragium facere voluntarium in amico litore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchontis navi. *Qua vada non spirant*, aqua non æstuat, nullos fluctus movet, adeoque scopulis non alliditur, aut latentes scopulos arguit. — 292. *crescenti æstu*. Nec hoc de æstu maris reciproco accipere licet; ne de mari quidem tempestate muto : sed de provolutis latius maris fluctibus, qui si locum lituris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se, et late exundant, adeoque *crescere* videri possunt : *æstum* autem pro fluctu, ut poeta, dixit. — 295. *Tollite*, attollite remos puta; *ferte*, impellite, agite navem; mox v. 300. *inferre* lituri. Hinc Claudian. de B.

Adrepta tellure semel. » Quæ talia postquam
Effatus Tarcho, socii consurgere tonsis,
Spumantisque rates arvis inferre Latinis,
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ : sed non puppis tua, Tarcho;
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps, sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
  Nec Turnum segnis retinet mora : sed rapit acer

alii pervetusti Pieriani : item Gud. a m. pr. cum Moret. binis et Regius, idque Catrœus sequutus. — 299. *Affatus* Zulich. *Est fatus* pr. Hamb. a m. sec. *Sic fatur* Bigot. *Sic fatus* Goth. tert. v. sup. 256. *Effatus T. sociis* Medic. — 300. *armis* et hic aliquot. *referre* Ven. — 301. *sidere* tert. Rottend., quod verum videtur; saltem proprium hac in re. v. Heins. Adde Tacit. Ann. II, 6 *quædam planæ carinis ut sine noxa siderent.* — 302. *innocue* Medic. a m. pr. Cuninghamus emendat : *innocuum*, perperam. Quorsum enim mutes id, quod per se bene poeticum est. — 303. *Jamque* Hugen. *infricta* alter Hamburg. *pendit* tres Burm. *vadis dorso* per appositionem dicta jungebat olim Probus ap. Servium, male. — 304. *fatigant* pr. Hamb. et Zulich. cum Erf. At vid. Not. Malim vero interpungere : *Anceps sustentata, diu fluctusque fatigat.* — 306. *remorumque* et Mentel. pr. *effluitantia* tert. Rottend. cum parte Pierianorum. *fluctuantia* Dorvill. — 307. *pedes* ante Heins., quod tuetur Romanus; sed meliores et ipsius et Pier. elegantius, *pedem* : nam alterum vulgus loquitur. *simul ora r.* Goth. tert. — 308. *capit* Goth.

Gild. 491 *Quassatis cupio tellurem figere rostris.* — 299. *consurgere remis*, conf. sup. v. 294 et 208. alibi *insurgere remis.*

301. *siccum* de litore, ut Ge. I, 363 *In sicco ludunt fulicæ*, et Homerus, ξερον, ξηρὸν pro χέρσος, Odyss. ε, 402. *innocuæ*, illæsæ; passive, ex poetarum more. — 302. 303. *dorso iniquo*. Bene sic Servius; « dorsum est durior arena (θὶν), quæ remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur. » *dorsum* tale, ῥαχίαν, in medio mari sup. Æn. I, 110 vidimus. *iniquum*, noxium, exitiosum; uti quis in *locum iniquum adductus* dicitur. *pendet anceps sustentata*, suspensa se librat, agitat, quoniam sulcum nullum solo impressit, nec firmata carina stabilem habet sedem. conf. Lucan. IX, 337, et totum locum. *fatigat fluctus* navis, dum allabentes ac recedentes eos agit, versat (cf. ad lib. VIII, 94), adeoque librata ipsa fluctuum impulsu in diversas partes versatur ; hoc magis poeticum, quam si *fluctus fatigat navem*. — 307. *unda relabens*, fluctus litus alluens, et ex allisu remeans; qui facit, ut pedem in lubrico figere nequeant.

308 — 310. Laudatur Attius in

Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virum qui maxumus ultro
Ænean petit: huic gladio perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta,
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo: nec longe, Cissea durum,

sec. — 309. *in* abest binis Burmann. *in litora* duo alii. — 310. *invadit* quatuor Heins. — 311. *statuitque L.* Goth. pr. — 312. *Therone.* Est Θήρων. — 313. *suta*, quod Rom. Medic. et alii vetust. agnoscunt, post Ursinum, Pierium et alios, asseruit Heinsius magna locorum copia, in quibus idem vocabulum restituit. *Scuta* vulgo lectum: sed in *suta* Rom. et Medic. omnesque meliores consentiunt: thoracem sutilem ex ære h. ex æreis lamellis vel catenulis designat. — 314. *suadentem* sec. Rottend. *hausit* alter Hamburg. — 315. *Lichan* bene Heins. restituit e codd. ὁ Λίχας. Vulgo *Lycam*, corrupte: alii *Lychan*, *Lican*, *Lithan*; *Licham*, *Lycum*. Porro et *sectum* Oblongus Pierii, *exemptum* alius Pier. *exemplum* alter Menag. *exceptum* alter Hamb. *excetum* Leid. — 316. *satum* nonnulli vett. Pier. — 317. *Cui licuit* vulgg., sed Romano præeunte. *Quoi* ed. pr. Burm. *Quod*

Hellenibus: *Signa extemplo canère et tela ob mœnia offerre imperat.* Prudenter poeta primum Æneam fortiter pugnantem inducit. *turmas agrestes*, *Latinos*, qui per agros habitabant: conf. sup. VII, 573, 582. VIII, 8 et IX, 607 sqq. — 311. *omen pugnæ* ad seqq. spectat: *stravit Latinos.* — 313. *ærea suta*, thoracem sutilem ex ære, hoc est, ex æris lamellis, vel catenulis. Suberat thoraci 314 *tunica squalens auro*, aurea. *Squalere* perperam a squamis ducitur; sed, ut *horrere*, de asperitate superficiei, cujus oppositum sit, *lævor* ac *nitor*, dixere poetæ, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore, vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, ut auri. Nam Accius in Pelopidis (apud Serv. h. l. et Macrob. VI, 7 in f.) distinxit squalorem auri a squamis serpentis: *ejus serpentis squamæ squalido auro et purpura prætextæ.* Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere. cf. ad Georg. IV, 91. De voce *haurit*, pro transfodit, hausto sanguine, sup. ad Æn. II, 600. *apertum*: si per thoracem adactum ferrum fuit, nudatum corpus esse non poterat: sed voc. ornat; dum vulnus infligitur, aperitur ea corporis pars. — 315. 316. *Phœbo sacrum* quippe deo medico, cujus ope ex matris utero esset servatus. An verum sit, quod Servio tradente narrant alii, omnes secto matris ventre procreatos Phœbo fuisse sacros, dubito. — 317. *Nec longe:* pro,

Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque gravis quum terra labores
Præbuit: ecce Pharo, voces dum jactat inertis,
Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,

Heins. e suis et Pier. emendavit. Utrumque Servius scriptum reperit. *Quo* Gud a m. pr., atque sic Markland. ad Stat. pag. 28 emendabat: *casus evadere ferri Quo licuit parvo?* Via probabit tale acumen, quisquis Maronem noverit. Tum *Cesca*, *Cisca*, *Scissea*, *Scisea*, *Cyssea*, corrupte. Est Κισσεύς. — 318. *Finalemque* Bigot. *Gyam* vulgg. ante Heins. Alius Gyas inter Trojanos memoratus est. lib. I, 222. 612 et al. — 319. *Dejecit leto*: Jo. Schrader. conj. *telo*, ut alibi: XI, 665. Ge. I, 339. At *sterni leto* v. e. Sil. Ital. X, 33. — 320. *Nil v.* ante Heins. *Non* Goth. sec. — 321. *comes ille* pr. Hamb. pro var. *graves* ante Heins. *cum t.* idem e Medic. a m. pr. pro *dum*, quia non *dum* redit. Sed: *A. comes usque*, *g. c.* aut *usque — dum* relinqui, et vs. sequ. legi debet *cum*. — 322. *Pharo* sapienter tuitus est post Ge. Fabricium Heinsius, ut sit a Pharus: τῷ Φάρῳ. *Pharo clamanti*; sic Rom. et Oblongus Pierii, etsi in *Pharo* accipit ut *Plato*: item Medic. Gud. et alii vetustiores. Alii *Pharon*; utrumque Servius agnoscit. *dum tractat* pr. Hamb. et Ald. *inertes* dubitat Burm. an pro glossa irrepserit, quia Serv. ad I Æn. 102 *inanes* excitat. Enimvero satis inertis est, clamare et convicia ac contumelias jactare, ubi pugnando opus erat: *inertis* ex Nonio reposuit Heinsius. — 323. *clamanti* Heins. e nonnullis, tanquam elegantius. Vulgo *clamantis*, quod et ipsum bene se habet; ambiguitas est in *clamanti*, cum sequatur, *ore*: revocavit itaque illud Wakefield. — 324. *Tum* Franc. *faventem* Rom. *flaventes* apud Probum in Arte Grammat. — 325. *Clicium*, *Licium*, *Clycium*, *Litium*, *Lacium*, *Ditium*, *Elicum*, *Eliquum*, aberratt., et *Clidon* Zulich. Est Κλύτιος.

nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique. *Servius*, ut alias, *nec mora*, hoc est statim, inde. Narratiunculas, quibus poeta nominum ac cædium factarum argumentum, per se molestum, Homeri exemplo variat, pro se quisque notabit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis: isque fuit comes Herculis, quem in hæc loca secutus (supra VIII, 201 sqq.) restitit, et consedit in Latio. Illa: *nihil illos Nil — juvere*: Homerica sunt, v. c. Iliad. ɣ, 53, 54. ɛ, 142, 143. *usque cum*, usque dum; tamdiu quam.

324 seqq. Phorcum igitur fingit poeta, vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnæ intersunt. Memorantur quatuor: primus, si modo is ex hoc numero fuit, *Cydon*, amator Clytii; alter *Mæon* vs. 337, tum *Alcanor* et tandem *Numitor* v. 342. *nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικά, *deliciæ*; *nova* bene Servius, quem primum tunc amare cœperat. *securus*, oblitus, in morte, nec memor amoris pue-

Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres;
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt : partim galea clipeoque resultant
Inrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus : fidum Æneas adfatur Achaten :
« Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graium
Iliacis campis. » Tum magnam corripit hastam,
Et jacit : illa volans clipei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra : trajecto missa lacerto

327. *juvenes* Parrhas. — 328. *obvia cohorti* ed. pr. Burm. *Phorchi* Rom. et al. — 329. *septem numeros* Medic. a m. pr. Poterat et hoc vitium in elegantiam deflecti; ut sit pro *numerus*. Melius autem sic distingui putem : *Progenies : septem n.*, quam continuari orationem, ut in Heins. et Burm. — 330. *Consiliunt* Rufin. de Schem. Lex. *Continuit* alter Hamb. *partem* Rom. *clipeo galeaque* Dorvill. — 331. *stridentia* Medic. a m. pr. — 333. *Suffice tela mihi* et mox *Sparserit in R.* Barthius ex vet. Schol. profert ad Stat. VII Theb. 593. *nullum dextra mea* Exc. Burm. — 334. *steterant* editum ante Pier. *steterint* Medic. a m. pr., tum *steteruntque* Goth. pr. et sec. cum Erf., atque a nonnullis lectum Serviana docent. *quæ* abest a Franc. *in corpora* alter Hamb. — 336. *oras* alter Hamb. et Parrhas. cum Goth. sec., ut inf. v. 477. *ærea* Mentel. pr. a m. pr. — 337. Μαίονος. *Meonis* vett. edd. *rupit* Rom. cum aliquot Burm. et Goth. binis. — 339. *Substentat* alter Hamb. *Sustentant* Franc. *lacertos* Medic. a m. pr.

rorum, qui tibi semper erat. Occurrit hoc ipsum in sensum, nec adeo diverse id poeta posuerat sup. Æn. lib. I, 350 *securus amorum germanæ*, non curans, non respiciens. (Tamen Serv. Scalig. Burman. omnes in diversa abeunt.) — 331. ea, quæ stringere poterant, corpus, *deflexit*, ut Juno Æn. lib. IX, 725, 726 in Turno : deorum apud Homerum exemplo Iliad. δ, 129 seqq. ε, 187 sq. — 333. *Suggere tela mihi;* heroum Homericorum opes : hastarum copia in armario : vide omnino Iliad. ν, 260 sqq.; puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas, et diligenter servatas Æneam secum attulisse. *non ullum dextera frustra torserit* Homerica gloriatio Polydamantis Iliad. ξ, 453 sq. — 339 — 341. impetum et vim jactus, adeoque robur Æneæ, declarat poeta : Mæonem clipeo, thorace, et pectore transfixo occiderat; nunc hasta alia ab Ænea emissa Alcanoris brachium transfigit, et *trajecto* ejus *lacerto ea fugit protinus*, porro, ulterius, per-

Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Ænean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta,
Sub mentum graviter pressa, pariterque loquentis

340. *hasta subit* pr. Moret. et Sprot. a m. pr., præcesserat id v. 338. — 341. *Dextraque per humeros* sec. Rottend. *pudibunda* Hugen. — 343. *sed non effigere* e. multis codd. et edd., alii., *affigere*, *afigere*, *effligere*, *efflingere* apud Heins. et Burm. — 344. *perstring t* duo Burm. Heins. ad Ovid. Met. XII, 273 ait esse, *leniter* stringit. Atqui hoc non admittit *per*. Præstat dicere esse pro simplici, stringit, ferit. — 345. *Viribus hic fidens* Ald. sec. et edd. aliquot ante Pierium. *Hic viribus* Ald. pr., ut et Goth. pr. *Hic curribus* Rom. *Curribus hic.* tert. *Curibus fidens* malebat Cerda jungere. At *fidens juventa*, *robore*, pro usus, habens; jam alibi monitum, ἀνὰ πιστικός. Tandem *Lausus* lectum ante Pierium. Sed *Clausus* emendavit Naugerius et Pier. v. VII, 106. Videtur autem in Claudiæ gentis gratiam Clausum hunc ornare. *Laurus* Medic. a m. pr. *lapsus* duo Burm. — 346. *Advolat* Obloogus Pierii, Hamb. pr. et sec. Rottend. cum Leid. *Dryopen*, legebatur; rescripsi *Dryopem* ex Δρύοψ. *Driopem*, *Dyopen*, erratum ap. Burmann. — 347. *presso* sphalma est ed. Burm.

git, *servatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex jactu fortis viri habebat. Uno verbo, brachium Mæoni suppositum transfigitur hasta, et tantum non rescinditur. Reliqua ad ornatum adjecta. Ita sententiam constituo, ut duæ sint hastæ ab Ænea emissæ. Nam vix probabile est, etsi verborum et sententiarum juncturam æstimanti in animum id venire potest, poetam admirationem facere voluisse, et unius hastæ jactum tam validum et efficacem narrare, ut Mæonis thorace et pectore trajecto tergum egressa, Alcanoris fratris, qui in proximo stans corruentis humeros sustentabat, dextram perstringeret. Esset sane id prodigio propius; multo magis id quod sequitur, quod Numitor frater hastam tam alte infixam haud magna opera e corpore evellit. Verum, ut dixi, ex corpore Mæonis jacentis hastam evellit, eamque in Æneam mittit Numitor. — 341. *Dextera moribunda:* qualis esse solet moribundi hominis, languida: pendet *nervis*, per nervos, h. e. tendines, ligamenta et musculos. Ita enim poetæ hac voce abutuntur: v. c. Horat. I Carm. 28, 13. Occurrit tamen et proprie dictum. Ita Macrob. VII, 9 agnoscit septem nervorum συζυγίας. — 342. Color ubique Homericus, ut et in hoc versu et in sequ. *figere contra* πῆξαι ἀντικρὺ, in adverso Æneæ corpore.

345. *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat. vid. VII, 106. *fidens primævo corpore*, juventa. cf. Var. Lect. — 347. *hasta graviter pressa*,

Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreæ de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater, et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus: adcurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniæ; magno discordes æthere venti

349. *Fronte premit* aliquot Burmann. cum Gothao. tert. — 350. *Tris* vetustiores plerique. At in codd. antiquis apud Gell. XIII, 19 priore loco *Tres*, altero *tris* lectum esse narratur, idque a poeta auri datum. Sane hominum argutias plures passim vidimus; nolo tamen judicio aurium, quod varium esse solet, refragari. Legat adeo, qui volet, *Tres quoque* tum *Et tris*. — 351. *et patria, Ismara mittunt:* malebam scriptum. Sicque video etiam Heinsium in votis habuisse; uti fuit Ge. II, 37. Sed potuit a poeta *Ismarus* pro *Ismarius* dici, ut tot alia. *Ismarus* autem non modo urbs Ciconum, circa Maroneam, Odyss. ι, 40, sed et ipse mons apud Virgil. Ecl. VI, 30. *nutrit* Leid. et Goth. tert. — 352. *Adcurrit* Heins. e Medic. et aliis reposuit, vulgo *Occurrit*. Porro *Halæsus* h. l. exaratum in ed. Heins. et Burm., cum tamen sup. VII, 724 *Halesus* inductum esset. Sed et ea, quæ Heinsius h. l. super vocis origine disputat, scripturæ *Halæsus* adversantur. Etiam in Troade erat τὸ Ἀλήσιον πεδίον: Strab. XIII, pag. 902 A. etsi huc non advocandum; nam origo et usus in ipsa Italia erat quærendus; v. Excurs. VIII, ad lib. VII, 722. — 353. *Insonis M.* Parrhas. — 355. *limite* Zulich. *limina in ipsa* Gud. a m. pr. — 356. *Magno æquore* suspicatur Burm., quia mox sequitur: *non mare*. Atqui sequitur quoque *non nubila*. Vix putes serio impressa, dum ille ἐπεφίδει, ut Hom. Iliad. ρ, 47 et alibi. — 350. *Tres Threicios Boreæ de gente suprema*. Duplex suppetit interpretatio, utraque jam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior; ad sensum tamen meum præstat posterior: *Boreæ gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciæ partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreæ de gente suprema* h. ultima, antiquissima; ut *gens* pro genere sit. *Ismara* pro Ismaria. Mons et urbs Thraciæ Ismarus: cf. Var. Lect. Putandi autem sunt illi Trojanis se adjunxisse, seu tum cum Trojani istis litoribus adhærescebant, Æn. lib. III, 13, seu in ipso bello Trojano societate armorum juncti. — 352. *Halesus, Auruncæque manus*, inter Turni socios, vid. sup. Æn. VII, 723 seqq. *Messapus*, qui Etruscos Æneæ socios ab Pelasgis oriundos ducebat: ibid. 691 sq. — 354. *Expellere*; loco depellere, movere. Laudant Iliad. μ, 417 sq.

356 sq. Comparatio prœliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Iliad. π, 765 — 771, et Ennio apud Macrob. VI, 2, nunc a Ma-

Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi; omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ
Concurrunt; hæret pede pes, densusque viro vir.
  At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Inpulerat torrens, arbustaque diruta ripis,

talia tractari. *Magnum mare* idem interpretatur tempestuosum et agitatum ventis. *Magnos fluctus* in eum sensum dici non dubito: *Magnum mare*, vix puto: sed sic dicitur pro vasto mari. — 357. *animis et viribus æquis.* Mallet forte, inquit Burmannus, qui modo *æquora* protulerat, critica prurigine laborans aliquis hic legere *æqui.* Sed docte mox docet, utrumque quidem recte dici, sed Virgilio placuisse alterum *viribus æquis*, multis in locis, v. c. inf. 431. — 358. *Nunc* in edd. ant., sicque Goth. tert. *cedit* omnes. *cedunt* Medic. a m. pr., idque Heins. arripuit, paulio cupidius. — 359. *obnixæ* et olim editum inde ab Aldd. (donec ed. Commelin. e Palat. *obnixa* intulit) et reductum ab Heinsio tanquam elegantius, per græcismum *stant contra venti obnixi* (κατὰ) *omnia.* At vide meliorem rationem interpretationis in notis. Est hujus lectionis auctoritas apud Arusianum Messium. Omnes tamen ubique fere codd. cum Romano et Mediceo *obnixa*; ut *omnia* sint *obnixa*, obnitantur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. Quod si sunt codd., in quibus *obnixi* legitur, scriptum illud in litura: præter alterum Hamb. et Moret. tert. et Goth. pr., de quibus id monitum non video. *obnoxia* sec. Rottend. Retraxit *obnixa* Cuningham. et Brunck. Habet sane utraque lectio, quo se commendet et quo se tueatur. — 360. *Teucrorum acies* sec. Rottend. — 361. *hærent* Dorvill. a m. pr. — 363. *Impulerat* e Medic. Colot. Schaff. et Moret. quarone ita ornata, ut nihil supra cogitari possit. — 359. Meliore interpunctione lectionem, prisca auctoritate pollentem, vindicatam esse puto: *Stant venti obnixi; omnia* stant obnixa *contra.* Præstat hæc ratio non modo Heinsiana in V. L. verum etiam ea, quam antea attuleram; ut esset: *stant obnixi venti contra omnia:* ut nihil sit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet; scilicet, donec aliquando turbo erumpit. — 360. *hæret pede pes:* Notissimi versus Iliad. ν, 130 seqq. a Tyrtæo expressi. conf. Klotz. ad Tyrtæum p. 33 et 59, post Cerdam. Ennius jam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV; *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir* ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Gell. Cerda, alii, in primis Stat. Theb. VIII, 398, 399. *Jam clipeus clipeis, umbone repellitur umbo; Ense minax ensis, pede pes, et cuspide cuspis.*

362. Arcades, equites ex Pallanteo ducti, et a Pallante præmissi (v. sup. 238, 239), alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, ut poeta commemoraret, quomodo Tiberim trajecissent) et duce Pallante pugnabant ea parte litoris, qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugna-

Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera quis natura loci dimittere quando
Suasit equos; unum quod rebus restat egenis;
Nunc prece, nunc dictis virtutem adcendit amaris:
« Quo fugitis, socii? per vos, et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus; ferro rumpenda per hostis
Est via, qua globus ille virum densissimus urguet:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urguemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.

Heinsius reposuit. Addit Burm. Aldinam, perperam puto; nam omnes Aldd. tuentur quod vulgo habent codd. quum Rom. *intulerat;* tum *deruta* Sprot. — 364. *Arcades* ed. pr. et N. Heinsii, operarum haud dubie vitio. — 365. *sequenti* Vratisl. — 366. *quos* Gud. *demittere* aliquot Pier. et Burmann., perperam; est enim *dimittere* voc. proprium. Burmannus laudat Suet. Cæs. 60. *quondam* Parrhas. — 367. *quod restat rebus e.* duo Hamb. — 368. *v. extendit* Parrhas. — 369. *Quos f.* Gud. a m. pr. — 370. Forte *Et ducis*. Nam est: *Vos precor et per f. f. et per d. E. nom. n.* — 371. *laudis* edd. aliquot apud Pier. et Ald. pr. cum Goth. tert. — 372. *rapienda* pr. Hamb., sed *ferro rumpitur* via cf. Burm. — 373. *Quo gl.* Rom. — 374. *p. arma* pr. Hamb., an *alma*, inquit Burm. *reposcat* Parrhas. — 376. *nobisque* Montalb. *in nobis* duo Burmann. *nobis totidem* Dorvill.

bant; verum, quum pedestri pugnæ parum assueti essent, loco cedebant; quum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, supra disputatum est ad lib. VIII, 518, 519 *rotantia* se, ut Georg. I, 163 *volventia* et tot alia in Marone. — 365. *Latio*, Latinis et Rutulis — 366. *quis — quando* paullo durius structa oratio; quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. — 367. *rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque sup. VI, 91, et Homeri ἀμηχανίη, aliorum autem ἀπορία. — 368. Comparant Iliad. μ, 267, 268. δ, 232, 240.

369. Oratio Pallantis plena fiduciæ et indignationis, sed qualis juvenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata. — 371. *quæ subit*, succedit, *æmula laudi*, qua virtutem paternam ego æmulor. — 374. *hac vos patria alta reposcit*, aut pro, *poscit*, ut eo subeatis, invadatis hostem; aut *reposcit*, vel ut e fuga conversi eo subeatis, aut ut inde victores fugato hoste redeatis. Hoc postremum forte præstat. — 375. Comparant Iliad. φ,

Ecce maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ : pelagus Trojamne petemus? »
Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus : hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus hærentem : quem non super occupat Hisbo,

377. *magna objice* seu *obice* (scribendum sic obice, nam i est pro *ii* ut Lavini. imperi.) recepit secundum Pier. Heins. vetustiorum omnium auctoritate : quem vide ad h. l. et ad Claudian. II in Eutrop. 34. Edd. et codd recent., ut Goth. tres, *magno*, quomodo et Servii ætate nonnulli legebant, parum memores et *hic* et *hæc obex* dici. Nonnulli adeo *magni* emendare ausi. vid. Serv. — 378. *pelagus Trojamne* hoc est, utrum pelagus an Trojam? *pelago Trojamne*, (quod esset : num mari Trojam novam, nam antiquam, jam excisam, Arcades petere haud poterant, petendam esse putatis?) edd. vulgg. ante Heins., quum tamen vetustiores codd. quod et Pierius monuit de suis, constanter habeant : *pelagus Trojamne*. Nisi quod Gud. et Leid. *pelagus Trojane*. Montalb. *Trojam pelagusne*. Ed. pr. Burm. *pelagus terramne* Mediol. *pelagos Trojamne*. Porro *petamus* Medic. a m. sec. Gud. et alter Mentel. cum aliis Burm. et cum aliquot Pierii, qui *petetis* ex edd. vett. habet, quod et in Goth. pr. occurrit, reliqui *petatis*. *pelago Lernamne petemus* h. e. Arcadiam, vel, *Pallanteumne petemus*, ingeniose tentabat Jo. Schrader. in schedis. — 379. *prorupit* Parrhas. — 380. *fatis primum deductus* Ven. *deductus* etiam Goth. tert. *advectus* Parrhas. — 381. *hic* quidam olim edd. ap. Pier. *vellit magno* Rom. et aliquot Heins ac Burm. cum binis Goth. et MS. Bersman., unde revocavit Cuningham. *cum* Rom. — 383. *qua spina dabat* Medic. Gud. a m. pr. Montalb. cum Colot. et Parrhas. ac Goth. sec., idque recte recipit Cuningham., idque ipse nunc sequor : postulat enim id consecutio temporum, quam poeta amat. Vulgo *dedit* editur. *hostemque retemptat* Dorvill., ineptissimus codex, a m. pr. est ἀνεσπάσατ' ἔγχος. — 384. *Quem desuper* Dorvill. et Goth. sec. *occubat* duo Moret. et var.

568. 569, et ad v. 376 Iliad. ν, 814. — 377. Cf. egregia dicta Ajacis Iliad. ο, 504 sqq. et altera 734. ubi mecum mirabere vs. 740 πόντῳ κεκλιμένοι a poeta accipi, *ponto clausi*. Nam verti : *maris claudit nos objice pontus*, de quo nunc vide Obss. ad h. l. — 378. Num mare fuga petemus, an *novam Trojam*, castra Trojanorum? atqui via ad hanc interclusa est, hoste objecto; et obsidentur castra a parte copiarum a Turno relicta sup. v. 286. conf. IX, 130 sqq. Moneo, quia Burmannus hic hæret, cum Cerda. Non est de Troja antiqua cogitandum. — 382. 383. verbo : qua parte spina per medium dorsi procedit; quæ discrimina costarum facit, s. costas intervallis diremtas inter se. — 384. *super*, aut est super hoc, dum in eo est occupatus, aut desuper, ut est 490 *Quem Turnus super adsistens*. cf. 540. 541. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper

Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas;
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;

lect. Pierii. ap. Burm. *Hisbo* e libb. refinxit Heins. pro vulgari *Hisbon*. Corrupte alii: *Hysbon*, *Hispon*, *Isbon*, *Iston*, *Hismon*, *Usbon*. — 386. *Marte* Goth. tert. — 387. *in* deest Ven. — 388. *Hinc Helenum* vett. edd., etiam Ald. pr. At *Sthenelum* ex libris, in quibus fere *Stenelum* est scriptum, defendit Pier. et Heins., ediderunique hoc Egnatius et Nauger. Nisi verum est *Sthenium*, quod Medic. Gud. et bini Rottend. habebant. *Stenium* quoque ed. pr. Burm. *Stelenum*, *Steneum*, *Steium*, *Stimum* alii. Tum: *petit*, *hinc* Parrhas. *Rhæthi*, *Reheti*, *Reti*, *Rethi*, *Hræti*, vitiose al. — 389. Ἀγχίμολον esset: ut apud Homerum Ἀγχίμαχος. *Anthemolum*, *Achemodum*, *Anchelamum*, *Archemodum*, *Ancelomum*, *Arthemolum*, *Austemolum*, aberratt. *Archemorum*, Ἀρχέμορος, quædam edd., ut ap. Juvenal. VII, 234 legitur, qui h. l. respexit. *thalamumque* ed. pr. Burm. *temerare* sec. Moret. — 390. *in agris* Gud. et tert. Rottend. cum tribus al. *armis* Leid., aberrationes perpetuæ. — 391. *Dautia* nonnulli Codd. cum Goth. pr. *Dancia* Julius Sab. *Daunia* Menag. pro div. lect. et Scheffer. cum Zulich. a m. sec., quod probat Heins. Equidem non video, cur non *Daucus* aliquis esse, aut fingi potuerit, cui duo filii essent, Larides et Thymber, *Daucia proles*. *Lauride* Goth. tert. et aliquot Burm. *Laridæ* Mentel., et *Lauridæ* Dorvill. Tum *Thymbræque*, *Tyber*, *Thiber*, *Tymber*, *Tiber* al. Quod poeta sibi in tam brevi spatio *Thymber* et *Thymbre* permisit, exemplo non caret. — 392. *Indiscreta suis*, interpungit Wakefield cum Servio; nec male; suis scil. propinquis. — 393. *Et nunc* Dorvill. *dira* Sprot. pro var. lect. et Zulich. a m. pr. *sæva* Schol. Stat. IX Theb. 295. — 394. *enses* Medic. — 395. *descissa* duo Burm.

inferre volebat Hisbo: sed id antevertit Pallas. — 388. 389. Sequitur poeta et h. l. fabulam antiquam, quam ex Avieno et Alexandro Polyhistore Servius narrat: Rhœtus, Marrubiorum (Marsorum: vid. sup. VII, 750) rex, Anchemolo filio Casperiam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, pœnæque et iræ paternæ metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. — 390. 392. Imitationes notavit Cerda Silii lib. II, 636—639 et ad 649. Lucan. III, 603—608. Add. Statii Theb. VI, 340—345. IX, 292—295. Claudiani de IV Consul. Honor. 206—211. — 391. Fuit ergo Daucus aliquis, cujus filii Larides et Thymber. — 392. ut ne a suis quidem parentibus discerni

Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas adcensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit : hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo;
Ilo, namque procul validam direxerat hastam,
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Cædit semanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis,

396. *Semianimes* Rom. et 404, et sic scribi malim. — 398. *d. et furor* Rom. cf. sup. ad IV, 91. — 399. *propter* in fine tert. Rottend., ut sit prope. Eadem varietas alibi. Burm. laudat ad Ovid. Met. V, 159. — 400. *Illo* Parrhas. Delevi nunc interpunctionem post *spatium;* nam ex animo poetæ junctura videtur esse : *hoc tantumque spatium fuit Ilo moræ*, casu tertio; h. e. moratum est mortem. — 401. *derexerat* Rom. et Medic., ut alibi. — 402. *Teucra* Do vill. *Teucrum* Goth. tert. Nec vero *Teuthra* cum Servio a *Teuthras, æ*, est repetendum, sed a *Teuthras, antis*, unde Teuthra, ut Τεύθραν et Τεύθρα. — 403. *Tyrin* Rom., ex Τύρις. — 405. *optata* vett. edd. ante Pier. cum Ald. pr. et codd. nonnulli apud Heins. et Burm. et duo Goth., perperam; non enim *æstas* optatur, sed in æstate *venti aura*. Itaque recte vetustiores, quod editum a Naugerio, *optato*, h. ex voto, ut bene Servius explicat; sed male interpungitur in Heins. et Burm. *optato, ventis*.

possent. — 396. Bona Servii et hæc nota est : « Ennii esse versum : *Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semanimesque micant oculi lucemque requirunt*. Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus. » Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. vid. apud Guell. Cerdam et Burmannum. Quanto simplicius Homerus Iliad. ι, 81. 82!

399 seq. Pallas Rhœteum *præterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta trajicit. Ita Ilus mortem hic effugit, quem Pallas hoc telo petierat. — 404. Sic et inf. v. 731 *calcibus atram Tundit humum exspirans.* σφαδάζει, λακτίζει. Quod *Rutulorum arva* pro solo, et quidem Latino, posuit, ornatus caussa fecit. — 405 seqq. Comparatio ad Homericum exemplum concinnata Iliad. λ, 155—157, forte quoque υ, 490 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304, et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto, vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens lubensque silvam incendit, et flamma lætatur : quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, ut quis in media æstate incendat silvas? hoc quidem quomodo placere, aut quomodo poetæ excidere potuerit non video. Verum nec poetæ culpa ea est, sed interpretum, qui silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi,

Dispersa inmittit silvis incendia pastor;
Conreptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantis:
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla: sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua conligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum;

Porro sec. Rotteud. *optatu*. — 406. *Dispersam* Parrhas. — 409. *dispectat* Leid. — 410. *virtus socium* Oblong. Pier. — 411. *Pallas* omnes fere vetustiores Heinsii. conf. inf. 152 lib. XI *Alesus*, *Alæsus*, *Halæsus* etiam h. l. vid. sup. ad v. 352. — 413. Λάδωνα, Φέρητά τε, Δημόδοκόν τε. *Laudona* et mox *Fereta*, *Phareta*, *Pharetra*, *Pherea*, *freta*, *fretam*, *Pheretra*, librariorum aberratt., et *Dedomocum*, *Dedemocum*, *Demodum*. — 414. *diripit* deteriores. — 416. *dispersit* e melioribus Pier. et suis Heinsius. Vulgg. cum pr. Goth. *dispergit*. In qu. Morel. *disperdit*: pr. Voss. *dispersa* et c. *permixta* — 417. *Facta* sec. Morel. *cavens* aliquot Pier. et pro div. lect. pr. Hamb., sicque alii ap. Serv. Potest et hoc defendi, etiam præferri, *cavens celerat*; sed alterum et ipsum bonum est, et a libris defenditur. Præ-

quas pastor, seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro de leguminum calamis Georg. I, 76, et de herbis lib. I, 152, et hoc sensu expressit locum Lucan. IX, 182 sqq. — 406. *dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispersit incendium: non quod diversis locis pastor fecit. — 407. *correptis mediis*; eleganter ad interiora penetrare dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta; unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exultantes, dicere ausus est. — 409. *victor*; bene Serv. voti compos, ἐπιτυχών; et 410 *in unum* locum *Burm*. Est autem vis at momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma uno loco exorta late extenditur, et nunc pugna semel a Pallante incœpta, mox ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. — 411. Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine. vid. paullo ante v. 352. — 412. seque in *sua colligit arma*, « post scutum se clausit; sic et XII, 491 » *Serv*. Est συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι, ὑπ' ἀσπίδος. — 415. *Elatam in jugulum*, puta, Halesi, quem Strymonius ense vel hasta petebat; « jugulo suo vulnus minantem. » *Serv*. Huic Strimonio igitur, quem ex Trojanis fuisse puta, Halesus manum ense amputat. — 417. Ergo Halesi parens erat vates, qui filium,

Ut senior leto canentia lumina solvit,
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri : quem sic Pallas petit ante precatus :
« Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi;
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit. »
Audiit illa deus : dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina : primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles; sternuntur Etrusci;

siat monere, nos interpunctionem mutasse. Male interpungebatur : *Fata c.* — *Halesum; Ut s.* — *solvit. Injecere m.* — 418. *Ut genitor* sec. Rottend. ex glossa. *leto canenti* Rom. — 420. *paratus* alter Hamb. — 421. *Tybre*, *Tibre*, *Timbre*, *Tymbri* inepti librarii. *ferri* Sprot. — 422. *Fortuna atque via* Franc. *Fortunamque* Exc. Burm. *diri* Mentel pr. — 423. *habebat* Medic. a m. pr. — 424. In *texit* hærere potuisse Grammaticos, quis credat? quis dubitet a *tego* esse? Halæsus clipeum prætendebat amico Imaoni, sic que suum pectus aperiebat. At Serv. a *texo*, ut sit spoliat, detexit. Sententia esset similis Iliad. δ, 468. Tum *Hymeona* Medic. et al., unde Heins. conj. *Hymæona*, et aliæ iterum aberratt. librariorum *Imæona*, *Imeona*, *Himaona*, *Himagona*, *Imahora*. Rom. *Himæonia*. Ἱμάονα. — 425. *Aradico* Goth. *telum* Rom. *dat telo* sec. Moret. *juveni dat* alter Hamb. *inerme* tres Burm. *apertum* Goth. tert., non indocte, ut alibi. — 426. *tanta* exquisitius quam *tanti*. — 427. *sunt agmine* Franc., sed *sinit* scil. esse p. *Abantum* Rom. *Abanta* Leid. — 428. *interemit* Rom. Gud. Mentel. pr. *pugnæ interimit* Dorvill. — 429.

cujus fata prævidebat, fore ut in bello caderet, eduxit; quoad viveret, in silvis. cf. sup. lib. VII, Excurs. ad v. 732. Similis locus Iliad. β, 830—834. — 418. *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; canent enim supercilia, tempora, ipsæ genæ. — 419. In altero juris, in altero sacrorum vocabulo usum poetam observat Servius: *Manus*, inquit, *injectio*, *quotiens*, *nulla judicis auctoritate expectata*, *rem nobis debitam vindicamus*. Agnoscas facile verba juris. Alterum ductum ex eo, quod Diis vel Manibus sacrati dicuntur quibus moriendum est. cf. Macrob. III, 7; unde etiam in evocandorum deorum formula devoventur hostium capita : vid. ibid. III, 9. *tela Evandri*, Pallantis hasta, quia a patre acceptam attulerat. — 424. Halesus, clipeum prætendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastæ pateret.

426. *Lausus*, Mezentii f. (VII, 649), nunc prodit; amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis juvenis; is *non sinit agmina esse perterrita* morte Halesi. *pars ingens belli*, pugnæ, pugnantium. *Abas* est is, de quo sup. X, 170. — 428.

Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis :
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit : hinc Pallas instat et urguet;
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii formæ; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus : ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
  Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios : « Tempus desistere pugnæ;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset. »
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.

Arcadia Parrhas. — 430. *a Graiis* aliquot Burm. *Teucrum* Schol. Statii Theb. III, 84. — 432. *addensent* edidit Nauger. Ge. Fabric. et Heins. e codd. aliquot; sicque poeta solet. v. VII, 794 et al. Vulgg. cum Rom. et Medic. *addensant.* Montalb. *Extremæ addensant acies* pro addensant se, addensantur. Priscian. lib. VIII *Postremi addensent acies*, at lib. IX. *Extremi addensent acies.* — 434. *His* c. Franc. — 435. *quis*, *quis* — *formæ* Heins. e Gudiano, tanquam elegantius. Vulgo *forma.* — 438. *illi* Hugen. *majora* Leid., sed *majore* bene : Turno et Ænea. — 439. *movet* Voss. et Goth. sec. *succedere* Rom. et alii Pier. et Heins., quod et hic probat; ejus interpretamentum esse *succurrere.* conf. v. 441. 444. Tuentur tamen hoc Medic. et alii; et videtur melius sententiæ convenire. — 441. *Ut vidit*, *Socii*, *t.* vel *Ut vidit*, *sociis :* Waddel. conj. Animadverss. crit. p. 37. *desistere pugna* Rom. et alii, quod vulgare esset : cum secundo casu doctius dictum, ut tot alia : *desinere irarum* etc. — 442. *ferar* tentet aliquis : sicque Bigot. et Goth. tert., prave : alterum enim eruditius, ut infinitis aliis in locis quæ in communi oratione futura erant, in præsentia deflectit Maro. *fero* Goth. pr. — 443. *pater sp.* Parrhas. — 444. *jussi* olim edd. ante Pier., in his Ald. pr., ut vulgaris oratio ferebat, *cesserunt jussi*, ut inf. XII, 696 *Discessere omnes medii spatiumque dedere.* Sed hoc

nodum pugnæ non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum : de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, ἰσοπαλαία νίκην sua virtute facit. *moram.* Sic in noto illo : *belli mora concidit Hector.* conf. supra ad IX, 155. — 432. Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, adeoque condensant aciem, ut arma vix moveri possint.

439. *soror alma.* Juturna nympha : de qua tamen nondum mentio facta : sed v. inf. XII, 139 sq. — 443. conf. II, 538. 539 et Serv. — 444. *cesserunt æquore jusso* doctius dictum, quam *jussi ipsi :*

At, Rutulum abscessu, juvenis tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu :
Talibus et dictis it contra dicta tyranni :
« Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni : sorti pater æquus utrique est.
Tolle minas : » fatus, medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes adparat ire
Comminus : utque leo, specula quum vidit ab alta

ipsum epithetum elegantius transfertur ad alterum : *æquore jusso*, quo ipsi cedere jussi fuerant : Hoc a Naugerio editum, et ex eo in aliis, habet Pierii Medic., aliique Heins. cum Goth. pr.; et hanc lectionem Servius interpretatur ex Macrob. VI, 6, sed, quod mireris in Grammatico, tanquam insolentiorem eam improbat Probus. Laudat Burm. Silium X, 447, ubi *ordine jusso*. Ex Julii Sabino patet fuisse olim qui legerent *jussu*. — 445. *Et* Dorvill. *At juvenis Rutulum accessu* Goth. tert. *tam jussa* idem cum qu. Moret. *dum* Exc. Burm. cum Goth. tert. *tamen ipsa* idem alter Menag. *ea jussa* Parrhas. Hæserunt omnes in *tum*, quod paullo asperius dictum hic videtur. *tum*, deinde Servius interpretatur. Aut junges, *At tum juvenis stupet in Turno, miratus jussa superba, discessu Rutulorum*. Variavit scilicet orationem pro vulgari : partim Rutulorum discessum, partim caussam discessus, jubente Turno, miratus. *dicta superba* Oblongus Pierii et pr. Hamb. — 446. *Miratur* Rom. et alii Pier. et Burm., ac luri Goth. — 449. *latabor* Bigot. — 450. *est* in fine abest tribus Burm. — 451. *Fatus*. Alias adjicit, *hac fatus* Jo. Schrader conj. *Fatis*. *processit* Menag. pr. et Hamb. pr. cum Goth. sec. — 453. *Dissiluit* aliquot Burm. *Subsiluit* Exc. ejusdem. — 454. *Itque* Goth. sec.

campo, quo ipsi jussi erant cedere. v. Var. Lect. 445 sqq. Pallantis personam egregie tuitus est poeta : immota juveni mens in tanto discrimine etc. — 447. *omnia* dixit pro, *totum* Turnum. — 449. 450. ornatius quam Homericum Iliad. χ, 253 ἕλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην (h. ἁλώην). Sententiam alibi inter variavit Homerus : Loca Cerda collegit. Macrobius lib. VI, 1, p. 579 ed. Lips. ex Attii Armorum judicio ductum esse versum dixit : *Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est; Si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum*. — 450. *Sorti pater æquus utrique*, scil. ferendæ par est : is est pater, qui utramque fortunam, et victoriæ et mortis gloriosæ, æquo animo ferat, ut fere Serv. Respicit enim ad verba Turni vs. 443 *cuperem ipse parens Evander adesset*. — 453. *Desiluit*, ut par pari congrederetur : ita enim heroicæ vitæ lex fert. — 454. Comparationes a leone sumtæ multæ similes sunt apud Homerum. cf. inf. ad v. 729, et Cerda ad h. l.; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς, prospicit, et quod taurum videt *meditantem in prælia* (h. exercentem, parantem se ad pugnam, v. c. spargendo are-

Stare procul campis meditantem in prælia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus inparibus; magnumque ita ad æthera fatur:
« Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis;
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni. »
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
« Stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus

455. *meditantem in prælia:* ita Heins. e Medic. et binis Pierii Vaticanis, quorum alter Rom. est: adde ed. Mediol., quum vulgo *in* abesset: *meditantem prælia taurum.* At alterum illud Heinsius illustrat partim Silii imitatione VII, 439 partim similibus, quæ affert, nonnullis tamen aliquantum diversis. Conveniunt, *proludere in pugnam, audere in prælia* sup. lib. II, 347. *irasci in cornua* Ge. III, 232, et inf. XII, 104 *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit poeta: *meditari*, exercere se, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit, *in rem.* — 456. *Evolat* Zulich. *est* duo Rottend. omittunt: at Gud. *et*, quod Heins. amplectitur; et facit utique orationem nitidiorem. Nescio, cur Burm. tacite iterum ejecerit. *venientis* vid. ad Ecl. IX, 13. — 457. *Nunc tibi* Goth. pr. — 458. *si quæ* et hic malebat Bentlei. ad Horat. Sat. II, 6, 10. *sors* aliquot Burm. *adjuvat* Medic. et alii tres. — 462. *Cernant*, sc. *morientia lumina*, Oblongus, tert. Moret. Zulich. et Franc., quod multo suavius altero; recepit quoque e cod. Coll. Jesu Wakef. *cruento* Goth. tert. — 464. *Audit* Rom. — 465. *effundit* plerique Pier. et Heins., et ipse Medic. ac Rom. Totum hemistichium ab aliena manu venisse arbitror: quum et otiosum sit, et vero etiam molestum: qui dens corde premit gemitum, ut idem ille lacrimas fundat, absurdum est, si quid video. — 466. *Cum G.* Montalb. *ita fatur* Ed. pr. Burm. — 467. *irremeabile* Oudart.

nam pede, ictum cornu minando. v. Var. Lect.). Imitatorem Silium conf. lib. V, 309—315. Statium VII Theb. 670 sqq. — 457. 458. Ubi intra teli jactum venisse Turnum videt, prævertere et occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adjuvet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460. De hoc sup. VIII, 362. 363. — 462. 463. Ornate. *Cernat Turnus* se spoliari, et ferat, sustineat, videre me victorem. — 465 sqq. Variavit et ornavit Maro ea, quæ in Sarpedonis morte Homerus præclare memoraverat Iliad. π, 431—462, et in Hectore Iliad. χ, 168 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Unum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 114 sqq. — 467. *Stat*, est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. Sententia au-

Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot gnati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi. »
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
* Vaginaque cava fulgentem deripit ensem. *
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,

cf. ad Georg. III, 284. In voc. *Stat.*, constituta, præfinita, est, argutantur veteres Grammatici apud Macrob. I, 16 extr., quasi dictum sit ad modum τοῦ μηνὸς ἱσταμένου : *extremum diem stare dicens, quasi ad quem per omnes statur — intelligens illud stare dici, ad quod acceditur.* Nisi sanam jam mentem amiseris ad Grammaticos, raro ex illis sapies. — 468. *fatis* Goth. tert. Exspectes: *vitam extendere factis.* Sed est τὸ κλέος. De hoc cf. sup. ad lib. VI, 807. ubi erat: *virtutem extendere factis.* — 470. *Hoc q.* Goth. sec. *periere d.* Oudart. pro var. lect. *gnati* Pier. e libb., al. *nati.* — 471. *Et jam* Heins. invexit e Mentel. et aliis melioribus. Sed in his et similibus codicum vix ulla esse potest auctoritas: et multo magis consentaneum argumentationi: *Etiam Turno.* Intercessit quoque spatium aliquod inter Turni necem et præsens tempus. Servius: multi, ait, *Etiam* legunt, ut sit *ecce.* Scripserat Servius: *En jam.* — 472. *Fata manent* aliquot Pier., etiam hoc recte, sed codd. consensus tuetur alterum. — 473. *torsit in arvis* Ed. Ven. Burm. Noluit poeta: *reicit ab arvis.* — 474. *immittit.* Oudart. — 475. *diripit* perperam plerique codd. et edd. ante Heins., qui illustrat *deripere.* De hoc versu valde ambigo; inutile enim et otiosum hoc intulit poeta; ensis nondum poterat esse usus, expectandum enim, ut alter hastam emitteret, donec propius accedere, et cominus pugnare possent. — 476. Variant codd. et edd. inter *humeri* et *humeris* :

tem verss. 467. 468. 469 ex Homero inhærere debuit poetæ animo Odyss. τ, 328—334, sed multo suavius ea reddita verbis numerisque. Tum petita est sententia ex intimo animi humani sensu: in tanta vitæ brevitate sui saltem memoriam post mortem aliquamdiu superesse mortalium quisque exoptat inter suos, inter amicos, inter populares; factis autem præclaris ac virtutibus generosissimus quisque et latius ampliusque et diutius et in perpetuum, idem consequi cupit. *irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit.—469 sqq.: color ex Hom. in sententiis paullo diversis Odys. γ, 108 sqq. Alii comparant ex Iliad. σ, 117. 118. 119. Achillis verba. — 473. *rejicit* quasi retro jacit; πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ, pro vulgari: retorquet, avertit; tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult, nec potest. Grammaticorum argutiæ super caussa, cur dii vultum avertant, alienæ sunt. Inf. Æn. XII, 151 Juno morte Turni instante: *Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera, possum.* cf. Var. Lect. ad Æneidos librum XII, 841.

476. 477. *tegmina humeri* seu

Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:

hoc editum inde ab Aldd., donec Commelin. alterum intulit; prius tamen Rom. cum aliis Pierianis, Ursin. et Medic., aliique Heins. tuentur. Forte parum refert, utro modo legamus; modo interpretationem recte instituamus. Vulgo de thorace accipiunt; quod ut recte fiat, vereor; ita enim *hasta, quæ in humerum inciderat*, mox per clipei oram, ἄντυγα, adacta tandem corpus strinxit, quod quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clipeus:* ut eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clipei.* In hac interpretatione *tegmina humeri* et *humerorum* esse possunt, nullo discrimine; ad perspicuitatem tamen, et ad orationis poeticæ genium, quum tertius casus poni soleat ubi vulgo secundus, præstat *humeris* legere: Hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris prætenditur, in summa clipei parte: Ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκός, ut Iliad. υ, 275; atque eo trajecto (*viam clipei molita per oras*), etiam Turni humerum stringit: ἀκρότατον — ἐπέγραψε χρόα φωτός Iliad. δ, 139; quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter inf. 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clipei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clipei trajecta) hasta *perforat inguen lævum*, imam ventris partem in sinistro latere. add. inf. XII, 924. 925. Etiam Hector saxo ab Ajace percussus narratur haud absimilem in modum Iliad. ξ, 412 nam Ajax arrepto saxo, Στῆθος βεβλήκει ὑπὲρ ἄντυγος ἀγχόθι δειρῆς. Porro *qua surgunt* Erf. In fine vs. *tegmina prima* Rom., solita varietate. — 477. *clipei est* Medic. — 478. *Partem etiam* Goth. sec., memorabilis lectio, nisi in codice tam recenti et nitide sed inscite scripto casui potius deberi videretur, aut interpretamento. *magni* Sprot. *destrinxit* Bigot. sec. Moret., et *detrinxit* Goth. tert. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret τὸ *strinxit de*, et conj. *strinxit se*, at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris doctis esse hoc græcum: τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, sc. μέρος τι; sic *strinxit de corpore* sc. partem. *strinxit* pr. Hamb. *de pectore* Ven. Simili sensu etiam *destringere* dicitur, ut aliquid detrahatur et *perstringere*, si per superficiem strictura fit. cf. Herm. Arnaen. Ep. crit. p. 56 ubi idem p. 72 mox in v. 480 *vibrans* legere mavult. — 479. *robus* Goth. tert. Est Homericum ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ.

humerorum non esse possunt thorax, ut vulgo accipiunt, nam hasta mox per clipei oram venire narratur: itaque *tegmina humerorum* ad ipsum illum clipeum referemus: hasta volans desuper per summam clipei oram incidit et penetrat, donec corpus Turni stringat. Bis igitur idem dixit: *tegmen summum humerorum et oras clipei*; et qua superior clipei pars attollitur, eminet ante humerum, dicta illa est *surgere*. Tenendum autem animo, ἄντυγα clipei tenuiorem esse umbone, faciliusque perforari posse. vid. Var. Lect. — 478. 479. *Hic Turnus.* Pallas, exiguarum virium conscius, corporis partem nudatam petierat, contra Turnus, viribus confisus, medium Pallantis clipeum trajicit. *strinxit de corpore* · græcum ἐπέγραψε τοῦ σώματος

« Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum. »
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot æris,
Quum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras, et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de volnere telum;
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Conruit in volnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super adsistens :

481. *nunc mage* duo vel tres Burm. *non m.* Reg. *nunc magis est* alii ap. Servium. At Medic. cum Moret. tert. *si mage sit*, eleganter, *magi* Rom. *penetrabile* active, ut Ge. I, 93 *p. frigus*. Tandem *p. ferrum* sec. Moret. et Franc. — 482. *ac cl.* vulgo ante Heins. *quom ferri* aliquot Pier. — 483. *Quom* codd. Pier. *Quem* Medic. et Montalb. cum Gud. et Ven., uti et Marklandus malebat ad Stat. p. 8, et recepit Cuningh. et Wakefield. *oberat totiens* Parrhas. — 484. *cuspis medium* alii; et sic vulgo editum ante Heins. — 485. *pectus ingens* Pallantis tanquam fortis et magnanimi juvenis. Male argutatur Servius et alii, ut *cuspis ingens* jungatur. *transforat* Goth. tert. — 486. *de pectore* Rom. et Goth. sec. *de corpore* Gud. Sprot. Parrhas., nec displicebat Heinsio, quoniam *volnus* statim occurret. *ferrum* Bigot. et Goth. tert. — 487. *sanguisque* edd. vulgg. ante Heins. Sed jam Fabric. Pier. monuerant, præstantiores codd. copulam non agnoscere; quæ indoctorum hominum metro male caventium emblema est. — 488. *Concidit* Oblong. *insuper* Dorvill. — 489. *Terramque* Goth. pr. *moriens ferit* conj. Burmannus Sec. ad Anthulog. Lat. p. 88. Caussam mutationis non satis perspicio; nam ipse laudat exempla Silii V, 526, et IX, 383, ubi *appetere ore, morsu, terram* in simili re occurrit: *mordere* et *mandere humum* inf. XI, 418. 669. Homericum ὀδὰξ ἕλον οὖδας, quid hoc aliud quam capere, petere. Sed aliud est, quod ambigu: an poeta hunc ipsum morientium angorem ex doloris impatientia, ira ac rabie, exhibere h. l. voluerit. Quantum video, simpliciter narrat eum pronum terram ore petiisse, h. e. procidisse: ore *cruento*: nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit. — 490. *sic ore profatur*: sc. μέρος τι. vid. Var. Lect. — 481. Color orationis ex Iliad. λ, 384. 391. 392. — 483. Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur: tot laminas ferri et æris; πτύχας Homerus dixit; *tot tauri terga*, h. est, tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam, ac pectus perforat telum. — 487. *animus* pro anima, θυμὸς pro ψυχῇ. — 488. *in vulnus*, hastæ gravi pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042 *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus*; reliqua sunt Homericum notissimum: ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Monenda hæc sunt, ne præteriisse videar. Expresserant Homerum jam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1, pag. 574 ed. Lips., et Ursin. — 489. *terram petit*, puto simpliciter esse, pro labitur ore humi afflicto. cf. Var. Lect. — 490. Ferocitas veteris ævi ex Homero adumbrata,

« Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro : qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior : haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. » Et lævo pressit pede talia fatus
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Inpressumque nefas : una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;

hemistichium in Rom. et aliis expletur : in aliis aliter. *cum voce superba* Leid. — 491. *memores inquit* pr. Hamb. — 492. Aut sic ut nunc fit, aut : *Evandro qualem m.* distingui posse, Servius putabat. — 493. *Si quid* vel *Si quis* in Gud. a m. pr. *honor* duo Burm. *honos rutuli* Goth. pr., nec tanti est, ut conjicias *honos*, *Rutuli. est* itidem duo omittunt. — 494. *constant Æ.* Sprot. — 496. *Exanimem*, præter unum Gud., omnes Heins. et Pier., at *Exanimum* olim editum. Contrarium sup. IX, 451 vidimus. *Exanimum* tamen præferam in poeta, et retraxit illud Cuninghamus.

ut insultet cæso victor : hoc loco tamen hactenus temperata et mitigata, quod Turnus corpus humandum concedit Arcadibus; at *super adsistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri jacenti; nec nisi infra vs. — 495. *lævo pressit pede*, λὰξ προσβὰς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, qui est spoliantium corpus mos, ut arma exuant; etsi h. l. unum tantum memoratur hoc, ut balteum exueret. — 492. *Qualem meruit*, l. qualem Evander meruit ut sibi remitterem filium, l. qualem Pallas virtute, et audacia sua meruit ut se remitterem, cæsum, sed nulla contumelia corporis affectum; h. ut dignus erat audax adolescens. Hoc, sequentibus consentaneum, pro vulgari dictum est : remitto Pallantem, quomodo meruit remitti; *qualis* pro *quomodo* οἷος pro ὡς : scilicet, sic, ut corpus humi mandandum concedatur. Cum irrisione dictum alii putant : Sic par erat te ex pugna dimitti. Quod mihi quidem minus probandum videtur : quandoquidem corpus patri remittit funeris honore humandum.

497. 498. Anaglyphum opus in balteo Pallantis erat cædes sponsorum suorum una nocte a Danaidibus perpetrata. Cur in hoc argumentum inciderit poeta, quærendum non est; casus obtulisse illud putandus. Brevitatis et varietatis, eoque et suavitatis, studio, structuram orationis, quam orsus erat, poeta deserit, et a quarto ad primum casum transit. Erat enim *inpressa manus juvenum*, exsculptum balteo *nefas Danaidum*, nocte nuptiali suos sponsos interimentium. Nec alio modo sup. V, 536 *Cratera impressum signis*, cui signa impressa erant, etsi exsculpta, dixit. Burmannus comparat versus extr. lib. VIII. ubi Æneas clipeum sumit *Attollens humero famamque et fata nepotum*. Idem Danaidum argumentum in clipeo copiosius

Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro;
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati, sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et quum spolia ista, diemque
Oderit! At socii multo gemitu lacrimisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert;
Quum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor

499. *Quæ bonus Eurytion* vett. edd., etiam codd. pars. Sed, quod Heins et ante eum Commelin. e Palat. reposuit, præstantiores ejus et Pier. codd. habent. Monstra corruptelæ ex aliis libris v. ap. Burm.; adde *domus Eurycion* ex Goth. — 501. *fortis* edd. vulgg. aliquot, sed cum *fato* omnino *sors* melius jungitur. — 502. *Nec servare m.* Diu hæsi in hoc *Nec*, quod prorsus incommodum esse videbam. Mox vidi nil esse aliud quam vitium edd. Burm. Nam omnes, quos evolvi, scripti et editi *Et s.* habent: itaque mutavi non cunctanter. *rebus lassata* v. apud Lutat. ad Stat. II Theb. 188. *sublata* poetæ est, quod *elata* vulgo. — 504. *sp. ipsa* Medic. a m. pr. et Leid. — 505. *Ac* Dorvill. *Imp. clipeo* apud Serv. inf. 841. *Pallanta sequentes* Zulich. — 507. *parentis* Rom., sed vulgatum elegantius. — 508. *atque eadem* pr. Hamb. *aufer* Rom. — 509. *Cui t.* Leid. *linquit* Leid. alius. — 510. *sed e. alter.* sec. Hamb.

exsculpsit Statius Theb. IV, 132 — 135. — 499. Quod artificis nomen adjicit, ut poeta, facit Homeri quoque exemplo; artis enim præstantiæ fidem hoc facit. — 501. Quæ hic, etiam vs. 507 — 509, de suo adjicit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum agitant. vid. inf. Æn. XII, 940 sqq. Hinc poetæ certatim hoc artificio usi sunt. — 503. ut lib. II, 104 *magno mercentur Atridæ*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ovante locus Iliad. ρ, 193 — 201 sq. — 507. *O dolor atque decus*. Sumserunt hinc alii passim. Exempla habent Cerda et Burm., inprimis Martialis XI, 14 *Romani decus et dolor theatri*. Supra V, 49, 50 *quem semper acerbum, semper honoratum etc.* — 509. Hæc, dum, optimo quoque rebus humanis erepto, vulgus inutile servatum videmus, dicta sunt ad vulgarem hominum sensum: quem temperant illa, quæ supra præmiserat: 465 *Stat sua cuique dies* etc. Ita poetæ assuefaciunt animos nostros, quæ in utramque partem disputari possint, videre et reputare; et hactenus sunt sapientiæ magistri, præceptores humani generis.

510. Pugnabat Æneas in altero

Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos: tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes; totidem, quos educat Ufens,
Viventis rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

511. *discrimine vitæ* Bigot. et Goth. tert., quod et ipsum bonum et alias frequentatum. — 512. *versis tempus* Gud. *succedere Teucris* Rom. et alter Hamburg. cum Goth. alt., ut sup. 439 — 514. *limen* Vratisl. *te cæde s. Turne nova* Bigot. et Goth. tert. — 516. *Omina* Exc. Burm. *primas* e Medic. Gud. et aliis ac parte Picrianorum Heinsius recepit. Vulgg. partim cum Ald. pr. *primus*, partim cum Ald. tert. et Rom. *primum*. — 517. *Tunc* in capite versus: vox hæc videtur merum versus fulcrum esse, nec quicquam aliud. Apud Servium est: Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. Observavi tamen Virgilium et aliis locis durius hac voce *tunc* et *tum* uti: sic sup. v. 445 *At Rutulum abscessu juvenis tum*: inf. 533 *jam tum Pallante peremto*, pro, jam tum quum Pallantem peremit; et eodem modo Homerus τότι interserit. Respicit autem poeta sup. lib. VIII, 102. 175 sqq. — 518. *hunc j.* Ven. — 519. *inferias quas* sec. Rottend. — 520.

agmine 310 — 361. *tenui discrimine leti*, modico mortis interstitio Serv. *letum* pro exitio, strage copiarum. — 513. *latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duos agros relicto petita: conf. sup. IX, 323. A Marone mutuatus est Silius lib. IV, 463, 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. vid. Gronov. ad Taciti German. 29. — 516. *mensæ*, *quas.* Respicit sup. lib. VIII, 102, 175 sq.

518. *Ufens;* is scilicet, de quo sup. VII, 745. VIII, 6. Alias de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipi poterat: ut *Sulmo* de Pelignorum oppido; sed et supra Sulmonem hominem vidimus lib. IX, 412. — 520. *captivoque* h. e. captivorum, eleganter pro, et quorum sanguine etc. In ulciscendo Pallante, et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli cædem ulciscitur, eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse, nemo non animadvertit, qui Homeri lectione imbutum habet animum. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos juvenes inferias Pallanti destinat, et inf. lib. XI, 81, 82 immolat Æneas. Nondum igitur ea ætate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec, quum Æneas ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum versibus 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaveri insultat v. 555 sqq., videri ille ea

Inde Mago procul infensam contenderat hastam :
Ille astu subit; at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens, effatur talia supplex :
« Per patrios Manis, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque, patrique.
Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi; non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta. »
Dixerat. Æneas contra cui talia reddit :
« Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,

perfundant Medic. — 521. *procul Mago* Parrhas. *Lago* Scheffer. *Magno* Goth. pr. *infestam* Macrob. V Sat. 2 et Rom. Gud. Muret. sec. Parrhas. *immensam* pr. Hamb. pro var. lect. Porro *contenderat* Heins. recte tuitus est (cf. sup. ad lib. V, 520) et sententiæ et præstantiorum auctoritate, inter quos Oblong. et alii Pier. Medic. a m. sec., nam a prima erat *contenderet:* unde vulgaris lectio orta : *cum tenderet.* Mentel. a m. pr. *cum tenderat.* At in Rom. *contorserat.* — 522. *hastu* Goth. pr. *hastam* alter Hamb. *ictu* Zulich. *actu* Goth. sec. *astu evadit* sec. Rottend., quod pro interpretatione esse potest. *ac tr.* vulgg. edd. et codd. pars *en tr.* a pr. m. Medic., at ab altera manu *at:* sic et Gud. aliique, unde Heins. recepit. *tremibunda* vett. cod., ut Medic. Rom. — 523. *En g. a.* Medic. *affatur* alter Hamb. et Zulich. — 524. et *spes* vulgg. *per spes* Heins. emendavit, tanquam efficacius (et ex more : cf. sup. ad III, 599. 600) dictum, ex Leid. Moret. sec. Macrob. et Donatn ad Terent., ut supra quoque VI, 364 vidimus. *per spem* Goth. tert. et *spes hæredis Iuli* Gud. ex lib. IV, 274. — 525. *gnatoque* fere omnes Heins. *paterque* Franc. — 526. *jacens* Rom. — 527. *cælata* Goth. sec. — 528. *mali* pro *mihi* Franc. *Teucrum. Graium* pr. Hamburg. pro var. lect. — 529. *aut a* probe e Medic. et aliis restituit Heins. Vulgo : *haud. tantum* sec. Rottend. — 530. *cui contra* Dorvill. Goth. pr. — 531. *Auri atque argenti* Goth. sec. *magna talenta* Leid. et Goth. tert.

ætate debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri; vide Iliad. φ, 26 sqq. ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum aperta, sed ornata, imitatio loci Homerici, Iliad. φ, 67 sqq. *Mago*, in Magum, ut toties. *subit*, ὑπέδραμε. *supervolat*, ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens* : apud Homerum plus miserationis, altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet. — 526. Duxit hæc ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 seqq. adde Iliad. κ, 378 sqq. *dabit* pro faciet, ut et alibi, δοῦναι. Male vero poetam ad grammaticam subtilitatem revocant Intpp. post Servium, ut tria genera auri, argenti, ærisque : *signatum* (in nummis), *factum* (in vasis et signis), *infectumque* (rude, grave, in massis) exprimere debuerit. *Argentum cælatum* est in vasis, opere ectypo ornatis, ut *aurum factum* quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus dixit. — 531. Sententiam ver-

Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus. »
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veste, atque insignibus armis :
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Inmolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus

cum Cod. Thuaneo apud Macrob. V, 10. cf. sup. ad IX, 265. — 532. *Gratis* alter Menag. Recordari possis Ennianum : *non cauponantes bellum sed belligerantes.* At illud paullo aliter dictum esse, satis constat : subdole pugnare, ut καπηλεύειν apud Æschyl. 547. — 533. *illa p.* Medic. — 534. *Hoc patris manes hoc ipsum s. Iul.* pro var. lect. Cod. Kœler. In *sentit* nulla varietas. — 536. *applicat* Rom. et Medic., omnesque vetustiores. Vulgg. *abdidit*, quod sup. legebatur in simili versu 553 lib. II. Variare autem poeta solet vel verbo : v. sup. ad IX, 814. — 537. *Æmonides* ante Heins., uti libb. pars : item *Emonides*, *Emenides*. — 538. *cui sacro* Rom. *redimibant*, *redimebat*, *redundabat* erratum ap. Burm. *redimeibant* alii ap. Pier. — 539. *insignibus albis*. Sic apud Serv. Probus legendum dicebat : « ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt. » Nec tamen video, quomodo *insignia* de veste possint accipi. Nisi forte voluit, certe debuit, *insignia alba*, de infula et vittis intelligi, et *veste alba* inde expleri. Ita blanditur tertio : etiam quia paullo post v. 550 in *fulgentibus armis* itidem exit. Tuentur tamen codd. τὸ *insignibus armis* et vetus Grammaticus Asper apud Servium; et *arma lecta* v. 541, nec extat *albis* nisi pro var. lect. in pr. Hamb. Ald. pr. et inde profectis. Nam Nauger. *armis* reposuit. — 540. *congressu* ed. Mediol. *ait* ed. pr. Burm. *campum* ejusd. Exc. *lassum* pr. Hamb. *lapsu* Lutat. ad Stat. VII Theb. 710. — 541. *Cerestus* aliquot edd., etiam Heins. *Segestus*

sus ornavit Claudian. de B. Getic. 604 — 615.

532. 533. Ornavit Homerica l. c. Iliad. φ, 99 sqq., et in v. 534, 535 ibid. 115 sqq. quæ conferant, quorum studia in his posita sunt. — 532. *parce gnatis tuis* pro serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur : Serv. *belli commercia* redemtionem captivorum. — 534. Eandem Anchisæ Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces v. 524, 525.

537 — 542. *Nec procul Hæmonides — Quem congressus agit;* more haud insolito, structuram mutavit; quum esse deberet : Nec procul Hæmonidem *agit.* — 541. *ingentique umbra tegit* sc. super adstans, et inclinans se, ut spolia legat. Ordo verborum simplicior erat : *lapsum immolat, superstansque ingenti umbra tegit.* Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Sane de morte tum alii, tum Ursin. Scalig. Cerda accipiunt, ut sit σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν, et quæ similia alia apud Homerum occurrunt. At

Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Volcani stirpe creatus
Cæculus, et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit: anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro dejecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, cæloque animum fortasse ferebat,

Mentel. pr. conf. Serv. — 542. *Tecta* Rom. *Læta* qu. Moret. Spolia legere, propria vox. *refert lateri* pr. Hamb. a pr. m. *triumphum* Bigot. et Goth. tert. — 544. *et juvenis Marsorum* Bigot. o *montibus* Zulich. et Goth. pr. *e m.* Sprot. et Montalb. — 545. *contra ruit* Hamb. sec. *Anauris* Rom., corrupte. *Anxiris* codd. recentiores: tres *Ansiris:* duo *Anxyris*, hoc melius: verum enim est *Anxuris*, sive, ut veteres scribebant, *Axuris*. conf. sup. VII, 799. Hic et in seqq. interpunctionem mutavi. conf. Not. — 546. *ferri* vitiose aliquot edd. e trivio: pro *orbem*, *umbo* Goth. tert. — 547. *illi* Rom. *aliquid magicum* Guellius emendabat, quem Cerda et Catrœus sequuntur: prava enim interpunctione eo devenerant, ut ad Umbronem referrent; cum autem incantationis peritum prodiderat poeta sup. VII, 750 sqq. Sed agit nunc de Anxure, homine superbo, qui insolentius increpuerat Æneam, ut solent veteres heroes in primo congressu pugnæ. *aliquid magnum* ἰπτς μέγα. Nihil notius. cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I, p. 59. *aliquod magnum* malebat Heins. *Dictum erat illi oliquid* emendaverat Waddel. pag. 36 Animadv. crit., infelicis ingenii criticus. Totus versus aberat Goth. tert Porro, pro *verbo*, *bello* Rom. — 548. *animam* tres ap. Burm. *cælumque animo*

enim *noctem*, *umbram*, *tegere oculos* recte dixeris: quis vero ferat: *tegere oliquem umbra?* et tum *umbra ingenti?* Arma detracta dat Serestо absportanda: ex more, v. c. Iliad. π, 663 — 665.

543. *Instaurant acies* puto simpl. succedunt in pugnam cum Ænea. *Cæculus* supra VII, 678, 681. *Umbro* ibid. 750, 752. Cudunt vero h. l. sibi difficultates, et molestias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem, sed ad Umbronem sqq referunt. Perperam. Brevitati studens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Cæculum et Umbronem fuisse cæsum: pergit ad Anxurem, sed variata oratione, ut eum jam ante cæsum dicat, et narrationem de eo subjungat, nam *dejecerat* sc. *Dordonides*, Æneas. Absciderat is Anxuris manum una cum clipeo, quam tenebat; Etsi sic parum placet *Et totum clipei orbem*: quum sit *sinistram et totum clipeum dejecerat*. Jam porro, *Dixerat ille* sc. Anxur. — 548. *cæloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre cælo*, pro ad cælum efferre, alias jam vidimus poetæ frequentatum de superbia et arrogantia: Et fortasse ille arrogantiorem se gesserat; dum de Ænea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbravit h. l. Silius lib. V, 403 sqq. et ibid. 411, ut mox noster 550. Ex sollenni poetarum sermone, quæ *alta* sunt, *cælum attingere* dicuntur; sup. I, 162 *gemini minantur in*

Canitiemque sibi, et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta.
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis

Ven. a m. pr., quod ornari posset verbis; ad vocem *fortasse*, quoties ad eam redeo, semper offendo. — 549. et *multos* Goth. sec. *permiserat* Ven. — 550. *Tarquitus*, *Tarquinus*, ap. Burm. — 551. *Faulo* Ven. et Gud. a m. pr.; alius, quam deus, *Silvicola Faunus* vix esse potest. Vocem e Nævio de b. Pun. I et Accio adoptatam esse ap. Macrob. VI, 5 traditum. Ita vero humani quid passus est poeta, dum subjicit v. 558 *patrio sepulcro*. Videtur hoc sensisse Jul. Sab., qui legit *Dauno*, sed sic *Silvicolæ* parum accommodatum. — 552. *sese tulit* Heins. conj. — 553. *Lorica* Ven., tum *impedit* Burm.; an *impetit?* Laboravit igitur et ipse in h. l. vid. Not. — 554. *Tunc* Goth. tert. *Cum* pr. et *plura parantis Hiscere*

cælum scopuli III, 678 Cyclopes *cælo capita alta ferentes*, et sic centena. Nec aliter Græci, inprimis tragici: res vulgo nota. Illustrat τὸ στηρίζειν οὐρανῷ Valk. ad Eurip. Hippol. 1206. Inde tropice modo ad gloriam (ut Horat. *sublimi feriam sidera vertice*) modo ad gloriæ opinionem, ac persuasionem idem traductum est, h. e. ad superbiam, jactantiam, ostentationem: ut h. l. modo ad laudes, quibus quis aliquem supra vulgus effert. Notiones explicamus; non verba.

550—556. Tarquitus cæditur ab Ænea. *exsultans* simpl. prosiliens, prodiens. — 552. 553. *Ille*, Æneas (non Tarquitus) *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. sup. ad IX, 423) magna autem cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic ut infixa hasta hæreret, nec retrahi facile posset, hinc Æneas arrepto statim ense caput dejicit. Servius *impedit:* non permisit, usui esse ad protegendum Tarquitum: neque aliter Cerda. Verum caput parum tuetur lorica clipeusque, sed galea. Est autem exquisite dictum: nam primo tribuitur ipsi Æneæ, quod hasta impeditur, dum illa per loricam et clipeum vult penetrare; nam *hasta* est casus sextus; altera poetica ratio, magis obvia, est, si *hastæ* sensus is tribuitur, ut impediat; ita poterat dici: *loricam et clipeum impedit hasta*, pro vulgari: *hasta impeditur lorica*, seu *hastam impedit lorica*: nam hasta impedita, et fixa in lorica et clipeo tenetur: sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moveri potest; eoque nec ille, qui hasta utitur. conf. inf. 794, 795. Sed in his, quæ reciproca sunt, poetæ illud sequuntur, quod minus vulgare est. — 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq., quod quidem hic factum nolimus: cf. sup. ad v. 520, 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, inprimis de Dolone Iliad. κ, 457:

Dicere, deturbat terræ; truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur :
« Istic nunc, metuende, jace : non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro :
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque inpasti volnera lambent. »
Protenus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.

Parrhas. — 555. *deturpat* a m. pr. Medic. *truncumque repente* vulgg. At *tepentem* jam antea lectum in Commelin. Heins. e Medic. et aliis, etiam Pierii ac Ge. Fabricii. *petentem* Rom. *jacentem* tert Moret.; Heins. conj. *truncumque repentem*, nimis erudite! — 556. *Pervolvens* aliquot Burm. — 557. *nunc* : *non* pro var. lect. pr. Hamb. *Nunc te* vett. edd. ap. Pier. *Nam te* Sprot. *te* multis abest. — 558. *humo* Medic. a m. sec. et Dorvill. *patrioque* nonoulli *onerabat* duo Burm. *oneravit* Gud. *ornabit* Hugeo. a m. sec. *honorabit* Dorvill., et *onerabit* emendaverat Acidalius ap. Heins. Scilicet recordandum est, *sepulcrum* h. l. esse tumulum, quo alias mortuus dicitur *premi*, quum sub eo conditus jacet; pro *membra*, *umbra*, Goth. tert. — 559. *liquere* Dorvill. a m. sec. — 561. *Antheum* Medic. Esset adeo Ἄνθειον; sed nunc Ἄνταιος est. *Lucam* bene Heins. secundum Pierium e libris : melius *Lucan* Gud. Vulgo *Lycam* : sic primam corripi probabile fieret. *Lyncam* Oblong. Alii aberrant : *Licam*, *Lican*, *Licnam*. *pr. a. Turnum* aliquot edd. ante Pier. — 562. *Prosequitur* aliquot Burm. *Numan* Medic. Diversus is ab eo, qui sup. IX, 454 memoratus. *flavumque* uterque Hamb. *Camentem*, *Carestem* aberrat. — 563. *Vulscente*, *Vulcente*, *Volsente*, *Volcente*. conf. sup. ad IX, 370. *dit. agris* Bigot. conf. sup. ad v. 201. *aquis* Goth. tert. — 564. *regnabat* Dorvill.

ubi vide ante 454 sq. Reliqua autem ex Iliad. φ, 120 — 127 petita sunt. conf. Iliad. λ, 452 sqq. — 558. *onerabit* : Scilicet sepulcrum h. l. est tumulus, τύμβος, impositus corpori, quod alias inde tumulo *premi* dicitur. conf. Var. Lect. — 560. *pisces lambent*, ut Homerus l. c. ἀπολιχμήσονται, sanguinem haurient.

561 — 564. Post alios Camertem sternit Æneas. *prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant, ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς. — 564. *Ausonidum*. Ausonidarum, ut bene Servius exponit; *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, quum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus ætatibus mansere. Jam in his locis inter Tarracinam et Caietam juxta mare *Amyclæ* fuerunt, a serpentibus deletæ, seu viperæ, seu hydri illi fuere, incolentibus urbe excedere coactis. v. Servium ad h. l. et Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. pag. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclæum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has

Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis quum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis:
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro; quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos: strictum rotat acer Lucagus ensem.

565. *Ægæon* est, Αἰγαίων. — 566. *orbibus* Franc. *auribus* alter Hamburg. pro var. lect. — 568. et *stringeret* Sprot. — 569. *descedit* Goth. tert. *in agmine* aliquot Pier. et Leid. — 570. *Nyphæi*, *Nipei*, *Riphei* in aliis. *Quin et Ufei* Ed. pr. Burmann. — 571. *Quadrijugos* aliquot Pier. Goth. tert. et Ed. pr. Burmann. *Quadrijugis in equis* Medic. a m. pr. et bini Burmann. — 572. *illum* Menag. pr. et *dura* Dorvill. — 573. *retroque fluentes* alter Hamburg. — 574. *in litore* edd. Ald. pr. et aliæ ante Pier. cum Gudian. Bigot. et pr. Hamburg. *in litora* Goth. tert.; et potest alterum illud pro interpretatione esse alterius; tum *currum* optimi quique, inquit Burmann., sicque Rom. et alius Vatic. cum Goth. sec., sed *currus* magis poeticum. *r. ad l. cursus* aliquot Pier. — 575. *Ligagus* Exc. Burm. *Licagus* Goth. sec. et mox. — 576. *In mediosque Liger frater* Goth. tert.

Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ ab Achæis habitatæ, ac diu fortiter propugnatæ tandem a Doriensibus expugnatæ sunt: hostium enim adventu sæpe temere nuntiato, quum vere hostis venisset, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est. Cetera vid. in Excurs. II ad h. Lib.

565 seqq. Splendida comparatio. Qui primus nunc deductus erat in prælium Æneas, quanta virtute, quo furore fit conspicuus! Aliter de Ægæone, seu Briareo tradit, quam Homerus Iliad. α, 403, 404, quum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, ut Cacus supra, ut Typhœus, et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, « ut non unam manum putares, *toto* etc. » Serv. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius, II Theb. 595 sq.

572. *longe gradientem;* longis gradibus incedentem; non e longinquo: μακρὰ βιβῶντα. Magnificum vero et hoc de Æneu et mox v. 579 *ingens apparuit.* — 575 sqq. Comparare solent Iliad. λ, 101 seqq.

Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Inruit, adversaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger:
« Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. » Vesano talia late
Dicta volant Ligeri; sed non et Troius heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas

578. *fruentes* alter Hamburg. *ruentes* Parrhas. et Erf. — 579. *Diruit* Ed. pr. Burm. — 580. *Cui L. ait* duo Burm. *Cui tum Liger ait* Ed. Ven. At in Ald. tert. et hinc ductis excidit totum hoc. In eadem et cett. — 581. *non currum cernis Achillis* legitur *nec* c. Heins. cum parte codd. et edd. Alii *non c.*; tum *currum* omnes Heins. cum Medic. et aliquot Pier., it. binis Goth. *Achilli* Heins. e Menag. pr. et Moret. pr.; adde Leid. et Goth. tert., utpote doctius. — 582. *Phrygios campos* Goth. alter. — 583. *His d. telis* Dorvill., atqui opp. *Phrygiæ campos. Vesani* Goth. tert. — 585. *parit* Leid. pro var. lect. Quod Servius habet: « potest legi: *Edicta parat contra* » huc spectare puto, quod alii interpungebant post *parat*: nam *edicta* vitiosum est. *jam torquet* alter Hamb. et Dorvill. a m. sec. *contorquet* Oudart. *in hostes* plerique Pier. et potiores Heins., sicque Heins. expressum dederat: quod tacite a Burm. mutatum: nec male. — 586. *prono p. in v. telo* Arusianus Messius: quod merito placet Heinsio: modo codd. addicerent. *in verbere solo* Montalb. *Lucagus at pronus pendent in verbere tela* corrupte Erf. — 587. *Ammonuit bijugis* idem Arusianus. *bijuges* Goth. sec., tum *trajecto* Medic., sed *projecto pede* recte in statu pugnandi. Ad fastidium illustravit Heinsius. cf. Macrob. VI, 4, p. 596 ed. Lips. — 588. *Aptet* duo Heins. *sub imas* sec. Moret.

aut 122 seqq., ubi duo fratres eidem currui insistunt. — 579. simpl. accipe: venit, adstitit intenta cum hasta: sed ornatius. — 581. Congressus quidem est Æneas cum Diomede Iliad. ε, 217, 275 seqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 seqq. Sed neutrius pugnæ exitus is fuit, ut poeta eum hic respexisse videri possit. Itaque Cerda est audiendus, qui sententiam eo retulit, ut omnino Latinos præferat Achivis Liger, Latium Troadi; esse ipsi rem nunc cum fortioribus viris, quos non tam facile effugiturus sit; ut supra Turnus lib. IX, 154, 155 *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga Esse putent.* — 586. *pendens in verbera.* conf. sup. lib. V, 146, 147. Ge. III, 106, 107. Hic Lucagus gladio pro flagro usus est, dum, moræ impatiens, equos ipse incitat, fratre Ligeri eos regente. Notabile autem hoc, quod Lucagus in curru stans, non hasta, ex perpetuo heroum more, sed ense utitur. conf. 577. Tum 588, 589 trajecta imo clipei ora

Fulgentis clipei, tum lævum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis adfatur amaris:
« Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ;
Ipse rotis saliens juga deseris. » Hæc ita fatus
Adripuit bijugos: frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
« Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis. »
Pluribus oranti Æneas: « haud talia dudum
Dicta dabas; morere, et fratrem ne desere frater. »
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ, vel turbinis atri

590. *volvitur agmen* Medinl. Ed. — 591. *Quem prius* emendat Jn. Schrader., quod per se non malum. *affatus* Dorvill. — 592. *Huc age* Rufioiao. de Schem. Dianœas. Ed. vet. — 593. *Perdidit* Veo. *advertere* Leid. — 595. *Abripuit* Leid. Menag. pr. et Exe. Burmann. *bijuges* etiam hie Goth. see. *inertes* vel *inertis* aliqunt Pier., ioter quns Rom., et Heins. fere omnes, etiam Medic., haud dubie elegaotius altero, etsi seosu eodem. Hie tamen Heinsio *inermes* magis arridebat: caussam non adjecit: oisi forte alterum servavit alteri loco inf. XI, 414, et potest hoc urgeri: quod Liger auriga equos regebat, adeoque sine armis erat. — 596. *delatus* Sprot. pro var. lect. In nonnullis insertum testatur post hunc Burmanous versum pessime cusum *Tendebatque tales illi de pectore voces.* — 597. *Per qui te tanti talem g. p.* Dunat. io Tereot. *qui tanti talem g* Schnl. Horat., et idem alio loco: *Æneam tanti talem g.* Foisse hic jam aotiquitus aliquid turbatum suspicabatur Heins. Melius Burm. vidit homioes istos confudisse cum h. l. versum Æn. I, 606. *parentem* Goth. pr. — 598. *et* abest Goth. tert. *sine hanc animam*, novo exemplo, fere, ut *ἔα* occurrit; v. c. Ἕκτωρ δ' ἄλλους μεν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν. Sic h. l. vitam mihi relinque, nec eripe. — 600. *et* abest ed. Medinl. et binis Goth. *non desere* duo Burm. — 601. *recludit* vel *resolvit* pr. Hamb. — 602. *ductor* probatiores Pier. et Heios. Alii edd. et scripti *victor*, ut Goth. pr. et tert. cum Erf. — 603. *Dardanus et* ali-

hasta ipsum bubonem transfigit; ut contra superiore clipei ora vulnus inferebatur supra vs. 476, ubi v. Var. Lect. — 591. *pius* epitheton nullam vim habet. Super Æneæ inhumanitate conf. sup. dicta ad v. 520. — 592. Non proditus es hosti aut fuga, aut consternatione equorum. *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitaverat v. 586 *pronus in verbera. aut vanæ umbræ* exemplo Niphæi v. 572, 573, 574, sed sponte desiluisti de curru. Similis sarcasmus Iliad. π,

More furens : tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer, et nequidquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Juppiter ultro :
« O germana mihi, atque eadem gratissima conjunx,
Ut rebare, Venus, nec te sententia fallit,
Trojanas sustentat opes; non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli. »
Cui Juno submissa : « Quid, o pulcherrime conjunx,
Sollicitas ægram, et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,

quot Pier. — 604. *fremens* Mentel. sec., sicque Rom. *erumpit* pr. Moret. *claustra* pr. Hamb. et Parrhas. — 609. *Trojanis* Sprot. *substentat* Ven. *nec*, *nunc*, *nam*, erratum apud Burmaoo. *nec* etiam Goth. tert. *non invida* Parrhas. — 610. *animosq*. Gud. a m. pr. — 611. *Cum J.* pr. Hamb. *Et J.* Rom. — 612. *me ægram* Exc. Burm. *tr. jussa t.* Medic. — 613. *quemque* Montalb. — 614. *non hæc* duo Moret. et Junt. ed. cum Goth. sec. *mihi nempe* Bigot. et Zulich., sed vid. Not.

745—750. Iterum 603 Homerica vides: conf. Iliad. ι, 87, 88. — 604. 605. Artificium narrationis velim observari in judicio et dilectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros; sed his nunc recte caremus; itaque satis erat binis versibus moneri nos de exitu oppugnationis.

606 sqq. Eo jam res erat adducta, ut Turnum Æneas assequeretur adeoque pugna inter eos fieret. Hæc ex rerum in Æneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interventu ad hoc vsus est, ut epicus poeta Homeri exemplo semel instituerat facere.

606—688. Juno, salute Turni in tempus tantum a Jove impetrata, Turnum elusum per εἴδωλον Æneæ, pugna educit. — 607. 608. Amare hæc ad Junonem; et respiciunt supra in concilio deorum a Jove pronuntiata, in posterum omnia *sola fati lege* eventura esse; neque ullo se numine interventurum esse, ut fata saltem differantur; v. ad vs. 112, 113. Comparant locum Iliad. σ, 356 sqq., adde δ, 5 sqq. — 609. 610. *non vivida virtus :* immo vero Æneæ virtus pugnam restituerat. *dextra viris*, virorum : ut solet poeta.

611. *pulcherrime* h. l. notabile, inter blanditias. — 612. *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba. — 613. *Vis in amore mihi*, pro si tuo in me amori esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset : *si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, ut olim inter amoris nostri primordia. — 614. *namque* non vacat, sed asseverat : scilicet, utique, γάρ τοι, γάρ δή. —

Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas:
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis. »
Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
« Si mora præsentis leti, tempusque caduco

615. *Turnum s. pugnæ* aliquot Pier. — 616. *Vel Dauno* Oudart. *possim* uterque Rottend. et Leid. — 617. *suo det s.* Dorvill. *modo det* Erf., sed *pio*, quatenus mortem non meruit. — 618. *deducet* duo Rottend. et Gud. — 620. *que* abest binis Burm. *oneravit* ubique legitur. Jo. Schrader. Emendatt. p. 151, memor perpetuæ varietatis in duabus voc. *onerare* et *ornare*, emendabat *ornavit*: quod sane et ipsum præclarum est, ut, *decorare*. Et qui donaria in templis suspendit, ille ornat templum: quod nunc per *limina* declarat poeta. Lucan. VI, 260 *Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis Templa potes*. Accommodatum itaque Jo. Schraderi inventum dicam et ingeniosum. Sollenne tamen non minus est copiam magnam per *implere*, *onerare*, declarare. Sup. III, 485 *Nec cedit honori, Textilibusque onerat donis*. Lectionem igitur non ausim contra omnes codices mutare, quæ nec ipsa aut minus poetica, aut absurda, aut alia de caussa damnanda sit. Mutavit tamen nunc Wakefield. — 621. *fatus* a m. sec. Medic. et Gud. cum aliis Heins., sic et Rom. cum Goth. sec. et Erf.

617. *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat: pro, nunc vero ei pereundum est in Trojanorum gratiam; etsi ille etc. — 618. *deducit nomen* h. stirpem, genus. A Junone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingere videri debet poeta, ut fortasse Pilumnus Junonis filius habitus fuerit: quod nunc ignoratur. Potest tamen illud: *nostra origine*, ita sumi, ut sive Jovis, sive omnino divina stirps et origo respiciatur. Nam si a Danae ductum Turni genus, debuit illud ad Jovem et Io referri; aut Pilumnus Jovis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc quum veriora ignoremus, præstat simpliciter de divina origine inde a Pilumno accipere: unde etiam adjectum: *Pilumnusque illi quartus pater*. conf. Exc. VII ad VII, pag. 164. — 619. 620. *et tua larga sæpe manu*. Frequens ad exorandos deos, et ad rudiora hominum, qui sacris factis tanquam donis et muneribus numen placari posse putant, ingenia accommodatum argumentum, cujus prima exempla in Homero Iliad. ϑ, 238 sq. et 203 sq.

621. Juno hoc spectabat, ut Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Jupiter sic, ut in præsens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. sup. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus Iliad. π, 439 seqq., ubi Jovi Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Juno, ac nunc Junoni Jupiter. — 622. *caduco*, exquisite, mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est: ut VI,

Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat; sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanis. »
Et Juno adlacrymans : « quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
Vana feror : quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas! »

623. *hæc ita* Leid. qu. Moret. Ed. Ven. *ponere si vis* Dorvill. a m. sec. — 627. *Et J. adlacrimans* *Multarive* Medic. a m. pr. *putes* Oudart. *poscis* idem. — 628. *Quoi J. allacrimans.* Vulgo e Medic. et aliis Heinsius. Edd. Mediol. et Ald. pr. *Cui J. lacri-* inde a Naugerio : *Cui J. illacrimans.* At præcessit *Cui* v. 621. Rom. *Quod si* Gud. et Sprot. *mans.* Duo Moret. et pr. Hamb. *Cui J. adlacrimans.* *quæ voce gr.* Rom. et pars ita *atque* esset dictum pro utique. sic sane, ἢ δή. *data vita* Rom., non Ser- codd. Pier., Heins. et Burm. cum Goth. pr. — 629. quod et vius, quem Heins. nominat. — 630. *haud ego* Oudart. et Exc. Burm., *Quid ut o* Ed. pr. ipsum defendi posset. — 631. *ferar* Dorvill. *Quod uti p.* Gud. *ultro p.* tert. Burm. *Quin o*, et, *Quin ut o*, vett. edd. cf. Pier. *Quin ut* Goth. pr. *Quod ut opto tuis* Erf.

481 *bello caduci*, cadentes. — 623. *meque hoc ita ponere sentis*: sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *ponere* docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. — 625. *vacat* exquisitius quam *licet* : nihil ultra. — 626. *venia*, concessio : quod concedam, indulgeam.

628. Belli exitum fatalem immutatum non iri Jupiter pronuntiaverat : de Turno nil meminerat. Juno itaque Jovem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de caussa, seu Veneris jurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, utinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi gravaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, ut Turno vita esset incolumis! *Quid si* valet idem, quod, cur non? quid ni? τί οὖν; εἰ καὶ, quid mali inde futurum esset, si; vel, quantum, quam magnum id foret, si — rediitque adeo sententia ad optativam : o si! *gravaris* sc. dare. *rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat : Enimvero, *nunc*, *manet* etc. — 630. 631. *aut ego veri vana feror*, nisi admodum fallor, a vero aberro. *vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* græce dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. *Quod*, καθ' ὅ, qua in re tamen utinam frustra metuam, et utinam tu consilium de Turno mutes.

Hæc ubi dicta dedit, cælo se protenus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ, visu mirabile monstrum,
Dardaniis ornat telis; clipeumque, jubasque
Divini adsimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum; gressusque effingit euntis;
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.

634. Post hunc in Moret. sec. retractus erat versus ex lib. XI, 144 *Ordine flammarum et late discriminat agros.* — 635. *et L. tecta* aliquot Pier. Alii *I. a petit et Laurentia castra.* — 637. *miserabile* Ven., sicque edd. nonnullæ diobolares. — 638. *armat* pro div. lect. Dorvill. et *jubamque.* — 639. *verba* vel *membra* Gud. — 640. *gressumque* Medic., idque præfert Cuningham ; etiam Wakef quia ambigua est structura in vulgata. *affigit* Ven. *inertes* Goth. sec., felix librarii lapsus, si intelligas esse gressus non veros, sed per ludibrium assimulatos : ut modo *inania verba.* — 641. *qualis* binis locis Priscianus — 642. *ludunt insomnia* pars codd. Heins. et Burm., sicque Goth. tert. Omiserat, puto, aliquis præpositum verbi : *deludunt.* In Hugen. *deducunt s.* In tert. Moret. *alludunt s.*

633 sqq. In simulacro Æneæ conflando habuit Apollinem Homericum, quem sequeretur, qui Æneæ εἴδωλον objicit Diomedi Iliad. ε, 449 sq. φάσμα. Inventum autem hoc Junonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam suasisset, more viri fortis Turnus fugæ mortem prætulisset. cf. Serv. ad 644. vid. inf. 666 sqq. Imitatus, sed sobrie, Silius X, 83 seq , et paullo pinguius, in fraude Annibali a Junone facta lib. XVII, 528 seqq. — 572 seq. In quo loco multa ex nostro expressa. Antiquissimum hujus generis εἴδωλον, Euripidi φασμα, est nubes in Junonis speciem mutata et Ixioni objecta. Dicas forte Junonem et h. l. sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe, quæ aeris erat symbolum antiquæ Græciæ ; unde Iris erat ejus ministra. Sed a Marone hæc aliena sunt, quippe cui Juno persona poetica est, qua caussam efficientem rei vulgari modo non tractandæ subjicit, accommodate tamen ad mythorum fidem. *nimbo succincta*, nube. *hiemem agens*, turbinem, procellam. Novum hoc ad deæ præsentiam designandam, sed in ἐπιφανείαις deorum in templis non insolens : vide Callimach. in Apoll. pr. et Iulpp. Cerda laudat ex Valer. Fl. II, 115 *Quum dea* (Venus) *se piceo* per sudum *turbida nimbo Præcipitat.* — 638. *telis* h. l. pro armis, paullo durius; nisi de valida Æneæ hasta accipere præstat. Mox *jubas* pro galea cum crista. — 639. *inania verba* ipse mox interpretatur : « *dat* sine mente *sonum.* » — 641. *figuras*, εἴδωλα. Ante oculos fuisse Lucret. I, 133

At primas læta ante acies exsultat imago,
Inritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
« Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas. »
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram adtigerat; rumpit Saturnia funem,
Avolsamque rapit revoluta per æquora navem.

643. *Aut p.* Zulich. et Ed. Junt. *læti* Dorvill. — 644. *ac voce* Menag. pr. et Goth. tert. *aut* aliquot Burmann. — 645. versus deerat Goth. tert. — 647. *versum Ænean* Sprot. et Montalb., nec male. *Ænean versum incedere* alter Menag. *Æneam adversum* Zulich. et Ed. P. Daniel. cum Goth. tert. *ubi cedere* Parrhas. — 652. ut *ferre* Franc. — 653. *saxi* — *celsi* Goth. tert. — 654. *Inpositis* Hugen. *ponte peracto* Goth. tert. — 655. *Clusiniis* Medic. a m. sec. *Claustrinis* Ed. pr. Borm. *adventus* Ven. *Osimius* Oudart. *Osirius* Goth. sec., sicque aliquot Pier. cum Rom. *Osinus* Franc. *Onisius* Bigot. pro var. lect. Ineptit Servius, qui Massicum Osimium hinc exsculpit, et Grammaticus apud Macrob. V, 15, p. 532, qui hæc reprehendit. — 656. *Huic* Medic. *Æneæ trepida* Ald. pr. et Goth. pr. *trepidam Æneæ* alter Hamb. — 657. *in tenebras* Hugen. *in latebris* pr. Menag. *Latebras* pro refugio dixit. *segnius* alter Hamb. — 659. *rupit* aliquot Heins. cum Goth. pr. sicque edd. apud Pier. et Rom. — 660. *Avolsam* et *Advulsam* in Pier.

— 136 observatum Macrobio VI, 1, p. 577 Lips. — 648 *turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv. Perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. — 652. nec sentit et intelligit, suam exultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens. Nisi mavis *gaudia* esse dicta pro ipso simulacro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653. Stabat forte navis ita admota litori saxoso, ut pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de litore, quatenus eminet. *rex*, ex more veteris ævi pro viro ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis. cf. v. 166, et Exc. I. — 660. *æquora revoluta*, de fluc-

Illum autem Æneas absentem in prælia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago;
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atræ,
Quum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
« Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?

libb. *Evulsam* Leid. *resoluta* Goth. tert. *navim* Pier. malebat ex vett. scriptis. *classem* Ven. — 661. *Ille autem* Gud., quod se non capere profitetur Heins. Ex Servio tamen facile est ad intelligendum. Legerunt olim nonnulli, quod Romanus quoque exhibebat: *Ille autem Ænean absentem in pr. poscit*. Ita vero sequens versus non facilis erat ad expediendum. Urbanus *virum corpora* de nautis in navi inventis accipiebat. Præstat utique lectio vulgata. Verum si ex animo dicendum est, quod sentio, utrumque versum 661, 662 aut alienum esse arbitror, aut a Marone ad marginem appictum, necdum reliquo carmini accommodatum. *absentem Æneas* Rottend. alter, et Exc. Burm. — 662. *viro* Parrhas. ex *virom*. *dimittit* multi. — 663. *Tunc* ante Pier. — 664. *se miscuit* Goth. alt. *arte* Franc. — 665. *Tum* duo Burm. *Tunc* Goth. tert. *T. interea magnus fert* Ven. *interea medio* Rom. et Goth. alter. *in medio* Montalb. — 666. *saluti* pr. Hamb. pro var. lect. *ignarusque salutis* Goth. sec. — 667. *ad sidera tollit* plerique Pier. pars Heins. et Burm. cum Goth. tert. et Erf. — 668. *tantum me* Zulich. Sprot. Ed. pr. *tanto* in Rom. et plerisque Pier., in aliis *n'* erasum. Tuetur tamen *tanton'*, quæ Medicei et aliorum lectio est, Priscianus. cf. sup. V, 319. Equidem nondum credo ne ita elisum fuisse a poeta: sed si *n* ab eo profectum, esse debet ex *an* eliso: *tanto'n*, *Pyrrhi'n*. — 669. *Dixisti* Goth. tert. *impendere* Ven. *expandere* pr. Moret. — 670. *quem me fuga quæve reducit?* Zulich. *quo me fuga quove reducet* alius ap. Burm. *quæve redu* et aliquot Pier. *quove reducit* Medic., sed in marg. *quemve*. Præclare Servius: *quem*, qualem: IX, 481 *Hunc ego te, Euryale, adspicio;* quomodo et qua cum existimatione redibo? Tandem *reducit* Rom. Gud. et magna ceterorum Pier. et Heins. pars, etiam edd. vett. cum Goth. tert., nunc receptum video a Cuninghamo et Brunck. *reducat* Dorvill. — 671. *Laurentesne* ante Heins. vulgg. Alii *Laurentesque*.

tuum recessu, refluxu, a litore accipio.

666. *ingratus salutis* exquisite ad Græcum morem *ἀχάριστος σωτηρίας* sc. ἕνεκα: quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo ante, *veri vana*. — 668. Vir fortis fugæ flagitium appellat *crimen* et *pœnam*. Tota oratio gravissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem præterquam Horatianæ Europæ querelas tantum

Quosne, nefas, omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Adcipio: quid ago? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos, o potius miserescite, venti,
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sævisque vadis immittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur. »
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens

673. *Quisne* (pro *eosne*) Aspri est lectio apud Servium ab Heinsio recepta, accedente uno Leid., nec abhorret Medic. a m. sec. *Quosve*, et sic ceteri Heins. cum Goth. pr. Vulgo: *Quosque*, nec aliter Rom. Goth. tert. *Quodque*. Tum *in* in plurimis Pier. et Heins. desideratum. *relinquo* Franc. — 674. *pallentes*, quod miror Cuninghamum probare, Medic. a m. pr. Bigot. et Goth. tert., alii *pullantes*. *gemitusque* Vratisl. et Ed. pr. Burmann. — 675. *Adspicio* Goth. tert. et Dorvill. *Quid ago?* ex Mediceo et ceteris suis restituit Heins. pro *Quid agam? Quid ego?* Erf. Porro *et quæ* Medic. a m. pr., pro *ecquæ*, potabat Heins. cf. ad III, 341. *satis una* Bigot. *dehiscet* Rom., probante Pierio, sex Heins. duoque Burmann. *dehiscit* pr. Voss. Zulich. a m. pr. Goth. tert. — 676. *o* aberat Rom. o *vos o potius* Medic. Pierii. — 677. *In Syrtis*, *in saxa* Priscian. lib. VII; et sic Menag. alt., quum tamen *Syrtes* statim sequantur. — 678. *Ferre* pr. Hamburg. *sævisque malis* Goth. tert. *Syrtes*, quæ vulgo leguntur, tuetur Heins. e pr. Moret Gud. et utroque Rottend. Utinam simul interpretationem suppeditasset: quam talem esse arbitror: *immittite Syrtes* h. in Syrtes, ut et alibi amat: *sævis vadis*, absolute, ubi vada exitiosa sunt. Nam si malis accipere: *et*, *o Syrtes*, *vadis immittite!* alienum hoc esset ab hoc loco, quum a Syrtibus Africæ longe absit nunc Turnus. Vulgata lectio, Medicei quoque, multo suavior et lenior: *Syrtis*. Est enim et una Syrtis: ut IV, 41; et sic *vada Syrtis*, ut *Syrtium*. Nec Servius aliter legerat; itaque revocavi, comite Brunckio. Sup. I, 111 *In brevia et Syrtes*, *urget — Illiditque vadis atque aggere cingit arenæ*. — 679. *Rutulus* Ed. pr. Burm. et Mediol. *neque* vulgo ante Heins. *fata* Exc. Burmann. *sequantur* in iisdem, Leid. et pr. Hamburg. — 680. *animum* magna pars codd., ut sibi Heinsius non constet, qui græcismum hic non, ut alibi, sæpe non hac codd. auctoritate, recepit. — 681. *ob tantum mucrone* Parrhas. *mucronem* Zulich. et Goth. pr. Sicque Priscianus legit et interpretatur apud Pier. et Heins., non indocte, *induere se* (in) *mucronem*. Romanus: *mucroni*. Sed et *mucrone se induere* elegans satis: de mucrone infixo,

miserationis facientes: *Unde? quo veni? levis una mors est*, Carm. III, 27, 36. — 673. *Quosne* docte pro eosne? — 675. 676. In pudore sollenne hoc jam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, nec argutandum in eo quod nunc mari fertur. conf. sup. ad IV, 24. — 677. Comparant Helenæ illa Iliad. ζ, 343 sqq. — 678. immittite navem in vada Syrtis, in Syrtin vadosam. vid. Var. Lect. — 681. Sollenne est poetis: *induere se telo* et *in telum*, quæ passim occurrunt, mucrone infixo et visceribus recepto, ut corpore quasi condatur et tegatur: conf.

Induat, et crudum per costas exigat ensem:
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxuma Juno
Continuit; juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo,
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
  At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantis.

qui adeo a corpore et visceribus tegitur et absconditur. *φασγάνῳ ἀμφικυλίων* Pindar. dixit Nem. 8, 40. — 682. *Imbuat* Ed. pr. Burm. et *durum* Rom., male. cf. inf. lib. XII, 507. 508. *per c. dirigat* aliquot Pier. — 683 *jaceat* pr. Moret. et Ed. Junt. *jactet* Rom. *in litora* Goth. tert. — 684. *Cornua* Medic. a m. pr. *que* deest Zulich. — 686. *Conticuit* Goth. tert. *animo* vulgo editum inde ab Aldd., idque tuetur pars codd. Pierii et Heinsii cum Goth. tert. (at sec. *animis*) *animo miserata* unusquisque facile intelligit: sicque sup. VI, 332, ubi etiam Medic. *animi*: quod et hic Medic. et Rom. habent aliique; receptum in edd. a Commelin. ex Palat., at agnoscit Servius et Arusianus Messius. At *animi miserata* non eodem sensu dictum esse potest. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi objectam denotare solet, ut in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. provocat. lib. XI, 381 *ni pœnæ juvenem indignæ miseratus ab alto Jupiter*; et sic in omnibus exemplis, quæ vidi. Hic ergo esse debet miserata Turnum *animi*, ut Græcis *θυμοῦ* sc. ἕνεκα, quod Turnum ira, dolore, pudore, tantopere commotum videt ex eo, quod e pugna subductus erat. — 687. *æstu fluctuque* Goth. pr., eodem ordine et geminata copula Ed. Mediol. et P. Dan. — 688. *antiqui* Menag. et Hamb. sec., ut sit stirpis auctor; sed sup. 616 *Dauno — parenti. ad undam* pr. Hamb. — 689. *monitu* Parrhas. — 690. *Successit* Goth. sec. *invasit* Menag. et Hamb. priores.

Var. Lect. — 683. *fluctibus*, in medios fl. an in medium, h. altum mare se jaciat. — 686. *animi miserata* Serv. pro: animo m., sicut XII, 19 *O præstans animi juvenis.* Immo vero est: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *juvenem repressit, miserata* (eum) *animi.* — 687. *æstu*; an h. l. vento? usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento; *æstus*, motus maris ex natura sua. Erit ergo *æstus secundus* h. l. qui non in altum abripiebat, sed litori admovebat navem. — 688. *urbem*, Ardeam.

689—754. Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cujus facta strenua enarrantur. *Jovis monitis*, impulsu; conf. sup. IX, 184, 185. Adde Servium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Jove monito. Atqui poetæ, si deorum ministeriis utuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poetæ curarunt, qui multa impia et scelesta, intercedente deorum opera, facta narrant: quum id solum reputarent, « ut rei miræ et insolitæ

Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cælique marisque,
Ipsa inmota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem;
Sed Latagum saxo, atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evanthen Phrygium, Paridisque Mimanta

691. *Tyride* Goth. sec. Ne cogites de Tyrrhidis VII, 484; est enim merus librarii stupor. *unus* Parrhas. et a m. sec. Dorvill. — 694. *expastaque* Ald. — 695. *præfert* Leid. — 696. *manet* suavius quidem meo sensu, Oblongus Pierii et Medic. a m. sec. (sed a pr. *manent*), receptum quoque nunc a Brunckio; ita vero deficit complementum sententiæ: *ille* enim non habet verbum, ad quod se referat, nisi scribas: *ille, velut rupes — minas perfert cælique marisque, ipsa immota, manet*; ut sit *ipse manet*. Sed hoc parum placet. Præstat prava interpunctione mutata rescribere, ut feci: *ille — prolem — Sternit humi. manes* Franc. *maneus* tamen Rom. et reliqui omnes. *proles* alter Hamb. Tum *Dolychaonis*, *Dolicoonis*, *Dolichaonis*, *Delicaonis*, *Donichaonis* librarii: *prolemque Licaonis* Montalb., et *p. Lycaonis* Ed. Ven. Est utique vera lectio, quam et Mediceus habet, *Dolichaonis*: ex δόλιχος, vel Δολίχη aut Δολιχὴ, quæ insulæ ad Lyciam erat, unde Δολιχαιεὺς, Δολιχάων. — 697. *Lathagum*, *Lotagum*, *Litagum*, iidem stipites librarii: et *Pelmum*. — 698. *Latago* maluisse Heinsium narrat Burm. Non sequar: *Latagum* (κατὰ τὸ) *os* o. est doctius. *ingentis fr. montis* tres ap. Burm. — 699. *adversum* Gud. a m. pr. *aversam* Franc. *adverso* Parrhas. *adversa* Goth. sec. — 700. *involvi* Franc. *armaque lapso* Zulich. — 702. *Evanthen* ex Mediceo

caussa et auctor inventus esset.» — 691. Tyrrheni in Æneæ acie, qui sub Tarchonte tenebantur (cf. VIII, 494, 495, et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696 — 699 occiduntur. — 693. *velut rupes* Iliad. ε, 618 sqq., sed majore cum ornatu. cf. sup. VII, 586 sqq.

702 — 706. Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba: commentum poetæ ad variandam narrationem; quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante Iliad. σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tanquam Antenoris uxor et Cissei filia, Iliad. ζ, 298, 299. λ, 223, 224; contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718. Sed poeta potuit alios, forte tragicos, sequi, qui hæc variaverant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba vers. 3, monente quoque Servio. Potest etiam Theano haberi diver-

Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans
Cisseis regina Parin; Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis

bene restituit Heins. Est et apud Homerum Εὐανθής. Eodem alludunt librariorum aberrationes: *Evnthen*, *Evanthen*, vulgg. *Eventem*: quod Rom. habet. *Enantem* Vratisl. *Ovantem* Franc. *Mimantem* Μίμαντα jam Pier. emendavit ex Rom. Vulg. *Minanta*, alii *Minantha*, *Minanti*, *Minata*, *Myantha*, *Minantem*, *Numata*. — 703. Θεανώ. At ed. Ald. pr. et hinc profectæ *Theana*, sicque codd. multi: item *Teana*, *Theama*. — 704. *Amico* al. *genitore Amyco* Bentleii emendatio. v. ad vs. sequ. *ut face* malebat Heins., sed *et* inversionem poeticæ orationi consentaneam facit. *prægnas* ed. Junt., ut alibi scribendi mos habetur. — 705. *Parim* aliquot Heins. cum binis Goth., et agnoscit Carisius lib. I. Quod sequebatur in edd. *Parin creat* (Medic. a m. pr. *crepat*) luce clarius erat vitium: ut illud non dudum sublatum merito mirareris. Quid enim: *Cisseis regina Parin creat: urbe paterna Occubat*: quis quæso? Mendum subolfecerunt jam alii viri ingeniosi apud Pierium, sed ii situm alio loco quærebant et emendabant: *Occubat hic Carum Laurens*. Et Cuninghamus dedit: *Urbe paterna Hic cubat*: Obvium est, *Paridis* nomen repetitum excidisse: ejusque locum, monente metro, aliena voce *creat* esse expletum: idque vidit dudum acutissimus Bentleius ad Horat. Epod. V, 28, et legere jussit: *Cisseis regina Parim. Paris urbe p.* Et sic est haud dubie legendum, judice quoque subtilissimi ingenii viro, Marklando, ad Statii Silv. p. 43. Quæ Iohnsonus in Aristarcho P. II, p. 50 contra disputavit, hominis cavillantis sunt argutiæ, non ingenue disputantis. Aliud est, quod Uptonus ad Spencer. (*Fairy Queen*) T. II, p. 362 pro vulgata affert: solere poetas propositionem, quæ per relativum erat efferenda, demonstrative efferre. Sed non vidit vir doctissimus, h. l. duo opposita jungi: alter, alter ille. — 706. *Occupat* aliquod Burmann. et Goth. *ignotum* fuisse qui legerent ex Servio suspicio fit: et Pier. in codd. lituram viderat. cf. ad. v. 705. — 707. *morsus* Serv. ad XII, 4.

sa ab illa Homeri. — 704. *face prægnans Cisseis*, Hecuba, jam sup. VII, 319, 320. *nec face tantum Cisseis prægnans ignes enixa jugales*. De *Cisseo* v. ad lib. V, 536, 537. — 706. *ignarum* h. l. pro ignotum; passive, ut et alibi in poetis, v. c. Ovid. Met. VII, 404 *Jamque aderat Theseus proles ignara parenti*. Eadem nocte, sed dispari fato nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus jacet. conf. Gell. IX, 12 f. Quod si vetus hæc auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, uti quoque Serv. — 707 — 718. Exquisite ornatus locus: quem jam Homerus tractaverat Iliad. λ, 414 — 419 tam præclare, ut vix contendere cum eo quemquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia, tum hæc attulit, quod, quum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto: εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο, accurate loca descripsit, aprorum frequentia et præstantia notabilia, in Vesulo, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Piedmontii

Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus;
Sed jaculis, tutisque procul clamoribus instant:

708. *Vesvius* Rom. *Venulus* Zulich. In Veneto ordo hic erat: *m. altis*, *Defendit multos V.* — *annos*, *Actus aper.* — 709. *multoque* Medic. Equidem pro *que* malim codices suppeditare *ve*; *multosve pal. L.* Nunc video jam Serviana inter legi: « *multosque* pro *multosve*. » Et hoc nemo arripuit. *silvam P. arundineam* Erf. — 710. *Pastus* Antiptosin esse dixerat Servius pro, *Pastum*. Ideirco id sollicitat idem Bentleius: non enim casus mutationem ferri posse. Itaque legit *Pascit* vel *Pavit*. Suaviter utique hoc legeretur, fateor. Ferri quoque posset quod Coninghamus dedit: *Pastum in arundinea*. Sed *Pastus*, quod horridiorem juncturam facit, severitatem orationi affert epico carmine dignam; dum modo verba rite jungas: *velut aper* — *Pastus* — *Substitit*. Schol. Cruqu. Horat. Serm. II, 4, 42 laudat: *Pastus siliquis et arundine longa*. Tum in fine *est* deest Sprot. et Goth. — 711. *feros* pr. Hamb. a m. sec. *armis* Hugen. et Oudart. a m. sec., minus scite. — 712. *propiusque* Gud. et Leid. cum Goth. sec. Deficit copula aliis. — 713. *totisque* aliquot Burm. Qui sequuntur versus, in editis alio ordine se excipiebant: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus. Ille autem. Dentibus.* Non multo acumine opus est, ut perspicias, quod puerili quoque diligentia deprehendere me memini, versus sic constitutos sede sua esse motos, et nunc sequi debere: *Ille autem. Dentibus infr.*, et post hos demum: *Haud aliter. Non ulli. Missilibus.* Nihil liquidius esse potest, quam ad comparationem et ad aprum versus. *Ille autem. Dentibus infr.* esse retrahendos. Monuerunt hoc idem viri docti, Scaliger in Prolegom. in Manilium, H. Stephanus, et alius vir doctus apud Guell. Quibus Heins. et Burm., qui poetam recensebant, et a quibus tot alia mutata sunt, quæ bene ferri poterant, obtemperare debebant; obtemperavit Cuninghamus. Discessi quoque a vulgata ratione in edit. altera minore; nec aliter Brunck. edidit. Etiam luxationis caussam deprehendere mihi videor in hoc, quod transitus ad comparatum ab eo sit, quod vss. 712. 713 exponitur. Haud aliter nulli eorum, quibus etc., ut apro

extremis versus Delphinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvosus, de quo v. Cluver. Ital. ant. p. 886, 887 et Vulp. in Latio Tom. VI, p. 37; hinc *silva Pastus arundinea*. Horat. II Serm. 4, 42 *aper Laurens, ulvis et arundine pinguis;* add. loca apud Bentlei. ad Horat. Epod. V, 28. Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est;* et *Substitit infremuitque ferox et inhorruit armos;* quod Hesiodus in simili loco non neglexit: Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν; in Scuto Herc. 386, 391; nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est studiosis Iliad. ν, 471—476. Ornatiora quoque sunt, quam apud Homerum, vs. 712, 713. *irasci* de virtute et audacia pugnantium, quæ facit, ut comi-

Ille autem inpavidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe, et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenæos :
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis, et pactæ conjugis ostro :
Inpastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans,

nemo audebat propius accedere. — 714. *cunctatus* Gud. *rectatur* Goth. tert. *cunctari* h. l. est deliberare, incertum esse, quo impetum faciat. — 715. *discutit* duo et Ed. pr. Burm. cum Goth. tert. Nec aliter legitur apud Lucanum in loco ex nostro expresso VI, 210 *Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit et* hærentes mota cute discutit hastas. *Tergo* de scuto dictum accipiunt, ut nonnulli sup. IX, 412 *tergum Sulmonis*. Male. vid. modo ad v. 713. — 717. *Non ulli fas est* sp. Jul. Sabin. — 718. *magno* Leid. et Pierii Oblongus. — 719. *antiqui* Menag. pr.; tum *Arcon* duo Burm. — 720. *infestos* Zulich. *profugus linquens* quatuor Heins. et Burm. cum. Goth. tert. Scilicet erat, qui metro metueret. — 721. *socia agmina* Goth. tert., memorabilis utique diversitas, si in alio codice occurreret, cujus aliqua esset auctoritas. Nunc casui tribuenda videtur; etsi elegans lectio sit. — 722. *pinnis* Medic. Gud. et Ed. Junt., sic et alibi. *pannis* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et Goth. tert., qui idem : *et pictum* exhibet : quod nec ipsum contemnendum. — 723. *Inpactus* Zu-

nus congrediantur, vel cum vitæ periculo, tum illa vss. 714, 715 *partes cunctatur in omnes* et *tergo decutit hastas*. Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores : illorum partem apud Cerdam videre licet : primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 seqq. In 716 *est iræ* poeta primus novavit, pro vulgari, esse odio. cf. Macrob. VI, 6.

719. *Corythi fines*. Cortona. conf. Excurs. VI ad lib. III. *Graius homo*. In hoc aut eandem fabulosam a Corytho Cortonæ originem respexit poeta, aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam, Umbrorum urbem, captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam ætatem annos servasse. vid. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenæos*; ornavit Homerica Iliad. λ, 241 seqq. — 721. *miscentem*, perturbantem : non aliter; ἀλέσσοντα redditum puta. Comparat Ursinus Iliad. ε, 166, ubi ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν simili sensu. — 722. quæsito artificio omnia dicta sunt, pro : gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam; sup. IX, 163 *Purpurei cristis juvenes*.

723—729. Egregie variata comparatio, cui similem jam sup. IX,

Suadet enim vesana fames, si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet, hians inmane, comasque adrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit inproba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide volnus;

lich. *specula alta* tres Burm. *cui sæpe* Bigot. *pererrans* pr. Hamb. pro var. lect. — 725. *caprum* Franc. et Goth. tert., male. *et surg.* sec. Moret. *taurum* Mentel. alt. et Paris. — 726. *hians inhiansque comas arrexit* Ed. pr. Burm. *arrectus* apud Macrob. V, 10 in nonnullis. *erexit* Ed. Mediol. *horrexit* Goth. pr. — 727. *super incumbens* Heins. e Medic. et aliis et parte Pierianorum ac Goth. tert. Vulgg. secundum Rom. *accumbens*. *lavat* Rom. *improbat æther* Medic. a m. pr. — 730. *cum* pro et Goth. tert. — 731. *infractaque*. Multa moliuntur in hac voce Dorvill. et Burmann.; et ille quidem e cod. suo probat, quod a m. pr. fuisse suspicatur, *infectaque*. Verum satis constat *infracta* nihil aliud esse quam *fracta*: ut frangere, infringere, tendere, intendere, frendere, infrendere, etsi ex origine discrimen utriusque vocis deduci potest. In fine *cruentant* alter Menag. — 732. *Orodem* aliquot Burm. *Hodorem* Goth. pr., quia *Horoden* scribi solet, ut in Rom. Est Ὀρώδης.

339 sqq. vidimus, et qua cum comparanda inprimis sunt loca Iliad. μ, 299—306, et γ, 23 seq. Imitati sunt multi, ut Statius VI Theb. 675 sq.; alia Cerda dabit. *peragrans stabula impastus*, circumiens jejunus, qui frustra stabula lustravit. *stabula alta*: epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *surgentem in cornua cervum*. Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189, 190. Dictum arbitror pro: surgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua: ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Comparare licet alterum: *irasci in cornua*: Ge. III, 232 et inf. XII, 104. — 726. *hæret incumbens*, ἐμφύς. — 727. 728. *lavit improba*; hoc latius persequutus est alio loco Homerus Odyss. χ, 402, 405. *improba*, immodicæ voracitatis. vid. ad Ge. I, 119.

731. *infracta tela* sunt fracta. Sæpe vero hasta in vulnus adacta in ipso ferro, qua ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere. — 732. *fugientem*: aversum: ut tergum petere posset hasta. Bene Serv. monet, non h. l. ignavi hominis fugam esse, sed necessitate factam. Firmat hoc quod sequitur: *seque viro vir contulit*, et v. 732. Accipio igitur fugere simpl. pro, ante alterum incedere. *cæcum*

Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hasta :
« Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes. »
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem exspirans : « non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis. »
Ad quem subridens mixta Mezentius ira :
« Nunc morere : ast de me divom pater atque hominum rex

734. *obverso* Sprot. ut Voss. *averso* Oudart., hoc quidem absurde. — 735. *sed fortior a.* aliquot codd. cum Erf. et Ed. pr. Burmano. — 736. *adjectum* duo Burm. *objectum* Goth. tert. *arrectum* Ed. pr. Burm. Non autem necesse cum Trappio interpungere : *Tum super abjectum* posito pede (ut sit pede *posito super abjectum*), *nixus et hasta :* nam et pede niti poterat et hasta : nec cum Cuninghamo scribere : *in hastam.* — 737. *haud metuenda* uterque Menag. *haud temptanda* Sprot. *viris* vulgg. inde ab Ald. tert. ex Naugerii emendatione; *viri* jam in Ald. pr. erat, sed ut jungeretur : *Pars — viri*, quod putidum erat. *viri* per se vocandi casu acceptum jam Commelinus dederat; iterum adstruxi elegantia Heinsii e codd. Mediceo aliisque, etiam Mediceo Pierii : sicque jam Ge. Fabricius emendaverat. *actus O.* Medic., Heinsio interprete, ut sit pro, ad terram actus. *ultus* alter Hamb. a m. sec. *Orontes* pr. Hamb. pro div. lect. et Serv. ad Æn. VI, 9, ubi mss. *odores.* cf. modo ad v. 732. — 738. *pæane* invitis omnibus libris malebat Heins., ut *lætum* sit, læte. — 739. *inulte* Parrhas. — 740. *longe* pr. Moret., quod vulgare. *facta* Lutat. ad Stat. VII Theb. 701. — 741. *Exspectant* Parrhas. et Goth. tert. *mors arma* Dorvill. a m. pr. — 742. *Atque* a m. pr. Medic. *Atque* et Voss. pr. *Ad quæ* Gud. et alii; sicque Heins. volebat. — 743. Trappius *vulnus*, recte Servius quod averso infligitur, adeoque non prævisum. — 734. 735. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem cædere, eum cursu antevertit, tunc conversus adverso ore in eum processit. *furto;* non dolo ac fraude præstantior vir. — 736. *abjectum*, h. l. prostratum. — 737. Sic apud Homerum passim exultabundi exclamant victores, v. c. Iliad. ε, 102 sq. χ, 391 sqq., ubi et *ἀείδοντες παιήονα.* — 738. *Conclamant secuti* jung., non, ut faciunt, *sequuti pæana.* — 739. affectus plena hæc morientis verba! et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In utroque Homerus præivit in Hectore et Achille Iliad. χ, 358 — 366, et in Sarpedone et Hectore Iliad. π, 851 — 861. — 741. hoc eodem solo prosternere. — 743. *Ast de me divom pater viderit :* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis hæc permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Jovem dictum : scilicet ut constet sibi Mezentius, *deorum contemtor* (supra VII, 648) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem inf. v. 845 *Ad*

Viderit. » Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo, et prædurum viribus Orsen;
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes: et Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis jaculo, et longe fallente sagitta.
  Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera; cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores, victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miserantur inanem

malebat: *Tu morere*. Miror ast h. l. vicem τεῦ ut ante consonam obtinere. — 744. *Hæc* tres apud Burm. — 745. *dira et oculis* pro var. lect. pr. Hamb. *q. oculos Horodi et f.* Ed. pr. Burm. — 746. *in æternum* Oudart. et Goth. sec., sic saltem *no te. mortem* Bigot. et pro var. lect. Zulich. et Ed. pr. — 747. *Gelicus* Goth. sec. *Alcathonum* alii, et *Alchatoum*, *Alchatonum*. Est Ἀλκάθοος. Tum *Hydaspen* e tribus Heins. pro *Hydaspem*. — 748. *Capo* Dorvill. *Sapo* Goth. tert. *Orsam*, *Orsan*, *Orsem*, *Orson* al. — 749. *Donium*, *Cronium*, *Drionum* — *Ericeten* Heins. ex Medic. *Erycheten* Gud. *Erychæten* Rom. alias depravatt. ap. Burm. vide, qui *Erichaten* retraxit. Verum arbitror *Ericeten*. Ἐρικέτης. Accipio *Lycaonium*, Lycaonis filium. — 751. *præcesserat* Ven. *Args* Medic. cum aliis, etiam Goth. *Hargis*, *Ages*, *Hagis*, *Agys*, *Argus* al. — 752. *Valarus* duo *Volesus* Jul. Sabinus invenerat, forte verius: Nam Valerii primum Valesii fuere. — 753. *Anthronium* e Gud. dedit Heins. pro vulgato: *Atronium*. Medic. *Atthronium*, et is audiendus erat. Scribendum est: *at Tronium*, a Θρόνιος, quod codd. Heins. pars expresse exhibebat, quo etiam reliquæ aberrationes ducunt: *at Cronium*, *ac Thronium*, *Aethronium*, *Antronium*, *Aueronium*. — 754. *Insidiis j.* Rom. et a m. pr. Medic. *Insidiit* Gud., perperam utique. — 755. *Et gravis* Goth. tert. *Nartis* alter Hamb. — 756. *cedebant* alii apud Servium: et sic Mentel. uterque et Ed. Junt. — 757. *neque* e suis et Pier. et Heins. Vulgo *nec*. — 758. *casum m. t.*

cælum tendit palmas. Videntur Inpp. in *athei* notione argutari. — 745. ornavit id, quod apud Homerum erat: Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Iliad. λ, 241.

747 sq. Latina nomina Latinos, Græca Trojanos, designare videntur. — 754. *longe fallente sagitta*, feriente e longinquo incautum v. sup. IX, 572.

755 — 832. Locus de pugna Æneæ cum Mezentio, interventu Lausi intercepta, et Lausi morte. Comparant Iliad. λ, 70 seq. — 758. *iram inanem*, qua neutra acies

Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno;
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo; quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat: manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;

Macrob. V, 16. *miserentur* Ed. P. Dan. — 760. *spectant* Medic., (sed a m. pr.) quod placebat Heinsio. Tacite iterum expulit Burmannus. *aspectat* pr. Moret. — 761. *inter limina* Montalb. Versus hic ad cetera, quæ de deorum ex Olympo prospectu agunt, non bene est accommodatus. — 763. *campum* Medic., nec ineleganter: ut VI, 117. *Quem m.* Parrhas. *Ceu* Leid. pr. Hamb. pro div. lect. et Goth. tert., lenius utique altero; nec tamen verius. Opposita sunt: *quam magnus supereminet*, *aut ingreditur*, *talis* (pro tam magnus) *se infert*. — 764. *Dum p.* Leid. Est hoc alio modo a Gratio dictum v. 63 Gigantes *illi aggeribus tentare superbis ire freta*. — 765. *numero* Gud. *unda* Goth. sec. — 766. *At simul infrendens annosum* Ed. pr. — 767. *solum* pro var. lect. pr. Hamb. et Goth. tert. Vide modo v. 763. *intra* sec. Hamb. — 769. *Hunc contra* Medic. et Leid. et Dorvill. a m. sec. *Hinc* Ven. *Tunc* Sprot. *agmine magno* pr. Hamb.

proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. Tum inflexit orationem, pro vulgari: miserantur iram et labores tantos eorum. — 760. Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnæ exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc: Ἔρις, Ἐνυὼ, Κὴρ, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, cf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763. *Turbidus*: quod alias sæviens, furens: ingreditur tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet undas*, *quum pedes incedit*. Nota est prodigiosa Orionis proceritas, et per mare incessus. vid. Apollodor. I, 4, 3, ubi conf. Not. Nata fabula a sidere hujus nominis ejusque ortu. Orion oriens ἐπ' Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, ut rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. III, 664, 665. *Nerei stagna* supra ad lib. I, 126. — 766. 767. *Aut* (quum) *ingreditur*. — Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571. — 771. *mole sua stat* sumtum a rupe, quæ suo pondere librata firmum situm habet.

Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
« Dextra, mihi deus, et telum quod missile libro,
Nunc adsint; voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum
Æneæ. » Dixit; stridentemque eminus hastam
Injicit; illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno volnere, cælumque
Adspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.

773. Interpungo: *Dextra, mihi deus, et telum — adsint!* ne accipiatur; *dextra mihi deus est, et telum.* Tum *in telum* Ven. *vibro* Oblongus Pierii. — 774. *Huc* Hugen., ut Ecl. II, 45 et al. *assis* Erf. — 775. *Indutum* Leid. *triumphum* Bigot. et pro var. lect. pr. Hamburg., natum ex scriptura vitiosa *trophæum*. Sed volebat Mezentius Lausum induere armis Æneæ, ut in tropæo truncus armis indui solet. — 777. *Injicit* Heins. e Gudiano refinxit: pro vulgato: *Jecit, at.* Turbatur fere in libris: in aliis *Jecit: illa,* sicque in Medic. et a sec. m. *at* insertum. *Jacit* Voss. pr. *Conjicit* Parrhas. et Montalb. *Ejecit* Mentel. pr. *Injecit* pr. Hamburg. Tum *clypeoque* quatuor Burmann. *expulsa* Zulich. et alter Menag. — 778. *Antorem* Servius, Valerius Probus et Agrœcius, Grammatici jam satis monuerunt esse ab Antorea. 'Αντόρης, ut Διώρης; unde tamen melius fieret *Antoren*. Corruptelas vid. ap. Pier. et Burm. *Antoren* dedit ex ed. pr. Cuningham., idque secutus sum. Apud Cerdam Alciatus Parerg. VII, 16 *Antonem* legebat, quia Plutarchus Antonios originem et nomen ab Antone Herculis filio trahere dixit (in Vita Anton. pag. 917 C.) *fixit* Goth. sec., sicque Agrœcius de Orthographia laudat. — 779. *jussus ab* Franc. — 780. *considerat* Gud. a m. pr. et tert. Mentel. — 782. *moriens dulces* aliquot Heins.

De magnæ molis homine stante nescio quam bene dicatur; aliter res se haberet, si in conflictu, in certamine urgeretur, impelleretur. Servius explicat: in hac mole, ut dicitur, in vestigio; quod parum placet. — 773. Sic inf. XII, 95, 96 *Nunc, nunquam frustrata vocatus Hasta meos, nunc tempus adest* — Similis locus est Apollonii I, 446 seq. — 775. Quum alii tropæa in deorum honorem consecrent, Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut adeo ille tanquam tropæum adstet, quod erat truncus armis indutus.

777-778. Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei (quem divina arte factum, Ἡφαιστότευκτον, memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse, transversim actam, et in Antoren adstantem aberrasse; ἐκ͂ολισθεῖν. — 779. *missus*, profectus, ut bene Serv. conf. VI, 812, 813. — 781. 782. versus dulcissimi. *alieno vulnere*, quod Silius VIII, 630 *telo non in sua vulnera misso*.

Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit: ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrimæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optuma facta,

783. *At p.* pr. Hamb. a m. sec. et Bigot. cum Goth. tert. *et per* Leid. — 784. *Ære cavo* Rom. *ter linea* idem. *lignea* nonnulli ap. Pier., tum Sprot. pr. Hamb. et pr. Moret., ac pro var. lect. Zulich. cum Ed. pr., idque Catrœus perperam sequutus. — 785. *imoque* Colot., indocte ex interpretamento. *sidit* in marg. ed. Sylburg. ap. Burm. — 788. *femine* Carisius et plerique codd. Pier. et Heins., itaque ab Heinsio receptum, quem vide. Alii cum Goth. sec. et tert. *femore*, quod Priscianus agnoscit. Conf. ad Tibull. I, 9, 26. *in femine* Goth. pr. — 789. *graviter cari* Dorvill. — 790. *volutant* tres Heins. et duo Burm. cum Erf. *solutæ* Bigot. et Goth. tert. — 791. *optima facta* erunt fortia: sicque libri constanter. At apud Servium alii: *tuaque*, *optime*, *facta*, quod placere potest, Ge. Fabricio quoque et Cuninghamo judicibus: sicque Goth. sec., etsi e recentissimis, et, quod mireris, Heinsio non observatum, a m. sec. Mediceus. Unde Jul. Sabinus Apronianum ita legere tradidit. Obstat tamen, quod bene vidit Brunck., quod additum jam est, *juvenis memorande*. *fata* pr. Voss. cum eodem Goth., nec hoc male; et alias fata et casum jungit poeta.

783 seq. Homeri vestigia jam veteres hic agnoverunt Iliad. γ, 355 seqq. 361 seq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici ære, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus: *tribus tauris;* coriis taurinis, ut Homericum βοῶν.

789. seqq. In loco seq. de Lausi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Nestoris f., ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cujus similis pietas ap. Græcos poetas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod narrata de Scipione Africano eum respexisse aiunt. In hoc vero poetæ acumen observari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis sævi et injusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturæ affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: ut enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis movemur pietatis hoc affectu in homine, qui nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. — 791. Observandus locus etiam propterea, quod poeta epicus suam ipse personam prodit et interponit; nec indecore, aut absurde; advertit enim animum lectoris, dum ipse poeta miseratione con-

Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque inmiscuit armis;
Jamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,

792. Videtur ex Servianis laciniis colligi posse, lectum olim fuisse *Si qua fides*. An versum male expletum arbitrabimur, ut nunc est? *est* deest pr. Hamburg. et parti Pier. codd. — 793. *Non equidem*, sic interpunxi: nam partes sententiæ hæ: *Non equidem silebo hic mortis duræ casum — nec te, m. j* — 794. *atque ligatus* tres Burm. cum. Goth. tert. — 796. *Prorumpit* Heins. e Romanu aduptaverat: ia vero *Prorupit* habet, et hoc recte, nam sequitur *immiscuit*; hoc igitur nunc emendavimus. Vulgo: *Proripuit*, quod fugientis est, non in pugnam prodeuntia. — 797. *dextræ* vulgg. cum Servio ante Heins., qui e Medic. Gud. et pro div. lect. Hamb. pr. (adde Goth. tert.) reposuit *dextra*, ut sit *assurgere dextra*, ad ictum insurgere manu elevata. In Rom. erat *dextram*, minus concinne. — 798. *subigit* Medic. *morantem* Serv. ad VII, 161. — 799. *magno socii* Goth. tert. — 801. *perturbant* Medic. Parrhas. Ed. Mediol. et Ven.; perpetua variatione. In Ven. etiam *que* deest. — 802. *clypeoque tenet se* alter Hamb. — 803. *effusi* Zulich. cum Goth. tert. *effusu* Oudart. *effusam* Franc.

tactum se significat. — 792. *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta esse debet; aliter *si qua* non expediri potest: Si qua serior ætas fidem habebit tantæ Lausi pietati et virtuti: *opus* ut ἔργον pro facinore. Simile illud Ciceronis pro Milone 35 *de me nulla unquam obmutescet vetustas*. — 794. *inutilis*, vulnere debilitatus; ut Serv. *illigatus* scilicet hastæ, quæ clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Iliad. ε, 664, 665. At Æneas vs. 797 *assurgit dextra*, insurgit, ad ictum ense inferendum, manu elevata, ac reducta.

802. *tectus tenet se;* sub clipeo; quo missilia excipit: Sic sup. X, 412 *seque in sua colligit arma.* conf. Iliad. ν, 405. — 803 seqq. præclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius: etsi laudari solet Iliad. μ, 156 sqq.; nam in illo loco diversa res geritur. Sed simillimus locus est in Quinto Calabro VIII, 379 — 385, qui poeta omnino ditissimus est his ornamentorum copiis. *diffugit*, aoristo modo, ut toties. —

Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint, sole reducto,
Exercere diem : sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem

805. *et* ante *tuta* abest vett. edd. codd. Ge. Fabricii, qui sublatum volebat; et sustulit Cuningh., sed numeris versus debilitatis; tum *tuta — arte* Medic. cum plerisque Heins. ac Parrhas., quod illi placebat. Sic quoque Rom. Suus tamen quemque sensus docebit facile *arce* præstare, nec debuisse poetam aliter dicere, quum, genere posito, mox duas formas ac species subjiciat : cavum ripæ vel antrum; solent autem poetæ generi posito subjicere formam : v. c. inf. lib. XII, 522 *Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro*. Et sic sexcenties : possunt et illa : *omnis et agricola* tenuiora videri, dicta post *omnis arator*. Est tamen *agricola* latius dictum, de quovis in alio opere rustico occupato. Videtur hoc sensisse vir doctus Withof, etsi parum propitio Mercurio uti solitus in emendando : *omnis et aut collis tuta latet arce putator. tute* Dorvill. — 807. *Dum pluit;* sic etiam Servius distinguere jussit, ne archaismus existeret : *Dum pluit in terris;* pro in terras. Vix tamen magna sensus subtilitate opus est, ut aliquis percipiat hanc interpunctionem esse unice probandam : primum quod Virgilius doctrinæ caussa antiquiorem formam prætulisse videri debet, præeunte Lucretio lib. VI, 630. *Quum pluit in terris et venti nubila portant:* etsi illa forma non tam antiquior quam exquisitior dicenda erat; tum vero, quod ex altera interpunctione friget totus locus : quam enim vim habet *in terris* in hac sententiâ : *in terris ut possint, sole reducto, Exercere diem?* Edd. variant. Porro *in terras* Ed. pr. Burm. *ut possit* Medic. a m. pr. cum aliquot aliis; sic quoque, quod mireris, itidem a m. pr. Romanus. Etiam Goth pr. — 809. Vett. edd. quas vidimus omnes : *nubem bell. dum detinet, omnes* vel *omneis sustinet*. Primum in Ald. tert. emendatum a Naugerio *nubem belli, dum detonet, omnis Sustinet*, et ex eo aliæ; at aliæ adhæserunt priori. *detonet*, *unus* in marg. ed. 1544 occurrere video. Pierius tanquam inauditam lectionem e cod. Romano protulit *belli, dum detonet*, *omnem Sustinet*, quæ deinde in edd. saltem Steph. recepta est : quandoquidem etiam Ge. Fabricius sic ex suo Pseudo-Donato et libris vetustis, quos nec denominat, scribere jussit. *detonet* etiam Servius legerat : eamque lectionem Heinsius firmavit, et ante eum, monente Burmanno, Schottus Obss. II, 2. Sed Rom. Cod. lectionem Pierius parum diligenter exhibuit : nam legitur in eo, ut in Aldina expressum, *nubem belli dum detonet omnis Sustinet*. Iterum eandem hanc lectionem e Palatino excusam video in ed. Commelin. et hinc in Pulman, nec abludit Voss. pr. *dum detonat omnis*. Scilicet distinctione mutata tenere nos veram lectionem nullus dubito : *nubem belli, dum detonet omnis, Sustinet*. Codd. omnes inde a Mediceo vitiosam edd. priorum vulgatarum lectionem retinent; nisi quod Zulich. pro var. lect. *dum detinet atque*, et Exc. Burm. *dum*

805. 806. *tuta arce*, latebris, refugio, cavo ripæ vel antro. — 807. 808. *exercere diem* opere faciendo : exquisite, pro, exercendo opere transigere diem : ut noctem producere cœna, extendere sermone; diem fatigare remigio supra VIII, 94, ubi vid. Not. — 809. *nubem belli*, ut πολέμοιο νέφος, de pugnæ mole, tanquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Serv. « Bellan-

Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
« Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. » Nec minus ille
Exsultat demens; sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt; validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit;
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,

retinet omnis. — 812. *Fallet* Gud. a m. pr. *Fallit et in tantum p. t. nec unius illa Exultat* inepte Franc. — 813. *Exsultans* Medic. a m. sec. Mox *que* abest Franc. — 815. *jamque* Goth. sec. — 817. *Transibit* edd. vett. ap. Pier. et codd. pars; sed Rom. Oblong., tum Medic. et alii Heins. *Transiit*, quod lectum inde a Nangerio. Heinsio tamen alterum se probabat, quia jam v. 785 præcesserat de hasta: *Transiit intextum tauris opus.* Non assentiar. *Transiit* proprie dictum; et sic διῆλθε, ut passim apud Homerum. *media arma* Rom., minus bene. *minantis* quidam Pier. et Ven., sed Rom. *minaci*, hoc elegantius; ut solet poeta tertium pro secundo casu ponere: et recepisse id video Cuninghamum. Ceterum in ed. Burm. erat distinctum: *Transiit et parmam mucro, levia arma, minacis.* Scilicet Servium sequutus est, qui perperam h. l. monet: minacis *autem non Lausi, sed Æneæ.* Immo vero Lausi, cujus, quum tam minaciter in Æneam insurrexisset, nimis levia haud dubie arma erant parma. Hoc quoque Cerdam sequutum video. Ornavit autem Maro Homerica Iliad. *υ*, 470. Ceterum quatuor hos versus 817 — 820 damnat vir doctus tanquam a re et consilio poetæ alienos, et infringentes vim et impetum reliquorum; exacto enim jam per medium corpus ense nunc subjici: etiam parmam et tunicam esse ense perforatam: quod sane ridiculum et puerile. Vide tamen, an male se sententiæ habeant, si ita eas constitueris: *exigit Æneas ensem per medium Lausum: etenim transierat ensis parmam et tunicam, et in pectus penetraverat.* Scilicet *Transiit et* non est *etiam*, sed *recondit, et transiit*, vel jungenda *et parmam et tunicam;* tum deficit particula *Nam;* est enim quod vulgo diceres: *nam transiit*, Consentaneum autem erat, ut poeta vulneri et morti describendæ immoraretur, cujus tanta vis erat ad animum Æneæ miseratione movendum.

tium impetum sustinet, donec deferbeat. » conf. Cerda.

810 sqq. Ut ingenium, sic oratio Æneæ diversa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior, supra 442 seq. 490 seq. — 814. 815. *Parcæ fila legunt.* « Proprium, inquit Servius, fuerat, *rumpunt:* tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt, aut etiam transeunt. » Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana e colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcæ *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso absoluto ea rumpant. — 817. *transiit et parmam mucro*, describit nunc tanti vulneris modum disertius. *minacis*, pro,

Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Inplevitque sinum sanguis : tum vita per auras
Concessit mæsta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero ut voltum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris;
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
« Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatns, habe tua; teque parentum

818. *niverat* Rom. — 819. *sinus* a m. pr. Medic. et Gud. cum aliis Heins. (adde Goth. tert. et Erf.), sicque Macrob. et Schol. Juvenal. apud Heins., atque hoc ipsum Heinsius dederat; quod, nil monens, mutavit Burmannus. — 820. *Quum cessit* et *relinquit* Franc. et Dorvill. *Discessit* Goth. sec. — 821. Lemus foret : *Ut vero voltum.* — 823. *graviter miserans* pars Pier., tum Medic. alter Mentel. et Ven. cum Goth. tert. Burman. notat ex v. 789 patere, *graviter* ad *ingemuit* referendum. — 824. *subiit* ante Heins., qui ex Colot. Medic. et utroque Rottend. reposuit *strinxit*, etsi supra IX, 294 idem hemistichium cum ipsa voce *strinxit* præcesserat; in quo sibi parum constare videtur, quum variare talia poetam alibi contenderit; per se utrumque bonum est. *stringit* tert. Moret. *subit* Rom. familiæ ductor, in qua etiam Goth. sec. et tert. sunt. — 827. *perentum* scribunt bini Goth. et plures puto codd. *teque peremtum* Ven., quod alicui, qui novas lectiones aucupatur, probare se potest : *te peremtum remitto* (sc. ad sepulturam), *si qua ea cura est Manibus* et *cineri*, h. si modo Manes et cinis tale quid curant : sc. quod te remitto : quod jejunum est : nec remitti corpus satis erat, verum *sepeliendum* mitti; *cineris* vero notio a recenti cæde erat aliena. Hoc idem adver-

ejus sc. Lausi. — 818. Decens in Etrusco juvene vestis auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornavit Maro Homerica Iliad. *υ*, 470. — 819. 820. *per auras*, *ad Manes*, sunt Homerica : Iliad. *π*, 856. 857; nihil amplius, nec in his oppositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 seq. Ad miserationem egregie facit ipsa Æneæ miseratio, dum tendit puero manus, et terra eum sublevat 831, et respectus Ascanii, et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset. — 824. *patriæ pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio : et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Sic interpretandum arbitror. Ea, quæ recordamur, poetæ per imaginem efferre licet animo objectam. v. sup. ad IX, 294. — 825. *pro laudibus istis*, ista virtute, ut jam aliquoties vidimus, τὰ κλέα et τὸ κλέος. h. l. virtus, qua, ut patrem servaret, ipse vitæ discrimen adiit. — 827. *Arma habe tua.* Magnus scilicet honos in illo ævo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Iliad. ζ, 417. — 827. 828. *te re-*

Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextra cadis. » Increpat ultro
Cunctantis socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Volnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris adclinis trunco : procul ærea ramis

satur conjecturæ Jo. Schraderi : *teque parenti* (*Manibus et cineri si qua est ea cura*) *remitto*. Aliter res se habebat IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?* de Sichæo dudum sepulto. Præstat vulgaris lectio : *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, ut inf. XI, 688 *nomen tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ*. Tenent tamen interpretem verba adjecta : *si qua est ea cura :* cuinam? num *tibi?* an *Manibus et cineri* parentum? an universe, modo est qui id curet, qui te inferendum curet : ut additum forte sit propterea, quod patria cum patre exulabat Lausus. Sed illa forma : *si qua, si modo* poetis, græcorum more, εἴποτε, non semper est conditionalis, sed interdum caussalis, pro, *ut :* potest adeo omnino accipi, ad curandum, ut funus tuum curetur. — 831. *Cunctatos* Hamb. sec. — 832. *turbantem* Zulich. *turpantem pulvere crines* laudat Schol. Cruqu. Horatii IV Od. 13, confundens, monente Burmanno, alterum locum lib. XII, 99. — 833. *undas* etiam hic ser. Rottend. Bigot. — 834. *lavabat* Medic. Rom. et alii Pier. et Heins., ac Goth. tert., etiam vett. edd. multæ : idque præferebat Cerda. Est tamen otiosum hoc *corpus lavabat;* accommodatius alterum : *levabat acclinis :* est ornate dictum pro acclinabat. Si altera lectio defendenda est, sequi necesse est Cod. Paris., qui distinguebat : *Vulnera siccabat : lymphis corpusque levabat*, et a m. sec. *lavabat*. Recte tamen monet Burm. *siccabat lymphis* non esse divellendum, Statii I Theb. 527 imitationem docere : *siccati vulnera lymphis*. Saltem inde discimus, Statium non aliter in Marone interpunxisse ac nos. — 835. *acclivis* et *acclivus* plerique codd. et vett. edd., et fuerunt adeo viri docti, Valesius et Cerda, qui vitiosam lectionem defenderent. *acclinis* vel *adclinis* meliores, Rom. Medic. et alii, cum Servio; nisi

mitto parentum Manibus et cineri, h. e. ad sepulcrum patrium, ut te inferant; *si qua est ea cura*, simplicissimum est, sive ad ipsum Lausum cæsum hæc inter cetera referre; si modo tu hoc curas, si sensum hujus rei habes; sive ad eos, quorum ea cura esse debebat; ut sit : remitto te iis, quibus ea cura est; hoc est, quibus id curæ est, ut te recipiant. vide Var. Lect. — 832. *comtos de more* Etruscorum : quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur.

833. Sequentia de Mezentio tanquam in tabula exhibita sunt. Declaratur locus, positus, actio ipsa. Similis locus Iliad. ε, 692 sqq. de Sarpedone. *vulnera siccabat lymphis*, sanguinem sistebat frigida aqua. Ignoramus, an primus hoc ausus sit Maro; imitatus est Statius I Theb. 527. Nam τέρσειν et τερσαίνειν, sed *aquæ* notione non adjecta, jam Homerus de vulnere dixerat. — 835. « *Procul*, modo

Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans,
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, mæstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Adgnovit longe gemitum præsaga mali mens:
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cælum tendit palmas, et corpore inhæret.
« Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,

quod Mentel. alter ac Scheffer. cum Regin ac Paris. *adclinus*, quod arridebat Heinsio et receptum a Cuninghamo. Depravate *adnixus* Ven. *obnixus* Dorvill. Porro *ænea* Hugen. In fine *ramo* Rom. et Serv. ad Ecl. VI, 16. — 836. *Dum pendet* Dorvill. et abest Zulich. — 837. *Stant circum lecti proceres* aliquot Pier. *Stant leti* Dorvill. a m. pr. *atque ipse æger* idem. *anhelus* Zulich. — 838. *prospexam* Rom. *perpexam*, *perpessam* vitia codd. et edd. *in corpore* Gud. — 839. *rogitans* Gud. Leid. *multumque remittit*, haud dubie doctius, Rom. et Medic. cum Gud. pr. Mentel. et ceteris præstantioribus: itaque recte receperat Heinsius. Excidit tamen et hic Burmanni recensioni et iterum illatum vulgare *multosque*. — 840. *ferent* Exc. Burm. et Franc. *responsa* Leid. — 841. *exanimem* Heins. e scriptis revocavit; vulgo *exanimum*. v. ad IV Æn. 8. *exanimum socii* Parrhas. et Dorvill. — 843. *Agnoscit* alter Hamb. — 844. *multo* Heins. secundum Pierium reduxit, ob codd. consensum, et Macrob. IV, 3, tum quoque variasse dicendus est poeta id, quod lib. XII, 611 retractavit: Canitiem *immunda perfusam pulvere turpans*; unde in recentiores (etiam Goth. sec.) et in edd. h. l. venit: *immundo deformat pulvere*. — 845. *corpori* alter Menag. Moret. sec. et a m. pr. Zulich., quod vulgarius esset; nunc *hæret in corpore*. — 846. *voluntas* etiam hic aliquot Burm. cum pr. et tert.

juxta, ut Ecl. VI, 16, Servius, » non male. Eidem videtur novasse h. l. poeta *adclinis* et *propexam barbam*; equidem novatum dicerem primo loco *quiescunt*, jacent, de armis, seu clipeo. — 838. *Colla fovet:* sustinet caput arboris trunco. *fusus barbam*, habens barbam, eamque propexam, fusam in pectus, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso, recubat. *in pectore*, pro in pectus; ut bene Serv., antique.

841. Hic magnum poetam in his agnosce, quod arte sua effecit, ut Mezentii, tam invisi hominis, miseratione animos nostros tangeret. Rationem et modum, et quæ illa sint, per quæ hæc effecit, videant harum rerum studiosi. *super arma*, super clipeo, ut facile assequeris. cf. sup. 506. *ingentem* — *ingenti*: etiam hæc ad commendationem cæsi juvenis pertinent. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Iliad. π, 776. — 844. *deformat:* sic ornat Homericum κατεχεύατο Odyss. α, 315. —

Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per volnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exilium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
Omnis per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nûnc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!

Goth. — 847. *succumbere* vett. codd. Prisciani lib. XVI cum Erf. — 849. *M. t. juvenis* Zulich. et pro var. lect. pr. Hamb. — 850. *Exitium* cum Ald. pr. plerique Pier. etiam Rom., tum Medic. et ceteri fere omnes. Etiam hoc est exemplum consensus codicum, emendationis veritate inferioris. Etsi enim adjuvari potest ea lectio interpunctione: *nunc misero mihi demum Exitium! infelix! nunc alte volnus adactum*, at tamen *exilium*, quod pleræque vett. edd. habent, et Naugerius intulit, verum est; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna poetæ animo occurrere poterat. Sunt autem codd., qui tueantur, Gud. a m. pr. pro div. lect. Rottend. Leid. et sec. Menag. cum Goth. pr. *nunc aut m volnus* Dorvill. — 851. *violavi* Lutat. ad Stat. III Theb. 697. — 852. *Pulsus ob invidiam regno* idem Lutat. ibid. ex lib. XI, 539. nisi et hic, inquit Burm., *regno* legit pro *solio*. Versus hujus cum sqq. sententia distinctione mutata aliter procedit; potest enim et sic interpungi:

Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen.
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis,
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum.
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo.

h. Utinam, ut fas erat, omnibus suppliciis animam efflassem ego, te superstite! Nunc vivo. Sentio tamen desiderari sic in primo versu *criminis* rationem et caussam: quæ in vulgari interpunctione bene subjecta est. — 853. *odiisque malorum* Montalb. — 854. *dedisse* aliquot Pier., perperam. — 855. *homines vitamque*

847. *hostili succedere dextræ*. Sup. vss. 797. 798. Æneæ manum ad ictum patri inferendum sublatam subierat Lausus et vulnus moratus fuerat, dum pater asportaretur: nunc *succedere dextræ*, est dextram h. e. vulnus excipere alterius loco. — 848. *tua per vulnera*, pro vulnere; ut jam millies vidimus: tamen nunc argutantur cum Servio Intpp., et volunt ad invidiam esse dictum. *Exilium* præclare memorat; hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna occurrere poetæ animo debuit, cum regno pulsum exulare. — 850. *nunc alte volnus adactum:* loquitur de proprio vulnere v. 785. 786. — 851. *crimine*, criminatione et odio; te infamem et odiosum feci meis sceleribus. — 853. 854. *Debueram*, si debebam pœnam civibus meis; si merebar mortem: utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem superstite te! At nunc vivo, te erepto!

Sed linquam : » simul hoc dicens adtollit in ægrum
Se femur; et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet : hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus; adloquitur mærentem, et talibus infit :
« Rhœbe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus : aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter : neque enim, fortissime, credo

Sprot. — 856. *hoc* e scriptorum consensu Heins. pro vulgari *hæc*. *his dictis* Parrhas. — 857. Primum, pro *vis*, passim in codd. *sese alta* vel *olto sese*, vel *quamvis olto se* : ex interpolatione indoctorum hominum. Tum vero *vis tardet* Medic. a m. sec. et a pr. Gud., eumque iis *tardet* plerique codd. et edd. vett. Forma tamen verbi : *tardeo, ere*, alibi vix occurrit. *vis — tardat* Rom. et al., it. Goth. pr., recte : quod Heins. interpretatur : tardat se, tardatur; cf sup. ad Æn. II, 208. Potest tamen commode *vis tardat* accipi, solito poetarum more, pro virium defectus tardat. Servius aliter reddidit : *alti volneris violentia*; ut adeo doloris notio adjuncta sit. Cerda legisse videtur : *vis olto volnere tarda*. — 858. *Haud dejectus*, animo dejectu. — 859. *erit* Gud., sollenni errore. Heinsius tamen suspicatur fuisse : *Hæc solamen heri*; eleganter, sed nulla cum fide. *hoc victor obibat* a m. pr. idem Gud. *habebat* Montalb. cf. ad XII, 17. — 860. *ac talia fatur* aliquot Pier., inter quos Rom. — 861. *Rhœbe* Heins. e codd. pro vulgari : *Phœbe*. Apud Macrob. IV, 6 *Rhebe*. An dicendum : ῥοῖβον pro ῥαιβὸν dictum fuisse? *Rhœbus*, ῥαιβὸς, quod in Rom. est, συνεστραμμένον τοὺς πόδας significaret. *mortalibus ægris* pr. Moret., quod Maroni, et hinc librario, familiare. *ultra est* Rom. *usquam est* Erf. — 862. *cruenti* Hugen. — 863. *Ut c. A.* Gud. *Lausique laborum* tert. Moret. At Regius : *dolorem. Ultor.* — 865. *Occumbens* a m. pr. Gud., tum

857. *vis alto vulnere tardat* : h. vis ademta, virium defectus, per altum vulnus, tardat. vid. Var. Lect. *Haud dejectus*, animo haud dejecto. — 860 sqq. Displicuit hæc ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra ætate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis Iliad. ϑ, 184 sqq. τ, 399 seq., aut Statii imitatione, vel Silii; quæ ad alias ætates pertinere videri potest. Sed in naturæ humanæ indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, ut cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsuevimus, tanquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore. In Mezentio accommodatum erat commentum, quia mox equi vulnere ipsi sessori cædes paratur. — 861. *res si qua diu mortalibus ulla est* : scil. in fluxa hac rerum conditione. Gravis sententia et h. l. affectus plena. — 863. *Lausi dolorum*, ex Lausi cæde : ut tot

Jussa aliena pati, et dominos dignabere Teucros. »
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit: æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
* Et furiis agitatus amor, et conscia virtus: *
Atque hic Ænean magna ter voce vocavit.
Æneas adgnovit enim, lætusque precatur:
« Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum. »

Ven. et sec. Rottend. cum Goth. sec. — 867. *acceptus* Exc. Burm. *in tergo exceptus* Goth. sec. *assueta* pr. — 870. *Sic cursu in m. r. redit* Rom., quod et ipsum bonum. — 871. *Uno in corde* nec ineleganter multi ap. Pier. et vetustiores Heinsii cum Goth. pr., qua de caussa hic recepit pro vulgari: *Imo in corde*, quod Pierius præferebat. Deseruit Heins. et hic placitum suum, dum variare poetam similia bis in carmen illata contendebat. Jam autem inf. XII, 667 est *Uno in corde*. Habuit tamen hoc Servius quoque in suo, et facilis lapsus inter duo: *imus* et *unus* multis exemplis constat. *Una in corde* Moret. sec. et Gud. cum Goth. sec. Revocavit *imo* Wakef. Tum *dolor* vetustiores Heinsii cum Medicco Pierii. Romanus tamen cum Mediceo Fogginii in *pudor* consentiunt, cumque his ceteri: erit *pudor* ex eo, quod filium pro se radere passus est. In aliis Pier. *puer*, et in Sprot. *puer* vel *pavor*. Ad meum sensum præferam: *Æstuat ingens Imo in corde dolor*. — 872. Versus haud dubie ejiciendus; nam adversatur loci rationibus; tum inf. XII, 668 iterum occurrit; tandem deest in antiquissimis Rom. Medic. et a m. pr. Gud. At in Menag. legebatur post v. 875. Ejectus est quoque a Cuninghamo; et nunc in ed. Parmensi, et a Wakefield. — 873. *ter magna* Dorvill. *magna sic* ed. Ven. Burm. — 874. *agnovit enim* ex vetustioribus Pierianis et suis (adde Ed. pr. Burm. cum Goth. sec. et tert.) præclare dedit Heins. pro vulgari: *a. eum*. Idem ad illustrandum laudat sup. lib. VI, 317. IX, 340 Ge. II, 509, sed in illis locis ratio diversa; nam h. l. *enim* est pro γάρ τοι, *enimvero*. — 875. Ut nunc interpungitur, jungenda sunt: *Sic* — *faciat* — (*ut*) *incipias*. Potest tamen oratio juvari: *Sic* — *Apollo!* (sc. ut tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias conferre manum*. — 876. *Incipies* Hugen. *manus* sec. Rottend. vid. XI, 283. *manum mecum* Dorvill., et expleto toto versu: *manum et mihi jungere pugnam* Exc. Burm. Franc. et Goth. alter. Sup. IX, 741 *Incipe si qua animo virtus et consere dextram.*

alia: II, 7 *lacrimæ Creusæ*. — 867 sqq. ad ἐνάργειαν a poeta subjecta sunt, ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

871. Pudor, furor, luctus, una et conjunctim (hoc enim est *uno in corde*, si poetice hoc extuleris) eum inflammant. — 874. *agnovit enim*, utique; δὴ γάρ τοι; enimvero. — 875. Faxint vero dii, ut tecum congredi liceat! vid. Var. Lect. *altus* Apollo est magnus, ut jam ali-

Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem : « quid me, erepto, sævissime, nato,
Terres? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divom parcimus ulli;
Desine :.jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. » Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro : sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem lævos equitavit in orbis,
Tela manu jaciens; ter secum Troius heros

877. *subiit cominus* Franc. — 878. o *sævissime* Zulich. — 879. *Terreas* aliquot Pier. Nunc, cum natus mihi ereptus sit, nihil est, quod me terreat. — 880. *ulti* Goth. tert. Possis aliquid exsculpere; sed nihili illud est. — 881. *Nam venio* omnes antiquiores Pier. et Heins. cum Medic., et Rom., etiam aliquot vett. edd. et Schol. Statii Theb. III, 71. Tuetur tamen alterum Heinsius tanquam elegantius. Stant pro eo pr. Hamb. Moret. qu. Ven. et Goth. alter cum edd. vett. Tum Heins. emendandum esse censet : *at hæc;* quod et ipsum elegantius. Sic et Waddelius maluerat apud Burm. — 883. *figitque volutatque :* ita Heins. e Gud. a m. pr., in quo virum ingeniosum exquisitioris lectionis studio auram pro Junone amplexum esse nullus dubito. Nam primum Gudiani librarii lapsus ille est, non lectio : tum post *figit* importunum est *volutat ingenti gyro*, quod de hasta librata accipere necesse est, ut *volutat* sit pro, *volvit*, *rotat*. Tandem nemo dicat, quid in vulgata displicere possit, quam omnes codd. vetustiores exhibent : *volatque ingenti gyro*, quod, suo more, poeta mos disertius et ornatius exponit : *ter circum a.* etc. In Mediceo, quod non esse animadversum miror, scriptum est : *fugitque* (etsi a m. sec. mutatum) *volatque*. Sic et Voss. et vett. edd., ut Ven. 1484. atque hoc mirifice placere potest, ut sit : *telumque intorsit in hostem : Inde aliud super atque aliud : fugitque volatque Ingenti gyro*. In Ven. erat : *aliudque; fugitque volatque*, quod interpolatoris est, qui non viderat præteritum esse tempus poetæ in his sollenne. In Leid. erat *fixitque*, ex simili stupore : quia præcesserat : *intorsit figitque* tamen librorum consensus tuetur, a quo in his et similibus standum est, quando utraque lectio habet quod probari possit. — 884. *æreus umbo* Medic. et Gud. vid. sup. ad 271. — 885. *Tum* Franc. *circum acastem* Goth. tert., ex librarii inscitia.

quoties novavit Maro. — 877. *subit* hoc loco simpl. it, occurrit : aliter ac modo v. 798. Tum *hæc via sola fuit, qua perdere posses*, sc. nato erepto, filii morte. — 880. *nec divum parcimus ulli;* ut ab eo auxilium expectemus. Alio loco : *nihil se jam diis deberi*, eodem fere sensu. *parcere*, pro vereri, metuere, adeoque omnino *curare*. Sic Gr. φείδεσθαι, et φειδώ pro cura. — 881. *Desine* terrere. — 885. Lævam in partem non modo ob naturalem equi flexum in lævum, sed ideo maxime equitabat, ut, ipse læva clipeo tectus, et dextra expedita, Æneæ, qui ei semper a læva in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Æneas

Inmanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urguetur pugna congressus iniqua;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cælum Troesque Latinique.

887. *tegmine* et pro var. lect. *agmine* Gud. — 888. *transisse* Franc. et Goth. tert., indocte. *risisse* Bigot. — 890. *eripit* tres Burm. *intra* Ven. — 892. *arrectus* alter Hamb. et Montalb. Mox si scriptum esset, *tum calcibus auras*, expeditior esset interpretatio. Sed poeta alterum maluit, forte ut celeritatem assequeretur. — 894. *ejectumque* Zulich. *dejectoque* Gud. a m. sec. et sec. Mentel. — 895. *intendunt* Goth. sec., quod defendi potest; vera lectio non est.

clipeum circumfert, et hunc quidem 887 oneratum infixis hastis: is exceperat et sustinuerat tela.

889. *pugna iniqua*, contra equitem ipse pedes. — 891. *inter tempora conjicit hastam*; tempora trajicit. Comparant similem locum Iliad. Θ, 81, ubi Nestoris equus παρήορος (tertius adjectus bigis, συνωρίδι, idem qui et σειραῖος, σειραφόρος, nobis funalis, *an der Leine*) percutitur ἄκρην κακκεφαλὴν etc.; ibi equus primum exultat (ἀνέπαλτο), tum caput in terra volutat, ut telo se liberet (κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ, ut hoc loc. *cernuus*). — 892 ad 894. Quod natura in tali vulnere fert, poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: simul præ dolore calcibus calcitrat; Sic eques effunditur, et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur. *tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie. conf. inf. XI, 637. 638. 639. et bene inter multa inania Cerda laudavit Livii locum VIII, 7 *Spiculum inter aures equi fixit* etc. Adde Silium lib. IX, 594 sqq., ubi res ad elephantum traducta. *calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, ut præ dolore calcitret. *Implicat*: hoc ipse poeta dilucidat. *cernuus incumbit armo*, suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *ejecto*: quippe qui ad latus equi exciderat. cernuus proprie de præcipitato, qui κυβιστᾷ. cf. Serv. — 895. *Clamore incendunt cælum*; uti et mox XI, 147 *incendunt clamoribus urbem*. Esse pro *implent*, facile quilibet et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit:

Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc : « ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? » contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cælum, mentemque recepit :
« Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prælia veni;
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi : scio acerba meorum
Circumstare odia; hunc, oro, defende furorem;

897. *super hoc* Ed. pr. Burmann. Est : et insuper hæc addit. *et illi* Hugen. — 898. *et auras* Medic. a m. sec. et alii Pier. et Heins., minus bene, et perpetuo lapsu. — 899. *Suscipiens* sec. Rottend. — 901. *in prælia* Zulich. et Dorvill. *venit* Medic. a m. pr., ut de Lauso agat, inquit Heins. Probabilius, librarii lapsu. — 902. *fœdere* Franc. — 903. *veniam* pars codd. Heins. — 905. *Circum adstare* Exe.

quarum neutra satisfacit. Mihi sic videtur expedienda forma hæc : *Incendere* poetis est augere, magnum facere quid. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere*, *cælo*, h. e. magnum clamorem movere. Sic *incendere luctum* sup. IX, 500. ubi cf. notam; *vires* Æn. lib. V, 455 et quot non alia. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν. v. c. Sophoclis Aj. 196. Nunc conf. Brunck. ad Æschyl. Pers. 393. Jam poeta hoc ipsum doctius transfert ad *cælum*, ut *cælum clamore incendatur*, pro *clamore incenso in cælo*, aere; quatenus usus loquendi ita fert, ut res magno motu accepto omnino *incalescere*, *fervere dicantur*. Hinc *fora fervent clamoribus*, *theatra strepitu*, quum proprie *strepitus ferveat in theatris*, h. e. ingens sit. — 899. *hausit cælum* s. hausit oculis, quod malim; seu cælum pro aura, anima, quam recepit. Sic expeditius esset forte, jungere : *auras hausit*, *suspiciens cælum* : nisi oratio sic nimis tenuis efficitur pro epico carmine. — 901. 902. Interfice me : mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta : Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in cæde nefas* (Serv. et Cerda : « Mori viro forti nefas non est : » quod est remotius); *nec sic.... Lausus* sc. ut ne me interficeres, aut ut ego mortem deprecarer. Imo vero, dum superstes Lauso esse non sustinet, mori decreverat. *nec tecum* h. nec Lauso a te cæso pugnæ hæc conditio nobis proposita est.

903. *Per, si qua est venia* : ex more in precum formulis; pro : *per veniam, si qua est*. *Venia*, gratia, beneficium, ut jam alibi vidimus. Similes morientium preces dederat Homerus Iliad. χ, 338 seq. et alibi. — 905. *defende furorem*, propulsa (ut jam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quominus corpus meum insepultum abjiciant et ma-

Et me consortem nati concede sepulcro. »
Hæc loquitur, juguloque haud inscius adcipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

Burm. — 907. *Hoc* Franc. — 908. *defundit* Gud. a m. pr. et Rom. *diffudit* Goth. alter et tert. *in arva* ed. pr. Burm. et Menag. pr., male. Jungenda sunt: *cruore undanti in arma*, thoracem seu clipeum.

le mulcent; αἰκίζεσθαι. — 906. *Et me consortem nati.* pro vulgari oratione *consortem sepulcri nato* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Aur. Macrobii Saturnal. lib. VI, cap. 6, monuit. In toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poetam tragico affectu et carminis dignitate epica fatendum est.

EXCURSUS I.

Auxilia Æneæ ex Etruria.

Lib. X, 166 sqq. Non omnes veteris Etruriæ civitates memorari a poeta, quum copias inde adductas recenset, manifestum est. Ex iis quoque, duodecim numero, civitatibus, quæ rempublicam Etruscorum constituebant, *Clusium* et *Cære* tantum nomine posuit, reliquas præteriit. Habuit igitur dilectum? an temere apposuit, quæ in mentem veniebant? Si nostrum Virgilium bene novi, habuit ille haud dubie, quod cum judicio, et veteris memoriæ respectu in hoc loco sequeretur: in aliis quidem, quod eæ maritimæ urbes erant et navium copiam suppeditare poterant; in aliis amicitiam cum Romanis, in aliis fabulas priscas, ut in Mantua. *Cære* quidem summo cum dilectu primo loco posuit, quoniam Mezentium regem pulsum bello persequi decreverat ea civitas, castris in propinquo urbis positis, quibus Æneas exceptus cuncta statim ad profectionem parata reperit (sup. VIII, 478.... 494. 603 sq.): quod nisi opportune accidisset, ad parandas copias mora facta esset, quæ poetæ totam narrationem perturbasset. Mature autem cum Romanis Cæretani in amicitiam et societatem venere, sacris Romanorum et sacerdotibus, quum Galli advenissent, receptis. vid. Liv. V, 40. 50. In civitatem quoque adscripti sunt, etsi sine suffragio. Cæretanis societate adjunxit poeta civitates loco vicinas, plerasque litoralem Etruriæ regionem incolentes, nam longinquis locis copias arcessere non potuit; potuit alias quoque rationes spectare, quas in tantis historiæ Etruscorum tenebris nunc ignoramus. Illud tamen vel maxime miror, quod nulla *Cortonæ*, seu *Corythi* veteris, mentio facta est, quum inde originem trahere dictus esset Dardanus, etsi Acron inde oriundus inf. X, 719 memoratur. Sed si recte conjicio, cum Agylla seu Cære vetus Pelasgorum urbs esset, in societatem adscripsit poeta alias civitates, quas Pelasgi inhabitasse dicti sunt. Dionys. I, 20, qui classicus locus est, multas eos urbes partim Siculis ereptas, partim a se exstructas, habitasse ait communiter cum Aboriginibus, eo in numero esse *Cære*, *Pisam*, *Saturniam et alias quasdam urbes*, *quas ipsis*, *temporis progressu*, *Etrusci eripuerunt.* Potuere ergo inter eas urbes, quas Pelasgi tenuere, et illæ esse, quas poeta recensuit. Nam Veios, Falerios, Tarquinios non bene potuit adjungere, quippe aliquando Romanis infestos futuros. Neque potuit ad urbes remotas, maxime ex interioribus terris, progredi: quomodo enim in tam brevi tempore copiæ inde duci potuissent! At navibus e maritimis civitatibus arcessi poterant.

Clusium, Camers vel Camars olim dictum, inter Æneæ auxilia bene referri potuit, quandoquidem in societatem et amicitiam a Romanis

receptum Gallorum arma in Romanos avertit: Liv. V, 36 seq. Erat urbs antiquissima, qua Etrusci Umbros ejecerant; de qua et aliis, quæ sequuntur, egit nunc doctiss. Lanzi (*Saggio di Lingua Etrusca* Tom. II.) *Cosæ*, vel Cosa, ad mare supra Herculis portum sitæ, *Cosa Volcientium* Plinio dictæ lib. III, 5, 8, a *Volcis* videntur esse deductæ; antiquum id Etruriæ oppidum, forte ad ipsum Clusium originem retulit, aut sub Clusinorum potestatem olim fuit: Certe ex his unum agmen conflatum videmus in Virgilio. Ducit illud Massicus: sub quo Clusinorum Lar esse debuit *Osinius*, qui infra v. 655 memoratur. Alterum agmen est ex *Populonia*, seu Populonio, et ex insula *Ilva* seu Æthalia, nunc *Elba*, ei objecta, coactum. Populonii origo incerta est. vid. Serv. ad h. l. Ilva, Etruscorum colonia (vid. Stephan. in Αἰθάλη), olim æris, mox ferri fodinis nobilissima: vid. Strabo V, p. 342. Diodor. V, 13 et al. apud Cluver. Ital. pag. 502 sqq. et Serv. ad h. l. Mille viros *Pisa* adductos videmus v. 175—180. Pisam autem inter urbes a Pelasgis ab Aboriginibus habitatas paullo ante vidimus: ut inter antiquissimas illam fuisse necesse sit. Lycophron ipsos Lydos advenas Pisam occupasse tradit v. 1359, quod ex opinione veterum de Etruscorum ex Lydia origine intelligendum. Fecit tamen scriptoribus fraudem et hæc nominis similitudo, ut a Pisa Elidis profectos dicerent, qui Pisam Etruriæ conderent; vid. Strabo V, pag. 340 B. Plin. III, 5. Justin. XX, 1. Solin. 8. et e nostro Rutil. Itin. I, 565 seq. Addit Strabo fuisse eos ex iis, qui Nestorem ad Ilium sequuti in reditu via aberraverant. Homerus tamen Pisatas non commemorat inter eos, quos Nestor adduxit. Adde Serviana ad v. 179 h. l., unde patet plura fuisse poetarum, vel historicorum commenta de Pisæ origine. Alia tamen in Servio legerat Jul. Sabin. Sequitur v. 180—184 Astur cum trecentis ex *Agylla*, seu *Cære* et vicinis locis, adductis, scilicet ex agris ac vicis circa *Minionem* fluvium (nunc *Mugnone*) haud longe a Centumcellis; exiguo intervallo versus occidentem fuit Gravisca vel *Graviscæ*; ultra Minionem ab oriente, versus Cære, *Pyrgi*. Egit de utrisque diligenter Cluver. Ital. pag. 483. 495. Servius ad h. l. Pyrgos ait *castellum* fuisse *nobilissimum eo tempore, quo Tusci piraticam exercuerint (nam illic metropolis fuit:* ab indocto homine fuit adjectum): *quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliæ dicitur* (Diserte narratur res a Diodoro XV, 14, ubi conf. Wesseling), *de quo Lucilius*: Scorta Pyrgentia. *Pyrgi* jam Rutilii ætate, ineunte Sæc. V: *Nunc villæ grandes, oppida parva prius* Itin. I, 223. 224. Omnino totus ille Rutilii locus cum hac carminis parte comparandus est. Quod Graviscas *intempestas* dixit, situm respexit in humili ac palustri planitie sub montibus Cornetanis a læva Martæ fluminis. Rutil. Itin. I, 282 Graviscæ, *Quas premit æstivæ sæpe paludis odor.* Cato in Origg. apud Serv. ad h. l. *Ideo Graviscæ dictæ sunt, quod gravem aerem sustinent*: quod si ita est, nomen a Romanis demum vel a Latinis inditum esse debuit.

In alio versu 185 *Ligures* Etruscis comites dedit; vicinum populum, quicum multa bella gesserant veteres Etrusci: nunc vero addidisse eos videtur propterea, quoniam ornatum dabat carmini ea gens, quippe

de qua veteres fabulæ, poetarum carminibus decantatæ, fuere plures; quibus caussam dedit Græcarum priscorum ἀνιστορησία in his locis, dum Padum, s. Eridanum, in Ligurum finibus ex monte Vesulo ortum una cum ostiis et succino, tum Phaethontem et Cygnum ad Ligures retulere. Pherecydes primus fabularum harum auctor fuisse videtur: saltem is primus Eridanum edidit secundum Hyginum fab. 154; fabulam de Phaethonte et Heliadum electro primi Æschylus, Philoxenus, Nicander, Euripides, Satyrus, commenti esse videbantur Plinio XXXVII, 2, s. 11, 1. Inprimis Tragici in his fabulis sibi placuerant, unde has fabulas τραγικὴν ὕλην appellat Polyb. II, 16, 13. fuit in his quoque, quod populi ad Padum atris vestibus utebantur: μελανείμονες erant: quod a luctu propter Phaethontis casum in morem abiisse narratum erat. De ceteris vid. Nat. ad v. 185 seq. conf. sup. Excurs. I ad lib. VII.

Claudunt agmen quingenti *Mantuani* duce *Ocno* v. 198 — 212, quem, Tiberis et Mantus filium, Mantuam condidisse, et matris nomen urbi imposuisse acceperat Maro. *Mantuæ* originem antiquissimam fuisse necesse est, quum poeta ad hæc tempora eam referre ausus sit. Tiberis filius non male habitus *Ocnus*, quum ab Etruscis condita fuerit Mantua tum, quum iis, qui ea loca incolebant, barbaris expulsis, loca ultra Apenninum illi tenerent. *Manto* autem Tiresiæ filia, mater ei data, secundum eundem vulgarem Romanorum errorem, quo urbium Italiæ nomina et origines a Græcis repetebant: qua de re satis in Excurss. ad lib. VII dictum est. Ocnus autem hic, vel Aucnus, nulla modo cum Græcorum Ocno est confundendus, quem in locis inferis collocarunt nonnulli ex poetis. Diversa de Ocno alias et de Mantuæ origine tradidisse, ex Servio ad v. 198 colligi potest; fuerunt enim qui Bononiam quoque, olim Felsinam, ab eo conditam traderent: at Mantuam a Tarchonte conditam narraverant alii, Mantuamque ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantus* Dis pater est, cui urbem consecravit. Quæ sequuntur v. 201 — 203 *Mantua dives avis: sed non genus omnibus unum; Gens illi triplex, populi sub gente quaterni, Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires*, plurimum habent obscuritatis. Servii nota ad v. 201 et 202 admodum corrupta et obscura est, et quantum intelligo ex binis interpretationibus diversis conflata. Altera hæc: ut *Mantua tres habuerit tribus, quæ in quaternas curias dividebantur.* Ita dicerem sub Gallorum incursionem Etruscos ex ceteris XI civitatibus circumpadanis Mantuam confluxisse, et fuisse in tres tribus descriptos, quarum quæque quatuor demos haberet, quos Virgilius *populos* dixit. Verum sic non poterat Mantua dici *caput his populis.* Attigit locum Jo. Fr. Gronovius ad Liv. V, 34, 35, et *gentem triplicem* accipit tres regiones. Docet ille quidem eo loco copiose, *gentes* et *populos* sæpe conjungi apud scriptores, et patere gentem latius, ac posse sub se comprehendere plures populos, de quo nemo facile dubitet. Verum hæc omnia Virgilianum locum parum expediunt. Fac enim hoc ita se habere: Mantuam (aut, quod malim, agrum Mantuanum) habuisse tres regiones, quarum quæque contineret quatuor populos (h. conventus, δήμους), an de prisco

Mantuæ statu sic constat melius? an in vetere historia quicquam est, quod cum ea memoratione consentiat? Nec vero versus præcedens convenit: *Mantua dives avis;* quid enim his cum illa divisione in regiones commune est? Cluverius in Ital. ant. p. 255, etsi populos quaternos prorsus explodit, tanquam poetæ commentum, quo diversas historias compilatas miscuerit: *gentem* tamen *triplicem* agnoscit, et ad triplices colonos refert, qui Mantuam insederunt. Fuerunt enim conditores urbis Etrusci: iis ex agris circumpadanis expulsis, Galli urbem tenuerunt, aut Etruscis fuerunt admixti; tandem ex finitimis Venetis nonnulli inter cives adscripti fuere. Ea vero ratio nec illud expedit: *dives avis;* nec reliqua, inprimis hoc: *illa caput populis.* Servius ad v. 201 primum a Thebanis, deinde a Tuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus, qui Perusiæ consederant, conditam narrat Mantuam: quæ unde acceperit, quum inepta prorsus sint, nemo facile dicat. Thebanos intulit forte propter Manto. Meo quidem judicio, hæc omnia facile expedias, si memineris Etruscos antiquitus, quum trans Apenninum late omnia tenerent, regionem circumpadanam in XII civitates descripsisse, quemadmodum ipsa Etruria XII civitates principes habebat. Cf. Polyb. II, 17. Liv. V, 33. Inter has XII civitates Virgilium arbitror non modo retulisse Mantuam suam; id quod recte faciebat: nam etiam Plin. III, 19 s. 23 *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua:* verum etiam principem ceteris præposuisse; etsi honorem eum ab aliis Bononiæ habitum constat. Plinius utique lib. III, 15 s. 20 *Bononia Felsina vocitata quum princeps Etruriæ esset;* etsi sententia Plinii et hæc esse potest, fuisse et ipsam Felsinam inter principes. Copias igitur adducebat Ocnus Mantuanas ex XII populis Etruscis qui incolebant agrum circumpadanum, conflatas: itaque *non genus omnibus unum* erat. Quod vero addit poeta, ex eo primum discimus, XII illos populos, seu civitates, in tres gentes fuisse divisas; id quod ad Etruscas origines notabile est. *Non* igitur poeta, quod voluere interpretes, *de Mantuanorum origine* in h. l. agit, nec de majorum diversa stirpe, nec de divisione agri Mantuani in regiones et conventus: *sed de copiis* agitur, *quas Ocnus* Mantuæ conditor *adducit ex civitatibus XII circumpadanis,* quibus Mantua illo tempore caput erat.

Mantuanis accensuit denique v. 208 *Aulestem,* quem inter Italos non ignobilem fuisse ex Servianis laciniis ad v. 198 colligo: fuit enim secundum nonnullos Ocni frater, et *Perusiæ* conditor habitus.

Illud adhuc subjiciam, novam super loci interpretatione moveri posse difficultatem ex Silio, qui VIII, 600, 601 in recensu populorum et civitatum: *Et quondam,* inquit, *Teucris comes in Laurentia bella Ocni prisca domus parvique Bononia Rheni.* De Mantua enim accipi non posse, manifestum fit, quod viris doctis notatum, quum v. 594 jam eam memoraverit. Necesse igitur est, Silium verba *patriis ab oris* sup. v. 198 hujus lib. X accepisse de Bononia, tanquam prisca Ocni et patria sede, antequam ad Mantuam condendam discessisset. Diversa igitur et hæc est ab ea, quam supra ex Servio ad v. 198 attigimus, fabula de condita

ab Ocno Felsina (ut cum Cluverio legendum), seu Bononia. Lux ex his affundi potest notæ Julii Sabini ad vs. 203 *Ipsa caput populis*, qui de Bononia hoc accipere voluit.

EXCURSUS I*.

Lib. X, 185. *Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello, Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupavo, Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ: (Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.) Namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati, Populeas inter frondis umbramque sororum Dum canit, et mæstum Musa solatur amorem, Canentem molli pluma duxisse senectam; Linquentem terras et sidera voce sequentem.* Locus suavissimus, uno tamen versu misere turbatus; in ceteris sententia expedita: Cupavo dux Ligurum pennis olorinis ornatam galeam gestans, in memoriam patris, qui desiderio Phaethontis amati sibique erepti in olorem erat mutatus. Potuit fabula esse Italiæ domestica; evenisse tamen apparet, ut ex Oriente fabulam de Phaethonte et Cinyra (conf. Apollod. III, 14, 3, et Notata ad e. l.), in Liguriam traducerent homines; etsi Ligurum diversus plane est Cycnus et Phaethon. Si Phanoclis elegi, Ἔρωτες, superessent (de quibus v. Heins. et Burmann. ad Ovid. Met. X, 83, et Ruhuken. Ep. crit. p. 299), melius forte de fabula constaret; nam ex illo ductam eam esse, a Lactantio proditur in Narrat. fabb. II, 4. De Cycno in olorem mutato fabula per se est vulgatissima, conjuncta illa cum altera de Phaethontis casu, jam inde ab Hesiodo ap. Hyginum 154. Multa autem in ea tradita fuisse, de quibus nunc parum constat, uti ex adjecta hac amoris memoratione, ita etiam ex anaglypho discas apud Winkelmann. *Monum. ined.* n. 43, ubi in eo argumento ex sarcophago villæ Borghesiæ expresso a tergo Cygni adolescens stat testudini insistens. Pro Cupavone eum habebat Winkelm., sed solo conjectura nixus. Ut nunc locus noster se habet, obscuritatem habet: *Cinyra*, et (ita olim distinguebatur) *paucis comitate Cupavo, Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ*: ut aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum*; statuere necesse esse videbatur, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosequutos esse: quo ducere videtur voc. *vestrum*. Mox tamen non illi, sed Phaethon amatus fertur a Cycno. Dixeris utrumque Cinyram et Cupavonem fuisse filios Cycni; iisque labem adspergere infamiam patris, cujus insigne sint pennæ in galea olorinæ: tum vero *cujus* et *vestrum* non bene respondent; nisi poetam censeas pro *quorum*, orationem retraxisse poetica licentia ad alterum, Cupavonem, et dixisse, *cujus*; aut unum tantum Cupavonem fuisse filium Cycni; tum iterum hæres in *vestrum*; nec licet conjicere, scriptum fuisse: *crimen amor vetitum*. Alius dixerit sustinendam esse pronuntiationem post *Cinyra*: *Non ego te Transierim Cinyra*; et (pro *nec te*) *paucis comitate Cupavo, Cujus*.

Aut accipienda et scribenda esse: *Cinyra et paucis comitate Cupavo*, ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. Nun ego te transierim, o Cupavo comitate Cinyra et paucis: *crimen amor vestrum*, ut et ipsi fuerint alter ἐραστὴς, Cinyras ὁ ἐρώμενος. Bene hoc procederet, nisi adjectum esset: *formæque insigne paternæ*: quod ad unum Cupavonem referri potest; nisi placeat asserere: extrema hæc esse aliunde assuta, et fuisse tantum a Marone prius hemistichium: *Crimen amor vestrum*. Fatendum tamen vel sic toto extruso versu: *Crimen amor vestrum*, reliqua expedita esse; *Cupavo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187 in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phaethontis, quem amaverat, casu. Cygnus apud Ovidium l. c. Sthenelei (non Steneli) filius, Phaethonti *materno a sanguine junctus, mente tamen propior dictus. inter populeas frondes umbramque sororum*, populos (nigras, αἰγείρους), electrum exsudantes (Stephan. Byzant. in Ἠλεκτρίδες et Aristot. Mir. Audit. s. Narrat. c. 82, ubi vid. Beckmann.), in quas Phaethontis sorores fuere mutatæ; ex nonnullorum saltem narratione (vid. Apullon. IV, 604); nam alias in alnos, larices, piceas, mutatæ esse dicuntur. cf. ad Ecl. VI, 62. Super mytho de cycno Apullini consecrato ingeniose plura coagmentavit nuper Vossius Mythul. Briefe: ut inspiciendo passim libro cognovi. Subjiciam nunc quoque ea, quæ in Var. Lect. olim erant notata. Dixi ibi, mihi totum versum ex margine irrepsisse videri: ita ille consutus est ex binis sententiis hiantibus: nam nec illa: *Crimen amor vestrum* per se ullum habent commodum sensum, ne tum quidem, si *versum insigne* legas, pro, insigni formæ versæ. Sed adscripserat aliquis: *surgunt de vertice pennæ*: *formæ insigne paternæ*. Supplevit versum ineptus homo ex reliquo Scholio, quod adscriptum erat de incesto amore Cycni in Phaethontem. Jam hoc versu ejecto quam bene procedant omnia, pro se quisque intelligit. Aliam viam iniit vir doctus, Ouwens Noct. Hag. III, 27, qui omne vitium in verbis *Cinyra* et quærit et relinquit; ut agatur de uno Cupavone; ut *pennæ olorinæ* sint per appositionem *insigne formæ paternæ* Cycni, et *crimen*, caussa tanti infortunii, *amor*, luctus nimius in Phaethontis morte. *vestrum* pro tuum. Quam dura et coacta hæc sint, facile sentias. Non multum recedit tertia ratio, quam Brunckius intulit, interpunctione mutata: *pennæ: Crimen, Amor, vestrum, formæque insigne paternæ*. Non licebat assequi sensum, nisi nota inspecta; e qua apparet, sic accipiendum esse: *quæ pennæ*, o *Amor*, *tibi sunt crimini*. Exigat hæc unus quisque pro se, et videat, an valde mollia ea sint, et accommodata reliquis. Inciderat in eandem rationem Jo. Schraderus in schedis, et laudat versus Ciris 328 *Non ego te conor Flectere*, *Amor*, etc. Versu ad meum judicium ejecto non hiat sententia, sed multo magis coit: namque redditur caussa ejus, quod antecedit: quod olorinas pennas pro crista gestat Cupavo: namque ferunt patrem in olorem esse mutatum. Nunc video Wakefield refinxisse; *Carmen* pro *crimen*: ut sit: « Canebant ad prælium euntes, pro more plurimarum gentium, amorem Cycni in Phaethonta, et mutationem ejus in avem, cujus pennæ galeas eorum insig-

niebant » ingeniose quidem. Ad verbum tamen esset : O Cinyra et Cupavo, *carmen vestrum erat amor et insigne formæ paternæ*. Argumentum adeo cautus bellici erat iis patris amor in puerum, et mutatio in olorem ex longo luctu in pueri morte; argumentum agmini militari non valde consentaneum. Expectabam facta patrum et laudes.

EXCURSUS II.

De Amyclis tacitis.

Lib. X, 554 *tacitis regnavit Amyclis.* Cur *tacitas Amyclas* dixerit, varia commenta affert Servius, vix digna quæ repetantur. Quæ probabiliter dici possint, hæc esse arbitror : Loca Lucilii : *Mihi necesse est, loqui : nam scio Amyclas tacendo periisse*, Silii VIII, 529, et Pervigil. Ven. sub f. satis docent, ad illam narrationem poetam respexisse, qua, « quum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas « quassaretur, lata lege cautum est : ne quis unquam hostis nuntiaret « adventum. Postea quum vere hostis veniret, nullo nuntiante, ex im- « proviso civitas capta est : unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod pe- « riere silentio. » Recte hæc ab Aspro, nam is auctor a Julio Sabino proditur, tradita videntur, sed falso ad has Ausonum Amyclas revocata, quæ a serpentibus deletæ fuere; v. Notam : quum ea ad Amyclas Laconicæ spectarent, quas a Doriensibus deletas esse, proditum reperimus. Nam, Peloponneso a Doriensibus et Heraclidis occupata, oppida aliquot Laconicæ per ducentos adhuc annos tenuerant Achæi, donec, paullo ante bellum Messenium primum, regis Telecli ductu, Dorienses, seu Lacedæmonii, ea loca expugnata solo æquarunt. Inter quæ fuere Amyclæ, quæ acriter restiterunt, nec nisi belli diuturnitate attritæ in ditionem cesserunt. Tropæum de iis erectum pro argumento virtutis eorum, qui victi erant, habebatur : Pausan. III, 2, p. 208 et c. 12, p. 237. Amyclæ eversæ vici formam per multa tempora habuerunt, claræ inprimis dei Amyclæi templo et throno. vid. ibid. III, 19 et 18, de quo disputatum est a nobis in *Antiquar. Abhandl. I Stück.* De expugnatione illa Amyclarum a priscis scriptoribus plura fuisse narrata, tum ex Pausania, tum ex Pindari locis Isthm. VII, 18 — 22. Pyth. I, 124, 125, 126 patet : unde intelligitur, fuisse Ægidarum, quæ Spartæ tribus erat Thebis oriunda, præcipuas in eo bello partes Amyclasque illis habitandas esse assignatas. Si veterem commentatorem in Pyth. V, 96 et 101 et Isthm. VII, 18 integriorem haberemus, plura ex Ephoro et Aristotele de hoc bello teneremus. A Strabone lib. VIII, p. 560 C. 561 D. ex Ephoro (conf. Meurs. Misc. Lac. IV, 3), Amyclæ ab Heraclidis Philonomo, qui Lacedæmonem iis prodiderat, concessæ narrantur; si vera sunt, quæ Conon Narrat. 36 apposuit, adducti ab eo coloni ex Imbro et Lemno fuere, qui tertia hinc ætate, seditione adversus Dorienses

facta, ejecti Cretam adierunt et Gortynem occuparunt. Ad hoc itaque tempus referenda esse videtur Amyclarum illa a Doriensibus facta expugnatio, urbe ex improviso occupata. Ut autem hoc *ad Amyclas Italiæ* transferri posset, error ille, quem toties castigavimus, locum fecit, quum non modo Græcorum colonias per totam Italiam disseminarent veteres auctores Latini, verum etiam urbium origines ac notitias nominum similitudine corrumperent. Urbem *Amuclas* in his locis Italiæ fuisse nemo dubitet. Sed nominis similitudo fecit, ut a nonnullis narraretur, Laconas eam urbem condidisse, et ab Amyclis suis nomen indidisse. De tempore coloniæ ductæ varie traditum. Alii comites Castoris et Pollucis huc appulisse narrarunt, alii Amyclæos cum Glauco, Minois filio, venisse (apud Servium); tandem etiam fuere, qui Lycurgi ætate coloniam ductam dicerent ab iis, qui novis legibus uti nollent: hos enim, ubi in agro Pomentino escendissent, Feroniæ fanum exstruxisse, et partim inde Sabinos contendisse. v. Dionys. Halic. lib. II, 49 (p. 113). Ceterum ad istas Italiæ Amyclas, quæ a serpentibus deletæ esse narrantur, spectare creditur marmor in ædibus March. Rondinini Romæ servatum, (apud Guattani *Monumenti antichi inediti per l'anno* 1787. p. LXXVI. tav. I) in quo Fluvius intra ulvosum amoem ad medium corpus recubans excipit patera rivum ex alto fonte descendentem de monte, in quo ruinæ urbis visuntur; properat ad rivum serpens ingens barbatus, tanquam sitim restincturus. Manifestum utique fit, urbem in alto sitam, vastatam ac desolatam declarari.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER UNDECIMUS.

ARGUMENTUM.

Occiso Mezentio, victor Æneas Marti tropæum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompæ apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio, utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturæ bonore prosequuntur — 224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens, auxilia sibi denegata renuntiat — 295. Ea spe destitutus Latinus, concilio convocato, de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Æneam mittendos censet — 335. Ibi Drances et Turnus, pro inveterato inter ipsos odio, se mutuis conviciis proscindunt — 444. Interim Æneas, bipartito divisis copiis, levis armaturæ equites planis itineribus ad urbem præmittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cujus rei nuntio Laurentum perlato, concilium dimittitur; paranturque ea quæ ad urbis defensionem putantur pertinere — 485. Turnus, cognito per exploratores Æneæ consilio, bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam præficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Æneæ ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit — 531. Interponitur episodium de Camilla — 596. Interim equestre prælium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur — 647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armo-

rum ejus pulchritudine capta; incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta trajicitur — 835. Quam tamen sacræ virginis cædem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianæ ministra, sagitta trajectus, offensi numinis pœnas persolvit — 867. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Trojani urbis oppugnationem parant — 895. Ejus calamitatis nuntio ab Acca, Camillæ comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Æneas; et, quoniam imminente jam nocte prælium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt — *ad finem.*

Ductus adversus Latinorum urbem Laurentum Æneæ exercitus, merito, ut partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Æneidis constituit. Hoc, quod per se parum fecundum erat et jejunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia, ornavit poeta: funere Pallantis, sepultura cæsorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Æneam mittendis, et, in ipso accessu ad urbem, Camillæ pugna ac cæde.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Æneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.

2 *et* abest nonnullis Pier. et Heins., etiam edd. vett. *humandi* Zulich. — 3. Julius Sab. ad h. v. « Apronianus legit: *mens turbata præcipitat funera.* » Spectat hoc eo, quod in Mediceo legitur: *funera;* sic quoque Exc. Burm., perperam.

1. Altero mane post superioris diei pugnam, cujus exitum non diserte memoravit, sed Mezentii cæde territos Rutulos in fugam se dedisse facile unusquisque assequitur. Brevitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad eventum festinat, et, quæ ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reservarit, quis pro certo affirmet? Certe formula *interea* parum opportuna esse videtur: si ultimos versus superioris libri cogites.

2. 3. *curæ præcipitant*, potentius, quam, urgent, premunt, ut impenderet tempus humationi cæsorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, inprimis Pallantis. — 4. *Eoo* Lucifero, ut sup. III, 588. Ad religionem autem Æ-

Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens; aptat rorantis sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis; clipeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantis:
« Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.

6. *Consistunt* Goth. tert., perperam et hoc. Truncum quercus amputatum statuit, constituit, Æneas in tumulo. — 7. *eximias* Franc. *triumphum* Goth. tert. pro var. lect. pr. Hamb. — 8. *roranti* Goth. sec., sicque Rom. — 9. *Truncaque tela* Goth. tert. *virum* Lutat. ad Stat. II Theb. 710. — 10. *Effossumque* Dorvill. *sinistra* aliquot Heins. *sinistris* vel *sinistra* Gud. — 11. *eburneum* Gud. a m. sec., applaudente Heinsio. — 12. *Quum s.* Carisius lib. IV citat. *omnis constipata* Goth. tert. — 14. 15 Mutavi hic Heinsianæ recensionis interpunctionem, quæ manifeste sententiam vitiabat: *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest: hæc sunt* etc. Imo vero jungenda: *timor omnis abesto*, quod id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λοιπὸν τοῦ πολέμου. Quæ sequuntur: *hæc sunt spolia*, illustrant illa: *maxima res effecta*. — 15. *et* deest Ven. et sec. Rottend. Alii apud Heins. distinguebant: *et de rege superbo Primitiæ manibusque meis: Mezentius hic est*. Parum scite. — 16. *manibusque meis Mezentius hic est*. Paullo durior est oratio

neæ hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*), et nunc quidem tropæo in Martis honorem constituto. — 5. Locus de tropæo erigendo luculentus: quem æmulatus est Stat. Theb. II, 704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud genus tropæi. humeris gestatum v. inf. 83, 84. *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. *Tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas sup. X, 882 sqq. *bis sex*; Statius ibid. *perfossaque volnere crebro arma*. Ad fastidium arguantur Intpp. Illata fuere vulnera per totam pugnam. v. sup. X, 691, 692, 715, 716.

14. 15. 16. Similis oratio Achillis victo Hectore Iliad. χ, 391 — 394, ubi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *Maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *Primitiæ* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια: ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *de rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii. — 16. *manibusque meis Mezentius hic est*: et mea virtute de Mezentio nihil superest quam hoc tropæum, hæc ejus ar-

Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate; animis et spe præsumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Adnuerint superi, pubemque educere castris,
Inpediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus; qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis

verborum junctura : *meis manibus Mezentius hic est*, talis est, mea virtute huc est redactus : quod de eo superest, hoc *est*. Supra IX, 481 *Hunc ego te, Euryale, adspicio*. Nunc *tropæum* ostenditur, Mezentii armis indutum, quod Mezentium esse ait. Hoc acumen veteribus, saltem Maroni, placuisse, inf. v. 173 docet : *Tu quoque* (Turne) *nunc stares immanis truncus in armis* : tu quoque nunc esses tropæum. *in manibusque* Voss. *hice' est* monet legendum esse Marius Victorinus in Grammatica. vid. Heins. ad II, 654. Pro adverbio *hic* accipiunt nonnulli, minus bene : nec melius succedit, si quis cum Cerda titulum imaginis animo cogitet. — 17. *Tunc* duo Burm. — 18. *Arma parate animis*. Aut hypallage est, inquit Servius, pro *armis parate animos*, aut certe est mutanda distinctio, ut sit : *Arma parate : animis et spe præsumite bellum*. Atque hoc probat Burm., non enim satis eleganter dici, *animis parare* arma. Tantilli erat videre, *arma* esse pro pugna dicta : pugnam autem parare animo, esse exquisitius dictum, quam quod sollenne est : parare animos ad pugnam. — 19. *Ne qua hora* Goth. tert. *avellere* præscriptum est ab Heinsio : reperio id exaratum in una Ald. pr. Nam altera 1505 consentit in *vellere*, quod ubique editum video. Et id Servius interpretatur. *evellere* Dorvill. — 20. *Adnuerent* Roman. *Adnuerunt* Leid. *Annuerant* Ed. pr. Burm. *pubesque* Ven. *puppem inducere* Goth. tert. — 21. *segnisque* Heins. e libb. (sicque jam Ald. tert.) pro vulgari : *segnesque*. At porro Medic. *segnisve*, nec aliter Rom. *siguisve*. Hoc itaque cum Brunckio reposui. Alii *segnique*; edd. vett. aliquot : *segnesque metus*. — 23. *est* abest Rom. et aliis Pier., uni Heins. et Ed. pr. Burm. — 24. Servius : « Vitiose in media oratione *ait* positum Critici notant. » Satis indoctos illos fuisse necesse est : quum adeo frequens hæc sit verbi : *inquit*; *ait*, iteratio. Aliter Burm. rem expedit : ut nunc ad milites aut famulos se convertat. *egregiasque* Ven. *qui* Macrob. et Schol. Horat. ap. Heins. — 25. *pepigere*

ma trunco imposita. Dictum acutius, puta cum gestu, οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος. vid. Var. Lect. — 19. *ubi primum vellere signa Annuerint superi*. Verba Romana : et captis auguriis id fieri solitum : sed hic poeta ornatus caussa tantum posuisse videri debet : cumprimum licebit agmen ducere. — 21. *sententia*, sensus animi, *segnis*, pro segnitie, cunctatione; quod adjuncta efficiunt : *segnis metu* et *tardet*. — 23. *qui solus*; notissimum illud Homericum τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων Iliad. π, 675 et alibi. — 24. 25. 26. Egregia et in laudationibus (λόγοις ἐπιταφίοις) pro patria mortuorum frequentata oratio. Exempla hujus loci communis suppeditant orationes funebres Plato-

Muneribus; mæstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo. »
  Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina gressum;
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Trojanaque turba,
Et mæstum Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mæstoque inmugit regia luctu.
Ipsc, caput nivei fultum Pallantis et ora

Bigot. et *decorate* Oudart. — 28. et *f. vertit* Vratisl. Versus idem sup. VI, 429 occurrebat. — 29. et *lacrimans* Ed. pr. Burm. — 30. *exanimum* aliquot Pier. *exanime* Bigot. *postum* Bigot. *exanimum positi* conj. Heinsius et olim viri docti ap. Cerdam, perperam. *Acetes* vulgg., item *Acetas*, *Acestes*. Est 'Ακοίτης. — 33. *Parrhasio Evandro*. Prosodia docet non *E-vandro* (sic enim prima brevis esset) sed *Eu-andro* pronuntiandum esse. Ita *Eu* longa est syllaba, et versus spondaicus; nisi *Eü*-pronuntiare malis : quod equidem verius esse censeo. — 34. *Circa* Leid. et sec. Moret. *omnis* e Pier. et suis reposuit Heins., ut nunc sit : *omnis manus*. Alii *omnes*. *Tr. pubes* qu. Moret. — 35. Idem versus sup. III, 65. *mæstæ* editum erat in vulgg. ante Heins., qui secundum Pierium e codd. vetustioribus (inter quos et Medic. et Rom. est) retraxit *mæstum:* quod elegantius est, et in vett. edd., quas in manibus habeo, occurrit omnibus. Videtur primus mutasse Ald. statim et pr. Displicet vox versu hinc quarto repetita. — 36. *tectis sese* Schol. Statii Theb. VI, 39. *sese impulit* pr. Hamb. — 37. *tonsis* scribunt multi. *tusis* pr. Moret. *tollit* sec. Hamb. et Erf. — 38. *immugiit* Mentel pr. et sec. cum Exc. Burm. — 39. *niveum* Goth. tert. *fulvum* pr. Moret. et alter Hamb. *vultum* Leid. pro var. lect.

nis Menexenus et Lysiæ haud uno loco. Illud proprium attexuit, quod *hanc patriam* dixit, novas sedes in Latio. — 27. *quem non virtutis egentem* Ennii versum esse, Servius notavit; Homericum: οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.

29. *ad limina*, in receptis castris seu nova Troja. *Ubi*, in vestibulo ex more; ἀνὰ πρόθυρον, Iliad. τ, 212. — 32. *Armiger*, ὀπάων, ut jam supra, et *comes* θεράπων. — 35. *Iliades*, matronæ Trojanæ. cf. sup. ad IX, 217. Mos autem perpetuus veteris ævi, ut lamenta super mortuum facerent non viri, sed feminæ : idem mos barbarorum ac ferorum populorum. — 36. sqq. Ad naturæ veritatem hoc, quod Æneæ adventu renovatur luctus.

Ut vidit, lævique patens in pectore volnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrimis ita fatur obortis:
« Tene, inquit, miserande puer, quum læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: quum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acris esse viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos juvenem exanimum, et nil jam cælestibus ullis

40. *lenique* Oudart. *in corpore* pr. Moret. — 41. *sic fatur* duo Burmann. — 42. *cui l.* Hugen., male. — 43. *f. tibi* Zulich. a m. pr. *ne r. venires* alter Hamburg. a m. sec. — 46. *dederim* a pr. m. Dorvill. *compressus* Vratisl. — 47. *moveret* Parrhas. — 48. *d. in prælia* Medic. a m. sec., quod se non intelligere fatetur Heins. Scilicet putavit Apronianus dictum a poeta: *gentem duram in prælia*, ut virum in pugnam acrem pro, ad pugnam, dicimus. *ad prælia* Leid. — 50. *Forset* esse posse Servius putabat: *Forsit* nonnulli ap. Pier., qui tamen cum Fabric. et Heins. ac Burm. satis firmat vulgatum *Fors et*. Erat quoque ap. Pier. in libb. *Sors et*, sollenni errore. — 51. *exanimem* edd. vett. aliquot et codd.

Comparat Servius Statii locum VI Theb. 37 sqq. — 40. *lævi*, pulchro, puerili: nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere. — 47. *Mitteret in magnum imperium*, ad parandum illud Trojanis; *magnum*, respectu, puto, fatorum et vaticiniorum de initiis potentis imperii, quod in Italia conditurus esset Æneas. Sollenne vero nostro poetæ, ut ex hac ipsa prædictione petat ea, quæ ad amplificandam rerum tenuitatem vim habere possint; ut paullo ante: *Invidit Fortuna mihi, ne regna videres Nostra*; et v. c. IV, 267 *heu regni rerumque oblite tuarum*: ubi cf. 275. Sup. IX, 267 *Si capere Italiam sceptrisque potiri Contigerit victori*. Igitur nunc pro vulgari: mittere ad debellandos Latinos et ad novas sedes in Latio parandas. — 49. 50. Color sententiæ similis apud Sophocl. Ajac. 509 sq.

51. *nil jam cælestibus ullis Debentem*. Animose dictum! Referendum autem ad v. 50 *vota facit cumulatque altaria donis* atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Itaque juveni justa persolvunt Trojani, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluere. Manifeste hoc mutuatus est poeta a Sophocle: etsi paullulum inflexit. Ibi Ajax, quum per deos obsecrasset Tecmessa, ut vitæ parceret,

Debentem, vano mæsti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Hæc mea magna fides? at non, Evandre, pudendis
Volneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater: hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule! »
  Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis; solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,

apud Pier., inter quos Rom. — 52 *comitamus* pr. Moret. *comitantur* duo Burm. cum Goth. tert., inscite. *amore* Oudart. *ab ore* a pr. m. pr. Moret. — 53. *funus nati* Rufinian. de Schem. Lex. *vulnus* Parrhas. — 54. *Hic* Goth. pr. *exoptati* Rom. cum Goth. sec. et Menag. pr.; vulgatum confirmat P. Burmann. Sec. Antholog. Lat. T. I, p. 163. — 55. *Hæc mora* pr. Moret. *pudendus* Franc. — 56. *passum* idem Franc. et pr. Hamb. Wakefield tentabat *fusum*. *non* Ven. *ne* duo alii. *durum* itidem duo cum Medic. Pierii. *diro* Exc. Burm. *sospite* volunt dictum esse pro *sospiti*. — 57. *Obstabis* Rom. *funus nato* Goth. tert. *Heu* multi. *Ei* alii. *Et* Rom. — 58. *et* abest ed. pr. Burm. *Iuli* Rom. — 59. *Heu ubi* alter Hamb. *dictu deflevit* Rom. — 60. *ex ordine* Rom. *mitti* Goth. tert., quod placere potest. — 61. *comitantur* aliquot Burmman. — 65. *Arboreis* Ven.

v. 592, 593 Ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάτισθ', ἐγὼ θεοῖς Ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἰμ' ὀφειλέτης ἔτι; *annon vides, nihil me debere diis, quod quidem iis præstem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis σωτῆρσι. Sic equidem loca accipio. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas jam sub deorum inferorum potestatem venit. Alia commenta Servii aliorumque Intpp. repetere nil refert. *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus*. — 54. *Hi nostri reditus. nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur: *Hæc mea magna fides? At non pudendis* (sed pulchris, et honestis, adverso corpore; cf. Iliad. ν, 288 sqq.) *Vulneribus pulsum*; πληγέντα, percussum. — 56. *sospite — nato* scil. cum infamia, turpi fuga e pugna servato: cujus dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Servii exemplo Intpp. trepidant.

59. *deflevit*, flendo finem fecit, ut Cannegieter ad Avian. fab. pr. exemplis illustrat: quem jam Burman. laudavit: nec tamen video,

Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestis, auroque ostroque rigentis,
Extulit Æneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro:
Harum unam juveni supremum mæstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.

66. *obumbrant* Oblong. Pierii et Leid. conf. IV Ge. 20. — 67. *Hinc j.* Ald. pr. et aliæ edd. *in stramine* passim vulgg., sed abest codd. Pier. et Heins., itaque sublatum ab Heinsio. — 68. *virgineum* Goth. pr. *demissum* Gud. a m. pr. *decissum* Dorvill. a m. sec. *messum de pollice* Servius ad II Ge. 274. *poplite* Ven. — 70. *nondum* Ven. *nec non* pr. Hamburg. *sua fama* Hugen. — 71. *Nec jam* Dorvill. et Goth. tert. *Jam non* Leid. — 72. *Tum* Heins. e codd. pro *Tunc*. Tum alii scripti et edd. *ostroque auroque*. Non video, quid intersit. Sed vetustiorum codd. lectio recte servata est. — 73. *læta bonorum* apud Rufinian. de Schemat. Lex., quod ornari potest a novaturo: est, quæ abundabat hinc copiis et opibus. — 74. *manibus quondam* aliquot Heins. et Burmann. — 75. *Texerat* et Ven. — 76. *juvenis* Rom. *supremo m. honore* Parrhas., quod pro interpretatione esse potest. *supremus* sec. Menag. — 77. *hirsutasque comas* Ven.

an omnino hoc necesse sit. — 66. *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent.

68—71. Obvia comparatio, et multis frequentata, ac variata (cf. sup. IX, 435—437), sed h. l. suavissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo* pollice, florem, *seu — seu —*, et qui nondum marcidus elanguit: *Cui neque — recessit:* nec tamen pristino vigore nitet: *Non jam mater.* 73—75. Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *læta laborum* (cf. ad lib. I, 441 *lætissimus umbræ*): sane quidem ad vulgare revocari potest, ut sit studiosa, quæ studio operæ tenetur; attamen cum vi dictum est: illa sibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur præclari fuisse artificii opus. Nec dicas, esse delectatam opere, quod in amantis Æneæ gratiam parabat. — 76. *obnubtit:* sc. altera veste caput velavit; videtur et hoc ad religionem pertinuisse, quum Manibus et diis inferis nunc

Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus:
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus

80. *spoliaverit.* Dorvill. — 82. *sparsurus* aliqoot Pier., inter quos Rom., tum Medic. Gud. et alii Heins. (oe addam Goth. pr.) cum vestutioribus Macrobii VI, 6. Sane *sparsuros*, quod inde ab Aldo io pr. editum, elegaotius est: alterum tameo codicum auctoritate nititur; qua saoe in his staodum videtur, ubi quæritur, quid poetæ, non quid nobis arriserit. prætulit quoque Wakef. *aparsuras* Montalb. et Franc. *flammas* alii, et utruoique Erf. *flammam* Heins. e Rom. Gud. Menag. pr. recepit; adde Goth. pr.; et recte coosuluit auribus. — 83. *Inductosqua* Gud. a m. pr. — 84. *fingi* duo Burm. cum Rom. — 85. *Acetes*, *Acestes*, etiam hic. *Aletea* apud Macrob. IV, 3. coof. sup. ad v. 30. — 87. *prostratus* alt. Voss. et pr. Hamb. *dejectus* Oudart. *projecto* Gud. sec. Versum tanquam inficetum, obelo ootat Editor Parmensis. — 88. *Ducitur* et Goth. sec. *perfusus* sec. Rottend. *perfossos* a m. sec. Bigot. *eursus* Hugen. *cultus* Zulich. — 90. *Illacrimans* Goth. sec. — 91. *gerunt* Sprot.

consecratus esset Pallas. — 81. De juvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. sup. ad X, 518—520. *cæso sanguine* audacter pro, cæsorum, ut ibidem: *captivo sanguine.* — 83. 84. Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma cæsorum truncis iufixa vel perticis, cum titulis, seu oomiuibus eorum, quorum arma fuerant. Suut hi τροπαιοῦχοι: quali specie et nomioe ipse Mars exhiberi solet. — 87. *Sternitur et*; pro, nunc — *nunc stratus* et projectus humi; ut solebant facere doloris impatientia animique impoteutia, ut in terram projecti caput quoque pulvere fœdarent: cf. inf. dicta ad vs. 191. — 88. *currus* acciperem Pallaotis currum, quo iu pugna usus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subjiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi; cf. lib. X, 399 etc. — 89. 90. Homerico exemplo, Iliad. ρ, 426 seq. 437 seq. Quod Maronis ævo forte ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicæ vitæ seosibus et studiis accommodata. — 91. *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit.

Victor habet: tum mæsta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
« Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant: salve æternum mihi, maxume Palla,
Æternumque vale. » Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,

93. *Tyrrhenique omnes* Medic. et codd. Heins. omnes, trinis exceptis. Errorem versus sequens peperit. Sed, si hoc non nisi in uno Mediceo primum est factum, quantum codicum agmen ex eo prodiisse credendum est! Romanus contagio liber est: cum Goth. pr. et tert. — 94. *comitum longe* Parrhas. *præcesserat* Rom. et ceteri Pier., cum vett. edd., omnes itidem Heins., uno Ven. excepto, et pro var. lect. Gud. Maluit tamen Heins. alterum, quod in Ald. sec. receptum, retinere tanquam magis proprium. conf. ad VIII, 462; hoc et omnes Goth. præferunt: si modo iis aliqua esset auctoritas. — 95. *que* abest Franc. *edidit* Medic. a m. sec. pr. Mensg. alter Mentel. Franc. Parrhas. et Goth. sec., quique primo loco memorandus erat Rom., ut adeo hæc verior sit lectio. — 96. *Nos aliter* Ven. — 97. *Pallas* Rom. et Hugen. conf. ad X, 411. adde h. l. Pier. — 99. *Cedebat muros* Ed. pr. Burmann. *gressusque* Oudart. et Dorvill. *in tecta* Ed. pr. Burm. *ferebant* Gud. — 100. *Jamque o. adventant ex* Erf., sic saltem del. *ex. de gente Latina* Bigot.

Reliqua tum subticuit. — 92 seq. Comparant Iliad. ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *versis armis* h. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poeta. Saltem in Homero occurrere hoc non memini. — 96. *Nos alias hinc — vocant.* Egregie hæc ad affectus et ad rerum veritatem; idemque cum sapientiæ præceptis conjunctissimum; obtemperandum est naturæ in gravi casu; est flendum, elugendum; tum animo composito ad vitæ officia redeundum. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis vss. *I deus Ausoniæ, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas: tibi gloria leto Jam parta insigni; nostros Fortuna labores Versat adhuc, casusque jubet nescire futuros.* vid. lib X, 573 seq. Burmannus Statii versus laudat IV Theb. 600. 601. 602 *Existis casus: bella horrida nobis atque iterum Tydeus.* — 97. Iliad. ψ, 19. χαῖρέ μοι ὦ Πάτροκλε καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι. Nec diversa clausula Menexeni: νῦν δὲ ἤδη ὑμεῖς τε καὶ ἄλλοι πάντες κατὰ τὸν νόμον τοὺς τετελευτηκότας ἀπολοφυράμενοι ἄπιτε. et Orat. Periclis similiter.

100 sqq. Similis legatio Iliad. η, 381 sqq. Trojanorum ad Achivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usus est poeta ad illustrandum Æneæ nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a

Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;
Nullum cum victis certamen, et æthere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit:
« Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis, et Martis sorte peremtis
Oratis; equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum, sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti:
Si bellum finire manu, si pellere Teucros

101. *precantes* Parrhas. Ven. sec. Goth., et ita Serv. X, 31, ducta familia a Romano. — 103. *tumulos* Mentel. alt., quod Heins. illustrat. Scilicet *subire*, *succedere*, dicimur et *urbi* et *urbem*; igitur res unoquoque loco codicum auctoritate dijudicanda est. *succedere dextræ* Parrhas. a m. pr., perperam ex aliis locis. — 104. *Nullum est* Goth. tert. *vinctis* Bigot. *aere* aliquot Pier. et Heins. — 105. *soceris*, et pro var. lect. *sociis* Ven. — 106. *aspernenda* Oudart. — 107. *Persequitur* Zulich. *Præsequitur* Hugen. — 109. *quid nos* duo Burmann. — 110. *Pacem me* ex præstantioribus Pier. et suis Heinsius, sublata interrogatione, pro vulgg. *Pacemne;* quod jam inde ab Ald. sec. regnat. Voss. pr. *Pacem quam ex.;* et Franc. ex librarii stupore *M. s. parentis.* — 111. *et* abest nonnullis ap. Ge. Fabric. *vivis equidem* Oudart. *mallem* Pseudodonatus et aliquot Pier. — 112. *Non veni* Goth. tert. *ni* Probus lib. I apud Heins. et Goth. sec. — 113. *de gente* alter Hamb., male; non cum Latinis, sed cum rege Latino ait se bellum gerere. *relinquit* Franc. — 114. *potius Turni* Goth. tert. *contulit* unus Burm. et in Gud. erasa vetus lectio. — 115. *hinc* Ven. *Turno* vett. edd., sed jam emendatum video *Turnum* in ed. Ald. tert., idque firmant codd. omnium auctoritate Pier. et Heinsius, præter Montalb. *se ponere* Oudart. *Marti* Sprot. Bigot. et a m. sec. alter Hamb. Franc. cum Goth. tert. At Marti,

Trojanis. — 101. *Velati* ἐστεμμένοι. gestantes ramos vittatos manibus. vid. ad lib. II, 249. V, 72. 366. VII, 154. 237. — 101. 102. *veniam* sc. hanc, ut redderet; mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. — 112. *Nec veni*, pro venissem; οὐδ' ἦλθον ἄν, εἰ μή. — 115. *huic se opponere morti;* se objicere, periculum mortis subire. *huic;* qua hi cæsi occubuerunt. At ille videri tum poterat navi aufugisse sup. X, 665 sq.

Adparat, his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris subponite civibus ignem. »
Dixerat Æneas: olli obstupuere silentes;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert: « O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cælo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus;
Quin et fatalis murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit. »

pugnæ, se objecerat sane Turnus. Servius agnoscit *morti:* ait esse δεικτικῶς, quasi jacentes ostendat. — 117. *mecum decuit:* hoc ordine meliores Pierii et Heinsii. Vulgo: *decuit mecum convertere* vel *contendere* Cod. Kœler., perperam. — 118. *Vixit* Goth. tert., indocte. *Vixet* pro vixisset. *et sua* Menag. pr. — 120. *Illi* Dorvill. Goth. tert. cum Rom. *Illi obstipuere* Pier. in omnibus fere invenerat. — 122. *sed crimine* Donat. ad Terent. Hec. V, 2, 13. *Drances odiis et crimine semper* Goth. tert. — 123. *Infestus* multæ edd. vett., sic et Gud. alter Menag. et duo Goth. *Infensis* Mentel. pr., et *Infensi* Medic. a m. pr. et Hugen. — 126. *Justitiane — labore* Rom. et alii Pier. cum Regio. *Justitiane* et *laborum* Priscian. XVII apud Pier. et Heins. *labores* Alcuin. in Grammat. *laborem* nonnulli Heins. et Pier., horum alii etiam *Justitiam* et *laborem*. Voss. *Justitiam primum*. Quæ omnia debentur grammaticorum inscitiæ græcismi: θαυμάζειν τινὰ τινος (χάριν, ἕνεκα). conf. Guell. *bellive* Parrhas. — 127. *hoc* duo Burm. *grati* superscriptum *læti* Zulich. — 129. *fœdere* Mentel. pr. — 131. *subvectari* sec. Moret. Reg. *subjectare* Goth. pr., sed hoc aliud est: conf. Lucret. VI, 700, ubi montes cavernosi *extollere flammas saxaque subjectare* dicuntur. Porro *Trojane* a m. sec. Medic. Montalb. Reg. et Dorvill., perperam; ut *Trojanam urbem*, *Trojanos muros*, sic *saxa Trojana* dixit. Tandem *juvabat* a m. pr. Gud. qu. Moret. et Franc., ut mox v. 168.

121. *Conversi — tenebant:* pro vulgari conversos oculos. — 122. *et crimine*, crimen pro criminatione: ut sæpe. — 124. *armis* pro factis, rebus gestis, ut in illo Ciceronis, quod e Cat. maj. Macrob. VI, Sat. 2, laudat, *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re quam fama viderentur.* Sed, ut Maronem a Cicerone petiisse credat, nemo in animum inducat. — 130. 131. Quin nos parati sumus in extruenda urbe fatis tibi in Latio destinata ipsi operas nos-

Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique inpune Latini,
Erravere jugis: ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
  Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum, Evandrique domos, et mœnia conplet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.

132. *unaque* Goth. pr. *ore ferebant* Goth. tert. — 134. *silvam* Medic. *Latinis* Goth. pr. — 135. *icta* Heins. e Rom. et aliquot suis reposuit. Vulgg. duce Mediceo *alta;* tom *acta* aliquot Pier. Zulich. pro var. lect., male: quum mox sequatur: *actas pinus.* — 136. *evertuntque* Goth. tert. et pr. Hamb. a m. sec. *altas* Dorvill. et Goth. tert. *ictas* pr. Moret. *pinos* Medic. pr. Voss. et al. vid. X, 230. — 137. *findere* Gud. a m. sec. *cædere* Ven. *quercum* pr. Moret. — 138. *ornus* Sprot. — 139. *volat* Bigot. et Goth. tert. — 140. *domus* Probus in Grammatica, et sic alter Hamb. Tum *replet* Rom. et reliqui Pier. Medic. a m. pr. et plerique Heins. cum binis Goth. Erf. et vett. edd. Firmat qooque Heinsius; reliquit tamen alterum, *complet*, quod legitur inde ab Ald. pr. quodque ipse præferam. Reposuit quoque nunc Wakef. — 141. *Quæ non* ed. pr. Burmann. — 142. *Arcadas* Bigot. et apud. Serv., sed vitiose. *Arcades et* sec. Moret. *ad portam* Ed. pr. Burmann. *at portis ruere* multi ap. Serv., non male: etsi eodem redit, seu turba portis ruat in campos, seu ad portas, ut eseat. — 144. *disterminat* qu. Moret.

tras adjungere. — 133. *pace sequestra* h. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit ejus, de quo conveoitur, vel ejus arbitrio constituitur, *pax*, pactio, totos præstabat h. l. et Latinos, et Trojanos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Iliad. α, nec aliud quid quærendum. — 134. *Per silvas;* itidem, ut Iliad. a, 419. — 135 sqq. Similia sup. lib. VI, 180. seq. — 137. *olentem cedrum*, odoratam. De hac Græcorum et Latinorum cedro, quæ ex juniperorum genere est, satis dictum sup. ad lib. VII, 13, et Ge. II, 443.

142. 143. Sumtis facibus ardentibus prodeunt obviam Pallanti Arcades. Vix ferat aliquis Servii et aliorum nugas. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis solenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exequias facere mos erat: quod

Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina; quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mæstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere:
Sed venit in medios: feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque hæret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
« Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.
Cautius ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,

145. *jungunt* e Mediceo et aliis Heins. (adde Colot.) pro vulgari *jungit*, quod Rom. tuetur. — 146. *accedere* pr. Hamb. pro var. lect. *tecto* vett. edd., sicque Goth. pr. *tectis* primum intulisse videtur Ald. pr., idque Rom. et Medic. cum aliis tuentur. *succedere muris* aliquot Pier., scil. ex interpretatione. — 149. *Pallante* plerique Heins. et a m. pr. Medic., sicque omnes Goth. et Erf. Tumque esset vel: *super Pallante, feretro reposito*; vel: *super Pallante reposito in feretro*. *Pallanta* in Mediceo Aproniani emendatio est. conf. Jul. Sab. Sed forte fraudem fecit ignorata vocis *reposto* significatio h. l. pro deposito, posito simpliciter. — 150. *Procubuit* perpetua lectio edd. inde ab Aldo e Medic. et aliis firmata ab Heins. *Procumbit* Rom., quod Pier. commendaverat, et Commelin. e Palat. intulerat, iterum revocatum a Burmanni operis ex Pulmann. aut alia Elzev. *hærens* aliquot Heins. cum Goth. tert. — 151. *Ut via* aliquando malebat Heins., sed et Maroni sic frequentatum. *mox tandem* Zulich. a m. pr. *vocis* Rom. et Medic. ac Gud., adeoque vetustissimi codd. Heinsius etiam argutius quid suspicatur: *Et via — vocis laxata dolori est*. Aberat *est* Ven. — 152. 153. Si vera hæc est lectio et interpunctio, quæ vulgo habetur: *Non hæc dederas promissa parenti, Cautius ut sævo velles*: invita ratione grammatica dictum est: *promittere ut*. Ruæus non male supplet: *sed fore* ut. Possit quoque aliquis supplere: *parenti*, quom ego te monerem, *ut velles*. Sed tum præstitisset statim scribere: *non hæc d. p. monenti, Cautius ut s. v.* Ineptit Servius: nil vident Cerda et ceteri. Unus Faber alterum jubet versum sejungere a superiori, et explicare: *utinam vero voluisses cautius te credere Marti!* Ita *velles* pro voluisses. Præstaret saltem sic: *Cautius at velles*. In Servianis traditur: « Alii non *parenti* sed *petenti* legunt: » quod etsi ab indocto grammatico perperam exponitur, tamen omni difficultati occurrit, et merito ipsi Heinsio concinnius videbatur: *petenti* mihi, *ut velles*. — 153. *aut sævo* Rom. *te cr. bello* Goth. tert. — 154. *Haud ignarus enim* Hamb. pr., non illepide. *nova*

tamen in nobilium funeribus non æque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis, qui ex præliis reportabantur. — 145. Comparant Iliad. ω, 707 sqq. — 146. *succedere tectis* h. l. ingredi urbem. — 147. *incendunt clamoribus urbem*, clamores per urbem. v. ad X, 895.

152 — 155. Turbata oratio dolore loquentis. Vide Var. Lect. Si vera est lectio, ita, ut fecimus, interpungenda, et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in dis-

Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjunx,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec, quas
Junximus hospitio, dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ: quod si inmatura manebat
Mors natum, cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.

gaudia cod. Thuan. ap. Macrob. IV, 6. — 155. *p. in certamine* Ven. et qu. Moret. *possit* aliquot Burm. et Goth. pr. — 157. *Clara r.* sec. Rottend. *n. e. priorum* sec. Hamburg. — 160. *vixi m. f.* Menag. pr. *vinci* vel *vinco* Moutalb. *facta* Zulich. — 161. *secutus* pr. Menag. — 162. *Obruerent Rutuli: telis a. i. dedissem* distinguunt aliquot codd. Heins. *Obruerint* Exc. Burm. *Obruerunt* Hugen. *telis Rutuli* Sprot. *telis R.* et Franc. — 163. *Pallante* pr. Mentel. *non P. dedisset* Leid. et a m. sec. Zulich. cum Reg. — 164. *Non vos* pr. Hamb. *arguerem* aliquot Pier. et a m. pr. Gud. *arguero* Goth. sec. — 165. *dextræ* Gud. a m. pr. *fors* Zulich. *illa* edd. ap. Pier. — 166. *matura* Franc. et Goth. tert. — 168. *in Latio* duo Burm. *juvaret* Rom., tum Medic. Gud. a m. sec. et Ven. cum. Goth. tert. Ita sensus esset hic: Quodsi — juvaret saltem hoc, si non ante cecidisset filius meus, quam Teucris in Latium ductis, eorum rebus ac sedibus firmatis. Nunc *juvabit* est pro juvet,

cessu! *ut velles*, utinam voluisses, *credere te Marti*, pugnæ, periculo, *cautius!* Etiam in sqq. sententiæ abruptæ dolorem acuunt. — 156. *Primitiæ juvenis*, juvenilis virtutis, factorum. *belli propinqui*, finitimi, ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; ut Serv. — 158. *sanctissima conjux.* casta, ut bene Macrob. III, 3. — 160. *vivendo vici mea fata;* Simpl. accipio: vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur, mihique adeo ipse supervixi, ut pater superstes essem nato! *fata* pro morte, quam ex naturæ lege jam dudum subire debuisset, ætate adeo provecta. Servius et alii interpretes sibi ipsi laqueos mira subtilitate induunt. — 162. *Obruerent;* utinam me ipsum obruissent! — 166. *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. — 167. *Volscorum:* ut poeta, omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla; VII, 803. *juvabit*, juvato, solatio esto, filium non cecidisse nisi aditu jam Teucris in Latium patefacto: sc. per prælium secundum.

Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto;
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,

juvato, pro solatio esto. — 169. *dignem te* alios legere narrat Servius, per archaismum : *dignor* Sprot. — 170. *Phryges* græce extulit poeta, Φρύγες : alias ultima corripi non posset. *et quod* sec. Menag. — 171. *Tyrrhenumque* omnes vett. edd., quod quidem constat; grammatica sane ratione id postulante, sed cum versus vitio; hinc *Teucrum* Musonius conjiciebat, *Turnumque* Ven. Sed codd. fere omnes *que* excludere testantur Pier. et Heins., et primum sublatum *que* video in Commelin. Pro insititio habeo totum hoc : *et quam T. d. — omnis.* — 172. *ferant* Rom. et alii Pier. Ed. pr. Burmann. Gud. et aliquot alii Heinsii, quod ei non damnandum videtur : etsi sententiam non explicat. Hunc versum Ortuinum confodisse, narrat Burmannus, et spurium haberi, atque a codd. nonnullis abesse Taubmannus tradit. A Pierio tamen et Heinsio nil monitum. In margine autem ed. Ven. 1544. legitur : « *Versum hunc non habet codex vetustus.* » Neque sane Virgilianus esse videtur, saltem non satis elaboratus; etsi eo carere sententia vix potest. — 173. *in arvis* malit Heins., quia statim v. 175 *armis* recurrit. Non assentiar : nam *trunci in armis* docte sunt *trunci hostilibus armis induti* : ut v. 83; h. e. tropæa. — 174. Est vir doctus, qui hunc versum expunctum esse malit, ut sit sententia : *cum istis tropæis etiam tuum tropæum, o Turne, hic jamdudum adstare deberet*; ut sit tacita exprobratio Trojanorum, qui vindictam de Turno nondum sumserant. Bona sententia; nisi poetæ alia placuisset. *idem sit* ed. Ald. et Junt., quod corrigit Pierius et Nauger. Ald. tert. *robor* Mentel. pr. et codd. Pier. *ab armis* Franc. et Zulich. a m. pr. *in armis* Montalb. Dorvill. et Exc. Burm. cum Goth. sec. *in armis* Goth. tert.

172. Obscura est hujus versus sententia. Ratio quidem grammatica sic accipere jubet : Nihil se honori funebri, quem Trojani nato suo persolverant, addere posse. Spolia, et exuvias eorum quos Pallas interemerat, esse pro maximis decoribus. Illi, inquit, quos tua dextera, o Palla, leto *dat*, dedit, *ferunt magna tropæa* tibi, afferunt; tropæa in pompa funebri magna ducuntur eorum, qui a filio meo cæsi fuere. v. sup. 83. 84. Est alius modus, isque melior, si ita verba jungas : Troes et Tyrrheni *magna tropæa ferunt* (eorum) *quos dat*, dedit, *tua dextera leto.* Ait Evander, insignius se funus filio parare haud posse, quam hoc ipsum quod ducitur, spoliis hostium cæsorum tanquam pompa funebri ductis; quibus accessuræ fuissent Turni exuviæ, si Pallantis vires animum æquassent. — 173. atque etiam tu esses tropæum, s. truncus armis indutus, Turne : pro, tropæum de te esset factum (v. sup. ad v. 16 Var. Lect.), si fuisset par ætas et robur Pallanti. Scilicet, quod Turnus non interemtus est a Pallante, non virtutis, sed virium in Pallante ex ætatis imbecillitate defectu fac-

Turne; sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte :
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera caussa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides : meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus; non vitæ gaudia quæro,
Nec fas; sed nato Manis perferre sub imos. »

175. *quod* Leid. *qui* utraque Hamburg. a pr. m. *cur* Ed. Mediol. *quo* conj. Heinsius. *arvis* Roman. Idem vir doctus malit *Teucros quid demoror ultra.* Ut III, 480 *quid ultra Provehor.* Ita variatur oratio; non vitium tollitur, quod nullum inest. Nam *demoror armis* est, ab armis; moram facio, ne arma capiant et in Turnum excurrant. — 176. *Audite* Rom. *regi memores* Leid. — 177. *Quod visam* Parrhas. *invitam* Montalb. a m. pr. — 178. *gnatoque* defendit Pier., non, *nato.* — 179. *Quem* sec. Moret. *Quod* alter Menag. — 179. 180. Ut nunc interpungitur, paullo impeditior est sententia et subtilioris acuminis, præclara tamen : vid. Not. Servius, qui interpunctionem hanc agnoscit, sic explicat : « Nihil est aliud, quod possit vel virtus tua, vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit), nisi ut, occiso Turno, et vindices filium, et patrem consoleris orbatum. » Bona sententia, sed, quomodo verbis poetæ efficeretur, docere oblitus est. Ab hoc profecta interpunctio vett. edd. obsidet. Sed multi codd. Heins. sic interpungunt : *Quam debere vides meritis : Vacat hic* — ut *meritis* sit, *natoque patrique*, qui de te meriti sunt. Quod Heinsio quoque judice præstat; sicque etiam expeditiora sunt illa : *Vacat hic tibi solus Fortunæque locus.* Hoc uno et tu, et fortuna conferre aliquid in me potestis. Proclivior itaque et ipse olim eram in hanc interpunctionem; sicque eandem sequutus est Brunckius. Nunc sentire mihi videor, graviorem magisque epicam esse sententiam ex altera, si sic exponas, ut in Nota feci. Tum *vacat his* Ortuinus malebat ap. Burmannum, et id Ge. Fabricius amplectebatur. *solum* Sprot. — 181. Dura versus oratio, *perferre* pro perferre nuntium, et quidem de Turno interemto : nam hoc nuntiaturus est senex brevi ipse subiturus loca infera. Itaque suspicor in Maronis apographo hic versum aut defuisse, aut excidisse inchoatum. Supplent alii *gaudia* sumtæ ab hoste vindictæ. Quis hoc ferat, quum *vitæ gaudia* præcesserint? Servius et ipse substituisse videtur *nuntium.* Saltem *hoc* vel *hæc* interponi post *nato : sed nato hoc Manes perferre sub imos*, sc. quæro, et sic sententia expleri poterat : *hoc*, Æneam tum. — 175. quid vos retineo a bello prosequendo? — 177. Vitam mihi adeo invisam esse necesse est, ut eam quocunque modo abrumpam. Ut tamen eam tolerem, caussa est *dextera tua :* seu ut fides data intelligatur, seu ut sit spes de virtute Æneæ, qua Turni cæde Pallantis mortem est ulturus. Hanc dextram, inquit : hanc ultionem debes patri filioque. — 179. 180. *Tibi fortunæque hic solus locus vacat meritis :* ad meritum, ut de me mereamini. Hæc una ratio est, qua et tu mereri de me, et fortunæ ego aliquid debere possim. vid. Var. Lect. — 181. *sed quæro*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (hoc, de Turno sumtam esse pœnam), *Manes sub imos :* nimirum in morte; quam sibi brevi obeundam esse auguratur. v. Var. Lect.

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarcho
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cælum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter mæstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It cælo clamorque virum clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni; galeas, ensisque decoros,

ultum esse Turnum. Et nunc dubito, an non legerit sic Julius Sabinus: « hoc significat, caussam esse, quod patietur vitam, ut apud Manes Pallas videat cæsum Turnum. » Bona sententia! sed verba expedita volebam; ea autem expedies admisso *hoc*. — 182. *alma* Gud. a m. pr. et Oudart. *armis* Goth. tert. — 183. *Extulerat*. Apud Servium Asinii Pollionis acumen super hac voce h. l. profertur, quod, cum tot aliis ex priscis illis Commentariis servatis, facit, ut desiderium eorum facile ferri possit. Quis enim *extulerat* propterea commode positum putet de *aurora*, quoniam de sepulturis hoc die agetur, in quibus proprie *efferre* dicitur de funeribus. — 184. *in* deest sec. Hamburg. — 186. *que* a pr. m. aberat pr. Hamb.—187. *in tenebris* Zulich. a sec. m. Bigot. et Goth. tert. Burmannus malebat: *atras Conditur in tenebras*; sed vid. Not. *interea* Goth. pr. In sec. hic et sequens vs. exciderat. — 188. *cuncti* Rom. et Parrhas. — 189. *Discurrere* Exc. Burmann., perperam. — 190. *que* deest binis Burmann. *ora* iidem et quatuor alii. — 192. *clamor cæloque* Goth. tert. — 193. *Hic alii* Medic. et multi alii cum binis Goth. et Rom. *derepta* egregie Heins. et Medic. et al. pro vulg. *direpta*. — 194. Versum

182. *miseris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, alias generaliore epitheto, nunc proprio, ærumnosis, sc. propter hoc, quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores*. — 184. In sqq. ritus funebres ævi heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Iliad. α, 420—432. ψ, pr.—27. 110—257. ω, 777 seq. Odys. ω, 57. Alios Auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam singulos versus comparant Intpp., qui tamen illustratione hac non indigere videntur. — 186. *ignibus atris* propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat. — 188. Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur. Præiverat Virgilio Apollonius I, 1059. IV, 1535. — 191. Non visum est fidem excedere hoc *humectari humum lacrimis*; inprimis si cogites immani luctu subinde in terram prostratos ejulatus moventes. cf. ad v. 87. Ex Iliad. ψ, 15 Δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν. — 192. *clan-*

Frenaque, ferventisque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Sætigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque servant
Busta; neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cælum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim

Macrob. VI, 6 laudat et *igni*, pro in ignem, inter figuras Maronis refert. — 195. *pars m. vota* Franc. — 197. *circum* pr. Hamb. *mactabant* Ven. *Marti* Ven. — 199. *flammas* Parrhas. — 200. *socios spectant* pr. Moret. *semiusta* Goth. tert. etiam hic cum Rom. — 201. *neque* Heins. e libb. pro *nec*, quod Rom. tuetur. — 202. *stellis ardentibus* omnes codd. Heins. præter Montalb., et pro div. lect. tert. Moret.; item Goth. sec. et tert., qui *fulgentibus* exhibent. Pierius nil monet: nec videtur is aliter scriptum in libb. invenisse quam *ardentibus*: sic etiam omnes vett. edd., quantum video: nec alterum prius occurrit quam in ed. Ald. tert. Hoc Heins. retinuit, *fulgentibus*, ut poeta variet versum, qui idem repetitur a poeta sup. IV, 482. ubi v. Not. cf. VI, 798. *haptam* codd. Pier. — 203. *diversi* Hugen. *in* deest Franc. et Goth. tert. — 205. *terræ fodiunt* Gud. *infodiunt terræ* sec. Rottend. *advectaque* Ven. et Parrhas. *passim* sec. Moret. et pro var. lect. tert. Rottend. *raptim* Erf. Tum Menag. pr. hunc versum non habet: nec Goth. tert., at sequenti eum postponunt Leid. Zulich. et Goth. sec.

gor tubarum. Tubas ex suo ævo adscivit Maro. — 195. 196. alii arma, quibus ipsi mortui usi erant, in ignem conjiciunt: ea, *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia, quæ ad honorem funebrem spectant, non *felicia*, quibus illi, mortui, se defendere nequiverunt, ut Serv. — 197. *Morti* tanquam deæ. Sic Servius quoque, qui laudat similia loca Statii IV Theb. 528. Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco, vel Manibus et Inferis victimæ hæ mactari solent. — 202. usque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem cælum circumagatur ab occidente versus orientem. cf. sup. Excurs. II ad lib. II. Rem ipsam eodem modo expositam vides Iliad. ψ, 154. 226 seq. ω, 788 seq. Interdiu struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, ut h. l. v. 210, ubi rogi refrixerant, legebantur cineres.

204. 205. De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione, modo humatione in usum recepta: quanto ipsa silvarum copia, vel inopia suadere debuit. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *avecta tollunt*, ornate, ave-

Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
Cetera, confusæque ingentem cædis acervum
Nec numero, nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris conlucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cælo dimoverat umbram:
Mærentes altum cinerem, et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
Præcipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mærentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum, Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari

207. *stragis* Rom., perpetua varietate; conf. inf. 384. sup. VI, 504. — 208. *neque honore* Reg. *nunc* Ven. — 209. *ignibus atris* Parrhas. — 210. *cælo gelidam* Dorvill. *demoverat* Zulich. a m. pr. — 211. *et* abest Parrhas. — 212. *trepidoque* Gothan. *trepidumque* Mentel. pr. a m. pr. — 213. Impeditus locus: unde mendo laborare versum monuit Markland. ad Stat. Silv. V præf. Et sane *in tectis — urbe Latini* scabra videtur esse oratio: cui variis modis poterat occurri. Ipse Burmann. conj. *in tristi p.* vel *in tectis et divitis*. Deest *in* Erf. et *tectis* Franc. Potest tamen locus aliquanto juvari distinctione, et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in urbe: dicendum erat in tectis h. domibus urbis; hoc sic extulit: *in tectis, præ. urbe Latini*, P. — 214. *Præcipimus* Franc. *longi* Heins. bene tuitus est, ut elegantius, ex Rom. Medic. Gud. et aliquot aliis. Vulgg. *longe*, quod Servius defendit, indocte. — 217. *Durum* aliquot Burm. cum tert. Goth. *execratur* Rom. — 218. *armis — ferro* ad otiosam orationem refert et acute conjicit *animis* Jac. Bryant; ut sæpe *animis* ap. nostrum, ut VIII, 256. XI, 438. Recepit quoque hoc Wakef. Jungi quoque *animis* et *armis*, ut XII, 788. XI, 291. *discernere* Goth. tert. — 220. *An*

hunt: sc. sublatos in currum. *urbi*, Laurento. — 207. *cædis*; cæsorum. — 208. *nec* cum *numero*, non numero inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset. — 210 sq. v. modo ad v. 201. *ruebant*, de cineribus eruebant, pro, legebant. *focus* audacter de pyra. — 212. *tepido*: translate, cui tepida ossa inferebantur.

213. *in tectis*, per appositum, *urbe Latini*; pro in tectis, domibus urbis Latini: vid. Var. Lect. — 215 sqq. Enumeratio miserationi apta, et omnibus poetis frequentata. Exempla vel Cerda dabit. — 219. *primus honores*, ut præferatur in Laviniæ matrimonio, cumque ea in regni successione. — 220.

Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
  Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce, super mæsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri,
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes.

gravat Franc. *Ingravat* et vett. edd. et God.; primnm video *hæc* io ed. tert. Ald *hic* Mnntalb. *sævos* Rnm. *sævis* Bigot. *solus* ed. pr. Burm. — 221. *solumque duci* alicubi legitur ap. Pier. *soli* Ven. cf. inf. 434. in *certamine* aliquot Pier. — 222. *varii* Goth. tert. *certamina* alter Hamburg. — 223. Aut *et* tolli præstabat, aut altero versn interseri: *multa virum et meritis*. — 225. *in* inseri jussit Pier. et inseruit Heins. eodicum auctoritate: adde edd. vett. aliqnot, nt Norimb. Ed. pr. Burm., nbi una voce *inflagrante*. Abest *in* in solo Hamb. pr. et Gotb. pr., in nnnnullis erasum. *magno fl.* Parrhas. — 226. Legitur et *magni*, inquit Servius, et sie Oblongus Pierii, et alii apud Heinsium cum ed. Ald. tert. *Magni Diomedis* bene dici nemn dubitet: sicque hoc ipsum sup. VIII, 9 occurrit. Sed excluditur ea lectio eo, quod præcedit, *mæsti*: ne sit, *mæsti magni*. In Goth. tert. *magna mæsti*. — 227. *mandata f.* Zulich. a m. sec. — 228. *neque a.* ab Heioain est: prn vulg. *nec*. — 229. *Nil m. v.* Parrhas. et pr. Hamburg. pro var. lect. cum Goth. tert. — 230. *a rege* Rom. Parrbas. Dorvill. *pacem —.petendum* agnoscunt Grammatici Servius, Dooatus ad Terent., Rufioian. de Schem. Lex. p. 256 et al., ex codd. nulli præter Moret. pr. Voss. pr. Menag. pr. Leid. et Goth. pr. Qunm itaque codicum auctoritas desit, facile quis a grammatico acumine hoc profectnm odoretur. Molesta quoque oratio, quum præcesserit: *arma quærenda*, non *quærendum*. Itaque Burm. iterum expulit illatum ab Heinsio *petendum*. Potest tamen poeta variare voluisse orationem. Ita sensisse videtur præstantiss. Ruhnken. ad Rufinian. l. l. et repetiit hoc Wakef. — 233. *Admonet* Medic. a m. pr.

221. conf. quæ supra ex Ænea audierat Drances v. 115 sq. — 222.... 224. Contra etiam multæ sententiæ diversæ erant pro Turno: eumqne et regina Amata, quæ ei studebat, et fama magnarum rerum gestarum sustentabat. *obumbrat* eum, tuetur, defendit, ut Serv.

225 seqq. Insuper, super hæc omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide sup. lib. VIII, 9 sqq. — 232. 233. *ira deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subjicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet*, *numine manifesto*, clara volunta-

Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio adcitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis: sedet in mediis et maxumus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo; tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
« Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnis;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.

234. *consilium* Reg. et Dorvill., quod præferendum censet van Houen Campens. Fasc. III, pag. 226. *in consilium* Goth. tert. — 235. *inter l.* aliquot Burm. *intra mœnia* Rom. cum Goth. sec. — 236. *Illico* aliquot apud Burm., aut potius *Illi cōvenere*. Porro *ruuntque* Colot. Medic. Voss. pr. et Ven., adde Goth. sec. et tert., quod et ipsum bene dici nemo dubitet: et exemplis probavit Heins.; verum nec minus *fluere* elegans et sollenne est de magna turba, uti Græc. ῥεῖν, ἐπιῤῥεῖν; et permutatio utriusque vocis frequens. Scilicet quod caussam decidere poterat, hoc erat: quod *plenis* viis adjectum satis arguit, poetam de copia cogitasse, adeoque *fluunt* verius est. *ruitque* Ed. pr. Burm. — 237. *rex maximus* vett. edd. aliquot et Ald. pr. et sec. et codd., sed potiores omnes cum Ald. tert. et *m.*, sicque emendarunt Pier. Ge. Fabric. Heins. — 238. *primos* Mentel. pr. *et læta* Ed. pr. Burm. — 239. *hinc* Zulich. — 240. *Quid r.* Exc. Burm. *referunt* pr. Hamb. *referent* alter. — 242. *inquit* ed. pr. Burm. cf. sup. ad IX, 423, et vid. Guell. ad h. l. — 243. *Diomedem* edd. vett. pleræque et Ald. sec. cum tert. et cett. et pars codd., at Medic. cum aliis *Diomeden*, quod metrum corrumpit. *Diomede*, quod Ald. pr. habet, et jam ant. edd., ut Ven. 1486, in plerisque suis extare vidit Pier. (inter quos tamen Rom. non fuit, in quo *Diomeden* est), sicque Mentel. pr. et Rottend. sec. cum Servio et Macrob. V, 17, ut sit Græca forma: Διομήδεα, Διομήδη. Retrasit hoc Heinsius, idemque opinabatur aliquando scriptum fuisse: *Diomedei* vel *Diomedi*, quod merito deseruit. In tert. Rottend. et Sprot. *Diomedæ*; ut apud Solin. c. 2 sub finem.

tis deorum significatione, *ferri* (esse) *Æneam fatalem:* fatis ei sedem in Latio esse destinatam. — 235. Comparant locum de simili concilio Iliad. β, 51 sqq., et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Iliad. ζ, 667 sqq. *imperio accitos*, quum iis imperatum esset, ut venirent. — 237. *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant: *sceptris* pro sceptro Latini.

243. *Argiva castra* pro urbe, Argyrippa, ut toties novam Trojam Trojanorum castra dicta vidimus. — 245. *Contigimus manum* ad dextram datam refer, ut supra,

Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi :
Munera præferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quæ caussa adtraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore :
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?

246. *Argiripam*, *Agrippam*, *Agripam*, *Ægripam*, aberrati. Illud notabilius, quod poeta mediam corripuit, quum perpetuum sit *Argyrippa* : ut apud Lycophr. v. 592. Ἀργυρίππαν. At Ἀργυριππηνοὺς apud Strabonem (lib. VI, p. 434. B) agnoscit Stephanus Byz. h. v. Virgilium sequitur Silius XIII, 30. — 247. *Garganii* aliquot apud Burm. *Garganis* Franc. *Gorgonii* indocte Goth. tert. *Iaspidis* idem. *arvis* ex parte codd. Pier. et suorum reposuit Heinsius. Tuetur tamen *agris* Mediceus cum al. — 248. *P. congressi* Rom. *data coram* Goth. tert. — 249. *docentes* Exc. Burmann. — 250. *Quid* Gud. a m. pr. *attulerint* Goth. tert. *attexerat* idem, ex *attraxerat*, quod in Medic. et Mentel. pr. *abtraxerit* Ven. — 251. *Auditis?* duo Leid. *Audistis* Sprot. *ille his* Oudart. et tert. Moret. *edidit* Medic. Franc. Goth. sec. — 254. *accessere* alter Hamb., forte pro *arcessere*, ut X, 11.

VIII, 124 in accessu ad Evandrum. *Ilia tellus*, Ilium urbs, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poetis permutantur, ut mox v. 246 *patriæ cognomine gentis* h. urbis. Argos Hippium in Peloponneso designat, cujus nomine novam in Apulia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, tandemque hinc Arpi, *patriam* autem gentem, seu urbem Argos appellat poeta improprie; fuit enim Diomedes Ætolus; sed Adrasti filia, Ægialea, ducta in regno Argivorum successerat. cf. Var. Lect. ad v. 269. *Victor*, armis quum Dauno adversus Messapios junctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. vid. Antonin. Liberalis Met. c. 37. *Gargani Iapygis*, Iapyx, pro Iapygius, ut tot alia. Etiam in Ovidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiæ nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *arvis Gargani;* paullo latius, in tractu terrarum, quæ ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertingunt. De ceteris v. Excurs. I ad h. libr.

252. 253. *Saturnia regna;* quibus olim regnavit Saturnus; et hoc respectu *fortunatæ*. cf. VIII, 324, 325. Exc. V ad lib. VII. *Antiqui Ausonii;* ab Ausonibus enim oriundi, et ipsi Ausonum pars, Latioi: cf. sup. Excurs. II ad lib. VIII. Excurs. IV ad lib. VII. *Ausonios* autem (populos, viros) dixit ut poëta, pro Ausonibus. — 254. *lacessere bella :* ut : movere bellum; monitum jam supra ad X, 10. *ig-*

Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros, infanda per orbem
Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus; scit triste Minervæ
Sidus, et Euboicæ cautes, ultorque Caphereus.

255. *f. populavimus a.* Rom. *vastavimus* pr. Menag. — 256. *Mitto quæ* Dorvill. *Omitto muris* Goth. tert. *exacta* ed. Ven. Burm. — 257. *premat* Heins. cum melioribus omnibus; vulgo : *premit.* — 258. *sceleris* — *omnis* alii, ap. Servium. Codices non variant. — 259. *m. domus :* Bigot et Parrhas. *Stat tr.* Exc. Burmano. — 260. *Caphereus* e Medic. et aliis Heins. recepit : vulgo *Caphareus.* Eadem varietas et

nota, pro bello dubii et incerti exitus. — 256. 257. Ne memorem, ut omittam, ea, quæ urbe expugnanda ab Achivis tolerata sunt : quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille*, cum exsecratione. *premat* sc. mersos. Similiter sup. I, 100. *ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum galeasque et fortia corpora torquet.* Ubi jam laudatus est locus, quem respexit poeta, Iliad. μ, 22 seq. Adde Odyss. γ, 107.... 117. — 258. *Supplicia et pœnas;* atrocibus vocabulis utitur, pro malis et ærumnis, quasi hæ pro pœna excisi Ilii fuerint; et ante *violavimus* dixerat, tanquam in sacrilegio. — 259. Servius laudat Pacuvii illud : *Si Priamus adesset, et ipse ejus commiseresceret.* Vides, qua brevitate sententiam complexus Maro vibraverit! Color alioqui orationis multis frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ovidius XIV Met. 474, ubi totum hunc locum ante oculos habet : *Græcia tum potuit Priamo quoque flenda videri.* Et ipse Maro sup. II, 6, 7. *Quis talia fando Temperet a lacrimis! triste Minervæ sidus.* Ineptit Servius aut quisquis ejus nomen mentitur, quando orientem et manubias Minervales, hoc est fulmina, memorat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Græcorum elata accipit *sidus Minervæ :* non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disjecta est, Minervæ ira (conf. sup. lib. II, 163 seq.) fuit concitata. vid. Odyss. α, 326, 327, inprimis γ, 134, 135 sq. cf. sup Æn. I, 39 sq. Seneca Agam. 528. sq. — 560. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem a Minerva commotam *sidus Minervæ* appellare, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11 *Caphereus prominet in Hellespontum, ubi post Ilii excidium Argivam classem vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achivorum navigatio, quippe æstate facta : verum sub etesiarum aquilonum ortum. v. sup. ad lib. III Excurs. II pr. *ultorque Caphereus;* promontorium Eubœæ versus orien-

Militia ex illa diversum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exsulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulixes.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?

alibi. Sed Græcis est Καφηρεύς. v. Etymolog. in h. v. — 261. *abacti* plerique codd. et vett. edd., idque tuetur Pier. *abactis* Parrhas. At *adacti*, quod inde ab Ald. pr. editum, Medic. cum aliis nonnullis, unde retraxit Heins., quum in vulgg. edd. venisset *abacti* ex ed. Commelin. Omisso *ad* Mentel. pr. *diversum litus adacti*, quod ornat Heinsius. — 263. *Exolat* Medic. a m. pr. et Gud. — 265. *Libycone* ex omnibus Pier. et potioribus suis Heins. pro *Libycove*. Tum *et Libycone* Dor-

tem, ὁ Καφηρεὺς propter latentia sub unda saxa et vortices, marisque æstum, inprimis propter naufragia Græcorum a Troja redeuntium, infame. *ultor* omnino ornat, tanquam calamitosum saxum; nisi malis ad Ajacis naufragium referre, quo Minerva eum ulta est. Res ipsa sæpe a poetis in memoriam revocatur. v. Propert. IV, 1, 114. sq. Multa congessit Lennep. ad Phalar. Epist. p. 49 sqq.

262. In sequentibus noli nimis subtiliter quærere, unde Diomedes in litus Calabriæ ejectus hæc omnia resciscere potuerit. Poetæ licet hæc sumere ac ponere. Etsi fatendum est, apud Homerum, Nestorem et Menelaum cautius pauca eloqui, quum de fatis redeuntium quæsivisset Telemachus. *Atrides Menelaus*: de cujus erroribus v. Odyss. δ, 81 sqq. 351 sqq. *ad usque Protei columnas;* novavit paullo audacius poeta pro finibus Ægypti; nam Proteus ad Pharum insulam agebat, ut ex Odyss. l. c. 351.... 354 satis constat: sed, ut majore animum phantasmate perculeret, *columnas* dixit *Protei*, ut extremas terræ plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exulat*: simpl. errat. Male aliter Serv. Cerda. — 264. *Regna Neoptolemi*. Novum regnum Pyrrhi in Epiro v. sup. III, 296... 319. *versos penates Idomenei* eversam domum et regnum. vid. sup. lib. III, 121 sqq. ibique Notam. — 265. *Libycone habitantes litore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini. Sed Maro habere hoc potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus, quæ Achivorum a Troja redeuntium casus narrabant; e quibus Augias Trœzenius fuit, cujus Νόστοι libris V Cyclicis sunt annumerati. Argumentum eorum e Procli Chrestomathia nuper vulgatum in *Bibl. der alt. Litt. und Kunst* inter Inedd. p. 40: nihil tamen de his et aliis memorat, ne de Diomede quidem; ut aut argumentum mancum esse, aut ab Augia non omnium Achivorum reditus narratos fuisse necesse sit. Certe Ajacis Oilei comites Locros delatos in litora Africæ, in his locis consedisse tradere olim debuerunt nonnulli, quos poeta h. l. sequitur. Variæ in Servianis partes Africæ a variis memorantur, sed incerta fide, confusis quo-

Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivom
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Conjugium optatum, et pulchram Calydona viderem!

vill. *et Libyco hab.* Goth. tert. *Libycosve* Goth. pr. — 267. *Conjugis* (*infandum*) Macrob. IV, 4. Exempla nemo facile desideret: sed dabit plena manu Burmann. ad Antholog. Lat. p. 196, sicque placebat legere Ge. Fabricio: qui tamen mox vidit, expressum esse Homericum: οὐλομένας ἀλόχοιο. *inter lim.* aliquot Heinsii, qui id repererat iterum ejectum tacite a Burm. *lumina* Zulich. cum Goth. tert., non adeo male. — 268. *Procubuit: d.* vett. edd. Macrobii IV Sat. 3. *devictam Asiam subsedit* præclare Menag. alter et a m. pr. Medic. et Gud.; nam ab altera manu *possedit* interpolatum est, uti etiam Rom. *devictam Asiam possedit*, habebat. Sed *devictam Asiam subsedit* etiam Arusianus Messius agnoscit: et *subsidere* de insidiis elegans vocabulum: vid. Not. Itaque Jo. Frid. Gronovii judicio Obss. I, 17 Heinsius recepit pro vulgari: *devicta Asia*, quod Servius male præferebat. In Leid. erat *devicta Asiamque obsedit*, in Menag. pr. *devicta Asiaque obsedit*, Ed. Ven. Burm. *devicta Asia permansit*, Exc. Burm. *dev. Asia sub fedus.* — 269. *Invidere dii, p.* Goth. tert; ab interpolatrice manu, credo, ut difficiliori rationi substitueret faciliorem. *Invidisse deos* per exclamationem dictum: sc. *an referam*; vel, credatne aliquis? annon durum est! *patr. ne redd.* Hamb. pr. et Goth. tert. In fine *oris* Oblongus Pierii et pars Heins. cum vett. edd. et in edd. vulgatis inde ab Aldd. *patriis* tamen *aris* codicum etiam præstantissimorum consensus tuetur, Medic. Romani etc., et miror hoc ab Heinsio receptum iterum expulisse Burmannum, inprimis cum *patriæ — oræ* statim v. 281 iterum occurrant: revocavi itaque in hac editione. Tandem nonnulli apud Pier. exhibebant: *patriis — Argis*, quod ap. Ovid. XIV Met. 476 itidem occurrit in libb. pro vulgari *agris* vel *arvis*, et merito ibi Heinsio probatur; at h. l. admitti nequaquam potest, quum poeta Calydonem subjungat, adeoque *patrias aras* de Ætolia et Calydone accepisse videri debeat. — 270. *pulchrum* duo Burm. *pulchra* ejus Exc.

que Locris; nec enim Ozolæ (male Ozoli) et Epizephyrii; sed *Opuntii* erant memorandi ex Iliad. β, 531 sq. Alii ex Locris his in Bruttiis consederant. vid. sup. libr. III, 399. conf. ibi Serv. — 266 — 268. De Agamemnone, qui Clytæmnestræ et Ægisthi insidiis periit. *prima intra limina*, puto dictum, pro, in primo statim limine, h. e. primo ædium ingressu, quum vix domum intrasset. Servius: in ipso limine imperii, id est, in litore: quod non placet. Sed nec ad locum ædium referre licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivia in celebriore ædium loco habebantur, inter quæ cæsus ille fuit. v. Odyss. λ, 408 et seqq. — 268. victorem Trojæ insidiis excepit adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis, ex quibus aliquis ex improviso adoritur, invadit et intercipit rem. — 269. 270. *Invidisse deos* sc. an referam! *p. Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, et ubi uxor degebat, unde copias eduxerat, non Ætoliam,

Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves, heu dira meorum
Supplicia! et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, quum ferro cælestia corpora demens
Adpetii, et Veneris violavi volnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas:
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini, lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Ænean: stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus; experto credite, quantus

272. *admissis.... pennis* alios legere Servio notatum, sicque, nec ineleganter, aliquot Pier. et pro div. lect. Leid., quod tanquam elegantius (ut sit pro, *alis concitatis*) reposuerat Heinsius, tacens iterum ejecit Burmann. Videtur tamen nec ipse improbare, et laudat pro eo Guellium et Davisium ad Cæs. I. B. G. 22. Narrat quoque Schottum II Obss. 49 maluisse *amissis pennis* pro emissis. *admissi* Goth. pr. *admisi* Ven. Sed librorum auctoritas tuetur *socii amissi:* sic Rom. Medic. et ceteri: etsi ad aures minus gratum. *pinnis* Rom. *allis* (pro *alis*) Medic. Pierii. — 273. *heu damna* Parrhas. — 274. *clamosis* Oudart. — 275. *Hær eadem* Zulich. *superanda* Goth. tert., sicque aliquot Pier., inter quos Rom., *Hæc adeo mihi jam superanda.* — 276. *Tempore, quo* pr. Hamb. pro var. lect. Bigot. et Goth. sec. et tert. — 278. *Nunc vero* Dorvill. et Ed. Ven. apud Burm. *Nec* Ven. et Goth. pr. — 279. *diruta* Rom. et alii Pier. alter Hamb. et Ed. Mediol., quo in binis spectat: *dirupta.* Tum *est* in fine aliquot Heins. et Burm., sicque Goth. sec. — 280. *lætorque* Leid. *laborum* vel *malorum* cod. Kœler. — 281. *portastis* vett. edd. cum codd. nonnullis. Sed monuit Pier. in Rom. et aliis esse, quod delicatius sit, *portatis;* hoc edi cœptum a Commelin. Sic quoque Medic. et Heins. potiores. *p. huc apportastis* Leid. *desertis* Parrhas. pro *defertis.* — 283. *manum* Menag. pr. v. sup.

unde genus ducebat: inprimis cum sup. v. 243 *Argiva castra* memorasset. Etiam Homerus Odyss. γ, 180, 181, 182 reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ovidius, quem hæc ante oculos habuisse jam supra monuimus, libro XIV Met. 470,.... *patriis sed rursus ab Argis pellor.*

271...... 274. Aves Diomedeæ, certam avium genus in insulis Diomedeis litori Apuliæ, contra montem Garganum, objectis frequens, nunc *Artenas* appellant. v. Excurs. I ad h. librum. — 275. *speranda*, metuenda, ut toties, vel simpl. cogitatione præcipienda, expectanda. sup. Æn. IV, 419 *hunc ego si potui tantum sperare dolorem.* — 276. 277. Ingeniose hæc repetiit ex Iliad. ε, 330 sqq. cf. sup. Æn. X, 29. Adde Ovid. XIV Met. 477, 478. — 282. 283. Congressi Diomedes et Æneas (Iliad. ε, 239 sqq. conf. Not. ad

In clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graium
Hæsit, et in decumum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis;
Hic pietate prior: coeant in fœdera dextræ,
Qua datur; ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optume, regis

X, 876. In Dorvill. post h. v. sequebantur vss. 336 usque ad 352. — 284. *insurgat* Nonius in *experiri*. — 286. *Achaicas* Menag. sec. *ad umbras* Parrhas. — 287. *lugeret Græcia campis* sec. Rottend. — 288. *certatum est* Apronianus emendarat in Mediceo, perperam. *cessatum est*, inquit Heins., optime exprimit tarditatem belli. Apud Senecam patrem Suasor. II, p. 23 quum laudatus esset Abroni Silonis versus: *belli mora concidit Hector:* subjiciuntur hæc: *notate præ ceteris, quanto decentius Virgilius dixerit hoc, quod valde erat celebre:* Quicquid apud — victoria Graium hæsit. *Messala aiebat, hic Virgilium debuisse desinere: quod sequitur:* et in *decumum vestigia rettulit* annum, *explementum esse. Mæcenas hoc etiam priori comparabat.* Assentiendum arbitror Messalæ. Idem hemistichium fere jam supra intexuerat lib. IX, 155. Tandem *est* abest sec. Voss. et pr. Hamb. *victoria tantum* Oblong. Pierii. In Erf. v. 290 ante 289 legebatur. — 290. *v. distulit* Vratisl. et Dorvill. *victoria redegit* Menag. pr. — 293. *concurrent* Medic. a m. pr. — 294. *rex o. regum* vulgg. edd. et codd. non modo infimi ævi, ut Dorvill. Goth. pr., sed et Romanus a pr. m. Obtulit tamen *regis* Pier. e Rom. et al. Adde Medic. et al. Heins., nec tamen hoc repositum video nisi a Pulmanno.

Æn. I, 96) singulari certamine; sed in pugna hoc sæpius factum supponere et fingere licet poetæ. — 283. 284. *quantus in clipeum assurgat*. De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *assurgere*, vel *insurgere*, erigi, *in ictum*, *in hastam*, *in ensem* (ἐφύπερθεν ἀερθείς, ut Odyss. ι, 383); At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet. Nil expediunt Servius et Cerda. — 285. Color idem, qui in pulcherrimis verss. Iliad. β, 371....374. — 287. *Dardanus* pro Dardanius: ut sup. IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Trojanis; utrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. III, 106 Δαρδάνων. et Iliad. β, 701 Δάρδανος ἀνήρ. — 288. *Quicquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est:* quæ mora excidii facta; *hæsit*, retardata est, substitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, eoque dubia et incerta fuit Hectoris et Æneæ opera: hos autem Trojanorum fortissimos ipse Homerus pronuntiavit Iliad. ρ, 513. cf. Iliad. ε,

Audisti, et quæ sit magnò sententia bello. »
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor : ceu, saxa morantur
Quum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Præfatus divos, solio rex infit ab alto :
« Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, quum muros adsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.

296. *variusque* vel *validusque* Scheffer. *varius super ora* qu. Moret. — 297. *tremor* pr. Hamb. Bigot. Goth. tert. *fremur* sec. Rottend. Firmat *fremor*, de quo nemo dubitet, Burm. ex Æn. X, 96 sqq. — 298. *fit clauso* veterrimi Pierii et Heinsii, qui recepit; vulgo, *clauso fit*. Tum aliquot Pier. et Sprot. *it clauso*. — 299. In *crepitantibus* nil variant codd., expectes tamen *strepitantibus*. — 300. *pacati* Vratisl. et pro div. lect. pr Hamb. cum Goth. tert. *trepida* Zulich. *rabida* aliquot Pier. et Goth. sec. Sed *ora trepida* sunt trepidantium. *quierunt*. Rom. — 301. *rex dixit* Zulich. *jussit* Goth. tert. — 302. *equidem* e libb. Heins. pro, *quidem*. *hos summa* pr. Hamb. a m. sec. *Latinis* Montalb. — 303. *melius fuerat* Goth. pr. — 304. *consilium* aliquot Pier. duo Goth., ut v. 234. *adsidet* Heins. recepit : sic Rom. et Medic. Pierii, Gud. et quinque alii Heins.; vulgo *obsidet*, eadem vi, sed vulgarius. — 306. *Injustisque* Goth. tert. — 307. *p. decedere* Oblongus Pier. *bello* Goth.

467, 468. Porro 295 *quæ sit magno sententia bello*. *bello* paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro, de bello.

296 seqq. Sollennis hæc comparatio : præeunte Homero Iliad. β, 144 sqq., ubi non minus est ornata; sed Maro phantasma variavit : pro mari flumen posuit. Aliter tractaverat sup. lib. X, 96.... 99. *clauso gurgite*, præcluso aquarum cursu saxorum objectione. — 301. *Præfatus divos*, præclare, more antiquo (cf. Serv.) etiam a Romanis servato, in Senatu et Comitiorum habendorum caussa factis verbis.

302. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunæ dejectus pacem cum Ænea suadet ineundam. *statuisse*, pro deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, quum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, sup. Æn. VII, 591 sq. — 304. *quum muros adsidet hostis*. Facile intelligitur, rhetorico more hoc diei factum, quod minantur Trojani facere. — 305. *gente deorum*, σὺν παισὶ θεῶν, sc. Ænea. — 307. Vocant hunc Homericum μάχης ἀκόρητοι Iliad. ν, 639. υ, 117. — *possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. 15.

Spem, si quam adscitis Ætolum habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque; sed hæc, quam angusta, videtis.
Cetera qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras;
Nec quemquam incuso: potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam, et paucis, animos adhibete, docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,

tert. et Acron ad Horat. — 308. *adscitis* e Rom. Medic. et ceteris præstantioribus Heinsius reposuit, pro vulg. *accitis*. conf. inf. v. 473. XII, 38. — 309. Veteres Grammatici Servius, Donatus, Priscianus, Marcianus Capella distinxere: *Ponite spes sibi quisque*: ut sit, *deponite*. Sed melior interpunctio jam antiquitus obtinuit: nec aliter Apronianus instituit, idque sequuntur vett. edd. Quod facere præstat etiam propterea, ut breve tempus constet ultimæ in *ponite*: disjuncta voce, cui duplex consona initium facit; quandoquidem hoc unicum est exemplum similis positus verborum et syllabæ brevis ante duplicem consonam hujus naturæ. Horatium minus castum et religiosum esse in collocatione hac verborum vitanda, jam ab aliis est observatum. Occurrit apud illum: *olente in fornice stantem* I Serm. 2, 30. *velatamque stola* v. 71. *Sæpe stilum vertas* I, 10, 72. Ante σκ nec Homerus brevem servare dubitavit, ut ἐν λειμῶνι Σκαμανδρίῳ. si modo σ pronuntiatum, nec lectum fuit, ut a multis Καμανδρίῳ legitur. Dawesius Misc. crit. pag. 4 immutatum volebat: *Ponite: quisque sibi spes*. Alias argutias Metricorum nolo repetere: videat, qui volet, Dorvill. ad Chariton. p. 184. Melius Burgess. ad Dawes. p. 6. divinavit, male suppletum esse versum, quum poeta tantum apposuisset *Ponite*. Et hoc verissimum. — 310. *Cetera quæ* codex ap. Pier. *percussa* aliquot Pier. et Heinsiani, et Goth. tert. — 311. *manus nostras* Franc. — 313. *regnum* Ed. Ven. Burm. — 314. *Hinc adeo* sec. Rottend. *dubiæ quæ sit* Dorvill. — 315. *et* multis abest apud Burm. — 316. *mihi* vel *qui* Zulich.

pro non possunt sibi temperare, ne rebellent. — 309. Nunc unumquemque in se omnem spem repositam habere necesse est: non alienam spem expectare. Pergit inde: Sed hæc ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua videtis. Nam reliqua omnia, quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est: h. oculis manibusque tenetis, tanquam quod certissimum est: Græce, πρόχειρόν ἐστι. — 310. *Cetera*; bene Servius: absolute dixit, id est: exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt inf. vss. 419. 420 Turni verba: *opes*, *intacta juventus*, *auxilia*. — 312. *quæ plurima* h. quanta maxima. ὅση πλείστη. — 313. *corpore regni*, pro viribus, copiis. Inf. XII, 835 *commixti corpore tanto Subsident Teucri*.

316...321. Sententiam poetæ ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Trojanis agrum ad Tiberim, quem his notis designat. *est*

Longus, in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios finis, aliamque capessere gentem

317. *in occasu* sec. Morc1. — 318. *Arunci* passim in codd. legitur, quod adeo Ge. Fabricius præferre voluit, perperam. — 320. *Hic* Franc. — 324. *Si in alios*

antiquus ager mihi, h. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum*, non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat, et late versus orientale Tiberis litus procedit *usque ad Sicanorum fines*, quos versus Romam a poeta poni credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent. cf. Exc. ad VIII, 314, Tom. III, p. 475. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur partim pascebatur: v. 318. 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi, nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quandoquidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Servius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Usentem fl. in Volscis hæc referebat; etsi, quod miror, Cluverius Donati sententiam amplexus est, *Ital. ant.* p. 789. Habuit autem poeta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonis, qui, ut apud Servium legitur, in Originibus narraverat, Trojanos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Trojana, jugerum DCC. Domitius lib. I historiæ suæ D jugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12, quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus cap. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lavinium impositum, quaquaversus patentem, per fœdus cum Latino pactum coiisse Trojanis memoraverant alii apud Dionys. I, 59. At apud Appian. lib. I pr. Faunus Martis f. cum filia Lavinia Æneæ CCCC stadiorum agrum in circuitu dat: *καὶ δίδωσι γῆν ἐκ περιόδου σταδίων τετρακοσίων* quæ utique verior lectio est quam *τριῶν*. Me de jugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, ut constaret, fuisse famam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* vs. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata agri portio, *τέμενος*, ut vel ex Homero notum Iliad. μ, 313.

324. *aliam gentem*; iterum pro

Est animus, poscuntque solo decedere nostro,
Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris conplere valent; jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant, et fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantis, aurique eborisque talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis. »

fines vel *leges* Zulich. *aliamve* aliquot ap. Burmann. cum Goth. sec. — 325. *poscuntque* sec. Moret. et Bigot., idque jam Heinsio placuit, etiam Waddelio et Cuninghamo: et valde utique arridet. Languet enim alterum, *possunt*, si vel maxime ad fata revoces: si per fata facere liceat, ut Servius voluit. Adde, quod *possunt* paullo insolentius positum ante jam occurrebat v. 307 *nec victi possunt absistere ferro*. — 326. *robora* Goth. tert. — 327. *implere* sec. Moret. et pr. Hamb. pro var. lect. *volunt* Menag. pr. — 328. *numerosque* Sprot. — 330. *ferunt* a m. pr. Gud. *firmant* pr. Hamburg. — 331. *Latini* plerique Pier. et quatuor apud Burmann., minus bene. — 332. *ramum* Moret. sec. — 333. *eborisque aurique* vulgg. edd., nec modo inde ab Ald. tert. ex Naugerii emendatione, verum jam ex ed. pr. At vett. edd. una cum codd. omnibus id habent, quod Heins. revocavit. *eboris talenta* per se recte dici possent: æstimatur enim ebur ac venditur ad libram. Verum h. l. non appenditur *ebur*. Aiunt ad *sellam* curulem spectare vs. sequentem: implicita itaque inter se collocavit (per chiasmum illustrare solent grammatici) *auri talenta* et *eboris sellam*. Mutavi autem interpunctionem, quam Burm. parum commodam intulerat hanc: *Munera portantes aurique, eborisque talenta, Et sellam, regni, trabeamque, insignia nostri*. Pierius distinguere malebat: *M. — eborisque, talenta Et sellam n.* Tum *talentaque* ex Medic. Heins. receperat. Mihi nihil dum satis placet; præstat tamen ad sensum meum lectio ante Heins. vulgata: *munera portantes, eborisque, a. t.*

terra. — 327. *complere* proprium vocabulum de sociis et copiis navalibus; ut πλήρωμα. *Serv.* — 329. *navalia*, res navales, ceram, funes, vela et alia hujusmodi *Servius;* nam *materiem* jam memoraverat. *manus*, operas; male aliter alii. — 331. *prima de gente;* primis de gentibus, ex nobilitate. — 332. *pacis ramos;* v. sup. 101. — 333. *auri talenta* et *eboris sellam:* videri debet implicita inter se collocasse; chiasmum grammatici vocant, si modo Maro hoc voluit. vid. Var. Lect. — 334. Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, adeoque h. l. recte et apud Latinos.

335. *fessas res* jam Æn. lib. III, 145 vidimus, debilitatas, infirmas, viribus regni exhaustis.

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni,
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
« Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,

336. *Tunc* al. *infessus* pro *infestus* Ven. In toto versu nitorem desidero: *idem infensus, quem*. Servius: Drances *idem*, videlicet, qui supra apud Æneam egerat. Hoc facere impedit oppositum *infensus*. Mollior, puto, exiret oratio, si sic scriptum esset: *Tum Drances, idem, infensum quem gloria Turni — agitabat*. Ex libris nil notatum video. — 337. *que* abest Franc. et Goth. tert. — 338. et a Parrhas. abest. *linguæ melior* legisse videri potest Servius: nam laudatur ab eo non modo vs. 441 lib. I *lætissimus umbræ*, ubi *umbræ* eum legisse probabile fit; sed et Sallustii II Hist. *fructuum pabulique lætus ager*. Atque sic emendabat quoque Marklandus in Epistola critica pag. 121, et Cuninghamus Silii simile dictum: *fati melior* lib. V, 333, advocat. Docte ita loqui poetas nemo dubitet. Sed idem exemplum ab indocto homine aliunde adscribi potuit, et ambitiosum esset putidumque, tales delicias ubique sectari velle. Tandem *frigida bellum* sec. Rotteod. — 339. *non futilis actor* aliquot Pier. — 341. *ferebant* Rom. Gud. a m. sec. alter Mentel. a m. pr. et Hugen., quod verum arbitror: præfero saltem; incertum ejus genus de patre aiebant. recepit etiam Brunck. *ferebat* esse pro habebat genus incertum de patre. — 342. *auxerat* Goth. tert. *agregat* Dorvill. — 344. *te scire* Dorvill. a m. sec. — 345. *Quid fortuna petat* Medic. Gud. a m. sec. et multi alii ap. Heins. et Burm. cum Goth. tert. Altera lectio vett. edd. obsidet, et merito præfertur: *ferat* est postulet, ejusque interpretatio, *petat*, ut Burm. quoque

336. Male ingeniosi nonnulli in Drance Ciceronem, ut in Turno M. Antonium quæsivere; Ursinus in Drance Polydamantem Iliad. μ, 210 sqq. Macrobius V, 2 Achillem: utrumque nimis sedulo. Diceret saltem aliquid, qui Thersiten ex Iliad. β, 212 sqq. ante oculos fuisse contenderet, sed turpitudine et probro, quo ibi flagrat, liberatum. Etiam is ἔχθιστος Ἀχιλλῆϊ, ut hic *infensus*: *lingua melior*, fortior, quam manu. At *largus opum* alienum ab hoc loco videri potest, sive dives sit, sive liberalis. In verbis Turni, quibus respondet, est v. 378 *Larga.... copia fandi*. — 340, 341. Poetam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Julius tamen Sabinus, nescio unde, hæc annotavit: « filius sororis Latini, patre rustico. »

342. *onerat*, docte pro auget, accumulat odia in eum. — 345. *mussant*, cunctantur, non audent dicere. — 346. *flatus*, φύσημα, de

Cujus ob auspicium infaustum, moresque sinistros,
Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur,
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu; dum Troïa tentat
Castra, fugæ fidens, et cælum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optume regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero, dignisque hymenæis
Des, pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso:
Cedat; jus proprium regi, patriæque remittat.

reoset. *populis* et Sprot. — 347. *ob augurium* ap. Priscian. lib. XIV, vitiose haud dubie. *auspicium infandum* Leid. *infaustum auspicium* Parrhas. — 350. *Considisse* Zulich. *in luctum* alter Mentel. *in luctus* Parrhas. *in luctu* Leid. et quinque alii ap. Burm. cum Goth. sec. *Troica* alter Hamb. sed sunt Τρώϊα. *captat* Leid. — 351. *fuga f.* Rom. — 352. *mittis* Franc. — 353. *dicique* Heins. secundum Pierium ex Rom. Medic. et omnibus præstantioribus: pro vulgari *duci*, quod in Ald. sec. receptum: Docuit Heins. et ad h. l. et sup. ad lib. V, 486, *dicere* in his et similibus esse promittere. Proprie est designare munus et destinare. — 354. *ullius sententia* Bigot. et pr. Hamb. pro var. lect. cum Goth. tert. — 355. *gnatam* Rom. et al. *egregius* Goth. tert. *que* abest Dorvill. — 356. *Das* pr. Moret. *hanc* deest Ven. *huic* Franc. *f. firmes*, quod longe melius, habent Rom. et alii Pier. Medic. a m. sec. cum aliis multis Heins. et Burm., item Goth. sec. *finges* sec. Rottend. a m. pr. — 357. *mentes* Rom. — 358. *obtestamur* Gud. a m. pr. *rogemus* Zulich. *precemur* sec. Rottend. — 359. *proprium* vel *patrium* Zulich. *patriæque* quam arrogantia. Ad eandem, et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros. ob auspicium*; auspicia et ductus belli. — 350. *Consedisse luctu*, in luctum esse demersam, ut bene Servius scil. ut συνιζάνειν. Sup. Æn. II, 624 *considere in ignes Ilium*; item Æn. IX, 145 *mœnia Trojæ considere in ignes*. Saltem *considere luctu* dictum erit ut collabi, concidere, jacere, calamitate, dolore. Nimis tenue est, quod alii volunt: totam urbem sedere lugentem. — 351. *fugæ fidens*, respicit sup. lib. X, 665 seq. *et cælum territat armis*; tanquam qui provocat. Servius observat hoc nimis tumidum esse, nec, nisi e Drancis persona dictum, gravitati Virgilii convenire. cf. ad X, 548.

352. *Unum etiam. etiam* h. l. pro *adhuc esse*, Servius vult: ut Terentius passim. *dici*, destinari, promitti. — 357. Quod si, quominus hoc facias, Turni metu teneris. — 359. invidiose: *regi* Latino *patriæque*, populo Latinorum, *remittat jus proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint eam matri-

Quid miseros toties in aperta pericula civis
Projicis, o Latio caput horum et caussa malorum?
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne; simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en, supplex venio: miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi; sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjunx,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis; et jam tu, si qua tibi vis,

commode memoretur, non dicam: accipiendum de populo Latinorum et de salute publica. Latinus in filiam, ejusque conjugium quicum vellet jungendum, jus habebat duplex: et tanquam pater, et tanquam rex. Igitur non *patriæ* sed *regique patrique* videtur legendum. Nullus tamen codex hoc præfert, nisi unus Goth. tert., in quo *patri* est, sed forte lapsu verius quam judicio. Contra Servius Asprum primum monuisse narrat, ut interpungatur post *Cedat*. — 360. *Qui* Goth. tert. — 361. *a Latio* Franc. pro *ah! laborum* Moret. qu. v. sup. VII, 481. — 362. *pacem bello te* Dorvill. *pacem deposcimus* ed. Ven. Burm. — 364. *Primus age* Ven. *fingis obesse* alter Menag. *inesse* Ven. — 365. *et supplex* Franc. *veniam* Zulich. a m. pr. — 366. *funere f.* Reg. et Parrhas., qui et: *fusus abi*; at *funere fuso* Gud. a m. pr. Mentel. tert. *funera fusis* Medic. — 367. *despoliavimus* Gud. a m. pr.; at *desolare* non improbandum: cf. Gronov. Obss. IV, 21. — 368. *At si* Goth. sec. — 369. *aut si* Medic. *at si* pr. Hamb. *est* abest Ven. — 370. *aversum* Rom. *fer fidens* Franc. *fer pectora in h.* alter Mentel. a m. pr. et Exc. Burmann. — 371. *Si licet* Dorvill. — 372. *infleta inhumataque* Ed. pr. Burm. — 373. *Sternemur* Donatus et Pierii Mediceus, tum pars Heinsianorum, cum Ed. pr. Burm., sed vetustiores omnes tuentur id, quod inde ab Aldd. editur, *Sternamur*. Tum *Etiam tu* editum ante Heinsium: sicque Servius legit, et explicat *Eia*, nam est

omnia jungere cui velint. v. Var. Lect. — 363. *pacis pignus*, Laviniæ conjugium cum Ænea. — 364. *invisum:* haud dubie pro, inimicum, active. — 366. *pulsus abi;* referebam ad superiora de Lavinia et putabam esse; patere te repulsam ferre. Hærebam, an, quod faciunt alii, compararem infra v. 392, *Pulsus ego?* ut adeo sit: pugna victum te fatere, ac cede. Atque in hoc concedam et ipse viro docto monenti. — 369. *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi. — 372. Expressit vulgare Græcorum ἡμεῖς, ἄθαπτες καὶ ἄκλαυστος ὄχλος: quasi tam viles habiti, ut projiciantur vel insepulti: minus bene Serv. et

Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra
Qui vocat. »
Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces :
« Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi,
Tum quum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades; sed non replenda est curia verbis
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris

hortantis adverbium hoc loco. *Et tu jam* Ed. pr. Burmaoo. — 374. *Martis quid* Goth. tert. *solum adspice* Waddel. emendat apud Burm. — 375. *Quid v.* Gud. et Rotteod. tert. a m. pr. Supplet Leidensis : *audacem solum te in prælia dura.* — 377. *rupitque* Parrhas. et Paris. com Goth. tert. *imo e pectore* pr. Meotel. a m. pr., aut, ut Burmanno videbatur, *imo a p. imo de pect.* alter Hamb., at in sec. Morel. deerant voces : *has imo.* — 378. *Longa q.* Zulich. a m. sec. *Drance semper.* Ordo ex libris Pier. et Heins. pro vulgari : *semper Drance :* quem Rom. tuetur. Tum *Drances* Goth. pr. Zulich. et ipse Medic., sed est ὦ Δράγκη. — 379. *Tum* ab Heinsio. Vulgo : *Tunc.* — 380. *complenda* Fraoc. *implenda* Goth. tert. — 381. *detinet* Medic. et alii Heins. et Pier. cum binis Goth. *destinet* Rom. — 382. *Agger mœrorum :* Scripturam recepit e codd. Heins. cf. sup. ad lib. X, 24 et 144. Editum vulgo : *murorum*, quod Rom. tuetur. In Medic. et Mentel. pr. a m. pr. *Aggere mœrorum.* Porro *fossas* ap. Priscian. lib. VIII legi Pierio observatum. At v. sup. ad X, 24. Illud vero multo minus probaodum, qood Caoterus VI Nov. Lect. 8 cuojecit, et a Cerda repositum video : *et inundant s. f.*, postulaote, ut ait, seutentia; a qua otique aberravit. Nam est : Magna loqueris, dum adhuc muri ab hoste te tutantur et fossas noodum sanguis inundat, h. urbs noodum oppugoatur; quod exquisitius altero modo extulit : *nec inundant sanguine fossæ :* ut *inundant* absolute sit dictum. *nec* suppleodum ex aotec. *dum*, ut sit *necdum.* — 383. *sona* Vratisl. *eloquio solito* plerique Pier. (excepto Romano) et aliquot alii aliter. — 374. *Martis :* patriæ virtutis. *aspice contra.* Homer. ἄντα, ἄντην; ut ἄντην εἰσιδέειν Iliad. τ, 15.

376. Ad verba comparant Iliad. α, 188, et sup. lib. VII, 445, et ad vs. 378. Iliad. β, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, sæculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declaravit Maro. Nec quicqnam in Græcis, multo minus in Homero, reperiri arbitror, quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, forte et alios tragicos, qni in rhetoricis his dialogis ad dramaticam formam compositis præiverunt. — 380. Sed nuuc non tempus est orationi in curia faciendæ. — 381. 382. magna loqueris, dum intra mœnia tutus ab hoste lates, necdum, murorum oppugnatione facta, fossæ sanguine cæsorum implentur : conf. Var. Lect. — 383. Quum itaque muris adhuc hostis distineatur. *Proinde* ad formam

Argue tu, Drance; quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis
Insignis agros: possit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua, pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere sæptus.

Heinsiani cum Goth. tert. et Erf. Sed *solitum tibi* elegantius; variata oratione, pro: ut soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. *meque furoris* Montalb. — 384. *Arguito D.* pr. edit. Burm. et Erf. *Drances* etiam hic aliquot. v. ad v. 378. *quando tot* Heins. e grammaticis et scriptis. Vulgo: *tot quando.* Tum *cædis acervos* Quintil. lib. IX, 2, ut sup. X, 245. XI, 207, h. e. cæsorum. — 385. *Teucrum tot tua* sec. Moret. *tua tela* Zulich. a m. pr. — 386. *Insignes* tres Heins. *Insignis tot agros* Zulich. *Insignis campos* duo Rottend. Ita fuere de syllaba *is* male solliciti. *quod* Zulich. a m. pr. *Sparsit quid* Sprot. pro var. lect. *invida v.* Goth. tert. — 387. *libet* Menag. pr. *non l.* pr. Hamb. et Goth. sec. *longo* Exc. Burm. — 388. *Quær. vobis* Zulich. a m. sec. *circumdant* aliquot Pier. et Burm. et Ald. pr., nam tertia *circumstant* cum cett. vett. edd. — 389. *Imus in adversos?* interrogationem Heinsius quoque firmat. Ego non desiderem. *Imus* pro *Quin imus,* quod sæpe apud Comicos. Et Homericum Ἀλλ' ἴομεν. — 391. *nequicquam armis terrebimus hostem* suppleverat Medic. a m. pr. *nunquamne sines fallacia verba* Leid. — 392. *haud quisquam — Arguet* ἀποφατικῶς Donatus. *haut* etiam Erf. *an qu.* Leid. cum Goth. *an merito quisquam* Parrhas. *aut quisquam* Ed. pr. Burm. — 393. *Arguit* Oudart. — 394. *tota cum stirpe* tres Heins. — 395. *Proc. deos* Goth. pr. *exhaustos* Oudart. et pr. Hamb. pro var. lect. *exustos* Goth. tert. *Arcades* cum eodem Dorvill. — 396. *Aut — ita misi?* Ed. Ven. Burm. et *Pand. urguens* Medic. a m. pr. — 397. *Et quo* Franc.

τοῦ εἶτα, ἔπειτα; quæ quum ita sint. Mox *quando*, pro quandoquidem. — 389...391. Comparant Iliad. α, 226. 227. — *Imus.* Quin imus; age eamus adversus hostem! — 393.... 395. Omnia in majus aucta. Arcadas dixit, quum de uno duce Evandro cogitaret. Ante oculos esse potuit locus Iliad. θ, 153...156. Ad 396 conf. sup. IX, 672 seq.

Nulla salus bello : capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis; proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt;
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas,
Vel quum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.

399. *N. manus* Goth. acc. — 400. *Proin* Oudart. Sed nec hoc nec *Proinde*, quod vers. 383 præcessit, nunc suaviter repetitur. — 402. et *contra* Gothan. pr. — 403. *tremescunt* scribunt Roman. et pæne omnes Pier. Mediceus et alii Heins. conf. Heins. — 405. *Amnis ad H.* Parrbas. et Dorvill., ex interpretatione. *Omnis* et conj. Cuningham. r. *f. Appulus* conj. T. Faber, perperam. — 406. Locus Quintil. IX, 3, 14 est: *Alia commendatio vetustatis est* (de schematibus loquitur), *cujus amator unice Virgilius fuit: Vel cum se pavidum.* — Quum non appareat, quo in verbo archaismus lateat, Heins. post Matium suspicatur scriptum fuisse *contra mis*, quod veteres pro *mei*. Alia est Gesneri ad e. l. sententia, excidisse aliquid in Quintiliano, idem tamen putat esse in usu voculæ *vel* vetustatem quærendam: quum sit pro *etiam*, *adeo*. In fine *jactat* Bigot. et Goth. tert., sicque apud Quintil. l. c. — 407. *acervat* passim scribitur: etiam in binis

399. Pergit in refellendis Drancis verbis; et nunc ad v. 362 « *Nulla salus bello* » *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Æneæ et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. β, 178. 179. — 400. Perge itaque, quod facis, metum de Trojanis ingravare, etc. *gentis bis victæ*, ab Hercule primum, (cf. sup. ad IX, 599 *Bis capti Phryges*. Jam VII, 295 *Num capti potuere capi*. Et II, 642. *satis una superque Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi* Anchises in excidio Trojæ per Achivos altero.); contra deprimere res Latinorum. — 403... 405. ῥητορικῶς hæc vel maxime, plus forte quam in poeta epico feras. Auget scilicet per ironiam quod Diomedes belli societatem detrectaverat; erat is inter Græcorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Larissæus Achilles*. v. sup. ad lib. Æn. II, 197. — 405. *Amnis et Hadriacas* — h. et terrorem, quo Diomedes, audito Æneæ nomine, percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id, quod populis, vel regibus proprium est, terris, tandem et fluviis, tribuere, notum est, itaque hoc loco terror ad fluvium Aufidum translatus; phantasmate poetico. — 406. *Vel quum se*. Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis mutata quoque persona pro; quum tu etiam fingis te. Sollenne fuisset; *Quid? quod etiam*. — *vel* refer ad 401, *Ne cessa turbare metu* fingendo. *arti-*

Numquam animam talem dextra hac, absiste moveri,
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum:
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam o! si solitæ quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.

Goth. ex more superiorum sæculorum. conf. Pier. — 408. *subsiste* Goth. sec. *dextra ac assiste* Dorvill. — 410. *et* abest Meotel. pr. et Goth. tert. *magna*, quod Heinsius iotulit: Romani lectio est, quam aliquot alii Pier. Menag. pr. Sprot. Moret. sec. et ipse Gudiaous firmaot, quem miror hic deserere Mediceum, qui alteram familiaoı ducit: *magne pater:* ut vulgo editum; quod Donatus interpretator, et bini Goth. agnoscunt: nam alter *magna* habet. *revertar* Leid. — 412. *deserto* Hugen. et *si semel* alter Hamb. *et simul* Gud., sicque Ed. pr. Burm.!, male. coof. mox v. 418. — 413. *neque* Heins. e scriptis. pro *nec*. *regressus* alter Hamb. *recursum* Leid. Laudat Burm. oot. ad Ovid. VI Met. 450. — 414. *reddemus* Zulich. a m. pr. *inertis* reeepit Heins. e Rom. aliisque Pier. suisque melioribus, quoniam videbat nervosius esse et plus artificii præ se ferre, quam vulgatum *inermes*, quod Servius quoque habet. cf. sup. ad X, 595, ubi eadem varietas, et iof. v. 672. — 415. Non puto male aliquis aposiopesio statoeret, et distingueret: *Quamquam o! si solitæ quicquam virtutis adesset* — (sc. qoisquamoe sustineret hoc facere?) Tum pergit: *Ille mihi*. Sic sup. lib. V, 195. *Quamquam o! — sed superent, quibus hoc, Fortuna, dedisti.* — 416. *ante oculos* apod Rufinian. de Schem. Lex. pag. 247. *fortunatusque malorum* Hamb. alter. — 418. *simul* Zulich. a m. pr. Ed. Ven. Burm. et qui paullo majoris est anctoritatis cod. Rom. Sicque

ficis scelus pro, artifex. *jurgia* sunt minæ v. 348. et criminationes exacerbat simulato pavore. Noli tamen timere.

410 sqq. Utitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare, ut bene observavit Servius. *tam deserti*; propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Servius. — 415....418. Seu turbavit affectus, seu calliditas inflexit orationem, quæ sic procedere debebat: quanquam, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. debebamus mortem præferre tali dedecori). Hoc alterum traustulit ad se: *Ille mihi ante alios fortun.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *lætus laborum* sup. vers. 73), felix in malis suis et calamitatibus. — 418. *humum ore momordit*: Homericum. vide sup. Var. Lect. ad lib. Æn. X, 489.

Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ, populique supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine; sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variique labor mutabilis ævi
Rettulit in melius; multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus Fortuna locavit.

conj. Burm. ad Anthol. Lat. T. I, pag. 88. Præferet tamen vulgatum qui cogitet sententiam esse: præstat semel mori. *memordit* aliquot Pier. et Leid. conf. Gel. VII, 9. — 419. *Quin et* Montalb. pro var. lect. *Sunt et opes* Ed. Ven. et Dorvill. a m. sec. *vobis* Goth. tert. — 420. *Itali p.* Goth. tert. — 422. *suntque illis* Rom. suavius utique, probantque Pier. et Heins., nec tamen receptum. *sint illis* pr. Hamb., f. pro *sin*, ut conj. Heins. *illi* quoque legi monuit Servius et ex eo Jul. Sabin., ut sit pro *illic*, sicque Leid. a m. pr. et edd. aliquot. — 424. *Deficimur* Montalb., eleganter; judice Heinsio, quem v. ad Ovid. Epp. V, 150 — 425. *variusque labor*, quod Macrob. et Nonius agnoscunt, quodque Brunckius retraxit, ante Heins. legebatur, qui Rom. Medic. et ceteros meliores codd. sequutus est: et recte, primo, quod verborum et epithetorum collocatio inde exit poetica: *varii labor mutabilis ævi;* quum *varius labor mutabilis ævi* minus doctum sit; tum, quod dictum est hoc ipsum elegantius: *varii labor mutabilis ævi:* ut sit *ævum varium*, quo varia fortuna jactamur. *labor mutabilis* h. mutatio laboris, ærumnæ. *bellique labor* aliquot Pier. *variisque* Dorvill. — 426. *multosque* Medic. a m. sec. *m. mutata r.* Schol. Horat. ad I Odyss. 34. *recusos* Franc. — 427. *in solio* alii apud Ursin. Zulich. et Parrhas. *in solito* sec. Rottend. et a m. sec. Dorvill., perperam.

— 419. 420. Respicit Latini verba supra 309.... 311. urbes *Italæ*, iterum respectu Diomedis, tanquam Græci et exteri hominis. *supersunt*, superabundant; Servius, quod Burm. adstruit. — 421. *gloria* pro victoria, ut κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos Iliad. ρ, 361.... 363, et ad v. 425 laudatur tritum illud: νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Iliad. χ, 339. Sententiam autem tritissimam, tamen habuit, quomodo verbis ornaret: *Multa dies — Fortuna locavit.* Enniani versus sunt apud Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maroni ille putat: *Multa dies in bello conficit unus; Et multæ rursus fortunæ forte recumbunt. Haudquaquam quemquam semper fortuna sequuta est.* In Marone *labor ævi* pro ævo simpliciter cum notione ærumnæ, quæ in ævo toleratur, adjecta; die et ævo, h. e. temporis vicissitudine multæ res mortalium in melius mutantur. Ad ornatum spectant adjuncta: *ævum varium*, temporis decursus in quo fortuna varia jactamur. *labor* πόνος, ærumna, *mutabilis*, in meliorem fortunam mutari solita, *alterna* potest esse dicta ipsa Fortuna; nisi malis: *alterna* (κατὰ) *lusit et rursus in solido locavit*, in

Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi :
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio, et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto,
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet : vobis animam hanc, soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi : solum Æneas vocat; et vocet, oro.

in solido est in integro, in incolumem statum, in integrum restituit. — 429. *Tolonius* Parrhas. *Tholonius* Goth. tert. — 430. *non* edd. nonnullæ. *nec tarda* tanquam elegantius recepit secundum Ge. Fabricium Heinsius ex Servii auctoritate : cui Ven. et pro var. lect. Menag. accedebant : cum Goth. sec. Ceteri codd. omnes tuentur vulgatam : *nec parva. nec tanta* Exc. Burm. *sequentur* Bigot. Versum laudat Schol. Statii ad VI Theb. 910, ubi *sequitur* explicat : concedit illi, datur. — 431. *delectas* Parrhas. *dejectos* Gud. a m. sec. cum aliquot aliis Heinsii, ut ad Trojanos referatur. In Mediceo versum hunc postponi sequenti notat Burm., quod apud Fogginium non ita se habet. — 433. *et* deest Dorvill. De toto versu dubito an huc translatus sit ex lib. VII, 804. — 434. *Quo si* Rom. *Quos si* Hugen. *me Teucri solum* in Pierianis aliquot. *in certamine* Mentel. pr. et Franc. vid. sup. v. 221. — 439. *patria i. arma* duo Burm. — 440. *Illa licet* pr. Moret. *Ire l.* Parrhas. *libet* Bigot. — 442. *Devoveo* vett. edd. et deinceps vulgatæ. *Devovi* Heins. e Pier. et suis omnibus. *Devivo* Rom. *Æneas solum* alter Hamb. *Solum Æneas vo-*

firmo, tuto, ἐν τῷ σταθερῷ, antea in lubrico labantes. *ludere*, præter expectationem aliquid inferendo, mutando : plerumque in deterius : h. l. in melius *in solido*, in integrum, in incolumem statum, restituit.

428. 429. Comparant Homericum παρ' ἐμοίγε καὶ ἄλλοι, Οἵ κέ με τιμήσουσι. *Ætolus et Arpi :* sup. 239 seq. *Messapus*, de quo lib. VII, 691 sqq. et alibi. *Tolumnius* cf. inf. XII, 258. *felix* autem h. potens, florens opibus, videtur infelicitatem Diomedis respicere. — 430. et parata erit gloria ipsis Latinis. — 432. De Camilla lib. VII, ad f. — 433. *florentes ære*, fulgentes. v. sup. Æn. VII, 804. *tantumque bonis communibus obsto :* et in tantum obsum commodis publicis, ut, nisi solus dimicavero, concidat universa resp. Sic Servius, et v. 437. *tanta pro spe*, ut solus dicar servasse

Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat. »
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes; castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus inplet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque volgi
Pectora, et adrectæ stimulis haud mollibus iræ.

cat? cum interrogatione Ge. Fabric. nec male. Ut nunc est, supple *Devovi*, si *Æneas vocat. orat* Hugen. *omen* sec. Rottend. — 443. *sive hæc est* Franc. et Goth. tert. *cura d.* Montalb. — 445. *Olli inter sese d.* Ed. pr. Burm. *variis* Parrhas. *dubiis dum rebus* conj. Burm. — 446. *acieque* Ven. *movebant* Dorvill. *vocabat* pro var. lect. Oudart. — 447. *per r. castra* sec. Moret. — 448. *que* abest Oblongo et Parrhas. *inplent* Hugen. — 449. *aciem* Voss., ut *instructos aciem* græcismo dictum sit. *a* abest Medic. a m. pr. — 450. *decedere* Hugen. — 451. *turbati animo* Rom. *confusaque* Parrhas. — 452. *non* pro, *haud* Bigot. et Goth. tert. *aures* Montalb.

remp. — 443. 444. Sententiæ forte nimis acutæ ad nostrum sensum. Tres habet Servius interpretationes, quarum nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Ænea vult congredi Turnus, etiam ea de caussa, ne cum Drance quicquam sive secundæ, sive adversæ rei communicet, utque is et a calamitate, et a felicitate successus absit. Et *vocet* Æneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec Drances potius morte luat* sua, occidat communi clade, *si hæc ira deorum est* (h. si eventus erit belli hujus infaustus), nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut *ἀρέσθαι κῦδος*).

Cum sollertia et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non prævisum; partim instruxit et præparavit inde a v. 434 seq. pugnam inter Æneam et Turnum, in qua narrationis et carminis tela olim erit detexenda. Ad 445 et 446 comparari solent vss. 304. 305. Iliad. α. Saltem aliqua ex parte convenirent β, 786. seq. 807 seq. Præstat monere, ut artem poetæ observet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandarum structura avocato. Nam secundum hanc, res sic erat exponenda: Æneam interea castris motis duplici agmine adversus urbem Laurentum incessisse; pedestri per saltus montium, equestri per planitiem camporum; nuntiari adventum. Poeta vero singula singulis locis commode dicenda servavit. Vide inf. v. 511 sqq. 522. — 452. *et ad-*

Arma manu trepidi poscunt; fremit arma juventus;
Flent mæsti mussantque patres : hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras :
Haud secus, atque alto in luco quum forte catervæ
Consedere avium, piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
« Immo, ait, o cives, adrepto tempore, Turnus,

453. *manu* Heins. e scriptis non tam repusuit, est enim communis edd. lectio, quam potius vitium, puto, editionis Dan. Heinsii expulit, in qua est *manus*. Idem conj. *manus trepidæ*, Voss. alter *metu tr.* — 454. *Hinc u.* plures Heins. *Sic* Dorvill. *Tunc* Goth. sec. — 455. *Dissessu* tert. Rottend. *magnus vario* vett. edd. ap. Pier., idque revocavit Cuningham. e MS. Bersmanni. *ad auras* Medic. — 456. *in* abest Goth. tert. et Exc. Burm. *cum fronte* alter Hamb. — 457. *Considere* Hugen. et tert. Mentel. cum Reg. *amni* Parrhas. *piscosoque* plures ap. Burm. *piscosæve* Oudart. — 458. *nivei* Moret. qu. et Vratisl. *loquatia* firmant vetustissimi Rom. Medic. et al. *loquencia* vel *loquentia* pars codd. Pier. et Goth. tert., sicque codd. Servii ad Ecl. VIII, 22, quæ varietas et alibi occurrit. *liquentia* Bigot. et Ed. Ven. apud Burm. cum Dorvill. *liquacia* pr. Moret., quo apparet, omnia hæc esse a librariorum stupore profecta. conf. sup. ad IX, 679. Interpolatum est in aliis *stagna sonantia* ap. Pier. et in Sprot. — 459. *o juvenes* Schol. Statii lib. VII Theb. 612. *arrecto* Goth. tert.

rectæ stimulis iræ ; de virtute bellica ; exasperati sunt animi. ut inf. 727. 728. *Tarchonem in prælia suscitat et stimulis haud mollibus injicit iras.* Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h. e. movetur. Et *stimulus durus*, qui adeo penetrat, infixus hæret. *fremit arma*, pro vulgari : cum fremitu postulat. — 454. *mussant.* sup. 345 *sed dicere mussant.* Est τὸ επιμύζειν. στενάζειν.

457. 458. *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus : in septem ostia cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septemtrionem versus erat *Volana*. alterum a meridie *Padusa* prope Spinam a mari exceptum. Creditur esse illud, quod nunc *il Po d'Argenta* appellatur. (v. Commentar. Acad. Bonon. To. VII cum mappa ad pag. 470.) Ostium hoc *amnem* dixit et quidem *piscosum*, ut Homerus ἰχθυόεντα Hyllum Iliad. υ, 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *stagna* quæ *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cygnis, ut inf. XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis ; hos *raucos* vocavit simpliciter, a clamore vel cantu. Transtulit hoc Claudian. XXXI, 109. 110. De Padusa accurate egit Cluver. Ital. ant. lib. I, cap. 35. cf. Serv. Ambitiosum esset Italos scriptores laudare, qui de his ostiis copiose egere : Nuper *Giambatt. Minzoni* demonstratum ivit, esse Padusam *Canalem S. Alberti*, h. e. fossam XII M. pass. a Ravenna ductam.

459. Concilium habete *arrepto tempore*, εὐκαίρως, ἐν καιρῷ : cum irrisione : ne capite arma; quin

Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. » Nec plura locutus
Corripuit sese, et tectis citus extulit altis.
« Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos: equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma. »
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater, et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non adceperit ultro

460. *et* deest qu. Moret. *sequentes* Bigot. — 461. *ad tecta* Ed. pr. Burmann. et Goth. sec. *in tecta* Schol. Statii VII Theb. 612. *ruant* e libb. suis et Pier. prætulit Heins., pro vulgato *ruunt*, quod et ipsum suam vim habebat. — 463. *Tum* Ed. Ven. ap. Burmann. *Valsce* eadem, cum Dorvill. et Ed. Mediol. Fuit Valeriæ gentis familia *Valesarum*. Versum respicit Rutil. I, 169 de Rufio Volusiano: *Qui Volusi antiquo derivat stemmate nomen, Et reges Rutulos, teste Marone, refert. dice* alter Hamb. *maniplos* Gud. a m. pr. — 464. *Duxit ait* Ven. et Goth. tert. *Dixerat* Bigot. Tum *Equitem* e Medic. et aliis egregie restituit et defendit Heins. Agnoscit et Servius. Vulgg. secundum Romanum *equites*, et plerumque junctim: *Rutulos equites*. — 465. *Corax* Gothan. pr. *Latiis* Erf., nec ipsum male. *effundite* Franc. — 466. *firmant* pr. Hamb. et Ven., qui et *capessunt* habet *firmet* aliquot Heins., inter quos a m. pr. Gud., qui idem cum Erf. *capessat*, hoc quidem cum Medic., qui idem a m. sec. *firmet* habet. — 467. *qui* Bigot. *qua jubeo* Vratisl. et Goth. sec., male. vid. Not. — 469. *Consilium* Reg., sic et alii hic et sup. 460. *pater ipse* Medic. a m. pr. pr. Moret. et Goth. tert. *magnum* Medic. a m. pr. — 470. *tr. t. pectore* vett. edd. Mutavit, puto, primus Naugerius in Ed. Ald. tert., ut sit *tempore*, hocque codd. consensus firmat. — 471. *quod non* Gud. Ven. Mentel. pr. a m. pr. Exc. Burm. *quod non deceperit* Erf. *acceperat* Bigot.

potius, *μᾶλλον δὲ*, *immo* etiam deliberate. — 462. *sese corripuit*, ὤρνυτο, ὁρμήθη, ἔσσυται. Ex his ac similibus ductum videtur *rapere*, *corripere*, pro movere, adeoque *se*, ut *eripere se*. Jam sup. VI, 472 *Tandem corripuit sese atque inimica refugit in nemus.* Et Cul. 167 Serpens *et se sublimi cervice rapit.* passim vidimus. — 463. Festinationem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum esse loquuturum non prædictum est. — 464. *Equitem in armis*, pro armatum, ut sæpe alibi. *Messapus*, græce, pro Messape, et *Coras*, pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. sup. VII, 672. — 467. *qua jusso*, pro jussero: ut, levasso, declarasso, amasso et al.; sequutus est Silius XII, 175. — 468. 469. Comparant Iliad. β, 808. Αἶψα δ' ἔλυσ'

Dardanium Ænean, generumque adsciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant: bello dat signum rauca cruentum
Buccina: tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum, summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; juxtaque comes Lavinia virgo,
Caussa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;

472. *generumque adsciverit urbi.* Sic constanter legitur et distinguitur. Erit adeo *urbi*, in urbis ac regni utilitatem. Parum commode. Suspicor fuisse *qui non acceperit ultro Dardanium Ænean generumque adsciverit: urbis Præfodiunt alii portas.* Sic utique lenior procedit oratio. — 473. *Perfodiunt* tres ap. Burm. *ac s.* Goth. tert. — 474. *Subjiciunt* lect. varians vett. edd. adscripta. quam Catrœus recepit: scilicet deterius pro exquisitiore. *Bello signum dat* Moret. qu. — 475. *Tunc* ante Heins. vulgg. — 476. *labor vocat* Parrhas., sicque Cuningh. edidit. — 477. *Nec non et* Leid. *magnasque ad* ed. pr. Burm. — 478. *corona* tert. Goth., sed *caterva* in marg. — 480. *Caussa mali tanti atque oculos* vett. edd. et, quamvis Pierius ejiciendum τὸ *atque* monuerat, etiam seqq. vulgg. Itaque Heinsius expulit secundum codd. Hiatum, quem toties librarii ferre nequivere, explevere Montalb. et Parrhas. *tantique.* Majorem dubitationem facit, quod in Rom. erat: *Caussa malis tantis*: sic Donatus et pars. codd. Heins. cum Regio et Goth. tert., nec vero aliter fuit in libro, unde Mediceus descriptus erat, nam in hoc a pr. m. fuerat: *mali tantis.* Itaque rationes potiores conspirant in hoc, scriptum a Marone fuisse: *Caussa malis tantis oculos d.* Tandem Cuningham. emendabat *Tanti caussa mali.* Sed poetam dedecet semper eosdem numeros sectari. *oculis d. decoris* sec. Rottend. *oculos d. decores* alt. Voss. — 481. *tura* Mentel. pr.

ἀγορὴν, ἐπὶ τεύχεα δ' ἐσσεύοντο. Tum 472 *urbi* erit in urbis, regni, utilitatem.

473. Ante portas fossas faciunt, ut bene Servius, et vallum ducunt saxis, stipitibusque humo aggesta. Quum autem res ad summum discrimen adducta esset, (*labor ultimus vocat omnes*) procurritur in muros, ut Trojæ, quum prælium cum Achivis propius urbi admotum esset, factum esse narrat Homerus. — 477. Manifesta vestigia Iliad. ζ, 86 sqq. 269 sqq. Illud autem miror, quod in hac imitatione non animadvertit, Palladem jam tum coli a Laurentibus haud potuisse, quam Trojanos primum intulisse communis fama obtinuit. — 478. *Subvehitur;* supra VIII, 666 *castæ ducebant sacra per urbem Pilentis matres in mollibus.* — 479. *Dona.* Perperam peplum ex Homero huc vocant, Poetæ genus ponere placuit. — 480. κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα; oculis dejectis. cf. Ruhnk. ad H. in Cer. 194. — 481. *Succedunt* sc. templum intrant, ut bene Serv.

Et mæstas alto fundunt de limine voces:
« Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis. »
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro;
Tempora nudus adhuc, laterique adcinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe jam præcipit hostem.

482. *de pectore* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. *de limine* etiam Serv. agnoscit. Sed vid. Nut. — 483. *belli præses* ordo in vulgg. ante Heins., quem revocavit Cuningh.; adeo difficile est quicquam in his probare, quod non alius improbet factum. *præsens* nonnulli, etiam ap. Serv., sicque Medic., sed a sec. m., cum aliis Heins. et Ed. pr. et *Saturnia v.* Parrhas. a m. sec. — 484. *Fr. m. templum* Goth. tert. — 485. *Sterne solo pronum* Parrhas. et *portis* Ed. pr. Burm. *portisque* vel *pontisque* Leid. *sub ipsis* ap. Macrob. V Sat. 3, sicque a m. sec. pr. Hamb. — 486. *in* aberat Gud. in *funera* pr. Hamb. a m. pr. — 487. *rutilum thoraca* Macrob. V, 20. VI, 7 et Gellius II, 6 agnoscunt, et sic Romanus, duo Rottend. et Hamb. alter. Sed alterum doctius. *inductus* ap. Pier. codd. quod cum voc. *rutilum* prætulit Wakef. quia et alibi occurrit *inducere* pro *induere*, sup. V, 379. VIII, 457 et *rutilantia arma* sup. VIII, 529 et ap. Tacitum Hist. V, 13. — 490. *aureus*. Si tamen thoracem æreum indutus fuit, ut v. 487 dixerat, nunc non *aureus* sed *æreus* fulgere debuit. Tum displicet in his verss. quinque quinquies repetita copula *que*. — 491. Deficit versus Goth. sec. Vellem majoris esset auc-

Alias languet versus post illa: *Subvehitur magna matrum regina caterva*. — 482. *de limine*. Nil arguendum; est pro, ingressæ templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec interiora intrant ut nos. — 483...485. Preces fere ad verbum conversæ ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessæ muros.

486 sqq. Æmulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes se armantes inducit Iliad. γ, 330 sqq. Paridem; λ, 15 sqq. Agamemnonem; π, 130 sqq. Patroclum; τ, 369 sqq. Achillem. Sed orationem egregie ornavit et variavit Maro: *thoraca indutus ahenis Horrebat squamis*, pro thoracem induerat ex ære in squamarum speciem contextum, *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora sunt sequentia, v. 492... 497, quæ ex Homero, in Iliad. ζ, 506...511 conversa esse, jam veteres notarunt. Ad Turnum tamen convenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: contra quam Popio visum. Nam in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in verbis Ennius jam præ-

Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
Aut, adsuetus aquæ perfundi flumine noto,
Emicat, adrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
« Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo, et Æneadum promitto occurrere turmæ,

toritatis codex! *præripit* Vratisl. conf. supra lib. X, 277 et sæpe al. — 492. *adruptis* Reg. — 493. *pratoque* Dorvill. *potitur* aliquot Pier., quod non præferam cum Catrœo. *ab alto* Goth. tert. a m. pr. — 494. *impastus* aliquot apud Burm. — 495. *equæ* Bigot. *profundi* Ven. *fl. toto* Zulich. a m. pr. et Ed. pr. Burm. *naula* pr. Hamb. — 496. *cervicibus altis* sec. Rottend. *altum* malebat Coninghamus: scilicet ut poeta nihil variet; semper idem sequatur! — 497. *luduntque comæ* Oudart. — 498. *cui grege Volscorum* Sprot. — 500. *Dissiluit* aliquot codd. et Ed. pr. Burm. — 501. *deflexit* alter Hamb. — 502. *sui meriti* Goth. tert. *audacia* Ven. — 503. *et* deest Gud. pr. Mentel. et sec. Moret. *turbæ* Bigot. et Goth. tert *turmis* Romanus et Donatus.

iverat, Macrobio monente VI Saturn. 3 *Et tunc, sicut equus, qui de præsepibus actus* (est Homericum: ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ) *Vincla sueis magneis animeis abrumpit, et inde Fert se se campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore*: (θείει (διὰ) πεδίοιο κροαίνων. pulsando solum ungulis) *sæpe jubam quassat simul altam*; (ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται) *Spiritus ex anima calida spumas agit albas Luxurians*; reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exultante, ferociente. *alte* autem 496 possis jungere: *arrectis altæ*; ut Homericum ὑψοῦ κάρη ἔχει. Forte tamen sic languescit versus: et jungenda sunt *alte luxurians*, aut si hoc insolentius dictum videri possit, *alte fremit. ludunt jubæ per colla, per armos.* ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται. Adde alterum locum ex Homero expressum in Apollon. III, 1259 sqq.

498. De Camilla modo ad 432. *Desiluit*, honoris caussa factum volunt. Cf., si tanti videtur, anaglyphum Borghesianum ap. Winckelman. *Monum. ined.* No. 137. *cohors* pro turma; nam equitum h. l. est. *defluxit*; Macrob. VI, 4 (p. 595 Lips.) e Furio lib. I laudat: *Ille, gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum, defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.* — 503.

Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva. »
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
« O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia inprobus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo superans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.

505. *tentare spicula* Gothan. — 506. *obsiste* Hugen. — 507. *horrenda virgine* Medic. a m. pr.: idem a m. pr. *fixis*, etsi *oculos* præcesserat. *oculos fixos* pr. Voss. et pr. Moret. cum Hugeo., unde Heinsius conjicit *oculis.... fixis*. Sed præstat recepta lectio, *oculos fixus*, et errorum caussæ satis patent. *fixit* editio, qua Pierius utebatur; h. e. Ald. pr. vel alia, quæ inde fluxit, sicque Sprot. et pr. Hamburg. pro var. lect. *fixus* emendatum a Naugerio Ald. tert. — 508. *grates* Rom. — 509. *Quasque* Ven. — 510. *Ista* volebat Heinsius. *super: at m.* (in Foggin. *superat*) Medic. a m. pr. — 514. *superans* revocatum ab Heins. e Medic. et ceteris præstantioribus; sic et vett. edd. Prima est edit. tert. Ald., in qua receptum video *properans*, quod Rom. et alii Pieriani exhibebant: sicque Goth. tert. Exquisitius tamen alterum. *superas* alter Menag. *jugum superans* alter Hamb., quæ vulgaris, ut inf. v. 906, est structura; sed exquisitior; *jugo*, superior evadens, superato jugo, conf. sup. ad lib. II, 207. *advenit* Oudart. *in urbem* aliquot Pier., probante Heinsio. — 515. *belli:* hic distinguebat Zulich. *convexa* Leid. — 516. *Ut binas* Vratisl. *armato ut binas* ed. pr. Burm. *obsidem* Leid. et

Comparant Iliad. v, 73... 80. — 507. *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quæ *admirationem*, *stuporem*, *horrorem* faciunt, ad idem fere genus referri possunt. Sic ἔκπαγλος Homericum. — 510. *partire*, respicit illud *Soluque T.* v. 504. In illis: *quando animus est supra omnia*, expressit magnanimam: adeoque int. supra pericula, fortunæ casus et sic porro; non aliter.

511. *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quæ nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512. *improbus*, accipio pro, audax: proprie, qui nimium audet. Sic alia supra passim. — 513. *quaterent campos*, ad incessum equorum referri præstat. Lucret. II, 326 *equites — mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos*. Servius ad perturbationem agrorum, hoc est agrestium, revocat. — 513. *ardua montis deserta*; necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. — 515. *Furta*, sollenni poetarum voce pro insi-

Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburnique manus: ducis et tu concipe curam.»
Sic ait, et paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur, sociosque duces; et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi

Goth. tert. *obsidant* Mediol. Ed. et Lutat. ad Stat. I Theb. 609. — 517. *accipe* ed. pr. Burm. — 519. *Tiburni* Heins. invexit, nescio quam bene, quum idem sup. lib. VII, 671 *Tiburti* reliquerit, ubi similis varietas occurrebat: quamquam *Tiburni* et illo loco præferendum arbitror. Addit vir doctiss., *Tiburni manus* ad Tiburnum fluvium Tibur alluentem esse referendum. An Anienem Tiburnum esse voluit? Tiburnum conditorem Tiburis, deum vel heroem indigenam, novimus omnes: vid. sup. Exc. VIII ad VII. Sequutus autem est Heinsius vetustiores suos cum Donato; quibus accedebat pars Pier., Mediceus tamen a sec. m. *Tiburtique* habet, idque Romanus firmat et Servius cum aliis codd.; adde tres Goth. et edd. vett. et Aldd. Tum pars codd. distinguit: *T. manus ducis: et tu*, male. — 521. *pergit* vel *tendit* pr. Hamb. *in hostes* vel *hostis* nonnulli. — 522. *vallis* vulgo editum: atque sic codd. pars; et revocavit id Cuninghamus; nec male. *valles* Heins. recepit et vett. codd., ut Medic. et al., item Rom. et parte Pier. Firmant et Grammatici Probus et Servius. Si verum est, poetam ita scripsisse, quod valde dubito, non, quod aiunt, ob metri necessitatem, sed antiquitatis studio id fecisse diis. — 519. *Tiburni manus*, copiæ Tiburtinæ, a Tiburno heroe, ac conditore designatæ, fratribus ejus Catillo et Cora ducibus; sup. VII, 670 seqq. Adversus equitatum Æneæ, in quo turmæ Arcades ab Evandro missæ, VIII, 518 et Etruscæ (lib. X, 238. 239.) erant, per planitiem camporum incedentem mittitur Messapus, qui nunc non suas copias (v. Æn. VII, 691 et Exc. VIII p. 390) sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, et cum eo Camilla. — 522 sqq. Insidiarum locus et ratio hujusmodi animo repræsentanda. Via Trojanorum agmini pedestri, quod Æneas ipse ducebat (cf. ad 445. 446), erat facienda per montium juga et saltus: in his erat *vallis*, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quæ ex adversa venienti Æneæ parte in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvæ. Has insedit Turnus: Equitatum autem Messapo et Camilla duce præmittit, ut manus cum præmisso ab Ænea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla cæsa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillæ cæde equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abjecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitum sistat, urbemque, ne primo incursu capiatur, præsidio firmet. Quo facto Æneas liberas saltus angustias superat; vide infra v. 904 sqq. Assequutus est hac œconomia poeta hoc, ut absentibus Ænea et Turno geri res posset virtute Camillæ et Tarchontis.

Armorumque dolis; quam densis frondibus atrum
Urguet utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota jacet, tutique receptus;
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum;
Adripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,

diecendus. Nam *valles* et *vallis*, ut *vulpes* et *vulpis*, et sic alia. Metro alias in *vallis* metuendum non erat, quum ultima in cæsuram incidat. — 523. *d. fr. artum* Exc. Burm., non infelici lapsu. — 524. *utrumque* Parrhas. et Goth. tert. *quo* Heins. e suis vetustioribus et Pier., etiam Servius pro vulgato *qua*, quod tamen multo accommodatius: Servio quoque agnitum. *quam* ed. Junt. — 525. *fremunt* Bigot. *f. premunt*, inquit Heins. Mox vs. 526. præponebatur huic in Regio. — 526. *in* aberat Rom. e *speculis* Gud. a m. pr. Mentel. pr. et Goth. sec. — 527. *P. inculta* Sprot. *immota* Parrhas. vid. ad Ge. III, 416, quod Burmanno se probabat, ut esset a belli tumultu immunis: *recessus* plerique Pier., inter quos Rom. et Medic. a m. sec. cum Goth. pr., quod jam Serv. damnavit. *recussus* ed. Mediol. — 528. *concurrere* aliquot Burm.; sic vero *pugna* esse debebat. *pugnis* pr. Hamb. pro var. lect. — 529. *aut gr.* Dorvill. *evolvere* sec. Mentel. *involvere* Leid. *vulnere* Rom. — 531. *Arripiuntque* sec. Moret. *insilit* Hugen. *sedit* Montalb. — 532. Ὦπιν.

523. *quam... atrum*, hoc est, silva densa, per quam, *qua*, angusta semita est. — 525. *aditus maligni*, angusti, exigui; non, obscuri, ut Serv.; nam lib. VI, 270 adjunctum est, *lux; sub luce maligna*. — 526. *in speculis*; in collis vertice, ut σκοπιᾷ. Erat is planus, adeoque omni ex parte opportunus, seu ad procurrendum, 528; seu ad propulsandum hostem, si superare collem vellet; 529. Nam *instare jugis*, de jugo desuper urgere hostem adortum. — 527. *ignota* Trojanis; propter hoc ipsum *silvæ iniquæ* sunt, infestæ ex insidiis. Similis autem insidiarum collocandarum descriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 sqq.

532. Recte Servius transitum tanquam abruptum, et nimis tritum reprehendit. cf. sup. Not. ad IX, 638 et ibi Exc. *Opin* autem h. l. nympham edidit in Dianæ consortio; quum alias ipsius Dianæ nomen fuerit: quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240, ubi vid. Spanhem. Mirum id visum Servio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse suspicabatur. Perperam utique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis est inter puellas Hyperboreas, quæ frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt; cf. Apollod. I, 4, 4. Recte adeo a Marone nym-

Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Conpellabat, et has tristis Latonia voces
Ore dabat : « graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi aute alias : neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus quum excederet urbe,

Opem alter Hamb. *Opin* apud Macrob. V, 22. — 533. *sacris sociaque* c. Rom. *socia sacrisque* Hugen. *sociis sociaque* Goth. sec. — 534. *tristi* Heins. e Rom. et aliis Pier. (quibus adde Goth. pr. et sec.), pro vulgato : *tristes*, vel *tristeis*, ut in Aldd. et al. At *tristis* Medic. et Macrob. V, 22 cum Donato, quod et ipsum Heinsius prætulisse videtur, et nunc revocamus cum Brunckio. Judicium nostrum puta eo niti, quod *tristis voces* plus gravitatis epicæ habet; alterum *tristi ore* Ovidii elegantia dignum. *Latoida* alter Hamb., pro *Latoia* putat Heins. vel *Letoia*. — 535. *ad* abest Ven. — 537. *Nec alii. enim* abest binis Burm. et uni Goth. *novus* deerat Dorvill. — 538. *subitoque* a m. pr. Medic., perperam. vid. Heins. ad III, 225. *subitique* Montalb. At pro *que* malim *ve : subitave;* nec novus amor est, nec subitus. — 540. *Privernum* Serv. ad VIII, 803. Ita et *urbem* legendum, quod in

pba Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Juvat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus silvæ solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde vss. 595. 596 Opis devolat in terram. — 536. *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianæ et Nympharum utitur cf. inf. 844.

Quæ sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Privernatum tyranno, ex antiquis Italorum fabulis, seu annalibus petita, et egregie ad epicam poesin accommodata, quum ea τὸ τερατῶδες habeat, dum sævi tyranni animum, quod haud exspectares, filiæ magno amore contactum exhibet (conf. ad Æn. X, 789 de Mezentio); reprehensionem tamen admittit in hoc, quod illa sermoni Dianæ mandata dantis ad Opin inserta est non satis commode. Alia v. in Exc. II ad h. l. — 539. *vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati civium infestam; unde odia in eum : *Pulsus ob invidiam*. At Servius *vires superbas*, quibus superbe utebatur, interpretatur. Usus quidem utrumque admittit ; nisi quod alterum exquisitius est. Nam quum *superbia* sit animi efferentis se iis, quibus eminere se putat aliis, transfertur *superbus* modo ad effectus, modo ad caussas, unde quis superbit ; est itaque ornatus, splendidus, dives, potens. Ita *honores superbi*. *conjugium superbum*, Æn. III, 475. *Ilium superbum*, III, 2. *ostrum superbum* I, 639 ubi cf. not. Ab effectis autem ductæ sunt notiones, ut superbus sit durus, sævus, ut VIII, 481 *superbo imperio et sævis armis*. tum rebellis, qui jugum ferre nequit, ferox libertatis studio, ut de Bruto vidimus, Æn. VI, 818. amantes, qui

Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse, sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat: ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet; omnia secum
Versanti subito vix hæc sententia sedit:

Exc. Burm. erat. — 542. *vocari* Parrhas. *locavit* Gud. — 543. Versum recitat Macrob. III, 8 *Scamillæ* editum Pierius memorat, sc. in Ald. pr. At *Casmillæ* editum in alt. et hinc in ceteris. *Carmillæ* Gud. a m. pr. *quas millæ* codd. ap. Pier. Verum arbitror esse: *Casmilæ*, ad quod accedit Dorvill. *Casmile*, infimi tamen loci codex: idem in suis membranis reperit Brunck. et recepit: nisi potius, inquit, *Cadmilæ* poeta scripserit: ut Κάδμιλος apud Lycophr. 162 est Ἑρμῆς; quæ Bœotica ibi fertur esse pronuntiatio. At Italica fuit *Casmilus*. *mutata* jam ed. Ald. tert. dederat cum aliis vetustioribus nostris. At Egnatiana et aliæ *mutilata*: ut et Pierius editum legebat: quod Burmanno magis placebat: quia una litera extrita est *s*. Debetur hoc inventum Benedicto philologo in edit. Junt. 1520, qui eam lectionem vetustos codd. et bona ingenia agnoscere ait. Videtur tamen *mutata* poeticam orationem magis decere: et mutilatio sub illo tanquam genere comprehensa est; tum tuetur id consensus codd. vetustiorum omnium. — 545. *bella u. s.* Ed. pr. Burm. — 546. *pendebant m. V.* Sprot. — 547. *f. in medio* alter Mentel. et Scheffer. *fuga e media* tert. Rottend. *habundans* in codd. passim, ut et alibi. *ab undis* Parrhas. et Exc. Burmann. — 548. *tantis* Erf. — 550. *Tardatus* Sprot. — 551. *Versanti subito*: distinguit Ge. Fabric. cum aliis, etiam Valken. ad Ammon. p. 67: in subitis enim cogitationibus animum difficulter consilium capere, aut rem expedire. Vix tamen satis placet: *Omnia versare subito*. Ita *celeriter* dicendum fuisset. Præstat igitur altera ratio: quum omnia secum versasset, *subito vix hæc sententia sedit*, ut nova ratione *subito vix* junxerit: ut *vix tandem* eo devenerit,

æmulos haud ferunt Ge. III, 217. *debellare superbos* VI, 854 ubi opp. *parcere subjectis*. Ex priore itaque ratione *vires superbæ*, ut *opes superbæ*, sunt omnino ingentes, nimiæ. — 543. Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus ætatibus attulit, ut, pro *Casmilo Camillus*; pro *Casmila*, *Camilla* diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tanquam *ministrum* deorum. v. Schol. Apollonii ad I, 917. Macrob. III Sat. 8, et Serv. ad h. l. — 544. *juga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata. — 549. *Ruperat*, eruperat se, ut jam alibi vidimus: ἐῤῥάγη. — 551. Quum omnia secum versasset, *vix hæc sententia sedit subito*,

Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Inplicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur:
« Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: adcipe, testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis conmittitur auris. »
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Inmittit: sonuere undæ; rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urguente caterva,

subito tamen consilium hoc arripuerit. Nam *subito victrix sententia sedit*, quod quia mecum conjiciat, esset ornatius forte, quam locus fert, vim autem illam non haberet. — 552. *ferebat* a m. sec. Medic. et Goth. sec. — 554. *Hic* Hugen. *Huc* a pr. m. Rom. pr. *gnatam* Leid. *gratam* Sprot. — 557. *hanc* abest Dorvill. — 559. *hostem supplex* Goth. sec. — 560. *d. c. armis* sec. Rottend. — 561. *abducto* Oudart. *contentum* pr. Menag. tert. Mentel. Par. — 562. *sonuere auræ* conj. Burm. Qui enim undæ, inquit, *sonuere?* Scilicet graviter commotus aer aquæ superficiem impellit, et undæ fremitum movet; quid? quod transvolans jaculum sibilum vel strepitum facit in aere, quem ipsi amni tribuere potuit. — 564. *propius magna* aliquot Burm. *jam* aberat Medic. et Goth. pr.

quæ subito animum subierat. — 553. *robore cocto*, igni durato, præusto. — 554. *Telum immane... Huic;* nota structuræ hanc immutationem, quæ vel ob negligentiæ speciem suavitate non caret. *clausam*, involutam cortice. Suberis copiam in Priverni agris nasci observavit Sponius. *habilem*, ita ut haberi, tractari, pro jaculo emitti illa cum hasta posset; ἁρμοδίαν. Sic Æn. I, 318 *habilem arcum* vidimus, *ensem* IX, 305; *galeam* ibid. 365. De alligata porro puella ingeniose v. 558.

559. *tua tela tenens supplex.* Hasta autem illigatum pondus in alteram ripam transmittit, ut ipse liberis manibus transnatare possit; *famulam* dixit consecratam: quia ministri deorum ὑπηρέται, δοῦλοι, diis se consecrant. — 560. *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. — 562. *sonuere undæ;* h. aer super undis, sibilo per hastam trajectam facto. conf. Var. Lect. Sic inf. cum Opis per aerem cum impetu descendit, moto in aere sonitu, ipsa *cæli delapsa per auras Insonuit* XI, 595. 596. Hastam autem sic missam puta, ut alteri litori ea infigeretur. — 563. *Infelix;* vel respectu præsentis Camillæ fati, vel quod jam, illa ætate, tantum vitæ discrimen adiret.

Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Adcepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis, interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.

566. *d. c. tollit* Gudian. et Erf. — 567. *non ullæ m.* Gothan. pr. *montibus* alter Hamburg. *urbis* Ven. — 568. *Excepere* Sprot. *ille* Zulich. — 569. *et* aberat Oudart.; et melius abesset. Sed quot alia non essent delenda, si hæc ratio valeret! Sustulit Brunckius; et reposuit pro eo *at* Wakefield, nec improbo factum. *solus* Parrhas. *P. in sævis* Ed. pr. Burmann. *ævom* Roman. — 570. *Hic* edd. Aldd. et hinc omnes, quas vidi, etiam Nic. Heinsii priores. Nec nisi in ed. Burmann. probatum *Hinc*: merito iterum ejectum. — 572. *teucris* pro *teneris* Franc., stupore librarii. *immulcens* pr. Hamburg. *munera* Gothan. tert. — 573. *plantas* Medic., sed a m. pr. — 574. *Institerant* pr. Hamb., tum *armavit* omnes Pier. et Heins. potiores: adde Burmann. et Goth. sec. ac tert. cum Erf. Retinetur tamen *oneravit* inde ab Aldo editum, tanquam elegantius, inprimis quum de tenellæ puellæ manibus sermo sit; quandoquidem credere licet, poetam maluisse id, quod venustius esset. Agnoscit quoque Servius. In Sprot. erat *firmavit*. *jaculis acutis* pr. Hamb. et Ed. pr. Burm. — 575. *ex humero parvo* Goth. tert. — 576. *vittæ* pro *pallæ* Oudart. — 577. *a* abest aliquot

565. *victor* compos voti (ut sæpe, v. c. VIII, 61), scil. flumine trajecto, et filia servata. *donum Triviæ*, ex voto; quam Dianæ voverat: v. 557. 558. 559. 560. 568. *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitum jungendis loquendi usus tulerit *manus dare*, ut dictum: *accipere aliquem manu*, dubito. — 69. non *pastorum ævum*, ut Serv., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum*; qui a pastoribus habitabantur. — 570. *dumi*, *lustra* pro silvis. *Armentalis equa*, ἵππος ἀγελαία. — 572. *lacte ferino*; quia *ferus* etiam de equo: ut sup. Æn. II, 51. — 573. Proprie erant *vestigia prima*, in quæ, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro vulgari; ut primum infans pedibus institit. — 577. *tigridis exuvias* commemorat dignitatis caussa;

Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum : sola contenta Diana,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit : vellem haud conrepta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros;
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape et ultricem pharetra deprome sagittam :
Hac, quicumque sacrum violarit volnere corpus,

Burm. *pendunt* duo ejusdem. *terrent* Hamb. alter a m. sec. — 581. *Multæ jam f.* sec. Moret. — 583. *v. honorem* pr. Moret., et ipsum non male. Sed *colere amorem*, ut fovere, servare : studium armorum et virginitatis. — 584. *corrupta* Vratisl., perperam. *corripi militia*, exquisite pro vulgari, corripi cupidine, studio militiæ. — 586. *Cura mihi* Goth. tert., elegantius vulgato; sed isti codici non tantum tribui potest, ut vulgata mutetur. Tribuit tamen ei hoc Wakef. ut in carmen reciperet. — 587. *V. a. nunc quamquam f.* Ed. pr. Burm. *quondo equidem* Rom. *urgentur* Hugen. et pr. Moret. a m. pr. *urgemur* olim alicubi editum fuisse ex Pierio apparet, sed omnes, quas habemus, edd. vett. *urgetur* exhibet. *fatis.... iniquis* aliquot Pier. et Heins. cum Goth. tert. cf. supra ad Æn. lib. I, 668. — 588. *invisa* Rom. — 589. *ordine* alter Hamb. a m. pr. *pugnæ* Goth. pr., ut *committatur* ipsa Camilla; sed perperam. — 590. *Hoc* Ed. pr. Burm. *Hanc* ejus Exc., male. v. Not. *victricem* Mentel. pr. — 591. *Hunc* Goth. pr. *Ac* sec.; utrumque etiam in Pierianis occurrebat. *sacra* Sprot. *violaret* Mentel. pr. *violavit* Parrhas., ut inf. 848.

nec quærere licet, unde fugitivus Metabus eas nancisci potuerit. — 580. *Strymoniam gruem :* v. sup. Ge. I, 120. — 581. *Multæ illam.* Idem orationis color sup. lib. VII, 54. Laudat Cerda Ovid. Met. III, 353 sqq. I, 478 sq. Adde Pindar. Pyth. IX, 188 sqq. Catull. Carm. Nupt. 42 sqq. qui præivisse videtur in his : *Multi illum pueri, multæ optavere puellæ*, de flore. *Tyrrhena per oppida.* Amaseno trajecto Metabus ad Campanorum fines accedere debuit : hos insedere olim Etrusci. Servius ad h. v. et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum jure olim tota Italia tenebatur. — 590. *Hæc cape;* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. — 591. *Auguste* : pro; qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deæ consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtæ caussa. Nam,

Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam. »
Dixit : at illa levis cæli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis;
Conpositi numero in turmas : fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis

592. *Italusque* Roman., tum Medic. et alii tres Heinsii, minus bene. — 593. *miserabile* pr. Hamb. — 594. *Intemerata* Franc. *cumulo* Zulich. *tumuloque patrisque* Veo. — 595. *Dixit et illa* Medic. et Veo. *Dixerat : illa* Goth. sec. *delapsa* Heins. primus e Medic. et aliis : inter quos duo *dilapsa*. Vulgg. leg. *demissa*. — 596. *Insonuitque nigro* pr. Hamb. *Advolat et virgo* Franc. *I. longo c.* Zulich. a m. pr. *tegmine* Goth. tert. Sed *turbine* recte, de nube obscura, ut jam alibi factum vidimus, et Homericum νέφος, νεφέλη. — 597. *muris tectisque propinquant* citatur a Valerio Probo in Arte. Τὸ *propinquant* impense placebat Heinsio. v. ad lib. X, 238. — 598. *Etrurique* vel *Etrurii* multi apud Heins. et Burm., librariorum utique inscitia; etsi dubitari vix potest, ab initio *Etruros* et *Etruriam* fuisse; et temporis successu alterum in *Etrusos* et *Etruscos* abiisse. Prima pronuntiatio *Turseni* et *Tursi* fuisse videtur, inde *Truri*, *Trusi*, *Etrusci*, et molliore sono *Tusci*, *Tuscia*. Vid. Comment. Soc. Gott. T. III, P. II, p. 38. — 599. *Composito* Zulich. *in* abest binis Burm. et Goth. tert. *in turbas* idem et Sprot. *in turmis* Parrhas. *in turmas numero* duo Burm. — 600. *pulsat* Ald. (pr.) *spumat* Tan. Faber emendat, perperam; nam *habenis pugnat* est contra habenas pressas luctatur, quod Burm. illustrat : ut μάχεσθαί τινι. — 601. *conversus* Medic. Gud. Sprot.

qui sacra violant, a Diis puniuntur. — 592. 593. Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453. cf. supra ad v. 432. — 594. *patriæ*, græce : in patriam, vel in patria terra. — 595. 596. volatus velocitatem bene declaravit per *insonuit* : involuta *turbine*, nigra nube.

597. *manus Trojana*; de pedestri agmine, quod Æneas ducebat, accipe, ut sequentia de equitatu. v. sup. 449. 450. 511 sqq. et Nut. ad 522. Constabat autem equitatus maxime ex Etruscis : sup. v. 450. 517. et Nut. ad 519 et h. l., isque per campos incedebat : hinc *æquore toto*. — 599. *numero* : ad numerum suum militum, quos quæque turma habere debebat; unde etiam *numeri*, ipsæ cohortes, turmæ. Non audiendus Servius 599. 600. 601. ἐναργεστάτα descriptio equorum generosiorum incedentium : *Insultans* vid. Ge. III, 117. *pugnat* spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur, et repugnant : hinc *Huc obversus et huc*. Prudent. Psychom. 194 *Huc illuc fremens obvertit terga* etc. — 601. 602. Poeticum hoc phantasma satis notum : et jam alibi observa-

Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.

et Leid. (cum Erf.), quod minus placere, Heinsius mouet. *conversus adhuc* Franc. *jam late* pr. Hamb. — 604. *Corax* Goth. sec. et hic. cf. VII, 672. — 605. *hastasque reductas* Medic. a m. pr. et Sprot. — 606. *Protendunt* potiores codd. omnes, edd. vett., et recte: nam, etsi reducta dextra tenetur hasta, tamen ea protenditur, prominet, inprimis si cogites infra mediam fere partem eam manu teneri. *Prætendunt* tacite irrepsisse in Burmannianam editionem, non consilio receptum videtur. Nam Heins. non admisit, nec illud nisi in Medic. a m. pr., tum in Menag. sec. Muret. tert. et Leid. ac Zulich. reperit scriptum. Pierius tamen antiqua pleraque exemplaria ita legere ait: nec est cur illud per se improbet aliquis. Nam *prætendere*, *προτείνειν*, ad idem fere redeunt. *Projiciunt* Goth. sec. Tandem *librant* emendandum esse pronuntiat. Jo. Schrader. Nam nondum emittunt, adeoque nec *vibrant*. Herm. Arnzen. Epist. crit. p. 72. videtur accipere neutraliter *spicula vibrant*. ut IX, 769 *vibranti gladio*. — 607. *et fr.* alter Menag. Neminem video ad hunc versum offendisse. Videntur igitur alii expeditiorem rationem habuisse quam equidem exputare possum. Nam, quid *fremitus equorum ardescit* sit, obvium quidem est; sed velim doceri, quid sit: *Adventus virum ardescit*. Potest abstractum videri positum pro concreto, ut sit pro: *viri advenientes*, *propius accedentes*, exardescunt. At hoc jejunum est, et loci splendorem, qui summus est, offuscat. Dicam igitur: utriusque agminis, quo propius jam invicem turmæ accedunt, incessum concitatiorem esse solere, idque designari per *adventum virorum ardescentem*. Egregia sententia! vereor tamen, ut satis

tum, Ennium in eo præcessisse, Ennium autem Græcos et ipsum Homerum Iliad. ν, 339. De hoc igitur nihil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius etiam quam supra VII, 525 *atraque late Horrescit strictis seges ensibus*. Scilicet *ager horret late hastis*, atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens: hinc subjicitur: *campique armis sublimibus ardent*. Quæ si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine judicio poetam hunc versum ab Ennio (Annal. I, p. 33 ed. Column.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Servius. Add. Macrob. VI, 4 pr. *ardent*, exquisitius quam refulgent. Sic tamen et *αἴθεσθαι*, *αἴθειν*, *φλέγειν* et alia.

603. 604. Ut prædixerat v. 518. 519. — 606. Non idem, ut Cerda vult, sed aliæ sunt *hastæ*, alia *spicula* h. jacula: his eminus, illis cominus, pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, ut cum impetu immittant, jacula *vibrant*, rotant. conf. Var. Lect. — 607. *Adventus virum ardescit*, h. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, major majorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores invicem sibi turmæ fiunt. Etenim, quæ augen-

Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat : subito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, cælumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam

commode verbis concepta videri possit : non enim adventus, sed in adventu gressus, ingressus, exardescit. Suspicetur aliquis vitium inesse ex una litera, quam copula invexit, et leg. *adventuque, virum fremitusque ardescit equorum*; h. et adventu, quum utrinque propius accederent, fremitus virorum equorumque ardescit, h. increscit, major fit. Aut, ut magis niteat oratio : *Adventuque virum, fremitus ardescit equorum* : quo propiores fiunt, eo magis equi fremunt. Si tamen hæc comparo cum lectione vulgata, malo in ea ferre, quod durius et audacius dictum videri potest, et id tenere, quod in notis apposui : *adventum* innuere strepitum adventantium. Illustrat poeta sententiam quodammodo infra vs. 910 *Et sævum Ænean agnoscit Turnus.... Adventumque pedum flatusque audivit equorum*. — 608. *inter* Goth. tert. *iter* Ven. *intus j. leti* Franc. — 609. *Substiterant* duo Hamb. et Scheffer. Zulich. Leid. et Exc. Burm., quod magis etiam obscurat orationem; nam non agmina, sed agminum progressus substitisse dicitur. *rumpunt* Goth. tert *furentis* Zulich. Parrhas. Par. et Ed. pr. Burm. *furentisque* Rom., tum Medic. pr., sicque Goth. et sec. *furentesque* vett. edd., usque ad Aldinam tertiam a Naugerio castigatam; inde *frementes* recte præferri cœpit. — 610. *fundit* Zulich. a m. pr., unde Heins. conj. *fundi*. — 612. *adversi* vett. edd., sicque Rom. cum aliis; et ipse Mediceus, ad Fogginii quidem fidem, cum trinis Goth. *adversus* Franc. Sed *adversis* elegantius. Habet jam Ald. pr. *versis* Ed. pr. Burm. *Achonteus*, *Acontheus*, *Acontes*, in codd. Est 'Ακοντεύς. — 613. 614 *Commixti* pr. Hamb. *Connexi* pr. Moret. et ed. Mediol. *occurrunt* Bigot. et Goth. tert., quos

tur, inprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere, (alibi incendi, v. ad X, 895.) dicuntur. cf. Var. Lect.—608. Progressus utriusque exercitus eo jam factus erat, ut intra teli jactum ventum esset : quando utraque acies substitit. In seqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Iliad. δ. 446 sqq. et v. 610. 611 videndus Iliad. μ, 156 sqq. 278 sqq. *cælum obtexitur umbra*. conf. inf. XII, 578 *et obumbrant æthera telis*. Etiam vulgari sermone tritum. Unde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum. At Iliad. ρ, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, pulvere caligo obducitur pugnæ, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad vs. 608 habet : « Et Enniana est ista » omnis ambitiosa descriptio : » hoc ad ea spectat, quæ supra ad IX, 806 sqq. vidimus.

612. *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. — 613. *ruinam dant*, ruunt. *perfractaque — rumpunt* pro perfringunt, pro, illiduntur invicem; scilicet hasta neuter alterum attigerat, itaque ipsi equi concitati summo impetu in se ipsos irruunt : qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo dejicitur. —

Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt : excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt : princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt :
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus

jam toties in eandem lectionem consentire vidimus. *ruina Dant sonitum ingenti* Moret. sec. et quint., quo Heinsius Mediceum alludere arbitrator, in quo *ruinam* et *sonitum*. Probabilius est, istam Moretanorum lectionem confectam esse ex simili lapsu : etiam God. a m. pr. *ruina Dant sonitum ingentem*, et *ruina Dat sonitum* Parrhas. *sonitum* etiam Exc. Burm. Quod autem ad sententiam verborum attinet, video utique accipi hoc, etiam a Burmanno : *dant ruinam*, id est, cadunt cum magno sonitu. Nec dubitare licet, *dare ruinam*, vulgo ita dici. Verum h. l. significatum hunc habere nequit; si enim nunc uterque cadunt, ineptum esset, mox Aconteum excussum præcipitari v. 615.... 617. Igitur verius arbitror, quod in notis posui, esse simpl. pro ruere; irruunt viri mutuo impetu, et hastis elusis ipsi equi confligunt adversis pectoribus. — 614. *Dat* Franc. *præfractaque* vett. edd. tum Aldd. et inde vulgatæ. *perfractaque* ex Rom. Medic. et aliis jam Pier. notavit, et ex Medic. a m. sec. aliisque Heinsius. Sic quoque tres Goth. *perf ctaque* a m. pr. Medic. et Gud. *perfossaque* tert. Moret. *quadripedantum* scriptum passim in codd. Pier., ut in Rom., ut et alibi. *quadripes* ut *quadrijugi*. cf. Burm. ad XI, 875. —615. *Expulsus* Bigot. —616. *tormenti* Medic., sed a m. pr. *aut torto* Goth. tert. *actus* Gud. a m. pr. et pr. Menag. — 617. *dispargit* Leid. *spargit* Goth. pr. et Ed. Mediol. *disparsit* alter Mentel. *dispersit* a m. pr. Gud. — 619. *Dejiciunt* sec. Moret. *palmas* Goth. tert., perperam. Mos in fuga clipeos in tergum rejiciendi notissimus. *ad m. versant* alter Hamb. *torquent* ed. Mediol. — 620 *invasit* vett. edd., quod tamen in solo Menag. pr. et Exc. Burm., quodque miror, in Colotiano, occurrebat. *invadit* Leid. Contra Rom. et omnes Pier. Medic. et omnes Heins., Gothani quoque, *inducit*, quod jam Ald. tert. exhibere cœpit, et quod unice verum : turmas in hostem inducit. *Asillas*, *Asilas*, *Asilius*, aberrat ; accedit *asellus* librarius. In Virgilio est Ἀσύλας. — 621. *versique* Pierius in ora codicis notaverat. — 624. *procumbens* pars codd. Heins. et Burm., tum Ed. Ven. Burm.

620. *Troes* nunc : mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt :* versos in fugam impellunt, ut supra V, 265. vid. Burm. *Asylas*, qui Pisa Etruriæ copias adduxerat : sup. X, 175 sqq. — 622. *colla* equorum : qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia :* ut Ge. III, 204. *molli collo ;* et *mollia crura* ibid. v. 76. — 624 sqq. Comparatio præclara et ornatissima : cui

Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
Saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos;
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Inplicuere inter se acies, legitque virum vir,
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum

çum Goth. sec. et tert. Adde Rom., sed perperam. conf. anp. ad V, 204. — 625. *ad terram* pars codd. cum Rom. et vett. edd. *ad terras* Ald., sicque Medic. aliique. *unda* Medic. cum aliis ap. Burm. *superjacet unda* duo alii: sed *superjacit undam* doctius h. jacit undam super scopulos: præpositione ad verbum retracta: ut fere Græce dicas: *σκοπέλους τ' ὑπερέβαλε κῦμα* sc. *πόντος*. Scopulos autem minores ante oculos habere necesse est. Nam, si majores fuerint, tum *ἀμφὶ ἄκρας Κυρτὸν ἰὸν (κῦμα) κορυφοῦται, ἀποπτύει δ' ἁλὸς ἄχνην*, fractus scilicet fluctus: ut Iliad. δ, 425. 426. cf. Odyss. ε, 402. 403. Simili usu bene h. l. v. 626 adjectum *Spumeus*. — 626. *sinus*. Mentel. pr. *profundit* Ven. — 627. *Nunc trepidus* Zulich. a m. sec., perperam. *resoluta* Gud. et Goth. tert. *resolvens* Franc. — 628. *Saxa ferit* Zulich. a m. interpolatrice. *vado lambente* Exc. Burm. Verum aquam fluctus revoluti decrescentem memorat poeta, adeoque labentem. — 629. *Bis Teucri* Medic. a m. pr. et Zulich. a m. sec. Vid. Not. ad v. 620. *versus* Hugen. — 630. *resp. t. sequentes* Goth. tert. — 631. *in* abest pr. Voss. et Oudart. *que* in fine, ut *totasque* esset, adsciverat Heins. ex binis Rottend. pr. Hamb. sec. Mentel. et Franc., parum suaviter, tum parum gravi auctoritate. — 633. *Tunc* alii. *et* abest Goth. tert. *ab alto* Menag. pr. *s. multo* Parrhas. et Oudart. pro var. lect. — 634. *et* abest Ed. pr. Burm.

ex parte similem ex Quinto Calabro excitavit Gnellius (lib. XI, 226 sqq.); accedit tamen hæc propius ad locum Homeri Iliad. λ, 305 sqq. Non autem ad æstum maris crescentis et decrescentis trahendum est, sed de motu maris litus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Ornatum observa in singulis. *alterno gurgite*, unda, fluctu. *arenam extremam*, in interiore litore, *perfundit sinu*, fluctu in sinum undas jam languentes curvante. Nunc *pontus*, unda, *æstu*, vicissitudine maris æstuantis, graviter commoti, *rapidus retro*, (*παλιρρόθιον κῦμα*, v. c. Odyss. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque resorbens* (se, *ἀναρροιβδῶν*) *fugit saxa revoluta*, h. per quæ unda revolvitur, *ἀνακυλίνδεται*, *et relinquit* pontus *litus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631. *in tertia prælia:* eleganter pro, tertio. — 632. *legitque virum vir* Homericum: *ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν* Iliad. δ, 472, h. e. percussit. — 633. *Tum vero*. vid. Iliad. δ, 450 sqq. Loca alia similia obser-

Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit:
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
Volneris inpatiens adrecto pectore crura:
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore, et armis,
Dejicit Herminium; nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet: latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.

635. *Semineces* Gud. pro div. lect. *Semianimes* etiam hic Rom. *sternuntur* Bigot. et Goth. tert. — 636. Ὀρσίλοχος. At *Orsilocus*, *Orsilogus*, aberratt. — 637. *relinquit* Franc. — 638. *ferit* aliquot Pier. et a m. pr. Medic. *actaque* alii ap. Pier. — 640. *Cathillus*, *Cathilus*, *Cathyllus* (hoc in Medic.); et *Iollam*, *Iollan*, aberratt. — 641. *pectore* Gud. pro div. lect., perpetua fere varietate. — 642. *Hermonium*, *Hermionum*, *Hermenium* in libb. — 643. Sustuli majorem interpunctionem ante *Nec vulnera terrent*: nam ad *nudo cui* spectant. — 644. Quem muscas captare juvet, ex Servio varietatem exsculpere potest: *Totus in arma patet*. In Rom. *Tantum in a. p.*, ex interpretatione. *hinc* edd. sphalma. — 645. *Acta premit* Ed. pr. Burm. *duplicatque virum transfixa dolore* Heins. ex codd. auctoritate reposuit et suorum et Pierianorum. Idem jam vett. edd. habuere. Primum *dolorem* video in Aldd. editum: quod et ex Schol. Statii Theb. VII, 633 enotavit Burm., sic *virum transfixa hasta*, quæ figitur, transfigitur, et ipse *dolor duplicatur*. Atqui hoc jejunum est, nec magis ferri hoc posse arbitror, quam quod Heinsius conjicit *duplicatque viro*, vel quod Pierius in suo exemplari habebat atque hinc Catrœus repetiit, *d. viri t. dolorem*.

vabit quisque pro se. Unum excitabo Eurip. Phœniss. 1196 sqq.

637. *Orsilochus* ex Trojanis est. v. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo, qui supra IX, 592, 593 memoratus. Ad reliqua v. 637... 640 cf. supra X, 890 seq. de simili vulnere. — 640. *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. sup. 519, et lib. VII, 672; adeoque Iolas et Herminii inter Trojanos et Etruscos referendi. — 643. 644. *nec vulnera terrent; tantus in arma patet*: arte cohærent cum illis: *nudo cui vertice fulva Cæsaries nudique humeri*. Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera s. in tela hostilia. *duplicat virum*: recte Guellius accipit et cum eo Cerda: incurvat, ut reddatur Homericum ἰδνοῦν. Ἰδνώθη τε πεσὼν Iliad. ν, 618, ut iis accedendum sit, facit adjectum *dolore*. Et sic *duplicatus poples* inf. XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere cæco* ap. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm., et ad Val. Flacc. VI, 509; ap. Græcos πτύσ-

Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per volnera mortem.
At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset;
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem:
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,

646. *dant vulnera* Sprot. cum Mediceo Pierii. — 648. *inter acies* Oudart. et Medic. Pierii. — 649. *ejecta* Franc. *exerta* Rom. — 650. *læta* Donat. *leta* Franc. *densa* Parrhas. *manus* tres ap. Burmann. cum Erf., sed vetat in seq. vs. *dextra* casu sexto. *denset* Heins. e codd. et Grammaticis pro vulgato *densat*: cujus lectionis fons Rom. — 651. *rapit in dextram non fessa* ms. apud Pier. *dextra quatit* Parrhas. *indefensa* Franc. et Goth. pr. ac tert., male. — 652. *ex humeris* Rom. *erat arcus* Donat., ex interpretamento. — 653. *recedit* alter Hamburg. — 654. *derigit* Rom. et Medic.; Burm. laudat Lambin. ad Lucret. VI, 823. — 655. *Et circum* Gud. et alii Heins. *jactæ* pr. Moret. ex *lactæ* pr. Goth., σεσθαι sic occurrere memini. — 646. 647. Hæc ad reliquos pugnantes spectant, mortem dant et accipiunt.

De *Camilla* episodium est inter elaboratiores carminis partes. — 649. *Unum exerta latus*, mammam; inf. 803 *sub exertam papillam*. sup. I, 492 *aurea subnectens exertæ cingula mammæ*. Disputant Intpp., utram exseruerit. Cerda ait lævam, nam dextra in Amazonibus erat exusta. Recte; ne eam arcum tendentes læderent nervo adducto: diserte Apollod. II, 5, 9. § 1. Verum comparatio instituitur tantum ad nudationem mammæ: in venatricibus autem et bellatricibus, ut Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac statuis: sicque Callimachus in Dian. 213, 214, chlamyde, vel tunica in humerum sinistrum rejecta, et fibula vincta in dextro. Quid quod in ipsis Amazonibus dextra mamma exerta, nec semper excisa, in monumentis occurrit; uti contra læva exerta occurrit, dextra vestita: ne venustati conspectus obsit, si excisa esset. v. sup. ad I, 492. Excurs. XIX* add. Viscont. in Museo Pio Clement. Tom. II, p. 38. Tom. V, p. 42. *pugnæ*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit, et ornat vss. 659 sqq. — 650. *spargens denset*: id est, dense spargit, jacit; alias fundere, χεῖν. — 651. *indefessa* est ἄτρυτος. — 653. *in tergum pulsa recessit*: etiam hoc a vulgari ratione deflexit; nam vulgare est: si tergum vertit, dat. — 654. *spicula fugientia*, ipsa fugiens, ut recte Servius; nisi dixe-

Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras.
Qualcs Threiciæ quum flumina Thermodontis

sphalmate. *Laurina* Goth. sec. — 656. *Telaque* ap. Priscian., male. *securem* Heinsius reposuit, monente eodem Grammatico, et assentiëtatibus Gud. et sec. Meatel. At conf. inf. 697. *securim* tuetur Rom. — 657. *aura* Rom. et Vratisl. *diva* passim scriptum in codd. Pier. Heinsii et binis Goth. et Erf., sic et Medic. a m. pr. — 658. *pacisque bonæ* vett. edd. nostræ omnes, tum *bonas* emendatum in ed. Ald. pr. et sec.; at *bonæ* revocatum in Ald. tert. et hinc ductis; donec prior lectio *bonas* iterum obtineret e Commelin. Pulm. Steph., quam meliorem lectionem habeat meliores Heins. cum Mediceo; agnoscitque eam Arusianus Messius. *bonæ* tamen tuetur Rom. cum aliis Pier. Heins. et Burm., ac binis Goth., tum agnoscit Servius. *bono* Franc. *belloque* Oudart. *ministrans* Franc. — 659. *Threicio* Exc. Burmann. *Threicia* vitium operarum ed. N. Heins. *Thermodoontis* vulgg. passim edd., item vett. codd., etsi jam emendatum dederunt Naugerius et Egnatius. Res nunc nota est, esse *Thermodontis* a Θερμώδων, οντος. cf. Apollon. II, 972. Tentaverat nonnulla in h. l. Wakefield Silva crit. Vol. III, p. 94, quæ tamen mox ipse

ris eam, Parthorum more, retrorsum sagittas emisisse. — 658. *ministras*, comites: sic δμωίδας Penthesileæ dat Quintus Calaber lib. I, 33, ut θεράποντες heroum sunt. Totum illum locum de Penthesilea, et partem libri contulisse non pœnitebit: ut omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto est; nec dubito antiquiores opes in eo latere. — 659. *Threiciæ Amazones:* pro Scythicis, vel Sarmaticis dixit, ut Threissam Harpalycen sup. lib. I, 316, *Strymonis* Amazon Propert. IV, 4, 69, quod, tanquam poeta, jure suo fecit. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu iis tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fl. eas traduxit. vid. loc. class. Justin. II, 4. conf. Apollon. II, 370.....966 sqq. et schol. — *quum flumina Thermodontis pulsant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Georg. II, 11. 12. aliæ arbores *campos et flumina late Curva tenent.* Mihi tamen quum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur; adscribam totum locum Pros. rapt. II, 62....66 *Qualis Amazonidum peltis exsultat aduncis* (ex nostro vs. 663) *Pulchra cohors; quoties Arcton populata virago Hipppolyte niveas ducit post prælia turmas* (hoc illustrat vss. 661. 662); *seu quum se Martia curru Penthesilea refert* (redit ex pugna et quidem victrix; hinc *exultant*, et *magno tumultu*), *Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Tanaim fregere securi;* (glaciem, quæ Tanaim obducere inciperet et trajectum ratibus impediret.) Transtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memoraverat. Porro Silius II, 73. *Quales Threiciæ Rhodopen Pangæaque lustrant Saxosis*

Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis;
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primum patre; cujus apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in volnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habenas

damnasse videtur. *Threicii* locum habuisset, si poeta hoc maluisset. — 662. *magnumque u.* conj. Cuninghamus. — 663. *scutis* ex Medic. laudat Heinsius: sed a Fogginio *peltis* proditum videmus. — 664. *primo* Goth. tert. — 665. *m. pectora* Sprot., perpetuo errore. — 666. *Eumenium* Ald. pr. et hinc eett. edd. usque ad Commelin., qui e Palat. dedit *Eunæum*: erit igitur *Εὔναιος*, quod aliunde non memini. At *Εὔνηος* inter heroum nomina notus est, qui idem *Εὔνεως*, et *Εὐνεύς*, Jasonis f. v. ad Apollod. I, 9, 17. §. 3 et ad Hygin. f. 15. Interea *Eunæum* maxima pars codd. defendit apud Pier. et Heins.: adde tres Goth. Etiam e vett. edd. nonnullæ, ut Ven. 1486, *Euneum*, aliæ *Eumenium*, Serv. *Eumeneum*, non male. Alias aberratt. codd. vide ap. Burm. Etiam *Glycio*, *Clycio*, *Clythio* aberratt., a *Κλύτιος*. — 667. *longo* pr. Mentel. *t. a. corpus* duo Burm. conf. modo ad v. 665. — 668. *movens* un. Burm. *vovens* duo alii. — 669. *se* aberat Franc. *in* deerat plerisque Pier. et nonnullis Heins. *in verbere* pr. Hamb. *in sanguine* Goth. tert., et sic Macrob. IV, 6, sed ex interpretatione; et, ut bene monet Heinsius, *sanguinis rivi* præcesserant, male etiam Pontanus e cod. Britannico reponi voluit, *in sanguine mersat*. Burmannus laudat Drakenb. ad Silium V, 577. Scilicet is locum vindicat ex imitatione Siliana: *et versantem in vulnere sese Transigit.* — 670. *Lirim* Heins. secundum Medic. et alios. Vulgo: *Lirin. Pagasum* tuentur omnes fere; alii *Phagasum*, *Pegasum*. In sec. Moret. *Phaganim*. *Pagasus* etiam. ap. Silium

nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum, scil. glacie obductum, *innupta manus*. Hic Amazones ad Thraciam et ipse deduxit. — 660. *bellantur* pro bellant, ut alia v. Serv. Sic *nutritor* pro nutrito Ge. II, 425. *pictis armis*, auro argentoque distinctis, maxime pelta. cf. sup. ad VIII, 588. *se refert*, redit (v. paullo ante in verbis Claudiani, victrix ex pugna); non ut Servius pro, se fert, infert. *tumultu ululante*, invertit, quum ipsæ ululent cum tumultu; pro tumultu ululantium. *Martia Penthesilea* proprie. Justin. Histor. lib. II, 4, 13 duæ reginæ — *ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant.*

664. 665. Variatus orationis color, Homeri exemplo Iliad. ε, 703. π, 692. *Eunæum* int. e Trojanis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos v. 673 sqq. iterum Trojanos: e quibus *Amastrus* Hippotæ f. *Mandit humum*; quod alias

Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt : his addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri : procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur;
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus : ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.

occurrit lib. V, 410. — 671. *Suffuso* vel *Suffusso* magna codd. pars, etiam Rom. et Medic. a m. sec.; item tres Goth., invectum et in edd. Ald. tert. et al. De *pedum suffusione* Servius cogitabat. — 672. et *dext.* duo Goth., ad sonum magis gratum. *inermem* Heins. e codd. reduxit : pro vulg. *inertem* cf. sup. ad X, 595. — 673. *Amastram* pr. Hamb. et alter *Amastrum*. Tum *Hippodatem*, *Hippodaten*, aberratt. libb. Est *Hippotæ* f. Ἱπποτάδης. — 674. *Thereaque* multi apud Heins. et Goth. tert., non male, a Θηρεύς. *Harpalcem* Dorvill. *Chromimque*, quod jam edd. Aldd. habebant, Heins. e Medic. et ceteris revocavit, pro *Chromin*. At Rom. (quem tamen *Chromin* exhibere testatur Bottarius) et alii Pier. cum Montalb. *Chromumque*. Goth. pr. et tert. *Chronumque*. tres Burm. *Cromimque*. Versus e Gr. Τηρέα θ' Ἁρπάλυκόν τ' ἰδὲ Δημοφόωντα Χρόμιν τε. — 677. *Ornytus* recte, Ὄρνυτος; sic quoque Rom. Donatus : *Ornutus*. In codd. fere *Ornitus* : sicque edd. vett. At Pier. in sua invenisse videtur *Orphitus*. — 678. *Ignotus* Gud. *Hyapige* passim codd. et edd. vett. *Iaspide* pr. Hamb. *Iapide* alii apud Burm. cf. sup. ad v. 247. — 682. 683. *Agrestesque* Heins. *Agrestique* Hugen. *palus* Goth. tert., interpolate, pro *sparus*. *catervas V*. *in medias* aliquot Pier. et Sprot. *Victor in m.* Bigot. *est*

mordere. v. sup. 418 et Var. Lect. ad X, 489. — 671. *habenas dum colligit*, *revolutus equo suffosso*, ut equum ex vulnere cernuum retrahat. — 674. *sequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐφορμωμένη puella; hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, hoc est, petit Tereum et alios.

677. *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *armis ignotis*; novis h. l., ut Servius, inconsuetis, insolentiore specie : nam habebat exuvias tauri pro thorace, et ricium lupi pro galea; ut VII 666. 667 Aventinus : *tegumen torquens immane leonis*, *Terribili impexum sæta cum dentibus albis Indutus capiti*. Talis Argus ap. Apollon. lib. I, 324. 325. Perperam loricam ex corio factam intelligit Serv. h. l. *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. vid. sup. ad vs. 247. 682. *Sparus* : rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Servius, cf. ad Sallustii Catil. 56 (59) et Nepotis Epaminond. 9. — 683. *Vertitur*, versatur, ἀναστρέφεται.

Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur:
« Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit: nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ. »
Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora; sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;

in fine abest Medic. a m. pr. — 684. *nec enim* duo Goth. *a. fuso* pro vsr. lect. Oudart. — 685. *super hoc* Franc., male. Est enim: *hæc fatur super*, insuper, ἐπί. — 686. *Silvis* et Rom. *Silvisve*, *T.* ad membranarum suarum fidem recepit Brunck. (conf. Not. p. 530), non male; modo non metrum violaret. Tum *ne* sexcenties in interrogatione omittitur. — 687. *quæ v. dies* Oudart. *nostra* Ven. *fides* Bigot. — 688. *redarguerit* Heins. reposuit sola auctoritate Prisciani et codd. Scheff. et Menag. pr. Et est sane hoc ad elegantiæ sensum venustius, quam *redargueret*; etsi diligentissime ad grammaticorum præcepta sit dictum: *advenit dies, qui redargueret*. *unum tamen* Parrhas. *partum* idem et vulgg. edd., sed nonnullæ tantum: vitio haud dubie operarum: quod jam in ed. Ven. 1544 in manus incurrit. — 689. *M. hinc* idem Parrhas. *M. hæc* tres Moret. *referas* Parrhas. *bello c. C.* Ed. pr. Burm. *manibus c. C.* Medic. Pierii. — 690. *Orchilochum*, *Horsilecum*, *Horsiloam*, aberratt. Est Ὀρσίλοχος. — 691. *Butem* Zulich. *Buthen* ap. Rufinian. *adversum* vett. edd. et inde vulgatæ cum codd. parte. Sed præstantiores Pierii et Heinsii omnes *aversum*; sicque Rufinian. et Macrob., quocirca Heinsius recepit. Buten enim fugientem, at Orsilochum ipsa fugiens obtruncavit Camilla. Adde graviorem rationem, quod vulneris locus vss. 692. 693 aversam corporis partem satis declarat. Vulnus infertur supra sinistrum humerum, in ipsam cervicis vertebram, quæ attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus sedentis est. Variasse adeo poeta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. χ, 324 sqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Hesiod. Sc. Herc. 420.... 461. Utraque loca sedulo comparanda. Ex his ipsi poetæ mentem assequuti sumus. *adversa cuspide* unus Pier. et Leid. *jam versum* Franc. *a cuspide* Hamb. alter. *fixit* Heins. cum melioribus, etiam Pierii, pro vulgato *figit*. — 692. *intus* Franc. — 693. *Invenit* pro *Lucent* apud Rufinian. de Schem. Lex. p. 241.

— 684. *exceptum*, insidiis circumventum, ait Serv., ut sup. VI, 173, sed est, assequuta fugientem. *Excipere* a venatione ductum h. l., ut bene Burm. monuit. — 689. Eadem sup. X, 829 seq. cf. Cerda.

690. Butes diversus forte ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. At *Orsilochus* e Trojanis supra 636. — 692. *sedentis* in equo: pro vulgari, ejus. Non enim inter hæc omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *Lucent*, eleganter pro, apparent nuda, et quidem in lævo humero. conf. Var. Lect. et inf. XII, 381. 382. Orsilochum se insequentem ipsa fugit, ita ta-

Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus hæsit
Appenninicolæ bellator filius Auni,

696. *Dum v.* Zulich. et Rottend. sec. Sed præteriere Heins. et Burm. varietatem aliam magis memorabilem : *valida securi*. Ita Medic. Pierii : et Julius Sabinus hæc habet : « Apronianus legit : *valida securi congeminat vulnus.* » (In Mediceo tamen, quem Foggioius escusum dedit, emendatio illa non subnotata est) « Æmilius (sic pergit ille : qui *Æmilius* qui sit, equidem adhuc ignoro) legit : *validam securim congeminat;* sic est distinguendum in *congeminat :* ut postea sit : *vulnus r. o. c.* » Equidem, si illam lectionem probandam susciperem, jungerem : *securi insurgens congeminat* sc. ictum, vulnus : quod et per se intelligitur, et statim repetitur. *perque ora viri* pr. Moret. *securem* Gud., ut sup. v. 656. — 697. *exsurgens* Rom. et alii Pier. Medic. et alii Heinsii potiores : itaque recepit ille pro vulgato : *insurgens*, quod et ipsum bonum. conf. XII, 902. Sed varietatem hanc jam aliquoties vidimus. — 698. *Congeminat vulnus : calido* distinguebat Oudart. Similem interpunctionem repererat Servius. mutilatus admodum etiam ad h. l. et sic legerat auctor Epitomes Iliados (vulgo Pindari Thebani nomine notus) 366. *Ora rigat moriens*, sc. sanguine. *ore* alter Menag. *ossa* alter Hamb. *arma* Ed. pr. Burmann. *cruore* Ven. — 699. *huc* Bigot. *aspectus* ed. D. Heins. — 700. *Appenninicolæ* scribendum esse bene monuit Brunck., saltem ex communiore usu, *Appenninus* pro *Apenninus*. An prima in ullo Latino poeta correpta occurrat, ignoro, nec vacat quærere. At Dionys. Perieg. 343 ὄρος.... Ὀῤῥά τε κικλήσκουσιν Ἀπέννιον. *Euni* Goth. tert. *Anni* Ven. et Franc. Burmannus bene remittit nos ad Silium VI, 109, ubi : *tellus lacrimabilis Auni* ex h. l. et similis varietas. Provocat ad Silium

men, ut in orbem equum circumflectat, ipsa quidem 694. 695. *gyro interior*, adeoque ab læva Orsilochi (conf. sup. V, 170); quo facto cursu æquato illa ejus lateri juncta, dextra sublata Orsilochi capiti ictum bipenni infligit. *securim congeminat*, pro, ictum, vulnus. Silius I, 425 aper — *geminat contra venabula dentem*, h. e. morsum. — 697. *oranti et multa precanti*, hoc non video quam commode a poeta adjectum sit : Orsilochus ipsam aggressus erat; nunc arte Camillæ præventus fugiebat : quis hic erat supplicandi locus? — 698 diversum est, Homericum : ἐγκέφαλος δὲ ἔνδον ἅπας πεπάλακτο.

699. seqq. Quod sequitur episodium novitate, et varietate præclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus, et perfidia omnino infames fuere : forte quia montium latebris hostium incursus eludere, eosque inter silvarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II excitat Serv. ad h. l. Eundem vid. ad vs. 715. Liguriæ autem magna pars per ipsa Appennini juga protendebatur. *Incidit huic*, in hunc,

Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnæ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc : « Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæque adcinge pedestri :
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem. »

etiam Julius Sab., qui alios *Arnum* hunc perperam dixisse notat, et versum recitat *Apenninicolæ regnata antiquitus Auno*. Locus est ex lib. V, 7, sed ibi legitur : *vada Faunigenæ regnata antiquitus Auno*. Agitur de Thrasymeno lacu : ut adeo Arnus ibi opportunius heros ἐγχώριος esset, quam Aunus Liguriæ. — 702. *Is ubi* vett. edd. et codd. *evadere pugna*, *pugnam*, *pugnæ* legitur : et *pugna* quidem vulgata erat lectio usque ad Commelin., qui e Palat. reddidit *pugnæ*, quod sequitur Pulman. Deseruit iterum Stephanus. *pugnæ* græca forma dictum, e Rom. aliisque laudavit Pierius, ex uno suo probavit Ge. Fabric. et ex suis iterum Heins. conf. sup. ad X, 441. IX, 99. Tandem *pugnam*, quod et ipsum exquisitum, habebat unus Oblongus Pierii, atque aliquot Heins. et Burm. cum Goth. sec. — 703. *advertere* Medic., sed a m. sec. emendatum. — 707. *Crede solo mecum* Goth. tert. *pugnaque* sexto casu plerique Pieriani. — 708. *ventura* Bigot. et pr. Hamb. *feret* Medic. Pierii et Mentel. pr. *laudem* recepta in impressis est lectio, quæ et ipsa inter Apronianas, h. e. probatas Apronio Rufo, referri potest; est enim ab emendatrice manu adscripta Mediceo, qui a pr. m. habebat *fraudem*, quod ipsum Rom. exhibebat diserte, cum qu. Moret. Dorvill. a m. sec. et Goth. sec. et quinque Heinsii pro div. lect. In Gud. erat *pœnam*. in Rottend. sec. *pœna*, ex interpretamento. Servius egregie : « *fraudem :* hæc est vera et antiqua lectio, ut sit sensus : pedes congredere, jam cognosces, cui inanis jactantia adferat pœnam; nam fraudem veteres pœnam vocabant. » « Si autem *laudem* legimus, erit sensus : agnosces, cui inanis gloria afferat laudem. » Etiam Donatus agnoscit : « Experiundo, inquit, cognosces, quis debeat jure meritoque laudari. » Reliquerunt rem in medio Heins. et Burm. Rationem, qua controversia decidi debet, non videntur animadvertisse viri docti. Scilicet epitheton : *ventosa* gloria melius convenit in *fraudem*, h. pœnam, quam κενοδοξία, vana et inanis jactantia, affert. Contra in altera lectione jejunior est sententia, etiamsi sic, ut facere necesse est, expedias; videbis, cui, h. e. an tibi vana gloria afferat victoriam. In Obss. misc. Vol. I, p. 22 Vir doctus distinguebat : *Jam nosces, ventosa, ferat cui gloria laudem*; satis jejune.

græce. — 701. *Haud Ligurum* — h. fraude, quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior. — 702. *evadere pugnæ*, græce pro vulgari, pugna, et *ingressus* pro pedestri aggressus, moliens; ut de dicente Æn. IV, 107. VI, 868. — 705. *forti equo*. Epitheto primum observant usum Ennium (apud Cic. Cat. 5), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. — 706. *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate. — 707. Desiliamus uterque de equis, et pugnemus pedites. — 708. *laudem*, decus ex

Dixit : at illa furens, acrique adcensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
« Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno. »
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frænisque adversa prehensis

709. *Dixerat* Gothan. tert. *accensa* vel *adcensa* Roman. et alii Pier. et omnes vetustiores Heinsii, qui recepit. Vulgo : *incensa*, quod pr. Gothao. solus exhibebat, isque recentissimus. — 710. *assistit* vulgo editum, inde ab Ald. sec., sicque codd. pars, ut bini Goth. et Oblongus Pierii cum quatuor Heins. Sed reliqui vetustiores omnes Pierii et Heinsii cum Ald. pr. *resistit* legebant; ut resistere sit restare, stare, ut Ge. IV, 424. Æn. IV, 76. *insistit* erat in Leid. *sistit* Dorvill. *paribus se sistit* conj. Heins. — 711. Nemo conj. *parva p.* — 712. *Et j.* Franc. *vixisse* emendabat Cerda, perperam. *dolos* a m. pr. Zulich. *advolat* Goth. tert. et multi scripti et edd., vitiose. *evolat* Leid. — 713. *conversusq.* Menag. pr. — 714. *Quadripedemque* Pierii codd. etiam hic. *ferrato calce* edd. inde ab Aldo usque ad Commelin. et pauci scripti apud Pierium cum Goth. pr. Sed potiores *ferrata*, quod et Grammatici defendunt. — 715. *Ligur* in sua edit. legerat Pier.; at *Ligus* inde ab Aldo ubique obtinet, sicque scripti et vett. Grammatici : ex Λίγυς. *armis* aliquot Pier. et Sprot. — 717. *Nec fors te* nonnullos legere, tradidit Cerda. *perferat* tert. Mentel. et tert. Goth. *proferet* Ald. pr. *Anno* Ven. *uno* Goth. tert. vide ad v. 700.

victoria, κλέος. *ventosa*, vana, inanis, gloriatio (de pugnæ equestris successu, cujus major pars equi præstantiæ, cui insides, debetur), ut simpliciter ornet epitheton; non male comparant ἀνεμόεν φρόνημα apud Sophoclem : Antig. 354. *cui ferat;* an tibi ferat. Sed cf. Var. Lect. — 709. comparant Hectoris factum Iliad. Θ, 318 sqq. — 710. stat in armis *paribus*, « sicut etiam « illum congressurum (non, con- « gressum) putabat, » ut Servius monet. — 711. *parma pura.* Epitheton arbitror simpliciter ornare : ut sit parma sine insigni et ornatu; ut *parma alba* sup. IX, 548. — 714. *ferrata calce;* hoc de suo ævo sumsit poeta. Heroum vita κέντρον, stimulum, norat (v. Iliad. Ψ, 387, coll. 584), non calcar, multo minus e ferro.

716. *lubricus*, fallax, ut ὀλισθηρός. — 718. *ignea.* A Catullo sumtum jam alii observarunt LXIV, 337 *Flammea prævertet celeris vestigia cervæ :* de Achille. Ut alias ὠκὺς, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro celer. — 719. *Transit equum cursu;* hæc de ejus celeri-

Congreditur, pœnasque inimico ex sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Conprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor, et volsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in prælia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos.

720. *a sanguine* vulgg. ante Heins., qui *ex s.* secundum Pier. et præcipuos suos reposuit, ut inf. XII, 949. *pœnas i. et s.* Franc. *ex s. poscit* Ed. pr. Burm. *sumpsit* Bigot. Sprot. et a m. pr. Hamb. pr. cum Goth. tert. — 721. *facilem* Sprot. *ancipiter* alter Hamb. *adcipiter* et *atcipiter* scribebant alii Pier. Wakef. ex ingenio *accipiter saxo* aut *sacer ales:* ut hic sit aquila. Antequam in ipsa poetæ verba hoc inferret, nam conjicere licebat, consulendi erant historiæ naturalis auctores, qui docent *aquilam* (chrysætoo) Jovis alitem, non facile columbam petere; *accipitris* vero proprium id esse; unde et *palumbarius* dictus. Pariter constat vulgo, accipitrem fuisse inter alites augurales. — 722. in n. *volantem* Schol. Horat. Cruqu. ad Od. I, 37, memoriæ vitio, etsi *volantem* pro avi poeta dicere poterat. — 723. *Compressamque* pars Heins. codd., ut alibi solet. *Convulsamq.* Ven. — 724. *Tunc* alii. *evolsæ* Rom. et Schol. Statii Theb. III, 537. *pennæ* Menag. pr. et Parrhas. — 725. *hoc* Ven. *hoc ullis* Vratisl. — 727. *Tarchonem*, quod et Romanus tuetur, Heins. refinxit. v. sup. ad VIII, 506. Vulgo, *Tarchontem:* duo *Tarchonta;* alii *Tarconem*, v. Pier. Parrhas. *carentem in prælia* tum Bigot. in *prælia servans.* — 728. *injicit* bene Heins. ex Moret. et Menag. pr. Addit Burm. Hugen., sed graviorem auctoritatem jam Pierius dederat Romanum et Oblongum mss. Vulgo: *incitat* legitur. Tum Heins. conj. *incutit iras.* — 729. *cædentia* nonnullæ edd. vulgares, vitiose. *Tarcho* ut VIII, 506 pro *Tarchon.* cf. inf. 746 et Heins. — 730. *variisque* pr. Moret. *irritat* conj. Heinsius. *instigat vocibus iras* Gud. *halas* Vratisl. et Rom. — 731. *ad pr.* Macrob. VI, 1, qui ex Furii Annal. laudabat versus (quos vide in

tate præstruxerat supra lib. VII, 808. 809. — 721. Minus bene comparant Intpp. Iliad. ν, 62. φ, 493. Opportunior erat locus Iliad. χ, 139... 144. *sacer ales;* accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. ο, 524 seq. *sacra* autem diis ea quoque, quæ ad augurium spectant et ad divinationem quamcunque. — 724. versus inseruit exornandæ comparationi; huncque ornatum de suo addidit Maro.

725. 726. Homericum esse: Οὐδ' ἀλαοσκοπιὴν εἶχε quilibet facile videt; h. e. omnino vidit oculis suis Jupiter. Iliad. κ, 515. conf. Odyss. θ, 285. — 727. 728. ad verba cf. sup. IX, 717. 718 et hoc lib. vss. 451. 452. *suscitat;* ὦρσεν, ὄτρυνεν. — 731.

« Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes, et plenæ pocula mensæ;

Nnt. ad h. l.), in quibus est : *reficitque ad prælia mentes*. Sed *in* sæpe alias vidimus poetam sectari, ubi vulgo *ad* poni solebat. *in prælia fusos* Bigot. — 734. *pallentes* tres ap. Burm., perpetuo lapsu. *pallentis* Mentel. pr. *agitatque hæc* Franc. *agitat atque a*. Ed. pr. Totus versus exciderat Goth. tert. — 735. *quove* Zulich. et alter Hamb. a m. sec., et *quodve* a m. pr. *quidve hoc* Dorvill. *gerimus* meliores libri et pars edd. vett. cum ed. Commel. et hinc ductis : at in aliis ; *geritis*, minus bene, et hinc corrupte *gentis* aliquot Heinsiani. — 736. *nocturnave* Leid. — 737. *induxit* in nonnullis vulgatum : sed *indixit* Heins. vindicat, et jam ante in edd. extabat. E codd. unus Leid. *inducit* a m. pr., et a sec. *indicit*. — 738. *Expectate*

Prævisisse Furium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI, *Nomine quemque ciet : dictorum tempus adesse Commemorat...... Confirmat dictis : simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos reficitque ad prælia mentes* notavit Macrob. VI, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. κ, 67 πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον. In sqq. verbis Tarchonis a vs. 732 neminem fugere possunt vestigia Homeri Iliad. δ, 340 seq. — 732. *O nunquam dolituri* dedecoris, infamiæ sensum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neæra* Epod. XV, 11. — 736. Egregie in rem suam vertit poeta famam de veterum Etruscorum luxurie : etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit, alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem utebatur Homerus in Menestheum et Ulyssem, sed quod primi vocantur ad cœnam et majore carnium vinique copia honorantur Iliad. δ, 340 sqq. In his *ubi tibia Bacchi curva indixit choros;* putatur respexisse Maro Priami vocem, qui filios increpans, ὀρχηστὰς χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους appellat Iliad. ω, 261. Locum de Phæacibus huc vocant alii Odyss. θ, 248. 249, quo tamen vix quicquam in poetæ verbis illustratur. De tibia in sacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi, ad choros nil monere opus est ; *curva tibia*, notatur, tanquam genus certum ; nam lituus est buccina, cornu. Bacchum cum judicio videtur nominasse, nam Bacchi sacra et initia cum in reliqua Italia, tum inter Etruscos vel maxime viguisse, jam olim ex tanto vasorum et sarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, suspicati sumus. v. Nov. Comment. Soc. R. Gott. T. III, p. 53 sqq. — 736. Amaritudo dicti sic satis intelligitur, si cogites eos fugere in prælio cum femina. — 738. *non segnes expectare* — *plenæ mensæ*, πληθούσης τραπέζης, po-

Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos. »
Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra conplectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cælum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos : volat igneus æquore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua volnus letale ferat : contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum quum fulva draconem

codd. fere omnes, etiam optimus quisque Pier. et Heins. cum Servio : et sic Ald. pr., mendose tamen. *expectare* (sc. non segnes) primæ statim edd. inde ab Ald. sec., sicque Goth. pr. et tert. *aut pl.* tres Burm. et vett. edd. — 739. *Hic amor, hoc studium* in parenthesi dictum recte notat Servius. *dum sacrosanctus* Goth. pr. *harospex* Medic. — 740. *vocat* duo Burm. et Schol. Horat. I Od. 37. — 741. *effatur* Montalb. *ita fatu* Bigot. *in* abest binis Burm. et Goth. tert. *in medio* Zulich. m. m. *in hostes* Gud.*, uti sup. IX, 400 legi vidimus. ut *ipse* Barth. ad Stat. V Theb. 623 e cod. optimo laudat. — 742. *se adversam* Goth. tert. *offert* Rom. Medic., aliique Pier. et ex Heinsianis Gud. cum tribus aliis et Zulich., quibus adde Goth. tert. cum Donato, perperam : quum de vi et pugna agatur, ut jam Burm. monuit. — 743. *Direptumque*, male, vulgg. et h. l. cf. ad X, 475. — 744. *Egregium a. s.* Rom. — 745. *ad cælum* tres Heins. — 746. *ingens* Franc. *Tarcho* Medic. v. sup. 727. — 747. *cum* Ven. et Goth. tert. *illius* alter Hamb. — 748. *Distrinxit* Ed. pr. *Defigit ferro* Vratisl. et Parrhas. — 749. *ferit* sec. Rottend. *illa* alter Hamb. — 750. *dextra* Leid. *vis v. hæsit* Ed. pr. Burm.

cula : dum sacra aruspex nuntiet. — 739. *haruspex secundus*, qui secunda nuntiat ex extis inspectis : ubi autem litatum est, epulæ sacræ subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco, adeoque et epulæ; etiam hoc ex veterum more; quod servatum inprimis in sacris rusticis : v. c. Tibull. I, 10, 51.

741. *moriturus et ipse;* animo, ut bene Servius, h. animi proposito. *turbidus* h. l. ira; ut et alibi. — 742. *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat VIII, 9 et XI, 242. — 745. Ennius : *Tollitur in cælum clamor exortus utrisque* ap. Macrob. VI, 1, pag. 573. — 748. *partes apertas* in jugulo, ut e sqq. apparet. cf. Iliad. χ, 321 sqq. cf. sup. v. 692. 693. *rimatur.* De voce cf. sup. VI, 599. Georg. I, 384. — 750. *vim viribus exit*; fallit, evitat, avertit sup. V, 438 *Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.* — 751. Comparationem ex Homero petitam cla-

Fert aquila, inplicuitque pedes, atque unguibus hæsit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Adrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urguet obunco
Luctantem rostro; simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans; ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt: tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.

752. *Fert avis* Schol. Horat. Cruqu. IV Od. 4. *dapes atque* Goth. pr. *ac viribus h.* Ed. pr. Burm. — 753. *et*, *ac*, alii. *fumosa* Bigot. — 754. *hæret* duo Burm. *scamis* Zulich. — 755. *assurgens* Ed. pr. Burmann. *obunco* Heins. dedit e melioribus suis et illustravit. Eo alludunt alii, in quibus *abunco*. Vulgo editum *adunco*, quod et Romanus agnoscit. — 756. *summum æthera* Ven. — 757. *ex sanguine* Zulich. a m. pr. *ex agmine raptam* Serv. ad VIII, 9, ubi quidam *Tiburti*. — 758. *eventum exemplumque* aliquot codd. Heins. et edd. vett., minus bene. *eventus* autem h. l. pro successu. — 759. *Arruns* Heins. ex optimis codd. scripsit et illustravit, pro *Aruns*. In scriptis fere *Arrons* occurrit. conf. Pier. ad v. 814. — 760. Ne *et* delendum putes, vide Notam. — 761. Hunc versum post vs. 763 *Hac A.* — *lustrat* collocabat Goth. sec.

mant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Iliad. μ, 200 sqq., et laudant temere, aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum: ornatam ac variatam rem esse a poeta egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutavit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferat, qui volet, Cerdam. *volans alte* jungendum, est ὑψιπετὴς αἰετός. *unguibus hæsit* est ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι, inhæret draconi, unguibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter converterat Homerica de Div. I, 47. *transfigens unguibus anguem.* Ornatiora etiam 753—756, quam quæ ap. Nicandr. Theriac. — 456. 457. *urguet*, instat tundendo et percutiendo draconem rostro. — 758. *eventum* pro successu, fortuna, dixit; et *Mæonidæ*; ut VIII, 479.... 499, a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine.

759 *fatis debitus*; v. sup. 590. 591. 592. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Æneæ adduxerat. Mirum est, Grammaticos de hoc dubitare. *jaculo* (quod vibrat; ad ictum paratum. v. mox v. 767) *et multa cum arte circuit* Camillam Arruns *prior*; quod ad *velocem* spectat, prævertens eam, dum lateri semper adhæret. *quæ sit fortuna facillima*, eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem jactus aliquo

Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat,
Hac juvenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit inprobus hastam.
Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum, quem pellis, ahenis
In plumam squamis, auro conserta tegebat.

762. *Quo* aliquot Pier. *se cuique* Bigot. *ferens* pars Pier. et Heins., varietate fere perpetua. *ferox* a m. pr. videbatur habuisse Mentel. pr. Sed h. l. *furens* recte, utpote in pugna; unde inf. 781 *cæca et incauta*. — 763. *Huc* sec. Moret. *armis subit* Ed. Mediol. — 765. *celeres furtim* aliquot Heins. — 766. *atque hos* Gud. et pr. Menag. *hos jamque* Moret. tert. *jamque hos abitus* pars libb. Pier. et Heins. et Erf., et probabat hoc Pierius cum Ulitio apud Heinsium. Sic quoque Donatus legerat. *jamque hos habitus* in binis Burm. *Hos abitus jamque hos aditus* alter Voss. — 767. *circuitu* Goth. sec. — 768. *satus Cybele* aliquot Pier. *sacer Cybelo* Medic. Pierii cum Donato : Medic. et alii Heinsiani cum tribus Goth. Eandem varietatem supra lib. III, 111 vidimus. Quum *Cybelus* mons Phrygiæ sit, vix *sacer Cybelo* cuiquam placere potest, nec magis tamen : *sacer Cybelæ.... olimque sacerdos*; etsi Cybelæ consecratus a puero esse potuit, ut Camilla Dianæ sup. 559 sqq. Proclive esset, cum Pierio et Cuninghamo refingere : *satus Cybelo*, in monte Cybelo natus. Sed hoc idem significat lectio meliorum librorum : *satus Cybele* : nam et montis id nomen fuit. Nec aliter Servius legit, etsi alterum ejus scholio præscriptum est. Porro *Choreus* Medic., tum Macrob. V, 1 et alii codd. apud Burm., ut auctoritate adeo præstet. Nec aliter Jul. Sabin. At *Celoreus*, *Chioreus*, *Coreus*, *Cloreus* aberrant. — 771. *Implumem* Goth. sec. et tert. *scamis* Zulich. *squalis* a m. pr.

fortunæ munere successum suum habet. — 762. *furens*, utpote in pugna, ardens, nihil amplius. — 767. *certam*, cujus ictum certum destinaverat. *quatit*, vibrat, σύν. κραδαίνει. πελεμίζει.

768. Sacerdotes inter pugnantes jam Homerus induxerat Iliad. ε, 9, varietatis studio, nec ille hominum, qui sacra curabant, ordo inter Græcos et Phryges aliosque populos discretus erat a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia præstaret, adeoque et pugnas subiret. Hic, Cybeles sacerdos, quippe inter Trojanos, et quidem *olim*, sc. in patria; tanquam Phryx autem ornatui studet: unde poetæ locus factus ornamentorum commemorandorum. — 770. 771. Hærent in his Intpp. Mihi sic jungenda videntur : *pellis* ferina *auro conserta*, h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis ahenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens squamas in plumæ modum ex ære factas, seu habens laminam æream, in squamas elaboratam, quæ pluma-

Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
Carbaseos fulvo in nodum conlegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen

Goth. *auroque inserta* Ald. (pr. et sec., nam emendatum a Naugerio) cum Goth. pr.; quod poterat juvare eos, qui in structura verborum hærebant. Sed vid. Not. — 773. *Cortinia* passim codd. et h. l. — 774. *ex humero* Gud. et alii Heinsiani, cum Goth. sec., ut inf. 844. *erat arcus* Medic. et Leid., minus eleganter. — 775. *sonatque crepantes* Parrhas. — 778. *Tunc virgo* Menag. pr. — 781. *Certa s.* Parrhas.

rum speciem præferrent; huic antem laminæ pellis, ne corpus aeris rigore læderetur, pro stragula substrata erat, et subjecta. Cataphractum equitem ostendi, bene notat Servius, qui et Sallustii fragm. incert. laudat: *Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ annexuerant.* Plumæ igitur eæ ipsæ squamæ sunt; a forma dictæ. Occurrunt eæ etiam alibi: vide auctores de re militari, et ad Justin. lib. XLI, 2 f., ubi *loricæ plumatæ* Parthorum memoratæ. *In plumam*: ut Æn. VI, 42 *Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum. Peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea; ut *ferrugine clarus Hibera* sup. IX, 582. *clarus*, hoc l. conspicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent; nihil amplius: et jam alibi vidimus. — 775. *Cassida*; forma hæc vocabuli etiam apud Propertium occurrit. Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes*; de eadem chlamyde crocea, ut adeo ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextæ faciunt laminæ aureæ; jungendum enim: *sinus crepantes fulvo auro.* Sic sup. VI, 206 *crepitabat bractea* auri: et hinc similia apud Statium VI Theb. 62. VII, 682, ubi conf. Barth. Occurrit hoc texturæ genus passim apud veteres, ut bracteæ aureæ, ac lamellæ insertæ essent staminibus cum subtemine. *nodum* in vs. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde; v. de hoc Excurs. III ad hunc libr. Tandem interior vestis, seu tunica v. 777 erat opere Phrygio; cf. sup. lib. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum, ut Cerda facit post Servium): *et erant barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum.* Ita

Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
« Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur; et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;

rhas. *incauta* jam in vett. edd. fuit : ut in nostra, Ven. Norimb. et aliis, tum in Egnat. Firmavit lectiouem auctoritate sua Ge. Fabricius. In aliis, etiam Aldd. usque ad Commelin., *incensa* legitur : quod et codd. nonnulli habent; sed recentiores, uti et Goth. tert. et Erf. — 782. *Fulmineo pede* Parrhas. — 783. *tum* Dorvill. et Franc. *cunctantem* Goth. pr. *t. rapto* Parrhas. *cauto* Goth. tert. — 784. *Concitat* e melioribus Pierianis et suis restituit Heinsius, pro vulgari : *Conjicit*, quod ex interpretamento venit; etsi *Concitat* ad ipsum motum librantis telum referri potest. — 785. *sacri* pr. Hamb. *custos sci* Zulich., sollenni scripturæ compendio, pro *sacri*, quod Burm. quoque monuit. cf. Burm. Sec. Anthol. Tom. I, p. 126. — 786. *primum* Oudart. et Exc. Burm. *pruneus* Gud. a m. pr., male. Burmannus laudat Heins. ad Silium V, 179. — 788. *premimur* conj. Heins. *vestigia*

enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Servius : « Sane armorum longa descriptio eo spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. » Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu, et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc v. 782 *femineo ardore*, impatienti, ut Servius. Sic VII, 345 *femineæ curæ iræque*.

785. De Soracte monte (*Monte di S. Silvestro*) agri Falisci, et Hirporum familiis, quæ Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii lib. VII, 2, et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Eosdem Hirpos attigit lib. VII, 696 *Qui Soractis habent arces*. Imitator hujus loci Silius lib. V, 175 sqq. Sacrum id in luco Feroniæ fieri legitur apud Strab. lib. V, p. 364. A. Potuit scilicet sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse. Quod autem Apollo *summus deus* appellatur, alio modo fit, ac si Jupiter est *summus deorum*; est simpliciter unus ex diis summis, magnis. — 786. *primi* præcipue inter ceteros, quod vulgo; inprimis. *acervum* pro strue lignorum dixit : et quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem : *pineus ardor*. fueritne autem proprium huic sacro, ut pinu flamma accenderetur, haud dixerim. — 788. *premimus vestigia*, plantas : ut *ponere*, *imprimere*, hoc est, incedere pedibus, *multa pruna*, in prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cujus verba Servius servavit. (cf. Beckman. *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen* P. I, p. 71.) Sacri hujus origo ignoratur; potuit illud a prisco lustrationis ritu saliendi per ignem proficisci : vide v. c. Ovid. Fast. IV, 781 seq. Diversa enim ista est superstitio, qua inter cri-

Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens : non exuvias, pulsæve tropæum
Virginis, aut spolia ulla peto : mihi cetera laudem
Facta ferent; hæc dira meo dum volnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbis. »
Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucris dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti : reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellæ.

prima Goth. tert. — 790. *Patrem* appellari Apollinem, novum non est; convenit omnibus diis : at *pater omnipotens* de Apolline mirationem facere potest; et quod antea 785 *summe deum*; etsi *summi dii* passim occurrunt. *Armipotens* conj. Burm., quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Junonem omnipotentem* ipse Maro dixit sup. IV, 693, et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *summum* deum eundem Apollinem appellarat, adjecto : *Quem primi colimus*. Non male igitur Servius ex affectu colentis hæc dicta ait. *p. triumphum* alter Hamb. — 791. *ut spolia* Franc. *haud s.* Goth. pr. — 792. *ferent* revocavit, codicum quoque suorum auctoritate, Heinsius; quod et in edd. erat; nec *ferant*, quod Pierio placuerat, nisi in recent. primum, puto, in Pulmann. *dura* Ed. pr. Burmann. *modo dum* Parrhas. — 793. *Pulsa* miror nemini displicuisse post v. 790. *pulsæ. cadet* Bigot. *patrias urbes* e codd. suis et Pier.; adde Goth. sec. et tert., Heinsius. Vulgo : *patriam urbem*. — 794. *et votis* tres Heins. *Phœbus voti* apud Macrob. V, 3. *et dextris rebus s.* Zulich. — 795. *partim* Ven. et duo Moret. cf. sup. V, 187. *disparsit* et Junt. *disperdit* Dorvill. — 796. *in subita* alter Hamb. *turbatam voce* Oudart. at turbatur animus, anima deficiente. — 797. *Adnuit, at reducem ut patria alta vid.* Zulich. — 798. *Nec d.*

minis amoliendi modos hoc habitum : cujus mentio jam apud Sophoclem fit Electra 264 sqq. Quum autem Soracte et Falisci supra VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est aut esse ex vicinis Etruriæ locis oriundum ; non unum ex Hirpis : aut diversas a popularibus partes eum sequutum esse. — 790. *pulsæ*, aut impulsæ, prostratæ, aut fugatæ et h. l. victæ ; ne cum Servio arguteris, ut occisæ sint *exuviæ*, de fugata tropæum ; etiam statim v. 793 *pulsa cadat. inglorius*, ut δυσκλεής, ut de Agamemnone Iliad. β; 115. Ex muliere victa nullam gloriam se consequuturum esse bene novit ; gavisurum tamen esse ejus morte. — 794. 795. Ad Homerica, Iliad. π, 249 sqq. *Mente* γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato.

797. *patria alta*. Ornans epitheton satis frequens, hoc est, clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo obversari obscuram notionem magnæ alicujus et præclaræ rei.

Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acris, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci: nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli;
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem.
Suscipiunt: fugit ante omnis exterritus Arruns,
Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,

Goth. pr. — 799. *ubi m.* Medic. — 800. *oculos acres animosque* Leid. *animos alacres* Vratisl. *Convertere animos acies*, h. copiæ, vett. edd., ut Ven. 1484. 1486. 1495 et seqq., etiam Egnatiana recensio; item Norimb., quod Heinsium fugisse miror. Burmannus tantum hoc monuit: « *acies* legere alios ait Cerda. » Quæ prima *acres* habeat, apud me Aldina prima est cum cett. — 801. *Nihil illa* aliquot Pieriani, unde Catrœus mutatus est, et pr. Menag. *neque* Heins. et libb. pro *nec*. Tandem *auras*, quæ vetus secundi casus forma fuit, ut *Maia, Maias, pater familias*, legerat Asper, et eam antiquam lectionem esse Servius testatur. Adde Pompon. Sabin. In Pierianis tamen ea codd. non occurrebat, nec in Heinsianis, præterquam in pr. Moret. altero Menagin, Venetoque (quibus adde Dorvill. et Goth. pr., qui sunt inter recentissimos), tum in tribus aliis pro div. lectione: eoque alludebat Gud., in quo *aura*. In Mediceo *auris* esse Burm. notat: quod a Fogginio observatum non est. Etiam vett. edd. *auras* habent, ut Mediolan. Ven. 1484. 1486 et al. cum Egnat.; primum mutatum video in Aldd. pr. et rel. *neque ante* Goth. tert. — 802. *æthere cæli* Goth. tert. — 803. *Hasta per* Goth. tert. *expertam* Rom. *exortam* Goth. pr. *perlapsa* Goth. sec. *mamillam* sec. Rottend. — 805. *comitem d.* Hugen. *cadentem* Leid. — 806. *Stetit* Zulich. *Fuit* ed. Dan. Heinsii. *exterritus armis* Goth. tert. — 807. *mœstoque metu* Rom. Forte ortum *mesto* ex *misto*. *mixtaque* Goth. pr. — 808. *concurrere* sec. Rottend. et Dorvill. cum Goth. pr. — 809. *prius quem* Ald. pr. cum Goth. pr. *turba inim. sequatur* Zulich. Forte

799. Egregie animus Camillæ imperterritus describitur: inprimis vss. 801. 802. In 804 hasta *alte acta bibit cruorem*, Homericum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi jam Macrobius VI, 6 putavit: quod tamen paullo diversum est. — 803. Argutantur Intpp.; dum de mamma Amazonum exusta cogitant: est *mamma* exserta, humero dextro nudato, ut jam supra vidimus ad v. 649. — 806. Arruntis miserum pavorem ex Homero duxit, Iliad. π, 813, ubi, Patroclo cæso, Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem v. 809 subjecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Iliad. ε, 586—589, tam egregie ornata, et ad naturam animantis propius adducta (inprimis vss. 812. 813) est, ut inter præstantiores numeranda sit. Statii imitationem indicavit Burm. IV Theb. 363 sqq., sed ea friget ad

Continuo in montis sese avius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex æqualibus unam,
Adloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ;
Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
« Hactenus, Acca soror, potui: nunc volnus acerbum

nc his telorum io binis verss. mentio fiat. *sequuntur* Gud. — 810. *abvius* pr. Moret. *obvius* Goth. tert. *sese ausus* Goth. sec. *abdidit avius* Zulich. *aptos* Goth. tert. — 811. *magnoque* edd. apud Pier., qui e codd. ve commeodat. — 812. *remulgens* Gud. et Mentel. pr. — 813. *Subjectat* sec. Moret. *pavitans* Zulich. *uterum* Hugen. *silvisque* sec. Menag. — 814. *abdidit* Zulich. *Aruns* v. sup. ad v. 759. — 815. *fugæ* maluit Heins. Alterum hemistichium a cod. Zulich. aberat. — 818. *Labitur et sanguis* Dooatum legere videri ootarat Pier., hoc arripuit Catrœus; Camillam enim non nisi paullo post vs. 827 de equo defluere; perperam utique; nam exilis et jejuna illa est lectio. Et *labitur* dictum est, ut ceoties, de ipso conatu et ioitio actionis. *exanimis* Vratisl. atque hoc dixeris omnino verius; nam *exsangue* vulnus esse nequiit; Verum *exsanguis* dicitur pro, pallidus. *frigida tela* alii apud Servium, et pro div. lect. Menag. pr., male. — 819. *calor* Leid. et duo Goth. *ossa* tres Heins. et Leid. cum Goth. tert. *relinquit* tres alii. — 821. *fidam* Medic. a m. sec. *Acca* Latioum oomeo est; nota Acca Laurentia, Faustuli uxor. — 822. *Quicum* ubique edd. *Quacum* plerique Pier. et Heinsiaoi fere omoes (excepto Mediceo, Gud. a m. pr. et tert. Rottend.), cum Goth. sec. et tert. et Erf., quibus suffragator Arusianus Messius. Tum ellipsi suppleta interpolatom io cd Veo. Burmanni: *Quicum partiri curas solita : atque ita fatur*, et in Dorvill. ac Bigot. cum Goth. tert. *Quacum partiri curas solet, atque ita fatur*. Tandem Burm. conj. *atque huic ita fatur*. — 823. *potui* vel *valui* alter Hamb.

Maronis locum comparata, *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex græc. aoristo. *conscius audacis facti*, quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *caudam pavitantem*, quæ est feræ pavitantis, *remulcens*, reflectens, ὑποσαίνων; sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod Ἔργ. 512, sed de frigore: θῆρες δὲ φρίσσουσ᾽, οὐρὰς δ᾽ ὑπὸ μέζε᾽ ἔθεντο. 815. μίκτο δ᾽ ὁμίλῳ.

821. *ante alias sola fida* quæ erat: quod communius solet dici: *una ante alias fidissima*. — 823 *Hactenus potui*, viribus valui, ut recta

Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer;
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe;
Jamque vale : » simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens : tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ.

824. *ex tenebris* Leid. *increscunt* Oudart. — 826. *que* aberat Mediceo Pierii; idem in plerisque repererat *urbi*, quod doctius. Laodavit jam Burmann. ex Ge. III, 155 *Arcebat gravido pecori*, h. a pecore. At idem Maro alterum sæpe numero adhibuit : *Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent*. Brunck. utrumque amplexus est : *Trojanos arceat urbi*. — 827. *Simul hæc dicens* ed. pr. Burmanni, et Goth. sec. — 828. *non sponte ruens* sec. Rottend. conf. supra vers. 236, et III Ge. 524. *Quum frigida* Zulich. et Goth. tert. *Et fr.* malebat Faber propter vs. 832. — 829. *solvit* Mentel. pr. *se pectore* pr. Hamb. — 830. *ponit* Ed. pr. Burm. *relinquunt* (sc. illam) alii apud Servium legebant, inter quos Probus fuisse videtur. *reliquit* Rom. et alii Pieriani cum Donato. — 831. *venit i.* Goth. pr. *umbris* sec. Rottend. v. iof. XII extr. — 832. *immensum surgens* malebat Heins. *serpens* Franc. *venit a. c.* Goth. pr. — 834. *Concurrunt* Rom. et alii Pier. Voss. cum Sprot. et Bigot. ac Goth. sec. tert. *omnes* Ed. pr. Burm. — 835. *Tyrrhenumque duces* ex solo Mediceo reposuit Heins., quod ipsi nervosius videbatur. Sed, quum *Teucrum copia* præcessisset, potuit poeta maluisse variare : *Tyrrhenique duces* quod vulgo legitur. *Evandrique Arcadis* edd. Ven. et Mediol. apud Burm., et omnes aliæ veteres et recentiores; nec *Arcades* illatum, nisi a Commelino, defensum ab Heinsio e scriptis potioribus, cum quos ipse habebat,

Cerda. Pro vulgari : nunc vires me deficiunt, vel deficio jam. — 825. Animum generosum Camillæ facile unusquisque miretur, quæ in ipsa morte non de sua, sed de reip. salute cogitat. — 827. Ex Furii Annal. I laudat versus Macrob. VI c. 4 : *Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.* — 829. *exsolvit se.* Proprie anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et sup. IV, 703 *teque isto corpore solvo ;* Iris allocuta Didonem moribundam. — 830. *captum leto caput*, h. victum, adeoque languens. — 831. Notum illud Homericum ; Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη Ἄϊδός τε βεβήκει, Ὃν πότμον γοόωσα Iliad. π, 855. 856. — 834. *omnis copia* h. copiæ, totus exercitus, ut bene Servius, ubi supra Æn. lib. II, 564.... *et quæ sit me circum copia*, *lustro*.

At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
« Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte, neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit; aut famam patieris inultæ.

tum Pierianis. conf. XII, 551. — 837. *interrita.* Hoc vocabulo adjecto me non magnopere delectari lubenter fateor. Aut enim alienum, aut otiosum est. Ut saltem adjuves quodammodo, dicendum est, exprimi tantum hoc, quod tuta, e tuto loco, pugnam prospicit Opis; aut, quum alias vel solo armorum strepitu, et pugnæ adspecto terreri soleant puellares animi. — 838. *Atque* Leid. *juvenum medio* Menag. pr. *juvenem* Bigot. et Goth. tert. *juvenem medio in clamore furentem* Gud. *in* etiam Junt. ed. abest. *Juvenes* sunt *αἰζηοί*, bellatores. — 839. *mulctatam* Pierius in suis invenerat: sicque tres Heins. At Mediceus cum qu. Moret. et Leid. *mulcatam*, quod etiam ex vet. cod. laudat et defendit Guellius. *mutatam* Franc. et Parrhas. Jam de his vocibus satis accurate actum passim a viris doctis. Laudat Borm. Arntzen. ad Aurel. Vict. Vir. Ill. c. 51, Drakenb. ad Liv. III, 67. *mulcatam* h. l. Heins. intulerat; jure suo retraxit Burm. *multatam*, quod jam inde ab Aldd. legebatur. Nec enim aliter dicitur quam: multari pecunia, exilio, morte, ut vel Lexica docent. *m. in morte* Sprot. — 840. *Ingemit et dedit has* Dorvill. — 843. *Hoc tibi* Donatus legisse visus Ge. Fabricio. *Dianæ* Vratisl. — 844. *gestasse* aliquot Pier. et membranæ Brunck., qui id reposuit. *sagittas* Medic. cum nonnullis aliis et binis Goth. aberravit. — 845. *reliquit* Heins. recepit, ex Romano Pierii, Mediceo, aliisque suis. Sic ex decreto Dianæ res jam constituta habetur. *relinquit* aliquot Pier. et tres Heins. *relinquet* volgo legitur: sic quoque tres Goth. cum Erf. — 846. *jam* abest Sprot. *in* abest quinque Heins. et alteri Goth. *nec* al. *numine* Medic. Pierii, et pars Heins. — 847. *Per gentes eat* conj.

836. Exsequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana supra v. 587 seq. *custos*, Dianæ comes, famula, ut lib. V, 546 Epitydes *custos comesque* Iuli. VIII, 270 *domus Herculei custos Pinaria sacri* de sacerdote. Etiam Macrob. III, 6 ministra. Ut vero speculatrix sit, vix vir doctus fidem faciet. *multatam* morte, damnatam. IV, 699 *nondum Stygio caput damnaverat Orco*. et 842. *supplicium* gravius pro pœna temeritatis. — 843. *desertæ in dumis* venustius ex poetica ratione, quam, in dumis desertis, h. silvis. *nostras*, ut supra 536 *nostris nequicquam cingitur armis*. — 846. non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultæ*, ignominiam, h. non morieris inulta;

Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. » Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem :
« Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni, capias ut digna Camillæ
Præmia : tune etiam telis moriere Dianæ? »

Heins., non ineleganter. *patiaris* Mnotalb. *inulta* pr. Moret. et a m. sec. Hamb. unua; sed est *fama inultæ*, ignominia invindicatæ, ut bene Serv. — 849. *luat* pr. Hamb. et sec. Moret. eum Goth. pr. et tert. et Erf. *licet* alter. *luit* Exc. Burm. *arto* Medic. a m. pr. — 850. *Dercerni* Medie. *Dircerni* duo, aut tres alii Heins. *Diræni* Parrhas. *Stercerni* apud Servium fuisse videtur. *Dorcenni* et *Dorcenii* alii. — 851. *textum* Exc. Burm. — 852. *nixu* Franc. vel *cursu* in marg. Goth. tert. — 853. *Arruntem tumidum* alter Hamb. — 854. *lætantem animis* Medic. a m. pr. quod arripuit Wakefield. Videt tamen accommodatius sic fore : *Ut videt exsultantem animis. surgentem* Leid. — 855. *adversus* Zulich. *ab his* alter Menag. *derige* Medic. et Gud. *gressus* Erf. — 856. *moriture* sec. Moret. *Camilla* Rom. — 857. *Tunc* Franc. *Tuque* pr. Rottend. *Tute etiam* Erf. *moriare* sec. Moret. Ad verba : *Tune etiam* ab Heinsio, et Burmanno nil notatum mirari licet : quum expeditu haud facilia sint. Aut enim jungi debet : *Tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianæ telis periere. Sic fere Serv. et Donat.; aut : *etiam Dianæ telis*, sc. nec meis; expectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Erant tamen ipsius Dianæ sagittæ, quibus Opis utebatur. Neutrum satis placere potest. Possit alterum distinctione juvari : *Huc periture veni. Capias ut digna Camillæ Præmia, tune etiam telis moriere Dianæ?* Ex Cerdæ mente dolet Nympha, non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato sup. 590....593.

849. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exemplum etiam apud Homerum Iliad. a, 86 sqq. *ß*, 603. *ψ*, 245 sq. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuisse. Julius Sabinus, qui pleniorem Servium habuit, hæc affert : « Dercenus, rex unus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerunt, ut Iginus. » Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis. — 854. *vana tumentem*, (κατ') *ἱνάνια οἰδαίνοντα*. *diversus*, in diversa, *ἑτέρωθι*, jam Æn. lib. V, 166, ut toties *adversus*, *aversus* : v. c. mox 871. — 856. *digna Camillæ præmia*, pœnam meritam Camillæ morte. sup. Æn. II, 537. *et præmia reddant debita*. — 857. *Tune etiam telis moriere Dianæ?* Ut verba sunt,

Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem, aurasque sonantis

fraudulento homini contingere gloriosam mortem, quum periturus sit Dianæ telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guell. Alius modus est, ut ex affectu reliquorum etiam hoc dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianæ*, h. Tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianæ*. Uti in objurgatione *etiam* sollenne est. Parum tamen epicæ dignitatis et hoc habet. Brunckius mutavit verba, et ex conjectura reposuit: *Tuque etiam*; si tamen locum exigas: Huc periture veni: *capias ut digna Camillæ Præmia, tuque etiam telis moriere Dianæ*: frigere sentias verba *etiam*, et *que*, et *tu*. Sententia enim his verbis finitur: telis Dianæ moriere, ut capias præmia digna Camilla. Deberet sic saltem scriptum esse: *tu quoque nunc telis moriere Dianæ*. Ex Rottendorph. lectione exsculpi possit hæc lectio: *Huc periture veni, capias ut digna Camillæ Præmia teque, et jam telis moriare Dianæ*. ut sit: veni, ut capias præmia digna Camilla et te, utque jam Dianæ telis moriare. Ceterum, etsi satis frequentes sunt tales cavillationes victorum et hostium in poetis, tota hæc Opis oratio ad nostrum sensum parum habet gravitatis epicæ. Extrema vero hominis male docti pannus esse videri possunt, qui explere voluit versum imperfectum relictum: quum poeta substitisset post *Præmia*. Videtur tamen e Statio apparere, jam ipsum hæc legisse: nam Theb. X, 910 post Capanei minas Jupiter *Risit et.... Tune etiam feriendus? ait*. Formula autem iterum utitur IX, 787. *Prælia lude domi.... quod si te mæsta sepulcri Fama movet, leto moriere virorum*: ad Parthenopæum Amphion. — 858. *at a.* sec. Moret. — 859. *Depromit* alter Hamb. *incensa* Hugen. — 860. *Eduxit* Franc. et Dorvill. *Adduxit* Macrob. IV, 3. *d. cruenta* e. Franc. — 861. *Intra se* Goth. sec. *tenderet* Menag. pr. et qu. Moret. — 862. *Lævam aciem* fragm. Vatic. *dextram* Ed. pr. Burm. — 863. *celi* Goth. tert. *aurasque sequentes* Exc.

sensus erit: etiamne Dianæ telis opus erit, ut tu pereas? v. Var. Lect.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias hæc est sagittatio, qua dea ulciscebatur mortem Camillæ, cujus admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poeta exemplo Homerico in Pandaro Iliad. δ, 116 sqq., etsi majorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. lib. X, 231.... 234. *Threissa* Opis, forte tanquam una e puellis Hyperboreis. v. sup. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. — 859. *infensa*, infenso animo, qui vires novas adjiciebat. — 861. *æquis* pro æque, æqualiter dextra pectus ac læva sagittæ cuspidem: Scilicet dextra nervum tetenderat, ita ut mammæ admotus ille esset; læva tenebat arcum ea parte, qua sagitta arcui imposita erat, a nervo impellenda. Iliad. δ, 123. Ἕλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. — 863. 864. cf. sup. IX,

Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii, atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres

Burm. — 864. *exitq.* Franc. — 867. *pinnis* fragm. Vatic., ex more. *defertur* Oudart. — 869. *acer Acernas* alter Hamburg. *acer* est et hoc loco, fortis, nec debebat de hoc dubitari. — 870. *Defectique duces* Medic. a m. pr., quod Heins. illustrat, nec tamen aliter accipere vult, quam ut sint deserti a suis. Sic vero præstat, quod omnium codd., etiam fragm. Vatic., auctoritate firmatur, *Disjecti*, h. e. dispersi, palantes fuga. *Dejectique* alter Hamb. — 871. *Tecta p.* pr. Hamb. pro var. lect. conf. mox v. 882. *equos* Gud. Mentel. pr. et alter Menag., ut aut sit *equos tendunt*, aut *equos aversi*. Tum *equis versis* Ed. pr. Burm. *equis aversis* Goth. sec. *equos adversi* Zulich. *adversa ad mœnia* pars codd. Pier. cum Erf. *adversi* Dorvill. *aversa mœnia* sine *ad* duo Moret. *turbata ad mœnia* Ven. Sed vulgata recte se habet: et firmat eam fragm. Vatic. — 872. *instantes acies l. f.* Rufinian. de Schemat. Lex. pag. 237, perperam ex memoria. — 873. *aut tendere* Parrhas. — 874. *lapsos* Vratisl. *lapsos* duo Burm., perpetuo lapsu. — 875. *Quadripedoque* Rom. cum fragm. Vatic. a m. pr., uti et Donatus legerat: quod doctius dictum, uti sup. VIII, 596. *Quadrupedante sonitu*. *Quadripes* per *i* scriptum jam sæpe vidimus. vid. sup. ad v. 614. *que* aberat Ed. pr. Burm. *Quadrupedemque* alter Menag. et fragm. Vatic. a m. sec. *Quadrupedante p.* Sprot., et *p. sonitu q.* tert. Rottend. utrumque ex altero loco VIII, 596. — 876. *c. t. acta* Goth. tert., quod ferri posset, si melius non haberemus. — 877. e aberat Franc. *e muris* Dorvill.

631. 632. 633. — 866. *obliti*, *ἀμελήσαντες*, negligentes, ait Serv., h. e. non curantes præ fugiendi studio.

868. *levis* simpliciter ornat. Equitatus omnino levis, quatenus expeditior est ad iter, fugam, pedite. — 870. *manipli*. De signiferis accipiunt Servius et Cerda; quidni ipsi militum numeri? ut vocabulum hoc accipi solet: h. l. turmæ equitatus. *desolati*, ut, *vastatæ cohortes*, ex dispersione et fuga. — 872. Trojanos letum inferentes, ut Serv. — 874. ipsi languentes, fessi. — 875. *campum putrem*, qui in pulverem resolvitur. ut jam sup. VIII, 596. Mox e *speculis*, de muris, unde prospiciunt sup. 475.

Femineum clamorem ad cæli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi inrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi exspirant animas: pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Adcipere orantis; oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in præcipitis fossas, urgente ruina,
Volvitur; inmissis pars cæca et concita frenis
Arietat in portas, et duros objice postes.

et Goth. tert. cum Erf. *perculsæ* tert. Rottend. *percusso p.* unus Heins. — 881. *eff. noctem* Oblong. Pierii. ai *lim.* Erf. *limite* Zulich. et sec. Rottend. *limine in primo* Goth. tert. memoriæ vitio. Nam *limine primo* occurrit alibi. — 882. *intra* Rom., tum Medic. Voss. pr. Parrhas. Goth. sec. et Ed. pr. Burmann. Eadem *tecta d.* cum parte Pierianorum, et Sprot. cum Hamb. sec. a m. sec., minus eleganter: ut et alibi. *inter tuta* etiam fragm. Vatic. — 883. *et spirant* Medic. *spirant* Zulich. — 884. *audet* Ven. et Parrhas. — 886. *Defendent* cum litura Medic. *aditusque inque* Franc. *atque a. r.* Gud. *duro et sub Marte cadentum* præfixum video Donati interpretationi. Julium Sabinum corruptum potius esse arbitror, quam lectionem variare. *Cædes*, ait, *quam faciebant Trojani. Oritur cædes descendentium per ingressum, et ruentium ad portam.* — 887. *lacrimantum ante ora p.* concinna repetitione Moret. sec. et Hamb. pr. a m. sec. — 890. *Arcitat* Goth. sec. *Artat se in*

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. μ, 122 sqq. Sed Virgilii locus haud paullo plus ἐναργείας, affectus et ornatus habet. — 880. *super* a tergo; ut alibi quoque; premit fugientes hostis. — 884. *nec mœnibus*, urbe, portis; ex more loquendi; non, pro, muris. — 885. 886. Paullo obscurum est, utri sint *defendentes* et *ruentes*. Si illi, qui fugiunt, et qui persequuntur fugientes, sensus haud expediri potest. Nec, lux ab Servio aliisque expectanda. Simplicissimum post alia tentata hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos isti, ne una cum ipsis hostes irruant, accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur cædes partim eorum, qui vi ab ingressu portæ fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui vi irrumpunt, et in resistentes irruunt.

888. *urgente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat. At Jul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur; sic quoque alii, præter Ruæum qui *multitudinem irruentium* intelligit.

Ipsæ de muris summo certamine matres,
Monstrat amor verus patriæ, ut videre Camillam,
Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.

p. tert. *in portis* Gud. eum tribus aliis. — 892. *Constat* alter Hamb. *amos* Gud., quod illustrat Heins. *amor versus* Rom., ut jam revertatur ille in pectora. Mious scite. In fragm. Vatic. ut a pr. m. aberat : et videtor *ut* aut melius abesse (nam sive sit postquam, sive qoemadmodum, parum commodum est), aut in *et* mutari. Ita erit : *Monstrat amor verus patriæ*, et *videre Camillam;* hoc et viderant matronæ paullo aote Camillæ exemplum. Sed vereor, ne, si non totus versus, at hemistichium tamen, seu posterius, *ut videre Camillam*, ad soppleodom versum, quem poeta imperfeetum reliqoerat, illatum sit; seu prius quoque, qoum in margine pro interpretatione adscriptum esset : *ut videre Camillam.* Totus versus, ut dixi, olet interpolatoriam operam. — 893. *trepida* Bigot. *manu jaciunt : trepidæque et* Ed. pr. Burm. — 895. *ardent* recepit Heins., pro vulgato *audent.* Habet et hoc suam vim. Sed *ardent* de re belliea poetis quoque satis frequentatum. Duplicis lectioois diversæ duces : *ardent* Rom. et fragm. Vatic., tum Gud. Menag. pr. et Montalb. et ipse Medic. a m. pr., sed idem a m. sec., adeoque ex Aproniani emendatiooe. *audent*, quod plerique sequuntur, ex Gothanis quidem pr. et tert. nec male hoc,

891. Affectum Latinarum matronarum aut ex hoc profectum dicere necesse est, quod *Camillæ corpus* deportatum ex pugna conspiciunt : quam quum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsæ partim miseratione, partim patriæ defendendæ studio inflammantur; aut *Camillam pugnantem* ipsæ de muris prospexerant. De depurtato tamen ex acie corpore nihil adjecit narrationi; neque forte rem sic narrare potuit, quum sup. v. 593, 594 Diana prædixisset : *se nube cava, corpus et arma inspoliatæ Camillæ tumulo esse illaturam.* Sin sequaris alterum : ut ad tempus pugnæ et prospectum de muris Camillæ pugnantis, et occumbentis hæc retrahantur, interpretatio ita instituenda est : Cum matronæ Latinæ viderunt Camillam *summo certamine;* in extremo discrimine : (ut sup. v. 476 *labor ultimus.* Servins;) adeoque etiam viderunt eam cadere : ipsæ incensæ arma sumunt, et hostem propugnare volunt. — 892. *Monstrat amor verus patriæ;* quemnam? putes, Latinas matronas : earum animum ac virtutem declarat : ita obscuriorem esse sententiam, quam pro poetæ ingenio ac more, facile largiar; ergo sequendum alterum : *amor verus patriæ monstrat Camillam* sc. pugnantem, et occumbentem pro patria : quo exemplo inflammatæ ipsæ arma capiunt. Ita *virtus* aliquem *monstrat*, insignem reddit, ut conspiciatur inter ceteros, et noscatur. Ita melius poetam declarari puto, quam aliis modis, quos antea tentaveram. — 893. 894. Junge *stipites robore duro;* quibus et sudibus pro ferro utuntur. — 895. *Præcipites*, ut *trepidæ*, festinationem, ac studium declarat; non aliter interpretatus est Ruæus.

Interea Turnum in silvis sævissimus inplet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia conripuisse; metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens, et sæva Jovis sic numina poscunt,
Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
Quum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi, totoque feruntur

respectu sexus: *audent nunc mori*, h. e. discrimen mortis adire, etsi feminæ. — 896. *in* abest Bigot. et Goth. pr. ac tert., et *Interea silvis Turnus* Ed. Ven. Burm., qui Virgilium *silvis* dicere maluisse, quam *in s.*, notat. *densissimus* Moret. sec. *lenissimus* Franc. — 897. *et* deest Mentel. pr., unde Heins. conj. *Nuntius, ingentem juveni;* inde tamen nihil lucreris. *ingentem* vel *cæcum* Hamb. — 898. *Dejectas* pr. Hamb. a m. sec. Ed. pr. Burm. — 899. *infestos* Edd. vett. et, haud dubie inde ductus, Goth. pr., a quibus discessit Naugerius in ed. tert. Ald. — 900. *Omnia corripuisse metum*: *jam* sec. Moret., quod et ipsum ferri possit. *metu* Menag. pr., sicque videtur legisse Jul. Sab. — 901. et *sæva* codd. Pierii et Heinsii: sicque editum a Naugerio, et revocatum ab Heinsio: vett. edd. fere: *jam s.* Ita vero distingui debebat: *Ille furens jam, sæva J.*, idque non improbem. Ed. Mediol. et aliæ vulgg. cum Goth. pr. et cum codd. Ursin. *nam s.* Dorvill. a m. pr. *si sæva Jovis. nomina* Medic. *sic n. pellunt* Rom. — 902. *nemora avia* Bigot. et Goth. tert. *liquit* pr. Moret. *linquent* Goth. sec. — 903. *camposq.* Medic., et pro div. lect. tert. Rottend. — 904. *Tum p.* Parrhas. *invadit* aliquot Pier. *evasit* Ed. pr. Burm. *silvasque — opacas* Sprot. alter Hamb. et Scheffer. cum Parrhas. vid. sup. ad IX, 99.

896. *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile quisque videat. Malim illud observatum: *Nuntius implet Turnum*, ut absolute, *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: usum esse poetam more suo, et id, quod adjiciendum erat: *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes resolvisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert juveni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quæ turbet ejus animum. *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901. Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Iliad. α, 5. Pertinet autem hoc, ut toties vidimus, ad epicam œconomiam, ne casu factum videatur, sed Jovis voluntate. *sæva*, ut alibi apud poetam, infesta, adversa: at mox *sævum Æneam* fortem, ut Æn. lib. I, 99 et al. — 902. Locorum notationem v. sup. 522. 527 sqq. et Nota ad e. l. — 904. *saltus apertos* non obsessos amplius, vacuos ab hoste. — 905. *exsuperat jugum*, conf. eod. loco,

Agmine, nec longis inter se passibus absunt;
Ac simul Æneas fumantis pulvere campos,
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean adgnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum, flatusque audivit equorum.
Continuoque incant pugnas et prælia tentent;
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

907. *passibus ibant* pr. Moret. — 908. *At simul* pars codd. Heins., sicque vett. edd. nonnullæ, etiam Ald. tert., idque equidem malim: tunc vero vers. 912 copula delenda, et revocanda est lectio: *Continuo pugnas ineant.* Continuata enim oratio: *At, simul.... equorum, Continuo pugnas ineant.* Nunc interpunxi post *equorum*; ut jungas: *feruntur.... ac simul.... simul Turnus. Tum pater* Roman. et quatuor Heins., repetitum ex v. 904. — 910. *cognovit* Zulich. *conspexit* Gud. pr. Menag. et pr. Moret. — 911. *Adventusque* Medic., doctius. *Adventusque virum* Ed. pr. Burm. *Adventumque virum* uterque Rottend. ex vs. 607 h. l. *flatumque* Rom. Montalb. et Voss. pr. — 912. *continuoque incant p.*; ita jam editum inde ab Ald. pr., usque ad Pulman. et Steph., a quibus vulgari cœpit *Continuo pugnas ineant*, adversantibus scriptis. Etsi id ipsum e MS. Fabricii revocat Cuninghamus. Scilicet laboratum est interpunctione et adscito *At* v. 908 *ineunt* Medic. a m. pr., reliqua idem *Continuoque i. p.*; tum Ed. pr. Burm. *ineunt* et *tentant*. Abest *que* ab aliis, et vett. edd. *pugnam*. Sed hæc nulli usui sunt, adeoque ea monere piget.

Ænean in armis junge, armatum, cum agmine armatorum. — 911. cf. sup. ad v. 607. *flatus*, hinnitus. — 912. Καί νύ κεν.... εἰ μή. *ineant. tentent*; iniissent, tentassent, nisi tinxisset, hoc est, mersisset equos Phœbus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Servium: *tingat*, humiliter dictum esse. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912 *ineant pugnas et prælia tentent*. Potest tamen defendi hoc, quum et discrimen habeant illa duo, et jungi fere sic soleant ab Homero: πολεμιζέμεν ἠδὲ μάχεσθαι.

EXCURSUS I.

De Diomedis sedibus in Apuliae litore.

Lib. XI, 243 *Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra* etc.; et supra VIII, 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, Qui petat auxilium.* Qua arte poeta septimo libro Græcas colonias et populos, quorum originem veteres fabulæ a Græcis repetebant, Latinis et Rutulis in belli societatem adjunxit, eadem nunc ad Diomedem in extrema Italiæ ora de auxiliis petendis legatos mitti narrat. Quorum auxiliorum adventum quum temporis angustiæ, quibus reliqua belli eventa includuntur, non admittant, legatorum reditu et renuntiatione auxilii negati præclare utitur Maro ad rerum exitum accelerandum, et Latinorum consilia præcipitanda. Nam primum incidit (v. lib. XI, 225 sqq.) legatorum reditus in id tempus, quo ante paucos dies a Latinis parum prospere erat pugnatum, consiliaque eorum jam inclinatis animis ad pacem spectabant. Tum vero legati non modo negatum a Diomede auxilium renuntiant, verum etiam consilia ejus, et mandata exponunt, quibus ad componendam cum Ænea pacem gravissime hortatur. Erant autem de Diomedis in Daunia, quæ Apuliæ pars est, sedibus fabulæ Græcorum antiquissimæ. Ibycum auctorem Schol. Pindari ad Nem. X, 12 excitat, sed cyclicis probabile fit poetis illas esse tribuendas, iis inprimis, qui reditus Achivorum (Νόστους) carmine exposuerant (cf. sup. ad v. 265. Ad eorum exemplum *Diomedea* libris XII scripta erat a Julio Antonio: ap. Schol. Horat. IV, 2, 33, uti *Phæacis* a Tutieano, et *reditus Menelai et Helenæ* a Lupo: Ovid. ex Ponto IV, 16.... 26, 27). Redux enim a Troja Argos factus Diomedes (vid. Odyss. γ, 180 seq.), cognitis uxoris Ægialeæ et adulteri Cometæ, Stheneli f., insidiis, iterum naves conscendit, et post multos errores (cf. Ovid. XIV Met. 478 sqq), quibus etiam Ætoliam adiisse ferebatur (v. c. Antonin. Metam. c. 37, ubi cf. Not., et ad ea add. Not. ad Apollodor. p. 129 sqq.), cum sociis Doriensibus, quos adduxerat, in Sinum Adriaticum evectus, in Daunorum finibus consedit, et Dauni regis filia in matrimonium ducta urbem condidit, cui ab Argis Peloponnesi, quibus imperaverat et quorum antiquum nomen Ἄργος ἵππιον fuit, hoc ipsum nomen *Argos Hippium* imposuisse fertur; quod postea in *Argyrippam*, tandemque in *Arpos* contractum esse aiunt. Hæc est *Diomedis urbs* lib. VIII, 9. XI, 226, et *Ætoli Arpi* lib. X, 28, et lib. XI, 246. 247 *Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis Victor Gargani condebat Iapygis arvis.* conf. Serv. ad VIII, 9. Cluver. Ital. ant. p. 1215 sqq. Postea aliarum quoque urbium primordia ad Diomedem referri cœpere: ut Brundisii, apud Justin. XII, 2, etsi alii (Strab. VI, p. 432 A.) Cretensibus hanc urbem

vindicant; tum Beneventi et Æquitutici: Serv. ad Æn. VIII, 9. Venusiam, Canusium, Garganum, Beneventum, Venafrum idem ad XI, 246 memorat, Sipuntum Strabo VI, p. 435 B. Fuere etiam aliæ terræ, quas adiisse narratus est Diomedes: nec modo in locis vicinis, ut insulam Corcyram (fragm. Heraclid. de rep. pag. 28), verum in Libyam adductus fuit a Juba Libycorum III (Plutarch. Parallel. p. 311 D.). De Diomedis autem erroribus omnino videndi Strabo VI, p. 434. 435. 436. Lycophron. v. 592.... 632, et ex eo Schol. Iliad. ε, 421.

Objacent litori Apuliæ, contra montem Garganum, qui in promontorium ad mare procurrit, insulæ numero tres; quum tamen tertia saxosa sit, duæ tantum numerari solent; quarum unam vetustas *insulam Diomedeam* appellavit (occurrit jam apud Scymnum Chium v. 430. 431. 432. Duas Strabo memorat, alteram habitatam, alteram desertam, lib. VI, p. 435 A.); nunc Isola *di Tremiti* est, a terræ motibus, quorum vestigia multa in ea occurrunt. In hac Diomedes hominum conspectui subductus ac pro deo cultus fertur, monumento quoque ac delubro ad seriorem ætatem prostante: videatur Plin. lib. III extr. X, 44 s. 61. Inter deos receptum jam Pindarus memoravit Nem. X, 12. Socios autem in aves mutatos vulgata satis fabula tulit: quibus hinc *avium Diomedearum* nomen. v. inprimis Ovid. Met. XIV, 457 sqq. et noster poeta XI, 271.... 274 *Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur, Et socii amissi petierunt æthera pennis, Fluminibusque vagantur aves..... et scopulos lacrimosis vocibus implent.* Ortum fabulæ dedisse videtur certum avium genus, circa hæc loca sola, ut volunt, visi solitum, de quo locus class. Plin. X, 44 s. 61, et auctor de Mirab. Auscult. c. 80 p. 722. 723. Sociis errorum amissis, quum consedisset in his locis ignotis, aves visæ locum fabulandi præbuisse videri possunt. Plinium vel alium inde ductum scriptorem exscripsit Augustinus C. D. XVIII, 16. Non diversa admodum est narratio de Leuce Achillis insula in ostiis seu Borysthenis, seu Tyræ, seu Istri, ubi avium similis cura circa Achillis tumulum narratur ab Arriano in Periplo M. Eux. p. 22, et, qui primo loco erat commemorandus, a Scymno Chio in Fragm. p. 45 To. II Geogr. Huds. it. Antigon. in Admir. c. 134, ed. Beckman. p. 236. et Plin. X, 41. cf. de hac insula *Vauvilliers* Notas ad Sophocl. T. II, p. 61. Tertium simile his avium genus nobilius forte ceteris fuit *Meleagridum*, ad tumulum Meleagri in Ætolia visarum: de quibus v. Ælian. H. A. IV, 42, ubi cf. Schneider et Antonin. Metamorph. c. 2. Antigon. Caryst. c. 11. et ibi Beckman. qui judicium eorum firmavit qui eas esse censent nostras *Perlhüner, Pintades*. v. Plinius X, 26 s. 37. 38. quas iterum ex Africæ occidentalibus oris in Europam apportarunt Franci Sæc. XIV. Exornaverat fabulam in *Meleagro* suo Sophocles, de quo v. Plin. XXXVII s. 11, 1. Tertium genus fabulosum est Memnonidum avium ex cinere Memnonis evolantium; notarum vel ex Ovid. Met. lib. XIII, 576 seq. v. Ælian. H. A. V, 1. Quintus lib. II, 569 seq. Moschus III, 44.

Habemus Benedicti Cochorellæ descriptionem insulæ Tremitanæ in

Thesauro Italiæ repetitam; multa hic de avibus his, quas nunc *Artenas* appellant, narrantur; nec tamen inde certos avium harum characteres colligere licet, ut appareat, an ad larorum genus referendæ sint. Nec Aldrovandus Ornithol. lib. XIX, 3, qui accuratius de his avibus egit, quemque alii fere sequuntur, quicquam definit, etsi ille habuit ad se transmissam ex insula avem ex hoc genere. Nunc tamen inter Procellarias, ex anserino genere, referunt naturæ rerum auctores: apud Linnæum *Procellaria Puffinus* est. Sed bene Willougbeius, et Rayus monent, expectandos esse meliores auctores. Nunc vide Schneider. ad Reliqua Friderici II. Imp. Vol. II. in auctario p. 159 seq. Anatibus ampliores secundum Cochorellam, diem piscando in medio pelago exigunt, in scopulorum cavernis nidificant (quam recte itaque Virgilius posuerit *Fluminibusque vagantur aves*, non dicam. Sollertius Lycophron l. c. v. 595 οἱ θαλασσίαν δίαιταν αἰνέσουσι.), solo adipe probantur incolis, quo pro medicamento illi utuntur: clamore imitantur vagitum puerorum et κινυρισμὸν, unde docte Maro: *scopulos lacrimosis vocibus implent*, eod. loc. XI, 274. Plinius l. c. *fulicarum similes* ait; oloribus assimilat Lycophron l. c. v. 597. Et Ovid. XIV Met. 509 *Si volucrum quæ sit subitarum forma requiris, Ut non cygnorum, sic albis proxima cygnis.* At Servius ad XI, 271 et Tzetzes ad Lycophr. l. c. ἐρωδιοὺς interpretantur, quæ *ardeæ* essent; sed his vix accenseri possunt. (Nunc plura de his allata sunt a Beckmanno ad Mirab. Audit. c. 80 p. 157 sq. Hoc unum addam, haberi quoque avium Diomedearum descriptionem et imaginem in *Veryard Account of divers choise Remarks taken in a Journey* p. 359, 1701 fol.; sed nec is scientia naturæ satis fuit instructus.) Varie ornata a poetis est fabula de sociis in aves mutatis seu vivo, seu mortuo Diomede. Ita Illyriis accedentibus infestæ, Græcis amicæ aves esse narratæ sunt: Antonin. l. c. Plin. l. c. Strabo VI, p. 433 A. Ælian. H. A. I, 1, ubi v. Schneider. Recedit ab aliis auctor de mirab. Auscult. l. c., qui aves extitisse ait Diomede *ab Ænea*, qui *rex illa loca tenebat*, per insidias occiso. Potest ὑπὸ τοῦ Αἰνείου videri mutandum in ὑπὸ τοῦ Δαύνου: sic enim olim nonnulli tradiderant. v. Schol. Lycophr. ad v. 603; nam omnino diversæ de Diomedis morte erant narrationes, monente Strabone l. c. p. 436. De Ænea cogitare non licet: nam congressum eum cum Diomede nemo veterum tradidit, Pausania teste lib. I, 11 f.

Unum adhuc commemorare juvat, quod Plinius lib. XII, 3 notavit (ex Theophrasto H. Plant. IV, 7), primam *platanum* in hanc insulam ad Diomedis tumulum ornandum fuisse invectam, inde in Siciliam transgressam, mox Italiæ donatam ad alias terras pervenisse. Quantum tamen ex Cochorella intelligitur, ex insula illa nunc exulat. Fuit similis fabula de *myrto* primum in Elpenoris tumulo enata. vid. Plin. XV, s. 36. cf. sup. Excurs. I ad lib. VII sub f. Late autem Diomedis nomen per Italiam pertinuit. Nam non Arpis modo sed Metaponti, ac Thuriis pro heroe cultus fertur, vid. Schol. Pindari ad Nem. X, 12. Plurium idem urbium habitus conditor, ut supra commemoratum est. Et mons-

trata vetusta donaria Diomedis et sociorum arma Luceriæ in templo Minervæ: Strab. VI, p. 434 C. et auctor Mirab. Narrat. 117, ubi ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἀχαίας est; idem ap. Ælian. de H. A. XI, 5 ἐν τῇ Δαυνίᾳ νεὼς τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος. perpetua comes Diomedis Minerva ut Ulyssis; factus quoque ille deus per Palladem: Pindar. N. X, 12. torques aureus in templo Dianæ in Peucetiis servabatur ibid. Mirab. Narrat. cap. 120. Quod vero multo etiam magis mireris, in intimo Sinus Adriatici recessu inter Venetos ad Timavum fuisse traditur fanum Diomedis. v. Strabo lib. V, p. 328. 329. VI, p. 435 B, aliudque inter Umbros circa Anconam, ut Scylax narrat in Periplo p. 6; apud Plin. III, 20 urbs Spina, ad ostium Padi Spineticum, *condita a Diomede.* Alias de Diomede narrationes v. ap. Strab. VI, p. 436. Vix videtur in his fides Græcis esse habenda: qui, quum heroem indigetem in iis locis coli audissent, forsan more suo Diomedem eum interpretati sunt. Verum a me hæc eo nunc commemorantur, ut intelligatur, fabulam de Diomedis in Italia sedibus fuisse satis nobilem inter veteres, ut poeta ea uti potuerit; usum autem esse ea poetam ad narrationem variandam et ornandam accommodate.

EXCURSUS II.

De Camilla.

XI, 532 sqq. 539 sqq. *Pulsus ob invidiam.* Episodium hoc poeta ex antiquis Italorum historiis, seu fabulis contexuisse putandus est. Ex Servio ad v. 567 colligi potest, Catonem hæc latins esse persecutum in Origg., quæ ipsa res excusare poterat factum per se portento simile, ut hastæ alligatam infantem trans amnem aliquis ita trajiciat, ut ripæ adversæ infigatur hasta, sine infantis noxa, quam cum illa humeris aut tergo illigata transnare amnem. Quod de Pyrrho, Epiri rege, puero narratum aiunt simile, plane diversum est, si Plutarchum inspicias. Diversus autem utique hic Metabus ab eo, qui ex Troja redux Metapontum in extrema Italia condidisse ferebatur. Is, de quo hic agitur, rex Priverni, quod Volscorum oppidum fuit (nunc vicus *Piperno*), per seditionem a suis pulsus, Camilla filia infante secum ducta, Amaseno trajecto, in silvis educavit filiam Dianæ consecratam. Non importuna est fabula ad variandam narrationem de bellico apparatu, et tenet animum exspectatione fatorum Camillæ, de qua narrationem nunc instituit poeta. Interea huic episodio ultima poetæ manus non admota esse videtur, quum narratio eum ipso Æneidis argumento omnino non satis coaluerit, Opis autem a Junone missæ ministerium vix eum, quem expectabamus, effectum habeat. Non poterat a morte fatali vindicare Camillam suam Diana; ut nec Jupiter Sarpedonem, nec alii dii alios heroes; Quod tamen idem Jupiter in Sarpedone sibi licere ait, quodque etiam providet, ut ejus corpus, victoris ludibrio subductum, in

Lyciam abducatur, id hoc loco Diana curandum sibi sumit. Mittitur Opis, Dianæ arcu instructa, ut Camillæ interemtorem conficiat. Illa Arruntem cæde Camillæ exultantem sagitta transfigit, statimque ad Olympum evolat, v. 863. 867. Erat tamen, antequam discederet, corpus pugnæ subducendum et in patriam deportandum, quod ipsa dea promiserat se facturam v. 593. 594, ne spoliaretur, aut truncaretur. Atqui hoc poeta non attigit: in quo excusari forte potest; ad artificium tamen poetæ referre hunc defectum nolim cum Servio ad v. 593. Ut autem hæc narratio vim ad animos advertendos habeat, ponendum est, fuisse apud Volscos vetus Camillæ monumentum: uti Sarpedonis in Lycia habebatur sepulcrum, quo delatum ejus corpus Homerus narrare voluit Iliad. π, 453 sqq. Ceterum ex Camilla Clorindam Tassi tanquam exemplum esse expressam satis constat. vid. *Gierusal. lib. Canto XII, St.* 20 *sqq.*

EXCURSUS III.

De chlamyde in nodum collecta.

775. 6. De Arrunte Phryge: *tum croceam chlamydemque sinusque crepantes Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro.* Plura sunt, quæ dubitationem facere possint. Primo, sintne idem *chlamys sinusque*, an sint diversa: si diversa sunt, *sinus* sunt pallæ, cui superinduta chlamys fuit; tum *sinus* proprie in palla dictus est, et *nodus* esse potest cingulum, seu balteus aureus, quo palla colligebatur, ut ilia ambiret; uti supra dictum accepi nodum: Æn. I, 320 *nodoque sinus collecta fluentes*: ubi v. Notam. idem quod Æn. IV, 139 *aurea purpuream subnectit fibula vestem*: etiam in balteo. Sicque Statius Theb. IV, 266 *undantemque sinum nodis irrugat Iberis*: vestem colligit et adstringit balteo purpureo. Claudian. in Prob. et Olyb. Cos. I, 89 *nodus, qui sublevat ensem, Album puniceo pectus discriminat ostro.*

Jam autem h. l. legimus, Arruntem *chlamydemque sinusque in nodum collegisse*; adeoque utrique idem tribuitur, ut *chlamys* non minus quam palla *balteo* fuerit adstricta. Atqui *chlamys non balteo* constringitur, sed *fibula*: id quod e marmoribus, et poetarum locis satis constat. Notum est vel ex Cod. XI, 11, 1 *Fibulis quoque in chlamydibus his utantur, quæ solo auro et arte pretiosæ sunt.* Restat itaque, ut de *sola chlamyde* poetam agere, et chlamydi improprie *sinus* tribui dicamus, et hos sinus de plicarum sinibus accipiamus; hactenus enim chlamys bene sinuosa dici potest. Manendum itaque in eo, quod in nota posui: « chlamydem e tenui linteo, croceo colore, constrinxerat Arruns in humero fibula aurea. »

Hactenus ex verbis est disputatum. Atqui cum verbis exploranda erat ipsa res. Versamur scilicet in *amictu Phrygio*; atque hic erat primo

loco consulendus. Extant autem ejus exempla in priscæ artis operibus. Nobile est signum, olim in Palatio *Altemps* servatum, postea in Museum Pio-Clementinum translatum (Tom. II, t. 37. et antea in *Raccolta* t. CXXIV) quod vulgo Paridis sedentis editur, potiore saltem jure quam tot alia nudum Paridem cum pomo in manu referre credita. Ut braccas et pileum Phrygium omittam, indutus ille est tunica duplici, interiore manicata, altera exteriore ei injecta, et balteo supra femora adstricta; superinducta et chlamyde ampla a tergo defluente; apparet in humero dextro fibula, qua chlamydem tanquam vinculo teneri facile existimes. Clarior res est in alio signo, Midæ illud edunt, in Monimentis Matthæianis t. XCVI, cujus truncus ex alabastrite temere refectus est capite manibusque ex marmore Numidico. Sed truncus præclarum est exemplum habitus Phrygii. Conveniunt in candem speciem duo signa eodem in loco reperta, simillima inter se, sibique respondentia, quorum alterum sub Paridis nomine exhibuit *Guattani* (*Monimenti inediti* ad a. LXXXVII. p. 37. III.) alterum, majore eum sagacitate, sub ministri Mithriaci nomine *Visconti* Mus. Pio-Clement. Tom. III, tab. XXI.

Conspicitur similis, aut accedens iis, vestitus in aliis antiquis fragmentis. (Ad majorem mollitiem comparatus est alius vestitus tenuissimæ materiæ, ventre nudato. v. c. in Mus. Flor. III, LXXX.) Male enim audiere Phryges antiquissimis ætatibus propter mollitiem, increbrescente inter eos luxu ex opibus, scilicet, quas aurum in iis locis Phrygiæ et Lydiæ, etiam in amnibus, repertum invexerat. Multa alia addi possent, si his locus hic esset; verum ad rem sufficit, ex Phrygiis quoque operibus apparere, innui a poeta chlamydem Phrygiam fibula adstrictam in humero.

Sunt omnino in amictu Phrygio nonnulla notabiliora. Scilicet, etsi ille ad luxum et mollitiem accommodatus est, apparet tamen e borealibus locis eum deductum ejusque usum antiquiorem inter gelidæ plagæ incolas fuisse, quippe quibus totum corpus vestibus involvere, ipsaque femora, et crura tegere mos est a natura monstratus. Spectat hoc ad Phrygum origines: quippe quos e locis borealibus cum Thracibus in Macedoniam descendisse, hincque in Asiam trajecisse antiqua fama fuit. Itaque vestitus communis iis est cum habitu Dacorum, Parthorum, aliorumque barbarorum a septemtrione ad mitius cælum solumque profectorum. Aliud est, quod ad illustrationem commemorabo. Multa sunt anaglypha Mithriaca, in quibus Mithres expressus est simili prorsus ejus, qui Phrygum fuit, habitu: quo ipso firmatur id, quod viri docti docuerunt, religiones illas non a Persis esse traditas, sed in Asia occidentali inter barbaros repertas, interpolatis et permixtis sacris a Persis ductis; barbaros eos Phrygicæ originis fuisse, ipso signorum habitu apparet. Simile judicium, aut, si mavis, suspicionem facere licet de deo Luno, qui et ipse Phrygio habitu in nummis, gemmis sigillisque occurrit; ut ad Phrygias superstitiones ejus prima notio referenda esse videatur. Fuit enim, nescio quomodo, interior ille Asiæ minoris trac-

tus usque ad Euphratem fecundns superstitionnm generibus variis varie permixtis et confusis : quibus pro fundo suberat frugum mater Terra cnm puero Aty, antiquissima religio, per se sane simplicissima.

Post ista omnia elaboratissimum vidi Phrygium vestitum in anaglypho æreo expressum, quod *Hawkins* V. C. in Britauniam reportavit in Epiro repertum : cujus ampliorem notitiam dedi in nostris Recensibus literariis (*Gött. Gel. Anz.* 1800. p. 1801 seq.). Fuere autem olim signa Phrygio amictu valde frequentata artificibus, quippe ipso habitu peregrino conspicua, et religionibus Phrygiis late disseminatis. Etiam Pelops expressus erat amictu Phrygio, ap. Philostratum, Imag. I, 30.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER DUODECIMUS.

ARGUMENTUM.

Attritis, duobus adversis præliis, Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, ubi omnem spem suam in se sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Ænea dimicare statuit; ejusque rei Æneam per quemdam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem — 106. Accipit conditionem Æneas, sollennique utrimque sacramento fœdus sancitur — 215. Id Junonis impulsu 134 — 160 a Juturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur — 243; primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta trajicit — 276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit — 310. Æneas quoque, dum subiti tumultus caussam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, prælio excedere cogitur — 323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendæ occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit — 383. Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur — 429. Refectis viribus Æneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio occurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit — 445. Verum quum Turnus sui copiam non faceret; Juturna enim, quæ, excusso Metisco auriga, currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur — 485, cæde multorum facta — 553, oppugnandæ urbis consilium capit, admotoque ad mœnia exercitu, in propugnacula proximaque ædificia ignem conjicit — 592. Ibi Amata,

quum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit — 613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, quum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Æneam ex præscripto fœderis ad singulare certâmen provocat — 696. Ea pugna superior Æneas, quum victi hostis precibus jam pæne ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus, gladio per pectus adacto, eum vita spoliat — *ad finem.*

Tela jam detexta, et rebus ad novissimum momentum adductis, quum pugna altero die expectanda sit, qua Turnum esse casurum facile quilibet prævidet; nova tamen rerum momenta excitavit poeta, variavitque narrationem mirifice. Pugnæ utriusque exercitus substituitur certamen inter Æneam et Turnum singulare. Fœderis conditiones ipsum Æneidis argumentum ac finem continent, ut Trojani in Latio v. 187 sqq. 202 sqq. sedes certas accipiant: nec tamen hoc exitum habet, turbato fœdere: ita nova rerum conversio exoritur. Ineresset nostra sollicitudo, quum Æneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si unquam, se jactantem videmus. Præter spem Æneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram expectationem intercipit Juturnæ fraus. Ad ultima perventum, quum Æneas ad urbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit: procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur. Sed et in his multa deorum interventu incidunt, quibus erigitur animus ac novitate delectatur.

TURNUS ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,

1. *infractos:* « antea semper non fractos », interpretatur Servius, quem mirum est, nunc demum in hac voce hærere potuisse, quam jam aliquoties poetæ frequentatum vidimus, v. e. sup. Æn. IX, 499 *infractæ ad prælia vires.* Monuerunt nunc satis multi *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerdam. in in his habet vim Græcorum α, intensivi, si modo utrumque intendit, nec potius, ut sæpe fit, otiosum vacat et α et in. — 2. *sua nunc promissa:* de meliore armorum successu, et de pugna cum ipso Ænea ineunda. v. sup. Æn. XI, 436

Se signari oculis; ultro inplacabilis ardet,
Adtollitque animos: pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum volnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Inpavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit.
« Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent

3. *oculos* Medic. a m. pr. — 4. *Attollit se* alter Menag. — 5. *v. v. corpus* alter Hamburg. — 6. *movet ora* pr. Menag. *comata* Zulich. — 7. *Excutiet* Mentel. a m. pr., unde Heinsius conj. *Excutiet c. t. Tum f. Latinos* Parrhas. *Latinis* Goth. tert. — 8. *fregit* Franc. — 9. *adverso g.* Parrhas. *gliscet* Medic. — 11. *quo dicta* Parrhas. *dona r.* Sprot. *retardent* Zulich. a m. pr. Servius ad v. 13 « Quidam sane a *Nulla mora in Turno* usque ad *pepigere recusent* jungunt: ne, si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color. » Nimis subtiliter; quum duo membra interce-

sqq. posci, expectari, ut iis satisfaciat. — 3. *ultro;* nullis adhue probris et conviciis a quopiam factis. — 4...9. Sumta comparatio ab Homero Iliad. ε, 136 sqq. υ, 164 sqq., quæ inter splendidissima Homeri loca sunt, translata passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et præclare variata: Ut leo vulnere accepto multo magis furit, sic Turnus adverso rerum successu magis etiam quam ante irascitur: hoc enim est *attollit animos*, et *gliscit violentia Turno accenso:* quod Homero erat loco priore Iliad. ε, 135 Diomedem a vulnere recreatum, πρίν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι, Δὴ τότε μὶν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος. Illud vero, quod Iliad. χ, 96 Ὣς Ἕκτωρ ἄσβεστον ἔχων μένος οὐχ ὑπεχώρει, legitur, vix cum Valkenario ad Theocr. Adon. p. 252 huc commode trahi potest. Ceterum, quæ ad ornatum in his vss. spectent, facile pro se quisque observet. Nec sine fructu similes comparationes aliquis comparet, quæ notatæ sunt jam ab aliis: inprimis Stat. Theb. II, 128. sqq. Lucan. I, 205 sqq. VI, 220 sqq. Valer. III, 587 sqq. Q. Calab. III, 142 sqq. cf. quoque sup. lib. IX, 551 sqq. — 6. *movet arma*, a virorum pugna petitum; nihil amplius: ad pugnam se parat. cf. Ge. III, 236. Etsi Statius in tigride ornavit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat ungues* lib. II Theb. 130. *gaudet*: gravius quam, solet; voluit *exultare*, γαυριᾷν, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. *fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus est: translate, ab iis, qui vias obsident prædandi caussa. Multa inepte Servius et alii.

11. Repetit Turnus quæ jam sup. XI, 434 seq.. dicta, dum se pugnæ singulari cum Ænea obtulerat.

Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior; fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ, sedeant spectentque Latini,
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjunx. »
Olli sedato respondit corde Latinus :
« O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me inpensius æquum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta

dant : nihil est — *nec est quod recusent.* — 12. *nec quod pepig.* Bigot. *nec quid* Goth. tert. — 13. *tu c. f.* Oudart. *consere* Vratisl. *fidus* Goth. tert. — 14. *Aut fac* Goth. tert. — 16. *crimen ferro* pr. Voss. Parrhas. cum Rom., quod admisit Cuningham. *repellam* idem cum Leid. et Hugen. et a m. sec. fragm. ms. Helmstad. in Annal. litt. 1783, p. 195. — 17. *victos* et *victor* agnoscit Jul. Sabinus. *victor* quatuor Heinsii : unde ille conj. *Aut abeat victor :* et erat hoc manifeste scriptum in Vratisl. et Ed. pr. Burm. Alludunt Zulich. *quique abeat victor* a m. pr. *abeat* Goth. tert. Sed hæc ipsa aspirationis omissio mutationi τοῦ *victos* in *victor* locum fecisse videtur. Habet utique majorem vim et Turni ferociæ magis consentaneum est : *aut habeat victos* sc. nos : sim pro victo; *cedat Lavinia conjux.* *cedatque Lavinia* pars codd. Pierian., forte eorum ausu, qui primam correptam mallent in *Lavinia.* conf. sup. ad lib. VII, 359. *Laurentia conjux* Franc. — 19. *quoniam ipse f.* aliquot Pier., quod et ferri possit. *quam tu ipse* conj. Heinsius *tantum* aliquot Heins. *me* abest Ed. pr. Burm., et est abest binis Burm. — 21. *metuenti* Zulich. a m. pr. — 22. *multa* 23 *Capta m.* duo Rottend.

— 11. 12. Respicit sup. XI, 115 seq. Æneæ verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Æneæ translata. *retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed, revocent, recantent; recedendo ab iis, de quibus jam conventum erat; nam sequitur *recusent.* — 13. *Fer sacra* cf. inf. 118 seq. *concipe fœdus*, verbis conceptis, ut Servius. — 15. *Desertorem Asiæ*, invidiose, quasi transfugam; supra VII, 359 *exules Teucros* dixerat Amata. *sedeant spectentque Latini*, ad ignaviam exprobrandam accommodatum. — 16. *crimen commune*, criminationem Turni ab omnibus factam (cf. sup. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult. — 17. aut ille vincat me, eoque ipsos Latinos in ditionem accipiat.

18. Decorum ætatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, hoc est, prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrunt. — 19. *quantum ipse* ornate : quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2, pag. 545 *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.* — 22. *Sunt*

Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores: sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mæstæ lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma inpia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella vides; quantos primus patiare labores.

23. *animus aurumque* Zulich. et Gifan. Ind. Lucret. e Codd., tum plerique apud Pierium. In iisdem est in fine subjectum, quod ab aliis abest. Jacobus Bryant, acutus judex, hærebat in altero hemistichio: *nec non aurumque animusque Latino*; quod nunc repente de se Latinus, et quidem ex tertia persona, loquitur: ant itaque illud ejiciendum censet tanquam aliunde illatum, aut legendum *auri argentique talenta*. De opibus tamen Turni minus bene ageretur: quarum hic nullus respectus esse potuit. Hæsisse quoque in hoc loco Jo. Schranderum video: qui et ipse expectabat, ut de Turno oratio continuaretur, quia *Sunt tibi* præcedit. Sed conf. Not. — 24. *Laurentibus arvis* Medic., quod Heins. illustrat. — 25. *hæc* abest tribus Heins. et Ed. Ven. Burmann. *haud hæc* tres alii Burmann. *me* deerat Franc. *fata* Ven. Erf. *fatis* alter Mentel. et a m. sec. Zulich. — 26. *hoc* reposuit Heins. e Medic. aliisque. Vulgo *hæc*, quod modo præcesserat. *animo hæc simul* Ed. pr. Burm. — 27. *veterum nulli* e MS. Bersmanni refinxit Cuningh. — 28. *erit* Exc. Burm. *homines divique* Goth. pr. — 31. *generoque* vel *genero atque*, interposito fulcro, magna codd. et edd. pars: recte sustulit Pier., tum Heins. — 32. *sequentur* Oudart. et Zulich. *sequuntur* Franc. *quæ bella s., Turne, vides* Goth. pr. — 33. *quantus pr. patiere*

tibi.... Sine me; hæc jungenda ad absolvendam sententiam. Callide senex Latinus ea præmittit, quæ dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cujus, ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est; mihi aurum est (ut sup. XI, 213 *prædivitis urbe Latini*), et animus largiendi tibi quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. *animus*, propensa voluntas); sunt aliæ puellæ tuis nuptiis non indignæ; verbo adsunt omnia, quæ moderatis votis satisfacere possint; sed meæ filiæ conjugio potiri non potes. — 25. οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος, comparat Servius. Putant autem poetam in animo habuisse vss. 399. 400. Iliad. ι. — 27. *veterum procorum:* respectu advenæ Æneæ dicti *veteres*, indigenæ illi. De re vid. sup. VII, 54 sqq. — 29. *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatæ. v. VII, 366. cf. ibi Excurs. VII extr. adde X, 76. — 30. *vincla omnia rupi*, religionis et fœderis. *Serv.*; quod sequens versus declarat. — 31. *Promissam eripui genero.* Nam Æneæ per lega-

Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si, Turno exstincto, socios sum adscire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia : ad mortem si te, Fors dicta refutet!
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mæstum patria Ardea longe
Dividit. » Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur : exsuperat magis, ægrescitque medendo.

Parrhas. *patiere* etiam Medic. et Oudart. cum Rom. et plerisque aliis Pieriaois, excepto Oblongo et Portio. — 34. *turba vix* Goth. pr. — 35. *nostro recalant* Goth. pr. — 36. *ad hunc* Medic. o. *implent* Hugeo. — 37. *Quid* sec. Rotteod. *referens* Sprot. *refero* Rom. v. Pier. *refero mentem totiens*, *quæ* Zulich. a m. pr., et sec. *referor*. *mutet* alter Hamb. *motat* Sprot. et aliquot Pier. *mittat* Goth. tert. *versat* Meoag. pr. *cepit* Hugen. — 38. *Turni exstinctu* Zolich. a m. pr. *Turno exterrito s. accire* Franc. *accire* vel *adcire*, vulgo editum. At ex melioribus suis et Pieriaois Heiosius dedit *adscire*, h. e. adsciscere; etsi aliud exemplom vocis oec hic, oec ad lib. XI, 308 attulit. Aotiquam tameo vocem ejus formæ fuisse, docet τὸ *adscivi*, et *adscitum*. Feram itaque etiam io Tacito Agric. c. 19, ubi v. Ern. — 40. *dicent* Gud. a m. sec., quod Heinsio arridebat. *discet* Meoag. pr. *dicit* Rom. — 41. *Sors* tert. Rottend. *Sors d. resignet* Zulich. a m. sec. *Fors dura* Montalb. *recuset* Goth. tert., quod et ab Ursioo præscriptum video ootæ, qua per formulam id illustrat : ὃ μὴ γένοιτο. — 42. *Perdiderim* Bigot. — 43. *belli* Menag. pr. — 44. *mæstum quem nunc* Goth. pr. — 45. *Haud quicquam* aliquot Heins. et vett. edd. *Haud quamquam* Gud. a m. pr. — 46. *ardescitque tuendo* Medie., quod repetitum ex lib. I,

tos promiserat filiam. Vide supra Æn. VII, 267 sqq. — 35. *Italas* ornat: simplicit. spes oostras. *recalent* pro *calent*, aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Serv.* — 37. 38. 39. Cur toties consilium muto, fœdere cum Trojanis semel saocito? (nisi *referor* est retrahor, avocor, a consilio semel capto?) Si, quod vides mihi faciendum esse extincto te, ad societatem cum Trojanis antea initam redeundum est, cur idem non facio, te vivo et incolumi? pro vulgari : quam insanum est, non statim te vivo facere, quod, te sublato, necesse erit mihi facere! — 44. *longe Dividit*; ne dubita sic jungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo, sed in poeta versamur : cui animus abdocendus erat ab angustis finibus regni, in qoo hæc agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic sup. XI, 317 ager *Longus in occasum*.

46. *Exsuperat*, felix dilectu vo-

Ut primum fari potuit, sic institit ore :
« Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris. »

713 videtur; etsi defendat illud Jul. Sabinns, nt sit : intuendo Latinum. *ardescitque* etiam Goth. sec., et *tuendo* etiam Colot. *videndo* Ed. pr. Burm., sed *medendo* passive ponere potuit, qnnm adeo *medendæ valetudini* Suetonius dixerit, nt appareat, etiam *mederi* aliquando passivam vim habuisse. Recte Serv. *medendo*, dum ei medetur et medicina affertur. — 47. *sic incipit ore* vulgg. ante Commelin. cum Medic. Ven. Scheffer.; adde Goth. pr., sed ceteri *institit*, qnod nmnes Pieriani exhibebant : idque doctius. — 48. *causam geris* Parrhas. — 50. *dextram* Goth. tert. — 52. *quem in urbe* Ed. pr. Burm. — 53. In his : *quæ nube fugacem Feminea tegat*, *et vanis sese occulat umbris*, incnmmnde ntique *sese* ad Venerem trahit sententiam, quum de Ænea id melius dicatur. Offendisse ad hoc olim viros doctos ex Cerda disco, qnum adeo essent, qui pro *eum* positum pntarent. Potest reponi : Si Venus se occuluit, eadem nube occultavit simnl suum filium; licuit antem poetæ ponere id qnnd remotius esset. Sed ad interpunctinnem attendere debebant interpretes : qua mutata omnia ordine suo procedunt : *Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem Feminea tegat: et vanis sese occulat umbris*, sc. ille. Nec antumes sic scribendum fuisse *occulet*, quod proprie sequi debebat. Nam alterum non modn recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore : ut solet inprimis Maro noster. Pro *Feminea* Jo. Schrader. conj. *Cærulea*; et mox ut *vanis*, hoc non male.

cabulum pro vulgari crescit, prævalet; ut sup. II, 759 *flammæ exsuperant*; est ex ὑπερίσχειν.

49. *letum pro laude pacisci*, ἀντὶ κλέους mortem recipere, non recusare; hoc est, leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cujus saltem discrimen subibat pugna suscepta. conf. inf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest: adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. — 51. *nostro vulnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem, qui Iliad. υ, 435...437, at Iliad. δ, 510 non satis convenit. — 52. *Longe illi erit*: formula minarum frequens inprimis poetis, v. Cerda, et ad Tibull. I, 5, 2, etiam Græcis exemplis illustranda. In vss. 52. 53. Homericam narrationem Iliad. ε, 311 sqq. respici, per se patet. — 53. Vid. Var. Lect. Distinximus post *tegat*; quo facto loci difficultas sublata est: *Longe illi dea mater erit*,.... *et vanis* (h. e. in vanum) *sese occulat* (pro occulet) *umbris*, quibus ille antea nube a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat.

At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
« Turne, per has ego te lacrimas, per, si quis Amatæ
Tangit honos animum, spes tu nunc una, senectæ
Tu requies miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit;
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo. »
Adcepit vocem lacrimis Lavinia matris

54. *novæ* duo Moret., non male, nisi alterum elegantius esset. Utrumque periphrasin facit vulgaris orationis: *nova pugna* conterrita. *perterrita* tert. Rottend. a m. sec. *contraria* Gothan. tert. — 55. m. *monebat* Montalb. — 57. *spes te* alter Hamburg. — 58. *spes imp.* Erf. — 61. *casuus* Rom., ut solent veteres. v. Pier. — 64. *Excepit* maluit Heins., sed sæpe alterum huic succedere vidimus. Post *matris* in fine versus vulgo interpungi, a Cerda autem hoc etiam defendi video, ut sit: Accepit vocem matris una cum lacrimis. Quod et durum et jejunum est. Imo vero *Lavinia* audivit matris querelas. *perfusa genas lacrimis*.

54. *nova pugnæ sorte*. Minus bene pro magna. Servius, et alii. Immo: nova pugnæ conditione, novo genere: singulari se. certamine. — 55. *moritura*, tanquam quæ mori decrevisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et sæpe. — 57. *honos*; αἰδώς; passive, qui habetur, reverentia. sup. VII, 401. 402 *gratia*. Comparant Intpp. modo Hecubæ Iliad. χ, 82 modo Andromachæ exemplum Iliad. ζ, sed sunt hæc paullo remotiora. — 58. *imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus*, dignitas, auctoritas. *in te omnis domus inclinata recumbit*; ornate: nititur, tu columen es, tanquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἑρμα. — 60. *Teucris* pro Teucro, Ænea, positum esse unusquisque videat. Sed quorsum factum? ut a vulgari oratione eo magis recederet. Ita mox 62 *hæc lumina invisa* pro, hoc lumen, vitam odiosam. — 63. *captiva* ad invidiam adjectum: satis erat victa, cujus propositum exitu caruit; vel obnoxia, quæ, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64... 69. Præclare τὸ ἦθος in virgine servatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem sive ex antiqui ævi more, sive ex carminis œconomia, Laviniæ nullæ præcipuæ partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore puellæ acquiescere debuit poeta. Sic supra quoque lib. XI, 479. 480. Erubuisse autem putanda est, quum, præsente Turno, nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Ænea, factas esse vellet. Nam de amore Laviniæ, in utrum illa

Flagrantis perfusa genas; cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:
« Ne, quæso, ne me lacrimis, neve omine tanto

66. *per ossa* aliter Voss. Scheffer. Bigot. Dorvill. a m. pr. Ed. Ven. Burm., accedit Goth. sec. *et* tert., ut subjectum nunc *ignis* sit: Nam *rubor* per ossa non bene *cucurrit*. Nisi illud durius fieret, me ita malle legi, ne iterum de genis idem repetat, haud diffiteor: Hoc enim sollenne; sic sup. VIII, 389 *notusque medullas Intravit calor et labefacta per ossa cucurrit*. IX, 475 *subitus miseræ calor ossa reliquit*. it. III, 308 *calor ossa reliquit*. Utinam *rubor* et h. l. cederet voci *calor!* ita omnia bene sibi constarent: *cui plurimus ignem subjecit calor*, et *calefacta per ossa cucurrit*; nisi quod *calor* et *calefacta* sic proxime se excipiunt; et forte, hoc animadverso, Maro *rubor* pro calore maluit. — 68. *ebur vel* vulgg. ante Heins., qui cum Pierio codd. lectionem restituit. — 70. *tardat* Bigot. *fugitque* Medic. *vultum* Sprot. *in vulnere vulnus* idem a m. pr. Maluit autem hæc Maro sine copula, etsi duriora; quam *figensque in v. v.* vel *fixoque in v. vultu Ardet*. — 72. *Nec* Ven. cum Goth. pr. *Te q.* Zulich. et Ed. pr. Burm. *ne me*

animo inclinaret, nihil usquam, si bene memini, poeta meminit. —65. 66. Non est hypallage, quod volunt, inepta figura; sed utrumque diei et animo repræsentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, *et* rubor, sanguine moto, calorem.

67. 68. Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior. *violaverit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, *corrumpere*, dicitur; et Homerus μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixerat. — 68. *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem: *Indum sanguineo veluti.... Alba rosa:* qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores:* talis color erat in virginis ore.

70. Ut ipse rubor decebat puellam; Turnus Laviniæ amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam conjectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor.* Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio: *Tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat.* — 72. *omine tanto;* ipsis lacrimis ominosis (conf. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Iliad. ω, 218. 219. cf. Iliad. ζ, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 seqq. illustratur sententia verborum: *neque enim Turno mora libera mortis*, si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras injicere. Nisi illa exempla essent, simplicissimum erat, mor-

Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Quum primum crastina cælo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit,
Non Teucros agat in Rutulos; Teucrum arma quiescant,
Et Rutulum: nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quæratur conjunx Lavinia campo.»
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit,
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,

omine Parrhas., non male, cum Goth. sec. et tert. o. *duro* Sprot. — 73. *diri* pr. Hamburg. *certamine* Gutb. tert. *diro certamine* Oudart. — 74. *Turno est* pr. Hamb., et a m. sec. *libera Martis*, ut et pr. Hamb. Mirum autem, veteres in hoc loco adeo hærere potuisse, ut, quemadmodum Servius docet, unus esse ex XII insolubilibus fuerit habitus. — 75. *Acmon* Ven. — 76. *refert* aliquot ap. Burm. *Primum cum* malebat Cuningham. — 77. *rubesc*et Parrhas. *rubebit* fragm. Helmstad. et Erf. — 78. *Teucra arma* Leid. a m. sec. *quiescent* sec. Hamburg. *quiescunt* sec. Menag. — 79. *Et Rutulum*. Sic edd. et inde ab Aldo vulgatæ, et antiquiores: inter codd. Heinsianos unus Menag. optimus, quem ille sequi se profitetur. At alii codd. ejusdem et Pierii omnes (cum Goth. sec. et eodem fragment.) adeoque Rom. et Medic. in eamdem lectionem consentientes, *Rutuli*: quod præfero, ut oratio varietur: quod et Pierius vidit non invenuste fieri. Recepit nunc Brunck. *dirimamus* recepit primus Heins. codicum suorum et Pierianorum auctoritate. Sic quoque jam vett. edd., usque ad Ald. Inde vulgg. *dirimatur*. — 81. *trepidusque* Menag. pr. Sed *que* inutile est onus, ac fulcrum versus. Tollendum arbitror. Sublatum quoque voluit Cuninghamus, et sustulit Brunck. — 82. *Pascit* Hamb. sec. a m. sec. *gaudensque* idem a m. pr.

tem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere: non jam licet detrectare pugnam, vel morte certa ante oculos posita. Verior igitur altera apud Servium ratio: *neque enim in potestate mea est, moram inferre venientibus fatis*. Sic quoque Julius Sabinus. — 76. *Haud placitura* tanquam ignavo Æneæ, qui retractare vellet dicta, ut sup. vss. 11. 12. — 78. Comparant Iliad. γ, 68 sqq. — 80. Decernere hæc. Hinc Lucan. VII, 348 *medio posuit deus omnia campo*.

81 sqq. An Maro, si retractare licuisset carmen, probaturus fuisset eam narrationem, quæ sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemperatus, inprimis ad locum de Achille armis Vulcaniis induto Iliad. τ, 367. Sed vix placere potest, quod Turnum et Æneam hæc omnia facere narrat *die*, seu *vespere*, *qui pugnam antecedit*. Induit arma, ut exploret, an humeris apte inhæreant, experitur hastam etc., ut iterum exuat, et se quieti det. Nam sequitur v. 113 *Postera vix summos* etc. Non tamen quemquam hæc offendisse video. Non male

Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem, alboque orichalco

83. *Orycya* Mentel. pr. est 'Ωρείθυια. — 84. *Quo* c. alter Hamb. c. *amnes* Schol. Cruqu. Horat. I Sat. 7, 8. Quod simile esset illi : *cursu prævertitur Hebrum.* — 85. *Et circum pr.* sec. Moret. *propere* Rom., et alii aliquot apud Pier., ut inf. v. 573, et alibi variat lectio hæc. *pueri aurigæ* Obl. et Vatic. Pierii. — 86. *pulsa* edd. vett. pleræque cum Ald. pr. et sec., sicque Gud. et Menag. pr. Bigot. cum binis Goth. Melius ceteri cum Ald. tert. et seqq. *plausa*. Alter Hamb. et Ed. pr. Burm. *clausa*. *comantia* vel *minantia* in marg. Goth. tert. — 87. *squalente* Goth.

dicas, declarari a poeta summum ardorem Turni et pugnæ studium. Recte utique; modo ne animum quis ad temporis notationem retulerit.

83. Poetico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreæ sede, cujus uxor Orithya ex Attica : conf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreæ autem cura equorum laudes repetunt poetæ; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani filio erant equæ a Borea adeo in equum mutato prognatæ Iliad. υ, 223 sqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Iliad. π, 150 seq. Quæ omnia celeritatem cursus adumbrare quis non videt? Non male autem Critici veteres apud Servium « culparunt hoc loco « Virgilium, dicentes incongruum « esse figmentum. Namque Ori« thya quum Atheniensis fuerit, « filia Terrigenæ (Erechthei), et a « Borea in Thraciam rapta sit, « quemadmodum potuit Pilumno, « qui erat in Italia, equos dare? » Scilicet exemplum hoc est usus mythorum poetici apud seriores poetas tam diversi ab usu antiquo. Maroni est merum ornamentum ac figmentum poeticum; nec de probabilitate historica ille laborat : antiquis vero erat phantasma in sermone hominis ἐνθουσιῶντος, ut ventis natum diceret equum cursu rapido mirabilem. Progeniem modo memorati armenti Erichthonii huc vocat Julius Sabinus : non magis commode. Probabiliore invento Penthesileæ equos ab Orithya donatos narravit Q. Calaber a Cerda jam laudatus lib. I, 165 sq. *decus* h. l. γέρας, munus honoris caussa datum; ap. Homer. ἄγαλμα. — 84. *Qui* c. ornavit Homericum Iliad. κ, 437. cf. Iliad. π, 149. τ, 415. — 85. *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. cf. Ge. III, 186. De voc. *lacessere* de quovis motu, alias res, vel alios, quo afficimus vid. ad X, 10. — 87. *squalentem auro*, splendentem; vid. sup. ad X, 314. *albo orichalco :* quum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas, etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poetæ ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum. cf. h. l. Servius. Æris genus aliquod

Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clipeumque, et rubræ cornua cristæ;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.

sec. *aurichalco* tert., noto errore, quum ὀρείχαλκος sit. cf. Not. et quos h. l. laudat Burmannus, inprimis Spanhem. ad Callim. L. P. 19. — 88. *habenas* Zulich. — 89. *Ensemque et clypeum* et vel *et clypeumque et* Ed. Junt. et Ed. pr. Burm. et Zulich. Deerat versus Parrhasiano. *cortina cristæ* Goth. sec. — 91. *intinxerat*

pallidius fuisse ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II. VI, 16. Hoc melius quam quod Servius affert, album dici auri comparatione; nam per se album non esse; nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, uti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod jam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, 973, ubi cf. Schol. Winkelman. *Monum. ined.* Tom. II, pag. 172 alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo ejusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi extare narrat. Locus Plinii XXXIV, 2, accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex illo fit, veteres nativum aliquod æs candidum notum habuisse, simile vulgari huic (*Messing*), ad quod nomen nunc vulgo est traductum. v. Beckman. ad Aristot. Mir. Aud. p. 132. Etiam in *Mém. de l'Acad. de Bruxelles* T. III, p. 372 de eo agitur. — 88. *aptat habendo*, ad habendum, ut Servius, h. e. ut habere eum commode manu ac tractare possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. — 89. capiti aptat galeam: *cornua cristæ* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos: putes eum verba Diomedis Iliad. λ, 385 in Paridem κέρᾳ ἀγλαὲ in animo habuisse. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, τρυφάλεια, quæ explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit, ac nutat: Tales λόφοι, cristæ, ex conis s. φάλοις suis prodeuntes, et in obliquum vergentes ac prominentes, seque inflectentes, potuere per *cornua* designari. — 91. *tinxerat*, ad temperandum, seu indurandum ferrum. Sic sup. VIII, 450 *alii stridentia tinguunt Æra lacu:* et Ge. IV, 172 *Alii stringentia tinguunt Æra lacu.* *Stygia* autem *unda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio, an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophocl. Aj. 1056 de ferro, quo is occubuit: Ἆρ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος; argute tamen, et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer, et horrendus: et, quum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse ἄφθιτος amnis erat, et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quæ in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igi-

Exin, quæ mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat; validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans : « Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit : da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crinis
Vibratos calido ferro myrrhaque madentis. »
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis.

Montalb. *finxerat* Ven. a m. pr. — 92. *Exhinc* duo Morej. et Ed. pr. Burmann. *in mediis* ante Heins., adversis libris. *obnixa* pr. Moret. *columna* multi Heins. — 93. *corruit* Bigot. — 94. *Arunci* pars codd. et edd. vett., quod recte ex melioribus emendatum a Pierio, et Heinsio, et ab aliis, aliis in locis. Respicit locum Juvenal. Sat. II, 99. 100. — 96. Heins. corrigit : *nunc* (*tempus*) *ades*; ut apud Statium Theb. X, 548 *ades o mihi dextera*. Commodius laudasset sup. lib. X, 773. 774 *Dextra* — et *telum*, *quod missile libro*, *Nunc adsint*. *Auctor* nonnulli; etiam Goth. tert. hic, et v. 94. — 97. *d. petit* : *prosternere c.* Goth. tert. — 98. *validam* Goth. tert. *celebrare* alter Menag., an *terebrare?* inquit Burm. — 99. *Semiferi Phrygii* Zulich. a m. pr. *Phrygii* etiam aliquot Pieriani. *fœdare in p. c.* conf. sup. X, 832. — 100. *Crispatos* Moret. qu. pro div. lect., quod interpretamentum alterius est; *vibratos*, h. crispatos calamistro, exponit quoque Servius. cf. Cerda. Burm. *mirraque* multi : melius *murraque*. Medic et Rom. *muraque*. — 101. *Sic agitur* Erf. *loquentis ab ore* Moret. tert. et Macrob. IV, 1, mala interpolatio. — 102. *existunt* Rom. Leid. et Parrhas. *absiliunt* Hamb. sec. et pro var. lect. Outur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (φαρμάσσων, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε (non τε) κράτος ἐστί Odyss. ι, 393) res est notissima, observata quoque Plinio XXXIV, s. 41, ita isto quidem respectu Stygia aqua cum judicio, ac dilectu posita videri potest.

92. 93. Ad veteris ævi morem omnia. v. Odyss. α, 127. cf. Guell. et Cerda ad h. l. — 94. *Actoris Aurunci spolium.* Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse : v. sup. Exc. ad VII, 726, pag. 393 T. III. Ad 95. 96 sup. X, 773. 774. — 99. 100. Perpetua in Trojanos tanquam molles homines jacta probra : conf. sup. IV, 215 seqq. IX, 614 sqq., partim ex fama de Trojanorum opulentia, partim ex permutatione Trojanorum cum Phrygibus facta. An vero comas jam Phryges illi calamistro crispare soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim : videtur heroici sæculi more desertum, sui temporis morem substituisse. — 101. 102. De ira nil frequentius his : prævivit Homerus Iliad. α,

Mugitus veluti quum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi fœdere bellum.
Tum socios, mæstique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique jubet responsa Latino

dart. et Ed. pr. Burm. *Absistunt scintillæ* Sprot. et alius apud Pier. — 103. *cum primum* Rom. et alii Pier. eum parte Heins. et Goth. sec. *cum prima* haud dubie doctior lectio est, sed orta videtur ex vitio Medicei *cum primam*, emendato ab Aproniano, *cum prima*. — 104. *ciet, aut* Rom. et alii Pier. cum parte Heins., sic quoque Goth. sec. et tert., et Medic. a m. sec. *autque*, perperam tamen. *atque* etiam Ge. III, 232, unde repetit versus 104. 105. 106. — 105. *adnixus* Hugen. *obnisus* Mentel. pr. — 106. *Actibus* Zulich. a m. pr. *aut sp.*, quod hoc loco ferri poterat, omnes Pier. et Heins., nec tamen receptum: inter Goth. tantum tertius cum Erf. *aut sparsa pugna* Sprot. Dorvill., hic et male *præludit* cum aliis ap. Burm., quem vide. — 108. *acuit mentem* Ven. *se suscitat ira:* non *iræ*, ad iram; sed ira excitat animum, vires animi, virtutem. Sic sup. V, 454 *vim suscitat ira*. — 110. *mæstumque* Erf.

104. υ, 607. præcipue autem in loco, quo Achilles se armat, τ, 365. 6. Odyss. δ, 662. Hesiod. Sc. Herc. 390, sed *scintillæ* h. fulgores μαρμαρυγαὶ, rem augent mirifice. Prætulit signa Apollon. I, 1296. 1297. In ceteris prævivit Lucret. III, 290 de calore: *Quum fervescit, et ex oculis micat acribus ardor*. — 103. 104. 105. Ornatum comparationis ex Ge. lib. III, 232. 233. 234 petiit, ubi v. Not. *irasci in cornua*, iram exercere cornibus; quod paullo post, *et se suscitat ira*: ut, surgere in cornua, erigere se cornibus. Adscriptum ibid. θυμοῦσθαι εἰς κέρας ex Euripide. Versum græcum in Epp. ad Attic. VIII, 5 Cerda adscripsit et jam Guell. ῥίψαι Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα: ut hic: *ventos lacessit ictibus*. Illud alterum: *sparsa ad pugnam proludit arena* proprium taurorum naturæ esse jam Plinius VIII, 45 s. 70 notavit. Add. Oppian. Cyneget. 56. 57. 58. Quintus Calab. lib. IV, 237 seqq.

107. *sævus*, fortis: ut toties jam poetæ dictum vidimus *sævum*, crudelem, atrocem, ferum. *acuit Martem;* ut *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poetæ dicunt θήγειν, hoc est, ὀξύνειν, παροξύνειν, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad, vel in iram etc. Etiam pro *acuere alicujus famem*, acuere aliquem, noster poeta ausus est dicere: *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. — 109. *fœdere;* pugna singulari ex fœdere. Idem v. 112 *pacem* dixit. — 111. *Fata docens*. Non veretur hoc ipso

Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montis
Orta dies; quum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis
Dimensi, Rutulique viri, Teucrique parabant;
In medioque focos, et dîs communibus aras

112. *Cuncta* edd. Junt. et Ald. pr. *discere* Oblong. Pierii, perperam. — 113. *Postera lux* Gothan. tert. *summo spargebat lumine* aliquot Heins., et apud Diomedem lib. II, in quo etiam *terras* legitur. — 114. *Visa dies quum p. a. se g. tollit* alter Hamburg. Ita reliqua sic jungenda: *Solis equi lucemque.... efflant.* — 115. e *latis* perperam sunt qui legant. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. *afflant* Ven. et Ed. pr. Burmann. — 117. *Demensi* Medic. Gud. Leid. Hugen. Par. *Dimissi* Zulich. *campum parare* h. instruere, κοσμεῖν, puta æquando, et purgando ab arbustis, ut iof. v. 770. 771 simile quid subjicitur. Moneo, ne quis malit interpungere: *Campum.... Dimensi, Rutulique viri Teucrique parabant In medioque focos et Dis communibus aras Gramineas.* Etsi enim *que* facile ad *focos* sic retrahi potest: tamen contortior hæc videtur esse ratio. — 118. *In medioque faces* Oudart. *aris* sec. Rottend. *arces* Menag. pr.

detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitæ discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Iliad. η, 50. 52. — 112. *viros.* κατὰ τὸ σιωπώμενον, intelligitur missos legatos, ut Serv. monet: etsi supra vs. 75 tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Ænea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

113. Bene Servius: « Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in IV, 522 noctem, ubi Dido pervigilans deliberat. » Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in ævum Conderet humanis*, quoque summa belli et carminis exitum suum inveniret. Ordo: *Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies: Campum.... Rutuli Teucrique parabant;* pro: quum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei. — 115. *lucemque elatis naribus efflant.* Exquisitius vocabulum captavit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνεῖν, commune est: cf. Cerda. Ovid. Met. II, 119. 154. 155. Præiverat autem etiam in vocis delectu Ennius: *funduntque elateis naribus lucem*, ut Servius monuit, et Lucilius apud Victorinum: *efflantque elatis naribus lucem.* — 116. In sqq. potuit ante oculos versari simile inter Trojanos et Achivos fœdus de pugna singulari Iliad. γ, 314 sqq. Campum *parabant*, instruebant, æquando, purgando ab arbustis etc. v. Var. Lect. — 118. 119. Argutan-

Gramineas : alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis

119. *fontesque* Zulich. *Aliique ignem fontemque* Leid. *parabant* Goth. tert. — 120. Legebatur *Velati lino.* Ad hæc verba Heinsios et Burmannos expectabam disputantes; sed alter ad Servium remittit, alter tacet. Subjeci jam interpretationem vulgatæ lectionis, qualis illa instituenda sit. De infula, seu vitta est accipienda; qua *velari* toties dicuntur qui vittati sunt. Consonant ea, quæ sequuntur : *et verbena tempora vincti* : ut vitta verbenis, seu herbis sacris implicita fuerit. Occurrunt quoque coronæ gramineæ in monumentis veterum. Jam Servius : « Atqui, monet, Feciales et Pater patratus, per quos bella, vel fœdera confirmabantur, « nunquam utebantur vestibus lineis. » Argutatur inde multa, ut solet Grammaticus, inepte. Verum nec de Feciali (nam prisca ætas præcones, κήρυκας, habet : ut in eodem loco Homer. Iliad. γ, 116 sq.) nec de *veste linea* hic agitur, sed de ministris sacrorum, et de vittis. Jam autem fateor *vittam lineam* mihi nondum auditam esse. *Lanea est vitta, infula;* potuit quoque poeta *Velati lana* dicere : sed id in *lino* vix corruptum esse potuit. *Linearum* autem, seu lintearum, *vestium* usus multo magis a vetere religione alienus est, ut Ægyptiis sacris proprius habitus sit. Recte sic Silius III, 24 in religione Herculis Gaditani : *velantur corpora lino Et Pelusiaco præfulget stamine vertex.* Audiamus jam Grammaticos : « Caper et Hyginus hoc loco dicunt lectionem esse corruptam; nam Virgilium « ita reliquisse confirmant : *Velati limo :* limus autem est vestis, qua ab umbi- « lico usque ad pedes teguntur pudenda poparum; hæc autem vestis habet in « extremo sui purpuram *limam*, hoc est flexuosam, unde et nomen accepit. » Expeditam tenemus rem. Agitur de sacrorum ministris, victimariis et popis, qui sacra adducunt : hos ex Romano more, quem v. c. in Titi arcu cognoscere licet, ubi victimæ ducuntur, poeta exhibet seminudos, licio pudenda præcinctos, cui nomen fuit *limi*, seu quod transversum femoribus tanquam *cingulum* implicari solebat, seu a purpura transversa, quæ ambiebat hoc cingulum, ut Grammatici tradunt. *Limum* enim pro obliquo dictum esse, nota res est vel ex Terentii Eunucho : *ego limis adspecto.* Simili modo præcincti quoque erant servi publici, ut ex Gellio XII, 3. constat, et omnino servi subligari seu subligaculo : nam eo tandem ipsa *limi* notio redit : περίζωμα. Est adeo *velati limo*, subligari cincti. Neglecta fuit hæc lectio ab edd., nisi quod in margine Stephani memorata est ex Servio. Nunc video *lino* etiam esse repositum in ed. Cuninghami : nec idem nunc sequi dubitavit Brunck. In fine versus : *tempora cincti* alter Hamb. pro var. lect. *compti* Goth. tert. — 121. *Processit* Zulich. *Ausonium* Rom. In Mediceo *pila*

tur Servius, Julius Sabinus et alii. In *ara*, quæ hoc loco e cespite fuit, puta *esse focum*, qui *ignem* recipit. *Dii autem communes*, per quos utrique juraturi erant Latinus et Æneas; ut in loco Propertii, I, 11, 16, ubi puella *perfida* non meminit *communes deos.* Sicque supra lib. VIII, 275 *communemque vocate deum.* conf. Valer. Fl. IV, 761. *Festa dehinc mediis ineunt convivia tectis Communesque vocant superos.* — 120. Legebatur : *Velati lino :* vitta linea cincti, cui frondes sacræ erant implicitæ. Feciales descriptos volunt. Sed cf. Var. Lect. *limus* est subligare, περίζωμα, quo cincti erant ministri sacrorum.

121. *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Ro-

Agmina se fundunt portis: hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet: nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant, ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, et volgus inermum,

in litura; et superscriptum *taque*. — 122. *procedunt portis* pr. Moret. *Hic T.* Rom. *Troicus* Zulich. — 123. *variisque* Goth. tert. — 124. *instructi bello* Medic. et Colot., quod recepit Cuningham. *ferrum* Leid. *quod si* alter Menag. — 125. *mediis in nubibus* Hugen. — 126. *auro volucres* Zulich. a m. pr. *ostroque superbi* Medic. et Colot., quod idem recepit Cuningham. Sane *ostroque decori* jam editum erat V, 133. — 127. *et acer A.* Vratisl. *Asilas* multi et h. l. — 128. Idem versus repetitus sup. VII, 691, et IX, 523. — 129. *spatia infra quisq.* Oudart. — 130. *Effigunt*, *Diffigunt*, *Diffugiunt* lapsus librariorum apud Burmann. Dignius notatu est *telluri*, quod multi Heins. (cum Goth. tert.) et Pieriani habent; quam familiam Romanus ducit, alteram Mediceus. Videtur tamen Maro *tellure* amplexus esse, si alia loca et similes formas compares. — 131. *inerme* Zulich.

manis proprium (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut supra Aventini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando πιλεῖν ductum, confertum, densum, esse vellent. Docta est Servii nota ad h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod infra v. 130 *hastæ* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tanquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum: *hastatus*, *clipeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 uti vix licet, quum de lectione non satis liquido constet. — 127. Mnestheum, Asylam, et Messapum excitat nominatim, primum ut poeta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent quam per summam annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit præcipua. De Mnestheo Trojano vid. sup. ad lib. V, 116, 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175.... 178. Messapus in Latinorum auxiliis erat. cf. sup. VII, 691. — 130. Ut ad v. 116 diximus, possunt in his nonnulla ex Iliad. γ, esse adumbrata: ut hic ex v. 134 sqq Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant*: ibi innixi sunt scutis, ut sup. lib. IX; 229 *Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes;* at hoc loco reponunt in terra, κατατίθενται, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ scuta. — 131 sq. Ornate: cu-

Invalidique senes, turris et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti,
Prospiciens tumulo campum adspectabat, et ambas
Laurentum Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est adfata sororem
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit:
« Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum adscendere cubile,

132. *turrisque* Goth. tert. *ac t.* Ed. Mediol. Parrhas. Rom. et e cod. Coll. Jesu Wakef. — 133. *Obsidere* Mentel. tert. vide lib. VII, 313. *instant* Zulich. a m. pr. Montalb. et Ed. Burm. pr. cum Rom. et aliis. — 134. *ex s.* ante Heins. — 135. *neque honos* itidem ante Heins., utrumque mutatum ex libb., sed revocavit *neque* Cuningham. *nec honor. nec gl.* alter Menag. et Oblongus ap. Pier. *neque gl.* Rom. et Ed. Mediolan. *monte* pr. Hamb. *genti* Bigot. et Goth. tert. *montis* Ed. pr. Burmann. — 136. *Aspiciens* Bigot. et Goth. tert. *spectabat* vulgg. ante Heins., qui *adspectabat* recepit ex præstantioribus suis et Pierianis. Adde Donatum et Servium: qui amat, inquit, usurpare auctoritatem: nam potuit *spectabat* dicere. In Gud. *Latini* in litura exaratum erat, unde Heinsius ante lectum putabat *Latinam*, vel *Latinorum:* fac fuisse; erat ex errore ita scriptum. — 141. *arrepta* aliquot apud Burmann. pro *abrepta.* — 142. *N. decens* Goth. sec. *carissima* Rom. et alii Pier. Gud. et pr. Menag., sed alterum doctius esse videtur. ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ ex Iliad. ε, 243 jam Servius comparavit. Idem Odyss. δ, 71. *O germana mihi atque eadem gratissima conjux* de Junone sup. X, 607. At ipsa ad Jovem: VIII, 377 *carissime conjux.* — 143. *Scis unam cunctas ut te* Leid. *Scis ut te e cunctis* Waddel. conj. et Heins. *Latinis* Gud. a m. pr.

piditate spectandi domo egressæ feminæ, pueri et senes, ædium tecta et muros adscendunt.

134. *At Juno;* de formula hac, qua deorum interventum orditur poeta, v. Excurs. ad lib. IX, 638. De ejus prospectu hoc ex monte Albano v. Exc. II ad hunc lib. XII. — 135. *neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas accessit. — 139. *Juturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus, et in Tiberim delatus. Habita nympha inter deas Latinorum indigenas. De ea conf. Excurs III extr. ad lib. VII. *Diva deam* h. dea deam, nihil amplius: nec Grammatici audiendi, qui distinguunt. — 141. *sacravit;* cum dilectu positum verbum, pro, *dedit.* — 142. *decus fluviorum* simpl. pro aquarum fontium. — 144. *in-*

Prætulerim, cælique lubens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi:
Nunc juvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies, et vis inimica propinquat.
Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu, pro germano si quid præsentius audes,
Perge; decet: forsan miseros meliora sequentur.»
Vix ea; quum lacrimas oculis Juturna profudit;
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
«Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno:
Adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;

145. *Pertulerim* tert. Rottend. *lubens* Gud. — 146. *nec me* tres ap. Burm. et aliquot Pier.; f. *non*, inquit Cuningh. — 147. *Quoad* olim hic lectum Arusianus Messius agnoscit, et scholiou Servio adsutum; Probus autem *Quod* maluit. *Qua* tuetur Serv. ut sup. XI, 293 *Qua datur*. Uterque Mentel. *Qua* h. quam: et *Quam* aperte in scriptis invenerat Pier. — 148. *numine texi* Zulich. — 149. *Nunc video imparibus juvenem c.* Goth. sec. *imparibus telis* Mentel. et Rottend. uterque, etiam Gud. pro div. lect. *factis* sec. Hamb. *votis* Erf. a pr. m. — 151. *nec f.* Goth. pr. et Erf. *in fœdere* Medic. a m. pr. — 152. *præstantius* quatuor apud Burm., male, *præsentius*, efficacius, majus, opportunius. — 153. *sequantur* pr. Hamb. et duo Leid. cum Goth. tert. — 154. *tum l.* aliquot Pier. *cum lacrimis* Ed. pr. Burmann. *profundit* Medic. Montalb. et alter Hamb., quod Heinsio arridebat. *profugit* Rom Cuninghamus malebat *profundens*. Sed est plena interpunctio post *profudit* appingenda, ut nunc fecimus. Tum vs. seq. nova sententia. — 155. *perfudit* Parrhas. a m. pr. — 156. *Non lacrimis*, *i*, *tempus*, *ait* tert. Moret., venuste, Heinsio judice, ut sit: *i*, *accelera;* non assentiar equidem. *hæc tempus* sec. Moret. *hoc t. eget* Dorvill., felici lapsu. *hoc t. erat* Bigot. a m. pr., et ab altera: *hic t. ait.* — 157. *eripe morti:* deerant hæc verba tertio Mentel. et Regio. *morte*

gratum cubile: h. invisum, quatenus stuprum Junoni invisum a Jove in eo exercetur. Ita malim accipere, quam aut ad *Jovem ingratum*, aut ad *Latinas ingratas* retrahere. Servius varie tentat. — 151. Comparant Iliad. γ, 305. 306. 307, saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties moritnros viderint eos, quibus favent, ab iis recedere monet: vid. Stat. VII Theb. 789, et Iliad. χ, 213. — 153. *decet;* plus est quam licet: ἔοικεν. *forsan*. Bene Servius, ut forte possit fatorum ordo mutari. — 155. *honestum*, pulchrum ex καλὸν, v. Ge. II, 392 *caput honestum*. — 157. *si quis modus*, exquisite pro, quocunque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, συγχέειν. sup. VII. 339 *disjicere pacem*. Consilium autem Ju-

Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. » Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen : bigis it Turnus in albis,

Gud. et alter Menag. — 158. *Ac tu* Goth. tert. *At tu* Goth. sec., aliquot Pier. et Menag. pr.; idem *excipe f.*, tum *inceptum* Goth. tert., male. *conceptum* elegantius. cf. sup. v. 13. — 159. *exorata* Hugen. *relinquit* Leid. a m. pr. — 160. *vulnere mortis* duo Hamb. sed *vulnus mentis* pro dolore, ut statim Æn. I, 36. — 161. Ad figuras Virgilio nove usurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in unum desinit. Quod tamen ex Homero laudat, Odyss. μ, 73. 74, alienum est. Conveniret schema Alcmanicum apud Pindarum obvium. Hyperbaton esse dixit Servius, ut ordo sit; *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poeta genus, et tum individua subjungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque : *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Æneas.... Romæ : Procedunt* (sc. omnes) *castris*. — 161. *Continuo reges* ap. Carisium. v. Heins. *Interea* (non, ut Burmann. tradit, *Continuo*) *rex ingenti de mole* a m. pr. Medic. — 162. *Quadrijuge* Papias in *Prolepsis* ap. Burmann. *invehitur* pr. ac qu. Moret. et Goth. tert. Aliter vett. Grammatici et scripti e. edd. — 163. *Auratis* pr. Menag. — 164. *speciem* Goth. tert. et Serv. ap. Burm., eodem errore, quem emendavit

nonis ex Homero petitum Iliad. δ, 64 sqq. — 160. *Incertam* : s. utrum tentaret quod Juno jusserat; s. de eventu incerta. Nam v. 153 *forsan miseros meliora sequentur.*

161 sqq. Multum superavit Maro Homerum in sollennibus fœderis exponendis : cf. Iliad. γ, 259 sqq. *ingenti mole*, magna molitione, apparatu. Servius : pompa, ambitu. — 164. Corona radiata ornatus Latinus, ut ait stirpis a Sole ductæ argumentum. *specimen* est δεῖγμα, documentum. v. Var. Lect. *Solis avi* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poeta sup. VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Ulyssis filium habitum Latinum, auctore ipso Hesiodo Theog. 1011.... 1015, tamen necessitas nulla est, ut, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, quum tam multimode fabulæ veteris Italiæ narratæ, et ornatæ fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum (nam *avum* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 exscripsit : ubi conf. Munker. Cete-

Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo, et cælestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Sætigeræ fetum suis, intonsamque bidentem
Adtulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem,

Bronkh. in Propert. IV, 11, 93, sed *specimen* hic non est exemplum, sed documentum: id quod argueret patrem Solem. δεῖγμα. ἀνάδειξις. Sic jam Ge. II, 241 *Salsa autem tellus.... Tale dabit specimen. bijugis* Ald. v. Pier. *in altis* aliquot Pier. — 166. *Tum* apud Caris. et Diomedem. *Hic* Parrhas. — 168. *spes a. proles* Zulich. a m. pr. Legerunt olim nonnulli *magna*, teste Servio. — 170. *Sætigeri* Heins. post Pier. e libb. asseruit, pro vulgato altero: *Sætigeræ*. In Sprot. erat *Setigerum*. — 171. *Appulit* conj. Heinsii apud Burmann., quæ vix debebat ex ora libri Heinsiani enotari. *flagrantibus* potiore jure poterat tentari: quum modo v. 167 præcessisset *flagrans*; cur non *flammantibus*, aut, ultima in *pecus* recte producta, *ardentibus* placebat? — 172. *ad surgentis.... solis* vett. edd., nisi quod *ad sur-*

rum radiatam coronam, qualis in Regibus et Imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poeta; an vero ostentum Augusto post necem Cæsaris urbem ingresso oblatum (v. loca jam laudata a Cerda, Sueton. cap. 94, et Vellei. II, 59, 6) respexerit, dubito. Feram, si quis honorem Cæsari et Augusto habitum huc retulerit: *distinctam radiis coronam*; v. c. ap. Flor. III, 2, 91, de Cæsare v. Intpp. ad Vellei. l. c. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, solis filia, cujus caput radiatum ab Argonauticis celebratur: vid. Apollon. IV, 727. Orph. 1216 sqq. Corona radiata pro insigni habita est primo regum Ægypti et Syriæ, inde Cæsaris, Augusti et successorum, sed post mortem; a Nerone vero inde, etiam viventium. Notabile hoc loco est, quod corona Latini radiata XII radios habet, non dicam consilio ne et respectu ad XII mensium, vel signorum cælestium numerum; alias computantur modo septem radii, modo pauciores, vel plures. Docte de his nuper egit elegans veterum monimentorum interpres *Millin* (*Monuments antiques inédits.*) ad gemmam Septimii Severi Imperat. T. I. p. 178. — 165. *Bina*; ex more heroum. v. Cerda et sup. lib. I, 313. — 167. habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus* h. l. vel divinus, vel fulgens, coruscus; sideris instar; ἀστερόεις; frequens poetis; alterum hoc cum *flagrans* convenit. — 170. In fœdere jungendo, porca mactatur more Romano. cf. sup. VIII, 641; agna Trojano et Græco. v. Iliad. γ, 246 seq.

172.... 174. Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam injiciunt victi-

Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
« Esto nunc Sol testis, et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque, Fluviosque voco, quæque Ætheris alti

gentem Koberg. *ad surgentem.... solem* emendate Ald. tert. et Fabric., quod firmatum codicum consensu ap. Pier. et Heins. *conversi lumine* aliquot Heins., sed amat Maro græcam rationem *conversi* (κατὰ) *lumina.* — 173. *manibus fruges* Goth. tert. *ferri* alter Menag. — 174. Laudat Burm. not. ad Lucan. III, 404, ubi æstuat in interpretatione satis expedita: *structæ diris altaribus aræ:* h. aræ, quibus, tanquam basibus, dira altaria superstructa, imposita sunt. Est enim ara fundus et crepido altaris. Alias in altari etiam ara h. focus esse potest. Quoties non vidimus hoc: viris summis facilius fuisse scite emendare, quam locum commode interpretari. — 173. *Tum pater A.* Parrhas. *precatur* vel *profatur* pr. Hamb. — 175. *et hoc mihi* Ed. pr. Burm. *precanti* secundum Servium vulgata erat lectio. Sed e Pier. et suis libb. potioribus Heins. recepit *vocanti;* ne ter *precatur*, *precanti*, et *precor* succederent. In Dorvill. *petenti* erat. — 177. *Qua pr.* Ed. pr. Burm. — 178. *Saturnia conjunx* vel *conjux*, duce Romano, codicum pars (et Goth. pr. ac tert.) cum vett. edd., usque ad Naugerium, qui *Saturnia Juno* recepit: idque Oblongus, Medic., et alii Pierii firmabant, etiam Medic. Fogginii, sed voce *Juno* punctis subnotata: sicque Donatus legerat. *Conjunx* iterum revocavit Cuningham. — 179. *inclute* scriptum cum Medic. et Gud., nam al. *inclyte*, quibus dux Rom. — 180. *tenes sub* Dorvill. a m. sec. *tenes qui n.* Goth. pr. *nomine* aliquot. Heins. — 181. *Et fontes fluviosque* Oudart. *quoque*

mæ, pilos e fronte ejus exscindunt ense (*tempora summa notant ense.* conf. supra VI, 245. 246), quos in flammam conjiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri hæc ad consecrationem victimæ putanda sunt. Inde inf. 213 *rite sacratæ pecudes.* Græcis uno verbo est κατάρχεσθαι. Rem pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios. conf. Cerda. *pateris altaria libant* exquisite, libando rigant. — 176. Formula ad ductum Homericæ concepta Iliad. γ, 276 sqq., in qua, antiquissima numina quæ fuerint, observa. Formula similis etiam in Odyss. ι, 184 sqq. Iliad. ο, 36 sqq. τ, 258 sqq. occurrit. Nec injucundum hoc observare in poeta ex decoro personarum variatum: Æneas stricto ense, tanquam perjurium iturus, Latinus sceptro protenso precatur. — 177. Comparant verba ex Iliad. α, ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα. — 179. *jam melior*, propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur sup. lib. III, 435 sqq. — 180. *torques* hoc loco regis, moderaris, proprie, flectis, ut currum. — 181. *quæque Ætheris*

Relligio, et quæ cæruleo sunt numina ponto:
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem;
Ut potius reor, et potius dî numine firment,
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto;

Exc. Burm. *teque* Zulich — 182. *R. est quæ* Leid. *quæ* et pr. Moret. *est et quæ* Dorvill., qui et *omnia*, : Mentel. pr. a m. pr. *nomina*. — 184. *decedere* Medic. *descendere* Goth. tert. et aliquot Heins. et Burm. *accedere* Vratisl. *ab urbe* alter Menag. *ad urbes* Goth. tert. — 185. *Cedat* aliquot libri vett. ap. Pier., inter quos Rom. et quatuor ap. Burmann. cum Goth. tert.; idem *ulla arma*. — 186. *referant* et *lacessant* Oudart. *ferroque* Gud. et pr. Menag. *belloque* pro var. lect. pr. Hamb. et Dorvill. *nec ferro* Zulich. a m. pr. *lacessunt* sec. Hamb. — 187. *Si nostrum* Ed. pr. Burm. et plerique codd. Pier. cum Rom. *Sin vestrum* Bigot. *adnuerint* Ven. *Mavors* alter Hamb. — 188. *Ut potius* etiam altero loco e Medic. et Hols. dedit Cuningh. *numina* Rom. Gud. et Sprot., quod delendi potest. *potius munimine* Zulich. *propius di numina firment* vetus liber ap. Pier., qui ipse ille Romanus esse videtur. — 189. *te Teucris* sec. Hamb. *non T.* alter Menag. — 190. *Non mihi* Parrhas. *paribus sed legibus* sec. Moret. et Dorvill. — 191. *Injunctæ* Hugen. *mittent* tres ap. Burm. et Oblong. Pierii. *mutant* Goth. sec. *se mittere*, est coire, convenire. — 192. *habebit* Zulich. a m. pr.

alti Relligio. Variavit orationem; hoc est, Ætherem invoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem ætheris esse necesse est: hinc suum *quæque* etc. petiit. — 184. *Convenit; σύγκειται*; conventum esto in hoc, ut. — 187. *Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem*; Per hypallagen dictum, pro, sin noster Mars adnuerit nobis victoriam, accipit Servius, alii tacent. Enimvero est doctior ratio loquendi, pro hac vulgari; si annuerit Victoria, faverit, nostræ pugnæ; quod fit fausto ejus exitu; nunc, quum pro pugna Mars memorari soleat, pro pugnæ eventu secundo *nostrum Martem* dixit, h. exitum secundum, qualem nos optamus. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnæ, in noto illo denotat: *æquo Marte*, ut sup. VII, 540 et al. *secundo Marte*, X, 21. — 188. *reor* h. l. pro spero. — 189 sqq. Hæc egregie ex eo, quod vere factum esse ex historiis constat, adumbrata sunt. v. inf. Exc. III ad h. l. — 190. *Paribus legibus*. Hoc jam præmunierat poeta oraculorum veterum auctoritate: sup. VII, 256 *Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.... paribusque in regna vocari* Auspiciis. — 192. *Sacra deosque*

Imperium sollenne socer : mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen. »
Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cælum, tenditque ad sidera dextram :
« Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera, juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deum infernam, et duri sacraria Ditis;
Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignis et numina testor :
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, cælumque in Tartara solvat :

194. *Constituant* Parrhas. *dedit* Gothan. tert. — 195. *Tum*, *Tunc*, *Dum* aliquot apud Burmann., et mox *cum deinde*, *sed deinde*, *tum deinde*. Erf. *Hæc prior.... sic deinde*. — 196. *Suscipiens* Gudian. et Sprot. *tendensque* Menag. — 198. *Janumque biformem* Gothan. tert. — 199. *inferna* et Zulich. *inferium* Sprot. Ven. et Exc. Burmann. *deum infernum* Gothan. sec. *duri* legi in omnibus jam Pierius monuerat : recepit Commelin. et Pulmann. et firmavit Heinsius, pro vulg. *diri*. Ad sensum vel ornatum nil refert, seu *durum* h. inexorabilem, seu *dirum* dixeris. — 200. *qui sidera* Sprot. *numine sancit* sec. Hamb. *numina fulmine* Zulich. *sanxit* Ed. pr. Burm. *firmat* Leid. — 201. *mediosque ignes* vulgo lectum. Sustulit copulam codicum jussu Heins. post Pier. — 202. *nec fœdere* Medic. a m. pr. *rumpat* Gud. — 203. *cadet* Goth. sec. et Rom. *cadant* alter Hamb. *nec me cara ulla ferentem* a m. pr. Zulich. — 204. *Avertit* Gud. *tellure effundat et undas* Medic. a m. pr. *fundat* Dorvill. *effundet* Goth. sec. — 205. *Di-*

intellige Penates ac Vestam. vid. sup. Exc. IX ad lib. II. Latinus habebit summum imperium cum jure belli : ut adeo sub eo legibus suis vivant Trojani. *sollenne* accipio legitimum : ut solent ea, quæ legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi. — 198. Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat. conf. Exc. V ad lib. VII. — 199. *vim deum*, deos inferos et Ditem. Nil amplius. κράτος θεῶν pro θεοὺς κρατερούς. — 200. *fulmine*, tanquam ostento : aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Jove perjurii ultore cogitare. — 201. *medios ignes*, in medio positos : ut sæpe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tanquam sequestres et conciliatores pacis. — 203. *volentem* bene adjectum; nam potest fœdus rumpi eo nolente et invito, ut factum sup. VII, 586 sqq. — 204. 205. non, si vis ulla Terram, Mare, Cælum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluvium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et undæ. *effundat tellurem in undas*. Ex vul-

Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Quum semel in silvis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis. »
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum : tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis

luvium miscens Dorvill. *cœlumque* Heins. post Pier. e codd. pro vulg. *cœlumve*. Tum *in T. vertat* codex Pierii, quidam Heins. Ven. et Ed. pr. Burmann. — 206. *hoc* deerat Mentel. pr. *sceptrum dextra* Bigot. *dextra hoc sceptrum nam* Hugen. *ferebat* Zulich. *regebat* Montalb. doctius sane; et reposuit e eod. Coll. Jesu Wakef. — 207. *neque* Heins. e codd. pro *nec*; tum *umbram* pr. Morel. et Macrob. V Saturn. 3. — 208. Perperam Servius et Donatus, eumque iis Pierius, argutantur supra genere vocis *stirps* : in, *imo de stirpe*. vid. Heins. conf. sup. Ge. II, 379, et inf. XII, 770 et 781. Nulla necessitate coactum poetam alterum maluisse *imo*, observat Quintil. I, 6, 1, forte quia doctius erat. *ima de stirpe* Sprot. *uno de* Parrhas. *una de* Zulich. — 209. *Matre cadet* Medic. — 211. *certare* Goth. *Latinus* Leid. — 213. *in* abest tribus Heins. et Burm. item Goth. tert. *Prospectu* Medic. — 214. *flammas* Mentel. pr. a m. pr. et Parrhas.

gari modo loquendi effunduntur undæ in tellurem : unde per hypallagen dictum putavit Servius et alii. Sed constituenda est notio τοῦ *effundat* ex altero *solvat*. Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis major diluat et effundat in mare : tanquam glebam illam, βῶλον ὑγράν, Medeæ apud Pindarum Pyth. IV, 67 seq. *cælum in Tartara solvi*, h. e. resolutum cum Tartaro misceri. Ad 206.... 211 vix necesse ut moneamus, hæc ex Iliad. α, 234 seqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia est imitatio lib. III, 707 seqq. — 208. *quum semel* ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν (h. stirpem, unde recisum fuit) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. *matrem*, de terra, ut sup. XI, 71 *Non jam mater alit tellus*. Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est hæc Pindari arbos ἑὸν ἐρημώσαισα χῶρον. — 210. Ære ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationis in hoc : ut hoc sceptrum, hæc hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc fœdere recedam. Aliter res se habet apud Homerum; ubi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achivis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum esse repullulaturum. Utrique poetæ injuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. — 213. 214. *rite sacratas* cf. sup. ad v. 172.... 174. *In flammam jugulant*, ut sæpe jam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum,

Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.
Adjuvat, incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso, lumine, Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda,

215. *cumulantque altaria donis* repetitum ex lib. XI, 50 Vratisl. Tamen et alterum occurrebat jam sopra VIII, 284. — 216. *Rutulisque* aliqoot Pier. — 217. *Miscentur* Zulich. a m. pr. — 218. *ut propius cernunt, non viribus æquis.* Servius: eos congressuros esse, subaudit. Burmannus: *ut cernunt* scilicet adstare Æneam, et Turnum non esse æquis viribus. Simplicissimum erat sopplere ὄντας: *ut propius cernunt* eos, quod erant, *haud viribus æquis* ἐπειδὴ ὁρῶσιν αὐτοὺς (ὄντας) οὐκ ἰσομάχους, ἰσοσθενεῖς. Aut, servata verborum junctura: *ut propius cernunt* pugnam, quæ futura erat *haud viribus æquis.* Hunc in modum bene exponitur locus. Alioqui ultiioa adsuta putem versu imperfecto relicto: *Tum magis, ut propius cernunt.* Et hoc amplexus est Brunckius. Jo. Schraderus corrigit *haud viribus æquos* e v. 230. nec male. — 219. *ingressu* Oblongus Pierii, cum Donato, Gudian. et tres alii Burmanni, qoi recte defendit *incessum* adversus Pierium, qui alterum malebat. Nam *incessus* de quocunque modo incedeodi dicitur, non modo de illo regio, et ad majestatem comparato: et *ingressu tacito progressus* injucundum foret. *incensu* duo ap. Burm. *incessu tardo* conj. Jo. Schrader. *progressus ad aram* duo Moret. et Zulich. cum Goth. sec. — 221. *Tabentesque* recte receptum: sed a quo primum factum ignoro. Paullum Manutiom esse puto. Vett. edd., etiam Ald. tert., *Pubentesque* legunt, quod et Rom. et Medic., hic tamen, quantum intelligo, in litura; cum his Erf. Sunt tamen codices Pierii et Heinsii, qui *Tabentes* exhibent: adde Goth. tert. *Pallentesque* Bigot. *Rubentesque* Exc. Burmanni, qoi conj. *Labentes* fuisse. *Tabescentes* Reg. *juvenali* cum melioribus scripsit Heins., pro vulgari: *juvenili.* *in* deest Sprot. *languor,* vel *torpor* malebat Jo. Schrader., scilicet quia *in corpore* præcessit: pro *ore.* — 222. *simul* ut pars libb. Heins. et Burmann. *increbrescere* et hic ubique: v. ad Ge. I, 359.

pro in *flammas* projiciunt jugulatas. — 215. *cumulantque oneratis,* cumulate imponunt aris: eadem sup. VIII, 284. *viscera* sunt exta, quorum primitias (ἀπαρχὰς) lanci impositas ad aram allatas in flammam immittebant cremandas: non vero, ut lancibus super flammis tanquam coquenda exta apposuerint. Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.* conf. Dionys. Halic. VII, 72 extr

216. Comparare solent Iliad. α, 215 sqq. — 218. *ut propius cernunt* scilicet pugnam, *non viribus æquis* ineundam. conf. Var. Lect. — 219. *Adjuvat*, facit, ut ita iis videretur; auget metum. — 222 seqq. Scilicet sic apud Homerum Iliad. δ, 86. Pandarus Minervæ mo-

In medias acies, formam adsimulata Camerti;
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
« Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt;
* Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.

225. *Per medias* Parrhas. *forma* sec. et tert. Rottend. cum eod. Thuan. apud Macrob. V, 15, minus bene. *assimulata* scribere jubet Diomedes, lib. I, pag. 362, monente Heinsio, non *assimilata*: argute magis quam vere; etsi usus alterum illud consecravit. *Camertis* Aldd. pr. et sec. Vratisl. et Leid. cum Gothan. sec. *Camerte* Mentel. pr. et tert. Moret. *Camertæ* ap. Priscianum et Macrob. l. c. legitur. — 227. *haud inscia* pr. Mentel. et pr. Menag. — 229. *cunctis pro talibus* Goth. pr., ut Aldd. sec. et tert. et hinc aliæ edd. cumque iis Cuningham. Vetustiores vero cum Ald. pr. *cuncti pro*, vitiose. *pro cunctis* codd. vett. ap. Pier. et Heins., itaque hic recepit, etsi minus elegante verborum junctura. Jo. Schrader. tentabat: *proh! cunctis casibus.* — 230. *numerone hanc* Goth. pr. *an viribus æquis* aliquot Pier., tum Gud. a m. pr. Menag. pr. sec. Rottend. Moret. qu., quod commendat Heins. *æquæ* nonnulli ap. Pier. — 231. *hic troes* Parrhas. *hi sunt* Heinsius recepit e melioribus. Apud Pier. vetus liber: *En omnes hi Troes et Arcades hi sunt.* Vulgo lectum: *hic sunt.* Rom. *hinc sunt*, perperam scriptum; lib. Brunck. *adsunt*, quod non præferam. — 232. *Fatalesque manus* aliquot Pier. et Medic. cum aliis Heins. *Mortalesque* Montalb. pro div. lect. *Etruria mater* Ed. pr. Burm. Sed totum versum suspectum haberi necesse est: quem aliquis subjunxit, qui Etruscorum auxiliorum mentionem factam desiderabat. Certe sententia commoda expediri vix potest. — 233. *alternum* Bigot. *alternis* alter Menag. *vix alterni hostem* Leid.

nitu fœdus turbat. conf. supra V, 496. 497. — 228. Macrob. comparat e Furii Annal. X *Rumoresque serunt varios, et multa requirunt.* — 229. *pro cunctis talibus*; in laudem dictum ne dubita, vel propter vs. seq. pro his, pro omnibus his viris fortibus, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus æqui.* — 232. *Fatalis manus*: De Trojanis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias: propter copulam, quæ hoc ad Etruscos revocat; quos vel omnino epitheto hoc ornavit, ut sint agmen dirum, tetrum, exitiale; vel ut respexerit Æn. lib. VIII, 497 sqq.; ut quoque Cerdæ visum; etsi hoc molestum satis et longe petitum est; ut et illud, si fatis debitam manum intelligas, ut *fatis debitus Aruns* erat XI, 759. *infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 seqq. — 233. *Vix hostem*; breviter exposuit, quod Homerus ornatum de-

Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis. »
Talibus incensa est juvenum sententia dictis,
Jam magis atque magis; serpitque per agmina murmur:
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini.
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum cælo; quo non præsentius ullum

234. *equidem* alter Hamburg. — 235. *Succedens* Hugeo. *Succedit* Mentel. pr. *vivosque* Roman. *vivisque* Montalb. Burmannus videtur malle *vivûmque*. — 236. *admissa* Dorvill. et duo Gothan. — 237. *quis nunc* conj. Heins. *læti* Vratisl. *leti* Zulich. *lentis consedimus armis* Gudian. a pr. m., quod minime esse contemnendum judicabat Heins. Bonum factum, quod non recepit! etsi etiam Medic. a m. pr. *armis*. Præstat haud dubie *lenti* et *arvis*, quod quemque suus sensus docebit. *considimus* Gud. a m. sec. et aliquot alii Heins. — 238. *accensa* aliquot Pier. Heins. et Goth. tert. — 239. *Tum magis* Gud. *Tunc* Zulich. — 240. *mutari* Zulich. Totus versus aberat a Goth. pr. Quod ad interpunctionem attinet, nescio an melius distinguatur : *Ipsi.... ipsique Latini, Qui.... sperabant, nunc arma volunt*. — 241. *Quisquis jam* Parrhas. *Et sibi jam* sec. Rottend. *cui jam* Leid. — 242. *nunc jam arma* alter Hamb. — 243. et aberat Ven. — 245. *præstantius* vulgo lectum; nisi quod jam Ge. Fabricius emendavit *præsentius*: unde in edd. Pulmann., sicque libri Pierii et Heinsii præstantiores. Etiam Servius: *præderat* Iliad. β, 123.... 130. — 234. Augusta rei species: *superos, quorum se devovet aris*; sententia tamen obscurior: *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is, qui aut sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet, adeoque pro aris: ut sup. XI, 440 *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo*: vobis tuendis, pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Erit igitur *aris deorum* absolute, pro *in aris*, ad aras; devovet ille se, vitam suam, morti, pro Latinis, fœdere facto ad aras deorum: ra omni in majus aucta. — 235. *vivusque per ora feretur*, ad notum illud Ennianum : *volito vivus per ora virum*; feretur sermonibus. — 238. *juvenum sententia*, ut γνώμη, pro animo. — 241. Comparant Iutpp. Iliad. β, 453. γ, 112.

244 seq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Iliad. μ, 200 sqq., expressum a Cicerone in Mario : v. de Div. I, 47; et ϑ, 247 sqq., cum altero Odyss. ε, 160, ut tamen accommodatum illud sit ad eventum præsentem. — 245. *præsentius*; h. non aliud tam clarum et manifestum unquam visum fue-

Turbavit mentis Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
Litoreas agitabat avis, turbamque sonantem
Agminis aligeri; subito quum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
Adrexere animos Itali, cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam; mirabile visu;
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt; donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,

sentius, efficatius. Intellige ostentum clarum, manifestum, ἐναργὲς, quo deorum voluntas tam manifesta fit, ut dubitari de ea nequeat. — 246. *Italis* Montalb. *montes Italos*, interpolate. Ornate expressit poeta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis visum erat: seu clarissimum quod unquam viderant. Nec emphasis quærenda est in *mentes Italas*. — 247. *Jamque* alter Hamb. et Hugen. *rubea* Vratisl. *fulvus rubra* Medic. *fulvos* Gud., quod idem in plerisque invenerat Pierius, et Heinsius adeo receperat. *fulvis* Parrhas. *in æthra*: alias, ab æthra; ab æthere. conf. sup. Var. Lect. ad V, 254. Vocem *æthram* jam Ennius usurpaverat, Macrobio observante lib. VI, 4, pag. 597; addit *et Ilus in Teuthrante*: leg. *Atilius*. — 248. *Litoreasque* Leid. et Reg. *agitavit* sec. Rottend. *turbamque sequentem* Exc. Burm. — 249. *collapsus* Parrhas. — 251. *Erexere* Gud. tert., male: Nam attenduntur h. l. animi. *junctæque* Zulich. a m. pr. — 252. *miserabile* aliquot Pier. — 253. *pinnis* aliquot ap. Burm. et hic, ut semper alias. — 254. *donec convictus* Bigot. et Dorvill. *et ipse* aliquot Burm. cum Erf. *ab ipso* Sprot. — 255. *deficeret* aliquot Pier., quod pedestrem efficeret orationem. *deficere* in ea latere conj. Heinsius. — 256. *P. fluvium* tert. Rottend., mox *que* abest Medic. et tribus aliis. — 257. *nutu*, pro *Rutuli*, Parrhas.

rat a Latinis. vid. Var. Lect. *monstro*, h. l. ostento, augurio ipso. — 248. Fuere cygni, ut ex seqq. patet: hos, quam ornate designavit! *litoreæ aves*, pro flumineis, palustribus. *improbus* h. l. audax v. sup. XI, 767 et al. — 252. *Convertunt clamore fugam*; redeunt cum clamore, ait Servius, quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilæ adventu cygnis: ut sit pro, convertunt se a fuga. Nec improbo: nisi malis *fugam* de volatu simpliciter accipere; sic *convertimus iter*, non modo, quod mutamus, ut sup. V, 581, sed etiam simpliciter, ut sit dirigere, intendere, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam persequuntur. *Penitus*; in interiora nubium. Vide infra v. 263.

257. *salutant*; venerantur, ut bene Servius, cum acclamatione omen accipiunt. — 258. *Expe-*

« Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi;
Adcipio, adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
Conripite, o miseri, quos inprobus advena bello
Territat, invalidas ut avis; et litora vestra
Vi populat; petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit: vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum. »
Dixit, et adversos telum contorsit in hostis
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat: simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat

259. *Hoc erat in votis* Oudart. et Zulieb. a m. pr. — 260. *sine me duce* Goth. tert. — 261. o *Rutuli* edd. vett. et vulgg., etiam codd. plerique sic, vel o *Rutili*. Verum *o miseri* reposuit Heins. ex auctoritate Romani, Medic. et aliorum, etiam Donati. o *famuli* alter Hamb. — 262. *invalidas, ut a*. Ed. pr. Burm. *et l. nostra* vett. edd., donec in Ald. tert. *vestra* apparuit, quod codd. Pier. et Heins. firmant. — 263. *Ne pop*. Parrhas. *Petat* alter Hamb. — 264. *unanimes* Medic. et alii ingrato sono. *unanimis* edidit Cuningham. *densete* Rom. cum parte Heinsii librorum, qui et receperat, tanquam exquisitius verbum. Defenderat quoque olim Brissonius apud Guellium. Sed jam Pierius monuerat, *densate* esse numerosius. Recte itaque revocavit hoc Burm. Firmat quoque Medic. cum aliis. — 265. *nobis* Ed. pr. Burm. cum cod. Coll. Jesu reposuitque Wakefield; placet, inquit, ob varietatem atque efficaciam. — 266. *adversus* Leid. et Reg. *telumque intorsit* sec. Mentel. *conjecit* aliquot ap. Pier. — 267. *Præcurrens* Leid. et Exe. Burm. *Percurrens* Zulich. a m. pr. *Protorrens* Montalb. *et aras* Dorvill. a m. pr. — 268. *Simul hæc* Ven. *Simul hoc ingens et clamor* Zulich., unde Heins. conj. *it clamor*. in Oudart. aberat *Simul hoc*. Sed est: *simul hoc* factum, *simulque* factus *clamor*.

diunt, ad arma capienda, *manus*, quas, utpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant. Servius eo refert, ut dimicare se velle significent: Cerda cum Guellio, ut manus ad cælum extollant. Videtur naturalis hominum motus, qui sponte fit, quum re inopinata vehementer percellimur, ut ad agendam et suscipiendam rem nos accingamus, exprimi. — 260. pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium per se ambiguum, et in utramque partem varie interpretandum, in eum sensum interpretari, ut aquilam de Ænea, cygnum de Turno, accipiat. — 268. *Certa;* directo. *Simul hoc, simul*, variat id, quod alias est simul *simulque*, *ἅμα τε καί*. Sæpe jam vidimus. conf. Serv. — 269. *cuneos* e theatro petitos ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit. * Malim sic dictos ab agminum figura. V. infra v. 575.

270. *Hasta.... transadigit unum*

Una tot Arcadio conjunx Tyrrhena Gylippo;
Horum unum, ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, adcensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant

272. Male scriptum *Gilippo*. Toties occurrit Γύλιππος, notissimum nomen ex Thucydide et aliis, ut mirer non emendatum ab Heinsio, quum præstantiores libri etiam Rom., adstipulentur. *Gylipso*, *Gylyppo*, aberrationes. — 273. *ad mediam alvum* tres Moret. unus Hamb. Leid. et Scheffer. cum Goth. tert., per se non male; nisi forte nata lectio ex vitio, quale in Medic. a pr. m. est, *ad mediam*. Sed in hoc diversitas lectionis est, quam ab Heinsio, qui codicem tam diligenter enotaverat, et ab aliis non animadversam mireris: *sutilis auro Balteus*, ut ex aureis lamellis, seu catenulis esset compactus; ita *teritur* referendum ad fibulæ morsum, qui ipse verbum illud explicat. Nunc avide hoc amplexus est Wakefield. *in mediam alvum* Zulich. a. m. pr. *ad medium alvum* Hamburg. sec. et Esc. Burmann. *futilis* Goth. tert. — 275. *Egregia forma* pr. Moret. *juvenum* Rom. *præstantibus* vel *fulgentibus* codex Kœl. — 276. *Transadiit* Parrhas. vid. inf. 508. *effundit* meliorum codicum omnium consensu recepit Heins., pro vulgari *extendit*, quod Mentel. pr. Dorvill. et Goth. pr. retinent. *effudit* Zulich. *infundit* Bigot. *et fulva effundit* Ed. pr. Burm. — 278. *gladium* Hugen. *gl. stringunt, manibus pars* distinguunt duo Codd. ap. Burm. — 280. *Hinc depressi* ed. pr.

costas. — 273. 274. secundum exemplum in Iliad. δ, 132 ἴθυνεν, ὅθι ζωστῆρος ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ διπλόας ἤντετο θώρηξ, ἐν δ' ἔπεσε ζωστῆρι ἀραρότι πικρὸς ὀϊστός. Hinc duxit poeta balteum fibula adstrictum, *in medio corpore*, in *alvo*: balteus est *sutilis*, seu laneus, seu coriaceus, forte tamen æreis laminis munitus. *laterum juncturas* ipsum balteum dicere vix potuit; non enim is jungit latera; saltem jungitur lateri. Igitur *laterum juncturas* aliter vix accipere licet, quam ut sint *latera*, h. oræ baltei, ζωστῆρας ὀχῆας, quas *fibula mordet*, colligit, jungit: hincque ornate *juncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur. *balteus* ita *teritur*, adstrictu fibulæ, in alvo. Alii malunt teri balteum *alvo*, quam attingit. Cerda imitationem ex Silio notavit, lib. VII, 624 seq. *qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu*, *Accepit lateri.... ferrum*.

277 sqq. Prælio jam pedestri et equestri justo descripto, restabat poetæ, ut tumultuariam pugnam describeret. Hoc in h. l. fecit, qui sequitur. Compareut studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum, Ovid. Met. XII, 210 sqq. — 280. *inundant* campum, felix voc. ad copiam declarandam;

Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro :
Diripuere aras; it toto turbida cælo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt : fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo : ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris

Burm. — 281. *Agillini*, *Agilleni*, *Agilini*, aberrat., ut sup. VIII, 479. — 282. *amor omnis* Dorvill. Goth. pr. — 283. *et* pro *it*, Menag. et Gud. a m. pr. — 284. *irruit i.* Montalb. — 285. *F. ille* pr. Hamb. — 286. *infectos* sec. Rottend. *infesto* Zulich. et pr. Menag. — 287. *et c. s.* Medic. — 288. *aut strict. ens.* Gud. a m. pr. cum Lutatio et Serv. ap. Burmann. *adstant* Leid. et Medic. (a m. sec.) — 289. *que* aberat Dorvill. *ferentem* sec. Rotteod. *regentem* Ed. P. Dan. et Goth. pr. — 290. *Aulestem* al. *avidum* olim lectum ap. Serv. *ausum conf. f.* Parrhas. — 291. *Averso* Medic. *proteret*, vitiose codd. et edd. vett. *prosternit* ed. Mediol. *ille recumbens* Parrhas. — 292. *misere* Ed. Ven. Burm. *appositis* Bigot. et Zulich. *obvolvitur* pr. Moret., quod illustravit Heins., et videtur esse elegaotius. *volvitur* sec. et tert. Moret. Bigot. Dorvill. Parrhas. cum ed. Ven. Burm.

Agyllini, conf. sup. VIII, 478 sqq. *pictis Arcades armis :* ad diversorum metallorum mixtionem retuli sup. lib. X, 181 *versicoloribus armis*. Nisi poeta simpliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit : quæ tamen *picta* quidem, sed non *versicoloria* possunt dici *arma*. Ad 284 Macrob. VI, 1, pag. 578. laudat ex Ennii Ann. lib. VIII *Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.*

286. *Pulsatos deos*, gravius verbum posuit, quod αἰκίζεσθαι Græcis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut fœderibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur : quippe quæ h. l. attulit Latinus et secum revehit. — 287. *Infrenant currus*, ut ἅρματα, pro equis jugalibus. cf. I Ge. 514 et al., ut contra Homer. ἵπποι pro curru. *Subjiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano. cf. Ecl. X, 74. Ge. II, 19. III, 241. IV, 385. — 289. *regis insigne*, diadema *Serv.* Potuit regem edere Aulesten, quia singulæ civitates suos habebant magistratus, *Lartes* dictos, seu reges. Fuit ille inter Æneæ auxilia.

290. *confundere fœdus* ex Homerico συγχέειν ὅρκια pro turbare. Jam supra lib. V, 496, ubi vide. — 291. *proterret* elegans et efficax verbum, ut bene Burm. monuit :

In caput, inque humeros: at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
« Hoc habet; hæc melior magnis data victima divis. »
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
Conripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis; olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
Cæsariem læva turbati conripit hostis,
Inpressoque genu nitens terræ adplicat ipsum;
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,

293. *atque humeros* Parrhas. et Goth. tert. *inque humeris* pr. Mentel. *ac f.* edd. vett. *avolat* alter Hamb. — 296. *Hoc habe*, male ed. Catrœana. *datur hostia* Oudart. — 297. *cadentia* pars codd. ap. Burm. cum Goth. sec. — 298. *Corynæus* Heins. e melioribus: et nomen hoc passim alibi obvium ex Κορύνη: sup. VI, 228. IX, 571, etsi is *Corynæus* diversus ab hoc est: quod perperam reprehenditur ap. Macrob. Male vulgo et h. l. *Chorinæus*, et alii *Chorineus*, *Corinæus*. — 299. *Ebyso* Rom. Medic. et ap. Nonium. *Hebeso* Zulich. *Alvulo* Bigot. *Eubuso* Dorvill. — 300. *Olli* e Medic. Heins. pro vulg. *Illi*. *relusit* Dorvill. *refluxit* Bigot. — 301. *ille* pr. Hamb. *locutus* Parrhas. — 303. *Impressosque* Dorvill. *impressuque* Goth. sec. — 304. *Podarilius* Medic. *Polidarius* multi. *Polidorius* Parrhas. et Goth. tert. — 305. *in prima a.* aliquot ap. Burm. *que* si abesset, comtior exiret junctura verborum. *primamque*

pro, proturbat: irruit in eum. — 293. in sinciput et tergum: *ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους* Iliad. ε, 586. — 294. *telum trabale*, magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Serv. — 296. *Hoc habet;* sollenne verbum de accepto vulnere, Nota res: illustrat Cerda. *hæc melior* fere, ut lib. V, 482 *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*

300. 301. Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed de vulneribus et ferendum hoc est, et alibi factum jam vidimus, ut varia, interdum satis mira et prodigiosa vulnera, narrentur. — 300. *Occupat:* cum adjuncto accipiendum: occupando ferit: *φθάσας πλήξας*. Valerii Fl. III, 160 imitationem notavit Burm. *Occupat os barbamque viri, clavamque superne Intonat.* — 303. videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii cupiis (saltem barbam more Etrusco alebat 300. 301; secus Trojani), fugisse: tum alter, Corynæus, qui e Trojanis fuisse putandus, a tergo comam corripit, et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratumque cædit. At Alsus Rutulus, vss. 306. 307, ex fuga conversus, Podalirii, Trojani, os securi elata

Ense sequens nudo superinminet : ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, et sparso latę rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat :
« Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges; mihi jus concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus; ego fœdera faxo
Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra. »
Has inter voces, media inter talia verba,

aciem Oudart. et Dorvill. — 306. *supereminet* Goth. pr. et tert. cum vett. edd. — 308. *Dissicit* multi, etiam vett. edd., ut et alibi; idque recepit Cuningham. cumque eo Wakef. tanquam antiquum voc. *dissicere*, dissecare. *Discidit* Rom. *Dissicat* Leid. *Dissidit* Exc. Burmann. *arva* Leid. a m. sec., sed vid. Cerdam. τεύχεα βεβρεγμένα. *cerebro* codd. Ge. Fabricii, et aliquot Heins. et Burm., idque recepit Cuningham. conf. sup. V, 413, IX, 9, 753. — 310. *conduntur* duo Rottend. *mortem* Dorvill. et Goth. tert. cum aliis apud Pier. — 311. *inertem* Medic. (a m. pr.), perpetua varietate. — 313. *quove* Rom., aliquot ap. Pier. cum Ed. pr. Burm. Ven. *quænam* Sprot. *quæ ista* alter Hamb. *recens* aliquot Pier. Sprot. et pr. Hamburg. cum Goth. sec. *repit disc. surgens* Zulich. — 314. *nam f.* Sprot. *sic tum jam f.* Rom. — 315. *mihi sit* alter Menag. — 316. *atque* aberat aliquot Pier. et a m. pr. Sprot. *metuus* Rom. et Ed. pr. Burm., antique. conf. sup. 61, ubi *casuus*, Leid. *manus*. — 317. *debent hæc jam mihi sacra* edidit Cuningham. et Brouck., sicque Rom. et scripti Heins. Parrhas. et Goth. sec., et sine *hæc* Reg. *Turnumque hæc debent jam mihi sacra*, Menag. pr., at alter *Turnum*

ferit. — 307. Comparant simile vulnus Iliad. δ, 460. 461. Iliad. υ, 611 sqq. π, 502. — 309. 310. Jam sup. X, 745. 746. Homerica confer in locis modo laudatis.

312. *Nudato capite.* In caussis rei argutantur Intpp. Præstat saltem Servii ratio : scilicet deposita galea, ut posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non impositam capiti, nisi ultimo loco, et re jam ad discrimen adducta; in negotiis vitæ communibus, incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, ut h. l. *manum inermem*. — 316. 317. Nolite timere pro me : ego firmabo, ratum faciam fœdus, pugna cum Turno ineunda ex fœderis conditionibus, sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achivos et Trojanos turbatæ morem hæc esse adumbrata, jam monitum est; sed pleraque docte variata.

Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Adtulerit: pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Æneæ jactavit volnere quisquam.
Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentis

debent hæc ultima sacra. — 319. *est* deest Parrhas. et binis Goth. — 320. *adacta est* Ed. Ven. Burmann. *missa* Dorvill. in marg. — 321. *tantum* Reg. *casusne deusne* Heins. e libb. restituit pro vulgari *ve ve*. — 322. *ingentis gloria facti* tert. Rottend. *fati* Goth. tert. — 325. *ardet:* Zulich. a m. sec. *instat*. — 326. *superbo* Dorvill. in marg. *superbos* Goth. alter. — 327. *in curru* tres Goth. — 328. *f. pectora* sec. Moret. — 329. *cursu* apud Diomedem, sed frustra, notante Heinsio. — 330. *Protrahit* ed. pr. Burm. *et r.* Rom. *fulgentibus* Goth. pr. — 332. *Sanguineos*

— 319. *alis adlapsa* jungendum, h. advolavit. Docet alter locus sup. lib. IX, 578. *alis allapsa sagitta, Et lævo infixa est lateri manus.* — 320. *pulsa*, inf. 856 *impulsa*, pro, emissa: sagitta impellitur nervo, cornu, manu. *quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno. — 322. *Pressa*, suppressa, ut Servius. — 323. Oblique hoc ipso amplificat Æneæ laudem ac virtutem. — 324. Nunc recedente Ænea Turnus conscenso curru redintegrat pugnam, multis virtutis editis speciminibus. — 326. *superbus*, nunc pro, animosus, audax; et *molitur* poetæ simpl. pro movet, adeoque tractat, regit. — 330. *hastas raptas*, simpl. correptas, arreptas. Sic sæpe. Curru vectus non poterat hastas e vulneribus eductas et raptas jacere.

331 seq. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate, et gravitate non minus insignem; Iliad. ν, 298 sqq. Adde Iliad. υ, 208 seq. Aliter expressit locum Silius apud Cerdam (lib. I, 433 sqq.). Marti sedes proprie assignata Thracia: ergo h. l. in ripis Hebri. *Sanguineus;* gaudens sanguine, *αἱμοχαρής*. Ita Servius: qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, *αἱματόεις*. *concitus*, concitate, *clipeo increpat*, docte, pro clipeum movet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit, cli-

Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,
Hunc congressus et hunc; illum eminus: eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse

Goth. sec., sed *equos* nimis retractum est. *Sanguineum* Heins. conj., ingeniose. Sed nihil est quod in recepta reprehendas, *concitus* est pro adverbio, concitate. *intonat.* Rom. Medic., adeoque veterrimi, tum Montalb. Vratisl., nec deterius illud, ut facile feram id præferri a Wakef. doctius tamen alterum. Vide ad VIII, 527. *increpit atque f.* Leid. et Goth. tert. *frementis* Medic. a m. pr., quod quorsum exemplis congestis commendet Heinsius non facile dixeris; nam *equos frementes* dici posse nemo neget: sed in lapsu calami, eoque ab ipso librario forte damnato, operam consumere piget. — 333. *emittit*, quod damnat Heins., ex editt. Pulmann. et Dan. Heinsii est. Nam in aliis ubique, quantum video, *immittit* legitur. — 334. *Gemit excita* Gud. pro var. lect., forte ex lib. VII, 722, et sic Ed. pr. Burm. *pulsa* Reg. et edd. vett. Ven. 1484. 1486. — 335. *Tarcha* eædem edd. *Thraica* Rom. *atra ora* Rom., male. *Form. aura* male olim conj. apud Guell. et Cerdam. Burmannus laudat Markland. ad Stat. II Silv. 1, 215. — 336. *insidiæque dei* male jungit Servius. — 337. *acer* a m. pr. Mentel. pr. — 338. *miserabile* Ge. Fabric. et alii parenthesi includunt. Sed jam Servius exposuit: *miserabiliter insultans.* — 339. *sparsit rora ungula* ed. Pontani Macrob. Saturn. V, 12. vid. Heins. — 341. Varietatem lectionis, seu potius aberrationem, in nominibus hic et mox vs. 343 videat, qui volet, apud Pier. Heins. et Burm. Nomina satis constituta sunt per se: Σθένελος, Θάμυρις, Φόλος, Ἴμβρασος. — 342. *ambo* Heins. cum Medic. et al., pro vulg. *ambos.* — 343. Vid. ad v. 341. De *Laden* forte dubitari potest. Alii *Laben*, *Hyadem*, *Iadem*, *Iaden*, *Caden*, *Eladen*, *Raden*, *Icidem*. Sed Λάδης, nihil habet, quod repugnet. Ladonem supra quoque vidimus; et nota Lade insula, Mileto prætenta.

peum facit crepare. Nam diversum est, clipeum pulsare hasta: Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *Bello movens*, simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici obvia res est), Ira, Insidiæ. Variavit et ornavit comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Iliad. δ, 440. Hesiod. Scut. 195.

337....340. Talis rerum species sæpe ab Homero oculis objicitur: v. Iliad. λ, 531. 534.... 536. υ, 498 seq. — 342. *congressus* cum illo, cominus. συνάψας τὰς χεῖρας.

Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis;
Nomine avum referens, animo manibusque parentem :
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus;
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Adfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
Ante levi jaculo longum per inane secutus;

344. *Lyciæ* pr. Moret., non male. *Lycia*, in Lycia. *ornaverat* Heinsius maluit ex Medic. et aliis; sicque jam Ald. tert. Vulgo, quæ perpetua est diversitas, *oneraverat* : quod pari jure defendi possit. — 345. *manus* Zulich. *manu* Leid. *equis* aliquot Pier. *præv. gentes* tres Burmann. — 346. *Eumenes*, *Eumenides*, *Eumeneus*, aberratur. *Eumeles* Gud. Est Ἐυμήδης. — 347. *Antiqua* Goth. tert. *belli* Zulich. *doloris* Reg. — 348. *Nomen avi* Oudart. *avom* lib. Pier. *animo moribusque* Ed. pr. Burm. — 349. *spoliator* Ed. pr. Burm. — 350. *currum* Ed. Mediol. (et aliæ vett. edd.), tum Goth. pr. Servii inepta ad h. l. est nota. — 352. *Defecit pretio* Goth. tert. *neque equis* Cuningham. e MS. Bersm. *assultat* Zulich. a m. pr. *Achilles* Medic., unde Heins. conj. *Achillei*. — 353. *et* c. alter Mentel. *in* c. alter Menag. *e campo sec.* Moret. *prospexit* Heins. reposuit e Rom. Medic. et Gud. Idem tamen jam vett. edd. Venetæ nostræ omnes exhibent : pri-

345. ut seu pedites, seu ex equo pugnarent.

346 seqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornavit, tanquam avo Eumede et patre Dolone natum : cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσι, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poetæ, inprimis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur, Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16, nec placet Cerdæ commentum, qui *animum manusque* ad ignaviam trahit. Multo minus inter ea referam, quæ Maro superstes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon adeo ignavus homo videri debet. *Antiqui* pro nobilis et magni. Serv. — 352. *nec equis adspirat Achillis* mutato tempore, pro *adspiravit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*; ut jam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equus sibi pro mercede explorationis pactus erat : nec tum ille amplius adspiravit ad Achillis equos. conf. vss. l. c. Iliad. κ, 401. 402. — 354. Per longum spatium jaculo insequutus (ut recte Servius) e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille

Sistit equos bijugis, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Inpresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit jugulo; atque hæc insuper addit:
« En, agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt. »
Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ quum spiritus alto

mum *conspexit* apparet io edd. Ald. — 355. *curru desilit* olto Goth. tert., ad aurem plenma et auavius: Alterum tameo proountiatinne adjovaodum. — 356. *Semanimi* Rom. *Semianimo* Goth. pr., ut alibi quoque. *elapsoque* Serv. magoa codd. pars ap. Heioa. eum Goth. pr. et tert., et oon modo Mediol. sed vett. edd. nostræ omnea, uaque ad Ald. pr., in qua *lapsoque*. — 357. *Expresso* Medic. a m. pr. *dextræ* inde ab Ald. tert. editum firmavit Heioa. e eodd. pro vulgari, *dextra*. — 358. *tingunt* Commel. e Palat. edidit et firmavit Heina. e libb. suis et Pier. pro *tinxit*; tum *jaculo* vitium ed. Dao. Heinaii. Dixit poeta exquisite *tingere jugulo*, h. sanguioe juguli, vel immittere, demergere io jugulum, ut Serv. *hæc* nonuullis excidit. — 361. *condant* Vratial. et ed. pr. Borm., minus belle. — 362. *Asbuten* primum emeodavit Naugerina: ai reete video. Antea leetum *Buten*, vel *Butem*. Io Medic. *Asbyten*: in aliis: *Asbiten*, *Hasbiten*, *Hasbuten*, *Albuten*, *Hasputin*, *Astuben*, *Asontem*. Sed *Asbytes* jam vindicatum nomen ab Heinsio et Drakenb. apud Silium II, 58. — 363. Vitia librariorum io nominibus scribeodia vide apud Burmanu. Sunt ex ratione linguæ Χλωρέα τι *Σύβαριν τι Δάρητά τι Θερσίλοχόν τι*. Tum mox Θυμοίτης. Pro *Sybarim* sunt qoi habeant *Fabarim*, quod arridere potest: sed io Trojanorum partibus nulli erant populi, qui Fabario in Sabinis accolerent. conf. sup. VII, 715. — 365. *Ædonii* Ald. pr., emendatum *Edoni* jam in aee. *Edonii* fere omnes Pier. et alii apud Heina. et Burmann. Male: nam 'Ηδωνοὺς esse satis conatat. v. Bentl. ad Horat. III Od. 25, 9, et Intpp. ad Theocr. VII, 111. Editum quoque *Edoni* jam io vett. edd. et defeosum in Servianis adversus Donatum: etsi ibi mons Thraciæ *Edon* obscura fide editur, quum

semianimis lapsusque: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu gladium illius manu extorquet, quo eum jugulet. — 355. Desilit Turnus curru, ut sæpe pugnantes de curribus eominus congressuri, v. c. Iliad. γ, 29. inf. v. 681. — 358. *tingit* ensem *jugulo*, immittit alte iu jugulum, ut sanguine tingatur. — 360. Amara irrisio; *metire* agros corpore, quos novis colonis Trojani metiri et assignare volebant.

365. Velut boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Trojanos agit. *Edonus* boreas, Thracius. cf. Var. Lect. Incumbunt autem aquilones mari Ægæo inprimis graviter, sunt enim hi etesiæ, de quibus v. Exc. II, ad Æn. III p. 451.

Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Qua venti incubuere; fugam dant nubila cælo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies; fert inpetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem;
Objecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem

de populo Thraciæ Edonis tantum constet: unde nunc *Edonus Boreas*, pro Edonicus, Thraeicus. — 366. *Insonat.* Etiam hic, quod facile expectares, intulit Wakefield *Intonat* ut ceteris fere locis. Placent enim τὰ τραχυκάτερα, etsi in epico poeta. — 369. *conversaque.... acie* pr. Moret. *ipse* a m. pr. Zulich., et *illum* a m. sec. et Goth. sec. — 370. Ne quis conjectet, *adverso cursu*; nam *curru* eodem significatu doctius. *quatit arva* Goth. tert. — 371. *animoque* Oudart. *furentem* pr. Hamb. — 372. *Objicit ad currum sese* pr. Moret. *O. sese currui* Bigot., ex interpretamento: vulgari forma poeticæ substituta. — 373. *contorsit*, quod Pier. laudat, Aldd. et hinc aliæ habent, usque ad Commelin., a quo e Palat. *detorsit* legitur: in quod libri consentiunt, nisi quod Goth. sec. *commovit.* — 374. *Dum pendet trahiturq.* pr. Moret. Tum *hic* Rom. *hinc* aliquot Heinsiani: quod esset, alia ex parte, ab alio, quam a Turno. conf. Notam nostram. *pendetque jugis hic* Rom. et aliquot Pier. et Mentel. pr. *alta* Montalb. *relictum* aliquot Pier. *retractum* pro div. lect. Scheffer. — 375. *trilicem* Bigot. ex supp. locis lib. III,

Adde Apollon. Arg. II, 527 seq. *fugam dant*, faciunt, ut jam alibi vidimus. — 369. *Conversæ*, seu versæ in fugam, seu turbatæ; ex κλονεῖσθαι. — 370. Poterat poeta vulgari more efferre: *fert impetus ipsum Adverso curru, et cristam quatit aura volantis.* Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis; cristam *volare adverso curru* absolute posuit, dum currus adversus ventum fertur. — 371. 372. Vero proximum est jungere: *spumantia frenis ora*, h. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variavit poeta, quod Æneid. IV, 135 dixerat: *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* — 374. 375. Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet jugis* ab equis, quos frenis apprehenderat, eumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter hæc *lancea consequitur retectum*, h. in loco corporis patenti nec clipeo tecto percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem* ibat, qui eum vulneraverat, qui adeo alius ac diversus ab Turno esse debuit. Tum equis ejus manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit. — 375. *bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus, seu ex lino, seu ex ære, (bracteolis, catenulis, squa-

Loricam, et summum degustat volnere corpus.
Ille tamen clipeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat;
Quum rota præcipitem et procursu concitus axis
Inpulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.
  Atque ea dum campis victor dat funera Turnus:
Interea Ænean Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato volnus, telique latebram

467. V, 259. VII, 639. — 378. *educto* aliquot Pier. et tres Burm., quod vulgare esset. *adducto* Parrhas., perperam *ducto a mucrone* alii apud Pier. cum Rom. *stricto* Donatus, tum Zulich. Goth. pr. et non modo Mediol. a Burmanno laudata, sed omnes nostræ vett. edd., usque ad Ald. pr., in qua primum *ducto* comparet. — 379. *Quum rota* Heins. e Medic. et aliis; adde Goth. sec. pro vulgato: *Quem*. — 380. *effundit* idem e melioribus suis et Pierianis: vulgo *effudit*. — 381. *summas.... oras* Goth. sec. — 382. *relinquit* Ven. et aliquot Pier. *arenæ* secundum plerosque Pierianos et complures suos recepit Heinsius, tanquam exquisitius (præiverat tamen et in hoc, ut in innumeris emendationibus Heinsianis, Commeliniana editio): vulgo: *arena*, quod Romanus tuetur. — 385. *Ascaniusque puer* Romanus, quod præfero. Accedunt ei Bigot. et Goth. sec. et Donatus. *comes* friget. — 389. *secet* Medic. a m. pr. *latebras* Medic. et alii Heins. cum Goth. sec.

mis (faciam; ut *trilicem* sup. Æn. III, 467. V, 259. ubi Not. — 376. *degustat*, ut bibere: sic jam γεύεσθαι pro stringere Iliad. υ, 258. φ, 60. 61; alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *rota et axis procursu concitus*, Turni puta. — 381. 382. De vulneris sede ac modo in ipsa cervicis vertebra illati; conf. supra XI, 691.... 693, et ibi Var. Lect.

383. Redit ad Æneam vulneratum, cujus curationem, ut *epicum* poetam decebat, *mirabili modo factam* exponit. — 386. nitentem (quoad) gressus alternos cuspide, ἔγχει ἐρειδόμενον, alternis, quum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto. — 387. *Sævit*. Bene, inquit Servius, viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur: ipse telum tractat, labefactat: fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia hæc ad nostros sensus accommodatiora, quam quæ de Glauco Homerus Iliad. π, 508 seqq., sed Homerica propiora sunt ad naturæ veritatem.

Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides; acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, lætus Apollo
Augurium, citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum, usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Æneas, magno juvenum et mærentis Iuli

et tert. — 391. *Jamque erat ante alios* Leid. *Phœbi* Exc. Burm. *delectus* Gud. Mox *Iapis* vulgata erat lectio. Sic codicum pars; ut tres Gothani. *Iapyx* Heinsius recepit vetustiorum utique codicum auctoritate. Rationi tamen in nominibus propriis plus tribnendum arbitror, et lapsus proclivis erat, quum *Iapyx* notior esset librariis. *Iapidis* nomen haud dubie accommodatius medico, quam Iapygis ex Apulia petitum: et facit auctoritatem Ausonius in epigrammate XIX, quod corrigere volebat Heinsius: *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt, Discendas artes nomina præveniunt.* Ludit poeta in etymo: sed ut Iapygem ex Ἰᾶσθαι deducat, multo minus alicui in animum veniat, quam si Iapidem audiat. Natus error ex *Iapix*, quod et vitiose scriptum apud Nonium et Macrobium legitur. *Iaspis* Edd. vett. apud Burmann. *Iapis* Venetæ et cett. nostræ. *Iapix* Ald. tert. cum aliis inde profectis; Paullus Manutius, Commelin. cum al. retinuere *Iapis*, hocque revocavi. — 393. *sua numina* Ed. pr. Burm. *mittit Apollo* pr. Hamburg — 394. Duplex hic lectio jam antiquitus codices insedit. *dedit* Aproniana fuit lectio, quam Medic., tum a m. pr. Gud., et a m. sec. Zulich. exhibebant: item Goth. tert. cum ed. Florent., teste Heinsio. Sed communis lectio est *dabat*, quam Servius tuetur, nec satis explicat. Nam conatus dandi intelligendus est: dare volebat. conf. Not. — 395. *deferret* quartus Moret., forte pro *differret* — 397. *multas artes* perpetuo errore pars codd. apud Burmano. *mutatas* Dorvill. conf. Exc. — 398. *fixus* Medic.

391. sqq. Iapis, Iasi filius, inducitor exemplo Machaonis vulnus Menelai sanantis Iliad. δ, 213. vid. Excurs ad h. l. — 394. *dabat*, dare volebat: nam Iapis, optione sibi a Phœbo data, prætulit et *maluit* medicam artem (quam, ut poeta, *usum* dixit) addiscere. ut *depositi proferret fata parentis*, ut patris sui jam conclamati mortem differret. Idem, sed diversa ratione, est *proferre vitam*, h. producere. Et quam ornate, et ad pietatem declarandam poteuter: maluit *mutas agitare inglorius artes. De mutis artibus*, de quibus tam varie statuerunt viri docti, v. Exc. IV, ad h. l.; scilicet non sunt artes, quæ silent, sed quæ silentur; et faciunt, ut ii, qui eas tractant, et ipsi sileantur; eoque obscuræ; unde *inglorius*. At in vita heroum artes augurandi, jaculandi et canendi claritatem dabant. — 398. *acerba*

Concursu, lacrimis inmobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est : jam pulvere cælum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis : it tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.

400. *Conv-rsu* quint. Moret. *lacrimisque* ante Heinsium, qui, libris suctoribus, copulam ejecit quam Romanus tuetur. *lacrimisque in mollibus* Gothan. pr. *reperto* Leid. et Exc. Burmann. *reporto* Roman. An : *Inde r.* — 401. *Pæonidum* Medic., non ineleganter, putem, pro Pæonidarum. Probat quoque Cuningham. Enimvero sic in legem metricam peccatur : Est Παιὰν ἄναξ, unde Παιώνιος, Παιωνίδης. conf. sup. VII, 769. var. lect., ibi *Pæoniis herbis* scribebamus *Pæonis* At h. l. hæremus. An Pæonjum trisyllabum? — 4n2. *hermis* a m. pr. Medic. *armis* Dorvill., sed *herbis* in marg. — 403. *trepida* e Mediceo laudatur. Sed a Fogginio *trepidat* expressum est. — 4n4. *prensantque* sec. Mnret. *pressat* aliquot Pier., inter quos Rnm. Montalb. *forfice* pr. Hamb. pro var. lect., et sic Romanus. cf. Pier. — 406. *At sævus* malim legi. Sicque Moret. sec. — 407. *est* abest Goth. tert. — 408. *subeuntque* e Pier. et suis codd. rescripsisse Heinsius videtur. *que* ab aliis abest : et, puto, melius.

fremit, ut supra *sævit* v. 387. — 400. *immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu;* egregie ad ἐνάργειας narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V, 367. — 401. *Pæonium*, Apollineum. vide ad Æn. VII, 769. — 402. *Multa*, multum, *manu trepidat;* novavit egregie : pro multa tentat, sed turbato animo, et cum trepidatione. Servius non male et ipse : « trepidanter facit. » — 405. Pro vulgari : Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat : frustra omnia experitur Iapis, nulla via res successum habet. — 406. *horror*, nunc pro caussa horrendi, terror. — 407. *malum* cum dilectu : est pugna, fuga, terror. *Jam pulvere cælum stare vident.* Aer pulvere plenus, et quasi condensatus potenter sic describitur a poetis. Exempla dant Cerda, alii. Præiverat Ennius : *stant pulvere campi;* pro vulgari, stat pulvis in campis, qui escenderat in aerem : quod est Homericum : ποσσὶ δ' ὑπένερθε κονίη ἵστατ' ἀειρομένη Iliad. Ψ, 365. 366. Non multo aliter Æn. VI, 300 *stant lumina flamma*, h. e. stant oculi ignei; et Horatianum : *Stat Soracte nive.* Nonnus voc. *stare* e Lucilio : *Interea stat sentibus pectus.*

Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo; non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem

411. *Tum* Goth. pr. — 412. *Dictamnon* malebat Cuningham. *Dictamum* vitiose passim scriptum *Dictamnum genetrix* omnes ubique codd. agnoscunt : Donatus tamen legit et exposuit : *Ipsa manu genetrix Dictæa carpsit ab Ida.* Lectionem hanc utique veram esse censendum est, quatenus a poeta id profectum esse credere licet, quod orationi poeticæ maxime convenit. Decebat poetam designare herbam et ornare : nomen vulgare apponere vix decebat. Ex *Dictæa*, epitheto Idæ, multo facilius Dictamnum assequi licebat. Ex Statii loco, qui Silv. I, 4, 102 *Dictamni florentis opem*, respectu hujus loci, dixit, vix quicquam conficias. *carpsit* plerique Pieriani, inter quos Romanus, et tres ap. Burmann. — 413. *flore comante* Ed. pr. Burmann. — 414. *capreis* duo Leid. *captis* a m. pr. Zulich. et Goth. tert. — 416. *Hanc* sec. Moret. — 417. *fusum* e

411 sqq. Lineæ loci forte ductæ in Iliad. π, 523. 527 sqq. de Glauco ab Apolline recreato. — 413. De *Dictamno* (Δίκταμνος et Δίκταμος a Dicte monte Cretæ, qui Idæ partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii. Inter *origana* retulit Linnæus. v. Exc. cit. *Pubera folia*, si per se consideras, sunt efflorescentia, exuberantia : nihil aliud. Servius folia adulta exponit. *Pubescentem vitem* varie tentat Salmas. Exerc. Plin. pag. 364, modo interpretando nigrescentem, modo viridantem, et sic porro. Est autem *pubescere* translatum a pubertate, adeoque flore ætatis, florem arborum, herbarum, solenni tamen aliqua ratione vitium, designat; modo omnino, ut h. l. et *pubentes herbæ* supra Georg. lib. III, 126; Æn. IV, 514: modo, ut in aliis locis, cum adjuncta notione exuberantiæ, sive maturitatis vel instantis vel expectandæ, ut Ge. II, 390 *Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.* Hoc nisi usu constante mihi constaret, pronior essem in sententiam virorum doctorum, qui censent, poetam respexisse lanuginem foliorum hujus herbæ : nam, sunt ea γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καί τινα ἐπίφυσιν habentia : secundum Dioscorid. l. c. Unum me hoc tenet, quod usum hunc loquendi nullo exemplo aperto declaratum vidi; ubique *pubere* et *pubescere* est florere, etiam in *genis* et *malis pubescentibus*; etsi in his re ipsa lanugo intelligenda est.

416. Qua igitur simpliciter usus dici poterat medicina lapis, hanc poeta a Venere allatam narrat; quæ succum expressum, ambrosia et panacea admixta, clam adstantibus, aquæ infundit, qua Iapis vulnus absterget ac fovet. Ornavit poeta singula, utpote in re mirabili : pro aqua *amnem*, pro vase *labrum splendens* ære, seu lebe-

Inficit, occulte medicans; spargitque salubris
Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea volnus lympha longævus Iapis
Ignorans; subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo volnere sanguis.
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
« Arma citi properate viro! quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos adcendit in hostem,
Non hæc humanis opibus, non arte magistra,
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat;
Major agit deus, atque opera ad majora remittit. »
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus, loricaque tergo est;

Pier. et suis Heins. est tuitus: idem vett. edd., etiam Aldd. et hinc vulgg. habent: quum in nonnullas alias ex Commelin. irrepserit *fuscum*; quod ex nostris nulla habet præter Ven. Scoti 1544 et Guell. D. *infusum* Leid. *labiis* Hugen. et a m. pr. Zulich. *pendentibus* aliquot Pier. — 418. *sparsitque* plures Pier., at *spargit* vett. edd., etiam Aldd. et hinc reliquæ quoque tuentur. Utrumque Priscianus agnoscit apud Heins. *salubris* idem firmat pro *salubres*. — 419. *sucos* Rom., ex more. — 421. *cessit* pro *fugit* sec. Rottend. duo Moret. Zolich. et Parrhas. — 422. *imo in v.* Rom. et alii Pier. et Heins. cum Burmann. *uno v.* duo Burm. et Goth. tert. — 423. *manu* Gud. et Moret. qu. — 424. *subiere* sec. Moret. *in corpora* Hugen. *in prælia* Sprot. — 425. *viri* aliquot Heins. et Burm. Eadem varietas supra occurrebat. — 426. *incendit* Hamb. alter. *in hostem* Heins. e libb. Vulgo: *in hostes. ad hostem* Goth. tert. — 428. *Neque Æneam* Hugen. et a m. pr. Medic. — 430. *avidus pugna* Mentel. pr. a m. pr. *surasque* pr. Hamburg. — 431. *hastaque* Hugen.

tem, pro miscere *inficere* ponit, et sic porro. — 419. *Ambrosiæ* succus, qua dii utuntur, pro unguento est, quod vulnus levat et lenit. *panacea*, πανάκεια, est inter fabulosos succos jam ap. Callim. in Apoll. 40. — 421. 422. Comparant Iliad. π, 528. 529. *Quippe*, pro utique, δὴ, ut alias *scilicet*. *rediere in pristina*, in pristinum, *vires*, restitutæ sunt.

425. Exclamationis repentinæ vim facile sentis. Egregium narrantis hoc artificium. — 428. *Proveniunt*, pro vulgari, fiunt, eveniunt. — 429. *agit*, non accipio cum Servio, Apollo facit hæc, nam id tenue; sed προτρέπει, mittit ad pactam pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. — 430. Mira festinatio etiam in Ænea, et præclare tempus præteritum: *incluserat*. — 432. *est habilis lateri*, ἀραρὼς, οὗ ἀραρὼς (ἐστιν,) ἥρμοστο, vel, ut

Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
« Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox quum matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector. »
  Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,

433. *c. c. hamis* Menag. pr. — 435. *veterumque* Leid. et Montalb. *juvenumque* alter Hamburg. — 436. *Non te* Ed. pr. Burmann. — 437. *magnum* Hugen. et Ed. pr. Burm. *prælia* aliquot Pier., tum Menag. pr. et Goth. tert. cum secundo. Sed *præmia* sunt victoriæ, ut in Notis dictum. Sup. *præmia pugnæ*, XI, 78. — 438. *Tum* et *adoleverat* Medic., sed a m. pr. *maturo* aliquot Pier. — 439. *exempla virorum* Goth. tert. — 440. *excitat* Goth. tert. *extulit* sec. — 441. *Hæc tibi*

Iliad. γ, 332. 333, thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ; sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori: *habilis hasta* supra fuit, quæ manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quæ membris commode respondet. — 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu; sententiæ gravitate, vi ac veritate, quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Iliad. ζ, 474 sqq., tum Ajacis ad Eurysacem apud Sophocl. 1647 sqq., unde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1 extr. *Virtute sis par, dispar fortunis patri*. Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit, quam par erat. — 435. *verum laborem*. Servius ait: « quem per me ipse « suscipio: non qui ex aliorum « virtute imperatoribus adscribi « consuevit. » Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερίᾳ, ἀνδρείᾳ. Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum veræ virtutis me tibi habe propositum; at fortunæ secundæ exempla pete ab aliis. Altero loco: *Fortunam ex aliis*: vocabulum *discere* non æque appositum erat. Forma tamen orationis inde existit exquisitior pro vulgari: utere fortuna meliore, quam ego expertus sum, per tot casus et ærumnas jactatus. — 437. *Defensum dabit* pro defendet, ut jam similia vidimus. *magna inter præmia ducet*, per magna belli decora, victorias. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habeho, si te defendero. — 438. 439. 440. Versus aurei infigendi puerorum animis, quibus illustres parentes providentiæ munere contigerunt. Similes erant Æn. lib. III, 342, in Andromaches verbis de Ascanio: *Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?*

441. Verba comparant Iliad. υ,

Telum inmane manu quatiens : simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris : tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor : prima ante omnis Juturna Latinos
Audiit, adgnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volât, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus

Goth. pr. et Ed. Ven. 1484. *portis sese extulit altis* edd. vett. et pars codd., sed Pierii et Heinsii meliores *ingens*, quod jam ed. Ald. tertia exhibet, sed male eum aliis ad *telum* refert : nam sic poeta jungere debebat : *telum ingens immane*. Immo vero cum Donato ad Æneam referendum : *ipse sese extulit ingens*, ut sup. IX, 597. — 443. *Antheusque* reposuit Heinsius e Medic. et binis Moret.; adde aliquot alios ap. Burm. An bene factum sit, ne dubita. Nam ex 'Ανθεὺς jam frequentaverat *Anthea* media brevi sup. lib. I, 181, 510, estque is ex Æneæ sociis. Nec tamen Mediceus aliter quam *Anthæus*. Et vulgatum ubique *Antæus* vel *Anteus*. 'Ανταῖος, *Antæus* : idem nomen jam sup. lib. X, 561 vidimus; mox *omnesque* Medic., teste Heinsio : sed Foggin. *omnis*. — 444. *ruit* c. Gud. pro div. lect. et Menag. pr. *cæco vulnere* alter Menag. *campis* pr. Moret. — 445. *fremit* Leid. pro var. lect. *plausuque tremit magno e. t.* Zulich. a m. pr. — 446. *Vidit ut* Zulich. a m. sec. *agmine* aliquot Pier., inter quos Rom. et Sprot. conf. IX, 375. — 448. *Latinis* Gud. et duo alii Burm. — 449. *Avehit* Exc. Burm. *agnoscitque* Goth. tert. — 450. *actum* Dorvill. *campumque atrum rapit agmine aperto* Goth. sec., elegans lectio : modo graviorem auctorem haberet. Transferunt poetæ prædicata, adeoque h. l. ad campum, quod agmini debetur : *rapit campum agmine*. — 451. *obrupto* Mont., et 443. 444 Iliad. λ, 723. — 444. Vulgare est : pulvis miscetur, turbatur in campo : et quia obscurat aerem, hinc cæcus; ut solet poeta pro eo, qui visum eripit, cæcum dicere. — 445. *excita*, doctius quam concita, concussa. — 449. *Juturna refugit*, Camerti assimulata supra 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducto, iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450. *rapit*, ducit concitate : elegantius quam ducit : *atrum* ad pulverem refer. — 451 sqq. Iterum οἷος, τοῖος, pro ὡς, οὕτως. Comparatio ex Homero ducta : sed variata egregie et ornata novis accessionibus : Iliad. δ, 275 sqq., non vero Iliad. γ, 334 sqq. comparari et Maroni obtrectari debebat : *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quæ nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, quum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *abruptis procellis* Ge. III, 259. *abruptis nubibus*

It mare per medium : miseris heu! præscia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti :
Talis in adversos ductor Rhœteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Adglomerant : ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostis.
Tollitur in cælum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentis

talb. *adrupto* nonnulli vid. Notam. — 452. *heu tristia* sec. Rottend. — 453. *ruinis* Goth. tert. — 454. *ruit* in multis, in aliis *volans*, tum in nonnullis : *ruit omnia, late Antevolans :* eleganter et hoc : sic Medic. Leid. Zulich. Parrhas. cum Goth. tert. — 455. *Ante sonant* Mentel. pr. *ad l. fluctus* Parrhas. — 456. *victor* alter Hamb. et Leid. *victor R. heros* Goth. tert. *Retheus in hostes* Dorvill. Alii aliter peccant. Est τὸ 'Ροίτειον, inde 'Ροιτῆιος. — 457. *densis* Sprot. — 458. *Agglomerat* alter Hamb. et Goth. pr. *Ferit ante* Goth. pr. — 459. Corruptelas nominum vid. ap. Burm., nam enotare piget post tot millena inutili forte opera enotata. Suspicor tamen sine adspiratione scriptum fuisse *Arcetium*. — 461. *torsit in* Rom. *torserit* Leid. *hastis* Bigot. — 463. *per hostes* alter Menag. — 464. *adversos* aliquot Pier. et edd. vett., usque ad Ald. tert. a Naugerio castigatam, quæ *aversos* dedit : recte. Nam membra hæc sunt : fugientes.... congressos cominus.... eminus petentes se telo : omnes omittit. Ge. Fabricius verum vidit; etiam Cuninghamus; Heinsius post Cerdam non æque. *adversus* Leid. — 465. *æquo* jam Commelin. ex Palat. dedit. *Nec pede congressos nec equo* vett. edd., nisi quod Ven. 1484 *congressos equo*. Monuit jam Pierius fere omnes Codd. habere : *congressos æquo*; saltem pauci scripti, ut Parrhas. Ven. et Goth. tert., *nec equo* exhibent. Ita tamen Servium, quem habemus, legisse manifestum est. *congressus* Goth. sec. et Ed. pr. Burm.

Æn. lib. III, 199 dixerat. Similiter *præceps* dictum occorrere memini. *dabit ille;* tempore futuro hæc ἐναργῶς extulit : quo ipso nos in expectationem rei rapit tanquam adhoc futuræ. — 456. *ductor Rhœteius,* Trojanos : v. Æn. lib. III, 108. — 457. Bene Servius : densentur, ut cuneatim dimiceot. — 458. *gravem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet, nec refert : nam simpliciter ornat; fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Qui cædunt, *Thymbræus* et ceteri, hi e Trojanis sunt. — 460. Comparant

Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini quum divitis ædis
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas;

466. *denso* Roman. *in* aberat Gothan. pr. Sprot. et edd. vett. pr. et Mediol. — 467. *in certamine* sec. Hamburg. — 468. *Hinc* Oblong. Pierii. *Hæc* alii ap. Pier. *Hic* Parrhas. et Ven. *c. manu* Gothan. tert. — 469. *Metiscum* tuentur vett. edd. et codd. cum Grammaticis apud Heins. Solus Fulgentius de continentia *Methyscum*, Μέθυσκον, interpretatur, ebriosum. v. ad Auson. Epist. XIV, 16. — 470. *longo* Dorvill. *lapsum a.* t. Goth. tert. *reliquit* Heins. codd. — 472. *et vocem* Zulich. — 474. *et pennis* constans libb. scriptorum et edd. lectio. *pinnis* Ed. Junt. *pennas* alter Menag. *pernix* sec. Rottend. *penitus* Parrhas., quod Masvic. expressit. — 475. *p. petens* Hugen. *n. l. aufert* a m. pr. Rottend. sec. *escam* Goth.

verba Iliad. π, 558. De Tolumnio sup. 258. 266. — 466. Sic Hector Potroclum insequitur Iliad. π, 731. *tela ferentes*, inferentes, ut Æneid. quoque lib. XI, 872, hoc est, adortos se, contra stantes.

468. *Juturna virago.* Servius: virago dicitur mulier, quæ virile implet officium. Eum sequuntur alii: Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: ut παρθένος, παρθενικά. Quod vero Juturnæ h. l. tribuit Maro, sublectum est Homeri exemplo Iliad. ε, 835 sqq., ubi Pallas, dejecto Sthenelo, Diomedis currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur.

473. Exemplum hujus comparationis, quantum quidem constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is, unde ductum est, intercidit, est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. *Nigra hirundo*: ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quæ dorso nigro cæruleseente est: et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat;* quæ in urbe non facile quæras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. sup. v. 256. 263. — 475. Suavis versus: *parva* cum dilectu! ut paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem; *nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι.

Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbis,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna
Voce vocat: quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,

pr. — 476. *p. variis* Goth. tert., perperam. vid. Not. Bene Jul. Sabin. vacuis, id est, magnis vel altis. Aliter Æo. lib. II, 761. — 477. *volat* Parrhas. et Leid. a m. pr. cum Goth. tert., sed *sonat* exquisitius: volat cum caoto. *sonant* Medic. (a m. pr.). *sonans* duo Burm. — 478. *rupit omnia* Parrhas. a m. pr. et alter Hamburg. *cursu* aliquot Pier. et Burm. cum ejusdem Ed. pr. — 479. *Atque hic* eadem Ed. pr. *ostendit* eadem et ceteræ vett. edd. Primos Pierius e Rom. notat *ostentat*, receptum ab Heiusio, eum Goth. a m. sec. Gud. et Leid. idem offerreot: adde Goth. pr. — 482. et abest Ed. pr. Burm. *dejecta* Oudart. a m. sec. Sprot. et Hamb. pr. com Goth. pr. edd. vett. Veo., usque ad Egoatianam emeodatiooem. Io fioe *magna* Medic. et ceteri Heins. omoes, Goth., tum edd. vett. omnes: ut *magna voce* jungatur. At *agmina longa* primus Pierius ex aliquot suis notavit: in quibus tameo Romaous ooo erat: hioc recepit prima, oi fallor, ed. Commel. e Palat., iode edd. Polmann., et hine cett. vulgg., io his Dan. Heinsius: adversus codicum, ut vidimos, auctoritatem: ideoque ouoc alterum retraximos. — 484. *fuga cursum* apud Schol. Horatii Cruqo. I Od. 27. *tentabat* Zulich. a m. pr. — 485. *Adversos* Goth. tert. et aliquot scripti apud Burm. cum ed. pr. *quotiens* Zulich. *curruus* vett. apod. Pier., ut sup. v. 671. *cursus* sec. Moret. *recessit* alter Meoag. — 486. *quid agam* alii apud Serv. ex Æneæ persona. — 487. *animo* tert. Rottend — 489. *levi curru* Bigot. et pr. Hamb. *levi cursu* Gud. et alii apud Burm. cum Goth. sec. *levis lato* alter Hamb. *præfixo* alter Meoag. conf. Æn. lib. V, 557.

480. *Nec conferre manum patitur;* cum Ænea, ait Serv. Nam alios persequitur. — 481. Ut *legere vestigia*, *oras*, *vias*, est persequi, sic *legit* h. l. *Æneas tortos orbes*, obliqoas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743), pererrat ac pervagatur. — 482. *disjecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati ceduot ordines. — 483. 484. Quoties e longinquo Turnum animadverterat eumque insequebatur sic, ut jam aggredi vellet etc. *tentare* h. l pro assequi, attingere: saltem in eo esse, ut assequatur. Videtur au-

Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens : apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt iræ; insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras;
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.
  Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentis in pace futuras!
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis

490. *uno* Parrhas. *torquens* Dorvill. *derigit* Medic. cum Rom. — 492. *subsistens* alter Menag. *summam* Rom. — 494. *insurgunt* Vratisl. *subactis* pars codd. apud Burm. eum ejusd. ed. pr. et Mediol. In Mentel. pr. adscripta glossa : id est *repulsis*, quod non assequor; sed nec vulgatum satis diserte exponunt Intpp. Nam, si *subactus* est coactus, jejuna fit oratio. Accipio *subactus*, ut domitus, victus, *δαμασθείς*, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus. — 495. *Diversos subsensit* Gud. *ubi sentit* Medic. et aliquot alii cum Goth. tert. *Diversos*, in diversam partem actos : quis dubitet? — 496. *læsas* Menag. pr. *sævi* Oudart. *testatur* Heins. secundum Pierium e libb. potioribus. Vulgg. *testatus*, unde lenior erat oratio. — 497. *et Marte secundo, Terribilis*, interpungi posse in Servianis notatum est : et hoc præferam. — 499. *effudit* aliquot codd. et edd. *perfundit* Parrhas. — 500. *Qui mihi.... qui carmine* Leid. — 503. *tanto* Rom. et alii apud Pier. et bini Goth. *tanto'* ed. pr. Burm., sed *tanton* tuentem (conf. v. 465) Æneas pedes incedere. — 491. *se collegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, *ὑφιζάνων*, *subsidens*. Res passim obvia. — 492. Ennium Annal. XIV *tamen induvolans secum abstulit hasta Insigne*, ante oculos fuisse Macrob. contendit Saturn. IV, 1, p 578. — 494. *insidiis subactus*, ira propter insidias sibi factas victus. vid. Var. Lect. 494. Sic Æneid. lib. X, 813. 814. — 499. Servius : « et « hic moderate locutus est. Nam « Ennius dixit : *irarumque effunde* « *quadrigas*. »

500. Erant superanda nunc tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Æneæ et Turni. Hinc invocatio dei alicujus. Servius laudat Statium lib. X Theb. 827 sqq. — 503. 504. pro vulgari : Fierine potuit, ut gentes duæ mox in unum coalituræ tam atroci pugna concurrerent? — 505. 506. *ea*

Pugna loco statuit Teucros), haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
Tris uno congressu, et mæstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ :

tur Medic. et alii : tum Servius. Conf. sup. ad X, 668. — 506. *morantem*, qui Æneam haud multum moraretur adversus eum pugnando, Rom. et pars Pierianorum et Heinsiani omnes, interque eos Mediceus cum Goth. tert. *moratur* Goth. sec. *moratum* Sprot. a. m. pr., a sec. *moratus*. *moratum* etiam Servius agnoscit et interpretatur. Est igitur etiam hic locus ex iis, in quibus sententiæ ratio et natura omnem librorum auctoritatem evicit. Requiritur enim *moratus :* idque jam a vett. inde edd. vulgatum per Aldd. et cet. — 507. 508. *crudo.... ense* Aldd. et quæ hinc profectæ, invitis libris omnibus, usque ad Commelin., qui meliorem lectionem e Palat. induxit. *ensem Transadigit costas* exquisitius dictum, h. adigit trans costas : sic quoque sup. v. 275. 276. Sic *transfigere hastam*, *exigere ensem per costam*, et alia dixit Maro. *Transadiit* aliquot Burmann. conf. sup. 274. — 509. *Dioren* aliquot Burm. — 510. *Congressos* Goth. alter. — 511. *cursuque* Ed. pr. Burm. *abscisa* Medic. *abscissa* apud Serv. ad II Æn. 533, et sic Dorvill. cum nonnullis edd. vett. etiam Aldinis. *accisa* Goth. tert. — 513. *Thalon* Medic., et a m. pr. *Tanamque : Talum*, *Tagum*, et *Talainq*. *Tanainq*. *Thalainq*. *Thalarumq*. *Taganumq*. *Talarimque* alii. Vera nomina vix habemus : nam in istis nihil est Latinæ indolis. Debent autem esse Latinorum nomina, ut *Cethegus*. — 514. *Onyten*, 'Ονύτην, melius quam *Oniten*, *Onithem*, *Orontem*, *Omentem*. — 515. *Nomine Echionium* plerique Pier. cum Medic. et aliis. Sed *nomen* (κατὰ)

prima ruentes Pugna loco statuit Teucros, h. e. Æneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, consistere fecit : sollennis orationis inversio, pro communi : ad eam primum pugnam Teucri, fuse adhuc per ordines ruentes, substiterunt. — 507. *Excipit in latus* docte, pro, excipit, vulnerat, in latere *qua fata celerrima*. ὅθι.... μάλιστά τε καίριόν ἐστι. *crudum* pro cruento : ut et supra Æneid. lib. X, 682.

509. Ergo Amycus et Diores filii Priami : ut patet sup. Æn. V, 297. I, 222. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373. IX, 772. X, 704 vidimus. — 510. 511. Comparare solent Iliad. υ, 461. 462. — 513. *Ille*, Æneas. *mæstum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius tristem, severum, σκυθρωπὸν, exponit. *Nomen Echionium ;* quoad nomen, nomine, Echionis filium.

Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequidquam bella Menœten
Arcada; piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam, et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,

doctius jam antiquitus editum. *Nominechionium* Rom. *nomine chionium* Leid. et Goth. sec. *Thionium* alter. Perperam Catrœus a Burm. laudatus: *Erichthonium*. Mox *Perideæ* Parrhas. *Pericliæ* Ex Burm. et Goth. tert. *Perrichiæ* pr. Hamb. Est Πηριδία. — 516. *Tunc* Zulich. *Et frat.* Serv. ad III, 8. *arvis* pr. Hamb. pro var. lect. Non recitat duorum juvenum nomina. — 517. *Menœtem* Arusian. *Menotem*, *Menontem*, *Mrontem*, *Monentem*, *Moventem*, depravationes. — 518. *qui c.* Dorvill. — 519. *Lar fuerat* conj. Heinsii: ab ipso spreta. *Advenerat* Dorvill. *parentum* Ed. pr. Burm. et Goth. tert. Zulich. a m. sec. — 520. *Limina* e Colot. et Mediceo jam ab Ursino, Cerda, Heinsio et Marklando commendatum, receptum est a Burmanno: etiam a Cunioghamo pro eo, quod per scriptos et editos vulgatum: *Munera*. Satis utique frequentia *potentum limina*, vel ex Horatii Epod. II nota; sed ea ipsa res dubitationem facit, an h. l. in sedem exquisitioris vocis venerit *potentum munera*, h. obsequia, officia salutandi, comitandi, et sic porro. Sic etiam Servius interpretator. — 521. *At* Goth. sec., et hoc malim. — 522. *Ardentem* Medic. cum Leid. et Reg. *lauri* alius Leid., minus docte v. Not. — 523. *procursu* uterque Hamb. et Parrhas. *percursu* Goth. tert., utrumque vitiose. — 524. *æquore* Hugen. et Zulich. a m. pr., et a m. sec. *ad æquora*. *verrunt* Parrhas.

Ita tandem fieri potest, ut nomen per filium explicetur: uti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum. — 516. *Hic*, Turnus. *Lycia et Apollinis agris*: respicit Patara cum templo Latonæ et liberorum. — 517.... 520. Egregie ad miserationem faciendam ornavit locum: idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut immissi diversis partibus* etc. Similis elegantiæ locum vide apud Ovid. Metam. III, 582 seqq. *Lerna* autem etsi Argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiæ multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. Hic jam variavit ea, quæ Æn. lib. II, 304 sqq. posuerat, ubi vide Notam. Comparatio utraque in Homero et Apollonio obvia cf. loca sup. ad II, 304 seq. laudata. De priore inprimis conf. Iliad. λ, 155. Apollon. I, 1026 sq. vid. sup. X, 405. — 522. silvam lauream intellige: posito generi subjungit formam seu speciem, ex more: pro virgultis laurorum, lauris, doctius dixit *virgulta lauro*, ut *virgulta sonantia silvis* sup. III, 442. VI, 704, ubi vid. Var. Lect.

Quisque suum populatus iter : non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia; nunc nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo, atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et juga subter
Provolvere rotæ; crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque inmane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet :

525. *populatur* tres ap. Burmann. — 526. *in prælia* aliqui apud Burmann. et Pier. — 527. *rapiuntur* Parrhas. *nescia rumpi* Zulich. a m. sec. — 528. *in pugnam* alter Hamb. — 529. *sonantes* Hugen. — 530. *que* abest Parrhas. Zulich. et Exc. Burm. — 531. *ingenti* Rom. et Donat. cum Goth. sec. *immanis* Zulich. *t. montis* pro var. lect. Oudart. — 532. *Excipit* Medic., quod malim amplecti. *Excutit* accipiendum pro, percutit. *Hinc* sec. Rottend. — 533. *Involvere* Goth sec., ut sup. v. 292 *oppositis a tergo involvitur aris*. In fine versus, idem : *cursu*, tert. *passu*. — 534. *memorum domini* Parrhas. — 535. *Ilo* vel *Hilo* ante editum. *Hyllo* Heinsius e Medic. et Mentel. restituit : notum nomen; accedit aliorum : *Hylo*. — 536. *ærata* tentabat Jo. Schrader., quia sollennius hoc. *in tempora* Zulich.

— 525. *quisque suum populatus iter* : graviter pro, decurrens, sed cum vastatione agrorum. — 526. *per prælia*, ordines pugnantium, aciem. — 527. *Fluctuat ira* : Jam Æn. IV, 530, Dido *magno irarum fluctuabat æstu*; petita rei imagine ab aqua effervescente et æstuante, quæ, dum vas illam non capit, luctatur et allaborat, ut erumpat. conf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur*; vocabulo sollenni de copia; conf. ad Tibull. II, 5, 84. Sic *rumpuntur horrea messibus*. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exæstuante ira, quam vix continere possunt.

529. *hic*, Æneas esse debet, nam Latinum occidit : et cf. inf. v. 638. *sonantem*, hoc est, crepantem, jactantem, dixit : ut alias *sonare*, est loqui, commemorare. — 530. *actum*, exactum, ductum, procedens; omnes ejus majores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Intp. — 531. *turbine* docte pro jactu, sed cum rotationis notatione. — 532. Provolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis : his quidem equorum impetu ruentibus, illis autem seu manu elapsis, seu manui implicitis : ita duplex caussa fuit, qua provolveretur subter juga, sub currum : et *lora* et *rotæ* eum provolverunt subter juga, currum. Equi *nec memores domini* ad miserationem dicti sunt.

535. *Ille*, Turnus. — 536. *aurata*

Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Creteu,
Eripuit Turno; nec dî texere Cupencum,
Ænea veniente, sui : dedit obvia ferro
Pectora; nec misero clipei mora profuit æreі.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;
Hic tibi mortis erant metæ : domus alta sub Ida;
Lyrnessi domus alta; solo Laurente sepulcrum.

537. *fixa* aliquot Pier., ex ioterpolatione eorum, qui non viderunt, *fixo* esse ex Virgilii more pro *transfixo* cerebro. Recepit tameo *fixa* Cuningham. — 538. *Rheteu* alii apud Pierium; alii *Reteu*, *Rhœteu*, quod esset Ῥοιτεύς, *Cretheu*, *Cereu*. *Creteu* statim a principio editum. Præferendum tameo hic erat *Cretheu*, quod Rom. et Medic. tuentur; et est notum oomen Κρηθεύς; alius ejusdem nominis jam sup. IX, 774 erat memoratus. Bis autem poetam eodem oomine uti io obscurioribus his viris quid vetuit? — 539. *Cupencum* ex scriptis Pier. et suis restituit Heinsius. Accedit Servius, « Saoe sciendum, Cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari. » Est adeo Italicum oomen : et repetiit Silius IV, 537. Vulgo *Cupentum* legebatur : *Tupentum* Ed. pr. Burm. — 541. *miseri* Goth. tert. *æris* Rom. Medic. et alii Pier. et Heins., omnesque Goth. Erf. cum edd. vett. et Schol. Statii Theb. I, 102. Erroris caussa in promtu est. *ærei* lectum est jam inde ab Ald. pr. — 542. *campis* Medic. — 543. *lato* pr. Hamb. et Exc. Burm. cum Goth. sec., sicque olim conj. Heinsius : mioime probaodum. Nam τὸ *late* efficacius ad magoitudinem declarandam, et amat id poeta. *terræ* Ven. — 545. *versor* pr. Hamb. *aversor* Leid. — 547. *Lyrnessi*, verum. Quis non ex Homero novit? Depravationes vide apud Burmann.

ad tempora, aurata galea tecta, ut vs. seq. — 537. *fixo*, hoc loco, traosfixo.

538. Græcum Cretea puta fuisse ex Arcadibus : *dii sui*, scilicet propitii, ut alibi; seu, quorum io tutela erat; seu, quod suspicari licet, quod ille sacerdos erat. — 542. ἐναργέστεροι præ hoc est Homericum : πολλὰς ἔκειντο παρειὰς ἔνθα καὶ ἔνθα Iliad. α, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatæ orationis ars observaoda est. — 542. Æolus ex Lyrnesso Mysiæ sub Ida, qua parte postea Æolis regio patuit : coof. Burman. ad Ovidii Metamorph. libro XII, 109, ut videatur poeta fabulam ignotam etiam hoc loco esse sequutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia; *mortis metæ*, θανάτου τέλος, vel τέκμαρ; quatenus ipsa mors pro meta est. Alias etiam *vitæ meta* recte dicitur. *Hic tibi mortis erant metæ*. colorem orationis comparant cum Iliad. α, 104. υ, 390. Sed proprie huc spectat Iliad. π, 787 ἔνθ' ἄρα τοι, Πά-

Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ : Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ :
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi;
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
  Hic mentem Æneæ genetrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; adspicit urbem
Inmunem tanti belli, atque inpune quietam.
Continuo pugnæ adcendit majoris imago;

548. *Tota* Par. — 551. *phalans* Dorvill. et hoc loco, scilicet ex corrupto pronuntiandi genere superiorum ætatum. *Arcades* reposuit Heins. e codd. suis et Pier., ut supra XI, 685, dederat tamen jam idem Commelin., e Pal. Vulgo ; *Arcadis*. — 552. *Pro se quisque viri* : verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Ursin., ubi etiam *Pro se quisque* : quod inter imitationis exempla perperam refert. Etiam alterum hemistichium Ennianum esse Servius monet : *summa nituntur opum vi* : etiam Macrob. VI, 1. p. 573 : conf. supra IX, 532. — 553. *summo* e. Bigot. e sup. versu. — 554, *Hinc* duo Mentel. — 555. *everteret* Goth. tert. — 556. *cæde* duo Rottend. *Latinus* Goth. pr. — 558. *aciem* multi apud Burm., propius ad vulgarem formam de acie oculorum. Sed *ad nostras acies* Lucret. aliquoties. — 559. *quietem* Rom. — 560. *accendit pugnæ* Goth. tert. *accedit* Ed. pr. Burm. *Mavortis* Hugen. *origo* Zu-

τρoκλι, φάνη βιότοιο τελευτή. — 548. *conversæ* h. l. inter se ad pugnandum : ut συστρεφθείς.

554. *Hic mentem.... misit*, ἔνθετο θυμὸν, consilium immisit, indidit Venus : *pulcherrima*, tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum al. Ceterum in sqq. quum jam novissima totius belli et carminis parentur, ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poeta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora; utque peripetia aliqua etiam hæc esset, quum antea Trojanorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Servii observatio : « Sane « bona, inquit, usus est œcono- « mia, ut diceret instinctu numi- « nis profectum esse Æneam ad « civitatis excidium : nam incon- « gruum fuerat, occupatum bello « per se tale cepisse consilium. » Immo incongrua est caussa. Sed facit poeta hoc, ut ipsi consilio major auctoritas accedat deæ monito. — 556. *clade* : proprie, metu cladis, captæ urbis.

560. In seqq. adumbratur allocutio militum. Brevitas et asperi-

Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores; tumulumque capit, quo cetera Teucrum
Concurrit legio; nec scuta aut spicula densi
Deponunt: celso medius stans aggere fatur:
« Ne qua meis esto dictis mora: Juppiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,
Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum prælia Turno
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi:
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis. »

lich. a m. pr. — 561. *Serestumque v. f. Cloanthum* Parrhas., interpolate ex Æn. I, 222, 510 et al. locis. cf. ad I, 611: IV, 288. *Serestus* indubitate legitur X, 541. — 562. *rapit* Ed. Ven. Burm. — 563. *scuta et sp.* Ed. pr. Burm. *haut sp.* Goth. tert. *fessi* Zulich. a m. sec. — 564. *medio* pr. Menag. et Goth. tert. Sic saltem *Celsus medio* esse debebat. — 565. *hic stat* Donatus ad Terent. Phorm. II, 1. *astet* Zulich. a m. pr. *astat* Erf. — 566. *Ne*, *Nec*, *Heu quis*, aberratur. — 568. In Oblongo vs. 569 ante hunc erat collocatus. *et dicto p.* Sprot. et alii apud Burm. cum binis Goth. Petitum ex lib. III, 189, ubi vide. *Urbem et victi* ad sensum, non grammatice, positum. Ceterum hunc versum quosdam per figuram Græcam exposuisse, observat Servius, ut esset: ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν. Sane ad vulgarem formam erat: *ni fatebuntur se velle accipere*. Sed mutato tempore et omissione τοῦ *velle* opus erat, ut a vulgari recederet oratio. — 569. *f. fulmina* Vratisl. — 571. *rursumque* Zulich. — 572. *Hæc* qu. Moret. *Hic* pr. Hamb. *Hoc capit* Goth. tert. *O capita*, *o cives* Zulich. *o duces* Mentel. pr. *hoc belli* sec. Rottend. et Dorvill. Mira vitia, quæ adscribere piget. vid. Not. — 573. *properi* plerique Pier.,

tas in ea commendanda venit. — 565. *Jupiter hac stat:* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet fœdus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrob. Saturn. VI, 1 monuit, ex Annal. VII *Non semper vestra* (an *nostra?*) *evertit: nunc Jupiter hac stat.* — 567. *caussam belli* Servius ait: quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert: ut inf. v. 600. Immo vero, ut in *regna ipsa Latini* pro regia, graviore usus est verbo poeta, pro auctore belli, h. urbe Latinorum, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit. Sic et v. 572 accipiendus. — 568. *Urbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum. conf. Var. Lect. — 570. *prælia nostra pati*, suaviter dictum, tanquam hortatu et precibus admittere pugnam cum Ænea. — 572. *caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. conf. ad 567. De Turno quis tandem hic cogitet? — 573. *fœdusque reposcite flammis*

Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum; densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ inproviso, subitusque adparuit ignis:
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad prælia cogi;
Bis jam Italos hostis; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia civis:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem;
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros;
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor

doctius; ut sup. v. 85; item Menag. pr. et a m. pr. pr. Hamb. cum Erf. et obtemperavit Wakef. *reponite* Ed. pr. Burm. — 575. *cuneos* sec. Moret. — 577. *primosque fatigant* pr. Moret. alter Hamb. cum Oblongo Pierii. — 578. *intorquent* idem et in fine *pennis*. — 579. *dextra* Ven. — 581. *Testaturque Deos se invitum ad* lectio e Donato a Ge. Fabricio illata recte iterum ejecta est ab Heinsio. *in prælia* Goth. tert. — 582. *Bis victos hostes* Oudart. *hæc jam altera* Medic. a m. sec., nervosius utique Heinsio judice. — 585. *trahant* pr. Moret., quod Heinsio impense arridebat, et Wakefield cupide arripuit, ut *jubent* modo cum infinito jungatur, nunc cum conjunctivo. Est sane prior junctura Maroni perpetua; occurrit tamen quoque altera: X, 54 *magna ditione, jubeto, Carthago premat Italiam.* Ecl. V, 15 *tu deinde jubeto certet Amyntas. in prælia* alter Hamburg. — 586. *Arma fremunt* Bigot., ut simile sit illi: *fremit arma juventus.* Lapsus librarii non infelix! lapsus tamen, nam h. l. tumorem habet Statii aut Claudiani. Placuit tamen Wakefield. et deest Hugen. et Parrhas. — 587. *Inclusas veluti l.* Medic. et pr.

Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum fœderi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id, quod fœdere jam pepigerant Latini.

575. Ipsi certatim, certantes inter se, *Dant cuneum*, faciunt, ut toties *dare* nostro poetæ. — 576. *Scalæ improviso*: nota figura verbum petendum ex altero membro, *apparuerunt*, *prolatæ*, *admotæ sunt.* — 577. *primos*: Bene Servius: qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. — 582. Variat orationem: *hæc jam altera*, pro bis ruptum fœdus, bis Italos hostes factos: cf. sup. 212 sqq. et VII, 263. 285. — 585. trahunt regem ad muros, haud dubie dedendæ urbis et renovandi fœderis caussa. Nihil apertius.

587 seqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Ge. IV, 229.

Vestigavit apes, fumoque inplevit amaro;
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
  Adcidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare;

Hamburg. *in* abest Hamb. sec. et Ed. pr. Burmann. — 588. *Investigat opes* a m. sec. Hamb. pr. — 589. *per cerea claustra* Goth. tert., minus eleganter. *Cerea castra* hinc petivit Claudian. de R. P. II, 125, 126. — 590. *alas* Zulich. a m. sec. Qui lectionum varietatem captat, potest huc advocare Ge. IV, 202, 203, sed est vitium ex altero natum: *aras*, quod alter Menag. adhuc habet. *iram acuere* etiam pedestria oratio frequentat. — 591. *Solvitur* Goth. tert. *intus odor* sec. *castris* alter Menag. *nunc* ante Heins. lectum. *tunc* nonnulli: et alii. Sed *tum* jam Pier. e suis commendaverat. — 592. *in auras* tres apud Burmann. — 593. *hic fessis* Goth. sec. — 594. *totam in l.* Parrhas. *tanto in luctu* Hugen. — 595. *venientes p. hostes* Dorvill. *conspicit* Oblong. et alii Pier., perperam. — 596. Turbatum in prima voce. *Incessi* vett. edd., et in his Egnat. e Servio. *Incendi* propagatum inde ab Ald. pr. Hinc utrumque passim editum, a nonnullis, ut a Cerda, *Inscendi*, ex emendatione Canteri non mala, si ex libris nihil haberemus, quod probari posset. In multis Pier. et in Heins. fere omnibus, add. Erf., *Incendi* occurrit; quod ex *Inscendi* natum videtur; in Rom. *Incensi*, in aliis Pierianis *Incessi*, quod et in Medic. a m. sec. (nam pr. *Incedi* dederat) et unus Mentel. pro var. lect., item bini Goth. (in tert. *Incendi*) exhibent. Firmat id Servius; *Incessi*, invadi, cum Arusiano Messio et Eutyche apud Heins. et imitatio Statii XI Theb. 361, iterum occupavit edd. per Commel. Steph. Plant. *ignis ad* Heins. e Medic. et al. Vulgo

Comparationem Apollonio sublegisse Maronem satis jam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq., ubi Brunck. laudat Lycophr. 293, noster vero ad urbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adjecit: v. c. πέτρῃ ἐνὶ est *latebroso in pumice*; καπνιᾶν est *fumo implere amaro*; *vestigavit* est pro invenit: et ἀορίστως accipiendum, in latebra, antro, detegit; *trepidæ rerum*, sollenni (cf. Æn. lib. I, 178) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter: trepidæ de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutæ, ἀμηχανεῦσαι. — 591. 592. tantum ad exornandam comparationem valere debent: subnati ex verbis Apollonii: ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι καπνῷ τυφόμενοι. Studium ornatus videmus vel in his *fumus amarus*, *ater odor*. Omissa in fine ad v. 591 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in urbe Latinorum.

593. Nova calamitas afflixit Latinos casu Amatæ. *fessos* dixit, sc. malis, ut jam toties vidimus, et

Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat, crimenque, caputque malorum;
Multaque per mæstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam adcepere Latinæ;
Filia prima manu flavos Lavinia crinis

ignesque ad. In Zulich. erat *ignem ad t.* — 598. *juvenem pugnæ* pr. Hamb. et Gud., quem verborum ordinem malim, ne ambigua sit sententia. Jungendum enim *in pugnæ certamine.* Tum *in* abest Gud. et quibusdam Pier. *a certamine* Rom. *in certamina* Ven. — 599. et abest Gud. et pr. Menag. *dolore est* Goth. tert. — 600. *exclamat* ed. Junt. — 601. *efflata* vel *offlata* idem *dolorem* in nonnullis Pier. — 602. *discingit* Goth. sec. — 603. *Ac* apud Lactant. de Perfec. c. 30. *infamis* Vratisl. et Dorvill. *informem* Zulich. a m. pr. *ab alto* Gud. a m. pr. — 604. *postquam miseræ* Goth. tert. — 605. *flavos* omnes Pier. et, quantum video, Heinsiani omnes. *floreos* ex scriptis nulli præterquam quos Giphan. Ind. Lucret. excitat, et quod in Leid. ac Mentel. pr. *floros* fuisse suspicatur Burm., et retulit in areolas suas Wakefield. Servius tamen: « Antiqua, inquit, lectio *floreos* habuit, id est florulentos, pulchros; et est sermo Ennianus. Probus sic adnotavit: neotericum erat *flavos*; ergo bene *floreos*: nam sequitur: *et roseas laniata genas.* Accius in Bacchis: *Nam flarei crines, vide, ut propexi jacent.* In iisdem: *Et lanugo florea nunc demum irrigat.* Pacuvius Antiopa: *Cervicum floreos dispergit crines.* » Hactenus Servius; cui adde quos laudat Burmann. Probi acumen nihili est: et omnino vix inducor, ut cultissimum poetam duram et antiquatam vocem probasse credam. *Floreos*, puta dissyllabum factum, unus Egnatius recepit, quantum vi-

jam animis fractos. — 600. *caput*; auctorem, ut supra XI, 361 de Turno; *o Latio caput horum et caussa malorum:* et crimen, reum, qui culpam meruit. — 603. Mortem Amatæ jam expectare nos fecerat sup. vss. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Æneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est dijudicandum; est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragœdiis Græcorum frequentatum. Multa exempla in iis sunt, quæ congessit Cerda. Nobile adeo leti genus ex antiquo more, inprimis in feminis. Sic Jocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Ulyssis, Anticlea, ap. eund. Sic Clite ap. Apollon. I, 1063. Sic Phædra et aliæ. Hanc adeo mortem prætulit poeta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. Orig. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam

Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit : resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix volgatur fama per urbem :
Demittunt mentis; it scissa veste Latinus,
Conjugis adtonitus fatis, urbisque ruina;
Canitiem inmundo perfusam pulvere turpans :
* Multaque se incusat, qui non adceperit ante *
* Dardanium Ænean, generumque adsciverit ultro. *
  Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantis sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Adtulit hunc illi cæcis terroribus aura
Conmixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
Confusæ sonus urbis et inlætabile murmur.

deo, et e recentioribus Cuningham. — 606. *lacerata* sec. Moret. — 607. *latæ :* haud dubie vitiosa lectio, quam miror Heinsium revocasse. Burmannus observat jam Cerdam et P. Danielem aliosque sic edidisse : sine codicum utique auctoritate, et verba saltem Donati notæ præfixa sequutos : *latæ clamoribus ædes*; nam Medic. unus laudatur, is vero emendatus a sec. m. *late*; hocque poetæ usus et rei natura postulat : *resonant late*. Tum *clangoribus* Oblong., item Mentel. sec. et Hugen. cum Goth. tert. *clamoribus* Medic. Pierii. — 612. 613. Hi duo versus desiderantur in Rom. Medic. et aliis vetustis, translati huc ex lib. XI, 471, 472, omissi etiam a Cuninghamo, Brunckio, ed. Parm. *Multum se* Zulich. *incusans* duo Burm. et Goth. tert. *quod* Zulich. *acceperat* alter Hamb. *adc. ultro* Oudart. pro var. lect. — 613. *acciverit* Ed. Ven. Burmann., item Zulich. Hugen. Leid. Sprot. — 617. *huc* pr. Hamb. a m. sec. *cæcis illi* Rom. a m. pr. *clamoribus* Zulich. a m. sec. et Goth. tert. — 618. *que* abest Parrhas. *arreptasque* Ed. pr. Burmann.

sibimet conscivisse. Nodum leti egregie dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, fœdo, eximie! — 611. Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter ornat, ut Ge. I, 81. Scilicet κόνιν αἰθαλόεσσαν reddidit, quæ non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Iliad. σ, 23 de Achille) sed et de pulvere occurrit Odyss. ω, 315. *Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans:* præiverat jam Catullus LXIII, 224, ut etiam monitum a Guellio.

614. Revocandum in animum, quod Turnum Juturna ad extremos ordines deduxerat : sup. 483 sqq. — 616. tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunæ, sed processus, procursus equorum, cujus velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. — 617. *cæcis terroribus*, quorum caussam ignorabat. —

« Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe? »
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis:
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis : « Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes. »
Turnus ad hæc :
« O soror, et dudum adgnovi, quum prima per artem
Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea; sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?

620. *Ei* vel *Heu* multi. *quod t.* Zulich. a m. pr. — 621. *Quidve* Zulich. et Parrhas. *Quis venit t.* Erf. *tantos* tres Burm. *ad urbem* tert. Rottend. et Hugen. — 622. *et ductis* Zulich. a m. pr. — 623. *hic* Gud. a m. pr. *hinc* alter Hamb. — 624. *currusque* vett. edd. *currumque* ed. Ald. tert. dedit : idque libb. Pier. et Heins. tuentur cum binis Goth. conf. IX, 12. *currum qui* duo Rottend. *tenebat* Gud. a m. pr. et pr. Moret. — 625. *At* Dorvill. — 627. *possint* e præstantioribus Pier. et suis Heins. pro vulg. *possunt.* — 628. *Ingruit* Hugen. *Irruit* Montalb. et a m. pr. Zulich. Tum *In. Æ. armis* apud Serv. ad XI Æn. 311. *In. Æ. et talis* Zulich. *præmia* Goth. sec. *miscent* sec. Moret. — 629. *multa manu* Zulich. — 630. *neque* e Bersm. MS. Cuningham. *recedens* Gud. a m. pr. *recedas* Bigot. — 631. *Turnus ad hæc.* Desunt hæc Gud. et Exc. Burm. Contra Leid. supplet : *humili respondet talia voce.* — 632. *O soror o d.* Goth. pr. et tert. Vulgata accipienda : *O soror agnovi, et dudum quidem, q.* — 633. *atque hæc* Oudart. — 635. *Præmissum* Hugen. *perferre*

621. *diversa ab urbe*, in diversa parte sita : clamor enim ei a tergo oritur. — 627. Verborum color comparatur cum Iliad. ι, 312 sqq. — 629. *mittamus manu funera*; alias adjectum : neci, Orco : et *mittamus f. Teucris*, pro Teucrorum funera; h. corpora. — 630. *numero* sc. funerum, h. cæsorum. Ita Servii interpretatio lucem accipit. Durius esset : *mittamus funera*, immittamus mortes.

632. Non est acerbe a poeta exigendum, ut argumenta exponat diserte, quibus agnoverit Turnus deam sororem. Sufficit evenisse multa inopinato, at a caussis obscuris inde a vers. 225 seqq. Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. cf. sup. Exc. XIII extr. ad lib. I. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Iliad. ι, 815. — 634. *fallis*, λανθά-

An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos, o mihi Manes
Este boni, quoniam superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ

quatuor Burm. et Goth. tert. cum Rom. quod et ipsum ferri potest; et reposuit Wakef. — 636. *miseri fratris* apud Macrob. IV, 2. — 637. *Nam quid ego?* Montalb. pr. Hamb. a m. sec., sicque Ed. P. Danielis; et placere potest. Cf. tamen X, 675. *aut quam jam* Mentel. a m. sec. *spondit* Gud. *spondet jam* Dorvill. et Goth. pr. Totus versus deerat Regin. — 638. *oculos ipse ante meos* Zulich. *oculis meis* quidam editi apud Quinctil. IX, 3, p. 812, quo Burmannus remittit super hoc loquendi genere. — 639. *quod* Reg. *non fuerat* Medic. a m. pr. et pars codd. ap. Burm. cum Goth. sec. Vulgare pro doctiore: *superat* pro *est*. cf. III, 339 et al. — 640. Idem fere versus sup. lib. X, 842. — 641. *nostrum ne* Wakef. e cod. Coll. Jesu, utpote suavius. *Ureus*, *Ufeus*, aberrant. — 644. *ne D.* Menag. pr. *dextra Drancis hæc* Parrhas. *Dranci* malueral olim Heins., forte tanquam magis poeticum. — 645. *et* aberat Leid. Mentel. pr. Moret. sec. et Reg., quod placet. *videbo* Rom. — 646. *est* abest Goth. tert. — 647. *adversa* Medic. Gud. et multi alii ap. Burm. cum tribus Goth. et Ed. pr. et Mediol., perperam. *aversa* recte jam in edd. Venetis. Sensus: quoniam deorum superorum voluntas, numen aversum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. — 648. Pro *Sancta* Goth. tert.

vis, latere vis. — 638. Non reprehendendum erat a Grammaticis, in superioribus, vss. 529 seqq. Murrani cæde narrata non adjectum esse hoc, quod Turni ante oculos ejusque nomine invocato ea facta est. Potest utique poeta nunc illud factum fingere, et phantasma est præclarum, quod animo Turni obversatum dici poterat. Sic sup. IV, 460, 461 de Didone; et sæpe alii poetæ. Ornatius autem extulit Maro, quod simpliciter Iliad. ι, 467 κεῖται ἀνὴρ etc. — 641. *Ufens*, v. sup. 460. De eo lib. VII, 744 seqq. — 646. *Usque adeone mori*. Neronis voce celebratum hemistichium apud Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, ut alibi quoque; *boni*, propitii, ut Ecl. V, 65. Sententia versus 646. 647. fere eadem quæ sup. XI, 51. 52, quoniam deorum superorum voluntas, numen, aversum est: vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. — 648. *culpæ*, ignominiæ, fugæ. *sancta*,

Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum. »
Vix ea fatus erat; medios volat ecce per hostis
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum :
« Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arcis Italum, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant : in te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem ; circum hos utrimque phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea; tu currum deserto in gramine versas. »

Causa, forte pro *Casta ;* sed alterum eodem sensu plus dignitatis habet. Sic et ἄπις pro ἁγνός, *nescia* idem Goth. tert. cum altero Menag. Macrob. III, 3 et Ed. pr. Burm. Reliqui scripti et editi constanter *inscia*, quod cur poeta, metro vi illata, maluerit, equidem ignoro. — 649. *Descendet* Dorvill. — 650. *volat ille* Hugeo. — 651. *Saces* Heins. e Medic. et aliis vetustioribus. Vulgo *Sages*. aliquot *faces*. — 655. *Disjecturum* Sprot. et Leid., vitiosius Ven. *Devecturum*. *Italis arces* Montalb. *exitiumque* pr. Morel. — 656. *Ad te ora* Ed. pr. Burm. — 658. *in fœdera* pr. Hamb. a m. sec. *flectit* Leid. *mittat* Oblongus, non male : *se mittat*, demittat, inclinet. — 659. *tua f.* alter Hamb. *tuis* Bigot. — 661. *Atinas* jam sup. XI, 869 commemoratus : in aliquot Pier. et Burm. *Asylas*. quia is et supra cum Messapo jungebatur, v. c. v. 550; et hinc in aliis corrupte *Asilas*, *Asilus*, *Asillas*, *Atiras*. — 662. *acies* Medic. et alii ap. Burmann. — 663. *Sages* Zulich. — 664. *diverso in* Ven. interrogationem alii apponunt.

incorrupta; Macrob. III, 3. ut sup. XI, 158 *sanctissima conjux*.

650. Labefactum Turni animum nunc impellit, utque Æneæ occurrat, permovet, nova res : Sacæ vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239 sqq. — 654. *Fulminat :* grave vocabulum, cujus vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem cum late facere significat. Voce jam Ge. IV, 561 usus est. cf. inf. vers. 700. — 657. *mussat* hoc l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quæ sup. XI, 345 et 454, atque inf. 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia apud Cerdam et alios. — 659. *tui fidissima*, pro vulgari, in te, tibi; ad formam illius; tui amantissima : inflexum. — 660. *exterrita :* quod sup. 599 dixerat : *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta. — 664. *deserto in gramine*, extremo

Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit: æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad cælum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, conpactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontisque instraverat altos.

666. *obtuitu* aliquot ap. Burm. cf. VII, 250. — 667. *Uno in corde* recepit Heins. e melioribus etiam h. l., ut sup. X, 871, ubi iidem versus legebantur. Vulgo, *Imo in c.*, quod majorem vim habere in tali loco nemo dubitet, etsi alterum exquisitius dictum concedam, pro, una in eodem corde. Quumque ea lectio *unus* et *imus* semper incerta fluctuare soleat: alteri non tantum tribuendum arbitror, ut *Imo* expellatur. Nolui tamen iterum mutationem inferre, et lectorem turbare. *Una* Sprot. sec. Moret. Dorvill. *in corde dolor* uterque Hamb. a m. sec. Bigot. Goth. tert. *mixtaque* Goth. sec. *vesania* Reg. — 668. *At f.* tert. Goth. *agitatur* alter Hamburg. — 669. *et vox* aliquot Burm. In fine *est* Medic. et aliis deerat: hincque sublatum ab Heins. — 670. *oc. acies* Goth. tert. et Dorvill., sed hic alterum in marg. — 671. *ad m. respicit u.* alter Hamburg. *prospexit* Ven. *conspexit* Leid. — 672. *volutis* Leid. et Hugen. ad vulgarem formam. Wakef. interpungit: *Ecce autem flammis, inter tabulata volutus, Ad cælum undabat vortex;* nec hoc male. — 673. *petebat* pro div. lect. prior Hamburg. et Zulich. — 674. *compactam* alter Hamb. et Dorvill. *qua* Goth. sec. *duxerat* Parrhas. et Montalb., perperam. vid. sup. VI, 630. — 675. *instraverat* lectum inde ab Ald. tert. firmatumque codd.

campo: sup. v. 614. — 668. *furias* ad desperatas Laviniæ nuptias refer.

669. *umbræ*, quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur. — 672. Turrim, diversi generis ab ea, quæ supra IX, 530 seq. fuit narrata, ante muros et vallum constituta ad excipiendum hostium muros oppugnantium impetum, ex seriore ævo heroicæ vitæ intulit poeta. Admovebatur illa muris ab oppidanis, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. Subnata forte illa est poetæ animo ex nave incensa Iliad. ο, extr. et π, 122 seq. Haetenus, si recte colligo, trina occurrunt turrium genera; primo sollenne illud turrium genus, quo murus intercipitur, ut II, 460. et al. alterum mobile rotis subvectum intra muros pro usu et necessitate; hoc l. tertium ante murum, cum quo ponte jungitur, ut pro propugnaculo sit: IX. 530 seq. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. sup. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vertex flammarum. — 675. *pontisque* quibus discursus fieret

« Jam jam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus, et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ; stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius : hunc, oro, sine me furere ante furorem. »
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis;
Perque hostis, per tela ruit; mæstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti, montis saxum de vertice præceps
Quum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,

Pier. et Heins. *intraverat*, vitiose, ed. Dan. Heinsii. At *instruxerat* edd. vett. cum Mediceo Pierii, Dorvill. Goth. pr. Erf.; mutatum idem in nonnullis in *exstruxerat*. — 678. *acerbum est* Serv. ad Æn. II, 750. Sicque Goth. pr. Tum melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit : *stal, quicquid acerbi est Morte, pati*. — 679. *neque me* Reg. Parrhas. bini Goth. et Probus in Grammatica : sicque editum a Cuninghamo. *non indec.* Dorvill. — 680. *Hoc* pr. Hamb. *luere* Zulich. a m. pr. In archaismo in *furere furorem* nemo hærebit; sed, quod a viris doctis illustratum et expositum volebam, hoc erat : quam vim h. l. habeat *ante*. Servius exponit : « prius quam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam. » Digna Grammatico interpretatio, non poeta ! Cerda : *priusquam moriar* supplet; quod æque putidum. Atqui in his et similibus obmutescunt summi viri. Nisi vitio coinquinatus est versus, est utique inter eos, quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, complevit. Alias facile poterat succurri : *sine me furere, alma, furorem*, vel *sine me insanire furorem*. Certe *ante* prorsus alienum. Sine me, o soror, indulgere furori huic meo, hoc est iræ, virtuti, ut congrediar cum Ænea, etiam si fatalis mors instet. — 681. *a curru* pr. Hamb. *armis* sec., sed *arvis* est ex more poetæ, in arva, in terram, χαμᾶζε. — 682. et *tela* tres Burm. — 683. *trepido* Goth. tert. — 685. *ventis* sec. Moret. — 686. *Proruit* Bigot. *Profluit* tres apud Burm. *sublata* duo ibid., sicque ap. Schol.

per turres et muros. vid. sup. IX, 170 et 530. — 680. *ante*, ante quam *morte patiar quicquid acerbi* est; sed vid. Var. Lect.

684 seqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poetæ obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius, eam jam ab Homero tractatam Iliad. ν, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii etiam Guellio et Cerdæ laudati, Statius VII Theb. 744 seqq. Valer. Fl. VI, 631 seqq. Add. Tassus *Gierus. lib. XVIII, St.* 82. Sed omnium diligentissimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, 694 sqq. lib. II, 378.... 385. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantasmatum dilectus simulque ἐνάργεια. — 685. 686. variat orationem pro vulgari : avolsum vento seu imbre, seu vetustate. *sublapsa vetustas*, saxi, pro saxo sublapso vetustate : ira-

Fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque
Involvens secum : disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore :
« Parcite jam, Rutuli; et vos, tela inhibete, Latini;
Quæcumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro. »
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arcis;
Præcipitatque moras omnis; opera omnia rumpit;
Lætitia exsultans, horrendumque intonat armis :

Cruqu. Horat. III Od. 3n. *sublaxa* Goth. pr. *subcassa* Parrhas. — 687. *magno tunc* Ed. pr. Burm. *ictu* Ed. ead., tum multi codd. Pier. Heins. et Goth. sec.; nonnulli a m. sec. Sed hoc Pierio placere non debebat. *agi*, moveri, deturbari, docte dictum : hincque *actus*. — 689. *Dejecta* Oudart. et Zulich., perpetua varietate; vide modo v. 655. — 691. *striduntque* ad vetustiorum Pier. et suorum ductum Heins. reposuit. Vulgg. *stridentque*. vid. sup. IV, 689 et Ge. IV, 556. *que* aberat Sprot. — 692. *increpat ore* facile cuique in mentem veniat : sic tamen poeta hic noluit : ut tot alia, argutius dicta, quibus carere maluit. — 694. *me justius unum* Sprot. ex gloss. — 696. *mediis* Dorvill. — 700. *exsultat* Oudart. et Sprot. *horrendisque* Parrhas. *insonat* pr. Hamb. a m. sec. vid. sup. VIII, 239

ducto attributo. — 687. *actu* exquisite, impetu, impulsu. *mons* pro saxo, ut augeat phantasma, *improbus*, ingens, ut alibi. — 688. 689. His exornatur res, et increscit admiratio. Hæc multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Græca compares, aut si ad simplicitatem orationis vulgaris singula redegeris.

690. 691. Simplicibus verbis eadem dicta Iliad. ν, 789 et v. 692. Comparari solent cum Iliad. γ, 81, Odyss. α, 529 sqq. — 692. magna voce infit. — 694. *verius* est, justius est, me unum pro omnibus rupti fœderis pœnam luere, ut jam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio vel ex illo Horatiano : *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum* est.

697 sqq. Præclarus locus : primum in exhibenda impatientia moræ et festinatione, tum in phantasmate miræ heroum magnitudinis et speciei corporis. *Præcipitatque moras omnes*, ornate, hoc omnia, quæ cum morari poterant, festinanter agit. — 700. *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos*. Etiam Hector apud Homerum Iliad. ν, 754 ὁρμάθη ὄρεϊ νιφόεντι ἐοικώς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit,

Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se adtollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris: stupet ipse Latinus,
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coïisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,

et al. — 701. *Athos* Medic. et alii; atque sic Ald. sec. et cett. At veteres edd. cum codicum majore parte *Athon:* quam male Servius pro vera lectione venditabat, metro perperam metuens. Est Ἄθως. Monuit quoque Benedictus. *et quantus* Reg. — 703. *se tollens* Goth. tert. — 705. *qui alta* et *qui imos* Dorvill. — 706. *altos* Oudart. *abjete* Muret. sec. — 708. *Ingentes* ante Heins. Tum *diversi partibus orbis* Maronis mos postulat. Sicque jam conj. Heins. — 709. In Heinsianis et Burm. *coisse* vitiose expressum. Ceterum memorabile exemplum hic versus prodit librorum in manifestam corruptelam conspirantium; quo quis abuti possit ad auctoritatem codicum elevandam. Legitur enim in Romano juxta ac Mediceo, et in ceteris Pierianis et Heinsianis omnibus, it in Erf., adversus metrum: *viros et decernere ferro.* Unus erat Pier., a quo aberat *et*, quod et Goth. sec. ignorabat cum aliis, quos Ursin. viderat, qui et Faernum sic emendasse testatur. Sequuntur codicum vitium edd. vett., quantum video, omnes, exceptis iis, quæ ex Egnatii recensione Ven. 1507 profectæ, in quibus *et cernere:* hoc etiam Ge. Fabricius recte repetiit, hincque alii. Auctoritatem faceret jam per se satis magnam ratio poetica: sed *cernere* etiam firmat Seneca Ep. 58, tum Quinctil. et Priscian., teste Heinsio, inprimis autem Servius, docta in Nota ad h. l., docens quoque posteritatem cœpisse legere, *et decernere:* secundum quam lectionem synalœphe opus esse excluso *os*, ut sit: *inter se coïsse vir' et decernere ferro:* v. habes acumen grammaticum in figuris comminiscendis. et *cernere* etiam a m. sec. in Mentel. erat emendatum. Post virorum doctorum observationem nunc constat, *cernere*, κρίνειν ἀγῶνα, pro decernere, jam Ennio esse frequentatum. conf. Heins. ad h. l. cum Cerda et Burm. — 710. *p. pulvere* Zulich. a m. pr.

quod efficacius ad sensus impulsus est. Ne autem quis cum Spencio Polym. p. 258 simulacra deorum montium cogitet moneo: sic tota vis et δεινότης poeticæ imaginis perit, quæ alioqui multum ex illo habet, quod εὐφαντασιώδης dicere licet. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanæ phantasma: *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horror plum'd. Parad. lost* IV, 984. *Cum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruscæ* ilices, variante variato arborum motu luce et umbra. Sic supra I, 164. *silvis scena coruscis.* — 709. *cernere*, decernere, cf. Var. Lect. — 710. conf. v. 696.

Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,
Quum duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi volnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:

Jo. Schrader. tentabat: *ut vacui patuerunt æquora campi.* — 711. *conjectisque* Medic., ut Heins. tradit. Sed Fogginii diligentia dedit a m. pr. *colectique*, et a sec. *conlectis*: hoc etiam Rom. exhibebat. Etiam Bigot. *collectis*, Goth. tert. *disjectis*. — 712. *simul ære* sec. Menag. — 713. *crebris ictis* Medic. (a m. pr.) et Gud. a m. pr. — 714. *Congeminat* sec. Rottend. — 715. *Sila* diserte Medic. et al. In aliis, et in edd. vett., nec non in Servio *Syla*. In Rom. *silva*, ut supra erratum Ge. III, 219, et ut h. l. ab aliis errari Servius monet. *Sylla* Dorvill. a m. sec. *sub monte Taburno* ap. Serv. ad Ge. III, 219. — 716. *conversi* alter Menag. *diversis* Menag. pr. et Goth. tert. e. *inter se prælia* Zulich. a m. pr. *in* abest alteri Menag. — 719. *Quis nemori* Heins. tandem restituit e Medic., tum Rom. aliisque Pier.; adde Goth. sec. Vulgo lectum: *Quis pecori* Porro *imperet et* aliquot Pier. et Burm. *sequuntur* Sprot. et duo alii Burm. — 720. *prælia miscent* Gud. Sed alterum figuratius. — 721. *infigunt obnixi* Parrhas. — 722. *rigant* Ondart. a m. sec.,

712. ***Invadunt Martem*** : elato spiritu, pro, incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque ære sonoro* : utrumque de clipeis collisis. Infra 724 repetitur : *Concurrunt clipeis*. — 714. *Fors et virtus*. Non fors Turni, Æneæ virtus : sed pugnantes non modo virtutem præstant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant.

715. Ornatissima comparatio : facile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88. 89. Sed ipse Maro jam pugnam taurorum copiose tractaverat in Georg. III, 217 seqq Cum quo conferre juvabit Oppian. Cyneg. II, 43 seqq. Ornat notionem silvæ positis nominibus celebriorum silvarum, Silæ in Bruttiorum agro (vid. sup. Var. Lect. ad Ge. III, 219) et Taburnum, in Samnio (vid. Ge. II, 38). — 717. 718. 719. Valent hæc ad pugnæ atrocitatem declarandam. *mussantque*, anxii expectant, conf. sup. 657; *mussat Latinus*, quos vocet generos : *nemori*, pro pascuis, saltu : ut in Georg., v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. — 720. Cf. Ge. III, 220 sqq.

Haud aliter Tros Æneas, et Daunius heros
Concurrunt clipeis : ingens fragor æthera conplet.
Juppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, et fata inponit diversa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

ex interpretamento τοῦ *lavant*. *lavunt* aliquot Pier. — 723. *Non aliter* duo Goth. et pars Pier. *Lavinius heros* pr. Moret. — 724. *fr. a. pulsat* Oblong. — 725. *Jupiter ille* Bigot., ut toties. vid. VII, 110. *ex agmine* Parrhas. Goth. pr., ut toties alibi. *æquato pondere* Goth. tert. — 727. *aut quo* complures scripti Heins., tum

725. 726. 727. Apud Homerum Jovem fata Hectoris, Κῆρας, et Achillis Iliad. χ, 209 sqq., Achivorum et Trojanorum Iliad. θ, 69 libra expendere, notum est : sed ibi alterutrius exitium jam instare declaratur; quod sequutus est Miltonus in præstantissimo loco lib. IV, 996 sqq. Expresserat idem inventum in Memnonis et Achillis pugna Æschylus in Ψυχοστασίᾳ, nisi quod Κηρσὶ substituerat Animas : quod expressum esse observatum est in patera Etrusca, seu Italica, apud Lanzium (Tom. II. *Saggio di Lingua Etrusca* p. 224) quam Winckelmann. ad Hectorem referebat : at, assidente Apolline, sedet Mercurius librans lances, quibus duæ umbræ seu animæ ad formam humanam effictæ impositæ sunt; verum de his aliisque remitto ad Obss. in Iliadem χ, 209. Maro ad diversum phantasma Interpretes avocare debebat : ad magnitudinem pugnæ et expectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi expectant, sed ipsi dii; ipse Jupiter libra pugnantium fata trutinat, sed æqua adhuc lance nec in alterutram partem propensa. *Quem damnet labor*, *quo vergat pondere letum :* prægnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie, utra lanx pondere vergat (καταῤῥέπει) eoque ipso mortem denuntiet. *letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata mors subsequitur. Jam prius membrum *quem damnet labor* equidem non aliter accipio, quam ut eandem sententiam more suo bis exponat poeta : *quem damnet* sc. leto, utrum e duobus morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua ; seu, *labor* simpliciter pugna, ut πόνος, μόχθος. Est ergo vulgare : uter, lance alterutra depressa, morti destinetur. Video alios sic accipere, ut sit pro : qui damnetur et addicatur labori; Scaliger vero : a quo frustra labor suscipiatur. Nondum damno meam rationem. At Servius contraria juncta putabat : « id est, inquit, quem voto liberet labor prælianди, parta scilicet victoria etc. » Parum luculenter declarat mentem Grammaticus ; hoc enim vult, ut sit : quem, h. utrum, voti damnet pugna : ut supra Ecl. V, 80 *damnare votis;* h. e. successus, eventus pugnæ. Sed an *damnare* ita absolute a poeta dictum sit, recte dubites. Apud Macrob. V, 13

Emicat hic, inpune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit : exclamant Troes, trepidique Latini,
Adrectæque amborum acies : at perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu;
Ni fuga subsidio subeat : fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.

Parrhas. et Goth. sec. ac tert. Possunt hi videri ad Servii exemplum interpretationem instituisse, sicque edidit Cuninghamus ex Huls. et Nonio p. 177, laudato Castalione Obss. Dec. III, 9. Monet tamen esse hoc durissimum, quod, in *Quem damnet* substituendum sit *voti;* quodque *labor* sit virtus, quæ alterum victorem reddat. Nescio, an procedat, si quis τὸ *labor* sic sumat : *Quem damnet*, *labor* est Jovi, laborat Jupiter, dubitat, deliberat, *Quem damnet* (leto) et *quo* etc. Sed vid. Not. — 728. *hac* Montalb. *hoc* Dorvill. a m. sec. *impune micans* Zulich. *corpore tanto* Sprot. — 731. *acies amborum* Bigot.; idem cum multis *ac*, etiam Goth. sec. et. — 732. *que* aberat sec. Hamb. *in medio tardentem* Medic. a m. pr. *ictum* Rom. et aliquot Pier. Post hunc versum in Zulichemio sequebatur versus imperfectus : *Quid superest?* Vidit scilicet aliquis, hic deesse aliquid sententiæ explendæ. vide Notam. — 733. *ocior aura* Sprot. — 734. *inertem* Leid., perpetua varietas.

reprehensio Grammatici est non inepta, inter ea, in quibus Maro Homericam majestatem non æquaverit, esse et hoc, quod post vers. 149. 150, quum manifestum jam esset, Turnum utique periturum, sero tamen *Jupiter ipse duas æquato pondere lances Sustinet* etc. Addit idem bono cum judicio : « Sed hæc et alia ignoscenda Virgilio, qui, studii circa Homerum nimietate excedit modum. » Saltem Maro morte impeditus phantasma hoc poeticum non satis cum reliqua carminis œconomia coagmentavit.

728. *impune putans* id sibi futurum; tuto se illaturum ictum. *consurgit* sup. XI, 284. *quantus in clipeum consurgat* pro insurgat. — 731. Ductus casus ex Iliad. γ. 363, ubi Menelai ictum, quo Paridem petit, similis fortuna eludit. Facit autem novam voluptatem, novamque expectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad novam pugnam differuntur. — 732. Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum : et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga sibi consuluisset. *Ni fuga subsidio subeat*, potest duplici modo expediri : aut, ut jungas *subsidio subire*, subsidio venire, esse; aut nisi, id quod auxilio, *subsidio*, fuit, fugæ cogitatio subiisset ejus animo. Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, quum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. sup. hoc lib. 89. 90); sed mox, eo deposito, ad fœdus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* supra vs. 165.

Fama est, præcipitem, quum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis.
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
  Nec minus Æneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua inpediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:

735. *quum primum* tres Burm. et aliqnot Pier. — 738. *Jamque diu* sec. Moret. et Montalb. *Teucris* Leid. — 739. *ventum est* nonnulli scripti et editi cum trinis Goth. et Erf. — 740. *Fatalis* Ven. *gl. cui* Rom. et aliquot Pier. *fusilis* Leid. — 741. *resplendet fragmen* Rom. cum aliis Pier., tum Medic. a m. sec. aliique Heins. cum Ed. pr. Burm., quod exilius esset. Heinsius tamen subtilitatem captat et conj. *resplendent fragmen*; ut *crepitabant bractea* excudebat sup. VI, 209. *respondent* Goth. tert. *resplendunt* Dorvill. *resplendet lumina* Zulich. *resplendent agmina* Ven. — 742. *æquore* Leid. — 743. *Nunc huc atque huc* alter Menag. *nunc huc* Ven. *deinde huc* Oudart. Sprot. et pr. Hamb. cum binis Goth. *nunc hunc inde illuc* Dorvill. a m. sec. — 744. *Teucri densa* Goth. tert. *incl. caterva* Goth. tert. — 745. *mœnia spargunt* Menag. pr. — 746. *tardante sagitta* plerique libri, etiam Medic. a m. pr. et vett. edd. ante Dan. Heinsium, qui primus *tardata* sc. genua, sagitta s. vulnere: quod ex Rom. et aliis notaverat Pierius. *turbata* Montalb. — 748. *instat* pro *urguet*, ex Arusiano Messio laudat et illustrat Heins. conf. sup.

735. *quum prima*; sup. 324 sqq. — 739. *arma dei ad Volcania*: novatum docte, pro ad arma dei Volcani, vel arma divina Volcani. — 740. Locus similis Q. Calabri lib. I, 545 sqq. Bene autem nunc, quum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refricatur. *futilis*, pro vulgari, fragilis. — In seqq. 742 vestigia sunt fugæ Hectoreæ Iliad. χ, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, inprimis Tassus in pugna Argantis et Raimondi (*Gierus. liber. Cant. VII, St.* 80 seqq.). — 743. *orbes* v. supra v. 481. *inplicat*, eleganter pro facit, implicito cursu. — 745. *vasta palus*, non Juturnæ, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis; ut omnino Laurentina regio erat, et etiamnum est, palustris. v. supra ad X, 709.

746. Genua tardata *sagitta*, vulnere supra vers. 319. Mox 749 pri-

Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceæ sæptum formidine pennæ,
Venator cursu, canis et latratibus, instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit, refugitque vias: at vividus Umber
Hæret hians, jamjamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripæque lacusque
Responsant circa, et cælum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra, præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementis,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.

VIII, 433. 434. — 749. *in flumine* vulgg. ante Heins. unde prava erat nata interpretatio, *ac si cervus in flumine natans mille vias fugeret*, atqui erat ille *ripa territus alta*, quo minus in amnem se dejiceret. — 750. *captum* Goth. sec. *pinnæ* plures Pier. et Heins. conf. Ge. III, 372 et alibi. — 753. *ac* Medic. et al. *aut* Sprot. *invidus* Bignt. *umidus imber* alter Hamb. — 754. *tenens* Rom. et Hamb. pr. a m. sec. — 755. *illusus* alter Menag. et alter Goth. — 757. *Responsat* Goth. pr. *circum* etiam legitur. *et* aberat Eac. Burm. *intonat* Sprot. et alii apud Burm. et Pier. *fragore* iidem et alii permulti cum Goth. tert. et Erf. — 760. *Æ. contra præsens mortemque m.* Ed. pr. Burm. et Goth pr. — 761. *Excidium* Ven. *aderat* Dorvill. — 762. *Excissurum* Parrhas. *saucius* est vel etsi saucius; vel, quantum licebat ei saucio. Estque adeo poeta dignius, quam quod conjicere possit aliquis: *nec secius instat*, aut et *sævius instat*. Nam poeta, *et sævior instat*, dixisset. *instant*

mæ comparationis lineæ in Hectoris fuga Iliad. χ, 188 sqq. et in Dolone persequendo κ, 360, diversis tamen modis. Ornavit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 sqq., jam Guellio laudatus. — 750. *aut puniceæ*. Ge. III, 372. *Hos non.... Puniceæve agitant pavidos formidine pinnæ* ubi vide. — 752. *insidiis:* sunt illæ ipsæ lineæ pinnis ac formidine distinctæ, quas expavescens cervus non transilit. — 753. *Umber*, canis ex Umbria: quod facile videas. — 754. 755. Lepidum ornamentum comparantis rei: petitum ex Apollon. lib. II, 278 seq. Imitationem Ovidii Met. I, 533 sqq., et Statii V Theb. 165 sqq. jam Cerda comparavit. — 756. *lacus* cf. 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem. — 760 seq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Iliad. χ, 205 seq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois hæc exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnæ semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio,

Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc : neque enim levia aut ludicra petuntur
Præmia; sed Turni de vita et sanguine certant.
  Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestis.
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat : huc inpetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum

Medic. a m. pr. — 763. *impleut* Menag. pr. et Leid. *complent* Parrhas. — 764. *Huc atque huc* Oodart. — 766. *Fauni* Aldd. edd. iode a prima, cum sequacibus (usque ad Commel., quæ discessit), et sie Serv. laudat ad v. 779, quod præfert eum Cerda Schrader. ad Museum pag 330, tanquam exquisitius, Sed aliter codices; et impedita fit junctura *sacer Fauni foliis. foliisque* pr. Hamb. — 767. *olim nautis* Goth. tert. *signum* Menag. pr. et Parrhas., non indocte, ut Homericum σῆμα, quod late conspectum præbet. — 768. *ibi* pr. Hamb. et Sprot. — 769. *notas.... vestes* Edd. vett.; emendatum *votas* in ed. Ald. tert. et a Ge. Fabricio: sicque Pier. et Heins., paucis exceptis. *voto* Leid. et a m. sec. Rottend. — 772. *huic* tert. Rottend. *hic* tert. Goth. — 773. *et* abest multis, ab aliis *in*, ut a tribus Goth. et Erf. Aberat etiam a Mediceo; sed altera manus inseruit *ab r.* et delevit et. In Ven. *ut lenta*. Tum Bigot: *fixum lenta radice*. Porro, idque unice verum, Servius jungebat: *fixam et lenta radice tenebat*, non, ut vulgo factum, *Detulerat fixam, et l.* Ge. Fabricius Donatum legere ait: *Detulerat mollem et lenta r.* Quod verum non est: nam Donatus *lentam radicem* explicat mollem.

an nostra ætas in præliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac pugnarum, seu duellorum, singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. — 763. *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. conf. sup. lib. V, 583. 584. — 764. 765. Hic transfert Homericos notissimos versus Iliad. χ, 158—161. *levia aut ludicra:* scil. qualia erant in certaminibus ac ludis seu στεφανίταις seu χρηματίταις. (Hoc erat, quod volebat Mejerotto p. 47.)

766. Vim poeticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: simpliciter declarandus erat locus, quo hasta hærebat. Videtur ea sata quasi esse ex caprifico Homeri Iliad. χ, 145. conf. ζ, 433. λ, 167. *lignum*, arbor. — 770. *nullo discrimine*, adeoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. — 771. *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. καθαρὸς χῶρος, ut Iliad. ψ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. III, 582. — 772. *hasta stabat*, ex jactu supra 711. — 774. 775. Eadem in

Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat : tum vero amens formidine Turnus,
« Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene; colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos. »
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas : dum nititur acer, et instat;
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Adcessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.

777. *tuaque* sec. Rottend. — 778. *vestros colui* Goth. tert. — 779. *ferro fecere profanos* duo Rottend. Zulich. et pro var. lect. Gud. Saltem hoc interpretationem juvat. Sed hic miror Maroni non tenuem et exilem visum versum, inprimis in hoc : *fecere profanos*, pro, profanarunt. Paullo ante ad v. 775 notatum erat in Servianis : humiliter quibusdam visum dictum : *prendere cursu*. — 781. *Jamque* Hugen. *lento stirpe*, cf. Pier. et sup. v. 208. — 782. *potuit* Leid. *discurrere* Medic. a m. pr. et Gud. pro var. lect. *discindere* Ven. *convellere* qu. Moret. et Leid. — 784. *conversa* Zulich. Ven. et duo Rottend. cum Medic. a m. sec. *mentita* nonnulli apud Cerdam, non constat, qui. — 785. *tradit* alter Hamb. — 787. *ab* abest Parrhas. *revulsit* Ald. (prima et sec.) ap. Burmann. — 788. *animis armisque* Parrhas. vide sup. II, 799. — 790. *Adsistunt contra certamina :* velim Heinsium, qui hoc reposuit, etsi jam Commelinum e Palat. idem recepisse video, vel Burmannum exposuisse, qua ratione hoc dictum sit. Exhibent utique hoc Medic. (nam Romanus hic mancus est) Mentel., cetérique Heins., sicque edd. vett. Ed. pr. Burm. Venetæ nostræ 1484. 1486. Hinc aliæ, ut Norimb. et Veneta 1495, etc.; item Egnatii recensio : *Insistunt contra certamina :* quod rationem habet. Sic sup.

hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropæo Iliad. φ, 184 sqq. — 778. *colui.... honores*, ut : sacra colere, religiones colere. — 781 — 783. quam ornate : non potuit evellere hastam. *lento in stirpe ;* quod 773 *lenta in radice. discludere morsus roboris* ejusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastæ arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. Sic *mordet fibula*. — 785. Facit Juturna, quod Pallas in Achillis gratiam Iliad χ, 267. — 789. *arduus*, ut alias, elatus animo, fidens, audax. Sic supra *altus Æneas. sublimes armis* jungunt alii : male hic. — 790. v. Var. Lect.

Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
« Quæ jam finis erit, conjunx? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cælo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari volnere divum?

Ge. III, 164 *viamque insiste domandi.* Rationem habet quoque alterum, quod verum esse arbitror, quodque Servius alios legere ait, *Adsistunt contra certamine:* sic *stare*, *adstare*, παραστατεῖν, *adsistere*, de certantibus, ut sup. XI, 710. *contra*, ἀντίον. ἄντην. Atque hoc exhibent Menag. et Sprot. cum Goth. tert., ita quoque edidit Ald. statim in pr. ed., quod sequuntur alii, ut Steph., alii e vulgatis *Insistunt contra certamine*, quod Paullus Manutius intulisse videtur, vel *Insistunt contra certamina*, quod Egnatium dedisse diximus; tum repetiit Pulmann. et hinc vulgg. Tandem *Adsistunt contra in certamine* Hugen. *in certamina* pr. Moret., doctius utique, ut sit *Adsistunt in certamina*, in pugnam; quod equidem ceteris præferam, si librorum auctoritas satis gravis adest. Sed *Adsistunt certamina*, aut *contra certamina*, equidem quomodo interpreter non habeo, adeoque revocavi vulgatam antiquiorem. Junxi quoque *adsistunt certamine Martis*, ut *anheli* ornet; non, *adsistunt contra*, *certamine Martis anheli.* — 792. *pugnam* Bigot. *videntem* Mediceus Pierii. — 793. *Qui* Leid. *Quis* pr. Hamb. *erat* sec. Menag. — 796. *gaudis* Goth. tert. pro *gravidis.* *in montibus* Oudart. et Zulich. a m. pr., meus lapsus librarii; ne quis putet, cum ratione dictum e v. 133 sqq. Nam et ibi Juno ad cælum redit v. 159. — 797. Debet scribi *Mortali'n* pro *Mortali an;* ut supra monitum. *Mortali* ed. Ven. Burm. cum Goth. sec. et tert. *Mortalem* legitur in marg. ed. Ven. Scoti 1544, non mala emendatio viri docti, qui in sententia hærebat; nam hoc utique indignum: vulnere divum, h. divorum, mortalem peti, violari. Video nunc esse eum virum doctum Benedictum in ed. Flor. 1520, cujus verba adscribam: « In vetustis et fide dignis codd. legitur *Mortalem decuit;* quod magis placet; etsi Servius *Mortalin* legat. Sensus erit: o Juno, *decuit mortalem*, hoc est Æneam, *violari vulnere divum?* i. feriri manu dearum, hoc est Juturnæ, quæ dea est; q. d. minime. Et hoc dicit Jupiter, ut Junonem incesseret, criminareturque, quod impulerat Juturnam ferire Æneam. Ad quod paullo post se expurgans respondet Juno:

791 seqq. Novo invento poeta nos, quum jam pugnam Turni et Æneæ instaurari expectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis. — 791. Hoc fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 sqq. *omnipotentis* Olympi. l. pro deorum omnipotentium, l. in quo dii omnipotentes habentur. cf. sup. ad lib. X, 1. — 794, 795. fatale esse, ut Æneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. cf. Æn. VII, 313. Nota loca Liv. I, cap. 2 f. Tibull. II, 5, 45. 46 sqq. *fatisque ad sidera tolli* ex Enniano: *Unus erit, quem tu tolles ad sidera cæli*, quod usurpavit Ovid. XIV Met. 814. Hinc mox Juno v. 819 subjungit aliud quid, quod non fati necessitas imponat. — 797. 798. 799. Prior versus spectat ad id, quod paullo ante vulnus

Aut ensem, (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem; precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.

Juturnam fateor etc. v. 813 sqq. » Scilicet sic statuendum, vulnus Æneæ sagitta ignotum unde allapsa (sup. 318 sqq.) Juturnæ tribui a Jove. Quod si statuas et inf. 813 sq. verba Junonis compares, lectionem *Mortalem* valde arridere non inficiabere. Contra id, quod nunc in libris legitur, difficultatem haud dubie facit, si *mortale vulnus* communi significatu accipiendum est, ut sit vulnus mortalis, seu a mortali illatum: quid enim in eo mirum, si Æneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali, ab homine, telo petebatur, quum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur? Itaque indueor, ut credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere: quod ad analogiam tot aliorum similium, v. e. letalis, fit præclare; etsi Serv. damnet, et Burm. recte moneat, esse usum vocis sequioris ætatis. Sed hæc ipsa, quæ seriores scriptores sibi permittunt, omnia fere a poetis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poeta exit. Erat utique quod miraretur Jupiter, Junonem, quum sciret ipsa Æneam immortalem futurum, tamen putasse se assequuturam hoc, ut ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poeta novasse aliquid dicendus est, ne ineptæ orationis crimine oneretur. — 798. *Haud e.* Reg. — 799. *Erectum* Goth. tert. et deest Bigot. — 800. *que* abeat Dorvill. — 801. *tacitus* Leid. *edit* Diomedis legerat, sicque Gud. a pr. m., quod copiose illustrat Heins. ex vetere forma: edim, is, it. *ne mihi* Dorvill. — 802. *tristi* pr. Hamb. pro var. lect. τοῦ *dulci*. Male; et similis forma apud Tibullum notata: *Edidit hæc dulci tristia verba sono. tristes dulci* Goth. tert. *recursant*, *recusant*, *recusent* (hoc et Medic. a m. pr.), *recurrent*, aberrationes apud

inflictum erat Æneæ. Ambiguum esse potest, sintne jungenda *vulnere divum;* deorum; ut sit, *vulnus a deo illatum;* ita *vulnere mortali* dictum erit nova acceptione pro vulnere mortifero; an *divum*, quarto casu acceptum, *deum aliquem violari vulnere mortali*, a mortali illato. Nunc *deum* accipies aliquando futurum, Æneam. Ita vero argumentatio est valde levis: indignam rem esse, *divum*, futurum deum, *mortali vulnere*, hoc est, *a mortali illato* esse ictum. Immo vero vis argumentandi requirit hoc: *a deo mortalem vulnerari indignum est.* Junonis fraude per Juturnam (vers. 814) illatum erat vulnus Æneæ, et hactenus *vulnere divum* violatus erat *mortalis.* Apertior utique sententia esset, si scriptum foret *mortalem;* v. V. Lect. *victis*, pro victo: ex decoro poetici sermonis, ne in vulgari hæreret; quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere. Alia vis nulla inest. — 801. *Nec te edat dolor;* alias: animum tuum; ut Iliad. ζ, 202 Ὃν θυμὸν κατέδων et alia. In sqq. turbatur ab Intpp. Putatur esse adversativa propositio; *et mihi curæ sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad me curas ac querelas sæpe. Sic fere Cerda; Ita vero oratio friget; enimvero est reiteratio antece-

Ventum ad supremum est : terris agitare, vel undis,
Trojanos potuisti; infandum adcendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos;
Ulterius tentare veto. » Sic Jupiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu :
« Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Juppiter, et Turnum, et terras invita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in prælia Teucros.

Burm. — 803. *est* deerat Ven. *Ventum est ad summum* Leid. — 808. *quod nota* Sprot. *mihi est tua* Parrhas. *tua magna voluntas* perpetua lectio edd. vett., tum Ald. sec. et hinc profectarum. *magne* reposuit Paullus Manutius, hinc aliæ, Commelin. Steph. Pulmann., idque Pierii codd. et Medic. cum aliis Heins. firmarunt : et ex Goth. sic sec. ac tert. *tua celsa v.* ed. Ald. pr. Junt. — 809. *invisa* Menag. pr. *relinquo* aliquot apud Burm. cum trinis Goth. — 810. *Nec me tu* alter Menag. *aeriam* Dorvill. *sub nube* Parrhas. et pr. Hamburg. pro var. lect. *sub sede* alter Menag. — 811. 812. *sub ipsam... aciem* e Medic., tanquam elegantius, refinxit Heins. pro vulgato : *sub ipsa acie;* nisi quod sec. Rottend. et

dentis enuntiationis : *nec* toties me querelis tuis fatiges. Fraus est facta in eo, quod *et* subjunctum est, quum negativa *nec* repetenda esset. Atqui hoc novum non est. Sic infra 825 *aut* pro *nec*, et sic sæpe. Etiam hoc exemplo Homeri : μὴ.... δὲ. *recursent*, ut Æn. I, 662, iterentur. — 803. *Terris agitare vel undis.* Consilia Junonis : primum per tempestatem immissam, Æn. I, 37 seq., alterum *infandum accendere bellum* etc. Æn. VII, 286 315. 316. Tertium ad Laviniæ nuptias cum Ænea pactas et Junonis artibus turbatas spectat : *Deformare domum,* scilicet luctu, maxime ex Amatæ suspendio, quocum squalor ac deformitas conjuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit Pharsal. lib. VIII, 81, et *deformis ægrimonia* ex Horatio nota, Epod. lib. Od. XIII, v. 18.

808. 809. Hoc non respicere potest ea, quæ hoc libro de Junonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Jovis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata sup. vss. 133. 159. 160, sed ad locum lib. IX, 802 sqq., ubi Iris a Jove missa Junonem vetat pugnæ interesse. — 810. *Nec tu,* scilicet nisi hoc ita se haberet. — 811. 812. Starem in acie *flammis cincta;* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Trojanos sæviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur; nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris : quod an usu poetarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est. Æneid. lib. II, 613 Juno ferro accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in prælia;* simpl. accipio pro, Teucros

Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
Adjuro Stygii caput inplacabile fontis;
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum;
Quum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Conponent, quum jam leges et fœdera jungent;
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,

Dorvill. cum binis Goth. *ipsam acie*, et Parrhas. *ipsa aciem*. — 813. *fateor misero* tres Burm. et ap. Macrob. VI, 6, inconditio ad aurem sono. *fateor miserom* Dorvill. — 815. *ut ostenderet* alii olim ad Serv. — 816. *implicabile* Leid. *intractabile* Montalb. *insatiabile* Zulich. — 817. *Vana* Parrhas., perperam, conf. Not. Aliter sup. VIII, 187. — 818. *que* abest Dorvill. *exorsa* Ed. Ald. tert. — 819. *quod n. f. te l.* Goth. tert. *tenentur* Mentel. pr. a m. pr. — 821. *infelicibus* Vratisl. — 822. *Componant* Parrhas. *Componet* Goth. tert. *leges ad fœd.* pr. Rottend. — 823.

aggrederer : nam qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit trahitque in pugnam. Verborum enim ordo non admittit alterum : *trahere prælia in Teucros*, ducere copias adversus Trojanos. — 813. 814. Respicit sup. 138. 152. Oratio est fere pedestris : sed observa, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit ; quum esse deberet : *Suasi Juturnæ*, ut etc., quod et Macrobius VI, 6 monere voluit. Probavi eam audentem majus aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. — 816. 817. Res per se notissima : sed ornatum est egregie *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *Una superstitio*, h. quæ maxima jurisjurandi inter deos est religio : jusjurandum sanctissimum. Male argutatur Servius, et cum eo alii. Est enim idem ac si Juno diceret, obstringo me jurejurando sanctissimo. est *reddita*, pro facta est, adeoque, quæ est ; et nihil amplius. *Superstitio* pro religione et metu ex ea profecto satis frequens. Sic fere Iliad. ε, 37. 38 ἴστω μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι Θεοῖσι. — 820. *pro majestate tuorum*. Bene Servius : « respexit ad Saturnum, qui in Italia aliquando regnaverat ; inde ait *tuorum* ; nam et Latinus inde originem ducit : Æneid. VII, 48. 49. » — 822. *leges* sunt fœderis conditiones. — 823. Conf. ad sqq. Exc. III ad hunc lib. XII. Argute poeta, si quid aliud, rem facti jam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum : mansit sermo Latinus, vestitus Latinus : nec Trojani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victo-

Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis.
Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja. »
Olli subridens hominum rerumque repertor:
« Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Utque est, nomen erit; conmixti corpore tantum

Nec Ed. pr. Burm. Goth. tert. — 824. *Ne* Parrhas. *Nunc* Serv. ad lib. I, 148 *jubeas fieri* Goth. tert. — 825. *vestem* Medic. et Rottend. sec. ac tert. — 826. *Sint Latii* Goth. tert. — 828. *sidas* Medic. a m. pr., unde Heins. ejecto *que* facit: *occiderit, si das. o, licet cum* Goth. tert., ex interpretatione. Occidit Troja, et sit ita, occiderit adeo cum ipso nomine; tum *sine nomine* Vratisl. *cognomine* Bigot. — 830. *Est* Mentel. pr. et Hugen. *Es* duo Goth. Erf. et edd. vett. nostræ omnes; sic quoque Aldd. Fabric. Dan. Heins. *Et non nisi* in Ven. Scoti 1544 video exhibitum. *O germana* complures codd. Burm. et edd. habere ait; sed videtur vitio factum, quum vellet idem docere, *es* passim occurrere. *Saturniaque* Mentel. pr. a m. pr. — 831. *tantum* Medic. (Fogginius *tantos* dedit, sed *volvi* a m. pr.) *volves* tert. Mentel. Leid. *volvit* Serv. ad IV Æn. 377. *volvens* Ed. Ven. Burm. — 833. *Dic q.* Leid. *qua vis* Bigot. *nam me* alter Hamb. — 834. 835. *moresque tenebunt Usque: est n.* Paris. *commixti corpore tanto* reposuit Heinsius; et illustravit exemplis, opportunis, importunis, *corpus* de universa rep., populo, rum cederet, ut fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Jug. 21 f. *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere*. — 827. Sint Romani potentes, sed tanquam Itali, non tanquam Trojani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Trojanorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horatius in regia Oda lib. III, 3, inprimis v. 30 seq.

830. Tu, quum sis germana Jovis soror, tantas iras in mortales exercere potes? Ut Æn. lib. I, v. 11. *tantæne animis cœlestibus iræ?* ut nomen quidem gentis exosæ ferre possis. Male argutantur Grammatici. — 832. iram perperam susceptam, conceptam. — 833. *me remitto;* dictum ut; remittere animum, ab ira: remittit, qui mollescit adeoque concedit, nec amplius *contendit*: uti se remittunt ea, quæ laxantur, solvuntur. *Ausonios* et hic et aliquoties, VII, 233. XI, 253. X, 105, itidem ut *Ausonidas*, dixit pro Ausonibus, ut poeta: Græcorum exemplo, etiam in appellativis, ut παρθενικὴ sc. αὔρα pro παρθένος. — 835. 836. Permixti cum tanto populo Trojani comprehen-

Subsident Teucri : morem ritusque sacrorum
Adjiciam, faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores. »
Adnuit his Juno, et mentem lætata retorsit :
Interea excedit cælo, nubemque reliquit.

civitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis. Sic sup. XI, 313 *toto certatum est corpore regni*. Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum *toto* populo Latinorum. In quo facile sentis *toto* otiosum esse. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis τὸ *corpore commixti* et *subsident*. Enimvero veterum, et hinc omnium, quas vidi, edd. lectio est : *commixti* vel *commisti corpore tantum*. Eandem firmat Medic. cum aliis codd. Pier. et Heins. Erf., item Serv. ad I Æn. 249, nec, cur *tantum* mutare necesse fuerit, video. Nam sensus : *Tantum Teucri subsident, commixti corpore*, cum populo Latinorum : tantum transibunt in nomen eorum; nulla alia rerum mutatio fiet. Mediceus Pierii et Porcius, tum Parrhas. Montalb. Hamb. pr. et Goth. tert. *commixto corpore* exhibebant; se *commixti* elegantius. Romanus autem *commixti sanguine tantum*. At *tanto* in nullo legitur præterquam in uno Pierii *commixti sanguine tanto*; et *commixti corpore tanto* in pr. Menag. et tert. Mentel., et *commixto corpore tanto* Goth. tert. — 836. *Teucris* Goth. sec. *sacrorumque* Bigot. *morem* hic proprie dictum esse de ritu religioso, laudato versu, notat Macrob. III, 8. — 838. *Hinc. g. Ausonium*, *mixto quod* Goth. pr. *mixtum cum s.* Parrhas. — 839. *Ultra homines* alter Hamb. a m. pr. *pietate jubebis* Leid. — 842. *relinquentur*, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine. vid. Var. Lect.

Subsidere de iis, quæ in commixtione infimum locum occupant, ut in elementis terra subsidit. Æn. lib. V, 498 de sorte : *galeaque ima subsedit Acestes*. Nunc *tantum* hoc fiet, ut etc. — 836 837. *Adjiciam*. Sacra tantum ac religiones Trojanorum adjungam Italicis, Penates Latio inferentur, conf. sup. 192, faciamque, ut uterque populus Latini sint, adeoque ὁμόγλωσσοι. — 839. *supra ire deos pietate* non est urgendum : significat tantum præstantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi quæcunque excellunt et præstant aliis, non modo paria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium. Nam etsi h. l. ad deos minores vel heroes referunt, tamen nec horum pietas in deos majores usquam, si bene memini, celebratur. — 840. Junonis sacra in Ovidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romæ quærenda. Revocanda autem in animum Æn. III, 437 seqq. — 841. *mentem retorsit*, inflexit, mutavit. Comparant μεταστρέφειν νόον Iliad. ο, 52, ἐτράπετο νοῦς, φρὴν et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim jungere *mentem lætata*. Sic tamen *retorsit* absolute, scilicet se, paullo durius dictum. — 842. *excedit cælo*; quo igitur illa abiit, si cælo excessit

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram

quit Medic. cum plurimis aliis. Sollenne tamen poetæ, motum, inprimis concitatiorem, præterito tempore declarare. Sed meo judicio totus hic versus melius abesset: nisi ille aliter olim lectus fuit. Saltem post *retorsit* sequi debuisse videtur: *lumina. et c.* Ut solent dii in suorum morte. Ut sup. X, 473 Hercules: *oculos Rutulorum rejicit arvis.* Et ipsa Juno sup. 151 *Non pugnam adspicere hanc oculis, non fœdera possum.* Jo. Schraderum conjicere video: *et vultum lætata retorsit.* — 843. *His dictis* Goth. tert. *secumque volutat* Dorvill. — 844. *fratri* Hugen. *demittere* quatuor apud Burm. *descendere* Goth. tert.

dea? Erit *cælum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam æthere pendens. cf. supra 792. 796. 810. Inde illa abiit ad suum θάλαμον, cubiculum, quod Homerus memoravit Iliad. ξ, 166 sqq. cf. Exc. II ad hunc lib. XII.

843. Ingeniose novum rei expediendæ modum excogitavit Virgilius. Nam Æn. IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam: nunc res erat varianda. Ut itaque Juturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed hoc loco alio traductum; est enim: abstrahere, avocare, avertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variæ artis et rationis, qua poetæ fabulas antiquas, interque eas id inprimis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractant. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. Sed quum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 280, nunc in Jovis illæ vestibulo excubant. Servii h. l. et ad III, 209 commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt: uti nec illud satis probatum dedit Furias appellatas esse *canes Jovis*; quo nomine Harpyiæ alias insignitæ, ut Apollon. II, 289 Ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας, et Κῆρες ibid. IV, 1666 cf. Æn. lib. III Exc. VII de Harpyiis. Nam loca Æn. VI, 257, et Lucani VI, 733, perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Vide nunc hanc *canum* pro ministris appellationem docte illustratam in Ruhnkenii Epist. crit. p. 93, 94. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Jovi dare, sed poetica phantasmata variare voluisse putandus Maro. — 845. *cognomine* pro, nomine. *Diræ* est nomen illarum pestium, h. exitiosarum dearum. Male Grammatici inverse tradunt: cf. inf. 865. Substitutæ illæ a poeta ταῖς Κηρσί quæ memorantur quoque apud Quintum II, 509, III, 44. Ἀραὶ sunt ap. Æschyl. Eumen. 420. *geminæ — et Megæram:* Docte sic variavit poeta, quod vulgo erat: Sunt tres Diræ. Tum unum tantum nomen ponit; etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile suppleat animo? *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam

Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæc Jovis ad solium, sævique in limine regis,
Adparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbis.
Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Juppiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus, ac nervo per nubem inpulsa sagitta.

847. *Unum* Leid. *reduxit* Hugen. — 849. *Hæc*, aberratur. *sævoque* Leid. et Par. *ad limina* alter Menag. Oudart. Parrhas. — 851. *horrificos morb.* Goth. pr. — 852. *meritasque* Parrhas. *ac bello* Gud. — 853. *demittit* editum ubique, quantum video, ante Commelin., qui primus *demisit* e Palat. edidit, cui Pier. et Nic. Heinsii codd. adstipulati sunt. In nonnullis *dimisit*: pr. Moret. *dimittit*: tandem pr. Hamb. *summo demisit Olympo*. — 856. *a nervo* Exc. Burm. *a verno* Montalb.

Æn. VII, 331. VI, 250 ediderat; idem Æschyl. l. c. 419. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. — 847. *paribus*: propariter, pari omnes modo. De alis cf. Æn. VII, 561. *ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet: nam is ventum movet. — 849. *sævi*: epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio utitur Jupiter, quum irascitur. *Apparent* vox propria, de ministerio, unde apparitores. — 850. h. terrent mortales miseros. — 851. 852. Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt; et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megæram letum immittere aiunt.

853. *unam*. Quum poeta vix dignum sit, indefinite loqui, Megæram designasse dicendus est: *unam illam*. Alio modo scena apparatur ap. Quintum, Memnone et Achille congresso: duæ utrinque adstant Κῆρες:

Δοιαὶ δ' ἀμφοτέροισι θοῶς ἑκάτερθε παρίσταν
Κῆρες. ἐρεμναὶ μὲν ἔβη ποτὶ Μέμνονα δῖον,
Φαιδρὴ δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα δαΐφρονα

lib. II, sub finem.
— 855. *turbine* simpl. pro motu sup. 320 et 531. Volat Megæra tanquam sagitta arcu emissa. *per nubem*, auget phantasma, pro per aerem. Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (vid. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia urbs), medicari tela veneno soliti fuerint, constetque ea de re aliunde, ignorabam: est tamen alter locus ap. Lucian. Nigrin. T. II, pag. 79, ubi ad h. l. provocat Hemsterhus. In venatione saltem

Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit;
Stridens et celeris incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni:
Alitis in parvæ subitam conlecta figuram,

857. *Armatus* Sprot. a m. sec. *Armavit* Goth. sec. *quam Parthus* Parrhas. Malim Codicem aliquem pro *Parthus* meliorem dare lectionem; nam illud vitiosum utique esse arbitror: quid enim *Parthus*, *Parthus sive Cydon*, aut gravitatis aut suavitatis habeat? Non ignoro, tales iterationes et alliterationes occurrere apud poetas, ipsum Homerum et Virgilium; sed ubique vim aliquam habent, aut addunt aliquid tanquam pro compendio vel cumulo v. e. Ecl. VIII, 55 *sit Tityrus Orpheus, Orpheus in silvis, inter delphinas Arion*. at h. l. nihil ejusmodi video. Aut genus ponendum erat, ut individua vel formæ sequerentur: aut utrumque iterandum, ut v. e. Iliad. χ, 127. 128. Latet, arbitror, epitheton seu *Parthi* in sq. versu, seu *fellis*: v. c. *Armatam sævi fallax quam* etc. aut simile quid. Nisi ultima poetæ manus versui deest: quod probabile fit. Waddelium nunc video Animadv. Crit. p. 39 conjecisse *Arcu sive Cydon*: vel, *Partho sive Cydon*, h. in Parthum; prius ferri possit. *Certus sive Cydon*, Lenzius noster conj. Jo. Schrader. autem Obss. I, 2, p. 17 *Armatam sævo patrii quam felle veneni*, ingeniose sed parum probabiliter. — 858. *seu Cydon* Oudart., male. cf. Ecl. X, 59. *medicabile* idem. — 859. *auras* nonnullos legisse testatur Servius, qui rem male expedit de umbra sagittæ. Immo, ad majorem phantasmatis horrorem pro *auris* esquisitius dixit *umbras*, h. e. nigrum aerem, quem transvolat sagitta: hinc *celeres umbræ*, ut *celeres auræ*, quæ celeriter transmittunt telum. Vix tamen Maro, si carmen emendasset, ter eadem voce usurus fuisset 853, 855, 859. — 860. Non *Talem*, sed *Talis*, ut toties vidimus in voce *ferre se* pro *incedere*, v. e. VII, 492. — 861. *acies venit* I. pr. Moret., quod non displicebat Heinsio. — 862. *in pravæ* Waddel. conj. apud venenatis sagittis usus esse apud eos potuit, veterum et nostrorum barbarorum exemplo. *Fel veneni*, ornate, ut virus, id est, succus amarus, noxius. *telum immedicabile*, quod vulnus insanabile facit. De voc. *Parthus, sive Cydon* vid. Var. Lect. *armatam*, tinctam, *umbras* pro aere dixit. vid. ibid.

862. Habet hæc Megæræ in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poetæ certatim transtulere præsagia bubonum et noctuarum. Enimvero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad augustum illud et sublime phantasma, quod Messiæ lib. VIII, sub finem, exhibuit auctor, summum Germaniæ ornamentum; ubi Servatoris moribundi caput duo Mortis Genii septenis gyris circumvolant. Locus ille ad horrorem incutiendum efficacissimus. Maronem nostrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 sqq. *Alitis parvæ*. Videtur recte monitum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corporis satis constat. Et potuit poeta noctuæ genus aliquod, v. e. minimam

Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit inportuna per umbras;
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Adrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem adgnovit et alas,
Infelix crinis scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis;
« Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam duræ superat mihi? qua tibi lucem

Burmann., prave utique: etsi sic lectum in Parrhas., idque receptum a Cuninghamo; nam usus sermonis non ita fert. Jo. Schrader. tentabat: *in ravæ ,raucæ, furvæ*. Miror neminem incidisse in inauspicatam avem *parram. subitam figuram* Rom. et plerique alii Pier., ex Heinsianis Mentel., et secundum Burmann. fere omnes: receptum ab Heinsio: Vulgo, *subito collecta figuram*. Porro *subito conversa* Medic. Pierii, et Mediceus princeps: *subitam conversa figuram*. Sed *collecta*, quod ubique editum, copiose defendit et illustravit Heins. Conf. sup. 491, et X, 412, et multo magis de angue Ge. II, 154 et al. Est autem ratio hæc formam contrahendi, diversa a nota illa Homerica, qua Somnus avi non assimulat se specie, sed avis more ac ritu in arbore sedet Iliad. ξ, 290. — 863. *in* abest apud Marium Plotium de metris: ibidem: *et culminibus*. Bigot. *aut cumulantibus aris*. — 864. *sævum canit* in lib. apud Pier. Etiam *serum* Servius exponit triste, luctiferum, perperam. Est: sera nocte; *νύκτερος ἀείδει* Aratus. *per umbram* Menag. pr. cum parte Pier. — 865. *versam* Medic. a m. sec. et Leid. *se Turni* Goth. tert. *ob ora* Heins. emendavit e Romano, Moret. et Leid. cum Arusiano Messio (accedit Donatus): idque diserte illustravit. Vulgg. *ad ora*. *in ora* Medic. et Goth tert. — 866. *fertque refertque volans*, pr. Hamb. *reverberat* Medic. Pierii, Parrhas. et Ed. pr. Burm. — 867. *Olli* Bigot. *novos* Medic. et Mentel. pr., uterque a pr. m. *solvat* alter Menag., vel *subito* pr. Hamb. — 868. *errore* pr. Hamb. *hæret* idem a m. sec. — 870. *crines solvit* Dorvill. *scindit crines* Rom. — 873. *duræ* repositum ab Heinsio, auctoritate Romani, tum Medic. reliquorumque vetustiorum omnium. Sicque Servius: *duræ, immiti*, quæ posset fratrem cernere tot laboribus subdi-

illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt. cf. Plin. X, 12 s. 16, et sic Æn. IV, 462. 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem, parvam respectu deæ. *subitam*, pro subito. Scilicet *subitam*, in quam subito *collecta*; *conversa*, est. *Colligere* de re in minorem speciem mutata. vide Var. Lectiones.—864. *importuna*, nocte intempesta, importuna. — 869. *stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Melius ad *alas* retrahi poterit. Apud Quintum Achille jamjam perituro lib. III, 44 ἤδη γάρ οἱ Κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφιποτῶντο. — 873. *duræ* mihi, quæ sustineo fratrem cernere in ultimum discri-

Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies: ne me terrete timentem,
Obscenæ volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis: hæc pro virginitate reponit!
Quo vitam dedit æternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Inmortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? o quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos?»

tum. Locum ante oculos habuisse putatur Statius XII Theb. 214. 215. Vulgo editum: *miseræ*. Fateor hoc lenius, etiam ad sensum mollius, videri; etsi alterum illud doctius est. *diræ* Goth. tert. — 874. *moror* sec. Rottend. et Erf. *tali non possum* tres apud Burm. et Erf. *me* deest Leid. *tali me possum* Zulich. — 875. *Nam jam* Leid. *trementem* Oudart. — 876. *dirarum verbera nosco* Schol. Cruqu. ad Horat. I Od. 2. — 877. *fallant* a m. pr. Zulich. — 878. *Magnanima* Gud. *Hoc pro* Ven. et sec. Muret. cum Parrhas. — 879. *Cur vitam* aliquot Pier. *Quid vitam* alter Hamb. *Quo vitam æternam dedit*, et *cur* Medic. Pierii. *cui mortis* Oudart. a m. sec. — 880. *possim* Medic. ut *possem* Leid. et Zulich. cum Goth. tert. et Erf. *labores* pr. Hamb. sec. Muret. et Exc. Burm., idque receptum a Cuninghamo e ms. Bœcleri. — 881. *sub umbras* Medic. Pierii, pr. Hamb. duo Rottend. Ven. et Gud. pro var. lect., quod et ipse præferam. — 882. *Jam mortalis ego haud q.* vett. edd. et multi codd., ut distinguant post *ego*, alii post *haud quicquam*. Sed jam Ald. pr. emendatum dedit: *Immortalis ego?* Sicque Rom. aliique Pier. Malim tamen per exclamationem: Me miseram! *Immortalis ego!* Tum *haud q.* vett. edd., etiam Ald. et hinc ductæ. Etiam sic Priscian. lib. XIV. *haud mihi quicquam* Ed Ven. et Mediol. et Goth. pr. Prima mutavit Commelin. e Pal. *aut* Cuningham. id sublatum esse volebat. — 883. *O qua* Leid. *quam* Gud. a m. pr. *quo* Leid. alius. *satis una* Ven. *satis ima*, quod etiam Rom. habet, lectum vulgo ante Heins., qui *alta* e præstantioribus dedit. — 884. *dimittat* multi ap. Burm.

men adductum; sed v. Var. Lect. — 875. 876. *Jamjam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici: Iliad. χ, 213, Hectore jam morti addicto: λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obscenæ* male ominatæ. v. Georg. I, 470. Æn. III, 241 et al. *terrete volucres;* invidiose dixit, nam una est, inquit Servius. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures, poneret, sæpe vidimus: v. c. 799. — 877. Intelligo, nec latet me, fieri hæc Jovis numine ac voluntate. lib. VII, 350 *anguis fallit furentem.* — 878. *reponit* doctius quam rependit. Expostulationes similes apud poetas sæpe occurrunt, ut et querelæ de immortalitate seu inutili seu votis infesta, v. c. apud Bion. I, 52 sq. Et habent illæ aliquid, quod ad miserationem egregie facit. — 882. *aut quidquam meorum*, quidquam

Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens; et se fluvio dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens, arboreum, et sævo sic pectore fatur:
« Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis, sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumve cava te condere terra. »
Ille caput quassans: « Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; dî me terrent, et Juppiter hostis. »
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,

885. *detexit* Zulich.; an *prætexit?* inquit Burm. — 886. *et fluvio se condit in alto* Leid. et Reg. — 888. *Ingemens* a m. pr. Medic. *arboreum*: Jo. Schrader. tentabat *roboreum*. Adeo poetæ nihil novare licet. — 889. *Qui* Leid. *relaxas* Bigot., male. *retractare* eleganter, recusare, tergiversari, detrectare. — 890. *est* post *certandum* omittit ms. Coll. Jesu, et es eo Wakef. — 892. *armis* Ven. *animis aut arte* Ed. pr. Burmann. *apta ardua* Gud. a m. sec. *pinnis* ed. Junt. *pugnis* alter Hamb. — 893. *clausumque* vulgo. *clausumve* Menag. pr., recte. accedit ms. Coll. Jesu. *te credere* Oudart. — 895. *ferox hostis* jungit Servius, seu quisquis laciniam hanc attexuit, adeoque jungit: *ferox Di me t.*, perperam. *ferox*, o Ænea. — 897. Dee-

meum, ulla mea res: nunc immortalitas. — 885. 886. Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit. v. Exc. III ad lib. VII. Simile exemplum Tiberis se in fluvium immittentis Æn. VIII, 66, alia ap. Hom. Iliad. ο, 218. 219. Odyss. λ, 252. δ, 425.

887 sqq. Æneas vibrat hastam, quam supra vs. 786 Veneris beneficio receperat, quum Turno a Juturna ensis fuisset redditus. Major est totius sequentis loci suavitas, si quis Hectoris cum Achille pugnam mente teneat. v. Iliad. χ, l. c. Ita vss. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatius, hic v. 890 — 893. Tum v. 894. 895 Hectoris verba referunt, quum se a diis delusum intelligit v. 297 seqq. Comparant tamen Ursinus et alii, Iliados υ, 811. 812. ρ, 175. 176. Grave autem pathos illis inest: *Non me tua fervida terrent dicta*. Sunt autem *fervida dicta* superba, arrogantia, proprie de ira. *Jupiter hostis* est infestus, ut alias *numen inimicum*.

896. Emissa hasta, quum altera deficiat, sæpe (v. c. Iliad. ξ, 409 sqq. υ, 264) sic heroes Homerici saxa jaciunt: ipsi adeo dii, ut Iliad. φ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; Cf. ε, 303. 304, et μ, 445 sqq. Ad talem morem hæc quoque exigenda sunt. Turnus autem etsi ensem receperat, (vs.

Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus;
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque inmane moventem;
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis:

rat versus Parrhas. Mox *campo qui* (scil. *limes*) ubique editum ante Heinsium, idque eleganter, sicque pars codd. cum Goth. pr. Recepit tamen Heinsius *quod* e Medic. a m. sec. (erat a prima sigla *q.*) aliisque suis et Pier., scilicet idem mutaturus hoc in istud, si alterum reperisset. — 898. *Limes agri* inveoit nescio in quibus Pier., sicque Ed. pr. Videtur sic variari oratio post antecedens *campo. agros* Leid. *agris* cod. Barthii, quod insuave sequente statim *arvis. positum* Parrhas. *decerneret* duo Moret. *arvi* Hugen. et Goth. pr. — 899. *Vix illum* Medic. et Ven. *levarent* Leid. *moverent* Goth. tert. Intulit e Virgilio *bis senos* viros in Homerum, loco *duorum* (οὐ δύω γ' ἄνδρε) Pindarus Theb. vulgo dictus vs. 461. — 903. *nec curr.* Dorvill. *nec se* Goth. tert. *cognovit* sec. — 904. *Tollentemque* multi, vitiose, et ipse Mediceus: qui et perperam *T. manus*, sec. Moret. *manum*. Tum *saxumve* Medic. Dorvill. — 905. *concurrit* alter Hamb. a m. sec.

785) hasta erat destitutus (vid. vs. 711), quam eminus in Æneam mitteret; nec igitur cominus congreditur; saxum pro hasta emittit. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus insequeretur, dedecori in heroum vita non erat; itaque Æneas haud se indignum judicavit, imparibus armis cum hoste congredi. — 898. *litem*: remotius posuit pro, fines, adeoque litem de finibus. — 899. *Vix illud*; ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus eorumque robore incredibili, et notis Homericis exemplis Diomedis et Hectoris; locis laudd. ε, 303. 304. μ, 445. utroque loco verecundius οὐ δύο γ' ἄνδρε. add. Apollon. III, 1366 et al. — 901. *manu trepida*, festina adeoque non satis firma, *torquebat*. Servius: « Bene imperfecto usus est tempore: quia non est perfectum « quod voluit: ut v. 903. 904. « 907 » nimis argute! cf. sup. v. 394 *dabat*.

903. 904. *Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem, Tollentemve manu*, etc. Quod per se expectari poterat, ut Turnus longæ pugnæ labore viribus esset exhaustus, hoc Homeri exemplo ad τὸ θεῖον refertur. Sic in Patrocli extremis lib. π, 801 sqq. Non itaque hæc Turnum, præ metu, mentis male compotem, ἄτοπον, arguunt, sed, quod vs. 913. 914 diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia injicit, viresque corporis debilitat. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit*, vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere*.

Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox, aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat: tum pectore sensus
Vertuntur varii: Rutulos adspectat, et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,

906. *viri vacuus* ms. Barthii ad Stat. Theb. VI, 938, qui ipse contorta oratione et sententia distinguit: *ipse, viri vacuum*. Burm. *viæ vacuum* tentat. Enimvero *lapis viri* (pro ejus) est lapis ab eo projectus: dictum ad vulgarem formam: jactus viri. Poterat *viro* dicere, ut esset *viro volutus*, h. a viro; sed alterum maluit: *cur non feramus? inane* de aere nunc non primum occurrit, nec ejus epitheton *vacuum*; utrumque Lucretio sublectum. — 907. *evasit, totum nec* interpungunt alii, etiam apud Servium. *neque* Medic. Menag. Parrhas. — 908. *veluti* Dorvill. et nonnulli editi. *oculos cum* alter Menag. Post hunc versum in Leid. et Reg. sequebatur initium versus: *Et jam jamque*, vacuo spatio relicto. (Fraudem librario fecerat versus in idem verbum desinens 939. 940 *repressit, Et jam jamque.*) — 911. *volet* Medic. (a m. pr.) *corpora* Gud. *motæ* alter Menag. *nocte* Leid. et Exc. Burm. cum Goth. sec. — 912. *aut verba* inde ab Ald. tert. legitur: in aliis *nec verba*. — 913. *quamcumque viam* Leid. et Par., quod expeditius esset: alterum exquisitius. Sic *Nulla viam fortuna regit* sup. 405. — 914. *dea dicta* Zulich. *cum pectore* sec. Rottend. et Leid. *pectora* Bigot. — 915. *conspexit et urbem* Zulich. — 916. *Cunctanturque* alter Menag. et alter Goth. *teloque* pr. Hamb. a m. sec., argute: instantem Æneam telo. *letumque* Rufinian. de Schem. Lex. p. 258, ubi vid. Ruhnken. V. C. tremescit scribitur in multis etiam alibi: ut passim vidimus. — 917. *Nec qua* Gud. a m. sec. *se rapiat* Ven. a m. pr. et Erf. — 918. *currum* Oudart. *cursus* duo Burm. *curruus* Rom., etiam h. l. conf. sup. ad XII, 61. *aurigamve* Medic., unde Heins. recepit pro *que*.

908 sqq. Egregie ornavit comparationem per se jucundam, ex Iliad. χ, 199 sqq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81.... 85. Est etiam Apollonii similis locus lib. II, 278. — 913. *quamcunque viam eum iniisse*, vulgari modo dices. — 914. 915. Dictum exquisitius pro sollenniore: vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. — 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 seqq.

919. *coruscat*, vibrat, πάλλει

Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet: murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus: volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, et clipei extremos septemplicis orbis;
Per medium stridens transit femur: incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, « Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua: miseri te si qua parentis

920. *Sortitam* Gothan. tert. *pectore* alter Menag. et Leid. — 921. *nusquam* Bigot. — 922. *saxa sonant* pro var. lect. pr. Hamburg. — 923. *strepitus* nonnulli apud Burmann. *trepidus* Reg. — 924. *Excidium* tert. Mentel. et Parrhas. *durum* Medic. Pierii, Goth. tert. et aliquot apud Burmann., qui laudat Silii XVII, 188 *D. dirum exitium mortalibus;* ex Virgilio adumbratum. *reclusit* Zulich. *recludens* Thunaneus ap. Burm., minus suaviter. — 925. *Loricæ clipeique extremos* Medic. Pierii. *clipei extremo septemplicis orbe* Heins. conj., caussam non video. — 926. *Et medium* multi cum Goth. tert. Erf. et Medic. Pierii, quod verum arbitror: *orasque recludit.... orbes, Et medium stridens transit femur. stringens* Parrhas. *ictu* Hugen. — 929. *Mons circa* pr. Moret. et Parrhas. *late vocem* Dorvill. *alta dederunt* Vratisl. — 930. *que* abest aliquot Pier. tribus Burm. et Goth. tert. — 931. *Prætendens* pr. Mentel. *nec d. unquam* Lutat. ad Stat. VIII, 116. — 932. *te*

Homerus, ibid. 320, sed multo ornatios, et respecto compsrationis, quam ipse ibi attulerat, hastæ sic vibratæ cum Lucifero. — 920. *fortunam*, h. locum in corpore, qoem fortuua dabat cf. ibid. v. 321; tum omnibus corporis viribus emittit hastam. — 924. 925. Hasta trajicit clipeum iu extrema, puta, parte, tum loricæ oram ioferiorem, et io femore sedet. Æo. lib. X, 587 sq. simile fere vuluos fit, sed in inguine, adeoque mortale. Scilicet, quod jam alii videruot, ooloit poeta vulnus letale esse, ut locus esset iis, qoæ sequuntur: quibus ad tragicæ fabulæ exitum epos suom propius adduxit: simili fere more, quo Achillis vulnus Hectori ita illatum est, ut verba adhuc facere posset χ, 328. 9. — 925. Ajacis *σάκος ἑπταβόειον* qois nescit? — 927. *duplicato poplite*, eleganter pro ioflexo genu. coof. sopra Æneidos lib. XI, 645.

928. *Consurgunt gemitu Rutuli:* solleuni poetæ more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum consurgit.* — 930 sqq. Vides Hectorem, ue sepultura careat, supplicantem Iliad. χ, 338 seqq. — 930. 931. *oculos* con-

Tangere cura potest; oro, fuit et tibi talis
Anchises genitor, Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis: vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia conjunx;
Ulterius ne tende odiis. » Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat; infelix humero quum adparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem volnere Turnus

forte Goth. pr. *si te qua* pr. Menag. — 935. *sive meum corpus* Valer. Prob. Art. Grammat. lib. I — 936 *evictum* sec. Rottend. — 938. *nec tende* Leid. — 940. *flectere mentem* aliquot Pier. — 941 *alto* editum inde a pr. edd. Attamen *ingens* Carisius lib. I laudat: quam Ge. Fabricius omnium veterum librorum lectionem esse ait, mutatam ab iis, qui bina uni nomini epitheta (*infelix ingens balteus*) adjungi vitiosum existimarent. Ex codd. tamen suis nec Pier. nec Heinsius id firmant: videtur ubique *alto* legi: *alte* Oudart. *ultro* Parrhas. — 942. *fluxerunt* Bigot.

vertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc: ut toties fit. — 933. *fuit et tibi talis.* Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum præstantissimum: Μνῆσαι πατρὸς σοῖο etc. Iliad. ω, 486. Dedere alia Guell. et Cerda. Rhetorum acumen figuram exludit anacœnosin, quam hoc ipso exemplo illustrat Jul. Rufinian. p. 205. Sed tali cum vi, hac δεινότητι semel tantum hoc dici potuit. — 935. *Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio; aperte mortem non deprecatur: vitæ tamen usum nec renuit. — 938. *acer in armis* jungenda esse monet Servius, nescio an satis bene. Ego *in armis* malim absolute dictum, armatus, ut erat, *stetit;* est enim vere poetica ἐνάργεια. Æneas stabat tenens clipeum et ensem, strictum, ut ex versu 950 apparet.

940. sqq. Hæc jam præparaverat sup. lib. X, 495 sq. 500.... 505. Præclarum hoc inventum suppeditatum forte erat Maroni a tragicis, in quibus legerat Achillem in Hectoris pedibus religandis usum esse eodem balteo, quem Hector ab Ajace acceperat, qui idem dato ab Hectore gladio se jugulavit. Meminerat autem simul alterum hoc, quod Hector, armis Patrocli indutus, (Iliad. ρ, 188 sq.) vulnus recepit ea parte, qua thorax non bene aptatus ejus corpori nudatum collum præbebat. χ, 322. — 942. Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tanquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur et quæ luculentius animo erat repræsentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poetica forma dictum, pro: et bullæ, ornamenta nota, fulserunt in cingu-

Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis adcensus, et ira
Terribilis : tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
Inmolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus : ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

FINIS ÆNEIDOS.

946. *incensus* Dorvill. — 947. *Spoliis tune hinc* Gothan. sec. *hic* Parrh., ita erit *Tune hic*; ut, ille ego. *in spoliis* alter Menag. — 948. *Eripiere* Parrhas. *te* abest Leid. — 949. *pœnas* qu. Moret. et Dorvill. *ex* deerat alteri Hamb. *de sanguine* Oudart. pro var. lect. — 950. *adversum sub* Bigot. *adversus pectore* Leid. *in pectore torsit* qu. Moret.

lo. Itaque verendum non erat, *ne* otiosus esset versus. — 945. *oculis hausit:* jam sup. IV, 661, *Hauriat hunc oculis ignem.* traductum ab auribus. *vocemque his auribus hausi:* IV, 359. inde et animo : X, 648 *animo spem turbidus hausit inanem.* ut *bibere:* ut I, 749 *longumque bibebat amorem.* — 945. *monumenta doloris* h. l. quæ memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte. — 947. *meorum* graviter, pro uno ex suis, ex amicis : Pallante. — 949. *Immolat*, non sibi, sed diis inferis. — 952. Versum Homericum esse expressum, Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Iliad. χ, 362. 363, jam notavit Servius. *indignata cum gemitu* pro gemens, mœrens : ὃν πότμον γοόωσα anima. conf. sup. XI, 831. Jamque cum Turni morte fœderis supra concepti conditiones vss. 187 seqq. exitum habent : Lavinia in matrimonium accepta, Æneas Trojanos in Latinum nomen adjungit, novam urbem Lavinium condit, usque socero in regno succedendi consequitur : adeoque Æneas accepit *sedem in Italia intulitque deos Latio*, ut lib. I, 5. 6 fore poeta prædixerat. Omnino si de arte quæritur, ab ingeniosis inventis profecta, et judicii maturitate et severitate temperata, nihil video, quod cum Marone comparari possit; multoque hac parte inferior est Ilias Æneide.

EXCURSUS I.

Super temporis spatio, in quod sex posteriorum Æneidis librorum res gestæ a poeta dispescuntur.

Lib. XII, 113. *Postera vix summos.* Erunt forte, qui vix fidem habeant mihi affirmanti, paucorum dierum acta sex posteriorum Æneidis librorum argumentum explere. Ita tamen res se habet: nondum viginti dies exiisse doceri potest, quum Turni cæde facta tota Æneis absolvitur. Sub æstatis exitum Æneam ad Italiam classem ex mente poetæ appellere supra docuimus Exc. II extr. libri III. Ingressi Tiberis ostia Trojani escendunt et in litore cœnam capiunt lib. VII, 107.... 147. Altero die explorant terras. Missi legati ad Latinum facto fœdere pactoque Æneæ cum Lavinia conjugio redeunt in castra, quæ interea fossa et vallo cinxerat Trojanus. v. 148.... 285. Inde Junonis odia et fraudes ad turbandas Latii res: 286 sqq. Turni animum per somnum (v. 414.) ipsa Alecto ira et furore incendit. Tertio die seruntur caussæ belli inter Trojanos et Latinos: Turnus Laurentum profectus parat arma, edicit bellum, auxilia colligit. Recte nunc ab omni temporis memoratione abstinet poeta: sed paullo post, sub libri VIII initium, iterum temporum notas adjungit. Viso nocturno monitus Æneas iter parat ad Evandrum. Orto die bina navigia instruit adversoque Tiberi evectus sub meridiem collem Palatinum, quem Evander tenebat, prospicit VIII, 79.... 97 sqq. Hospitio ab eo benigne exceptus (169 sqq.), dieque et nocte cum eo exacta v. 367.... 369, altero die (455 sqq.) Evandri monitu Agyllam seu Cære Etruriæ urbem adit Æneas, et Tarchunem ad armorum societatem pellicit v. 604 sq.

Interea nuntio de Æneæ absentia accepto Turnus vallum Trojanorum oppugnat, classem incendit: IX, 1.... 158. Nocte insequnta Nisus et Euryalus ad Æneam missi interimuntur 159.... 458. Altero die, qui idem ille est, quo Æneas Cæretanos adierat, Rutuli castra Trojanorum omni vi oppugnant 459, *Et jam prima novo spargebat lumine terras.... Aurora....* Irrumpit in castra Turnus, iterum expellitur lib. IX. Habetur concilium deorum X, 1.... 117. Interea Rutuli pergunt vallum oppugnare 118... 145, donec nox supervenit: quod intelligitur ex vss. 146 sqq. Altero mane, qui quartus erat dies, adest Æneas cum auxiliis ex Etruria. Is, superiore die (eodem illo, quo pugna ad castra Trojanorum facta erat) exeunte, navibus conscensis Agylla seu Cære solverat, totamque noctem iter mari acceleraverat: hoc est Æneid. lib. X, 147, *media Æneas freta nocte secabat.* Noctu Nymphas, olim naves suas, sibi occurrere videt vss. 215 sqq. Ab iis, quæ gesta sint superiore die, accipit. Copiis expositis, Æneas pugnam facit; finitur illa Mezentii cæde: X ad f. Altero

die, quintos is est (XI, 1), Æueas tropæum statuit, Pallantis corpus ad patrem Evandrum remittit, Latinis inducias in XII dies dat : e quibus tantum quid altero ac tertio die factum sit, memoratur 182 sqq. 210 sq., concrematio cadaverum et luctus. Interea, pergit poeta v. 225, Venulus a Diomede redit, qui auxilia denegaverat. Cogitor coocilium : in quo dum Drances et Turnos altercantur, ecce adfertur oontius, Æneam castra movisse et adversus Laureotum exercitum ducere: v. 445, quod non nisi induciarum tempore elapso, adeoque die XIII factum credere licet. Capit Turnus iosidiarum locum, et equites io camporum planitiem præmittit. Sed audito, pugna equestri facta Latinos fugere, relictis insidiis ad urbem properat; atque hic oe pugnam cum Ænea faceret, oox ingruens iotercedit. v. vs. ult. Æn. XI. Turnus Æneam in alterum diem ad singulare certamen provocat XII, 76, *Quum primum crastina cœlo* etc. Ortus dies v. 113, *Postera vix summos* etc. Prodit Latinus in campum ante urbem ad fœdus ferieodum, quo leges certaminis scribuntur. Turbato fœdere, volneratur Æneas, instauratur pugna Sanatus a vuloere Æneas, Veneris matris interveotu, in pugnam redit, Turnum per ordines frustra insequitur. Repente hinc ad mœuia Laurentum partem exercitus ducit 554. Taodem ad urbem tuendam advolat Turnus, et cum Ænea congressus occiditur. Quæ omoia ad poetæ mentem eodem die XIII gesta esse oecesse est.

EXCURSUS II.

De Junonis deorumque interventu in extrema parte Æneidis.

XII, 134. *At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur* etc. 791 *Junonem interea.... pugnas de nube tueutem;* et 841. 842 *Adnuit his Juno et mentem lætata retorsit. Interea excedit cælo nubemque relinquit.* Ut post illa, quæ de deorum ministeriis et Junoois odiis universe disputata sunt (Disquis. I, s. VII. Excurs. I° ad Æn. I, passimque in Notis, ut ad IX, 802), ea illustrentur, qoæ in h. l. commeotatus sum, placet hic sub unum conspectum adducere, quæ deorum, Junooisque in primis, in posterioribus sex libris partes, quod ministerium fuerit. Apparebit vel ex his, verum esse qood aliquoties monui, hac in carminis parte longe inferiorem esse Maronem Homero, cui deorum interventus non pro figmento et jucundo mendacio erat : sed res a priscis hominibus credita ac tradita, ac veterum ætatum ingeniis et mentibus ita frequentata, ipso sermonis ingenio, carminum perpetuo argumento, narrationum ad solitum exemplum institutarum more ac coosuetudine, tam familiaris facta, ut videre, audire, deos sibi viderentur in mediis rebus agendis versantes. Juno, cujus arte et consilio classis Trojanorum e Sicilia Italiam pateos primum ad Africæ litora tempestate delata, (lib. I, 34 sqq.)

mox, quum frustra hoc actum esset, ut Didonis amore irretitus Æneas Carthagine retineretur, in Sicilia combusta fuerat, (lib. V, 604 sqq.) ubi Trojanos ad Latii litus appulisse videt (VII, 286 sqq.) ne nihil quo fata differre saltem liceret, intentatum relinqueret, unam ex Furiis excitat, et Latinum discordiis miscet. Dum Æneas absens Evandri et Etruscorum auxilia conquirit, Venusque mater ei arma Vulcani arte parat (VIII, 370 sq.), Juno Iride missa Turnum excitat, ut Ænea absente Trojanorum castra seu urbem ac munitiones oppugnet; lib. IX, 1 sqq. Inter hanc oppugnationem Turnus in castra jam irruperat: quum Junoni per Iridem a Jove missam interdicitur, ne ulterius pro Turno contendat, et in pugna allaboret. ibid. IX, 802 sqq.

Concilio habito, Jupiter diis persuadere vult, ut dissidiis compositis nihil ultra intercedant, quo minus fatalis sedes in Italia Æneæ contingat. lib. X, 1 sqq. Quandoquidem monitis precibusque nullum dari locum videt, objurgatis graviter diis declarat, fatis se omnia esse permissurum v. 105 sqq. Nec tamen hoc ita observari videas in seqq., quin Juturna Turnum fratrem moneat, ut Lausum Pallantis manibus eripiat v. 438. Juno autem ipsa Turnum, eluso Ænea, pugnæ subducat: v. 606. Contra Jovis monitu Mezentius in pugnam succedit v. 689. Juno ad cælum statim redierat (v. 663. 664). Nam paullo post ea eum Venere inter deos memoratur, qui ex Olympo pugnam prospectant 758. Etiam Diana Opim mittit Nympham, ut Camillæ mortem ulciscatur lib. IX, 532.... 567. Interea Jupiter Tarchonem Etruscum incitat, ut, firmatis animis, turmas ad pugnandum reducat v. 726.

Instabat jam singulare Turni cum Ænea certamen. Juno, quæ Turno timebat, dirimere saltem ac differre pugnam studet. Nunc inducitur illa ex monte Albano prospiciens pugnam, unde Juturnam mittit: XII, 134 sqq., ut fratri suo succurrat. Ut hoc poetæ commentum satis se phantasmate rerum commendet, cogitandum est, Juturnam esse Nympham fluvii et lacus Latii, qui non longe aberat ab Albano monte: igitur in hunc descenderat Juno, ut cum Juturna super communibus rebus ageret; inde eam iterum ad Olympum reversam esse (v. 159. 160) statuendum est. Nam aliquanto post, v. 792, illa in nubibus hæret despectans pugnam, et de Turno sollicita. Hic Jupiter ad eam accedit, *fulva pugnas de nube tuentem*, utque in fatorum placitis illa acquiescat tandem obtinet. Quo facto Juno *cælo excedit nubemque relinquit*, adeoque ad suam sedem in Olympo redit.

EXCURSUS III.

De rebus gestis et fatis Æneæ inde ab adventu in Italiam, et de poetæ artificio in his rebus tractandis et ornandis.

XII, 189 sqq. *Non ego nec Teucris Italos parere jubebo, Nec mihi*

regna peto: paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant; Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto; Imperium sollenne socer: mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen, et v. 821 sq. *Quum jam connubiis pacem felicibus, esto, Component; quum jam leges et fœdera jungent: Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troas fieri jubeas Teucrosque vocari, Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis. Sit Latium; sint Albani per secula reges; Sit Romana potens Itala virtute propago: Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.*

Observationes super his subjungam nonnullas; quæ tanquam pro supplemento rerum in Æneide tractatarum sint, etsi non valde doctas ac reconditas, quasque mens tam longi operis decursu fessa secum ferre, justi oneris leve superpondium, non refugiat.

Et primum quidem ingeniose hoc factum, quod *futurum Latii statum*, quem majorum primo sermonibus servata, tum a priscis scriptoribus literis prodita, memoria ad posteritatem pertulerat, *tanquam fœdere jam ab initio constitutum* memoravit et commode loco intexuit. Cessere Trojani in Latinorum nomen. Quum tamen Æneas, dum viveret Latinus, suos Trojanos discretos ab iis haberet, nec eos cum Aboriginibus misceret, nisi ex quo Latinus vivere desierat: exspectari poterat, Latinos potius in Trojanorum nomen abituros esse. Obscurum est, qua ratione id factum sit, et diversis modis factum id narratur. Sollerter itaque inventum a poeta, ut fœderis de bello per certamen singulare dirimendo conditionibus hæc constituerentur. Conditiones igitur hæ habendæ: *Trojani victi agro Laurentum excedunto; victores æquo jure cum Latinis utuntor; Latinus imperium et summum jus habeto; religiones suas Trojani Latinis impertiunto: condendæ urbi locus Trojanis assignator.* Jam hæc non sine omni historiæ auctoritate a poeta esse ficta, ex iis intelligitur, quæ, etsi inter diversas ceterarum rerum narrationes, de pace et fœdere inter Æneam et Latinum inito tradita legimus. Apud Dionysium I, 59 ex communi commemoratione, quam ibi exponit, ante congressum utriusque exercitus fœdus factum inter Æneam et Latinum in has leges: ut Trojani acciperent tantum agri, quantum a colle (cui Lavinium impositum) quoquo versum euntibus stadia circiter XL pateret; ut porro mutua inter Trojanos et Latinos et præsentis belli adversus Rutulos et ceterorum bellorum esset societas, utque communes utilitates utrique et manu et consilio communiter persequerentur. Prima conditio hoc loco omissa, quum jam ad alterius narrationis morem deflexa sup. lib. XI, 317 sqq. ea esset exposita; sed amicitiam mutuam bellique societatem (*ut communes hostes amicosque haberent*, Auctor de O. G. R. 13) accuratius poeta exsequutus est secundum ea, quæ, fœdere facto, evenisse narrata sunt. Dat Æneæ Latinus filiam Laviniam in matrimonium: quod exemplum sequuti alii, brevi in unum populum coalescunt, Trojani et Aborigines, abeuntque in nomen Latinorum. conf. Dionys. I, 60. Partem harum rerum inter Junonis preces Jovis nutu ratas factas retulit lib. XII, 821 sqq. *Quum jam connubiis pacem*

felicibus, esto, Component.... Neu Troas fieri jubeas, etc. Ceterum illa, quæ supra in pacis conditionibus vidimus, ut Latinus imperii summam retineret, tum hoc : ut sermonem, habitum, nomen ab Aboriginibus Trojani adsciscerent, respexit poeta in Didonis diris lib. IV, 618, quum *pacem iniquam* vocat, cui Æneas se submissurus sit. Parum verisimile est, quod Livius I, 2 tradit: Nomen Latinorum utrique genti impositum, *ut adversus terrorem belli cum Rutulis animos Aboriginum sibi conciliaret: ne sub eodem jure solum sed etiam nomine omnes essent.*

Altera est observatio artificii, quo poeta e rebus et factis plurium annorum post Æneæ ad Italiam aditum elegit potiora, distribuit ac disposuit sic, ut in summa carminis comprehendi ea possent. De quibus ut melius constet, subjiciemus tanquam sub unum obtutum varias scriptorum veterum his de rebus narrationes.

Fuisse primum, qui omnino negarint, vel dubitarint, an unquam Æneas Italiam adierit; alios, qui adiisse quidem, sed, Ascanio relicto regno, in Asiam rediisse tradiderint, utrosque prava Homericorum versuum interpretatione adductos, jam alio loco monitum est: Disquis. II, s. II sq. cf. Dionys. I, 53. Sed eorum, qui Æneæ accessum ad Italiam tanquam historiarum fide acceptam tradiderant, vulgarem narrationem hanc apposuit Dionysius lib. I, 56, quam breviter hic memorabimus, ut, quæ poeta noster inde aut transtulerit, aut immutarit, uno haustu cognosci possit. Qui videre volet ea, quæ alii diversa tradiderunt, adeat Livium, Strabonem, Aurel. Victorem, alios. Capto igitur ex suis albæ fetu ostento narratum est, Æneæ, in condenda urbe, quæ mox Lavinii nomen acceptura erat (nam de hac ille loquitur, non de Troja), occupato, supervenisse Latinum regem, qui tum adversus Rutulos copias eduxerat. Moniti uterque in sequente nocte, alter a Penatibus, alter ab heroe Indigete per visum oblato, quum dies illuxisset, fœdus inter se faciunt, quod supra memoratum est; tum Trojani cum Latinis bellum adversus Rutulos repetitum brevi conficiunt, indeque reversi urbem absolvunt, Lavinii nomine imposito. Erant quoque templa et alia ornamenta Lavinii, quæ ad Æneam auctorem referebantur (Dionys. I, 64). Hactenus Trojanis solis imperaverat Æneas, sed mortuo Latino in universum regnum succedit; factum hoc in bello adversus Rutulos, qui iterum a Latinis defecerant auctore Turno, Amatæ, Latini uxoris, consobrino, et ob nuptias Laviniæ ab extero interceptas irato, Amata quoque instigante. Ita bello conflato acre prælium commissum, quo Latinus et Turnus (in quo consentit Justin. XLIII, 1, 11) cum aliis ceciderunt, Æneas tamen victoriam adeptus est. Hoc erat, quod Jupiter prædixerat lib. I, 263, *Bellum ingens geret Italia populosque feroces Contundet* etc. Nec multum abeunt Livius, Strabo, et quorum potior auctoritas habenda, Lutatius Catulus apud Victor. O. G. R. 13. Cato apud Servium IV, 620, etsi locus corruptus. Dionysium exscripsit Zonaras VII pr.

Quum autem Æneas post Latini obitum aliquod tempus solus regnasset, iterum rebellarunt Rutuli, assumto in belli societatem Mezentio Etruscorum rege. Commissum non longe a Lavinio prælium ad Numi-

sium flumen nox diremit: desideratus Æneas, seu quod cæsus, seu quod flumine mersus perierat, mox pro heroe, patris dei Indigetis nomine, coli cœpit. Eo spectant Æn. I, 263 sqq. diræ Didonis IV, 615 sq. et Jovis verba XII, 794 *Indigetem Æneam scis ipsa et scire fateris Deberi cælo* etc.

Ita Ascanius succedit in regno. Obsessa urbs Lavinium ab Etruscis: sed solvitur obsidio mox alio prælio facto, quo Mezentius victus, cæso filio Lauso, pacem cum Ascanio facit. Disertius hæc narrata a Dionys. I, 64. 65. Ex priscis scriptoribus, qui hæc ita tradiderant, L. Julius Cæsar lib. I et A. Postumius in lib. *de adventu Æneæ* fuerant, ut ex Victore O. G. R. 15 discimus. Avide autem cognoscimus ea, quæ vetustissimi scriptores his de rebus tradideraut; Livius enim in magna narrationum diversitate tantum unam fere sequitur, non semper eo cum judicio, cave cum subtilitate, quæ nunc a scriptore rerum priscarum requiri solet. Quæ alii diversa tradant, potissimum hæc sunt: Etiam alterum cum Rutulis bellum Turni odiis et consiliis tribuitur a Livio I, 2, qui in reliquis fere cum Dionysio consentit; nec discesserat ab eo Appianus, quantum ex Excerpto Photiano intelligas. Mezentium, regem Etruriæ, Cæretibus tum imperitantem tradunt et Livius et Dionys., de quo v. Excurs. III ad lib. VIII. Euryleontem, mutato nomine, Ascanium factum, seu Creusæ seu Laviniæ s. successisse, Appianus l. c. Secundum Livium I, 3 pax inter Ascanium Mezentiumque ita convenerat, *ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset.*

Nihil hinc in Latinorum rebus memorabile occurrit, nisi quod anno a condito Lavinio trigesimo ab Ascanio Alba conditur, loco opportuniore, quam cui Lavinium impositum fuerat. Transfertur in eam regni sedes: *regnumque ab sede Lavini Transferet, et longam multa vi muniet Albam* Æn. I, 270. 271. Mortuo Ascanio succedit Silvius ex Lavinia susceptus Æneæ, hincque procedit series illa regum Albanorum, quorum nomina seu tradita acceperant, seu, ut CCCC annorum decursum explerent, ex parte saltem invenerant scriptores Romani vetustiores, ex quibus hæc duxere Dionysius, Livius, Victor O. G. R. et Ovid. Met. XIV, 609 sqq., item Syncellus et Eusebius. Memoravit Maro Silvium, Procam, Capyn, Numitorem et Silvium Æneam: lib. VI, 760.... 770, repetito Silvii nomine, quandoquidem *omnes cognomento Silvii usque ad conditam Romam Albæ regnaverunt, ut est scriptum Annal. Pontifical. lib IV* apud Victor. O. G. R. 17. Etiam Thybris, qui aliis Tiberinus, ante Latinum tamen, memoratur lib. VIII, 330 *Tum reges, asperque immani corpore Thybris: A quo post Itali fluvium cognomine Thybrin Diximus: amisit verum metus Albula nomen.* Vetus hæc fuit commemoratio de Tiberis nomine; L. Cincium et Q. Lutatium Catulum auctorem excitat Victor. O. G. R. 18, ad eorum saltem fidem, quos homo exscripsit. Cf. Dionys. I, 71. Si Syncellus p. 171 B ante se habuit auctorem veterem cognomen *Albani* jam Saturnus inter Latinos habuit. Ab Alba quoque, tanquam prisco Tiberis nomine, Albam Longam, etsi satis longe a Tiberi remotam, nomen accepisse tradiderant nonnulli, ut ex Diodoro Siculo Syncellus p. 194 C notavit.

Tandem, ut superiora facilius animo comprehendere liceat, utque pertexamus annorum supra To. II Excurs. II ad lib. III inchoatam seriem, paucis notationes subjiciemus temporum, ad quæ res istæ revocari solent. Omnino notationes illas scriptorum, qui multis post sæculis antiquas res constituere et annis finire voluerunt, opera factas esse statuendum est: nam πατρόδοτα illa, et per aliquot sæculorum decursum patrum narratione ad posteritatem transmissa, et propter hoc ipsum in tam multis variata, vix annis suis tam accurate alligari jam tum potuere, quum primum a priscis hominibus narrata sunt; neque adeo mirari debemus, si hos ipsos annos fluctuante admodum fide et auctoritate constitutos viderimus. Juvat tamen rationes ac modos persequi, quibus hæc digessit subtiliorum scriptorum diligentia.

Inter hæc tenendum, quod scriptores tertio ab exciso Ilio anno factum aiunt, ut Æneas ad Italiam accesserit, hoc Virgilium in septimum rejicere, id quod supra Exc. II ad lib. III vidimus. Itaque

a. C. N. 1178. Error. Æneæ 7.

Sub æstatis exitum, ad Virgilii mentem, Trojani classem ad Laurentum appellunt: escensu facto Troja nova munitur: fœdus cum Latino factum repentinis animorum discordiis rumpitur: oritur bellum, quod Turni cæde intra mensis decursum finitur, v. paullo ante Exc. I, ut adeo Trojani sedibus in Latio acceptis de nova urbe Lavinio, ex fœdere condenda, cogitare jam tum possent. In hoc adeo Æneidis argumentum absolvi vidimus. Reliqua per episodia inserta passim sunt.

a. C. N. 1177. Error. Æneæ 8, ab adventu in Italiam 2.

Solis Trojanis imperat Æneas, ad Dionysii mentem lib. I, 64. Anni adventus Æneæ in Italiam ab auctumno ad auctumnum procedunt: adeoque annus hic pro primo et pro altero computari potest; sed hoc alterum usitatius.

a. C. N. 1176. a. adventus in Italiam 3.

Bellum Latinorum Trojanorumque cum Rutulis. Latinus et Turnus in prælio cadunt. Æneas solus utrique populo imperat; ad mentem Dionysii lib. I, 64.

Aliter Virgilius noster res Æneæ disposuit, secutus eos, qui Æneam tertio statim anno rebus humanis ereptum narraverant. Nam lib. I, 263.... 266 Jupiter Veneri Æneæ fata exponens: *Bellum*, ait, *ingens geret Italia, populosque feroces Contundet, moresque viris et mœnia ponet; Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis*, quod scilicet primo statim anno erat factum. Et eo spectant diræ Didonis, lib. IV, 618.... 620, *nec quum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit, regno aut optata luce fruatur; Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena*. Hæc de triennio Æneæ in Italia exacto narratio videtur hinc vulgatissima inter ceteras facta. Orosius quoque I, 18, Æneæ, *qualia per triennium bella excitaverit, quantos populos implicuerit, odio excidioque afflixerit, ludi literarii disciplina nostræ*

quoque memoriæ inustum est, ait, Virgilii in scholis prælectionem et interpretatiooem respicieos illo adhuc ævo, quod hioc discimus, fieri solitam.

Apud antiquiores tamen scriptores et chronographos de anno, quo Æneas decessit, diverse admodum traditum fuit. Nam et ipse Dionysius tres eum aonos cum Latino regnasse, quarto ab ejus morte anno in pugna cum Mezeotio non amplios apparuisse narrat lib. I, 64. Apud Syocellum quoque p. 171 C. D. (unde Eoseb. Hieron. idem habet) tres post Latinum annos, secundum alios, octo regnasse, tum, ut alii tradunt, quarto, ut alii, duodecimo a Troja capta anno obiisse dicitur. Alio loco p. 194 fragmentum ex Diodori lib. VII servavit, quo memoratum erat, tertio a capta Troja aono Æneam regnum Latinorum obtinuisse per trienniom.

a. C. N. 1173. a. adventus in Italiam 6.

Rutuli rebellant; jongit arma Mezentios, Etruscorum rex. Facto prælio Æneas interceptus nusquam deinde comparuit. Succedit in regno Latinorum Ascanius: obsidetur Laviniom: mox pugoa facta Mezeotios obsidionem solvit. Ita Dionys. I, 64. 65. Coof. Liv. I, 2. Victor O. G. R. 14.

a. C N. 1148. a. advcotos io Italiam 30.

Hoc anno ex Virgiliana suppotatione Alba Longa cooditur: ad veriorem tamen rationem (si tertio a Troja excisa anno Æneas Latium tenuit) qoarto ante hunc auno a. C. N. 1152 *trigesimo* post Lavinium cooditum, ut, si bene memioi, omoes scriptores tempus fininnt. cf. Cerdam ad Æn. I, 269. Victor O. G. R. 17. Sic quoque diserte Virgilius lib. VIII, 47 inventa statim sub eseeosionem suc alba: *Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis Ascanius clari condet cognominis Albam.* Paullo obscurius idem Jopiter ad Venerem vaticinatus erat lib. I, 267, *At puer, Ascanius.... Triginta magnos volvendis mensibus orbes Imperiq explebit, regnumque ab sede Lavini Transferet, et longam multa vi muniet Albam.*

In doratione vero regni Albaoorum et intervallo usqoe ad Romam conditam Virgilius a vera historiæ ratiooe et omnium scriptorum fide recedit, si unum, quem quidem oovi, Justinom lib. XLIII, 1 excipias, apud quem Longa Alba.... *quæ trecentis annis caput regni fuit.* Sic autem Virgilius quoque in nobili versu lib. I, 272. *Hic jam tercentum totos regnabitur annos.* Enimvero non CCC sed CCCC annos inter Albam et Romam conditam intereessisse sommo consensu scriptores tradunt. In postumo libello Jo. Martyni, *Dissertations and critical Remarks upon the Æneid.* Lond. 1770. 8, est Diss. VI super Albanis Regibus. Sed parum inde ad rem nostram proficias. Fide aliqua certa, et majorum fama accepta, traditum hoc vix arbitror: verum, quum in temporibus rerum Italicarum constituendis noo nisi duo haberent cardines, *Trojam captam* et *Romam conditam*, aliis temporuoı notis deficientibus; ii, qui accu-

rate ad annorum numeros digerere inceperant res priscas narratas, instituerunt computum ad rationem intervalli inter Trojæ excidium et Romæ exordia: quod, etsi ab diversis scriptoribus, pro epocha Trojæ captæ varie constituta, diversimode constitutum est (ita ut v. c. ii, qui, Herodoteum calculum sequuti, Trojæ excidium centenis annis maturius evenisse volunt, intervallum inter illud et Romæ exordia ultra quingentos annos producant), ad CCCC tamen annos a plerisque producitur. Secundum tutiores quidem calculos 430 (ad Varr., et 432 ad Caton. æram) annis finiri videtur: deductis inde annis errorum Æneæ et intervalli inter Lavinium et Albam conditam, quod XXX annorum est, facile intelligitur, saltem ad 397 vel 398 annos Albani regni usque ad Romam conditam annales procedere. In hos regum nomina et annos, pro lubitu potius quam certa, puto, auctoritate, dispertierunt scriptores: ut apud Dionysium et Eusebium videre licet. Rotundum, quem dicimus, numerum CCCC annorum edunt, cum alii, tum Strabo V, p. 350 C. Ὕστερον δὲ τετρακοσίοις ἔτεσιν ἱστορεῖται τὰ περὶ Ἀμούλιον etc.

Qua itaque auctoritate Virgilium adductum dicemus hoc sibi sumsisse, ut annorum numerum mutaret? Proclive est dicere, eum sibi tanquam poetæ hoc licere putasse. Sed doctior est poeta Virgilius, quam ut sine ratione quicquam adversus notissimam historiarum fidem novasse aut ab omni ratione recessisse videri debeat. Potuit scilicet aliud computi momentum constituere, ut intra Romuli et Remi natales subsisteret: *Hic jam*, inquit, *tercentum totos regnabitur annos Gente sub Hectorea: donec regina sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem: Inde* etc. Subductis XX vel XXX annis, quibus adoleverant Romulus et Remus, antequam Romam conderent, reliquum numerum, ut poeta, crasse indicasse videri potest. Videtur etiam sequutus esse arcanum quid et Jove vaticinante dignum, ut sacro numero procederent omnia: 3. 30. 300; nam tertio anno Æneas inter heroes indigetes receptus, trigesimo condita Alba, ibi per trecentos annos regnatum: quæ Spencii non inelegans est observatio in Holdesworthi obss. p. 215. Sed simplicissimum est dicere, fuisse olim auctores, inque eos Virgilium incidisse, qui intervallum illud temporum usque ad Romam conditam artioribus finibus includerent: quod in tanta temporum antiquiorum caligine et difficultate factum adeo improbabile non fit, quum etiam Trogum similem auctoritatem sequutum esse ex Justino intelligatur.

Ceterum in his, quæ a nobis exposita sunt, quum commemorentur nonnulla, quæ in primis statim Livii vel Dionysii foliis occurrunt, erunt forte, qui acute sibi observasse videantur, me satis trita persequutum esse. Verum in toto hoc genere non refert, quid alii dixerint, sed quid nunc a te dicendum fuerit; tum vero illud inprimis attendendum, num alii easdem res eodem judicio, eodem consilio, eadem cura ac diligentia exposuerint. Dici autem vix potest, quam parum judicio suo tribuere ipsi videantur ii, qui res Romanas ante et post urbem conditam vulgo exponere solent: quum ex Livio et Dionysio recitent veteres illas fabulas

tanquam res fidei exploratissimæ, nec unquam in mentem veniat, horum scriptorum fidem in his per se esse nullam; peudere eam totam ex antiquioribus, horum autem fidem ab iis monumentis, quæ ante oculos habuere, aut a majorum fide, quam propagatam per plura sæcula acceperunt. Atqui nemo res Romanas consignavit literis ante sextum ab U. C. sæculum; et monumentum superfuit vix unum et alterum, quod incensam a Gallis Romam (U. C. 364) ætate superaret. Sunt tamen annis comprehendenda hæc quæ narrata sunt, ut saltem teneamus ea, quæ vulgo evenisse credidit antiquitas, et quorum summam proxime ad veritatem accedere nemo sanus dubitet.

EXCURSUS IV.

De Iapide medico.

XII, 391. *Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis Iasides.* Suavissimus, qui sequitur, et laudatissimus est locus de Iapide medico, hoc est, chirurgo, quales veteris ævi erant *ἰατροί*. Insignem ei lucem attulit *Moehsen*, doctissimus medicus, in catalogo imaginum celebr. medicor. (*Verzeichniss einer Sammlung von Bildnissen berühmter Aertze*), ubi pag. 227 Rohdii, clari pictoris, tabulam illustrat, cujus argumentum est Æneas ab Iapide sanatus. Antonium Musam, cujus artem Augusti valetudo tantopere celebravit, sub aliena persona ut laudaret, consilium fuisse Maroni, suspicatus est Franc. Atterburius in diss. inserta Virgilio Anglice reddito, et a Wartono curato Tom. IV. Fit tamen hoc parum verisimile, omninoque parum probari posse censeo genus hoc referendi loca poetarum ad certos homines per allegoriam et allusionem. Sufficit poetam Iapidem suum ad Homericorum medicorum exempla induxisse. Sanatur ita a Machaone Menelaus Iliad. δ, 200. 213 sqq., qui locus, una cum altero Iliad. λ, 843, ubi Eurypyli vulneri Patroclus medetur, Virgilio ante oculos fuerunt: adde iis ea loca, in quibus heroes vulnerati dei alicujus interventu recreantur, et vulnus sanatur: ut Hector Iliad. ο, 236 sqq., Glaucus Iliad. π, 527 sqq., et ipse Æneas Iliad. ε, 318. 344. Ornamenta autem Maro conquisivit ingeniose ac diligenter. Amasium edidit Apollinis Iapidem. Amatis enim a se pueris et puellis suas artes sæpe aut promittunt, aut largiuntur dii apud poetas; non insuave figmentum, quoties excellere aliquem in arte sua dicere volunt poetæ; pro quo aliis locis contendisse eum cum deo dicere solent. Illud vero præclare factum, quod, quum caussa optionis esset memoranda, cur Iapis artem medicam prætulisset artibus augurandi, cithara canendi et jaculandi, ab affectu pietatis eam petiit poeta; *ut depositi proferret fata parentis. De mutis artibus et medicina, muta arte*, multa disputata sunt; pleraque argute magis quam vere. Nam silentium medicorum ex jurejurando Hippocra-

tis vel ex adytis Ægyptiorum alienum profecto a poeta est. Erat saltem unum illud ex Servianis tenendum : *artes mutas* esse musicæ comparatione, non vocales et canoras. Quod sequutus quoque est et illustravit Gronov. ad Statii Theb. IV, 183; neque quicquam est, quod cum loquendi usu magis conveniat. Desidero tamen hoc, quod sic *mutæ artes* tantum uni ex tribus artibus, quas contemsit Iapis, respondent, scilicet musicæ. Adjectum illud *inglorius* videbatur mihi potius notionem τοῦ *mutus* constituere, ut *mutæ artes* sollenni figura non sint, quæ silent, sed quæ silentur, vel faciunt, ut ii, qui eas colunt, sileantur : ars nullam famam datura, de qua silebunt homines : inprimis ex istius, quo poeta vivebat sæculi opinione, quum medicinam tantum servi vel liberti ac Græci exercerent; quum contra celebritatem et famam inter homines daturæ fuissent artes augurandi, jaculandi et cithara canendi. Quid enim in heroum vita illustrius his artibus? Porro antiquum morem poeta retulit in amictu : *retorto succinctus amictu :* medici enim fere palliati, etiam Romæ, quandoquidem Græci fere erant genere. Obvius quoque idem Æsculapii habitus in veterum signis et nummis. Quod pallium retorquet et succingit, chirurgicam operam et ipsum arguit, non medicam; etsi omnibus omnino idem erat faciendum, qui se ad ministerium vel opus accingebant.

Ingeniosum prorsus est commentum de *dictamno*, cujus succum cum ambrosia et panacea clam admiscet Venus aquæ, qua vulnus Æneæ fovetur. Substituit poeta dictamnum τῇ πικρῇ ῥίζῃ apud Homerum Iliad. λ, 845, qua Patroclus Eurypili vulneri medetur, quamque *gentianam*, olim chironium, dictam, esse docuit Wedelius Centur. Exerc. Dec. VI, pag. 34. Nec vero capreas tantum silvestres in Creta vulneribus dictamno succurrere, eoque comeso iis excidere spicula credidit antiquitas : qua de re vel Æliani locus videndus V. H. I, 10, ubi cf. Intpp., et h. l. Cerda et Moehsen c. l. p. 232. 233, add. nunc Beckmann. noster ad Mirab. Audit. 4, verum humanis quoque corporibus adhibitum esse dictamnum, Dioscorides auctor est lib. III, 37. Adde Plin. XXV, 8, s. 53. XXVI, 14, s. 87. Pulegio illud simile esse produnt auctores laudati : inter *origana* retulit Linnæus. Vim habere id purgandi vulnus, adeoque quicquid alienæ naturæ inest extrudendi, facile intelligitur. Uti solent hoc poetæ nostri loco ipsi botanici doctores ad docendam veram dictamni faciem et formam, v. c. post Matthiolum Bauhinus Hist. Plant. lib. XXXVIII, p. 253, ubi etiam icon herbæ extat, ab aliis inde repetita. In *Ambrosia* an de herba hujus nominis cogitaverit poeta, equidem non dicam. Etsi enim vim illa habeat adstringendi humores, qui in aliquam partem decubuere (Dioscorid. III, 129. Plin. XXVII, 4, s. 11), non tamen video eam vulneribus adhiberi solitam. Contra succus ambrosiæ, quo deos non modo vesci, sed multo magis inungi et odore delectari narrant poetæ, nec a vulneribus alienus est, quum v. c. Patrocli vulneri ille infundatur ad putredinem avertendam. Tandem *panaceam*, variarum herbarum ac medicamentorum nomen (vid. Plin. XXV, 4, s. 11), ad opopanacem potissimum referre

volebat Moehsen l. c., qui succus est Panaces Herculis, vulneribus quondam medendis adhibitus. Inter fabulosos tamen succos πανάκεια jam apud Callimachum H. in Apollin. 40 habetur. Nec dubito sive ab hoc, sive ab alio Græco poeta Maronem eam esse hoc sensu mutuatum.

EXCURSUS V.

Censura eorum, quæ in Æneidis œconomia reprehendi possunt.

Æneidis argumentum et summam, eaque, quæ passim a viris doctis cum in singulis partibus, tum de libris sex posterioribus, aut de episodiis et locis nonnullis monita fuerunt, exposui in ipsa enarratione, opportunius, quam si ea uno loco cumulare voluissem. Aliorum rationem satis idoneam reddere mihi visus sum, alia ad fatum Æneidis, tanquam operis ultima manu haud absoluti, retuli, alia humani ingenii imbecillitati condonanda esse dixi.

Præter hæc tamen sunt nonnulla, quæ judicii laudem, qua maxime Maronem excellere sæpe pronuntiavi (vid. Disquis. II), haud parum obscurare videntur, quum modo probabilitate destituantur, modo rationi rerum ac temporum, adeoque veritati historicæ, repugnent. Ut diligentius ea retractarem, movit me inprimis missa nuper ad me viri amicissimi, *Jacobi Bryant*, acute scripta dissertatio de his ipsis, quæ in Æneide male constituta sunt. Subtiliter ille, etsi aliis de caussis, et ab aliis principiis profectus, ut fidem Trojanarum rerum labefactaret, investigavit ea, in quibus aut fidem historicam aut probabilitatem desideres. Ad hæc potissimum, tum ad alia passim a viris doctis animadversa, respectu habito recensebo potiora, ac videbo, quid in singulis aut excusandum, aut defendendum, aut damnandum videri possit.

Antequam vero ad singula descendam, monenda sunt nonnulla universe, quæ ad judicium hisce de rebus ferendum facere possunt. Fidem historicam et probabilitatem rerum ad fidem fictarum non prorsus iisdem finibus teneri, a multis monitum est: evenere multa, quæ probabilitatem non habent; sunt alia probabilia, quæ ipso eventu comprobata non sunt. Porro, in probabilitate fingentium ad delectationem non tam id quæri, num nihil alicunde elici possit, quod rerum ordinem et modum evertat; ita enim omnis sublata esset et fictio et ex ea delectatio: verum ut nihil sit, quod legenti, vel audienti succurrat, scriptorisve vitio objiciatur, quod admonere possit, fraudem his subesse, nec hoc, quo expositum erat, modo res aut gestas esse aut geri potuisse. Nullum facile est aut esse potest ullius operis, quod ingenium humanum peperit, inprimis epici vel dramatici, argumentum ita comparatum, quin insint nonnulla, quæ nec tractari bene, nec summa arte

tractata uitere satis possunt. Omittere illa tutissimum est, aut, si omitti nequeunt, levi manu tractare, aut ornamentis onerare, aut quacunque alia via oblinere illa et obscurare. Ad poetæ itaque artem spectat hoc vel maxime, ut, quæ narrantem se premant, ex adspectu, sensu, et memoria legentium removeat seduloque curet, ne id, quod argumenti in nonnullis forte vacillantis natura et ratio, aut temporum rerumque memoria, ipsaque historiarum veritas, parum commodi habet, sensum legentis repente feriat et voluptatem interpellet, qua delinitus nihil curat, nihil ad se pertinere putat, quod extra rem præsentem positum est. Facile id poeta consequetur ab eo, qui ipsarum rerum phantasmatibus percussum animum habet; difficilius ab illo, qui aut natura minus acrem rerum sensum, aut ætate, curis, rerum usu exercitum animum ad poetam legendum affert, adeoque, dum remissiore est animo, ad animadvertenda ea, quæ sedatius judicium suggerere potest, magis est compositus.

Ex his adhuc dictis (1) intelligi arbitror, uti sensus cuique suus in his relinquendus est, ita in reprehensionem poetam vere in his tantum incurrere, quæ parum sedulo cavit ne primo legentis obtutui statim occurrerent. Contra ea, quæ subtiliore judicio et cogitatione intentiore elicias, in censuram venire non possunt, nisi totum hoc genus ipsamque Iliadem et Odysseam cum Æneide sublatam esse velis. Quam multa enim sunt, quæ scrupulum faciant, si de Penelopes ætate sub Ulyssis reditum aut de Telemacho curiosius quæras. Multo minus ferendi sunt, qui nullo poetices sensu imbuti ad dialecticas rationes aut ad historicæ critices canones epicam poesin exigunt, aut grammaticis minutiis impediti calumniantur poetas, qui tamen non, nisi eo ingenii contactu, eoque sensu, quo ipsi scripsere, legendi sunt. Ex eo genere fuere Zoili totque Homeromastiges et Virgiliomastiges; in hoc numero nuper Britannus aliquis, qui sibi valde doctus videbatur (*Heron's letters of litterature.* Litt. 23). In dramatibus jam inter poetam et spectatorem facile in id conventum est, esse nonnulla, quæ, etsi a natura rerum aliena, in scena aliter esse nequeant, iis igitur pro concessis uti poetam.

Itaque ea, quæ *adversus temporum rationem* in Æneide moneri possunt, etsi ne defensionem quidem illam admitterent, quam Exc. II ad lib. III, et Exc. III ad lib. XII dedimus, non tamen ad poetæ laudem evertendam vim habere putabimus. Sunt *ἔξω τοῦ μυθεύματος, μὴ ἐν τῷ δράματι.* Est in his illud, quod nuper in mentem veniebat: scilicet Evandrum adit Æneas, atqui idem se Herculem excepisse hospitio narrat, qui aliquot ætatibus ante bellum Trojanum vixerat. Verum locum hic haberet quod apud Pindarum est: *κωφὸς ἀνήρ τις, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ περιβάλλει.* (Pyth. IX, 151.)

Aliud est, in quo poeta sui oblitus videri poterat, quod deorum monita de adeunda a Trojanis Italia modo clarius, modo obscurius, quam par erat, apposuit. Ab obscurioribus monitis exorsus erat; idque recte;

(1) Ducem sequor in his fere Aristotelem de poetice.

nec nisi in ipso Italiæ aditu et sede occupata vaticiniorum eventus plene explicitus esse videri debebat. Jam autem interpositum est unum oraculum, quo maturius, quam par erat, Trojanis de sede nova, qualis illa futura esset, constare debuit, Creusæ, inquam, monitum sub ipsum discessum ex Troja lib. II, 780. 781. 782. 783, quod etsi quantum licuit excusatum dedi Exc. XV ad lib. II et Disquis. II, p. LXIV, LXV, malim tamen illud sublatum: eo enim omnes reliquæ rationes turbantur, quoties accuratius in hæc inquiras. Sane Hesperiæ nomen bene conveniebat vaticiniis, quando occidentalis regio significabatur, quæ illa ætate inter incognitas terras habebatur a Græcis. Hactenus belle: *Ad terram Hesperiam venies;* et condonari poterat, si quacunque in terra ad occidentem sita sedes figere volebant. Modo Tiberis memoratio nulla facta esset! Ita recte mox in Creta de Hesperia manifestius de Italia fieri poterat: III, 163 seq. *Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt: .... OEnotri coluere viri;* et quum de exteriore Italia hoc accipi posset, mox ad interiorem Italiam avocati sunt ab Heleno Æneid. lib. III, 381 seq. Vid. Disquis. II, s. 6.

Ascanii nomen, et profuit poetæ plurimum, et obfuit. Palpavit sane Augusto et Romanis; et Julium sidus novum splendorem afferre carmini debuit. Verum sunt alia, quibus tanquam scopulis poetæ ingenium parum cautum impegisse videri potest. In majore operis parte Ascanius est puer jam satis adultus, inprimis in ludo Trojæ lib. V, 545 sqq. (ubi tamen prudenter *impubem Iulum* dixit), tum in promissis Niso datis IX, 258 sqq., et in pugna castrensi IX, 622 sqq. X, 132. Etiam hujus anni initio, quum in Africa agerent Trojani, educti que essent in venationem, *At puer Ascanius mediis in vallibus acri Gaudet equo* etc. lib. IV, 156. seq., et escensu in Latium facto: *Insidiis cursuque feras agitabat Iulus* VII, 479. Jam si annos computes, haud multum ejus ætas a pubertate tum abesse potuit: exierat ille ante septem annos urbe Troja, patris manu ductus; fac eum sexennem vel septennem fingi jam tum natum, quum patri comes fieret: si quidem *dextræ se parvus Iulus Implicuit sequiturque patrem non passibus æquis:* lib. II, 723. At primo illius in locum Cupido succedit, qui tamen Didonis gremio insidet: lib. I, 718, tum comparatur ille ab Andromache cum Astyanacte lib. III, 489 seq. Videamus, an reprehensio illa, justa sit. Prius illud defensionem habet paratam: nam Cupido veteribus puer est ad pubertatis annos vergente ætate, ut ex signis veterum constat; quod ille *gremio Didonis insidere* dicitur, e more accumbentium est dijudicandum: poterat ille ejus pectori acclinis sedere: conf. Not. ad e. l. Quod alterum attinet, quod diximus, Andromache Ascanii conspectu commota: *O mihi sola mei*, inquit, *super Astyanactis imago! Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat; Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.* Si cui Astyanactis a matre ulnis gestati ex Iliad. ζ, memoria insederit, is ad nimis teneros annos Ascanium revocari putabit. Hoc tamen lectoris, qui argute ea, quæ remota sunt, arcessita comparat, potius quam poetæ culpa fieri dicam. Nam pri-

mum Astyanax a matre gestari potuit tanquam puer triennis vel quadriennis; Hectoris cædes anno antevertit exeidium Trojæ; anno hinc septimo ad Epirum accessit Æneas; itaque haud multum abfuturus fuisset adbuc superstes Astyanax ab ea ætate, qua Ascanius tum erat. Absolvendus itaque in hoc Maro erimine neglecti temporum ordinis. Gravior dica oblivionis impingi poterat Virgilio in eodem loco de Andromache, quod illa Ascanium interrogat, num matris amissæ desiderium retineat? III, 341, quum tamen de Creusæ fato nihil illa comperire potuisset. Sed locum interpolatum videri declaravimus.

Si in his poetæ caussam egi, conclamatam aliam caussam esse fatendum est, quando duplici narratione Helenæ recuperatio ab eâ exposita est: lib. VI, 510 sqq., in quo, quantum intelligo, Aretinum in Ilii exeidio ante oculos habuit, et lib. II, 567 seq. Verum in hoc mihi moram facere non licet, quandoquidem ad ipsa loca satis hac de re est disputatum.

In excidio urbis Trojæ sunt haud pauca ad nostrum sensum parum probabiliter narrata, inprimis quæ de equo Trojano exposita sunt; tum de simulato discessu et classe post Tenedum latente, quæ tamen insula *in conspectu* erat: Atqui harum rerum fidem nullam præstare debet poeta, quas ex antiquis mythis poetarum ingeniis ornatis adsciverat: *in his prisca fides facto, sed fama perennis*: IX, 79; quo ipse poeta argumento narrationem de navibus in Nymphas mutatis tuetur.

Paratam Virgilium laudem ex eo habere dixi, quod fabulas Ulyssis et errorum (τῶν Νόστων) suo carmini intexuit eoque varietatem ac copiam rerum narrandarum nactus est (vid. Disquis. I, s. VIII). Magnæ in his incidere debuere difficultates, quum multa a diversis narrata essent haud satis inter se congruentia; multo magis, si, quod docui, tragicos multis in locis expressit. Verum in his satis erat, si nihil in ipsam narrationem admitteret, quod dissidere a ceteris videri posset; ut vero nihil apponeret, quod forte rerum ab aliis narratarum ordini repugnaret, id nec cavendum ipsi erat, quum extra argumenti et consilii fines positum esset, nec in tanta narrationum diversitate caveri potuit.

Itaque vitio verti Maroni non potest, quod Achemenidem ab Ulysse ante tres menses in Cyclopum litore relictum narravit, etsi ex Homerica narratione primo statim a Trojæ excidio anno Ulysses ad Siciliam appulerat: conf. Not. ad III, 613. Est enim hoc extra caussam, ut ita dicam, positum, quod alius aliter eandem fabulam exposuit. Eodem modo diluendam puto aliam accusationem, quam viri docti acumen in medium affert: In Odyssea sub extrema errorum Ulyssis tempora, adeoque nono fere decimove anno post Trojam captam, Telemachus ad Menelaum venit, qui anno superiore, octavus erat, domum redierat (Odys. γ, 306, δ, 82). Incidit Telemachus in apparatum nuptiarum Hermiones ad Pyrrhum mittendæ, Odys. δ, pr. Jam Pyrrhum occidit — *ereptæ magno inflammatus amore Conjugis et scelerum furiis agitatus Orestes* Æn. III, 330 seq., quo facto ejus conjux, Andromache, ces-

sit Heleno una cum regno partis Epiri v. 294 seq. Tempora in his a Virgilio perturbari, si Homerum compares, manifestum fit; appulsus enim Æneæ ad Epirum quarto a Troja capta anno factus erat: v. Exc. II ad lib. III, To. II, p. 453. Enimvero ratio in hoc eadem est, quæ in superiore reprehensione. Tum omnino fabulæ Orestis, Pyrrhi, et Heleni tam diversis modis tractatæ fuere, inprimis a tragicis, ut fingendi liberum esset arbitrium. Dicta satis de hoc quoque, Exc. X ad lib. III, Tom. II, p. 465 sqq. Exc. XII, p. 467, hujus Editionis.

De iis, quæ in sex posterioribus libris occurrunt simili difficultati implicita, suis passim locis aut expedita, aut saltem annotata sunt (1). Unum est, quod non habeo quomodo satis defendam, quod templum in urbe Laurentum a Pico conditum, non modo tam splendide extructum et ornatum commemorat, signa majorum in vestibulo apponit, verum etiam spolia, exuvias et tropæa, VII, 183 sqq., et in his adeo *erepta rostra carinis:* ac si illo tempore jam bella maritima geri potuissent (2). Graviorem tamen aliam censuram subjicit vir doctus, quem supra honoris caussa nominavi, quod cum his ipsis Latium perpetua pace floruisse aliis locis narravit; Æn. lib. VII, 45:

Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.

Itaque bello mox moto, lib. eodem, 623:

Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars, *etc.*

Ante Latinum fuerant Faunus, Picus et Saturnus: vide Æneid. librum VIII, 319 seqq.

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademptis:
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, *Latium*que vocari
Maluit, his quoniam *latuisset* tutus in oris;
Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuere
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.

Vix hi rerum annales promittere videntur tempora belli tempestatibus agitata, ut spolia ac tropæa ex victoriis parta reponi potuerint. Hic tamen poeta ipse suæ caussæ prospexit; nam eodem loco, quo de Saturno egerat, versus subjicit: 326 sqq.

Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi:

(1) V. c. de armis cælo demissis ad VIII, 520 et 608; de Turno arma explorante die ante pugnam, XII, 81.

(2) Quod Latinorum res multo majores quam pro veritate finxit, hoc ipsi condonandum erat: carminis enim dignitati ita prospicere debuit; ut passim a nobis observatum, v. c. ad VII, 275.

Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris,
A quo post Itali *etc.*

Et si quæras, quo rege geri bella potuerint, Picum designavit; *Picus equum domitor*, VII, 189. Itaque Latini adeo inter populos bellicosos habiti. Apud Ovidium, libro III Fastorum, 79 seqq.

Et tamen ante omnes Martem coluere priores :
Hoc dederat studiis bellica turba suis.
. . . .
Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis :
Arma feræ genti remque decusque dabant.

Apud Macrobium lib. III, IV, V et VI, inter laudes poetæ immodicas, sæpe in tenuioribus occupatas, reprehenduntur quoque haud pauca sine idonea ratione, et ex subtilitate grammatico digna. Sunt tamen in his nonnulla, quæ fundo suo destituta non sunt, etsi profecta pleraque ex eo, quod poetæ haud contigit operi ultimam manum admovere. Ita verum est, quod lib. V, 15 monetur, nominari passim viros fortes et ornari, quorum mox inter prælia nullum insignius facinus commemoratur, ut Virbium Æn. VII, 752; et Cupavonem X, 186.

FINIS EXCURSUUM AD ÆNEIDA.

MAPHÆI VEGII CARMEN,

VEL LIBER ADDITUS

DUODECIM ÆNEIDOS LIBRIS.

26

DIALOGUS

INTER ITALIANUM PHILOLOGUM

ET EDITOREM.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Sæpe rogatus absens sententiam, Editor studiose, de tuis laboribus et curis ad colligendas Auctorum Latinorum interpretationes, nusquam aperire mentem meam per epistolas recusavi. Verum de multis, et præsertim de magno Marone nostro sollicitus, ex Italia venio deliberaturus tecum, quem Æneidi finem, quam coronidem imponere volueris. Germanorum interpretum decus, *fidissimum ante cæteros et doctissimum*, ut in tua præfatione vocasti, ducem secutus *Heynium*, atque illius vestigia pedetentim premens, putas fortasse huic poemati nihil post duodecimum librum deesse; et postquam varias Codicum lectiones, notas omnes et excursus diligenti sedulaque fide transcripseris, jam quasi rude donatus, *valete*, et forte etiam *plaudite*, tuis dices lectoribus.

EDITOR.

Optatus mihi advenis, o nasute veterum æstimator; o subtilis doctrinarum omnium judex, et Italicæ laudis fortissime propugnator! Numquid censeas et

tu desiderari aliquid post duodecimum Æneidos librum? Nonne sententiam hanc explosam et irrisam jamdiu novisti? Quid enim sibi canendum proposuit in vero Poematis exordio tuus ille Mantuanus olor? Scilicet *arma virumque Trojanum Latio Deos inferentem?* Nonne vidimus Ænean, virtute, pioque simul et forti animo præstantem, *ab oris Trojæ* per mille marium bellorumque pericula *Italiæ* litoribus appulsum, et *dantem sua numina Latio considere?* Quis nunc Deorum vel hominum obstaret? Juno jam non exercet *memores iras; victa quidem, pugnasque exosa reliquit* (Æn. lib. XII, v. 818). Ipse Turnus, coram Rutulis *supplex* et *humilis,* se victum confessus, suo victori clamavit : « *Tua est Lavinia conjux.* » (Æneid. lib. XII, v. 937.) Denique nodus Æneidos *digno vindice* solutus est.

Ita perfectum igitur et absolutum esse Virgilianum epos arbitror, ut ipsi nihil adjici posse, nihil detrahi affirmaverim, si tantummodo artem exquisitam, inventa in Romanorum laudem miracula, et judicii sanitatem spectaveris : immo etiam profitebor, nihil in his partibus cum Marone æquiparandum, non ipsum Iliados conditorem; namque si dimidios quosdam versus exceperis, in integrum certe restituendos, quamvis aliter senserit vir omni elogio dignus (1), quem extinctum ocius lugent cum Phœbo et Musis primæ Galliarum Academiæ; si nonnullos omiseris variis locis repetitos, aut nimium inter se affines,

(1) Quirinus Visconti non semel mihi dixit, hos versus, quos putamus imperfectos, ea mente conscriptos a poeta fuisse, ut novum metri genus vatibus epicis additum, expeditiorem minusque sollennem scribendi modum faceret.

quos facillime mutavisset; non suspicor quid in opere suo refingere voluisset Virgilius, etiam si vitæ curriculum spatiosius natura liberalis parens concesserit.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Ita mecum etiam Quirinus VISCONTI de breviori carminum genere, quod ignorare nos contendebat, de variis pedibus Epico admiscendis sæpius disseruit. Qua quidem inconstantia et mobilitate nihil levius, ne dicam iniquius esse potest. Sed tanti viri memoriam quiescere sinamus, et frui fama, cui quidem satis, si parum scientiæ, vixit; non hic de curtis aliquot versibus agitur; majora persequor.

Tu quoque, Editor bone, tu quem non semel in scholis Cameracensibus et Plessæis disputantem sincerius de latina poesi, audaciusque pronuntiantem audire libuit, tu *juras in verba magistri;* tu quoque *mirabundorum horum commentatorum servum gregem* nunc augere non dubitas? Sit ita sane, quamvis meliora de te speraverim.

En ego perfectissimi illius, ut narras, poematis librum affero decimum tertium......... Quid rides? Ridenti verum dicere nihil vetat.

EDITOR.

Nugaris scilicet; novimus et quos, Musis indignantibus, miserabilem pannum, Romanæ togæ undequaque auro, purpura, gemmisque fulgenti, non puduit adsuere. Numquid tibi veniret in animum, si forte in manus inciderit, Jos. Forestus, quem quondam supremus Reipublicæ Belgicæ senatus consiliis suis assiduum et prudenter deliberantem admiserat;

quem Turni exsequias per intervalla negotiorum componentem laudavit Nic. Heinsius (1), et cujus carmina non timuit vocare *Supplementum Æneidos?*

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Libenter Heinsio adhæream, nec tu deneges; nam, si fides habeatur collegæ tuo, tam docte, tam eleganter, tam oratorie de Ovidii operibus atque interpretationibus præfanti (2), Nicol. Heinsius *apparet, unus ex illis, qui longioribus intervallis rari* exsurgunt, *ut, quod in rerum physicarum ordine, id vel in orbe literario experiri velle natura videatur.* Tamen fatebor mihi nunquam ad aures pervenisse nomen *Foresti* illius, in *supremo Reipublicæ Belgicæ senatu* Æneida supplentis.

EDITOR.

Forsitan e nostratum pulvere latino eruisti quemdam Ducis Aurelianensis Architricliniarcham (3), qui supplementum in Virgilianum epos edere ausus est, cum interpretatione et notis, ut ipse sibi foret, quod Servius et Cerda fuerunt Maroni, id est, comis et obsequiosus commentator; quique suis carminibus etiam nomen sic intexere non erubuit (v. 215);

Villanovas quondam meritum affectavi honorem;

quia nimirum in Georgicorum fine legerat,

Illo *Virgilium* me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti.

(1) In Epistola ad Is. Vossium scripta anno 1551.
(2) Vide præfationem Ovidii nostri, vol. I, pag. xv : *J. A. Amar.*
(3) *C. S. de Novavilla*, Parisiis, 1698.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Iterum rides, Editor jam non bone; seria loquor; non inter domestica scyphorum et poculorum ministeria quærendus est Maronis æmulus; nunquam ex opimis Architricliniarcharum conviviis obesos poetas emergere contigit; pinguia quælibet odere Pierides : liceat *Villanovæ* tuo scribere *meritum honorem* a se *affectari;* nemo post illum suffragio confirmavit superbum hunc et indignum honorem; quanto melius ille *ignobilis otii* veterno sepultus vixisset! Non sic poeta generosus; non sic, qui fœtibus ingenii *viam affectat Olympo!*

Taceamus igitur et cum illis alium scriptorem *sine nomine* (1), qui post *Æneidos* accuratam *analysim*, Laviniæ nuptias cum Ænea celebratas descripsit; cujus narratio brevis, simplex, ornatu poetico nudata, pariter sine ullo apparatus fastu typis mandata, modeste latet, æternumque latebit: ad grandiora dignioraque attendas, precor.

EDITOR.

Dii boni! numquid possideas thesaurum aliquem ex Ambrosianæ penitioribus adytis in lucem recenter emissum? O utinam vester ille tot codicum et librorum, tot doctrinarum *Angelus* Mediolanensis (2), aliquid Virgilianum, ut Plauti fragmenta, et inprimis ut Tullianæ Reipublicæ libros, invenisset!

O qui complexus! gaudia quanta forent!

(1) *L'Auteur anonyme de l'Analyse de l'Énéide*, 1483.
(2) Angelus Maius, Ambrosiani collegii Doctor.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Non ita felix venio; nihil novi quidem, sed affero decimum tertium Æneidos librum, *haud absurda vena* conscriptum, ut ait Jo. Alb. Fabricius (1), *neque vituperandum*, quamvis a Virgilio *distantem*, ut censet Olaus Borrichius (2).

EDITOR.

Non satis est *haud absurdum* esse, *neque vituperandum*, quem continuandæ Maronis divinitati adjungere volueris: tui muneris auctorem subodoror; dic age, quis fuerit grandis ille Andini vatis æmulator.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Vere *grandem poetam* hunc nominat Julius Cæsar Scaliger (3), nec *indignum gratia doctiorum.*

Ipse Ger. Jo. Vossius, latinorum Poetarum æquissimus judex, ait; « Sæculum Maphæi Vegii (namque agnovisti, nec jam silere fas est), non poetam illo majorem tulit (4). » Paulus Jovius (elogio 107) affirmat, a Maphæo Vegio longe superari omnes latinos poetas, qui a mille annis, hoc est, a Claudiano, ne Petrarcha quidem excepto, quamvis eum ornaverit Capitolina Laurus: « Feliciter Virgilium æmulatus, grande quiddam spirat, et heroicum sonat. » Quid petis amplius ad conciliandam mihi Doctorum vel Doctissimorum gratiam?

(1) Bibliotheca latina, lib. I, cap. 12.
(2) Dissertatio de Poesi latina, pag. 107.
(3) Lib. VI Poetices, cap. 4, pag. 725.
(4) Lib. singul. de Poetis latinis, pag. 78.

EDITOR.

Excidit tandem ore tuo nomen Laudensis Canonici, verius quam poetæ; quot armis, quantis præconiorum auxiliis instructus contra me in aciem descendis! non obrues me talium virorum collectis auctoritatibus: notum est quid in pugnando valeant: non cedet agmini tuo mens recti conscia; stabit inconcussa ratio, naturæ sensu et artis legibus innixa. Miror equidem quod non alios adhuc defensores circum vexilla Maphæi congregaveris; nam si pugna foret conserenda, alium hostilem exercitum adversus te mox educerem. Jam hinc staret ante alios *Tarquinius* quidam Italicus, non regum Romanorum antiqua stirpe satus, ut nomen et gens indicat, sed unus e sacro sociorum agmine, qui, licet majoris erga supremum Romæ Pontificem, quam erga reges suos fidei et obedientiæ insimulati, tamen de religione, scientiis et artibus optime diuque meriti sunt; non ignoras quomodo Tarquinius ille Galluccius (1) Maphæum comparaverit Rhedarum opifici, artis suæ vel nimium imperito, vel stulte curioso, qui quum quadrigam ex omni parte perfectam, et opulentam, et plane volventem reperiret, quatuor rotis optimis quintam miserabilem vellet adjicere. Itaque prudenter *quintam tuam rotam* serva conditam sub receptaculo: nam triumphalis Virgilii currus, qualis est, inter populorum admirantium plausus,

Volvit, et æternum volvet laudandus in ævum.

(1) *Tarquinio Galluzzi, jésuite italien, mort en* 1649; *troisième Discours sur l'allégorie, ou la fable de Virgile, pag.* 246.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Absint procul ab Italia, procul ab omni gente Tarquinii, et Tarquiniorum imitatores : nulla sit inter nos eorum auctoritas; sed non recusabis unum e vestris, qui *Gallica* in *Bibliotheca* (1), hæc ipsa exaravit; utar illius verbis, ne in latina conversorum vim deteram :

« Des auteurs, dit *Goujet*, ont voulu suppléer à ce qui man« quait selon eux à l'Énéide, par un treizième livre, dans « lequel ils se sont attachés principalement à décrire les noces « vraies ou supposées d'Énée avec Lavinie : cette idée a été « suivie par l'auteur anonyme de l'analyse de l'Énéide (2). « Avant lui, Maphæus Vegius avait adopté les mêmes idées, « et les avait traitées en vers latins. Mais l'auteur de sa vie « nous assure, que son unique but fut de s'exercer, qu'il n'igno« rait pas que le poëme de l'Énéide était achevé, et qu'il pré« tendait encore moins à la gloire d'être le rival de Virgile, « comme quelques uns semblent l'en avoir accusé. Ce qu'il « n'avait fait que pour son amusement, n'a pas laissé que de « plaire à beaucoup d'autres. Quoique son petit poëme soit « fort éloigné du modèle qu'il s'était proposé, on y a trouvé « des beautés qui l'ont fait estimer. »

Denique ante modestum illud recentioris Bibliographi judicium, alter e Gallicis scriptoribus, Adrianus *Baillet* (3), multo plura in laudem Maphæi testimonia doctorum virorum collegerat, quibus nunc male repugnares.

(1) *Goujet, chanoine de Saint-Jacques-de-l'Hôpital, tome V de sa Bibliothèque française, pag.* 195; *édition in-12*, 1742.

(2) *Voyez ci-devant pag.* 409.

(3) *Jugements des Savants, article* 1222, *Maffeo Vegio, tome IV, pag.* 71 *et* 285; *édition in-4°. Paris*, 1722.

EDITOR.

Eloquii tui jam *rivos claude;* satis biberunt aures : etiamsi de sententiis et stylo Maphæi Hieronymum Ghilinum (1), Fabricium Chemnicensem (2), cæterosque laudatores quos libuerit, testes insuper advocaveris, ita cum Jo. Henr. Boeclero concludam, qui sic in calce notarum ad Æneidem (pag. 166) litem nostram diremit : « Magnam famæ suæ fecit jacturam « Maphæus Vegius, qui librum unum adhuc Æneidi « adjunxit, de sepultura Turni, et de Æneæ nuptiis; « qui non veritus est comparare versus suos cum Vir- « gilianis : utut enim non sint aspernandi, ipseque « diligenter Virgilium imitetur; immo tota hemisti- « chia sublegat, *humillimum* tamen est *ingenium, si* « *cum Marone conferas.* »

Ergo non conferam : jacet ab anno 1458, bene mortuus, et pie sepultus; olli sit *terra levis;* non movebo scriptoris *humillimi* gelidos cineres. Ignorasne quam sæpe et merito impiæ temeritatis damnatus sit Tryphiodorus, ejusdem consilii adversus Homerum suscepti reus? et alii poetarum *famosi æstimatores,* qui putaverant Virgilium ad Augusti tempora perducturum fuisse suam Æneida, si diutius vixisset. Eo dementiæ progrediuntur homines!

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Sed, quod non erit *dementiæ* indicium, tibi nempe

(1) In theatro hominum literatorum, part. II, pag. 188.
(2) In editione P. Vergilii Maronis, in-fol. Basileæ, 1575, pag. 1851.

in animo fixum est, ut tua Maronis editio, neque manca, neque clauda sit; ut inter optimas et completissimas jure numeretur; legi ego atque perlegi *prospectus* varios, inprimisque tuam *præfationem*, in qua multa pollicitus, Laudensem poetam, quem frigide vocas *Canonicum bene sepultum*, omisisti; quamvis hujus publicandi lege non tenearis, reputa tecum, hunc fuisse simul cum Maronis operibus semper editum, Venetiis 1471, 1472, 1475, 1486, 1489, 1492; Romæ 1471; Mediolani 1474; Basileæ 1547. Videsis Pulmannianam, et Nic. Erithræi, et tot aliorum editiones ubique laudatissimas : ipse tuus Parisiensis *via Mathurinensium* typographus (1), noluit eum præterire. Num tu et huic ultimæ inferiorem dici tuam volueris?

EDITOR.

Aventi festinare ad eventum non tempus suppetit : jampridem me vocant minora Virgilii Carmina: hinc emergere *Culex* e Tartareo Acheronte gestit; *Ciris*, jam non timens odium Nisi, alas concutit, et purpuream capitis cristam; ipsa flavam religata comam, et impatiens otii *Copa* me gestibus, saltatione et crotalis lacessit; nec non et *Cybale Simulo* paratum apponit *Moretum*, et in partem ejus edulii olentibus herbis, aceto oleoque ad vellicandum stomachum confecti Apicios lectores invitat: inde Servius cum veteribus notis; *Cerda* cum explicationibus oratoriis, et recentior Jo. Heinr. Voss cum arcanis Georgicorum nuperrime inventis, urgent promissaque reposcunt.

(1) Barbou satis fama celebratus; edit. in-12, 1740.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Prodeant cito hæc omnia, quantumvis Marone parum digna, per me licet; at in quarto hoc volumine non inclusa, sed ab Æneidos libris separata dabis; hic supersunt adhuc aliquot paginarum spatia; quæ si condonare mihi velis, Italia tibi plurimas aget habebitque gratias : sine lateat Maphæus in fine istius voluminis, nondum ad cæterorum justam molem adducti; nullam typorum jacturam alia per illum experientur; hanc Italiæ dona veniam.

EDITOR.

Tenes nimirum et angis me, *cutem* non *missurus;* non resistam amplius; et quamvis invitus, obtemperabo; nec minus interea cum uno inter collegas meos doctissimo celeberrimoque (1) Persianum illud ex satira prima repetam :

Quis leget hæc?... Nemo....
Vel duo; vel nemo : turpe et miserabile.

Verum esto; nihil quod in cæteris occurrit editionibus, prætermissum a me fuerit; sed talia concedenti concedes etiam aliquid : ausculta igitur paucis, et dictum puta. Subjungam notas partim Ascensii (2), partim meas ex iræ justæ promptuario desumptas.

(1) *Boissonade*, quem nominare satis est, ut sciant omnes nihil benevolentiæ, nihil ingenii, nihil doctrinæ nobis consulentibus defuisse.

(2) Jodocus Badius Ascensius, natus 1462, prope Bruxellas, in villa quæ dicitur *Ascen*, unde nomen *Ascensii* accepit; mortuus 1535; Professor Lugduni, celeberrimus Parisiis Typographus, verum commentariis apud eruditos homines non multum commendatus.

Nec mihi deero, quin ad calcem adponam eximium *Ruæi* libellum, quem de Poesi epica conscripsit, in quo tui Maphæi audaciam acriter confutatam et exagitatam invenies : hanc ego conditionem statuo.

ITALIANUS PHILOLOGUS.

Et hanc, et aliam, qualiscumque placuerit, recipio, dummodo per te typis DIDOTICIS mandetur meus ille Maphæus Vegius.

MAPHÆI VEGII CARMEN,

VEL LIBER ADDITUS

DUODECIM ÆNEIDOS LIBRIS.

ARGUMENTUM.

Turnus ut extremo vitam sub Marte profudit,
Subdunt se Rutuli Æneæ, Trojana sequentes
Agmina: dehinc superis meriti redduntur honores.
Congaudet nato ac sociis, memor ante malorum
Actorum pater Æneas. Turni inde Latinus
Morte dolet. Patriæ miseranda incendia Daunus
Eversæ, et cari deflet pia funera nati.
Connubium instaurat natæ lætosque hymenæos
Rex socer Æneæ genero: gens utraque pacto
Fœdere pacis ovat; tum nomine conjugis urbem
Instruit; et tandem placida sub pace regentem
Transtulit Ænean Venus astra in summa beatum.

Turnus ut extremo devictus Marte profudit
Effugientem animam, medioque sub agmine victor
Magnanimus stetit Æneas, Mavortius heros,

1. *Turnus ut.* Eadem forma liber XII Æneidos incipit, et comparatione justiore illustratur. — *extremo Marte:* ultimo prælio. — *profudit;* quia fuso eum sanguine, in quo vitæ fons est, anima elabitur. — 2. *Effugientem;* sic libri XII Æn. versus ultimus; *vitaque.... fugit indignata.* — 3. *Magnanimus victor, mavortius heros:* nimia verborum congestio, nec satis apta: nam Æneas *furiis accensus, et ira terribilis, fervidusque* occidit Turnum; non in eo tam *magnanimus*, quam si

Obstupuere omnes, gemitumque dedere Latini,
Et durum ex alto revomentes corde dolorem,
Concussis cecidere animis : ceu frondibus ingens
Silva dolet lapsis Boreali impulsa tumultu.
Tum tela infigunt terræ, et mucronibus hærent :
Scutaque deponunt humeris, et prælia damnant,
Insanumque horrent optati Martis amorem :
Nec frenum, nec colla pati captiva recusant,
Et veniam orare, et requiem, finemque malorum.
Sicut acerba duo quando in certamina tauri
Concurrunt, largo miscentes sanguine pugnam,
Cuique suum pecus inclinat : sin cesserit uni
Palma duci, mox quæ victo pecora ante favebant
Nunc sese imperio subdunt victoris; et ultro,
Quamquam animum dolor altus habet, parere fatentur :
Non aliter Rutuli, licet ingens mœror adhausit

potuisset jacenti ignoscere. — 4. *Gemitum dedere*; jam dixit Virgilius Æn. XII, 928 : *Consurgunt gemitu Rutuli* : quare nunc *omnes obstupuere?* an gaudio Teucri, luctu Latini? an *omnes* admiratione? — 5. *revomentes dolorem*. Metaphoræ putidum genus! quasi dolor exspueretur, ut *salsi fluctus*, quos revomentem in Æn. lib. V, 182, Menœten Trojani risere! — 6. *Ceu frondibus ingens silva* etc.; vix intelligas, quomodo silva *doleat*, si quando frondes lapsæ fuerint, et quomodo silvæ folia caduca possint exhibere Rutulorum animos Turni funere concussos : quid si *Borealis tumultus* repræsentare velit *victorem magnanimum?* hæc est tamen illa comparatio, quam Scaliger *optimam*, et *fortasse meliorem* Lucani et Statii comparationibus judicat, quamvis in hoc genere nullus poeta sit Statio superior : quo quidem iniquo Scaligeri judicio multum infirmantur cætera, quibus laudat Maphæum Vegium, quem fatetur a suis præceptoribus doctissimis contemptum : (vid. Poetices lib. VI; cap. 4. pag. 725.) — 11. *Nec frenum, nec colla*. Lege potius : *nec frenum* nunc *colla*.... ita ut, eorum colla captiva non recusent pati *nunc* frenum : qui sensus concordat cum antecedentibus et seqq. Bella quæ nuper *optabant*, nunc insana horrent, orant veniam et malorum finem. — 13. *Sicut acerba duo*, etc. Bis in Virgilio hanc reperias imaginem vividiori luce perfusam, Georg. lib. III, vers. 220, et Æneidos lib. XII, v. 715; personas, verba et rem, *omnia*, præter ingenium, Maroni subripuit Maphæus. — 19. *Non aliter* etc. Ad Rutulos comparationem refert, quam rectius Maro ad ipsos duces, Æneid. lib. XII, quia tauri gregis ductores de imperio dimicant, ut Æneas et Tur-

Pectora pulsa metu cæsi ducis, inclyta malunt
Arma sequi, et Phrygium Ænean, fœdusque precari
Pacis, et æternam rebus belloque quietem.
Tunc Turnum super adsistens placido ore profatur
Æneas : « Quæ tanta animo dementia crevit,
Ut Teucros Superum monitis, summique Tonantis
Imperio huc vectos, patereris, Daunia proles,
Italia et pactis nequidquam expellere tectis?
Disce Jovem revereri, et jussa facessere Divum.
Magnum etiam capit ira Jovem : memoresque malorum
Sollicitat vindicta Deos; eu ultima tanti

nus inter se decertaverunt. — 22. *belloque quietem.* Id rem vero similem facit, quia, *nulla salus bello, pacem te poscimus omnes*, dixerat Drances : verumtamen quia verborum plus quam virtutis, a Virgilio habuisse prædicatur, dicerem fato cessisse, potius quam bello; quia dictum est prius, *gens aspera bello debellanda tibi est Latio.* A. (1).

23. *Tunc Turnum super adsistens, placido ore profatur Æneas* : hic versus fere totus est, in libro X Æneid. v. 490; *quem Turnus super adsistens, sic ore profatur,.... et lævo pressit pede exanimem Pallanta...* Fuit apud veteres constans victoriæ mos, confossa et strata hostium corpora pedibus calcare, præcipue caput et cervicem. Sic Ovidius, Metam. lib. VIII; et Pontic. lib. II, epist 2; Propert. lib. I, eleg. 1, v. 4; Curtius lib. IX, cap. 7; Stat. Theb. lib. II, v. 713; Lactantius de mortibus persecut. c. 5; quos vide, si placet. — 24. *Quæ tanta animo dementia?* Aptius multo Lausum sic adloquitur Æneas Virgilianus, X, 825 : *quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis? quid pius*, etc. — 26. *patereris.* Melius, *conareris* : sed plus est *patereris* : nam si ne *pati* quidem debuit, multo minus id facere licuit. A. — *Daunia proles.* Vituperatio a genere. Nam Daunus mortalis illi pater fuit, licet diva Venilia mater. A. — 28. *Disce Jovem revereri.* Sic in sexto Æneidos, 620 : *Discite justitiam moniti, et non temnere divos.* Sed hic non solum dura erga victum, sed inutilis vox erga morientem. — *jussa facessere.* Hic facere : alibi factum ire, ut Georg. IV, 548.

Nec mora; continuo matris præcepta *facessit.*

Sed quid ineptius, quam mortuum adhortari, ut pietatem colat. — 29. *memoresque malorum.* Quanto suavius Ilioneus, in Æneid. I, v. 347 : *at sperate Deos memores fandi atque nefandi*; reservatam injuste agenti-

(1) Quæ subscriptam habent literam A, sunt Ascensii : cætera sunt Editoris, N. E. L. quamvis neque illa, neque Maphæo Vegio præfantem Dialogum signare suo nomine curaverit.

Meta furoris adest, quo contra jura fidemque,
Iliacam rupto turbasti fœdere gentem.
Ecce suprema dies, aliis exempla sub ævum
Venturum missura : Jovem non temnere frustra
Fas sit, et indignos bellorum accendere motus.
Nunc armis lætare tuis, heu! nobile corpus,
Turne, jaces : at non tibi erit Lavinia parvo;
Nec dextra tamen Æneæ cecidisse pudebit.
Nunc, Rutuli, hinc auferte ducem vestrum, arma virumque
Largior, atque omnem deflendæ mortis honorem.
Sed quæ Pallantis fuerant ingentia baltei
Pondera, transmittam Evandro, ut solatia cæso
Haud levia hoste ferat, Turnoque exsultet adempto.
Vos memores tamen, Ausonii, melioribus uti

bus pœnam indicavit! — 36. *Nunc armis lætare tuis.* Verbatim ex Æneid. X, 827 : *arma, quibus lætatus, habe tua :* ita Graii Penthesileam occisam remiserant ad Trojanos *σὺν τεύχεσιν*, cum armis : et Plato, 5 Polit. ait : *ἀνελεύθερον συλᾶν νεκρὸν :* illiberale est spoliare mortuum. — *heu! nobile corpus, Turne.* Bene in viro forti, et pio, temperamentum ponit justitiæ et miserationis : ut gaudeat deorum contemptorem victum esse, doleatque vinci commeruisse; scilicet ut vitium damnans, hominem commendet. Videatur Cerda ad notam v. 950 libri XII Æneidos. — 37. *at non tibi erit Lavinia parvo.* Scilicet pretio. Et sunt verba quæ Turnus et ejus socii in contumeliam Teucrorum protulerant. — 38. *Nec dextra tamen Æneæ* etc. Sic ad Lausum quoque Æneas, X, 830 : *Æneæ magni dextra cadis!* Quod ingens sane cadenti solatium! — 41. *Sed quæ Pallantis.* Pietatis erat Turno arma relinquere : sed talionis, insignia demere, ut qui alios spoliaverat, et ipse spoliaretur. — *ingentia baltei.* Collisio est : nam non potest versus hypermeter esse, quum non sequatur vocalis. A. — 42. *ut solatia cæso Haud levia hoste ferat.* Recte hactenus : erat enim solatii non nihil misero Evandro, in morte Turni; sed non unde *exsultaret.* Male igitur, *Turnoque exsultet ademto.* — 44. *melioribus uti Discite bellorum auspiciis.* Hoc est, vos melius auspicemini : nam eventa rerum incerta dici non possunt; licet in XII Æneid. 435 dictum sit, ad imitationem Sophoclis; *Ajax* Mastig. v. 550 :

> Disce puer virtutem ex me verumque laborem,
> Fortunam ex aliis....

Nam illic aliud verbum Servius subaudiendum docet. Potest etiam accipi *auspicium* pro principio : sicut auspicari, pro inchoare. Nam quia Romani nullam rem arduam, non prius facto auspicio, id est, avium inspec-

Discite bellorum auspiciis : ego sidera juro,
Nunquam acies, nunquam arma libens in prælia movi :
Sed vestris actus furiis defendere toto
Optavi et licuit Trojanas robore partes. »
 Nec fatus plura Æneas : sed lætus ad altos
Vertebat muros, et Troïa tecta petebat.
Una ipsum Teucrorum omnis conversa juventus
Exsultans sequitur, volucresque per arva pedum vi
Quadrupedes citat, incusans acri ore Latinos,
Ignavosque vocans : strepit altus plausibus æther.
Et quamvis inhumata rogis dare corpora surgat
Ingens cura animo, sociosque imponere flammis,
Majus opus tamen Æneas sub pectore volvens,
Primum aris meritos Superis mandabat honores.
Tum pingues patrio jugulant ex more juvencos,
Immittuntque sues, niveasque in templa bidentes,

tione inchoabant; ideo accipimus auspicium pro principio, ut dixi. Et quia, capto auspicio, res secundum ipsum factæ prospere plerumque succedebant; ideo *auspicato venire*, est opportune et bona ave, hoc est, *prospere* venire. A.

54. *Ignavosque vocans.* Ignavi sunt inutiles ad laborem; qui nihil recte *navant;* id est, quasi navibus, quibus commode et cito multa transvehuntur, operantur. Ducta est enim metaphora a navibus, sed ut sit melior sonus adjecta est simplici g litera; non enim *navus*, sed *gnavus* dicitur, unde et *ignavus*. A. — 55. *Et quamvis inhumata rogis.* Sic in principio XI Æneid. 2, et sqq. :

> Æneas quanquam et sociis dare tempus humandis
> Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
> Vota deum primo victor solvebat Eoo, etc. A.

— 57. *Majus opus.* Quia pietas in superos major est, quam in mortuos homines. A. — 58. *honores meritos.* Sacrificia intelligit, quæ Diis facturum se promiserat, si victor evasisset. — 59. *Tum pingues patrio jugulant ex more.* Bene *jugulant* dixit, non *jugulat*, quia servile est officium, quod sociis Æneas reliquerat. Erant autem juvenci, quia boves intacti : ut, Æneid. VI, 38 :

> Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
> Præstiterit.

— 60. *Immittuntque sues,* In templa : sunt autem sues sacrificiis apti

Purpuream effuso pulsantes sanguine terram.
Viscera diripiunt : et cæsum in frusta trucidant,
Denudantque gregem, et flammis, verubusque remittunt.
Tum vina effundunt pateris, et dona Lyæi
Accumulant; plenis venerantur lancibus aras;
Thura ignes adolent; onerata altaria fumant.
 Tum plausus per tecta movent, magnumque Tonantem
Extollunt, Veneremque, et te, Saturnia Juno,
Jam placidam, et meliorem ingenti laude fatentur,
Mavortemque ipsum : tum cetera turba Deorum
In medium effertur, summis cum vocibus altos
Perlata ad cælos : ante omnes gratior unus
Æneas duplices mittebat ad æthera palmas,
Et puerum pauca ore dabat complexus Iulum :
« Nate, in quo spes una patris, per tanta laborum
Quem variis actus fatis discrimina duxi,
Ecce inventa quies; ecce illa extrema malorum,
Ærumnis factura modum, acceptissima semper,
Atque optata dies, quam dura in bella vocatus,
Sæpe tibi Dis anspicibus memorasse futuram
Jam memini : nunc te, quum primum Aurora rubebit
Crastina, sublimem Rutulorum ad mœnia mittam. »

(secundum Donatum) et eximii; sicut boves *intacti*, et oves lectæ ob candorem niveum. — 64. *Tum vino effundunt pateris* etc. Et mox sequitur *dono Lyæi accumulant*, ad ornamentum scilicet rei, quam primo simpliciter extulerat. — 66. *Thura ignes adolent.* Multo elegantius Maro hoc idem : *adolescunt ignibus aræ;* Georg. IV, 379 : et Æneid. I, 704 : *flammis adolere penates.* Ubi videndus est Heynius.

67. *Magnumque Tonantem.* Ut qui fatorum auctor, et stirpis Trojanæ caput. Sic et in proxime sequenti *Venerem* extollunt, quia Æneæ mater, ex Anchisa : *Junonem* vero, ut, quæ jam *miliorem*, meliorem se etiam *postea præbeat.* — 78. *Ærumnis factura modum.* Finem impositura : sic eodem sensu *modus* a Marone usurpatur; Æneid. IV, 98 : *sed quis erit modus?* et alibi. — 82. *Sublimem*, etc. Illud est quod in Æneid. XII, 436 pollicetur sic :

Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.

Dehinc sese ad gentem Iliacam volvebat, et alto
Pectore verba trahens, blando est sic ore locutus :
« O socii, per dura ac densa pericula vecti,
Per tantos bellorum æstus, duplicesque furores
Armorum, per totque hiemes, per quidquid acerbum
Horrendum, grave, triste, ingens, per quidquid iniquum,
Infaustum, et crudele foret, convertite mentem
In melius : jam finis adest : hic meta malorum
Stabit, et optatam Latia cum gente quietem
Jungemus : dabit inde mihi Lavinia conjux
Bello acri defensa, Italo cum sanguine mistam
Trojanam transferre æterna in sæcula gentem.
Unum oro, socii, Ausonios communiter æquo
Ferte animo, et vosmet socero observate Latino.

Ea autem *præmia* vult esse Rutulorum mœnia, id est, quæ Rutuli sibi vindicarant jure matrimonii. — *sublimem*. Curru triumphali elatum intellige. — 86. *duplicesque furores*, etc. Trojanum bellum indicat et Italicum ; utrique enim interfuerant Duces, qui, post eversam Trojam, socios sese comitesque Æneæ addiderant. — 88. *Horrendum, grave, triste*, etc. Virgiliano more epithetis epitheta adjicit ; sed dispari admodum felicitate. Octo Epitheta congerere ad exprimenda vitæ mala ridiculum est. — 89. *convertite mentem in melius*, etc. Ex iis depromtum quæ idem ad socios, Æneid. I, 202, sqq. :

Dabit Deus his quoque finem.
. . . . ,
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, etc.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Tæderet puderetque comparationem ullam cum Virgilianis instituere. — 91. *optatam Latia cum gente quietem jungemus*. Id secundum Maronem, quod et Livius sentit, qui dubitat, uter Ascanius successerit, an is qui ex Creüsa, an qui ex Lavinia procreatus sit. A. — 94. *Trojanam transferre æterna in sæcula gentem*. Conferas licet res easdem, ab eo qui vere poeta, verborum pompa et majestate decenti exornatas :

His ego nec metas rerum, nec tempora pono :
Imperium sine fine dedi. ÆNEID. I, 282.

— 95. *Ausonios communiter æquo ferte animo*. Et hoc quidem Juno ipsa præoptaverat, et a Jove expoposcerat, Æneid. XII, 826 :

Sit Latium, sint Albani per sæcula reges.

Sceptrum idem sublime geret: sententia mentem
Hæc habet: at bello vos, et præstantibus armis
Discite me et pietate sequi: quæ gloria nobis
Cesserit, in promptu est; sed cælum, et sidera testor,
Qui vos tantorum eripui de clade malorum,
Idem ego sub majora potens vos præmia ducam. »
Talibus orabat, varios in pectore casus
Præteritos volvens, partamque labore quietem
Haud parvo: nimium ardenti exundabat amore
In Teucros, gravibus tandem evasisse periclis
Exsultans: veluti exiguis quum ex æthere gyrans
Incubuit pullis, et magno turbine milvus
Insiliens avido ore furit, stragemque minatur;
Tum cristata ales perculso pectore mater
Consurgit, misero natorum exterrita casu,
Rostrum acuit, totisque petit conatibus hostem,
Et multa expulsum vi tandem cedere cogit;
Dehinc perturbatos crocitans exquirit, et omnes
Attonitos cogit, pro caris anxia natis,

Et ipse Æneas in eodem libro, v. 179, Deos omnes atque solem precatus fuerat:

> Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
> Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ
> Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
> . . . . . . Urbique dabit Lavinia nomen.

— 102. *Sub majora potens vos præmia ducam* Quod interpreteris; amplior ego, opibus vos amplioribus ditabo; potentiores efficiam, imperium scilicet longius extendendo.

105 *Ardenti exundabat amore.* Non apte satis cohærere videntur hic verba *exundare et amore*, nisi similitudinem duxeris a liquore, qui dum ebullit, vas sensim exsuperat, moxque exundat, late diffusus: quæ metaphora non convenit *amori* Regis erga populum. — 107. *veluti exiguis*, etc. Justa quidem comparatio, nec infeliciter pro nostro, verbis expressa, quamvis prolixior: *sed ultimi versus* omni laude digni. — 108. *Incubuit.* Si incubat milvus, non *insilit* Gallinæ qui fovent pullos, *incubant;* at non milvus qui *stragem* et ipsis et ipsorum matri *minatur.* — 114. *crocitans.* A sono gallinæ eum multa curarum agitatione pullos

Et tanto ereptos gaudet superesse periclo.
Non secus Anchisa genitus mulcebat amicis
Trojanos dictis, antiquum corde timorem
Flagrantesque agitans curas, et gaudia longis
Tandem parta malis, et quæ perferre molestum
Ante fuit, meminisse juvat : verum altior idem
Ingenti et clara Æneas supereminet omnes
Virtute excellens, et pro tot Numina donis
Exorat, summisque Jovem cum laudibus effert.
  Interea Rutuli magnum, et miserabile funus,
Exanimumque ducem tulerant sub tecta frequentes,
Correpti mœrore animos, largumque pluentes
Imbrem oculis; et jam lato clamore Latinum

convocantis, quos pavor hinc inde dispersos turbavit. — 117. *Anchisa genitus.* Scilicet Æneas; sic et græco more Virgilius, qui in vocativo dixit, Æneid. III, 475 :

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo :

quum a nominativo primæ declinationis in *es*, usitatior sit vocativus in *e*, ut o Priamide, et cætera : quocirca sunt qui velint ablativum et vocativum in *a*, formari, non ab *es*, sed ab antiquo nominativo in *a*; nam antiqui declinabant, hic Anchisa, et hic Atrida. — 119. *Flagrantesque agitans curas.* Bene *flagrantes*, id est, ardentes, quia cura dicitur, eo quod *cor urat*; est autem accusativus. Nam ordo est, agitans, id est, depellens corde scilicet suorum, dolorem antiquum, scilicet, inveteratum, et *curas flagrantes.* Notanda verbi *agitare* acceptio, quod hic frequentativum ex *agere*. Sic apud Virg. G. III, 415, *agitare chelydros*; id est, iterum atque iterum persequi. — 121. *meminisse juvat.* Ex illo, Æneid. I, 307, *Forsan et hæc olim meminisse juvabit.* Ne tamen laude sua fraudem, speciose dictum satis, quæ perferre molestum ante fuit, meminisse juvat, sed longe a Virgilio, qui ipse hausit hanc sententiam ex Homeri Odyssea, lib. X, XII, XV. Et hunc locum tractavit Aristoteles lib. I. Rhetoric. — *verum altior.* Dicere potuisset altissimus : sed non dicit altior omnium, sed altior supereminet omnes, id est, eminet super omnes, *ingenti et clara virtute excellens.... et effert Jovem cum laudibus.* Aut fallor, aut verba sunt tantum, et voces.

125. *Interea Rutuli* etc. Post victoris triumphum, describit victi luctum. A. — 126. *tulerant sub tecta.* Non ergo extulerant, sed intulerant : quia *effertur*, qui intus est, ad sepulcrum, aut bustum : *infertur*, qui foris. A. — 127. *largumque pluentes Imbrem.* Id est, demittentes lacrymas guttatim imbrium more cadentes. Livius autem dixit *pluisse*

Defessum, et varios agitantem pectore casus
Complerant : qui postquam altos crebrescere questus,
Et Turnum ingenti confossum vulnere vidit,
Haud tenuit lacrimas; dehinc mœstum leniter agmen
Corripuit, manibus verbisque silentia ponens.
Ceu spumantis apri quando per viscera dentes
Fulmineos canis excepit præstantior omni
Ex numero, tunc infausto perterrita casu
Cetera turba fugit latrantum, atque ore magistrum
Circumstans querulo pavitat, magnoque ululatu
Infremit; at commota manu, dominique jubentis
Ore silet, gemitumque premit, sese que coercet.
Haud aliter Rutuli suppressa voce queruntur.
Tunc sic illacrimans Rex alto corde Latinus
Verba dabat : « Quantos humana negotia motus,
Alternasque vices miscent! quo turbine fertur

lapidibus; sed hic accusativo junxit, et parum poetice. — 133. *manibus verbisque silentia ponens.* Vix latine, pro, imponere silentia turbæ. Non sic Jupiter in Ovidio, Metamorph. lib. I, 205, *qui postquam voce manuque murmura compressit*, *tenuere silentia cuncti.* Non sic Persius in Satyra IV, de Oratore, qui *calidæ turbæ silentia facit*, *majestate manus.* — 134. *Ceu spumantis*, etc. Quid faciat ad rem comparatio hæc, non satis quidem viden. Luxuriant nimirum in istiusmodi ornamentis poetæ vulgares, qui rerum egestatem inani verborum apparatu tentant dissimulare. — 134. *excepit per viscera dentes fulmineos.* Id est, in morem fulminis contortos; *spumantis* scilicet cursu, feritate et furore : tunc *cætera turba latrantum*, nempe canum, *perterrita casu* canis præstantissimi, qui ab apro occisus, *ut* Rutulorum dux ab Ænea cecidit. — 137. *fugit*, *atque pavitat circumstans ore querulo magistrum*; id est, querenti, et lamentanti similis : *magistrum*, scilicet venatorem.

143. *Quantos*, id est, o quam magnos motus, et quam alternas vices, vicissitudines negotia humana miscent, quasi dicat motus maximos, et maxime alternas vices. A. — 144. *quo turbine fertur Vita hominum.* Quam varia, quam rapida vertigine præceps abripitur mortalium vita, vicissim translata a summa felicitate, ad summum usque desperationis et infortunii! Hanc sententiam pluribus locis illustrant fragmenta sapientis viri Manassis, quæ nuper edidit vir eximius, *Boissonade*, vol. I, pag. 327 et 395 : inprimis pag. 344, lib. III, v. 1 :

Οὐ γάρ τι βέβαιον θνητοῖς, ὁ δὲ τροχὸς τῆς Τύχης
Συχνάκις κυλινδούμενος ἄνω καὶ κάτω ῥίπτει
Σχήματα καὶ βουλεύματα καὶ τύχας ἀνθρωπίνας.

Vita hominum! o fragilis damnosa superbia sceptri!
O furor, o nimium dominandi innata cupido,
Mortales quo cæca vehis! quo gloria tantis
Inflatos transfers animos quæsita periclis!
Quot tecum insidias! quot mortes! quanta malorum
Magnorum tormenta geris! quot tela! quot enses
Ante oculos, si cernis, habes! heu dulce venenum,
Et mundi lethalis honos! heu tristia regni
Munera, quæ haud parvo constent, et grandia rerum
Pondera, quæ nunquam placidam permittere pacem,
Nec requiem conferre queant! heu sortis acerbæ
Et miseræ regale decus! magnoque timori
Suppositos regum casus, pacique negatos!
Quid, Turne, ingenti Ausoniam movisse tumultu,
Et dura Æneadas turbasse in bella coactos,

— 145. o *damnoso superbio sceptri fragilis*, id est, regni non diu duraturi; unde legitur in Georgicorum lib. II, v. 498, *Perituroque regno:* sceptri quod secum domino perniciem affert. — 146. *O furor*, o *cupido dominandi innata*, scilicet pectoribus nostris nimium ingenita, quia damnosa est. — 147. *quo cæca vehis Mortales?* Quasi dicat, in maxima sæpe mala, ut de Turno manifestum est. — 148. *Inflatos transfers animos* etc. Tumentes spiritu superbiæ et ambitionis regnare gestientis. — 149. *Quot insidias geris tecum?* Quasi dicat, plurimas: omni enim admiratione interrogat. A. — 151. *Ante oculos, si cernis, habes.* Continuat sermonem; nam ordo est: o gloria, si *cernis:* melius, si *cernas*, quot tibi ob oculos, *enses, tela* etc. intelligas profecto quanti constet, quem persequeris, *letalis honos!* Quomodo autem enses, tela, cæteraque ejusmodi, *venenum*, et *dulce* quidem, dici possint; videant qui perspicaciores. — 154. *Quæ nunquam queant promittere pacem:* placidam, id est, sine intrinseca lite et agitatione, quia divitiæ cum anxietate possidentur. A. — 156, 157. *heu decus regale sortis acerbæ.* Declamantis totus hic locus, non dolentis casus tam acerbos; nec lectorem tangunt, quæ sic lugentur infortunia. Haud raro credas apud Nostrum delirare regem Latinum, seu doloris amentia, seu morbo senili tactum; quam repetitis per totos quindecim versus exclamationibus, quam tritis sententiis peccat! ego vicissim exclamarem cum Comico nostro libenter!

Affectation pure!
Et ce n'est pas ainsi que parle la nature!
(MISANTHROPE, Act. I, Sc. 2.)

Quid juvat? et violasse sacræ promissa quietis
Pignora? quæ tibi tanta animo impatientia venit?
Ut Martem cum gente Deum jussuque Tonantis
Huc vecta gereres, et nostris pellere tectis
Ultro instans velles, natæque abrumpere fœdus
Pollicita genero Æneæ? et me bella negante
Dura movere manu? quæ tanta insania mentem
Implicuit? quoties te in sævi Martis euntem
Agmina, sublimemque in equo et radiantibus armis,
Tentavi revocare, et iter suspendere cœptum?
Corripui et pavitans cedentem in limine frustra?
Inde ego quanta tuli, testantur mœnia tectis
Semirutis, magnique albentes ossibus agri,
Et Latium toto vacuatum robore, et ingens
Exitium, fluviique humana cæde rubentes,
Et longi, trepidique metus, durique labores,
Quos toties senior per tanta pericula cepi.

— 160. *Quid juvat et te violasse pignora sacræ quietis?* Id est, jurata sanctæ pacis fœdera? A. — 162. *Et cum gente vecta huc*, ad nos, *jussu Deorum et Tonantis :* quasi dicat, ea gens dilecta superis, qui ad meum solium et filiæ conjugium adduxerunt : vel Deorum progenies quam Jupiter jussit huç venire. — 164. *Ultro instans.* Non lacessitus, velles pellere gentem deorum nostris tectis, et me invito. — *natæque abrumpere fœdus :* tangit historias a Virgilio descriptas, observans videlicet ab illo inventas, perinde ac si *œconomia* ac dispositio Æneidos causam aliquam vel prætextum huic Carmini suppeditaverit, quum Turni interitus Æneidi finem, ut Iliadi mors Hectoris imposuit. — 167.... 169. *quoties te.... Tentavi revocare* etc. Bis quidem : Æn. XI et XII. — 171. *Inde ego quanta tuli* etc. Hæc, et quæ sequuntur, ex Æn. XII, 31, sqq. confer, si potes :

> Ex illo, qui me casus, quæ, Turne, sequantur,
> Bella vides!
> Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
> Res Italas : recalent nostro Tyberina fluenta
> Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.

— 176. *per tanta pericula cepi.* Nec diffitetur Turnus ipse, sed et deprecatur, Æn. XII, 49 :

> Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
> Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.

At nunc, Turne, jaces : ubinam generosa juventæ
Gloria, et excellens animus? quo splendidus altæ
Frontis honos? quonam illa decens ît frontis imago?
Ah! quantas Dauno lacrimas, acresque dolores,
Turne, dabis! quanto circumfluet Ardea fletu!
Sed non degeneri, et pudibundo vulnere fossum
Aspiciet : saltem hoc miseræ solamen habebit
Mortis, ut Æneæ Trojani exceperis ensem. »
Hæc fatus, lacrimisque genas implevit obortis.
Tum sese ad turbam volvens, miserabile corpus
Attolli, et caram mœsti genitoris ad urbem
Deferri, atque pios fieri mandabat honores.
Mox circumfusi Rutuli lato agmine cæsum
Sublimem ingenti juvenem posuere feretro,
Multa super Teucrum raptorum insignia secum,

— 179. *quonam illa decens ît?* pro abivit. Ire solemne est, et poetis eo sensu usitatissimum. — 180. *Ah! quantas* etc. Videtur diutius lamentari casum Turni, quam par erat, quippe qui tantopere mox gratulaturus sit suam Æneæ victoriam : sed (ut dicam) potuit Latinus aliud vultu præ se ferre, aliud corde tegere, quod tamen integro viro non conveniret. A. — 181. *circumfluet Ardea fletu.* Civitas Ardeatina, hoc est, populus ejus : nam ipsa urbs jam conflagraverat, et in avem versa erat, quod licet Latinum lateret, tamen urbi non convenit *circumfluere.* Maro quidem *campum agere gemitus* dixit, Æn. VI, 873, et Tybrim funera *videre*; nec raro ipsis urbibus sensus, quibus cives agitarentur, poetice tribuit : sed quis unquam urbem *fletu circumfluentem* protulerit? — 183. *Sed non pudibundo vulnere fossum Aspiciet.* Pudet fortem aliter vulnerari, quam adverso pectore : ignavus miles fugiendo ictus a tergo excipit. Vide Maronem in Æn. XI, v. 55 .... *at non, Evandre, pudendis*, non pudibundis, *vulneribus pulsum aspicies!....* Totum hunc locum perlege, ut sentias quantum inter se distent Andinus Vates et Laudensis Canonicus.

190. *Sublimem ingenti juvenem* etc. Depromta hæc omnia e Marone, et præcipue ex undecimo Æneid. ubi ad Evandrum missus est Pallas, ut nunc ad Daunum Turnus. A. — 191. *Multa super Teucrum.* Sic Æn. XI, 79 :

Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.

Est aliqua tamen in exequendo negotio disparitas : Æneas victor, quem penes erant corpora, et spolia hostium interemptorum, potuit funus

Et galeas, et equos, ensesque et tela ferentes.
Post currus Phrygia sudantes cæde sequuntur.
It lacrimans, et ducit equum docta arte Metiscus
Rorantem, et fletu madidum; qui vexerat ante
Victorem Turnum, atque hostili strage furentem.
Hinc alii versa arma gerunt : tum cetera pubes
Flens sequitur, largisque humectat pectora guttis.
Et jam fessi ibant per muta silentia noctis
Cædentes sese; gressumque in tecta Latinus
Flexerat, ingenti turbatus funere mentem.
Una omnes lacrimas matres, puerique senesque
Fundebant, mœstam implentes mugitibus urbem.
Inscius ad tantos Daunus superesse dolores,
Et natum extremo consumptum Marte superbam
Effudisse animam, largisque ad mœnia duci
Cum lacrimis, alios gemitus curasque fovebat.
Namque ex diversa caderent dum parte Latini,
Et calido Turnus fœdaret sanguine terram,

Pallanti ex sententia instruere. Latino vero quum quodam modo victus sit, non competit ex Teucrorum corporibus, pompam funebrem instruere; nam id esset victoribus insultare. A. — 194. *Metiscus.* Qui dictus est auriga Turni fuisse, sicut Acetes Pallantis, de quo in undecimo Æneid. 85; *Ducitur infelix ævo confectus, fœdans pugnis pectora, ora unguibus, et Terræ projectus toto corpore.* Sic ibid. 89 :

> Post, bellator equus, positis insignibus, Æthon
> *It lacrymans*, guttisque humectat grandibus ora.

— 197. *Hinc alii versa arma gerunt.* Pergit Maronem, simulator incallidus, quasi verbatim exprimere :

> Tum mœsta phalanx, Teucrique sequuntur
> Tyrrhenique duces, et *versis* Arcades *armis.* XI, 93.

— 200. *gressumque in tecta Latinus.*

> Nec plura effatus, ad altos
> Tendebat muros, gressumque in castra ferebat. *Ibid.* 98.

— 203. *mugitibus*, pro ejulatibus dixit. Nam *mugitus* proprie taurorum sunt; *ejulatus* mulierum et puerorum : *mugit* quoque tuba, sed homines? — 204. *Inscius ad tantos* etc. Nempe nescius, tantos sibi dolores superesse. — *superesse*, id est, superstitem esse, et restare. Est *pathos ab* eo quod accidit præter opinionem, et quod minime vereba-

Urbem ingens flamma, et muros invaserat altos;
Fumabatque rutis miseri patris Ardea tectis,
Et tota in cinerem vergebat, et astra favillæ
Altivolæ implebant, nec spes plus ulla salutis.
Sive quidem sic Dis placitum est, seu præscia Turni
Signum ut fata darent horrendo Marte perempti.
Extemplo concussi animos, turbataque cives
Pectora cædentes, miserandæ sortis iniquum
Deflebant casum, longoque ex ordine matres
Atque avidos totis fugiebant viribus ignes.
Ac veluti quum nigra cohors posuere sub alta
Arbore, et in fissâ radice cubilia longo
Formicæ instantes operi, si dura securis
Incumbat, versoque infringat culmine parvas
Sæva casas, mox certatim sese agmine sparso
Corripiunt, mœstæque fuga trepidæque feruntur :

mur. A. — 210. *Urbem ingens flamma* etc. Hanc urbem Ovidius fingit, in *ardeam avem* mutatam, Metam. XIV, 573. — 211. *tectis rutis.* Id est dirutis, et dissolutis per incendium. An satis latinum, dubito. — 212. *favillæ Altivolæ.* Alludit ad fabulam : nam ardea avis videtur sic dicta, eo quod *ardua* volat : quam naturam videtur ex eo sumpsisse, quod ex scintillis et favillis Ardeæ incensæ facta sit. — 214. *Sive quidem sic Dis placitum.* Moris est Virgiliani, quoties causa non apparet, sic loqui, ut in principio libri III. Æneid.

> Postquam res Asiæ, Priamique evertere gentem
> Immeritam, *visum superis.*

— 215. *Signum ut fata darent.* Alludit ad illud quod de Evandro dicitur in decimo Æneidos, 843 :

> Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.

220. *Ac veluti quum nigra cohors.* Sic Ennius, quod et Maro imitatus est, *It nigrum campis agmen.* Nec male ad rem comparatio : nam si caverula formicarum eruatur, omnes sarcinulas quas quæque potest, colligunt; unde eam Maro, in Æn. lib. IV, 401, ad profectionem, aut fugam Trojanorum, sic transfert :

> Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
> Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
> Quum populant hyemis memores, tectoque reponunt,
> It nigrum campis agmen *etc.*

Et velut ignitum testudo eversa calorem
Quum sensit, luctata diu, pedibusque renitens,
Caudam agitansque caput, magna vi cedere tentat,
Æstuat, et multo insudans conamina miscet:
Haud aliter miseri per tanta pericula cives
Jactabant sese, et turbata mente ferebant.
Ante omnes senio confectus ad æthera voces
Fundebat querulas Daunus, Superosque vocabat.
Tum vero e mediis visa est consurgere flammis,
Percussisque ales volitare per aera pennis,
Indicium nomenque urbis versæ Ardea servans:
Et cui sublimes stabant in mœnibus arces,
Mutata effusis nunc circumlabitur alis.

Uterque autem videtur habuisse respectum negotii: nam Trojani sarcinulas suas colligebant, in fatalem terram reponendas; et ideo comparantur a Marone formicis colligentibus: cives autem Ardeatini, ex incendio, quæ poterant, receperant ad incertas sedes transferenda, et ideo bene comparantur formicis, post eversum nidum partas opes recipientibus. Ab Ennio tamen nigrum agmen de elephantis dictum volunt, et ab alio poeta, de Mauris. Quod inconveniens non est: nam licet verba et dicta aliorum ad suum institutum convertere. A. — 226. *Et velut testudo.* Ponit secundam comparationem sumptam a testudine, animali quidem imbelli, sed pertinaciter parieti domus incensæ adhærenti, et non nisi cum summa indignatione eam relinquenti, quomodo et cives ex incendio res suas tantisper, dum possunt, recipiunt: nec deserunt, nisi vi summa repulsi, ingruente scilicet igne. Potest autem prior comparatio referri ad strenue migrantes; posterior ad tarde discedentes. A. — 228. *Caudam agitansque caput.* Illud *que* non suo loco positum est, nisi sit renitens pedibus caudam; et agitans caput, tentat cedere flammis: *magna vi*, scilicet, pro modulo corporis. A. — 232. *Ad æthera voces querulas fundebat, superosque vocabat.* Ita in Ecloga quinta Virgilii, 23, *mater vocat deos, et astra crudelia;* quia per ipsorum vim hominum fata moveri, impleri, aut immutari credebat. — 234. *Tum vero e mediis visa est flammis consurgere*, et *ales volitare pennis percussis.* Ovidium hic, nec jam Maronem tantum Noster ducem sequitur; Metam. libro dicto XIV, 573:

Cadit Ardea, Turno
Sospite, dicta potens: quam postquam barbarus ignis
Abstulit, et tepida latuerunt tecta favilla,
Congerie e media, tum primum cognita, præpes
Subvolat, et cineres plausis everberat alis.

Attoniti novitate omnes, monitisque Deorum
Haud parvis confusi, humeros, atque ora tenebant.
At Daunus, patriæ ardenti concussus amore
Eversæ, duros gemitus sub corde premebat.
Hæc inter magno volitans prænuntia motu
Fama ruit, latisque animos clamoribus implet,
Adventare novum multo cum milite funus,
Et Turnum exanimem, et lethali vulnere victum.
Mox turbati omnes nigras duxere frequentes
Incensas ex more faces : ardentibus agri
Collucent flammis : dehinc se venientibus addunt.
Quos postquam toto videre ex agmine matres,
Percussis vocem palmis super æthera tollunt.
  At Daunus, cari ut patuerunt funera nati,
Substitit; et demum ingenti correpta dolore
Ora movens, medium sese furibundus in agmen
Proripuit; Turnumque super prostratus et hærens,

— 239. *Attoniti novitate*. *Attonitus* dicitur quasi e tonitru perculsus, et ideo omni vehementi perturbationi, subito obruenti, attribuitur. — 239. *monitisque Deorum*. Id est monstris, quibus admonebantur, rem quamvis magnam portendi. A. — 240. *humeros, atque ora tenebant*. *Humeros* a vehendis fascibus, et sarcinulis : *ora*, ab oratione; nihil enim dicebant stupefacti, neque ferebant. — 241. *At Daunus* etc. Non opportune ponitur particula *at*, quæ adversativa est, et rebus contrariis congruit, ut in principio lib. IV Æneid. qui, postquam sic terminatus fuit tertius, ... *Factoque hic fine quievit*, per hanc oppositionem incipit : *At regina gravi jamdudum saucia cura Vulnus alit venis;* ubi quietus Æneas, et vulnere commota Dido. Hic vero post Rutulorum stupefactionem nihil loquentium, inducit gemitus compressionem : id est simile silentium; unde non recte dicitur *at*, sed rectius dixisset, *Et*. Viri autem fortis est, *corde dolorem premere*, unde in primo, de Ænea, v. 213 : *Spem vultu simulat*, premit altum corde *dolorem*. A. — 244. *Fama ruit*. Ita post cædem Euryali, Æn. IX, 473 : *Interea pavidam volitans pennata per urbem Nuncia fama ruit*. Et lib. XI, Æn. 139 : *Tanti prænuntia luctus fama complet Evandri mœnia*. — 247. *Mox omnes turbati frequentes duxere faces nigras incensas*. Si omnes, certe frequentes erant; si faces incensæ agros collustrant, quomodo nigras vocare potuit? Numquid oblitus fuerat illa Æneid. XI, 143?

Funereas rapuere faces : lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.

Quum primum fari potuit, sic edidit ore :
« Nate, patris dolor, et fessæ miseranda senectæ
Rapta quies, quo me tantis jactate periclis
Duxisti, et sævis tandem devicte sub armis?
Quo tua me præstans animi constantia vexit?
Hic claræ virtutis honos? hæc gloria sceptri?
Hoc magni decus imperii? talesne triumphos,
Nate, refers? hæc illa quies promissa parenti
Afflicto toties? hæc meta optata laborum?
Heu miserum! quam præcipites labentia casus
Secla agitant! quanto volvuntur fata tumultu!
Qui jam sublimes referebas clarus honores,
Et magnus toto in Latio; quem Troes in armis
Horrendum, et trepidi toties sensere furentem,
Nunc, mi Turne, jaces, miserandum et flebile corpus;

. 256. *Quum primum fari potuit.* Sic et Maro. Male autem legeretur, quam primum; nam licet *quam* acceptum pro valde, bene jungatur superlativo; tamen sensus nullus esset. A.

257. *fessæ miseranda senectæ Rapta quies.* Ubinam est ille sincerus dolor animi materni quem sic effundit Maro, in lib. IX, Æn. 481 : *Tune illa senectæ Sera meæ requies! potuisti linquere solam, Crudelis!* —260. *præstans animi.* Sic Latinus ad eumdem in duodecimo Æn., 19 :

> O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
> Virtute exsuperas, etc.

— 261. *Hic claræ virtutis honos! hæc gloria sceptri!* Sic Evander in undecimo, 152 :

> Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti,
> Cautius ut sævo velles te credere Marti.

Et Æneas de eodem, XI, 54 :

> Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
> Hæc mea magna fides?

i— 263. *Hæc illa quies!* male iteratur sententia, quæ jam supra v. 258 iisdem fere verbis expressa fuit. — 265. *Heu miserum! quam præcipites etc.* En iterum Maphæus hic exclamare facit Daunum iisdem ferme vocibus, quam Latinum supra v. 143 : parcius tamen, sed non eloquentius. Vide quæ ad hanc notam recenter editi S. Manassis indicavimus. — 270. *Turne, jaces, flebile corpus.* Neque res, neque verba, neque orationis motum variare didicit : nam vidimus jam supra, v. 36.

Jam mutum est sine voce caput : quo pulchrior alter
Non fuit in tota Ausonia, nec gratior ullus
Eloquio, nec quis positis ingentior armis;
Nate, ubi forma nitens, niveaque in fronte serenus
Ille decor, dulcisque oculorum aspectus, et altæ
Sidereus cervicis honos? His gloria Martis
Contigit auspiciis : tali rediture paratu
Discedens voluisti avidis te credere bellis?
Heu Mortem invisam! quæ sola ultricibus armis
Elatos frenas animos, communia toti
Genti sceptra tenens, æternaque fœdera servans;
Quæ magnos, parvosque teris; quæ fortibus æquas
Imbelles, populisque duces, seniumque juventæ.

Nobile corpus, Turne, jaces! — 271. *Quo pulchrior alter Non fuit in tota Ausonia*, etc. Sic Maro, VII, 55 : *Petit ante alios pulcherrimus omnes, Turnus, avis atavisque potens.* Et ibidem, 649, quum de Lauso loquitur : *Quo pulchrior alter Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.* — 274. *forma nitens, serenus decor et honos sidereus cervicis.* Quam longe ab illis versibus Æneid. lib. I, 593! *ipsa decoram Cæsariem genitrix et lumen juventæ purpureum et lætos honores uati oculis afflaverat.* — 277. *tali rediture paratu.* Id est, apparatu, pompa scilicet funebri. Legitur et *talin'*, pro *taline?* A. — 278. *bellis avidis.* Id est, quæ avide et ferventer geruntur; quæ viros devorant. — 279. *Heu Mortem invisam, quæ tenes sceptra communia toti genti*, quæ dominaris mortalibus omuibus. A. — 281. *Et servans æterna fœdera;* quia omnes qui oriuntur, aliquando morituri sunt : tu *frenas*, id est, reprimis armis ultricibus superbiæ; et posuit ultricibus, in neutro geuere, sicut Maro, victricia dicens, Æneidos libro III, v. 49;

Res Agamemnouias victriciaque arma secutus.

— *animos Elatos.* Id est, superbos; quæ res propria fuit Turno, sicut in finem duodecimi memoravimus : manserat animosus, et elatis animis, usque ad mortem, dicens : utere sorte tua. Elatus autem venit ab *effero, extuli, elatum.* Est autem metaphora, sumpta ab equis animosis et superbis, qui freno coercendi sunt, quoties ferociunt. Sola autem mors id potest : unde a Juvenale dictum, Juv. Sat. I, 163. — *Nulli gravis est percussus Achilles.* A. — 282. *Quæ magnos, parvosque* etc. Quia omuia mors tollit,

Crudelis ademptos
Cum populis reges vorat, et victoribus ipsis
Involvens victos sub eodem gurgite mergit.

Heu mortem obscuram! quæ causa indigna coegit
Eripere, atque meum crudeli vulnere natum
Afficere? o felix tam grato cædis Amata
Successu lætare tuæ: quæ tanta dolorum
Fugisti monumenta, gravisque immania casus
Pondera! quid misero genitori plura paratis
O Superi? natum rapuistis, et Ardea flammis
Consumpta in cinerem versa est: nunc æthera pennis
Verberat: ah! me, Turne, tua plus cæde cruenta,
Deerat adhuc sors ista patris suprema senectæ.
At vero tali se res cum fœdere versant,
Ut quem infesta furens miserum fortuna moratur,
Illum omni petat infrendens, et turbine cogat. »

Unde Horatianum illud; lib. I, od. 4, v. 13: *Pallida mors æquo pulsat pede Pauperum tabernas, Regumque turres.* Quam vulgarem sententiam sic elegantius in Lyricis ornavit Noster Malherbe:

> *Le pauvre en sa cabane, où le chaume le couvre,*
> *Est sujet à ses lois;*
> *Et la garde qui veille aux barrières du Louvre*
> *N'en défend pas nos rois.*

— 284. *Heu mortem obscuram!* Atqui *claro vulnere* peremptum dixit. Verum *obscuram* dixit mortem, id est, detestabilem, ut quæ tam clarum virum æterna tenebrarum oblivione sepultum involverit. — 286. *o felix.* Magnus dolor, sed ineptus; non enim decet virum fortem sic odisse vitam, ut suspendium laudet, quamvis mortem honestam appetere posset, sicut Æneas, I, 98:

> O terque, quaterque beati,
> Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis
> Contigit oppetere!

Et Andromache in tertio Æneidos, 321:

> O felix una ante alias Priameia virgo,
> Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
> Jussa mori! A.

— 294. *At vero tali* etc. Tangit (quod prius dixi) malum malo solere accumulari; una ordo est. At res se versant cum tali fœdere, id est pacto, et consensu inter se; ita usu evenire solet, ut fortuna infrendens petat, et cogat, id est torqueat illum omni turbine. — 295. *quem furens infesta*, id est, infeste: aut quem ipsa furens moratur, detinet et reservat ad graviora mala. Nempe, si fortuna alicui misero servat

Dixerat : et multa illacrymans largo ora rigabat
Imbre, trahens diros gemitus, rapidosque dolores :
Qualis ubi incubuit validis Jovis unguibus ales,
Et parvum effuso divulsit sanguine fœtum,
Cerva videns miseri turbatur funere nati.
  Postera lux latum splendore impleverat orbem :
Tunc pater infractos fatali Marte Latinus
Defecisse videns Italos, totamque potenti
Cedere fortunam Æneæ, bellique tumultum,
Ingentesque animo curas, et fœdera volvens
Connubii promissa, suæ natæque hymenæos,
Præstantes vocat electos ex agmine toto

vitam, id propterea facit, ut diutius et gravius torqueat. A. — 299. *Qualis ubi* etc. Ordo est, qualis, cerva videns, scilicet raptum pulli, aut hinnuli sui, turbatur funere miseri nati; *ubi*, quando, aut postquam, ales Jovis, aquila incubuit, involavit, et toto corpore irruit; unguibus validis, fortibus, quibus tandem prædam rapere potuit, et divulsit. Si Servio, ad illud ex quarto Æneidos *manesve revelli*, credimus, non dicemus divelli; licet in passivo sit, divulsus, sa, sum; verum Lucanus, non futilis auctor, non semel *vulsi* protulit : ita ut non sit solida in ea re Servii grammatici auctoritas. A.

302. *Postera lux* etc. Redit ad gesta Latini, qui nuptias filiæ suæ summa cura celebravit, rebus jam sedatis. Quid de hoc versu dicemus, si *crastinæ* lucis Virgilianas descriptiones respiciamus passim in Æneide sparsas et vere gemmantes; præsertim hanc lib. IV, v. 6 :

> Postera Phœbea lustrabat lampade terras
> Humentemque aurora polo dimoverat umbram.

— 303. *Tunc pater infractos*, etc. Sic Maro Æneid. XII libro ineunte :

> Turnus, ut infractos adverso Marte Latinos
> Defecisse videt.

Unde sensus esse potest (ut illic) duplex, ut *infractos* dicat, id est, valde fractos, et ut significet non fractos, hoc ordine : Latinus pater, videns tunc Italos infractos, id est, nunquam alias fractos, defecisse tunc Marte, id est bello fatali : et videns totam fortunam cedere Æneæ potenti. A. — 308. *Præstantes vocat electos ex agmine toto Mille viros*. Modestus Virgilius *centum oratores* finxit : verumtamen multa sunt quæ hoc purgent, ne præter modum dictum videatur. Tum quod apud Maronem, tantum comitabantur caduceatores; hic autem Æneam ipsum. Tum quod illic hospitem et auxilii indigum, hic autem victorem, et

Mille viros, qui Dardanium comitentur ad urbem
Spectatum virtute ducem; jungitque togatos
Multa oratores memorans : et euntibus ultro
Imperat, ut quando auspiciis, monitisque Deorum
Trojanam miscere Italo cum sanguine gentem
Expediat, placido intersint animoque revisant,
Æneadasque vehant alta intra mœnia læti.
  Interea ipse urbem labefactam, et vulgus inerme
Componit; solidatque animos, requiemque futuram
Spondet, et æternam ventura in secula pacem.
Inde jubet meritos turba plaudente triumphos,
Sublimesque domus fieri regalis honores;
Atque alacris monet, unanimes ut fronte serena
Occurrant genero venienti, et pectore toto
Excipiant gentem Iliacam, magnisque receptent
Plausibus, optatæque effundant pacis amores.
Jamque instructa cohors, Teucrorum castra subibat,
Cincta comas ramis oleæ, pacemque rogabat :
Quam bonus Æneas ad se intra regia duci
Tecta jubet, causamque viæ placido ore requirit.
  Tunc senior sic incipiens ardentia Drances
Verba movet, nimium erepti pro funere Turni
Exsultans : « O Trojanæ dux inclyte gentis,
Gloria, spesque Phrygum, quo nec pietate, nec armis
Major in orbe fuit : victi obtestamur, et omnes

sine controversia filiæ futurum maritum. A. — 310. *et jungit oratores togatos*, quorum ad morem, Romani postea togati incedebant : *memorans*, mandans eis multa, et imperat profecturis, ut intersint animo placido, et revisant, et vehant læti Æneadas in alta mœnia scilicet urbis suæ : quandoquidem expediat, indicio auspicum, et monitis deorum miscere gentem Trojanam cum sanguine Italo. A. — 316. *Interea* etc. Ostendit officium boni principis. A. — 322. *et pectore toto Excipiant.* Verba Iuli ad Euryalum, in nono habita; 276. A.

329. *ardentia Drances Verba movet.* Quem scilicet Virgilius fecerat legatum ad Æneam, et Turno semper fuisse infestum dixit. A. — 331. *Exsultans pro funere Turni erepti;* quia Turno ubique infensus, ereptum Turnum, non e periculis tantum, sed e medio, vix potest quin non

Juramus Divos, Divasque, invitus in unum
Conflatum vidit Latium, et temerata Latinus
Fœdera : nec Phrygios unquam turbavit honores.
Quin natæ, quando Superum sic vota ferebant,
Connubia, et generum magno te optabat amore.
Sed quidquid tanto armorum flagrante tumultu,
Tantorum furiisque operum, atque laboribus actum est;
Id rabidus Turni, et stimulis incensus iniquis,
Confectusque odiis furor attulit : ille, negantes
Invitasque, dedit Latias in prælia gentes.
Illum omnis conversa cohors poscebat, ut armis
Cederet, et magnum sineret succedere pactis
Connubiis Anchisiaden : inde optimus ambas
Jungebat palmas defessa ætate Latinus
Infractus, nimioque ardentem Marte rogabat.
Nec nostræ potuere preces inflectere durum,
Nec Divum portenta animum : quin acrius ignem
Spumabat ferus ore vomens, bellumque ciebat.
At vero dignum invenit pro talibus ausis
Exitium; qui te tandem victore momordit
Nigrantem prostratus humum : nunc improbus ædes
Tartareas visurus eat, quæratque sub imo
Nunc alias Acheronte acies, aliosque hymenæos.

Æneæ vietori gratuletur. — 339. *Sed quidquid tanto armorum* ete. Purgat Latinum, rejieiens in Turnum crimen omne belli. A. — 344. *Illum omnis* etc. Purgal etiam populum Latinum, qui poscebat nt Turnus armis eederet, discederet; et ita pntem legendum *ut armis cederet*, potins quam *in armis*, nisi sit omnis eohors *in armis conversa*, scilicet ad Æneam. A. — 347. *defessa ætate*. Legilur eliam defeeta ætate, et est duplex sensus : aut qnod sit multum fraclus, non vitio, sed ætate defessa, ant defecla : aul quod non sil fraetus, hoe est, qnod quamvis defessa ætate, lamen infractus : aul jam tandem fraetus, nee nltra valens, *jungebat ambas palmas*, eonjunetis manibns orabal et rogabat, ardentem, æsluantem nimio Marte, amore belli *etc.* A. — 353. *momordit Nigrantem prostratus humum*. Sic de Mezentio, Æn. XI, 418; *et humum semel ore momordit.* Ubi diclum est, qnod viri fortes in mortem eadentes, ne voeem viro indignam emitlerent, humum mordenl; quod antem *nigrantem* dieil, etiam ex Virgilio. — 354. *nunc improbus* etc. Ostendilur

Tu melior succede bonis Laurentibus hæres.
In te omnis domus, et fessi inclinata Latini
Spes jacet : unum omnes Itali super aurea mitti
Sidera, et ingentem bello, et cælestibus armis
Extollunt; et vera canunt præconia voces.
Te gravium veneranda patrum, consultaque turba,
Invalidique ætate senes; te læta juventus,
Et cupidæ matres, pueri, innuptæque puellæ,
Unanimes æquo ore volunt; Turnumque sub armis
Exsultant cecidisse tuis : te tota precatur
Ausonia, et claris præstantem laudibus effert :
In te unum conversi oculi : pater ipse Latinus
Jam senior sola hæc longævæ munera vitæ,
Qui natam tibi jungat, habet; generique nepotes
Trojanos Italo admistos in secula mittat.
Ergo age, magne veni Teucrorum ductor, et altos
Ingredere et celebres cape quos spondemus honores. »
Finierat : cunctique eadem simul ore fremebant.

pertinax odium, quo etiam manes ejus prosequitur. A. — 357. *Tu melior hæres succede bonis Laurentibus*, id est, divitiis, et imperio Laurentum : aut succede Laurentibus, scilicet populis bonis, et faventibus. A. — 358. *In te* etc. Sic Maro, XII, 59 : *In te domus inclinata recumbit.* A. — 361 *et voces.* Scilicet te laudantium *canunt vera præconia :* meritam tibi laudem persolvunt, nec mentitam. — 367. *et claris laudibus effert.* Jam supra v. 124 minus latine dixit; *summis Jovem cum laudibus effert;* ubi præpositio saltem inutilis est, si non peccat. — 368. *In te unum conversi oculi :* id de Turno prius dictum est, sed diversimode : nam Turnum postulabant ad certamen; Æneam vero ad gloriam et imperium. — *pater ipse Latinus Jam senior.* Ergo e vicino promittitur regni successio. A. — 370. *Qui gnatam tibi jungat, habet.* Utpote is qui et *mittat nepotes : in sæcula*, id est in perpetuam successionem, scilicet Trojanos, admixtos generi Italo, hoc est sanguini Italico, ex parte materna. Hæc autem omnia tendunt in gloriam domus Juliæ, quæ ab Ænea originem traxisse gloriabatur. In qua re, sicut in aliis fere omnibus, Virgilium insequitur, illiusque verba fere sumit : sed longo intervallo, si quid mihi recti est judicii; nam multum ab illius caloribus friget. Non est tamen usquequaque contemnendus poeta, si seorsum solusque inspiciatur, quamvis nihil ad Maronem. A. — 374. *Finierat* etc. Id quoque tractum est ex Marone qui consimilem oratio-

Quos pius Æneas hilari cum fronte receptos
Prosequitur paucis, et amico pectore fatur :
« Nec vos, nec placida solitum sub pace Latinum
Arguerim : verum infesti violentia Turni
Tantum opus, haud dubito, et tanti discrimina Martis
Concivit, juvenilis enim plus laudis amore :
Quidquid id est tamen, Ausonii, nil pacta recuso
Connubia, et sanctam æterno cum fœdere pacem
Jungere : rex idem imperium, et veneranda tenebit
Sceptra socer, statuentque mei mihi mœnia Teucri,
Et nomen natæ urbis erit, sociosque Penates
Adjiciam : vos communes in secula leges,

nem Dranci dat libro XI. A. — 375. *hilari cum fronte*. Non vacat *cum* quia non instrumentum, sed comitantiam connotat; non enim *fronte*, sed manibus *recipiuntur amici*. Frons autem maxime index est lætitiæ, aut tristitiæ; unde de Marcello, sed *frons læta parum*. Item pudoris, ut fidei; unde dictum est, *Fronti nulla fides;* quis enim non vitiis abundat tristibus obscœnis? Et ideo dicuntur *effruntes*, hodie *effrontés*, qui pudorem et verecundiam non habent. A. — 376 *et amico pectore*. More Virgiliano, præmittit habitum futuræ orationis A.

377. *nec placida solitum sub pace Latinum*. Sic Maro in septimo, 45 :

> . . . . Rex arva Latinus et urbes
> Jam senior longa placidas in pace regebat. A.

— 380. *juvenilis enim plus laudis amore*. Aposiopesis, vel reticentia est. Voluit enim Æneas dicere, quod plus æquo et justo, laudis amore efferebatur, aut quid simile : quod quia inhonestum est cum defunctis contendere, reticuit addens *quidquid id est*, sive justo, sive injusto amore laudis succensus erat; non tamen pactum ea lege connubium recuso, ut quod futuræ inter populum utrumque pacis pignus. — 383. *rex idem*. Qui nunc urbis rex est; et qui futurus socer meus, tenebit imperium : et veneranda sceptra; insignia regni; nempe licet victor sim, tamen non auferam illi regnum. Non staret versus, si dicatur. *idem imperium :* quia, ut dicit Donatus, *idem* in masculino productum, in neutro vero correptum est in prima syllaba. A. — 384 *statuentque mei mihi* etc. Hoc in fœdere icto promiserat Æneas, lib. XII. A. — 385. *Et nomen natæ urbis erit*. Quia a *Lavinia* vocabitur *Lavinium*. *Et adjiciam penates socios*. Hoc et Juppiter Junoni dixit futurum, libro duodecimo, 836 : *Morem, ritusque sacrorum Adjiciam, faciamque omnes uno ore Latinos*. Unde nunc Æneas ex Jovis instinctu hæc dicit; quo circa Juppiter prius dixit *adjiciam*, sicut nunc Æneas, quia uterque adjecit; Juppiter ut causa *movens* primum, et Æneas ut *exequens*. — 386. *vos communes in*

Concordesque ingenti animo mittetis amores.
Interea, quod restat adhuc, imponite flammis
Corpora, quæ duri miseranda insaniâ belli
Abripuit : dehinc nos quum primum crastina surget
Clara dies, læti Laurentia tecta petemus. »
Dixerat : et tanto affatu conversa tenebant
Ora simul, stupefacti omnes, et apertius ingens
Mirantes pietatis opus : mox robore toto
Congestas statuere pyras, ignemque repostis
Civibus immisere : altumque sub æthera fumus
Evolat, atque atris cælum sublime tenebris
Conditur : innumeras ex omni rure bidentes,
Glandivorosque sues jugulant, pinguesque juvencos,
Immittuntque rogis : latos incendia campos
Enudant; fremit impulsus clamoribus aer.
Jamque sequens clarum extulerat lux aurea Phœbum :
Tunc Teucri Ausoniique omnes, misto agmine, læti
Consedere in equis, et gressum ad tecta movebant
Laurenti, atque altis erectam mœnibus urbem :
Ante omnes pius Æneas, post ordine Drances
Multa duci senior memorans : dehinc unica proles

secula leges. Quin, ut Livius commemorat, propter originem Romani cum Latinis societatem inierunt. A. — 390. *dehinc quamprimum.* Sic scriptum reperi, et ita forte emissum est, sed ut prius docui, inepte. Nam deboit dicere *quum primum*, aut *ut primum :* non *quam* quod exponitur pro valde, ut sit valde pridem, aut cito; sunt autem verba Virgiliana. Præterea pyrarum instructio, et corporum exustio e Virgilio tota depromta est.

395. *Congestas statuere pyras.* Hæc in mentem etiam invitam revocant, quidquid admiramur de Miseni Rogo, Æneid. VI, 214. — 400. *latos incendia campos Enudant* Spoliant, scilicet pecoribus per agros errare, aut pasci solitis. A.

402. *Clarum Phœbum.* Id est, solem rutilum, et splendentem : quasi nuncium festivitatis futuræ; quod Maro diligentius servavit; vide supra notam, v. 302. — 404. *Consedere in equis.* Scilicet Teucri in his quos Latinus prius donaverat, aut quos hostibus eripuerant, aut quos nunc iterum Latinus, misisse intelligetur. A. — 406. *Ante omnes*, etc. Supple movebat gressum. A.—407. *Multa duci senior memorans.* Ideo multa quia

Ascanius, multumque animi maturus Alethes,
Et gravis Ilioneus, Mnestheusque, acerque Serestus,
Sergestus, fortisque Gyas, fortisque Cloanthus :
Post alii mistimque Itali, Teucrique sequuntur.
Interea effusi stabant per mœnia cives;
Sublimesque alta statuebant laude triumphos,
Trojanam cupido expectantes pectore turbam.
Et jam adventabant : quos læta fronte Latinus
Occurrens magna excepit comitante caterva.
At postquam medio venientem ex agmine vidit
Dardanium Ænean, haud vera illusit imago :
Namque omnes super excellens, atque altior ibat,
Et late regalem oculis spargebat honorem
Sidereis : tunc quum primum data copia fandi est,
Et voces capere, atque optatas jungere dextras,

senes super his et illis amant narrare, quæ gesta aut audita meminerunt. Sic Horatius, in Arte poetica v. 73, vocat senem *querulum*, et *temporis acti se puero laudatorem*. — 408. *animi maturus Alethes.* Virgilius *maturus ævi* dixit, et est honestior locutio, quam si dicatur, maturus ævo. Is enim maturus *ævo* dicitur, quem ævum maturum effecit : is vero *maturus ævi* qui ævum maturum fecit et temperavit. A. — 410. *Gyas.* Quia vero Gyæ necem prædixit Maro, oportet aut alium esse Gyam, aut hunc illius immemorem. In cæteris tamen prudenter egit, ut eos commemoret, quos Maro in quinto dixit acturos genus romanum, et illi nomina daturos, ut Sergestum : *domus a quo Sergia*, etc. A. — 412. *Interea effusi stabant per mœnia cives.* Docetur instabilitas vulgi, quod fortunam sequitur. Nullus est poeta, qui non hanc plebis inconstantiam vividius depinxerit. — 415. *quos læta fronte Latinus.* Potius fronte, quam animo dixit : quia licet propter Amatæ suspendium doleret, tamen *premit altum corde dolorem*. A. — 418. *Dardanium Ænean.* Per *n* scribendum est, propter vocalem sequentem. — *haud vera illusit imago.* Non enim illusit eum vera imago, quia facile erat eum inter cæteros agnoscere, etiam longe adhuc distantem. A. — 421. *quum primum data copia fandi.* Ita in Æneid. lib. I, v. 524; et in undecimo, v. 248 : *Postquam introgressi; et coram data copia fandi.* — 422.... 425. Vide Virgilium in Æneid. lib. VI, v. 687, sqq.

Venisti tandem, tuaque expectata parenti
Vicit iter durum pietas; datur ora tueri,
Nate, tua, et veras audire et reddere voces.
. . . . Nec me mea cura fefellit.

Incipit, et prior affatur placido ore Latinus :
« Venisti tandem, cupidum nec fixa fefellit
Spes animum, dux Trojanæ clarissime gentis,
Magnorum quem jussa Deum tot casibus actum
Italia, et nostris voluerunt sistere tectis :
Quamquam humana furens nimis ausa licentia sanctas
Turbarit leges, et Divum exciverit iras;
Quin etiam invitum toties, meque arma negantem
Tradiderit duri perferre pericula Martis.
Factum etenim, sed nec parvo stat : Numina justas
Indignata animis misere ultricia pœnas.
Nunc age, magne Phrygum ductor, quando omnis origo
Seditionis abest, et tanti criminis auctor,
Connubiis succede, et promissis hymenæis.
Sunt mihi regna, manent erectis oppida muris :
Sola autem fessæ spes unica nata senectæ :
Te generum, et natum tempus complector in omne. »

Vide etiam Æneid. lib. II, v. 281, ubi in somnis Æneas ad Hectorem :

> O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrum !

Et mecum concludes omnia illa Maphæi, si ex Marone fuerint depromta, non ideo Maroniana remansisse ; dicesque cum vere Virgiliano nostro Athaliæ auctore :

> *Comment en un plomb vil l'or pur s'est-il changé?*

— 430. *invitum et negantem*. Eadem jam, 342, iisdem verbis expressit. — 432. *Factum etenim, sed nec parvo stat*. Id est, non parvo constat Turno facinus perpetratum contra Deorum voluntatem. Bene dicit, *nec parvo*, non *nec parvi*, quia duntaxat *tanti*, *quanti*, *pluris*, et *minoris* cum eorum compositis, dum sine substantivis sunt, ponuntur cum verbis pretii in genitivo ; nam cætera omnia in ablativo. Unde Maro in secundo Æneid. 104. Et *magno* mercentur Atridæ. A. — 434. *quando*. Id est, *quandoquidem*. — *omnis origo seditionis ;* scilicet Turnus et Amata perierunt : ergo nihil obstat hymenæis tuis; ergo jure inferamus eorum morte Æneidem terminari et absolvi. — 437. *Sunt mihi regna, manent erectis oppida muris*. Unde in VII, de Latini regia, 184.

> Multaque præterea sacris in postibus arma,
> Captivi pendent currus, curvæque secures,
> Et cristæ capitum et portarum ingentia claustra,
> Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis. A.

Quem contra bonus Æneas : « Rex maxime, nullam
In te horum causam armorum, tantique tumultus
Crediderim, placidæ assueto sub tempore pacis :
Et si qua est, pone hanc curam, pater optime, quæso.
Nunc adsum, et patrem, et socerum te lætus in omnes
Accipio casus : magni mihi surgit imago
Anchisæ, et rursum ardebo genitoris amore. »
Talibus orabant inter se, et tecta subibant
Regia; quum studia effusæ matresque nurusque,
Longævique patres stabant, juvenumque cohortes,
Pulchra revisentes Trojanæ corpora gentis.
Ante omnes magnum Ænean, cupidoque notabant
Altum animo genus, et præstantem frontis honorem,
Quæsitamque alacres pacem, atque optata quietis
Munera laudabant : ceu quando longus et ingens
Agricolas tenuit resolutis nubibus imber
Suspensos, curvumque diu requievit aratrum;
Tunc si clarus equos spatioso limine Titan

440. *Quem contra.* Id est, e diverso : supple, affatur; aut contra quem, quod durum esset, fatur. A. — 444. *socerum te lætus in omnes Accipio casus.* Sic Iulus ad Euryalum, libro nono Æneid. v. 276 :

. . . . Jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes. A.

— 445. *magni mihi surgit imago Anchisæ.* Sic in secundo Æneid. lib. 560 : *subiit cari genitoris imago.* A. — 446. *ardebo genitoris amore.* Id secundum grammaticen : poetice autem Maro : Ecl. II, 1 : *Corydon ardebat Alexin.* A.

448. *Matresque.* Id est, matronæ. *nurusque :* nobiles, aut sponsæ. A. — 450. *Pulchra.... Trojanæ corpora gentis.* Illos intelligit, qui primi inter Trojanos obtinebant; et Ænean imprimis, qui omnium pulcherrimus. Longe aliter in primo Æneid. 592. Æneas *refulget, ore humerosque Deo similis*; etc. vel in IV Æneid. 3 : *multa viri virtus animo, multusque recursat gentis honos*, etc. quia non solum a corpore et vultu sed a virtute inprimis laudat. — 454. *ceu quando longus et ingens.* Est autem comparatio satis apta, et si Scaligero credamus, p. 726, *valde bona :* nam non minus per bella, quam per imbres abducuntur coloni : unde in Georgic. lib. I, 507. *Squalent abductis arva colonis.* Hic per bella, quando *curvæ falces rigidos conflantur in enses :* sed alibi in eodem libro, 259, elegantius Maphæo dixerat : *frigidus Agricolam si*

Laxet, et aurato cælum splendore serenet,
Lætitia exundant, et sese hortantur agrestes :
Non secus Ausonii tam læto in tempore rerum
Composuere animos; et jam rex alta Latinus
Atria, regalesque aditus intrarat, et una
Optimus Æneas, sequitur quem pulcher Iulus;
Dehinc Itali, mistique Phryges : tum splendida læto
Applausu, et magno complctur regia cœtu.
Hæc inter, matrum innumera nuruumque caterva
In medium comitata venit Lavinia virgo
Sidereos dejecta oculos : quam Troius heros
Virtûte et forma ingentem, mirabile dictu,
Ut vidit, primo aspectu stupefactus inhæsit;

quando detinet imber, etc. — 461. *et jam rex alta Latinus Atria*. Malus esset versus, nisi ponatur conjunctio, *et*, quam ablatam invenimus. A. Quæ quidem laus non facile intelligenda; nam claudicaret versus, si conjunctio auferretur. — 462. *et una Optimus Æneas*. Una, pariter, conjunctis scilicet manibus, ita ut neuter alterum præcederet; dehinc quia Latini comitabantur. A. Hanc manuum conjunctionem, neque verba neque sensus indicant : non hic, ut in primo Georg. 346, *Chorus* et *ovantes socii Dant motus incompositos et carmina dicunt*. De Choreis enim non agitur. — 464. *mistique Phryges*. Bene mixti, ne posteriores censeantur. — *tum splendida læto Applausu*, etc. Ut plurimum singulis singula dat epitheta quæ carmen concinnum quidem reddunt : sed *nimius fucus*, ut ait Quintilianus, *vitandus est :* quod in hoc poemate videtur satis superque affectavisse. Sed frustra, quum nihil prorsus inde eluceat, quod vere poeticum splendeat. — 465. *regia*. Est domus regis. Græce *αὐλὴ* dicitur : quam autem vulgus *aulam* vocat, potius atrium dixeris. A. — 468. *dejecta oculos*. Id est habens oculos dejectos : sic libro XI, 480 :

Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti; atque oculos dejecta decoros.

Ideo igitur dejecta, quia *causa mali tanti :* et nunc quia sponsa futura. Sic modesta Dido *vultum demissa profatur*. Æneid. lib. I. v. 565. — 470. *primo aspectu stupefactus inhæsit*. Mira laus decoris Laviniæ; non aliter de Ænea dictum est in primo, v. 617 :

Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto :

Et secum Turni casus miseratus acerbos,
Qui haud parva spe ductus ovans in prælia tantos
Civisset motus, durisque arsisset in armis.
Tum vero æterno junguntur fœdera nexu
Connubii, multaque canunt cum laude hymenæos :
Dehinc plausus fremitusque altum super aera mittunt,
Et lætam vocem per regia tecta volutant.
At fidum interea Æneas affatur Achaten,
Vadat, et Andromachæ quondam data munera, vestes
Intextas auro ferat, et, quod sæpe solebat,
Dum res Trojanæ stabant, circumdare collo
Auratum, gemmis circumseptumque monile :
Præterea magnum cratera in pignus amoris,
Quem Priamus patri Anchisæ donaverat olim.
Nec mora, jussa sequens pulcherrima portat Achates
Munera : tunc socer ingentem cratera Latinus

ubi Regina vehementer animo perculsa, non solum pulchritudinem viri, sed casus miratur, et quomodo ad ipsam, *nulli visus*, pervenire potuerit. — 472. *Qui haud parva spe ductus.* Talem scilicet uxorem ducendi, *virtute ingentem* simul et *forma :* melius dixit Maro *egregium forma juvenem : nec* elisionem adeo duram, *qui haud*, initio versus admittere unquam voluisset. — 475. *Connubii*, *multaque canunt*, etc. Epithalamia, scil. carmina nuptialia, quæ læta et jucunda, cum bonorum multorum comprecatione fieri solent. A. — 477. *Et lætam vocem.* Quia omnis tristitia ab nuptiarum auspiciis prohibebatur : confer etiam vers. 729, lib. I. Æneid.

Fit strĕpitus tectis; vocemque per ampla volutant
Atria.

Virgilius in quinto Æneidos, 148 et seqq. eadem adhuc vividius pinxit

Tum plausu fremituque virum, studiisque faventum
Consonat omne nemus; vocemque inclusa volutant
Litora : pulsati colles clamore resultant.

478. *At fidum interea.* Sic in lib. Æneid. I, v. 648 et sqq. mittitur ad naves : sed ibi epitheton negotio aptum delegit poeta : « *Rapidum* ad naves præmittit Achaten. » Verum non incongrue hic, *fidum* dicit : quia ad talia dona afferenda, non nisi *fidus* mitteretur. — 479... 489. *Munera.* Hic etiam revocanda sunt plura Æneidos loca : vide in primo libro, 651, sqq. *Munera ; pallam ; velamen ; ornatus Helenæ ; dona Ledæ ;*

Donatum capit; at conjux Lavinia vestes,
Atque monile decens: placido dehinc pectore sese
Demulcent, variisque trahunt sermonibus horas.
Et jam tarda epulas fugientis tempora lucis
Poscebant: mox regali convivia luxu
Effundunt, latosque alta intra tecta paratus.
Convenere omnes, strato discumbere in ostro
Deliciis jussi, et dapibus se inferre futuris.
Dat manibus crystallus aquas, mensisque reponunt
Flaventem Cererem: tum læta fronte ministri
Innumeri magno distinguunt ordine curas.
Pars dapibus reficit mensas, pars pocula miscet,

monile, sceptrum et coronam Iliones: deinde in libro III, v. 482: *Andromache fert vestes picturatas, Phrygiam Chlamydem*, etc. In quinto Æneid. 536: *Cratera impressum signis, quem dederat Anchisæ Cisseus.* Denique in nono Æneid. 264, sqq.: *Bina pocula, tripodas geminos, et cratera antiquum.* — 489. *variis trahunt*, etc. Sic in Æneid. I, 752, *vario noctem sermone trahit Dido.*

490. *Et jam tarda epulas*, etc. Totus hic apparatus convivii sumptus est ex primo Æneid. ubi describitur convivium Didonis, v. 641, et sqq.:

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis.
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo
Ingens argentum mensis, cælataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum.

Illic convivii magnificentia carminum splendore superatur: hanc totam descriptionem subreptam Maphæus quasi polluit. — 493. *Convenere omnes.* Ita in Æneid. lib. I, 704....712.

Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro:
Dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere penates;
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, et pocula ponant.
Nec non et Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.

Ubique imitator adeo friget, ut nunquam longius a Marone absit, quam quum uterque eadem tractet et describat argumenta.

Craterasque replet : nunc hac, nunc volvitur illac
Turba frequens; varios miscentque per atria motus.
  At puerum pater immotis spectabat Iulum
Luminibus, vultum admirans, moresque Latinus,
Et graviter puerili ex ore cadentia verba,
Maturumque animum ante annos : et multa rogabat
Permistas referens voces : dehinc oscula figens
Dulcia, complexum manibus junctumque fovebat :
Et nimium exsultans felicem, et munere Divum
Donatum Ænean pro tali prole ferebat.
  Postquam epulis compressa fames, traducere longam
Incipiunt fando, et labentem fallere noctem :

501. *At puerum pater*, etc. Id et Dido in Cupidine, quem sub mentita Ascanii forma *gremio fovet*, *inscia* insideat quantus miseræ Deus! Æneid. I, 723. Magis autem congrue dicitur Latinus *mores* miratus, et prudentiam quam vultum : sed vultus etiam animi index est, et vultum *decentem* in puero mirari potuit. A. — 503. *Et graviter puerili ex ore cadentia verba*. Id enim mirandum : nam verborum gravitas puerili ætati non congruit. Unde Persius ironice ad Juvenem, Sat. IV, v. 4 :

> Scilicet ingenium, et rerum prudentia velox,
> Ante pilos venit; dicenda, tacendaque calles!

Plus præterea mirandum erat, verba *graviter cadentia*, quam si *gravia* dixisset. Nam facile potest vel imprudenti excidere gravis sermo, dummodo ex alterius ore loquatur : at difficile est eum *graviter* loqui. Quod autem dicit cadentia verba, etiam graviter proferri possunt pueri : sed difficillimum est dum ea *cadunt*, id est, dum præcipitanter, aut in morem torrentis fluunt, *graviter* efferri. A. — 504. *Maturum animum ante annos....* At, inquies, quomodo maturum agnovit animum? nempe ex ipsis quæ graviter adeo cadebant, verbis. Ita Virgilius in lib. IX, Æn. V, 311 : *Iulus ante annos animumque gerens curamque virilem*. — 508. *Donatum Æneam pro tali prole ferebat*. Quia in eo præsertim emicat singularis Deorum benignitas, ut dignos se parentes liberos procreent : hic summum quippe felicitatis : unde Helenus ad Anchisem ; III Æneid. 480 : » vade, ait, o felix nati pietate. » — Et Æneas ad Didonem, I. Æn. 610 : « Qui tanti te talem genuere parentes. »

509. *Postquam epulis compressa fames*. Virgilius I. Æneid. 220 : *Postquam exempta fames epulis*. — 510. *Incipiunt fando noctem fallere*. Active sumitur hic *fando*, sed passive, in II Æneid. 6 : *Quis talia fando temperet a lacrymis?* Scilicet quis Graiorum mala nostra sine lacrymis audiat, dum *narrantur* : tanta, tam inaudita sunt! adeo animus me-

Nunc duros Trojæ casus, gentesque Pelasgas;
Nunc fera Laurentis memorantes prælia pugnæ;
Quo primum diffusæ acies; quo tela vicissim
Pulsa loco; qui primus ovans invaserit agmen,
Fulmineumque ardens in equo madefecerit ensem.
Præcipue Tros Æneas, seniorque Latinus,
Magnorum Heroum Latiique antiqua potentis
Gesta recensebant, fugientemque horrida nati
Arma sui Saturnum Italis latuisse sub oris:
Hinc Latium dixisse, genusque in montibus altis
Composuisse vagum, legesque, et jura dedisse,
Et Bacchi, et frugum cultus: dehinc tecta secutum
Esse paterna Jovem: utque Electra Atlantide cretus
Iasio Idæas cæso Phrygiæ isset ad urbes
Dardanus, ex Corytho multa cum gente profectus;
Utque insignem aquilam, dono et Jove patre superbus,

minisse horret! — 511. *Nunc duros Trojæ casus.* Locus sumptus ex I libro Æneid. 752:

> Nec non et vario noctem sermone trahebat
> Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
> Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa,
> Nunc quibus Auroræ venisset filius armis, etc.

Quis vero non hic, ut alibi centies, miretur imitatoris inscitiam, qui non senserit quam inepte ad Evandrum traduceret, quæ convenienter adeo Didoni poeta adfinxerit? — 521. *Legesque et jura dedisse.* Maro autem dicit Æneid. VII, 203; « Latinos, Saturni gentem, *haud vinclo nec legibus æquam :* » idem tamen attestatur Saturnum eis leges dedisse, Æneid. VIII, 319;

> Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
> Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademptis.
> Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
> Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
> Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. A.

— 522. *Et Bacchi, et frugum cultus.* Unde a Virgilio *vitisator* dicitur. Dehinc tecta secutum esse paterna Jovem; quia in Italiam venit, ubi ex Electra, Atlantis filia, Dardanum genuit, qui, occiso Jasio fratre, tandem ad Phrygiam pervenit: Æneid. lib. III, 168; et lib. VIII, 134. A. — 525. *Ex Coritho.* Scilicet urbe Italiæ, unde Æneid. in lib. III, 170. — *Corythum, terrasque require Ausonias.* A. — 526. *Utque insignem*

Hectoreæ gentis signum, illustresque tulisset
Primus avum titulos, Trojanæ stirpis origo.
Talibus atque aliis, inter se longa trahebant
Tempora : quum fremitus, lætæque per atria voces
Alta volant, strepitu ingenti tectum omne repletur.
Dant lucem flammæ, et lato splendore coruscant.
Consurgunt Phryges, et cithara resonante sequuntur
Ausonii, et plausum ingeminant, seque agmine toto
Permiscent, variantque pedes, raptimque feruntur.
Et jam festa novem largo connubia luxu
Attigerant celebrata dies : tum maximus Heros
Æneas urbem curvo signabat aratro,
Fundabantque domos, et amictas aggere fossas.
Ecce autem fatum haud parvum : diffundere flammam

aquilam. Hanc Romani pro insigni et vexillo habebant, quia per auspicium aquilarum, inditum est a Romulo urbi nomen. Unde Lucanus, *signa, pares aquilas.* Alludit ergo ad Romanorum signa, quæ Trojanis, etiam unde oriundi sunt, Dardano ab Jove dono data affingit. — 532. *Dant lucem flammæ.* Hæc quoque Virg. Sed vena quanto feliciori! — *Et noctem flammis funalia vincunt.* Æneid. I, 731. — 535. *Variantque pedes.*. Scilicet saltando ad modulos psallentium in lib. VI Æneid. 644 : *pars pedibus plaudunt choreas.*

536. *Et jam festa navem largo connubia luxu*, etc. Novem dierum tempus priscis cærimoniis sæpe adhibitum legimus, quod et nostræ religionis sectatores observant in purgationibus et rebus divinis. A. — 538. *Æneas urbem curvo signabat aratro.* Nam ab *urva*, parte aratri, dictam *urbem* vult Servius. Ducebantur autem primum mœnia aratro quod bos et equus trahebant, ut pacis et belli felicitate gauderent : quem Cato in Originibus dicit *morem* fuisse. Ubi vero *porta* fieret, portabatur aratrum, unde a *portanda*, portam dictam voluit : Varro tamen ab *importandis* rebus; sed hoc ipsum a *portare*. Vide Æneid. V, 755, et Servium in notis :

Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos, *etc.*

— 539. *Fundabantque domos.* Scilicet Troes, quia servile est officium, sed primum sulcum deducere pontificiale : unde illud famulis hoc Æneæ tribuit. — 540. *Ecce autem fatum haud parvum.* Alii *fatu* legunt, et rectius quidem; ut sit, haud parvum, res haud parva *fatu*, ad fandum, aut dum fatur : aut ecce autem prodigium, quod etiam Ascanio et Laviniæ contigisse Maro memoravit. Omnia igitur inventa sunt Ma-

Ingentem, et fulgore levem, et se nubibus altis
Miscentem summo Lavinia vertice visa est.
Obstupuit pater Æneas, duplicesque tetendit
Ad cælum cum voce manus : « si Jupiter unquam
Gens monitis Trojana tuis terraque, marique
Paruit imperiisque libens; si, Numina, vestras
Si metui coluique aras, per si quid agendum est,
Quod restat, placidam felici afferte quietem
Augurio, et firmate, malisque imponite finem. »
Talia jactantem circumstetit aurea mater,
Se Venerem confessa, almo et sic edidit ore :
« Nate, animo pone hanc curam, et meliora capesse
Signa Deum, gaudensque bonis succede futuris :
Nunc tibi parta quies, nunc meta extrema laborum :
Nunc tandem optatam componunt secula pacem.
Nec flammam ad cælos perlatam e vertice caræ
Conjugis horresce : at constantem dirige mentem.

roniana, quin et sæpe verba; non ideo Maronem minus ubique desideres. Vide Æneid. II, v. 680 :

Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum....
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.

— 543. *duplicesque tetendit Ad cælum cum voce manus.* Æn. II, 687 ;

At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cælo palmas cum voce tetendit.

— 550. *Talia jactantem*, etc. Nulla videtur in verbis jactantia, sed precatio, cum decenti fiducia. Aliter autem in primo dixit Maro :

Talia jactanti stridens aquilone procella :

quia ibi neqnicquam mortem precabatur. — *Aurea mater.* Dicitur a Virgilio quoque aurea Venus. A. — 551. *Se Venerem confessa.* Sic Æneid. II, 591 :

Alma parens confessa deam, qualisque videri
Cœlicolis, et quanta solet.

— 556. *Nec flammam*, etc. Inanis præceptio; quia ipse Æneas novit ejus rei significationem felicem esse, ut ex secundo Æneidos, et aliis

Namque erit illa, tuum celebri quæ sanguine nomen,
Trojanosque auctura duces ad sidera mittat.
Hæc tibi magnanimos sublimi prole nepotes
Conferet, egregiis totum qui laudibus orbem
Complebunt, totumque sua virtute potentes,
Sub juga, victoresque trahent: quos gloria summo
Oceanum transgressa ingens æquabit Olympo:
Quos tandem innumera ardens post illustria rerum
Gesta Deos factura vehet super æthera virtus.
Hanc flammam ventura tuæ præconia gentis
Designant: hoc Omnipotens e culmine signum
Sidereo dedit: at tantarum in munera laudum,
Quam statuis, dicas a nomine conjugis urbem.
Præterea sacros Troja ex ardente Penates
Ereptôs compone nova intra mœnia, et altos
Infer ad æternum mansuros tempus honores.
Hi, tibi mira feram, tanto urbis amore trahentur,
Ut vecti ad sedes alias, loca prima Lavini
Sponte sua repetent, iterumque iterumque reversi.

quibusdam poetæ locis constat. A. — 564. *Oceanum transgressa.* Propter devictos Britannos, quos Anglos vocamus: aut propter id quod dictum est in primo Æneid. de Julio Cæsare, 291:

Imperium Oceano, famam qui terminet astris. A.

Et in libro VI, Æneid. v. 781; de Roma inclyta, quæ auspiciis Romuli, *imperium terris, animos æquabit Olympo.* — 567. *Hanc flammam ventura tuæ præconia gentis designant*, Videtur Hypallage, ut sit pro eo quod est, hæc flamma designat præconia tuæ gentis. Dicit autem: *Deos factura, vehet super æthera virtus.* Propter Romulum et Julium Cæsarem, quos in Deos translatos fingunt. A. — 569. *at tantarum in munera laudum.* Sic verior est lectio: ut sit in munera, ad munera, hoc est, *pro munere* tantarum laudum; est in præmium tantæ laudis, quæ tibi per Laviniam portenditur, donabis eam hoc honore, ut quam statuis urbem, ab ejus nomine *Lavinium* appelles. A. 574. *Hi (tibi mira feram) tanto*, etc. Parenthesis est, *tibi mira feram*, miranda dicam: nam ordo est: hi, scilicet Dii penates trahentur tanto amore urbis, ut ipsi vecti ad alias sedes, repetant sua sponte, per se, prima Lavini loca; scilicet urbis reversi iterumque, iterumque; semel ac iterum, aut iterum atque iterum; quod et in historiis legitur. A. —

O felix, quem tanta manent! dehinc pace tenebis
Sub placida gentem Iliacam : post, fessus et ævo
Confectus, tandem Elysias socer ibit ad Umbras :
Succedes sceptro, atque Italis dominabere, leges
Communes Teucrisque ferens : tum lætus ad altum
Te mittes cælum : sic stat sententia Divum. »
Dixit : et inde leves fugiens se vexit ad auras.
Æneas tanto stupefactam numine mentem
Perculsus, Divæ peragit mandata parentis :
Et jam compositos felici in pace regebat
Dardanidas; et jam decedens sceptra Latinus
Liquerat; et pius Æneas successerat, omnem
Ausoniam lataque potens ditione tenebat.
Jam paribus Phryges, atque Itali se moribus ultro,
Et socia ingenti firmabant pectora amore;
Concordique æquas miscebant fœdere leges.
Tum medio Venus exsultans se immisit Olympo

577. *O felix quem tanta.* Scilicet ornamenta et dona manent, expectant; et cujus in gratiam *tanta* futura sunt. — 579. *Tandem Elysias.* Non congruit cum istis, quod dictum est in primo, 263, sqq.

— Sublimemque feres ad sidera cæli
Magnanimum Æneam. . . . . .
Tertia quum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaque transilient Rutulis hyberna subactis.

Si enim, Rutulis subactis, non nisi tres annos victurus dicitur Æneas, incongrue dicitur de Latino, quod *tandem* Elysias ad umbras ibit; ad Æneam vero, *succedes sceptro*, atque Italis dominabere. A.

584. *Tanto stupefactam nomine mentem Perculsus*, tanti nominis, tantæ famæ promissione. A. — 593. *Tum medio*, etc. Aggreditur ultimam partem operis, quæ est de translatione Æneæ in cælum. De morte autem Æneæ narrat Servius, quod, secundum Catonem, simul ac in Italiam venit, Laviniam, Turno desponsatam, duxit : unde moto bello, in primo prælio periit Latinus, in secundo pariter Turnus et Æneas. Secundum alios, victor Æneas, quum sacrificaret super Numicum, in ipsum incidit : et quum non appareret, dicebant deum indigetem factum : unde Tibullus ad eum :

Illic sanctus eris, quum te veneranda Numici,
Unda deum cælo miserit indigetem.

Ante Jovem; et complexa pedes, sic ore locuta est:
« Omnipotens Genitor, qui solus ab æthere summo
Cuncta moves, qui res hominum, curasque recenses;
Dum Teucros traheret fortuna inimica, recordor,
Spondebas finem ærumnis, rebusque salutem.
Nec tua me promissa, Pater, sententia fallit:
Namque omnes gaudere sacra tres pace per annos
Viderunt Italæ nullo discrimine partes:
Verum ad siderei missurum culmina cæli
Pollicitus magnum Ænean, meritumque ferebas
Illaturum astris: quid nunc sub pectore versas?
Jamque optat matura polos Æneia virtus. »
Olli hominum sator atque Deum dedit oscula, ab alto
Pectore verba ferens: « Quantum, Cytherea, potentem
Æneam Æneadasque omnes, infessus amavi,
Et terra et pelago et per tanta pericula vectos,
Nosti: et sæpe equidem indolui commotus amore,
Nata, tuo; tandemque malis, Junone secunda,

Non ineongrue autem dalur illi in cælo loeus *medius*, quia sidus Veneris est proximum sub sole, qui *medius* planetarum est. A. — 594. *complexa pedes;* aut supplicem indieat, aut qnod sidus ejus inferius est quam sidus Jovis. — *Ore locuta.* — 600. *tres pace per annos.* Si igitur non nisi tres annos, quæres quo modo prius tandem dixerit, quod multi temporis est? A. — 601. *Viderunt Italæ nullo discrimine partes.* Id est, sine diseretione, toli Latio dominatus est, non tamen toti Italiæ. A.

606. *Olli, hominum sator atque Deum dedit oscula.* Quam durum et asperum, si eonferas eum primo Æneid. libro, v. 258:

> Olli subrideos hominum sator atque deorum,
> Oscula libavit natæ, dehine talia fatur, etc.

Idem sensus, eadem fere verba; sed alius vates, ut passim ubique vidimus et indolnimus. — 608. *infessus;* non fessus, et indefatigatus. A. — 610. *Nosti, et sæpe quidem.* Sie Venus in I. Æn. ad Cupidinem, 673:

> Nota tibi, et nostro doluisti sæpe dolore. A.

— 611. *Junone secunda.* Prospera et favente, quia dictum est de ea in primo Æneid. 285:

> Consilia in melius referet, mecumque fovebit
> Romanos rerum dominos, gentemque togatam.

Imposui finem : nunc stat sententia menti,
Qua ductorem alto Phrygium succedere cælo
Institui, et firma est; numeroque inferre Deorum
Constat, et id concedo libens : Tu si quid in ipso
Mortale est, adime, atque astris ingentibus adde.
Quin si alios sua habet virtus, qui laude perenni
Accingant sese, et gestis præstantibus orbem
Exornent, illos rursum super æthera mittam. »
Assensere omnes Superi, nec regia Juno
Abnuit; at magnum Ænean suadebat ad altum
Efferri cælum, et voces addebat amicas.
  Tum Venus aerias descendit lapsa per auras,
Laurentumque petit : vicina Numicius undis
Flumineis ubi currit in æquora arundine tectus.
Tunc corpus nati abluere, et deferre sub undas

Imitatur autem illud ex Æneid. quarto, 45; sed non hic felicior quam ubique; nam sorori *conjugium* illic suadebat Anna; et Juno *conjugiis* præerat :

> Diis equidem auspicibus reor, et Junone secunda,
> Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

— 612. *nunc stat sententia menti.* Fixum est et immotum : ita in libro Æneid. I, 264. — *neque me sententia vertit.* Ut etiam in secundo Æneid. 750. *Stat casus renovare omnes.* — 614. *numeroque inferre Deorum constat.* Id est, *constans* et firma est sententia. A. — 617. *Quin si.* Ordo est : quin etiam, si alios *sua*, propria virtus habet, qui *accingant*, exornent sese perenni laude, etc., ego mittam rursum illos super æthera; quod propter Julium præcipue dicit, cujus apparere jam sidus putabatur : unde Virgilius, Ecl. IX, 47 : « Ecce Dionei processit Cæsaris astrum. » — 620. *nec regia Juno abnuit;* quia jam placata. A.

623. Suavius Naso de Venere, in libro Metam. XIV, 597 :

> Perque leves auras junctis invecta columbis
> Litus adit Laurens, ubi *tectus arundine* serpit
> In freta *flumineis vicina Numicius undis.*

— 624. *vicina Numicius undis Flumineis.* Nam fluminibus augetur : hinc colligitur saltem; secundum mentem Maphæi, in nominativo dici Numicius : secundum quem in illo Tibulli, *sacra unda Numici*, contractio erit duarum vocalium in unam.. Sunt tamen qui et *Numicus* dici contendant. A. — 626. *Tunc corpus nati abluere.* Scilicet jubet,

Quidquid erat mortale jubet : dehinc læta recentem,
Feliceinque animam secum super aera duxit :
Immisitque Æneam astris, quem Julia proles
Indigetem appellat, templisque imponit honores.

unde est illud Tibulli jam antea relatum, in nota ad versum 593. Item Naso loeo supra eitato, 600 :

> Hunc jubet Æneæ *quæcumque obnoxia morti*
> Abluere, et taeito *deferre* sub æquora eursu.

— 629. *quem Julia proles Indigetem appellat.* Qui Dii iudigetes, doeet fabula : quia vero historia narrat Æneau submersum in Numico, seu Numieio, fingitur hie *purgatus*, et aquis lustratus. Apud Ovidium, loe. eit. 607, reperies :

> *Æneam*, fecitque Deum ; quem turba Quirini
> Nuncupat indigetem ; temploque arisque reeepit.

— 630. *templisque*. Subaudi, *cui*, aut *cujus*, ut sit : eui imponit templis : aut, *cujus* templis imponit. De Ænea recepto inter superos, annuente Jove, videndus Ovid. Metam. XIV, v. 581 seqq. ; quem nou felieitate majori quam ipsum Marouem Maphæus Vegius imitatur. Attamen de illius carminis fine dixit Scaliger, *sane non esse ignobilem*, Poetie. lib. VI, pag. 716.

FINIS VEGIANI CARMINIS.

AD LECTOREM.

N. B. QUÆ sequitur RUÆI Disquisitio de Natura Æneidos et Poematis epici, hanc supra in Dialogo, pag. 416, promissam damus, non solum quia Maphæi Vegii temeritatem damnat, verum etiam quia brevi tabella contractum amplectitur, quidquid de poematis Epici genere scire necessarium putamus, quidquid præcipuum de Carmine epico MARONIS et de fabula Æneidos copiosius et accuratius disputavit HEYNIUS, in duabus luculentissimis disquisitionibus quas secundi voluminis principio (pag. 3—55) præfixas invenies. N. E. L.

DE NATURA ÆNEIDOS

DISQUISITIO

AUCTORE CAROLO RUÆO.

Æneis, poema heroicum, sive epicum, ab Ænea Trojano, Veneris et Anchisæ filio, Priami genero, nomen habet: non quod actiones illius omnes comprehendat; sed unam inter omnes præcipuam, scilicet regnum in Italia fundatum. Scripta est a Virgilio in gratiam, tum Romanæ totius gentis, tum familiæ inprimis Juliæ, quæ originem referebat suam ad Iulum, sive Ascanium, Æneæ filium ex Creusa Priami filia. In hanc porro familiam ascitus a Julio Cæsare avunculo fuerat Octavianus, tunc rerum potens, atque Ægypto subacta, M. Antonio et Cleopatra interfectis, unus orbis Romani dominus. Scribi cœpta est anno U. C. 724 exeunte, Virgilii 40, Octaviani 33; quum Octavianus in Asia non longe ab Euphrate hyemaret, atque ita Virgilius post adhibitam Georgicis extremam manum, continuo animum Æneidi videtur applicuisse; in eaque annos, ut habet Servius, undecim collocasse, quot ab eo tempore ad mortem Virgilii omnino numerantur. Secutus est Virgilius, ut in Bucolicis Theocritum, in Georgicis Hesiodum; ita in Æneide Homerum; cujus Odysseam sex prioribus libris, Iliadem sex posterioribus expressit, an etiam superavit? Id vero ambigitur inter doctos.

Actio Æneidos, ut nuda est operis materia, sic se habet. Æneas, incensa a Græcis Troja, cum suorum reliquiis

mari se committit, Italiam petiturus, unde majores ejus orti esse ferebantur : illuc, post casus terra marique varios, appellit : excipitur humaniter a Latino, tunc ibidem regnante; et Laviniæ nuptiis in generum adoptaretur, nisi obstaret Turnus, Dauni Rutulorum regis filius. Is Laviniæ nuptias jampridem ambiens, Æneam gravi bello vexat : sed ab eo victus et occisus, sponsam ei regnumque habendum denique permittit.

Unam esse, atque *illustrem*, eam actionem liquet.

Completam negavit Maphæus Vegius, ideoque sibi posse visus est decimum tertium librum Æneidi assuere, quo dolorem Rutulorum, Turni funus, Æneæ nuptias et apotheosin complexus est : temere omnino. Nam apotheosis a Jove promissa est lib. I, 263 : *Feres ad sidera cœli magnanimum Æneam.* Tum confirmata lib. XI, 794 : *Indigetem Æneam scis ipsa, et scire fateris, deberi cœlo.* Jam Lavinia regnumque Latii a Turno moriente Æneæ permittitur lib. XII, 937 : *Tua est Lavinia conjux.* Cetera, quæ ad pompam luctumque pertinent, frigida ac puerilia, certe minime necessaria.

Magnitudinem habet *certam* ac justam : licet enim octo circiter annis durasse actio tota dicatur; unum tamen ex iis, eumque ultimum, poeta complectitur : superioribus reliquis in episodicam Æneæ coram Didone narrationem redactis. Mambrunus quidem sexdecim menses Æneidi attribuit, eo adductus, quod Anchises, ut ex lib. V, liquidum est, obierit in Sicilia verno tempore. Unde sic colligit : Æneam non multo post, verno item tempore, inde solvisse, quum in Africam tempestate ejectus est; quid enim eum, mortuo patre, fatis in Italiam vocantibus, diutius in Sicilia tenuisset? Tum addit eumdem in Africa totam hyemem, atque adeo annum fere traduxisse; siquidem inde iterum in Siciliam ineunte vere trajiciens, anniversarios patri ludos celebravit : reliquis autem in Italia præ-

clare gestis menses minimum quatuor esse tribuendos. Pugnat contra Segresius, in egregia Præfatione ad Gallicam Æneidos interpretationem; ostenditque Æneam e Sicilia nonnisi Julio mense, quarto nempe post obitum patris, in Africam appulisse: toto illo intervallo temporis, vel reficiendæ classi, vel exspectandæ commodæ tempestati, curisque aliis impenso. Atque ita legitimo unius anni spatio Æneis tota continebitur: quod suis locis probavimus, præsertim lib. I, v. 539 et 760.

FABULA, sive actio suis episodiis ornata, repeti potest ex argumentis cuique libro præfixis: ea tamen cautione, ut, si quæritur ordo temporis, secundus liber primum legendus sit, tum tertius, deinde primus, quartus deinceps et ceteri: artis enim, sive poematis, alium ordinem poeta instituit; seriemque consulto perturbavit earum rerum, quas historicus singulas, prout evenerunt, recto ac naturali ordine describeret.

Exordium brevissimum, versus vix quindecim capit. Unde autem sumendum sit, dubitatur. utrum ab illis versibus: *Ille ego;* an ab his, *Arma virumque cano.* Ego ab his puto sumendum, veteres secutus, Virgilii præsertim æquales: qui quoties Æneidos meminere, toties eam his ipsis vocibus designarunt. Ovid. Amor. lib. I, 15, 25. *Tytirus, et segetes, Æneiaque arma legentur.* Idem. Trist. lib. II, 533. *Felix Æneidos auctor contulit in Tyrios arma virumque toros.* Propert. lib. II, 34, 63. *Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma.* Martialis, lib. VIII, 56, 19. *Protinus Italiam concepit et arma virumque, qui modo vix culicem fleverat ore rudi.* Ausonius, Epig. 129. *Arma virumque docens, atque arma virumque peritus, etc.* Et vero abesse prævios quatuor versus a Mss. antiquissimis testatur Pierius: adeo ut N. Heinsius nec editioni suæ dignatus sit adscribere. Vulgo tamen adscribuntur, sed seorsum ab aliis consequentibus: unde conjiciunt plerique a Tucca et

Vario, quasi parum aptos tanti operis exordio, fuisse sublatos; factos tamen a Virgilio : non quidem ut exordium, sed ut auctoris signaculum notamque, operis editioni præfigendam, et inter recitandum ab eo supprimi solitam : unde quum statim ordiretur ab *Arma virumque, etc.* poema sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est.

Nexus totis duodecim libris, ad usque duellum Æneæ cum Turno pertinet.

Solutio incipit a duello.

Episodia sunt, Junonis consilium de subvertenda Trojana classe, Æneæ apud Didonem diversio, amores, narratio Trojani incendii, ceteraque ejusmodi, quæ partes quidem sunt fabulæ, non autem actionis : possunt enim ab actione, qualis antea nude descripta est, omnino separari : a fabula, sine gravi ejus immutatione, non possunt.

Mores ubique æquabiles, et ad imitationem ac delectationem aptissimi. Sententia autem et dictio sic absoluta ac perfecta est, ut vel hoc utroque nomine princeps poetarum Virgilius habendus sit.

DE NATURA

POEMATIS EPICI.

Poema *epicum*, sive *epopœia*, sic dictum est ab ἔπος *verbum*, quia totum poetæ dictione seu narratione continetur. Definitur ex doctrina Aristotelis : *Imitatio actionis unius illustris, completæ, certæ magnitudinis, quæ narratione et versu hexametro viros principes cum admiratione et delectatione ad primarias virtutes excitat.*

Quinque complectitur, *actionem, fabulam, mores, sententiam, dictionem.* Actio, est poematis materia : fabula, est actionis forma et tractatio : mores, sententia, dictio, sunt necessaria fabulæ ornamenta. Poeta sumit actionem ab heroe; fabulam ab arte sua; mores a philosophia; sententiam a rhetorica; dictionem a grammatica.

Actio debet esse *una, illustris, completa, certæ magnitudinis.*

Una, id est, ab uno heroe præcipuo, uno et continuo spatio temporis absque intermissione perfecta; talisque præterea, ut alias in actiones integras item completasque dividi non possit.

Illustris, ergo et virorum principum, et in gravi splendidaque materia.

Completa, cui nihil desit eorum omnium, quæ adesse debent, ut absoluta et ad finem perducta dici queat.

Certæ magnitudinis sive *durationis*, quæ vulgo anni unius spatio, interdum etiam minore definitur : ab ea nimirum actionis parte, unde poeta sumit poematis exor-

dium, ad usque poematis finem. Sic Odyssea dies quinque omnino et quinquaginta; Ilias annum integrum capit.

Fabula constat partibus, sive plane necessariis, quæ sunt *exordium*, *nexus*, et *solutio*: sive non plane necessariis, quæ sunt *Episodia*.

Exordium, habet propositionem actionis, invocationem numinis, etiam aliquando dedicationem operis principi, aut amico viro.

Nexus, est variorum casuum series, ad eam usque perducta partem operis, in qua fit actionis flexus in felicitatem aut infelicitatem.

Solutio, est quidquid ab eo flexu ad finem usque actionis peragitur.

Episodia, sunt actiones quædam adscititiæ, quæ cum actione præcipua veluti necessariam, certe verisimilem conjunctionem habent. Ea vulgo in nexum, raro in solutionem, nunquam in exordium inseruntur. Ἐπεισόδια dicta ab ἐπὶ *super*, *præter*, εἰς *in*, et ὁδὸς *via*; quasi *supervenientia in viam et seriem* actionis.

Mores denique manifestant animi affectus.

Sententia mentis cogitationes exprimit.

Dictio mores et sententiam repræsentat.

Car. Ruæus.

FINIS VOLUMINIS QUARTI.